Iarnă la Kremlin

Rusia şi a doua venire a lui Vladimir Putin

ROBERT SERVICE

POLIROM

ROBERT SERVICE

Iarnă la Kremlin

Rusia şi a doua venire a lui Vladimir Putin

Traducere de Adina Avramescu

POLIROM

Robert Service, *Kremlin Winter. Russia and the Second Coming of Vladimir Putin*
Copyright © Robert Service 2019
First published 2019 by Macmillan, an imprint of Pan Macmillan,
a division of Macmillan Publishers International Limited
All rights reserved
© 2020 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8728-2
ISBN PDF: 978-973-46-8729-9
ISBN print: 978-973-46-8260-7

Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: ⓒ by Kremlin.ru

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ROBERT SERVICE este membru al Academiei Britanice şi al Colegiului St Antony din Oxford, unde este profesor de istoria Rusiei; de asemenea, este membru al Institutului Hoover de la Universitatea Stanford. A publicat mai multe volume, printre care şi elogiatele *Stalin: A Biography*, *Russia: Experiment with a People*, *Trotsky: A Biography* (Premiul Duff Cooper, 2009) şi *Comrades: A History of World Communism*. De acelaşi autor, la Editura Polirom a apărut volumul *Lenin. O biografie* (2020).

Pentru Adele și pentru Oscar, Carla, Lara, Dylan, Joely, Keira, Phoebe și Kai

Lista ilustrațiilor

1. Putin la ceremonia de învestire din mai 2012
(Guliver/Getty Images – AFP/Stringer)

2. Prim-ministrul Dmitri Medvedev
(Guliver/Getty Images – IURI KADOBNOV/Contributor)

3. Nikolai Patrușev, secretar al Consiliului de Securitate și adept al politicii externe intervenționiste
(Guliver/Getty Images – Aleksei Nikolski/Contributor)

4. Igor Secin, șeful companiei Rosneft și omul bun la toate al lui Putin vreme de mulți ani
(Guliver/Getty Images – TASS/Contributor)

5. Serghei Lavrov, ministru de Externe
(Guliver/Getty Images – Mihail Svetlov/Contributor)

6. Aleksei Kudrin, mult timp ministru de Finanțe, prieten al lui Putin și ulterior un critic acceptat al politicii economice oficiale
(Guliver/Getty Images – Bloomberg/Contributor)

7. Vladislav Surkov, la un moment dat manipulator al sistemului politic multipartinic în beneficiul lui Putin. Acum, trimisul său în estul Ucrainei
(Guliver/Getty Images – Mihail Klimentiev/Contributor)

8. Viktor Ianukovici, președintele Ucrainei până în 2014, care și-a sporit vizibil averea folosindu-se de funcția sa
(Guliver/Getty Images – Bloomberg/Contributor)

9. Evgheni Primakov, pretendent la funcţia de preşedinte al Rusiei care s-a retras din cursa pentru alegerile din 2000 şi unul dintre primii promotori ai „multipolarităţii” în politica internațională
(Guliver/Getty Images – Serghei Guneiev/Contributor)

10. Mihail Kasianov, cel dintâi prim-ministru al lui Putin și ulterior unul dintre cei mai duri critici ai săi
(Guliver/Getty Images – Mihail Djaparidze/Contributor)
11. Boris Nemțov, adversar politic neînduplecat al lui Putin până când a fost asasinat în 2015
(Guliver/Getty Images – Epsilon/Contributor)

12. Aleksei Navalnîi, principalul critic actual al administrației Putin
(Guliver/Getty Images – FREDERICK FLORIN/Contributor)

13. Poster de la protestul „marșul milioanelor", Moscova, iunie 2012
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

14. Păpușă gigantică a opoziţiei înfățișându-l pe Putin ca fotbalist al Partidului Ticăloșilor și Hoților
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

15. Navalnîi pe scenă la un miting de seară în campania sa pentru primăria Moscovei, august 2012
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

16. Poster în care se cere eliberarea membrelor formației Pussy Riot, 2012
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

Mulțumiri

Într-o zi cu vânt năprasnic, când mă aflam cu familia la cursele de cai de la Lingfield Park în 2015, fiul nostru Owain a propus să susținem un murg irlandez scopit care nu era pe lista favoriților, pe numele său Putin. Venise cu ideea asta, am aflat apoi, doar pentru că voia să mă audă strigând „Haide, Putin!" pe ultima porțiune. Elegantul animal și-a dezamăgit susținătorii în acea zi, clasându-se abia al cincilea din nouă participanți.

Mult mai cunoscutul Putin urmează încă să intre într-o cursă electorală fără a avea garanția obișnuită a victoriei, iar el și administrația sa se află în centrul cărții de față. Am ajuns să mă ocup de acest proiect după ce am fost martor în procesul *Berezovski vs Abramovici* din 2011-2012 și în ancheta publică referitoare la asasinarea lui Litvinenko din 2015-2016. Toți cei care au participat la aceste evenimente au putut să constate cât de încâlcită și de profundă este legătura dintre factorii externi și cei interni în politica rusească. Și, de asemenea, au devenit mai conștienți atât de pericolele și oportunitățile vieții publice rusești, cât și de echilibrul dintre versatilitatea și conservatorismul său.

Am beneficiat de sfaturi din partea unora dintre cei care au avut influență asupra treburilor Rusiei la cel mai înalt nivel. Le sunt deosebit de îndatorat lui Catherine Ashton, Toomas Hendrik Ilves, Henry Kissinger, Roderic Lyne, Micheal McFaul, Vadim Prohorov, Jean Arthur-Régibeau și Radek Sikorski, cărora le mulțumesc pentru că mi-au împărtășit experiența lor în politică, diplomație și drept.

Colegii de la Hoover Institution, Stanford și St Antony's College, Oxford, au examinat cu atenție secțiuni din această carte: recunoștința mea se îndreaptă spre Roy Allison, Michael Bernstam, Paul Chaisty, Charles Hill și Amir Weiner pentru acest ajutor și pentru numeroasele noastre conversații fructuoase. Le datorez de asemenea mulțumiri lui Luke Harding și Roderic Lyne pentru lectura anumitor capitole. La Stanford am avut un schimb de idei foarte util despre Rusia contemporană cu John Dunlop, Paul Gregory și David Holloway. Pentru o carte de acest tip, era esențial să am lecturi cât mai extinse și apreciez sfaturile oferite de Timothy Garton Ash, Joerg Baberowski, Peter Duncan, Chris Gerry, Robin Milner-Gulland, Philip Hanson, Dan Healey, Thomas Henriksen, Beka Kobakhidze, Svetlana McMillin, Andrew Monaghan, Keith Sidwell, Maciej Siekierski, Steve Tsang și Alexandra Zernova.

Soția mea, Adele Biagi, și prietenii Bobo Lo și Liz Teague au citit întregul manuscris. La Editura Picador, Georgina Morley a făcut același lucru. Toți mi-au făcut numeroase și foarte convingătoare sugestii și și-au exprimat unele rezerve în ce privește analiza mea: sper ca versiunea finală să le fi soluționat în mod adecvat.

Merită să subliniez o problemă tehnică. În centrul capitolelor acestei cărți se află Putin, chiar dacă el nu este nici pe departe unica sursă a tendințelor din politica internă și externă a Rusiei. Discursurile și interviurile lui alcătuiesc o sursă primară importantă. Disponibile în mare parte în mediul online, ele ne permit să luăm cunoștință în mod direct de ideile și acțiunile sale – sau cel puțin de ce ar vrea el ca alții să creadă despre ele. Dar pagina de internet a președinției nu oferă întotdeauna traduceri de încredere, așa că am folosit de regulă propriile mele versiuni.

Abundența declarațiilor sale publice nu reușește însă să acopere faptul că Kremlinul lui Putin este mai secretos decât a fost vreodată cel al lui Elțîn. Din nefericire, unele relatări recente conțin pure speculații prezentate drept certitudini și este important să recunoaștem că există multe necunoscute în afacerile curente ale Rusiei despre care avem cunoștință și probabil un număr și mai mare de necunoscute despre care nu știm nimic – iar analizele occidentalilor și orice politică derivată din ele trebuie să pornească de la ceea ce poate fi dovedit ca autentic. Rusia este prea importantă pentru ca politica sa să fie exagerată, simplificată peste măsură sau transformată în fantezie.

O bună parte din munca de documentare pentru această carte am desfășurat-o la arhivele și biblioteca de la Hoover Institution. Momentele de surpriză și cele de plăcere s-au succedat pe tot parcursul examinării numeroaselor materiale prețioase despre Rusia contemporană, de la păpușa-gigant Putin (vezi ilustrația 14) și jurnalul intern al FSB *Slujba bezopasnosti* până la mormanele de pamflete ale opoziției. Șederea mea la Hoover a fost facilitată de sprijinul primit de la Sarah Scaife Foundation, față de care îmi exprim cele mai calde mulțumiri. Le sunt recunoscător directorului Hoover Institution Tom Gilligan și directorului bibliotecii și arhivelor Eric Wakin pentru ajutorul lor indispensabil. Îi mulțumesc de asemenea agentului meu literar David Godwin pentru ajutorul său mărinimos.

Viața mea și a lui Adele au devenit mai bogate odată cu venirea pe lume a nepoților noștri. Dedic această carte soției mele și nepoților, fără să uit, desigur, de părinții lor.

Robert Service
aprilie 2019

Introducere

În martie 2012, Vladimir Vladimirovici Putin a câștigat alegerile prezidențiale din Rusia. Avea să fie cel de-al treilea mandat pentru funcția supremă în stat și a doua sa venire la vârful puterii și era hotărât să împingă politica rusească, externă și internă, înapoi în cadrul pe care-l avusese în 2008, când legea constituțională l-a împiedicat să candideze imediat pentru președinție – o problemă pe care a rezolvat-o cedând funcția protejatului său Dmitri Medvedev, cu condiția ca el însuși să devină prim-ministru.

Cei patru ani de mandat prezidențial al lui Medvedev reprezentaseră însă o perioadă frustrantă pentru Putin, care fusese nevoit să stea deoparte în vreme ce Medvedev ajusta unele dintre politicile sale favorite. Când a revenit la președinție, Putin a readus politica externă rusească pe o poziție de confruntare cu America. În Rusia, a promovat tradiționalismul social și a întărit instituțiile politice și de securitate. Putin și echipa sa erau conservatori declarați și naționaliști militanți care urmăreau să extindă influența rusească dincolo de granițele țării. Nu tolerau niciun fel de contestare a puterii și prestigiului Rusiei din partea celorlalte state din fosta URSS. Încercările Americii de a-și extinde influența aveau să se lovească de împotrivirea Rusiei. Forțele armate rusești aveau să se folosească de capacitatea lor reînnoită pentru a impune voința Moscovei și o campanie de propagandă avea să înceapă să cucerească inimi și minți pentru cauza Rusiei pretutindeni în lume. Putin pornise pe această

cale în primele două mandate. Odată revenit la președinție, și-a propus să încheie călătoria.

În 2000, când moștenise inițial puterea de la Boris Elțîn, Putin a redus arena libertății democratice și civice. A relaxat controlul asupra serviciilor de securitate. A permis un cult oficial al superiorității sale. Până în 2004 a cultivat ideea unui parteneriat cu America, însă s-a opus intervenției armate americane continue în Afganistan și în Orientul Mijlociu și de asemenea revoluțiilor antiautoritariste din Ucraina și din alte părți. Putin a întărit controlul statului asupra societății și economiei și a lansat o provocare la adresa politicii internaționale. În timpul mandatului lui Medvedev, a luat hotărârea ca odată reinstalat în funcția supremă să reînvie propriul său tip de politică. Victoriile în alegeri din 2012 și 2018 i-au oferit din plin posibilitatea de a face acest lucru. În 2024, când mandatul său va ajunge la final, Putin va avea 71 de ani. Nimeni nu știe dacă până atunci el se va fi decis să modifice constituția țării în așa fel încât să poată candida pentru al cincilea mandat.

Politica internă și externă a Rusiei evocă un amestec de teamă, respect și admirație în întreaga lume. Există un tir neîntrerupt al comentariilor ostile la adresa lui Putin și a administrației sale, care fac trimitere la o serie lungă de asasinate, infracțiuni cibernetice, pretenții cvasi-imperiale și agresiuni militare[1]. Comentatorii pro-Kremlin sunt puțini (chiar dacă Donald Trump este unul dintre ei), dar au existat câteva încercări de a avansa argumente anti-anti-Kremlin, care de regulă prezintă Rusia drept victimă și uită să menționeze faptul că Rusia însăși face victime[2]. De cele mai multe ori, cele două părți nu tratează cu seriozitate argumentele adversarilor. Una dintre tabere este convinsă că din Rusia nu poate să vină nimic bun și că orice îmbunătățire a situației actuale este de neconceput; cealaltă subliniază răul nejustificat făcut Rusiei de străini, fără a lua în calcul și răul pe care Rusia și-l face singură – sau cel puțin pe cel făcut de Kremlin.

Dacă ne propunem să depășim polemicile, este foarte important să examinăm modul în care rușii simt și gândesc despre țara lor și despre lume în general – cu siguranță, o condiție prealabilă pentru judecată, indiferent dacă lăudăm sau criticăm regimul lui Putin. Până și criticii – eu fiind unul dintre ei – trebuie să recunoască faptul că Rusia are o societate dinamică, plină de potențial și energie. Chiar dacă politicile Rusiei au luat-o pe un drum periculos, au existat întotdeauna căi alternative pe care mulți dintre cetățenii ei ar fi dorit să le urmeze. Însă aceștia și liderii lor manifestă la unison un resentiment puternic față de modul în care ei și poporul lor au fost tratați de Occident. Cu toate că milioane de ruși detestă corupția și metodele brutale ale liderilor lor, există de asemenea opinia larg răspândită că administrația Putin a redat țării demnitatea și autoritatea sa. La fel ca în majoritatea celorlalte state, în Rusia atitudinea oamenilor este foarte diversă. Gruparea aflată la putere a făcut o alegere strategică din restrângerea drepturilor civile și provocările la adresa Americii. Chiar și așa, în Rusia, libertatea în materie de politică, presă și comunicare în mediul online nu este la fel de îngrădită ca în China, Arabia Saudită sau Coreea de Nord. Deși ar fi o naivitate să credem că vom asista la o transformare completă a politicii de la Kremlin chiar și după plecarea lui Putin de la putere, ideea că nu se va produce nicio schimbare este complet nerealistă. Chiar dacă va fi nevoie de decenii, schimbarea se va produce, iar conducătorii știu că răbdarea poporului rus nu este fără limite.

După prăbușirea URSS în 1991, rușii au fost priviți ani la rând ca niște veșnici pierzători. Armata și economia lor erau la pământ. Renunțaseră la controlul asupra Europei de Est și s-au trezit deposedați de celelalte paisprezece republici ale fostei Uniuni Sovietice. Dar când Putin a devenit președinte în 2000, creșterea veniturilor din exporturile de petrol și gaz a ridicat economia, iar noua administrație a continuat invazia Ceceniei din 1999, înăbușind opoziția politică din Rusia. Între 2003 și 2005, când au avut loc „revoluțiile colorate” în favoarea responsabilității democratice în

Ucraina, Georgia și Kârgâzstan, iar americanii și-au pus în aplicare planul de a instala un sistem de apărare antirachetă în Europa Centrală și de Est, Putin a început să se confrunte cu Washingtonul. Președintele Barack Obama, politicianul democrat care i-a urmat lui George Bush la Casa Albă în 2009 și a anunțat o „resetare" a politicii americane față de Rusia, nu a reușit să îmbunătățească climatul. Când Putin a trimis armata să ocupe Crimeea în 2004, atmosfera a devenit glacială.

În Occident, majoritatea oamenilor dau vina pe Putin, pe regimul rus sau chiar pe Rusia în întregime. Rușii au fost supuși unei restrângeri tot mai drastice a drepturilor lor politice și civile și au asistat la o consolidare a statutului de paria al țării lor. Cu toate acestea, după aproape două decenii de exercitare a puterii, Putin este încă popular în Rusia. După câte se pare, el a scăzut în sondaje până la aproape 60 la sută în 2018, destul de mult față de procentul maxim atins în 2015, după ce a anexat Crimeea, dar chiar și așa rămâne la un nivel pe care majoritatea liderilor lumii l-ar invidia.

Putin și echipa sa au tulburat în mod intenționat ordinea politicii internaționale – nu este un secret, ci un lucru pe care ei înșiși îl recunosc în bună măsură. Și s-au apucat de asemenea să neutralizeze opoziția politică, presa ostilă și protestele publice din Rusia prin mijloace legitime sau, cel mai adesea, necinstite. Dar cum s-au putut întâmpla aceste lucruri fără a spori revoltele în plan intern? Care este rolul serviciilor de securitate și ce rol joacă presa, internetul și canalele de televiziune? În definitiv, ce fel de ordine politică există în Rusia? Are ea doar aparențele democrației fără a fi democratică? Este cu adevărat o autocrație și, dacă da, aceasta este de natură individuală sau colectivă? De ce există însă atât de multă represiune și corupție? De ce Cecenia a suferit o asemenea agresiune? Mai mult, ce l-a determinat pe Putin să decidă anexarea Crimeei în 2014 și intervenția în războiul civil sirian? Sau să

aprobe imixtiunea secretă în politica Americii și a Uniunii Europene? Și ce înseamnă că rușii au în mâinile lor o carte chinezească?

Acestea sunt întrebări presante care se intersectează și se complică reciproc. Potrivit uneia dintre abordările existente, America și Uniunea Europeană ar fi trebuit să se raporteze la Rusia cu mai multă reținere și precauție; alți observatori pun întreaga vină pe umerii lui Putin. După cum vom vedea, Putin nu a fost niciodată interesat să devină un adept entuziast al democrației sau un partener comod pentru America, chiar dacă în primul său mandat prezidențial a lăsat o impresie diferită. Cu toate acestea, se impune să încercăm o evaluare a responsabilității personale a lui Putin și a presiunilor directe exercitate de ordinea politică și economică rusească. Aceasta nu este o sarcină ușoară, deoarece el a căutat în mod activ să minimizeze scurgerile de informații din administrația sa. Dar este Putin însuși mai curând un prizonier decât un gardian al ordinii politice la crearea căreia și-a adus contribuția? Și în ce măsură Putin și gruparea aflată la putere – inclusiv șefi ai serviciilor de securitate, oameni de afaceri importanți și miniștri – au imprimat o duritate și o longevitate aparte politicilor lor?

Nu se știe cât va mai dura stabilitatea prezentă a Rusiei și se ridică multe întrebări cu privire la viitorul acestei țări. Cât de confortabil este instalată la putere actuala grupare de la conducere? Care este raportul dintre forță și persuasiune în aplicarea politicilor sale? În ce măsură poate Kremlinul să se bazeze pe opinia publică? Putem spune că Occidentul nu a știut cum să se poarte cu liderii ruși după căderea comunismului? Asistăm la un nou Război Rece? Și, dacă da, este la fel de periculos ca primul? Care este legătura dintre politica externă și cea internă a Rusiei? Intenția acestei cărți este să arate cum putem să umplem golul dintre cei care consideră că administrația Putin este mai degrabă de compătimit decât de blamat și cei cărora le vine greu să creadă că se va întâmpla ceva bun vreodată în Rusia.

IMAGINEA

1

Părintele națiunii: cultul lui Putin

Milioane de ruși cred că Vladimir Putin este un fiu patriot al Rusiei, care a ajuns la vârf datorită talentului și eforturilor sale, și că odată cu el a progresat și țara. A ajuns președinte prima oară la începutul mileniului și și-a câștigat al patrulea mandat cu o majoritate zdrobitoare în martie 2018. Partidul său, Rusia Unită, are majoritatea în camerele superioară și inferioară ale Adunării Federale – Consiliul Federației și Duma de Stat. Putin controlează guvernul, serviciile de securitate și armata. Și, de asemenea, este recunoscut pe plan internațional. Revista *Forbes* l-a desemnat cel mai puternic om din lume în 2017 și din nou în 2018.

Autoritățile rusești au creat un cult politic în onoarea lui Putin și la comanda sa. Un manual pentru preșcolari din Moscova le prezintă copiilor marile personalităţi ale istoriei ruse, începând cu întemeietorul dinastiei Romanovilor, țarul Mihail. Este pus în evidență Petru cel Mare, la fel și Nicolae al II-lea, care a abdicat în martie 1917. Cărticica nu mai menționează niciun alt lider de la începutul secolului XX și până ajunge la Putin. Lenin, Stalin și Gorbaciov nu suscită niciun comentariu. Putin este prezentat ca unul dintre cei mai mari conducători ai Rusiei[1]. Oriunde mergi prin Moscova, vezi poze cu el. Chioșcurile de ziare vând postere cu Putin. La televizor, știrile zilei se concentrează pe președintele rus, lăsându-i la o parte pe ceilalți politicieni. Presa opoziției contribuie la

acest fenomen comentând ultimele sale declarații. Niciun alt lider politic rus nu a ajuns să atragă atât de mult atenția asupra sa. Viața publică orbitează în jurul său.

Lui Putin îi place să scoată în evidență simplitatea adolescenței sale sovietice, în care a învățat să-și poarte singur de grijă pe străzile lăturalnice din Sankt-Petersburg – sau Leningrad, așa cum a fost cunoscut din 1924 până în 1992. Se laudă cu studiile sale universitare de drept[2]. Este un împătimit al sportului care a participat decenii la rând la concursurile de judo, ca maestru al acestei arte marțiale. Nu uită să pomenească de pasiunea sa recentă pentru hochei pe gheață. Vorbește cu multă căldură despre familia sa; dar, de când a divorțat, în 2013, a încetat să o mai menționeze pe soția sa Ludmila și se concentrează în schimb pe părinții săi decedați și pe cele două fiice ale sale. Se arată chiar și acum încântat că KGB-ul l-a recrutat la puțină vreme după ce a absolvit Universitatea de Stat Leningrad. De asemenea, ține să sublinieze că evoluția sa ulterioară fulminantă până la cele mai înalte eșaloane ale elitei politice rusești a fost o surpriză. Pătrunsese doar de doi ani în cercurile de influență ale Kremlinului când, în iulie 1998, președintele Boris Elțîn l-a făcut director al Serviciului Federal de Securitate (FSB), succesorul KGB-ului. În august 1999 a devenit noul prim-ministru al lui Elțîn, iar de Anul Nou 2000, Elțîn a șocat națiunea dându-și demisia și numindu-l pe Putin președinte interimar.

A fost o ascensiune vertiginoasă. Putin a povestit despre cum s-a bâlbâit când Elțîn i-a oferit funcția de premier, spunându-i că se gândește la el ca la următorul președinte. La fel ca toată lumea din Rusia, Putin știa cât de capricios era Elțîn. Cât ai clipi, Elțîn putea să-și schimbe atitudinea cu 180 de grade și să-l concedieze. Dar cum avea să reușească Putin să nu pericliteze intimitatea și securitatea familiei sale? Dacă accepta invitația lui Elțîn, cum avea să se descurce cu o poziție atât de vizibilă? Ca director

FSB, munca și traiul său erau cât se poate de bune, așa că de ce s-ar fi aventurat într-o funcție cu perspective atât de precare[3]?

Incertitudinea în care se găsea Putin era de înțeles, dar povestea sa despre rezervele pe care le-a avut este menită să întărească imaginea unui lider modest și lipsit de ambiție personală. La alegerile prezidențiale din 2000 a susținut că simțul datoriei l-a împins să accepte funcția. La vremea aceea, Putin era un necunoscut pentru majoritatea rușilor, iar susținătorii săi au muncit pentru a-i construi o reputație de politician tânăr și hotărât, spre deosebire de președintele Elțîn, care-și abandonase mandatul. Pentru a da credibilitate acestei imagini, Putin a pilotat personal un avion până în Cecenia. Dar, în general, i-a lăsat pe alții să vorbească despre virtuțile sale. A apărut rapid o biografie, *La persoana întâi*, care scotea în evidență originile sale modeste. Mai multe detalii au ieșit la iveală din amintirile ulterioare ale lui Putin. Unul dintre bunicii săi, Spiridon Putin, a lucrat ca bucătar în Petrograd (așa cum fusese rebotezat Sankt-Petersburgul în 1914, pentru a-i reduce imaginea germană pe timp de război) înainte de venirea la putere a comuniștilor în 1917. Spiridon trebuie să fi fost unul dintre simpatizanții Revoluției din Octombrie, deoarece a fost angajat curând în bucătăriile de la Kremlin. Mai târziu, a fost angajat la o *dacea* a lui Iosif Stalin, o slujbă de invidiat într-o perioadă în care majoritatea oamenilor abia aveau ce să mănânce[4].

Faptul că Spiridon s-a aflat pe o treaptă inferioară a ierarhiei sovietice a fost providențial pentru el. Dacă s-ar fi situat ceva mai sus, proximitatea lui fizică cu Stalin l-ar fi pus în pericol în timpul Marii Terori din 1937-1938, când majoritatea figurilor publice ale regimului au fost executate sau trimise în lagăre de muncă forțată, din ordinul dictatorului. Dar nimeni nu și-a bătut capul cu un bucătar obscur.

Tatăl lui Putin, care se numea tot Vladimir, a fost recrutat în Armata Roșie după ce URSS a intrat în războiul împotriva celui de-al Treilea Reich în 1941. A luptat cu vitejie în avangardă, participând la operațiuni

din spatele liniilor germane pe frontul Leningrad. Președintele Putin a vorbit despre viața grea pe care părinții lui au avut-o după război și a participat cu entuziasm la parada „Regimentului nemuritor” din 2015. Acest eveniment popular se organizează în fiecare an de Ziua Victoriei, pe 9 mai, în marile orașe, iar membrii familiei participă la procesiune purtând portrete ale părinților sau bunicilor care au luptat în al Doilea Război Mondial. La sfârșitul anului 2015, într-o întâlnire mediatizată, adversarul politic al lui Putin, Ghennadi Ziuganov, liderul partidului comunist, mișcat de gestul lui Putin, l-a felicitat spunându-i: „Mai mult decât atât, ați participat ținând în mâini un portret al tatălui dumneavoastră, un erou victorios. Cred că un lucru foarte important este să asigurăm unitatea în cadrul societății, pentru că numai astfel vom putea să ducem la îndeplinire multe proiecte și programe”[5].

Putin a răspuns cu căldură. Iar după ce i-a spus să pună orice întrebare dorește, „dl Ziuganov” l-a lăudat pe Putin pentru analizele sale realiste ale politicii internaționale și a îndemnat și el la „solidaritate în societate” în contextul luptei împotriva terorismului internațional. A oferit de asemenea un sfat prietenesc în perspectiva comemorării centenarului revoluției din 1917:

> Curând va fi centenarul lui Februarie și centenarul Marelui Octombrie. Din nefericire, și spre marele nostru regret, există un val de antisovietism și rusofobie care a distrus URSS-ul și a dat naștere unor mari dispute.
>
> Trebuie să reflectăm asupra acestui lucru și să semnăm un fel de „pact” între „Albi” și „Roșii” și între toate forțele patriotice ale statului, iar asta ne va permite să venim la aceste sărbători ca un popor unit, lucru care s-a întâmplat recent cu Crimeea și Sevastopol, a căror întoarcere a dus la consolidarea societății.

Adversari în arena politică, Putin și Ziuganov au găsit pe moment o cauză comună în patriotismul lor, iar Putin a fost încântat că vechiul său rival îl trata, fie și numai de această dată, ca pe părintele națiunii rusești.

Putin își însușise câteva dintre ideile sale călăuzitoare de la Ziuganov și de la alți rivali politici. Politicienii ruși au fost nevoiți să-și adapteze mesajele publice la schimbările fundamentale produse în țară odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice. Fiecare partid hotărât să pună mâna pe putere trebuia să construiască o imagine a viitorului care să-i atragă pe rușii moderni. Partidul Comunist a abandonat trăsături majore ale marxism-leninismului. Nemaiarătând niciun interes pentru mișcarea muncitorească internațională, a devenit un vehicul al patriotismului, afirmării militare și economiei bunăstării, iar Ziuganov pomenea foarte rar numele celui care a întemeiat URSS: Lenin. Vladimir Jirinovski, liderul Partidului Liberal-Democrat, și-a ajustat modul de a gândi cu aceeași flexibilitate de care a dat dovadă Ziuganov. Dar în vreme ce Ziuganov deplângea dezintegrarea administrației comuniste, Jirinovski nu avea niciun regret. În schimb, el punea în evidență valorile naționaliste rusești și milita pentru folosirea forței împotriva oricărui stat care încerca să degradeze statutul global al Rusiei.

Putin i-a întrecut însă, înfășurându-se în steagul patriotului militant, și, folosindu-se de această strategie și de altele mai puțin salubre, s-a asigurat că vor pierde în continuare fiecare rând de alegeri prezidențiale și parlamentare.

El demisionase din Partidul Comunist în august 1991, după lovitura de stat împotriva președintelui Mihail Gorbaciov. Conspirația a fost condusă de șeful KGB, Vladimir Kriucikov, și a fost susținută de câțiva lideri din partid și din guvern. Eforturile complotiștilor au eșuat, iar Gorbaciov a fost eliberat curând din arestul la domiciliu din Crimeea. Însă nu și-a mai recuperat niciodată vechile puteri, iar URSS s-a prăbușit la sfârșitul acelui an, lăsându-l pe Elțîn președinte al unei Rusii independente. La vremea aceea, Putin lucra pentru primarul Sankt-Petersburgului, Anatoli Sobceak, un politician democrat care fusese cândva profesorul său de drept. Când acesta din urmă îl invitase să se alăture echipei sale, Putin șovăise la

început, pe motiv că Sobceak nu ar fi avut decât de pierdut dacă se afla că din echipa sa făcea parte un ofițer care lucrase în serviciul extern al KGB-ului timp de șaptesprezece ani. Dar Sobceak avea nevoie de executanți care să-l ajute să conducă orașul, iar Putin nu a fost singura persoană cu un asemenea trecut pe care a recrutat-o – primăria era plină de tineri care fuseseră ofițeri de securitate[6].

Mai târziu, Putin a căutat să minimalizeze rangul de locotenent-colonel KGB pe care îl avusese în trecut:

> Eu… nu am fost un înalt funcționar sovietic, nu am fost un slujbaș de partid, nu am fost membru al Politburo-ului, nu am lucrat în comitetele locale de partid. Și, cel mai important, cu toate că am lucrat la serviciile de informații, am fost un cetățean obișnuit al Uniunii Sovietice, în măsura în care un ofițer de securitate poate fi considerat un cetățean obișnuit[7].

În mod clar, nu voia ca greșelile conducerii comuniste să-i afecteze reputația personală.

Putin nu era rezervat în privința trecutului său profesional. Făcând un scurt rezumat, a arătat mai mult atașament față de serviciul de securitate decât față de partid:

> Nu am intrat în partid doar pentru că a trebuit să o fac, și nu pot spune că am avut o mentalitate întru totul comunistă, dar am fost totuși foarte atent în ce privește modul în care mă raportam la el… Spre deosebire de mulți funcționari, nu mi-am aruncat carnetul de membru, nu l-am ars. Nu vreau să critic pe nimeni acum – oamenii pot acționa din varii motive, iar comportamentul lor îi privește. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice s-a năruit; eu încă mai am carnetul de membru pe undeva[8].

Și în ziua de azi Putin folosește vocabularul pe care l-a învățat în serviciul de spionaj. De exemplu, odată, când s-a adresat unor miniștri și altor persoane care se opuneau unui plan economic de stat, s-a pierdut cu firea și a scăpat observația că „sabotorii se află chiar în această încăpere”[9]. În alte ocazii, a vorbit cu însuflețire despre perioada în care a activat în KGB. Se laudă, printre altele, că are un simț subdezvoltat al

pericolului – însă dosarul lui oficial menționează acest lucru ca fiind un defect[10]. Nostalgia pe care Putin o are față de vremurile când lucra la serviciul de informații se vede și din vizita surpriză pe care i-a făcut-o fostului său șef Lazar Matveev la împlinirea vârstei de nouăzeci de ani, în mai 2017. Matveev, care se retrăsese la pensie în sud-estul Moscovei, a fost *rezidentul* KGB-ului în Dresda, unde Putin a fost trimis în a doua jumătate a anilor ’80. Putin i-a făcut cadou un ceas prezidențial și o copie a ziarului Partidului Comunist, *Pravda*, tipărit în ziua care s-a născut Matveev[11].

A evitat să se arate sentimental de teamă că lumea va lua asta drept o dovadă de slăbiciune, dar, de-a lungul anilor, s-a mai înmuiat cumva. Dezvăluind recent că tatăl său a murit cu două luni înainte ca el să devină prim-ministru, în septembrie 1999, Putin a povestit cum bătrânul, aflat pe patul de spital, i-ar fi zis personalului medical: „Iată, vine președintele meu”[12]. Recunoscând că a ajuns sus în viața publică, Putin nu uită însă să sublinieze faptul că a avut parte de o educație obișnuită. De la primul mandat prezidențial, el s-a identificat de asemenea cu credința creștin-ortodoxă. Sinceritatea credinței sale a fost pusă la îndoială, deoarece uneori s-a încurcat în gesturi și cuvinte pe parcursul slujbelor religioase. Cu toate acestea, el își afirmă trăirile religioase și povestește cum mama sa l-a botezat în Leningrad, sfidând autoritățile comuniste și politica lor de ateism militant. Botezul, după cum avea să iasă la iveală, a implicat o coincidență uimitoare. Preotul care a condus ceremonia era un anume Părinte Nikolai. Ani mai târziu, stând de vorbă cu patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse, Chiril, Putin și-a dat seama că acesta era fiul acelui preot[13].

Putin este protector cu viața personală a fiicelor sale Maria și Ekaterina. În 2013, o serie de articole din presa străină susțineau că Maria trăia în Olanda. Putin a replicat că nimeni din familia sa nu trăiește în străinătate. (După câte se pare, Maria se întorsese în Rusia între timp.)

Ambele fiice, a insistat el, locuiesc în Moscova și duc „o viață normală”, fără nicio implicare în viața politică[14]. A declarat că își face timp pentru a-și vedea fetele cel puțin o dată pe lună[15]. Descriindu-le ca pe niște persoane „obișnuite”, care lucrează în domeniile educației și științei, el respinge ideea că acestea s-ar fi comportat vreodată ca „niște prințese”. În iunie 2017, a lăsat să-i scape știrea că are doi nepoți, unul care mergea la grădiniță și celălalt având doar câteva luni[16].

Una dintre trăsăturile sale de caracter este neobișnuită pentru un fiu al Rusiei. Rareori bea alcool și, când acceptă un pahar de vin la evenimentele oficiale, se mărginește doar să guste din el. Băutura favorită a lui Putin este ceaiul[17]. Când Elțîn a fost filmat stând la o masă pe care se aflau o ceașcă de ceai și o farfurioară, oamenii au râs, deoarece știau că acesta avea o slăbiciune pentru vodcă. În cazul lui Putin nu e vorba de un exercițiu de imagine, iar repulsia lui față de alcool i-a câștigat simpatia maselor, în special a rusoaicelor, care, într-o proporție semnificativă, suferă de pe urma bărbaților lor bețivi. În 2002, duetul feminin de muzică dance Cele care cântă împreună (*Poiușcie vmeste*) au ajuns în top cu melodia *Un bărbat ca Putin*, care are următorul refren:

> Cineva ca Putin, pe care mă voi putea bizui,
> Cineva ca Putin, care nu se va apuca de băutură,
> Cineva ca Putin, care nu mă va umili,
> Cineva ca Putin, care nu mă va părăsi.

Pentru multe rusoaice, este genul de bărbat cu care ele ar vrea să trăiască.

În 2015, când a început să se răspândească zvonul că Putin este bolnav, purtătorul său de cuvânt, Dmitri Peskov, a asigurat pe toată lumea că președintele este atât de puternic încât riscă să-i rănească pe cei cu care dă mâna[18]. Deși au existat informații credibile despre faptul că Putin ar avea probleme cu spatele, el a reușit în general să se mențină în formă, lucrând zilnic la aparatele de exerciții fizice de la reședințele sale oficiale.

Când s-a apucat de hochei pe gheață la vârsta de șaizeci de ani, îi plăcea să joace pe patinoar în fața unei mulțimi entuziaste[19]. În vacanțele de vară, mergea în zone pitorești ale Federației Ruse, unde era filmat călărind sau pescuind, uneori dezbrăcat până la brâu. În 2011, consilierii săi au aranjat pentru el să facă *scuba diving* la o stațiune arheologică de la Marea Neagră, însă anunțul că președintele a descoperit o serie de vestigii antice a fost o făcătură care l-a făcut până și pe Peskov să zâmbească. Dar toate acestea fac parte dintr-o campanie de promovare menită să le arate rușilor că sănătatea conducătorului lor este înfloritoare, spre deosebire de cea a predecesorului său, care a fost o epavă pe parcursul ultimilor ani în care s-a aflat la putere, și chiar de cea a lui Gorbaciov, care a căzut victimă epuizării. Putin nu are nici cea mai mică intenție să ajungă în situația în care cetățenii săi vor vrea să scape de el din cauza sănătății șubrede.

Cu toate că, asemenea unui țar, Putin îi încurajează pe ruși să-și spună păsurile locale, există o lege nescrisă care spune să te abții de la a critica orice defecte generale ale guvernării actuale. Într-o emisiune televizată din aprilie 2016, la care telespectatorii erau invitați să comenteze prin telefon, muncitoarele de la fabrica de conserve de pește Ostrovnoi, aflată pe o insulă din apropierea coastei de est a Siberiei, s-au plâns că nu și-au mai primit salariile din luna octombrie a anului anterior. Ce a urmat a fost o poveste șocantă despre corupție și exploatare. Șikotan este un loc izolat în care muncitorii sunt tratați precum sclavii. Chipul lui Putin exprima groaza, ca și cum nu și-ar fi imaginat vreodată că asemenea lucruri se pot întâmpla în Rusia. După doar câteva minute, pe ecran a apărut anunțul că s-a deschis un proces penal[20]. A doua zi, directorul întreprinderii a apărut pe post ținând în mână o geantă plină cu banii de salarii și dând vina pe sezonul slab de pescuit pentru întârziere. Guvernatorul provinciei Sahalin, Oleg Kojemiako, a mers cu avionul până pe insulă, pentru a elimina suspiciunea că autoritățile încercau să mușamalizeze situația[21].

Concluzia cât se poate de clară era că dacă cineva putea să îmbunătățească viața oamenilor de rând acela era Putin. În octombrie 2014, Veaceslav Volodin, la vremea aceea prim-adjunct al Administrației Prezidențiale, declara: „Câtă vreme există Putin, putem vorbi de Rusia. Fără Putin, nu există Rusia”[22]. Doi ani mai târziu, într-o demonstrație de modestie, Putin a făcut trimitere la analele istoriei europene: „Faimosul Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, a spus că el este Franța, dar asta, desigur, este o teză greșită”[23]. Țările sunt mai mari decât conducătorii lor – a spus Putin sfătos, respingând ideea că el și Rusia sunt unul și același lucru. Câteva săptămâni mai târziu, a revenit la subiect remarcând că atrăgea atenția doar pentru că era un lider național ales și că experiența lui din Rusia era ceva care apăruse și în alte țări[24]. Volodin încercase probabil să pregătească scena pentru ca președintele său să se poată bucura de aplauze calde fără să pară că îi place să fie lingușit. Însă ținta eforturilor lui Volodin și ale altora era tocmai această lingușeală. Ei voiau ca Putin să primească reverențe publice, pe care el se străduia să le accepte cu o indiferență regală.

Cu toate că este calm când apare la televizor, poate să devină foarte arțăgos când se confruntă cu un ziarist pe care-l simte ostil sau incompetent. Megyn Kelly, o prezentatoare vedetă a postului de televiziune NBC, se aștepta la o reacție amabilă după ce-l copleșise cu complimente pentru faptul că găzduise una dintre sesiunile Forumului Economic Internațional la Sankt-Petersburg, în iunie 2017. Dar îl judecase greșit. Imediat ce a început să-i pună întrebări incomode în cadrul unui interviu televizat, Putin a devenit nervos și a acuzat-o de ignoranță crasă.

Uneori, reporterii merg prea departe în direcția opusă. În special tinerii prezentatori ruși de la televiziune, excesiv de entuziaști, au dovedit o înclinație pentru lingușeală. În 2015 a fost difuzată la televiziune o conversație cu Maria Sittel, care s-a desfășurat după cum urmează:

Sittel: Vladimir Vladimirovici, v-ar plăcea să vă clonați sau să organizați o armată de sosii?

Putin: Nu.

Sittel: …Da, dar birocrații noștri din Rusia nu ar accepta pe nimeni altcineva în afară de dumneavoastră.

Putin: Am răspuns deja la această întrebare. Să trecem mai departe[25].

Așa ceva a fost suficient pentru ca cel puțin o parte din audiență să se simtă jenată, iar Putin a arătat că are aceleași sentimente, respingând lingușeala lui Sittel. Reacția lui categorică a fost o strategie inteligentă. A presupus în mod corect că-l va ajuta să-și sporească aura de putere și demnitate.

La fel s-a întâmplat când un reporter de la agenția de știri TASS, Andrei Vandenko, a încercat prin lingușiri să-l facă pe Putin să accepte ca unele locuri să fie numite după el:

Vandenko: Nu este necesar să proclamați o autocrație. Nu trebuie decât să ridicați un deget și mâine va fi posibil să fie adus înapoi Gulagul. Sau, de exemplu, putem avea un cult al individului, astfel încât să existe o stradă Vladimir Putin. Recent a luat ființă un grup [în Ural] care vrea să reboteze un drum Strada Sacco și Vanzetti, după numele anarhiștilor italieni care au fost trimiși pe scaunul electric în America. Evident, aceștia nu au nimic de-a face cu Munții Ural. Însă Vladimir Vladimirovici [Putin], da. El nu a vrut să lase țara pradă ruinei în anii ’90, astfel că a pus capăt exceselor bandiților și oligarhilor și așa mai departe… Ce credeți despre toate astea?

Putin: Cred că oamenii fac asta din motive bune și decente.

Vandenko: Iar asemenea impulsuri vor exista în fiecare oraș rusesc, numai dacă veți ridica dintr-o sprânceană.

Putin: Înțeleg. Dar este prea devreme să ne ridicăm unii altora monumente. Și mă gândesc la mine. Ce trebuie să facem este să continuăm să muncim și va fi sarcina generațiilor următoare să evalueze contribuția fiecărui individ la dezvoltarea Rusiei[26].

Apoi, cuprins de emoție:

Este cât se poate de evident că Rusia, pentru mine, este viața mea. Nu mă pot imagina nici măcar o secundă fără Rusia. Am vorbit cândva despre cum a fost stabilită genealogia familiei mele în arhive. Ea provine dintr-un sat nu departe de Moscova, la 120 de kilometri distanță, unde strămoșii mei au trăit începând din secolul al XVII-lea, iar pe parcursul tuturor secolelor care au urmat s-au dus la aceeași biserică. Și simt legătura mea cu pământul rusesc și cu

> poporul rus, și nu aș putea trăi în altă parte decât în Rusia – dar Rusia, desigur, poate să supraviețuiască și fără oameni ca mine. Rusia are o mulțime de oameni[27].

A fost o etalare de modestie și patriotism menită să-l facă să crească în ochii compatrioților săi ruși.

Putin subliniază mereu cât de mult muncește pentru ei. Într-o ocazie rară, chiar a susținut că acest lucru presupune o viață periculoasă. El a vorbit despre riscul unui asasinat pe parcursul unei serii de interviuri cu regizorul american Oliver Stone, care au avut loc între 2015 și 2017 și au fost difuzate atât la televiziunea rusă, cât și la cea americană. Stone, un critic veteran al administrațiilor Statelor Unite, folosește metodele ocolite de interogare ale detectivului Columbo, personajul din serialul TV american cu același nume. În felul acesta, l-a ademenit pe Putin să discute despre atacurile violente asupra politicienilor. Stone a remarcat că liderul cubanez Fidel Castro – un alt personaj faimos intervievat de el – a susținut că a reușit să scape cu viață din cincizeci de încercări de asasinat datorită controlului personal direct asupra gărzii sale de corp. În mod surprinzător, Putin nu a respins comentariul lui Stone referitor la zvonurile despre cele cinci atentate la viața sa. Când Stone a afirmat că, de regulă, atentatele la viața politicienilor au avut succes atunci când criminalul a fost infiltrat în unitatea de pază a acestora, Putin a privit direct în cameră și a spus că are încredere în oamenii care au grijă de siguranța sa și că nu e dispus să se amestece în treaba acestora, așa cum făcuse Castro[28].

Indiferent dacă au existat sau nu în realitate cele cinci atentate împotriva lui Putin, cel puțin un incident este bine documentat. A avut loc în februarie 2012, când Adam Osmaev, un „voluntar” cecen, a pus la cale un complot pentru a bombarda coloana auto în care călătorea Putin. Osmaev a reușit să scape trecând granița în Ucraina. Forțele de securitate ruse l-au găsit și au făcut două încercări eșuate de a-l împușca în Kiev, acesta fiind singurul motiv pentru care activitatea sa a ajuns la cunoștința publicului[29]. Autoritățile ruse continuă să evite discuția despre încercările

de asasinat, probabil cu scopul de a descuraja orice noi tentative. Vorbind despre asta, Putin a lăsat garda jos pentru un moment – sau poate a simțit că a stârnit curiozitatea lumii. Ori poate că a inventat toată povestea din dorința de a-și spori importanța.

Controlul său asupra politicii țării era atât de mare încât în decembrie 2007, când și-a anunțat intenția de a participa la următoarele alegeri prezidențiale, nu a permis să fie anunțat drept candidat al Rusiei Unite; și nici nu a luat parte la ceremonia de înregistrare a candidaturii sale. Această nonșalanță a continuat. La fel ca atunci când a participat la alegerile prezidențiale din 2000, 2004 și 2012, s-a comportat ca și cum ar fi fost sub demnitatea lui să se angajeze într-o campanie politică. În cele câteva discursuri de campanie a vorbit în termeni afectați despre ce ar face el pentru a asigura viitorul Rusiei. Nu a făcut niciodată referire la contracandidații săi folosindu-le numele. Intenția sa a fost să transmită mesajul că are o țară de condus și nu-și poate permite să piardă timpul făcând politică. A ignorat total aluziile răutăcioase pe care unii critici le-au făcut la adresa sa. Mai mult, îi făcea plăcere să fie criticat de străini, deoarece acest lucru îi sporea popularitatea în rândurile rușilor. Nu a dat niciun semn că se gândește să schimbe direcția în politică. Lucrurile pe care le făcuse, lăsa să se înțeleagă, erau o sursă de mândrie pentru el. Se comporta ca un părinte al nației, lăsându-i pe alții să-și arate aprecierea. Pe parcursul „campaniei", a știut că va înregistra o victorie răsunătoare în alegeri.

Acei opozanți care ar fi putut să reprezinte o amenințare competitivă fuseseră deja eliminați din cursă. În special oratorul popular și activistul media Aleksei Navalnîi a fost exclus de la prezidențiale după ce a fost condamnat pentru deturnare de fonduri. Când a fost întrebat despre această situație la o conferință de presă, Putin a replicat dur:

> Vă asigur că autorităților nu le-a fost teamă de nimeni și nu le este în continuare frică de nimeni. Însă ele nu trebuie să fie asemenea unui țăran leneș care-și culege firele de varză din

barbă în timp ce se uită cum statul se transformă într-o apă tulbure din care oligarhii pescuiesc peștișorul de aur pentru ei înșiși, așa cum s-a întâmplat în anii ’90 și cum se mai întâmplă încă în Ucraina azi. Vrem ca Rusia să devină o copie a Ucrainei actuale? Nu, nu vrem și nu vom permite asta[30].

Acesta este un președinte care se mândrește cu eforturile lui de a curăța apele poluate ale politicii rusești. El îl critică pe Navalnîi, considerând că este tipul de politician care nu poate decât să agite apele.

De când a ajuns la vârful politicii, poziția lui Putin a fost asigurată prin îndepărtarea rivalilor săi reali sau potențiali. În 2000, când s-a oferit să candideze pentru prima oară, reputația unor opozanți majori, precum primarul Moscovei Iuri Lujkov și fostul prim-ministru Evgheni Primakov, a fost distrusă în urma unor dezvăluiri televizate despre tertipurile lor financiare și respectiv sănătatea precară. Liberalul carismatic Boris Nemțov a fost asasinat în 2015. Imaginea lui Mihail Kasianov, care a părăsit funcția de prim-ministru în 2004, a fost ruinată în 2016, când la televiziune a fost difuzat un material video în care apărea întreținând relații sexuale cu asistenta sa.

Pe lista aprobată a candidaților din 2018 a figurat prezentatoarea de televiziune Ksenia Sobceak, fiica mentorului lui Putin din Sankt-Petersburg, decedat cu ani în urmă, Anatoli Sobceak. Candidată a Partidului Inițiativei Civice, ea a criticat politicile lui Putin, rezervându-și artileria grea pentru intervenția militară rusă în Siria. A știut că nu va putea să-l învingă niciodată pe Putin în alegeri. După cum s-a exprimat ea foarte clar, cazinoul câștigă întotdeauna împotriva jucătorului[31]. Partidul Comunist a venit cu un candidat proaspăt, Pavel Grudinin, care era directorul general al Fermei de Stat Lenin. Nominalizatul său obișnuit, Ziuganov, pierduse atât de multe alegeri, încât a decis că a venit timpul să candideze altcineva. Grudinin s-a descurcat suficient de bine pentru ca autoritățile îngrijorate să lase să se scurgă informația că avea un cont la o bancă elvețiană, iar fiul său deținea o proprietate în Letonia. Împotriva

tuturor a candidat Vladimir Jirinovski, care avea un record de nu mai puțin de șapte participări la alegerile prezidențiale din partea Partidului Liberal-Democrat. În vreme ce Sobceak era tânără și elegantă, iar Grudinin un comunicator delicat, Jirinovski părea un clovn bătrân. Acoperirea mediatică era net în favoarea lui Putin. În dezbaterile televizate cu candidații, de la care Putin absenta, discuțiile aprinse nu sporeau reputația niciunuia dintre ei[32].

Eliminat din cursa electorală, Navalnîi i-a îndemnat pe suporterii săi să boicoteze alegerile, însă acest apel a avut un impact redus. Autoritățile nu au vrut să rișteze, așa că au lansat o campanie despre datoria tuturor cetățenilor de a vota. Cu toate că se îndrepta spre o victorie sigură, Putin a vrut să evite o prezență scăzută la vot și publicitatea ostilă care ar fi urmat.

Pe 3 martie 2018, într-un gest de normalitate electorală, el a apărut la un miting organizat într-o zi de sâmbătă pe stadionul Lujniki. Cu șase ani în urmă, când își prezentase candidatura la alegerile prezidențiale, recitase versuri din poezia lui Mihail Lermontov despre Bătălia de la Borodino din 1812, în care rușii s-au luptat cu Grande Armée a lui Napoleon, înainte de a întreba mulțimea dacă iubește Rusia. Acum repeta aceeași stratagemă, dar cu o întrebare diferită: „Suntem o echipă, da?”. Un val de strigăte – „*Da! Da! Da!*” – s-a înălțat spre el. Cu toate că o parte din cei prezenți pe stadion fuseseră plătiți pentru a participa, iar alții fuseseră obligați de angajatorii lor, răspunsul mulțimii din acea zi era cât se poate de clar. Putin a început să scandeze „*Rossiia! Rossiia!*” și apoi a cântat imnul național împreună cu marea de oameni. Toată lumea a observat cât de încântat era[33].

Adresându-se Adunării Federale pe 1 martie 2018, Putin a continuat să se concentreze pe ridicarea moralului națiunii. A menționat puține inițiative politice, cu excepția promisiunii de a introduce un salariu minim pentru a scoate milioane de ruși din sărăcie. A zugrăvit tabloul unei

îmbunătățiri continue a sistemului de sănătate, locuințe și transport pe parcursul mandatului său. A sărit peste nevoia de a întări statul de drept, de a spori libertatea politică și de a reduce inegalitatea socială. Și a dedicat cea mai mare parte a discursului său forțelor armate – rareori ratează ocazia de a sublinia poziția sa de comandant suprem. Anunțând noile rachete nucleare ale Rusiei care pot să lovească orice țintă de pe glob, i-a invitat pe spectatori să propună nume pentru ele. Când a făcut semn ca fiecare armă nouă să fie prezentată pe ecran, era în culmea bucuriei[34]. Prestația sa a combinat amenințările cu o lipsă evidentă de bun-gust, dar calculase – corect – că bătăile de tobă ale armatei vor impresiona acea parte a electoratului rus pe care el o curta.

Putin este prezentat de canalele de televiziune și de acea parte a presei și radioului care îi este loială ca întruchipând cele mai bune trăsături ale vieții din Rusia. Instinctul său de conducător este să fie simultan distant și apropiat față de poporul său, excepțional și obișnuit. Este chipul public al elitei conducătoare de la Kremlin. În ochii majorității străinilor, întruchipează tot ce este rusesc. Conduce cu aplomb viața politică. Ține discursuri, acordă interviuri și ia parte la emisiuni TV cu intervenții telefonice. Îi invită pe reporterii ruși să-l însoțească oriunde merge. Este în centrul marilor ceremonii oficiale. Ca șef de stat, acordă medalii pentru realizări și servicii deosebite. Este un cult național ambulant.

2

Rusia mult visată

Administrația Putin dedică mult timp și energie sarcinii de a furniza o viziune națională care să împace și să entuziasmeze poporul rus. Membrii ei înțeleg cât de important este să-i convingă pe ruși că sunt decișii să le ofere o viață mai bună. Dar nu-și asumă această sarcină într-o manieră complet dezinteresată. Administrația și cei mai influenți suporteri ai ei au avansat o viziune foarte atrăgătoare în paralel cu consolidarea propriilor interese. La baza eforturilor lor se află autoservirea politică.

Într-un moment în care majoritatea cetățenilor încă se mai luptă cu schimbările care au năvălit asupra lor după sfârșitul erei comuniste, Putin – la fel ca Elțîn înaintea lui – ține morțiș să-și asigure concetățenii că-i așteaptă un viitor strălucit. Vorbește într-un limbaj solemn: „Rusia este o țară în care poporul a ales să meargă pe calea democrației”[1]. Le spune rușilor că nu mai au de ce să-și ceară scuze. Țara lor, le spune el, este un model de decență și intenții pașnice. Și susține că elemente străine răuvoitoare au conspirat pentru a produce o imagine a Rusiei și a conducătorilor săi care este opusă realității. Rusofobia, arată el, este un construct întemeiat pe prejudecăți și minciuni care contribuie la instabilitatea periculoasă a ordinii mondiale. Deși este adresat concetățenilor săi ruși, mesajul său este totodată menit să răsune în toată lumea.

Putin susține că este diferit de toți acei secretari generali comuniști sovietici care și-au impus ideologia asupra poporului rus:

> Ține de noi toți, de întreaga noastră societate – atât de așa-zișii neo-slavofili, cât și de neo-occidentaliști, atât de etatiști, cât și de așa-zișii liberali – să colaborăm pentru a formula obiective comune de dezvoltare. Trebuie să renunțăm la obiceiul de a pleca urechea numai la cei care gândesc ca noi și de a respinge cu înverșunare și ură orice alt punct de vedere. Nu putem să pasăm viitorul țării ca pe o minge de fotbal, aruncându-l în aer în timp ce noi plonjăm în cel mai desăvârșit nihilism, în consumerism, într-o atitudine critică față de absolut orice sau într-un pesimism sumbru[2].

Dar această prudență în a spune poporului rus ce să gândească este lipsită de credibilitate. De fapt, Putin și consilierii săi de imagine sunt avocați înveterați ai propriilor lor valori și vor ca rușii să adere la ele.

După ce s-a întors la președinție în 2012, Putin a susținut din ce în ce mai mult valorile „tradiției", criticând aspru culturile „permisive" ale Europei și Statelor Unite. În opinia lui Putin, societățile ajung într-o situație dificilă când conducătorii lor abandonează tradițiile:

> Astăzi, normele eticii și moralitatea sunt revizuite în multe țări, ajungându-se la abandonarea tradițiilor naționale și a identității naționale și culturale. Societății i se cere acum să asigure o recunoaștere clară nu numai a dreptului fiecăruia la libertatea de conștiință, la opinii politice și la viață privată, ci și o recunoaștere obligatorie a valorii egale – oricât de ciudat ar părea – a binelui și răului, concepte care se lovesc cap în cap. O asemenea distrugere „de sus" a valorilor tradiționale nu numai că are consecințe negative pentru societate, dar este și fundamental antidemocratică[3].

Un exemplu evident al răului provocat de asemenea idei este, în opinia sa, Orientul Mijlociu:

> În ultimii ani am văzut cum încercările de a impune un așa-zis model avansat de dezvoltare altor țări au avut, de fapt, efectul opus, generând regres, barbarie și multă vărsare de sânge. Acest lucru s-a întâmplat în multe țări din Orientul Mijlociu și Africa de Nord. O asemenea situație dramatică o înregistrează azi Siria[4].

În opinia sa, conducătorii care abandonează tradiția își pun în pericol poporul. El prezintă Rusia ca fiind singura țară puternică ce poartă torța tradiției și decenței:

> Noi știm că în lume sunt din ce în ce mai mulți oameni care gândesc la fel ca noi în ce privește susținerea valorilor tradiționale care vreme de milenii au alcătuit temelia morală și spirituală a civilizației pentru toate popoarele: valorile familiei tradiționale și ale unei vieți autentice, incluzând viața religioasă, nu numai viața materială, dar și cea spirituală – care reprezintă valorile umanismului și diversitatea lumii.
>
> Aceasta este, desigur, o poziție conservatoare. Dar, potrivit expresiei lui Nikolai Berdiaev, semnificația conservatorismului nu este că împiedică mișcarea înainte și în sus, ci mai degrabă că împiedică mișcarea înapoi și în jos, coborârea în bezna haosului și întoarcerea la o stare primitivă[5].

Rușii, în opinia lui Putin, și-au păstrat valorile ancestrale, indiferent cine i-a guvernat: „În ciuda costurilor bine-cunoscute, nivelul moralității atât în Rusia țaristă, cât și în vremurile sovietice a acționat ca un etalon și un criteriu foarte important pentru reputația oamenilor la locul de muncă, în societate și în viața de zi cu zi”[6].

Putin neagă că ar dori să-i schimbe pe ruși. În opinia sa, valoarea acestora este axiomatică și el ridiculizează utopismul lui Lenin și al succesorilor săi care au încercat să transforme concepțiile rușilor și rusoaicelor de rând printr-o revoluție violentă. Atitudinea lui Putin poate fi văzută ca un ecou al tipului de mentalitate care a predominat în multe țări europene în timpul procesului de „construire a națiunii” din secolul al XIX-lea, când poeți, muzicieni și folcloriști s-au alăturat eforturilor politicienilor în vederea unificării propriilor popoare prin preamărirea virtuților lor naționale. Însă acelea erau țări care, într-o măsură mai mare sau mai mică, aveau să devină state-națiuni. „Rusia” de dinainte de 1917 nu a fost un stat-națiune, ci un imperiu al cărui guvern trebuia să țină seama de experiențele și sentimentele multor națiuni supuse. Această

obligație a rămas valabilă după octombrie 1917, când comuniștii, cu crezul lor internaționalist, au pus mâna pe putere. Conducerea de la Kremlin încearcă să recupereze timpul pierdut. În vreme ce Elțîn a ezitat să joace cartea naționalistă, Putin a aruncat-o frecvent pe masă și nu a ratat nicio ocazie de a ridica în slăvi instinctele și realizările femeilor și bărbaților din Rusia.

Dorința sa de a obține aprobarea lor are de asemenea un iz de naționalism etnic. Aceasta este politica mesajelor codate (*dog-whistle politics*): el vrea ca rușii să știe că le va apăra întotdeauna interesele. Dar nu poate să spună acest lucru în mod deschis, de teamă că va ofensa în mod inutil celelalte grupuri naționale și religioase – și, desigur, respinge ideea „purității rasiale”[7]. El i-a îndemnat în mod repetat pe cetățeni să manifeste toleranță unii față de ceilalți, indiferent de etnie, religie sau doctrină politică. Exigențele sale sunt stabilitatea și armonia:

> Aceasta înseamnă că liberalii trebuie să învețe să vorbească cu exponenții vederilor de stânga și, invers, că naționaliștii trebuie să-și aducă aminte că Rusia, încă de la începuturile sale, a fost creată anume ca o țară multietnică și multiconfesională. Naționaliștii nu trebuie să uite că punând caracterul multietnic la îndoială și începând să exploateze chestiunea naționalismului rus, tătar, caucazian, siberian sau a oricărui alt naționalism și separatism, o apucăm în jos, pe calea distrugerii codului nostru genetic. În esență, începem să ne distrugem pe noi înșine[8].

O asemenea formulare camuflează faptul că Putin și administrația sa, chiar dacă manifestă o preferință vădită pentru etnicii ruși, nu spun despre ei înșiși că sunt naționaliști. Ei nu fac teorie, o pun direct în practică.

Putin pune totuși în evidență moștenirea europeană a Rusiei atunci când acest lucru este în avantajul său. El are capacitatea cameleonică de a-și schimba culoarea în acord cu diferitele circumstanțe în care se află. Când a vorbit cu președintele Comisiei Europene José Manuel Barroso despre amenințarea islamistă la adresa continentului, a întrebat: „Câți suntem?”. Prin „noi” înțelegea creștinii, căutând astfel să tragă o linie între creștinism și alte moduri de viață și de guvernare, cum ar fi cele din

China sau din lumea musulmană[9]. Putin a declarat toate astea când încă mai spera că restul Europei avea să simpatizeze cu intervenția sa militară în Cecenia. Mai recent, el a înfățișat Rusia ca pe o țară prietenă cu musulmanii din întreaga lume și un partener strategic cu China. Putin își ajustează ideile în acord cu interesele sale politice curente, dar acordă întotdeauna prioritate temei caracterului național distinct al Rusiei.

Unul dintre cei mai înflăcărați susținători ai lui Putin, președintele Comisiei pentru Educație din Dumă Veaceslav Nikonov se încadrează în aceeași școală de gândire atunci când își expune teoria despre Rusia Eternă. El se prezintă drept un „politician ereditar", în virtutea faptului că este nepotul renumitului ministru de Externe sovietic Veaceslav Molotov, însă vederile sale l-ar fi îngrozit pe bunicul său, care a strivit în mod barbar tradițiile rusești în timpul colectivizării agriculturii și al Marii Terori staliniste. Nikonov nu face însă decât să urmeze un curent majoritar în Rusia contemporană. Asemenea altor membri ai elitei conducătoare, el îi asigură pe ruși că au un trecut glorios și că nu au nimic de învățat de la străinătate[10]. Și preamărește specificul național rus, susținând că rușii nu s-au ghidat niciodată după interese materialiste și că sunt excepțional de toleranți și de pașnici. Observând că Rusia a fost guvernată de regulă de un grup de lideri nealeși, el vede în asta o sursă de mândrie. Îi ridiculizează pe oponenții politici care denunță existența unui regim dictatorial sângeros, deși știu foarte bine că după ce fac asemenea declarații „pot să meargă liniștiți la *dacea* lor, și nu în [închisorile din] Siberia"[11].

Nikonov este diferit de conservatorul extremist Aleksandr Dughin, care se laudă că a dezvoltat o schemă conceptuală ce reprezintă un progres față de principalele curente ale teoriei sociale moderne – liberalismul, marxismul și fascismul. A Patra Teorie Politică avansată de el este de fapt un amestec periculos. Civilizația rusă, trâmbițează Dughin, s-a întemeiat în totalitate pe militarism: „Războiul este mama noastră". Este convins că

Rusia va mai purta războaie și se arată încântat de această perspectivă[12]. Dughin anticipează că liberalismul va apune, la fel cum s-a întâmplat cu fascismul și stalinismul. Îl ridiculizează pe Putin pentru că a afirmat că Rusia este o țară europeană. Teoria sa este că Rusia este o civilizație autonomă, situată geografic între Europa și Asia. Se declară adeptul a ceea ce el numește neo-eurasianism. Când occidentalii cer respectarea principiilor toleranței, ei nu fac altceva decât să încerce să submineze vechile valori ale Rusiei. Doar urmându-și propria cale, susține Dughin, Rusia poate evita ruina – și, în mod repetat, el prevestește ruinarea Occidentului însuși[13].

Elucubrațiile lui Dughin se suprapun în anumite puncte-cheie cu ideile principale avansate de suporteri ai lui Putin precum Nikonov și Lavrov. Toți aceștia, inclusiv Putin, sunt naționaliști care denunță globalizarea excesivă, liberalismul și gândirea socială progresistă. Însă Dughin și-a exprimat simpatia față de filosofia promovată în Statele Unite de Steve Bannon, fondatorul Breitbart News și „principalul strateg" al lui Donald Trump până în august 2017. Echipa lui Bannon a ajutat la publicarea traducerii englezești a principalei lucrări a lui Dughin, *A Patra Teorie Politică*[14]. Dughin a fost profesor la Facultatea de Sociologie a Relațiilor Internaționale de la Universitatea de Stat din Moscova până în 2014, când opiniile sale extremiste au generat proteste publice. Își exprimase furia și dezamăgirea produse de faptul că Putin ezita să anexeze estul Ucrainei. În ciuda acestor probleme, apare în continuare pe canalele moscovite de televiziune. Acest lucru nu e atât de surprinzător pe cât pare. Este una din tacticile lui Putin să-i lase pe asociații și simpatizanții săi să facă scandal, pentru ca prin contrast să pară un om de stat serios. Cu toate că a devenit un opozant și un promotor neobosit al naționalismului, Dughin nu reprezintă o amenințare serioasă pentru liderii de la Kremlin.

Există un consens printre naționaliști în ceea ce privește susținerea valorilor sociale tradiționale. Aceștia și-au manifestat la unison mânia în

februarie 2012, când grupul feminin de muzică rock Pussy Riot a organizat unul dintre concertele sale nonconformiste în Catedrala Hristos Mântuitorul din Moscova. Membrele grupului au cântat atât împotriva lui Putin, cât și a ierarhiei Bisericii Ortodoxe. Au fost arestate și condamnate pentru „huliganism motivat de ura față de religie". Episodul a sporit dezgustul cu care era privit Putin în întreaga lume. Sentința de doi ani de închisoare a fost o pedeapsă de-a dreptul excesivă, la care cântărețele au reacționat cu stoicism și demnitate. Însă mass-media occidentală nu luase în calcul faptul că Pussy Riot a ales în mod deliberat un loc proeminent al cultului ortodox pentru a săvârși un act de blasfemie ce implica un limbaj necuviincios. Dacă grupul ar fi făcut același lucru în catedrala Canterbury, simpatia publicului s-ar fi îndreptat către administratorii ecleziastici ai clădirii. Liderii ruși au mizat pe faptul că majoritatea rușilor sunt de acord că protestele politice nu-și au locul în lăcașurile sfinte.

Conducerea de la Kremlin subliniază de asemenea importanța familiilor tradiționale. Putin nu scoate o vorbă despre destrămarea mariajului său. Vorbește în termeni generali despre tipul de societate pe care-l are în vedere, dar dorește în mod clar ca familiile să aibă mai mulți copii decât era obișnuit până acum. În cel de-al doilea mandat prezidențial a declarat:

> O altă problemă generală a națiunii este rata scăzută a natalității. Țara are tot mai multe familii care au doar un copil. Trebuie să vorbim tot mai des despre mândria de a fi părinte și să creăm condiții favorabile pentru creșterea și educarea copiilor[15].

Această remarcă provenea din grija că populația în scădere a Rusiei va avea un efect negativ asupra dezvoltării economice și bunăstării viitoarelor generații. Totodată Putin are în vedere – asemenea altor lideri de la Kremlin de-a lungul câtorva decenii – că în vreme ce natalitatea etnicilor ruși se află într-un declin serios, celelalte etnii din Federația

Rusă – în special musulmanii – continuă să aibă în medie un număr mai mare de copii.

În ce privește modul în care o familie trebuie să-și ducă traiul, Putin nu are prea multe lucruri de spus în afară de a-și manifesta dezacordul total față de părinții care-și bat sau își pălmuiesc copiii. Dar el este împotriva amestecului statului în treburile private. Ceea ce se întâmplă între pereții casei trebuie să rămână între pereții casei[16]. Dacă are opinii despre relațiile ideale dintre soți, despre feminism sau despre educația copiilor, încă nu le-a împărtășit publicului. Duma de Stat nu a fost însă la fel de reținută în februarie 2017, când a adoptat o lege pentru dezincriminarea abuzului fizic domestic. Grupurile feministe s-au plâns în zadar că un asemenea act normativ reînvie patriarhatul. Dar Putin nu este în definitiv un „om nou" în accepțiunea occidentală contemporană. Când împreună cu soția sa Ludmila s-au întâlnit cu Condoleezza Rice, consilierul american pe probleme de securitate națională, Putin a făcut glume pe seama eforturilor soției sale de a se menține în formă: „Da, Ludmila învață baletul. Dansează după *Lacul Lebedelor*. Desigur, dacă aș încerca să o ridic în brațe, aș fi o lebădă moartă"[17]. În altă ocazie, când a fost întrebat dacă se simte vreodată deprimat și irascibil, a replicat: „Nu sunt femeie, așa că nu am zile proaste"[18]. Acestea sunt cuvintele unui mascul rus incorigibil și arogant. Evident, printre tovarășii săi, ele trec drept normale și acceptabile.

Atitudinea lui Putin față de relațiile dintre femei și bărbați stârnește puține comentarii în străinătate. Nu același lucru se poate spune despre remarcile sale cu privire la relațiile dintre persoane de același sex. El și prietenii săi politici nu manifestă niciun fel de îngăduință față de susținătorii homosexualității. În 2012, Vladimir Iakunin, șeful companiei naționale de căi ferate, a declarat că inamicii occidentali ai Rusiei fac propagandă homosexuală pentru a scădea natalitatea Rusiei și a-i face pe ruși ușor de manipulat[19].

Iakunin vedea activismul sexual ca pe o problemă de securitate națională. Putin nu a mers niciodată atât de departe, dar nu se simte deloc confortabil când este pus în fața unui asemenea subiect. Când Oliver Stone l-a întrebat dacă ar accepta să împartă dușurile comune ale unui club sportiv cu un bărbat despre care se știe că este homosexual, el a scuturat din cap. Zâmbind ironic, a explicat apoi că nu ar vrea să-l „provoace" pe un asemenea individ[20]. Oamenii cu o mentalitate tradiționalistă, inclusiv cei din Rusia, probabil că nu au văzut nimic nelalocul lui în ce a spus el – și poate chiar au admirat francheța lui –, însă a fost o gravă eroare dacă a încercat să câștige simpatia publicului occidental liberal. Așa cum au fost și încercările sale de a-și justifica remarcile spunând că nu vrea decât să-i împiedice pe activiștii homosexuali să-și promoveze cauza în rândurile celor tineri și inocenți, o faptă care se află sub incidența legii rusești din 2013. Putin a adăugat că mariajele între persoane de același sex se află în conflict cu interesele societății, deoarece nu produc copii[21].

Critica venită din partea străinilor a fost vehementă, inclusiv cea lansată de cântărețul și avocatul drepturilor homosexualilor Elton John. Aceasta din urmă a avut un efect comic, John primind un telefon de la cineva care s-a dat drept Putin și l-a invitat la Moscova. Era un amator de glume care l-a făcut pe Elton John să pară ridicol atunci când ziarele au publicat banalitățile pe care el și „Putin" le schimbaseră. La puțină vreme, reporterii i-au cerut adevăratului Putin să-și precizeze poziția cu privire la homosexualitate. Asaltat cu întrebări, a refuzat să spună dacă crede că homosexualii se nasc sau devin astfel, dar a respins orice acuzație de discriminare a acestei minorități, subliniind că relațiile homosexuale nu sunt ilegale în Rusia, spre deosebire de situația existentă în alte șaptezeci de țări. A ținut de asemenea să arate că în unele țări musulmane există legi ce prevăd pedeapsa capitală pentru activitatea homosexuală. Ca președinte, se opunea apelului Bisericii Ortodoxe pentru reincriminarea

homosexualității și susținea importanța separării constituționale dintre stat și Biserică[22].

Putin vrea ca oamenii să-l aprecieze pentru moderația sa, iar grupul de la putere zugrăvește Rusia ca pe o promotoare a păcii și decenței, în vreme ce deplânge imaginile injurioase care circulă despre aceasta. Dacă și alte națiuni ar urma exemplu Rusiei, arată ei, nu ar mai exista războaie. Putin s-a plâns chiar că a fost înțeles greșit în fața unei audiențe alcătuite din vizitatori străini invitați:

> Rusia nu are nici cea mai mică intenție de a ataca pe cineva. Toată povestea asta este de-a dreptul comică… Este pur și simplu de neconceput, stupidă și nerealistă. Europa singură are 300 de milioane de locuitori, iar toți aceștia sunt membri NATO. Dacă adăugăm SUA, ajungem probabil la o populație de 600 de milioane. Rusia are în prezent doar 146 de milioane de locuitori. Este de-a dreptul ridicol să vii cu un asemenea subiect. Da, dar oamenii se folosesc totuși de el pentru a-și atinge scopurile politice[23].

A insistat apoi că, în fața pericolelor globale crescânde, ambițiile Rusiei sunt modeste și inofensive:

> Dacă nu vom crea un sistem coerent de obligații reciproce și acorduri și dacă nu vom construi mecanismele potrivite pentru soluționarea situațiilor de criză, semnele anarhiei globale se vor înmulți inevitabil[24].

Putin a făcut aceste declarații în fața unei audiențe străine la doar câteva luni după ce a rupt Memorandumul de la Budapesta și a anexat Crimeea. Dacă străinii au suspiciuni legate de ambițiile militare, trebuie să le lase deoparte. Chiar și cele mai mortale arme ale Rusiei nu trebuie să stârnească îngrijorare:

> Etalarea armelor nucleare este un lucru nechibzuit. Aceasta este o retorică nocivă, pe care eu o consider inacceptabilă. Dar trebuie să pornim de la realitatea și de la faptul că armele nucleare reprezintă un factor de descurajare care asigură pacea și securitatea în întreaga lume. Ele nu pot fi considerate un factor pentru vreo potențială agresiune, deoarece acest lucru este imposibil și ar însemna, evident, sfârșitul întregii noastre civilizații.

> Lucrul absolut clar este că armele nucleare sunt un factor de descurajare și mulți experți consideră că, dacă lumea nu a cunoscut un conflict militar de proporții în cei peste șaptezeci de ani care au trecut de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, unul dintre motive este faptul că marile țări ale lumii posedă armament nuclear. Este însă important să fie respectată politica de neproliferare a armelor nucleare, iar puterile nucleare ale lumii să adopte o atitudine foarte responsabilă față de statutul lor nuclear. Rusia va urma această linie în ciuda oricăror declarații lansate în cursul unor polemici aprinse. Dar dați-mi voie să reiterez că, la nivel guvernamental, Rusia va trata statutul său nuclear într-o manieră foarte responsabilă[25].

Aceasta este viziunea despre viața rușilor în secolul XXI oferită de liderii de la Kremlin. Este menită să domolească și în același timp să stimuleze. Îi încurajează pe ruși să se bucure și să fie optimiști, dar atrage atenția că cei pe care administrația îi consideră inamicii dinăuntru și din afară ai Rusiei vor fi neutralizați. Mai presus de orice, Kremlinul îi asigură pe ruși că viziunea sa este cea mai potrivită pentru nevoile și specificul țării lor, într-o lume din ce în ce mai turbulentă.

3

Țari, comisari și ce a urmat după ei: noul trecut oficial

Rușii discută mai des despre prețurile la alimente, ajutoare sociale și salarii decât despre istorie. În această privință, ei nu se deosebesc de majoritatea celorlalte popoare. Însă secolul XX a fost o perioadă grea pentru mai multe generații ale familiilor lor, astfel că orice lider rus care caută să obțină susținerea maselor trebuie să vină cu o poveste a trecutului pe care suficienți ruși să o găsească plauzibilă și emoționantă. Rușii trebuie să simtă că echipa lui Putin va pune capăt erei traumelor și îi va ajuta să profite de oportunitățile ce se află înaintea lor.

Putin știe că ghidarea imaginației publice nu este un lucru pe care să-l poată face singur. Mai ales pentru că ceea ce a învățat el despre istoria secolului XX în perioada în care a fost student la Universitatea de Stat Leningrad provenea doar din cursurile obligatorii de marxism-leninism. Drept urmare, când a venit la putere, a căutat să obțină ajutor de la consilieri foarte bine informați, inclusiv de la critici înverșunați ai politicilor Kremlinului, precum Aleksei Venediktov, redactor-șef la postul de radio Eho Moskvî și fost profesor de istorie. După ce comunismul a fost aruncat la lada de gunoi, elita conducătoare a căutat lecții pe care să le învețe în analele țarismului. Când, nedumerit, Venediktov l-a întrebat pe Putin de ce a ales să vorbească cu cineva care se opune liniei politice

oficiale, acesta i-a răspuns spiritual că este gata oricând să discute în privat cu inamicii săi, dar nu și cu trădătorii[1].

O altă sursă surprinzătoare de consiliere a fost anticomunistul înverșunat și fostul deținut politic Aleksandr Soljenițîn. Putin s-a întâlnit frecvent cu acesta și chiar i-a acordat unul dintre prestigioasele Premii de Stat nu cu mult timp înainte de moartea sa în 2007[2].

Asemenea întâlniri i-au permis lui Putin să treacă drept un om de cultură, înzestrat cu o minte iscoditoare, dacă nu complet deschisă. Și, de asemenea, l-au ajutat să-și etaleze zelul patriotic, cum s-a întâmplat în 2013, când a declarat că este de acord cu apelul lui Soljenițîn pentru creșterea populației ruse[3]. După cum se poate bănui, Putin își ia multe dintre idei din conversații și îi pune pe cei care-i scriu discursurile să găsească cele mai bune citate din intelectualii Rusiei, pentru a le folosi în cuvântările sale. Dar merită să menționăm că are o preferință clară pentru sursele care nu mai sunt în viață și, ca urmare, nu pot riposta.

Putin și alți lideri de la Kremlin jefuiesc încontinuu istoria, luând din ea lucruri care i-ar putea ajuta în prezent. Sunt niște hoți foarte abili, care iau doar ceea ce ar putea să slujească scopurilor lor politice curente. Dar, asemenea vandalilor care au prădat Roma în anul 455, felul lor de a gândi a fost influențat și impregnat de ce au descoperit pe parcursul jafului.

Aforismele lor favorite aparțin unor distinși autori ruși care promovează valorile leadershipului, patriotismului și voinței colective, preferabil cu o brumă de dispreț la adresa Occidentului. În afară de Soljenițîn, lui Putin îi place să citeze din Ivan Ilin și Nikolai Berdiaev, doi filosofi creștini emigrați[4]. În vreme ce Soljenițîn a ajutat la reînvierea literaturii ruse după decenii la rând în care a fost mutilată de marxism-leninism, Berdiaev, ale cărui publicații au fost interzise de sovietici, a fost un maestru al prozei filosofice rusești. Scrierile filosofice ale lui Ilin constituie un act de agresiune asupra limbajului, deși articolele lui politice sunt succinte și incisive, însă Berdiaev, care în lunga sa existență a trecut

de la marxismul liberal la individualismul liberal, este util numai în porții mici. Soljenițîn este de ajutor și pentru că a disprețuit decadența occidentală și a militat pentru unitatea ruso-ucraineană și pentru o mână forte care să controleze pârghiile puterii de la Kremlin. Numai Ilin are toate trăsăturile pe care le vrea Putin. Toată viața sa a fost un naționalist și un dușman neîmpăcat al marxismului și al URSS. Ca emigrant în Germania Republicii de la Weimar, Ilin a salutat apariția nazismului, în care a văzut un antidot pentru comunismul sovietic. Liderii ruși care vor să-i aplaude patriotismul trebuie să treacă sub tăcere susținerea fermă pe care acesta a arătat-o față de unele trăsături ale fascismului european. Dar Ilin, în mod convenabil pentru aceștia, a atras atenția asupra intenției Occidentului de a fragmenta „Rusia" și a văzut Ucraina ca aparținând patrimoniului rus. El dorea un lider puternic în fruntea unei dictaturi naționale. Este ușor să ne dăm seama de ce a fost promovat ca o autoritate intelectuală în regimul lui Putin. În 2015, rămășițele pământești ale lui Ilin au fost repatriate din Germania și reînhumate la Mănăstirea Donskoi din Moscova, în cadrul unei ceremonii solemne conduse de patriarhul Alexei al II-lea[5].

Modul în care Putin l-a tratat pe Ilin reflectă interesele și scopurile grupului de la conducere[6]. Urmând calea deschisă de Elțîn, Putin deplânge acele perioade în care poporul rus – sau elementele sale nemulțumite – a recurs la violență, fapt care a schimbat în mod dezastruos cursul dezvoltării țării. Ca fost comunist și anticomunist, respinge în întregime ideea de revoluție armată. „Noi avem nevoie acum", spune el, „de evoluție"[7]. Putin susține că Rusia a fost cel mai aproape să-și împlinească potențialul atunci când rușii au trăit în pace sub o guvernare stabilă.

Putin nu are sentimente de ostilitate față de dinastia Romanovilor, care a domnit peste trei sute de ani. Îi laudă pe țarii care au transformat Rusia într-o mare putere, iar în aprilie 2015 a proclamat: „Vreau să vă aduc

aminte […] de cuvintele lui Alexandru al III-lea, împăratul nostru, care a spus că Rusia are doar doi aliați: armata și marina sa militară. Iar atunci când și-a luat rămas-bun de la fiul său [viitorul Nicolae al II-lea], i-a spus că toată lumea se teme de imensitatea țării noastre”[8]. În noiembrie 2016, când a dezvelit statuia lui Alexandru al III-lea în fața Palatului Livadia din Crimeea, Putin l-a citat pe ministrul de Finanțe țarist Serghei Witte, care a spus că împăratul nu a asigurat pacea în țară și peste granițe „făcând concesii, ci domnind întru dreptate și cu o fermitate de neclintit”. Statuia din Crimeea este a opta a lui Alexandru al III-lea ridicată în perioada care a trecut de când Putin a venit la putere. Acesta a remarcat de asemenea că țarul Alexandru a impulsionat dezvoltarea industriei și a fost un susținător mărinimos al artelor[9]. Toate acestea camuflau însă pagubele produse de țar prin înăsprirea cenzurii culturale și suprimarea reformelor sociale din anii 1860. Friza de la baza statuii îi înfățișează pe Feodor Dostoievski și pe chimistul Dmitri Mendeleev. Orice școlar rus ar fi putut să-i spună lui Putin că Dostoievski și Mendeleev și-au creat majoritatea operelor majore înainte ca Alexandru al III-lea să se urce pe tron în 1881[10].

Un alt erou al lui Putin din epoca Romanovilor este Piotr Stolîpin, prim-ministrul lui Nicolae al II-lea din perioada 1906-1911. La deschiderea lucrărilor Adunării Federale din octombrie 2016, Putin remarca: „Cu mai bine de o sută de ani în urmă, adresându-se deputaților din Duma de Stat, Piotr Arkadievici Stolîpin a spus: «Trebuie să ne unim cu toții și să ne punem în acord eforturile, obligațiile și drepturile pentru susținerea dreptului istoric suprem al Rusiei: acela de a fi puternică»”[11].

Stolîpin a fost un conservator reformator care a avut ambiția de a reda Rusiei statutul de mare putere și de a o imuniza împotriva amenințării unor noi insurgențe interne. În decembrie 2013, Putin a declarat în fața Adunării Federale că autoritățile locale ar trebui să ia drept exemplu progresele făcute de Rusia înainte de Primul Război Mondial și a lăudat modificările aduse de Stolîpin proprietății funciare și structurii

industriei[12]. Stolîpin este faimos pentru că a încercat să faciliteze apariția unei clase de mici proprietari la sate, însă, așa cum avea să dovedească evoluția evenimentelor, majoritatea țăranilor erau ostili reformei sale agrare – și este dificil să aflăm ce a făcut Stolîpin pentru a modifica structura industrială a imperiului.

Dar, evident, nu acesta este scopul demersurilor lui Putin și ale echipei sale în materie de istorie. Când vorbesc despre istorie, Putin și consilierii care-i scriu discursurile se gândesc în primul rând la politica prezentului. Ei vizează aprobarea maselor, nu plauzibilitatea istorică obiectivă.

În acest spirit, în discursul său anual ținut în fața Adunării Federale pe 1 decembrie 2016, Putin a anunțat centenarul revoluțiilor din februarie și octombrie 1917:

> Aceasta este istoria noastră comună și trebuie să o tratăm cu respect. Despre asta a scris strălucitul filosof rus și sovietic Aleksei Losev. „Știm cu toții cât de greu a fost drumul pe care l-a parcurs țara noastră", a scris el. „Știm cu toții de anii lungi de lupte, suferințe și nevoi, dar, pentru orice fiu al Patriei, toate acestea sunt ceva ce ține de propriul său neam, ceva inalienabil."
>
> Sunt sigur că majoritatea absolută a poporului nostru are exact această atitudine față de Patria noastră și avem nevoie de lecțiile istoriei în primul rând pentru reconciliere și pentru întărirea consensului social, politic și civil la care am reușit să ajungem în prezent.
>
> Este inacceptabil să aducem dezbinările, mânia, ura și amărăciunile trecutului în viața noastră de azi și să ne folosim de tragediile care au afectat practic fiecare familie din Rusia, indiferent de care parte a baricadei s-au situat strămoșii noștri, pentru a ne urmări interesele politice sau de altă natură. Să nu uităm că suntem un popor unit, un singur popor, și că avem doar o singură Rusie[13].

Pentru Putin, prăbușirea dinastiei Romanovilor și acapararea puterii de către comuniști câteva luni mai târziu au reprezentat o dublă lovitură cu efecte tragice la toate nivelurile societății. Într-un discurs ținut mai devreme în 2016, Putin a deplâns asasinatul înfiorător comis asupra Romanovilor în pivnița unei case din Ekaterinburg în vara anului 1918:

> Toată lumea obișnuia să denunțe regimul țarist pentru represiunile sale. Dar ce a făcut conducerea sovietică imediat după ce a venit la putere? Represiuni în masă. Și nu vorbesc aici

de întreaga scară a acestora, ci pur și simplu despre cel mai flagrant exemplu: anihilarea și împușcarea familiei țariste, inclusiv a copiilor. Probabil că au existat motive ideologice pentru lichidarea potențialilor urmași. Dar de ce l-au ucis pe doctorul Botkin? De ce i-au ucis pe servitori – oameni care proveneau de regulă din rândurile proletariatului? Pentru ce? Scopul a fost să ascundă crima[14].

Cu toate că Putin folosește episoade ale istoriei în scopuri politice, el este sincer interesat de soarta Romanovilor. Cu ocazia vizitei sale de stat la Londra în iunie 2003, reprezentați ai Ministerului de Externe nu au putut să nu remarce încântarea sa când i-au oferit un volum cu documente declasificate, inclusiv câteva referitoare la acest episod. Până la momentul respectiv fusese un vizitator plictisit și taciturn al capitalei britanice[15].

În opinia lui Putin, este vital ca oamenii să nu uite ororile care au urmat după Revoluția din Octombrie:

Nu am reflectat niciodată cu suficientă atenție la aceste lucruri. Bine, ei ripostau față de cei care luptau cu arma în mână împotriva puterii sovietice, dar de ce să omori preoți? Numai în 1918 au fost împușcați trei mii de preoți și apoi încă zece mii într-o perioadă de zece ani. În regiunea Don, oamenii au fost înecați cu sutele sub gheața râului. Când reflectezi la toate acestea și când apar noi informații, începi să evaluezi multe lucruri într-un mod diferit[16].

Putin nu are niciun cuvânt bun de spus despre Lenin și a ridicat obiecții notabile în ceea ce privește constituția pe care acesta a impus-o în 1922:

Dacă ești istoric, trebuie să știi că la acea dată Stalin a formulat ideea autonomizării viitoarei Uniuni Sovietice. Potrivit acesteia, toate celelalte părți componente ale viitorului stat trebuiau să intre în URSS pe bază de autonomie și cu o largă autoritate. Lenin a criticat poziția lui Stalin, spunând că a fost eronată și inoportună.

Concluzia lui Putin a fost tranșantă:

Și astfel el, Lenin, a susținut că statul – Uniunea Sovietică – trebuie să fie format având la bază egalitatea deplină și dreptul de secesiune din Uniunea Sovietică… Și asta a fost bomba cu ceas

de sub edificiul statalității noastre. Pe lângă faptul că au stabilit granițe și teritorii pentru grupurile etnice în cadrul unui stat care, în mod esențial, era multinațional, granițele au fost trasate în mod arbitrar, fără a fi în general decise pe o bază rațională. De exemplu, care a fost motivul pentru care regiunea Donbass a fost cedată Ucrainei? Ideea a fost să sporească numărul proletarilor pentru a avea o susținere socială mai largă acolo. Curată nebunie, nu-i așa?[17].

În perioada sovietică, Lenin a fost ridicat în slăvi pentru că „a reunit teritoriile" după dezintegrarea imperiului în 1917. Acest lucru l-a lăsat indiferent pe Putin, care denunță aranjamentul constituțional al lui Lenin ca fiind inoportun, capricios și dezastruos.

Sub Putin, biserica și statul au pretins respect pentru comandanții albi care au luptat împotriva Armatei Roșii și a conducerii sale comuniste în războiul civil care a urmat Revoluției din Octombrie. Rămășițele pământești ale generalului Anton Denikin au fost aduse înapoi în Rusia în 2005. Au fost ridicate statui în onoarea amiralului Aleksandr Kolceak în Sankt-Petersburg și Irkutsk. Au fost produse filme despre cauza Albilor, care s-au dovedit a fi populare. Mulți comentatori îi prezintă pe Albi ca pe niște patrioți și luptători neînfricați[18].

Conducerea comunistă a încetat de mult să mai atragă laude. Lev Trotki a fost ponegrit și neglijat în relatările sovietice oficiale și, cu toate că nu mai este trecut cu vederea de cercetătorii ruși, continuă să fie tratat cu severitate. Iosif Stalin, ca de obicei, provoacă controverse. Niciun rus cu bun-simț nu iartă Marea Teroare din 1937-1938, dar există destule figuri publice care susțin că rolul său în industrializarea Rusiei și apărarea ei împotriva celui de-al Treilea Reich a fost indispensabil – aceasta este una dintre tezele păstrate de Partidul Comunist din vechiul său crez marxist-leninist. Istoria rămâne un teren minat pe care Putin a pășit cu grijă. Despre o chestiune esențială, represiunile în masă comandate de Stalin la sfârșitul anilor '30, el vorbește foarte răspicat:

Stalinismul este asociat cu cultul individului și cu încălcarea în masă a drepturilor, cu represiunile și cu lagărele de muncă. Nimic din toate acestea nu mai există azi în Rusia și sper

că nu va mai exista niciodată. Societatea noastră este pur și simplu diferită și nu va mai permite niciodată așa ceva. Dar asta nu înseamnă că nu mai avem nevoie de ordine și disciplină. Înseamnă că toți cetățenii Federației Ruse, indiferent de poziția lor oficială, trebuie să fie egali în fața legii[19].

Cu toate că recunoaște ororile stalinismului, Putin respinge cu fermitate ideea că acesta a fost cel mai cumplit fenomen al secolului XX. Al Treilea Reich merită o condamnare mai aspră:

Înainte de toate, desigur, este imposibil să punem nazismul și stalinismul pe același plan, deoarece naziștii au proclamat în mod deschis, direct și public că unul dintre obiectivele politicii lor este exterminarea în totalitate a unor grupuri etnice – evrei, țigani și slavi. Cu toată natura urâtă a regimului stalinist, cu toate represiunile și deportările unor populații întregi, regimul stalinist nu și-a stabilit niciodată ca obiectiv exterminarea unor populații, astfel că încercarea de a le pune pe cele două [regimuri] pe picior de egalitate este absolut fără fundament[20].

Aceasta a dat naștere unor speculații potrivit cărora Stalin ar urma să fie reabilitat postum, speculații care s-au accentuat în 2015, când o statuie de zece tone înfățișându-l alături de Winston Churchill și Franklin D. Roosevelt a fost instalată lângă Palatul Livadia din Ialta, unde aceștia s-au întâlnit în februarie 1945 pentru a discuta despre ordinea politică și teritorială postbelică a Europei. Serghei Narîșkin, președintele Dumei de Stat de la acea vreme, a dezvelit statuia în acordurile imnului național al Rusiei. Sculptura lui Zurab Tsereteli fusese respinsă de guvernul ucrainean cu zece ani înainte, când Ialta era guvernată de la Kiev. După anexarea Crimeei însă, Kremlinul a vrut să sărbătorească Conferința de la Ialta, deși au existat proteste ale tătarilor crimeeni, ai căror strămoși fuseseră deportați cu forța de Stalin din peninsulă în mai 1945[21].

În ciuda acestor slabe semne de aprobare, Putin a respins categoric politica dusă de Stalin în Europa de Est la sfârșitul anilor ’40. Exportarea forțată a comunismului, sublinia el, a fost o eroare îngrozitoare:

> După al Doilea Război Mondial, am încercat să impunem propriul nostru model de dezvoltare multor țări est-europene și am făcut asta folosind forța. Trebuie să recunoaștem acest lucru. Nu e nimic bun în asta și trebuie să revenim la acest subiect azi. Întâmplător, acesta este mai mult sau mai puțin modul în care se comportă americanii în prezent, când încearcă să impună modelul lor practic întregii lumi, iar o asemenea practică va sfârși la rândul ei printr-un eșec[22].

A accepta că Rusia a făcut lucruri rele, insistând în același timp că în prezent americanii sunt capul răutăților, este o abordare foarte caracteristică. Putin știe de asemenea că, cu excepția neostaliniștilor înrăiți, majoritatea rușilor sunt de acord cu concluziile sale.

El este întotdeauna circumspect când vorbește despre țarul Nicolae al II-lea. Reverența față de Romanovi este o atitudine răspândită în Rusia postcomunistă, iar în 2017, când a fost lansat un film despre relația dintre viitorul țar și balerina Matilda Kșesinskaia, a avut loc imediat un protest referitor la conținutul erotic. Puțini ruși sunt mai devotați memoriei lui Nicolae decât deputata din Dumă Natalia Poklonskaia, care a ocupat funcția de procuror-general al Crimeei imediat după anexarea acesteia. Împreună cu alții, ea a cerut o anchetă care să stabilească dacă filmul era antirusesc și antireligios. Acest lucru a provocat riposta unui alt regizor, Stanislav Govoruhin, la rândul său deputat în Duma de Stat și fost președinte al Comisiei de Cultură a acestui organism. Confruntat cu o asemenea dispută, ministrul Culturii a ales calea sigură a unei atitudini echivoce. Pe 15 iunie 2017, regizorul filmului, Aleksei Ucitel, i s-a plâns lui Putin de modul în care era tratat filmul său. Deși admira cariera și patriotismul lui Ucitel, Putin i-a răspuns acestuia că Poklonskaia are dreptul să-și exprime opinia. Pentru Putin era important ca publicul să vadă că el încurajează dialogul și, în același timp, să evite să fie atras într-o dispută istorică controversată[23].

Comentariile sale despre Lenin ar fi putut șoca cândva milioanele de ruși care au fost educați să se încline în fața marelui fondator al URSS. Însă timpurile s-au schimbat și riscul iscării unor controverse este foarte

redus, câtă vreme Putin evită gesturi atât de drastice precum scoaterea cadavrului mumificat al lui Lenin din mausoleul din Piața Roșie.

În 2016, Putin și-a demonstrat abilitatea cu ocazia inaugurării unei expoziții la Centrul Elțîn din Ekaterinburg. Custozii îi iritaseră pe naționaliști deoarece omiseseră să-l prezinte pe general-locotenentul Andrei Vlasov drept un trădător. Vlasov, capturat de germani pe Frontul de Est în 1942, s-a decis să lupte de partea germanilor, cu gândul că în felul acesta Rusia va fi eliberată de sub stalinism. Spre sfârșitul războiului s-a revoltat împotriva germanilor, dar asta nu l-a salvat de răzbunarea lui Stalin, din ordinul căruia a fost spânzurat la Moscova în august 1945. Dar care era părerea lui Putin?

> Nu e nimic în neregulă cu faptul că a început o discuție: este un fenomen normal. Unii adoptă o poziție favorabilă, alții au opinii mai liberale despre evenimentele prezente și perspectivele dezvoltării, alții au vederi conservatoare, tradiționale. Am avut întotdeauna patrioți de tip „sânge și pământ" (*pocivenniki*) și adepți ai occidentalizării. Unii oameni se consideră patrioți de tip „sânge și pământ". Dar în momentul actual, când rememorăm evenimentele din 1917 și când suntem pe punctul de a marca centenarul evenimentelor revoluționare în 2017, trebuie să avansăm în direcția reconcilierii și apropierii, și nu spre scindare și inflamarea pasiunilor[24].

Acest răspuns măsurat a fost menit să asigure o discuție calmă, chibzuită despre trecutul problematic al Rusiei. Putin nu a avut succes, iar disputele aprinse cu privire la istoria națiunii continuă să se desfășoare. Dar el beneficiază de pe urma faptului că se poziționează în afara conflictului.

Atitudinile străinilor față de istoria Rusiei îl irită enorm pe Putin. Fascinația nesfârșită pe care o manifestă mass-media occidentală față de Iosif Stalin îi provoacă un puternic resentiment. El afirmă că „dictatorii" altor națiuni rareori au parte de aceeași atenție. Cariera sângeroasă a lui Oliver Cromwell este trecută cu vederea, iar statuia acestuia străjuiește Palatul Parlamentului din Westminster. Trupul lui Napoleon, care, împreună cu armatele sale cotropitoare, a făcut prăpăd în toată Europa, este venerat la Les Invalides în Paris. Stalin este însă demonizat. Pentru

Putin, motivele sunt cât se poate de clare. *Establishment*-ul occidental vrea să aibă de ce să se lege ca să critice Rusia și pe ruși, și nimic nu e mai la îndemână decât palmaresul unui dictator sovietic care nu mai e de mult printre noi[25].

Când nu recurge la critici, el se dedă la o bătaie de joc la fel de agresivă. În 2018, Ministerul Culturii a interzis comedia neagră a lui Armando Iannucci *Moartea lui Stalin*. Ministrul Culturii Vladimir Medinski nu a insistat asupra greșelilor elementare ale filmului legate de numele persoanelor și ale instituțiilor, dar nu a putut să ierte tonul batjocoritor adoptat față de un eveniment atât de dureros, iar dincolo de toate astea era probabil credința că străinii n-ar trebui să-și mai bage nasul peste tot. Medinski a devenit purtătorul de cuvânt al administrației pe subiecte de istorie. Un autor prolific chiar și după ocuparea funcției ministeriale în 2012, el a căutat să spele trecutul rusesc și sovietic de orice denigrare. I-a apărat pe rușii de sub regimul țarist împotriva celor care susțineau că aceștia erau leneși, bețivi și hoți[26]. A pus atâta energie în acest demers, încât câțiva istorici profesioniști l-au acuzat de exces de zel[27]. Iar în cea mai de succes cartea a sa susține că autorii străini au greșit atunci când au atras atenția asupra faptului că soldații sovietici au violat femei germane în 1945[28].

Putin a afirmat adeseori că URSS a fost un fenomen complex. El are sentimente amestecate față de ceea ce au trăit oamenii în comunism, în deceniile de după Revoluția din Octombrie. Economia planificată a avut beneficii clare, susține el, lăudând progresele Uniunii Sovietice în ce privește asistența medicală, educația și dezvoltarea sectorului industrial militar care a contribuit la victoria asupra celui de-al Treilea Reich[29]. Și își manifestă respectul față de veteranii comuniști aflați încă în viață. Putin a discutat în câteva ocazii cu Vladimir Kriucikov, care a organizat în august 1991 puciul împotriva lui Mihail Gorbaciov. În 2014 i-a acordat Ordinul de Onoare mareșalului Dmitri Iazov, cu care Kriucikov a pus la

cale complotul. Iar în februarie 2019 a vorbit în termeni elogioși despre curajul și profesionalismul de care a dat dovadă armata sovietică în războiul purtat de URSS în Afganistan[30].

Dar el nu a fost niciodată un susținător al sistemului politic comunist și nu a trecut cu vederea vulnerabilitățile instituțiilor sale economice. Nu este un nostalgic al comunismului, dar regretă enorm prăbușirea URSS, pe care în aprilie 2005 a descris-o ca fiind „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului [XX]". Remarca sa a fost înțeleasă greșit de multă lume. El nu regreta deloc prăbușirea comunismului sovietic, ci mai degrabă consecințele dispariției sale: sărăcia generală din anii '90, apariția așa-zișilor oligarhi și dislocarea familiilor separate de granițe noi[31]. Chiar și așa, s-a făcut vinovat cel puțin de exagerare, pentru că a ignorat cu totul alte evenimente care ar putea pretinde un loc mai proeminent în rândul catastrofelor. Printre ele, desigur, declanșarea celor două războaie mondiale în 1914 și 1939, venirea la putere a lui Hitler în 1933 și Revoluția Chineză din 1949. Și să nu uităm propria Revoluție a Rusiei din Octombrie 1917.

Preocuparea lui Putin pentru dezintegrarea Uniunii Sovietice vizează un anumit aspect: el urăște faptul că milioane de cetățeni de naționalitate rusă s-au trezit despărțiți de Rusia, în alte paisprezece noi state independente – într-o ocazie, a mers până acolo încât a numit asta o „tragedie umanitară", adăugând:

> Aș vrea să repet din nou teza mea că poporul rus a devenit cel mai mare popor divizat din lume, iar asta este absolut o tragedie. Și nu mă refer la dimensiunea socio-economică, când, ca rezultat al colapsului, un sistem social s-a năruit și o economie s-a prăbușit – ea fusese oricum ineficientă în regimul anterior, dar când s-a năruit, a dus la sărăcirea a milioane de oameni, iar asta este de asemenea o tragedie pentru oameni reali și pentru familii reale[32].

În ochii lui Putin, separarea demografică și disoluția socială erau două trăsături îngemănate ale aceluiași rezultat. Nu e o atitudine pe care s-o fi

inventat după ce a venit la putere. El crede că, deși situația a fost grea sub regimul comunist, ea s-a înrăutățit și mai mult după ce comuniștii au fost îndepărtați de la putere și vede anii ’90 ca pe o perioadă de maximă criză națională, în care o „epidemie de colapsuri” a pus stăpânire pe Federația Rusă[33]. Putin a tot spus acest lucru încă de la începutul anilor ’90, pe vremea când era doar un politician local obișnuit, despre care nimeni nu credea că va ajunge la vârful puterii. Iar asta pare să indice că este opinia sa sinceră[34].

Relațiile Rusiei cu Estonia, Letonia și Lituania sunt un alt punct sensibil. Aceste țări și-au recâștigat independența odată cu prăbușirea URSS la sfârșitul lui 1991. Deși ele își proclamaseră independența, semnarea de către Elțîn a unor acorduri cu președinții ucrainean și belarus în decembrie a fost pasul decisiv. Cei trei președinți au fost de acord cu formarea unei Comunități a Statelor Independente la care să fie invitate să adere toate cele cincisprezece republici constituente ale URSS. Această proiectată grupare regională avea să fie mai relaxată decât orice ar fi considerat Gorbaciov acceptabil, și tocmai asta voia Elțîn. Dar cu toate că Comunitatea Statelor Independente s-a format în mod corespunzător în 1992, scopurile sale colective au fost subminate în permanență de membrii săi care se temeau că Rusia vrea să-i domine. Estonia, Lituania și Letonia au refuzat categoric să se alăture grupării. Dificultăți similare a întâmpinat Organizația Tratatului de Securitate Colectivă, pe care Rusia a inițiat-o în același an pentru a acoperi nevoile legate de securitate și armată. Singurele țări care au acceptat să adere la început au fost Armenia, Kazahstan, Kârgâzstan, Tadjikistan și Uzbekistan, și toate se temeau că vor deveni vulnerabile la presiunile Rusiei.

Pe când se afla într-o vizită la Hamburg, în februarie 1994, președintele Estoniei Lennart Meri a ținut un discurs în care a denunțat anexarea ilegală a statelor baltice de către URSS în 1940 și din nou în 1944. Meri a povestit cum el și familia sa, alături de zeci de mii de alți

estonieni, au fost deportați în Siberia. Putin, care la vremea aceea era angajat la primăria din Sankt-Petersburg și se afla în delegație în Germania, s-a întâmplat să fie prezent în public. Cu toate că era un oficial rus obscur, s-a ridicat de pe scaun și, ostentativ, a ieșit furtunos din sală[35]. În opinia sa, desigur, operațiunile Armatei Roșii din timpul războiului și deciziile geopolitice ale lui Stalin trebuiau venerate. Nu avea niciun fel de îngăduință pentru liderii baltici care negau că URSS i-a eliberat după alungarea celui de-al Treilea Reich. Și a fost surd la afirmația lui Meri că Estonia a devenit o națiune captivă sub regimul sovietic.

Mai mult decât atât, Putin are uneori dificultăți în a distinge între Uniunea Sovietică și Federația Rusă, așa cum s-a întâmplat în martie 2018, când s-a adresat Adunării Federale:

> După prăbușirea URSS, Rusia, care în perioada sovietică a fost numită Uniunea Sovietică – sau Rusia Sovietică, așa cum mai era cunoscută peste granițe –, a pierdut 23,8% din teritoriul său, dacă vorbim de frontierele noastre naționale, 48,5% din populația sa, 41% din produsul general brut, 39,4% din potențialul industrial (aproape jumătate din potențialul nostru, aș vrea să subliniez), 44,6% din potențialul militar ca urmare a fragmentării armatei URSS între fostele republici sovietice[36].

Acesta a fost un comentariu realmente inexact. Putin susține că numai străinii confundă URSS cu Federația Rusă. De fapt, el face exact același lucru. Rusia nu a pierdut teritorii în momentul în care Uniunea Sovietică s-a dezintegrat. Nici măcar un metru pătrat. Noua țară independentă a luat ființă având granițele intacte, iar în 2014 a folosit forța armată pentru a le lărgi în dauna Ucrainei.

Spre deosebire de mulți compatrioți de-ai săi, Putin nu i-a blamat pe Gorbaciov sau pe Elțîn pentru felul în care a ieșit Rusia din comunism. Preferă să evidențieze dificultățile cu care s-au confruntat aceștia. Într-un interviu oferit revistei *Time* în 2007, reporterul american a remarcat că Putin nu este un „președinte-revoluționar”, precum Elțîn. Departe de a se enerva, Putin a fost de acord:

> Eu consider însă că el și Gorbaciov au făcut un lucru pe care eu cu siguranță nu l-aș fi putut face. Au acționat în vederea distrugerii unui sistem pe care poporul rus nu-l mai putea îndura. Nu sunt convins că aș fi putut decide să acționez astfel. Gorbaciov a făcut primul pas și Elțîn a încheiat tranziția, un proces, în opinia mea, istoric și foarte important pentru Rusia și pentru poporul rus. Ei – și în primul rând Elțîn, desigur – au adus Rusiei libertatea: aceasta este o realizare istorică absolută a epocii Elțîn[37].

Putin are la rândul său misiunea de a aduce o schimbare în bine, dar el vrea să facă asta în stilul său și să pună capăt o dată pentru totdeauna șirului de traume pe care le-a îndurat Rusia.

4

Anii suferinței: imaginea națiunii umilite

Poporul rus a fost puternic afectat de modificarea relațiilor internaționale după 1991. URSS fusese una dintre cele două superputeri. Pământul se cutremura pe unde trecea puterea sovietică, iar Kremlinul avea parte de respect pretutindeni. Acolo unde acesta din urmă lipsea, frica îi lua locul. Elțîn a căutat să integreze noua Rusie în ordinea internațională ca o mare putere normală, cooperantă și constructivă. Acesta avea mereu să fie un lucru foarte anevoios, în condițiile în care Federația Rusă avea o economie ruinată, o administrație zdruncinată și o armată demoralizată. Independența a fost însoțită de știrbirea mândriei naționale.

În țările care trec printr-o astfel de răsturnare de situație, resentimentul se poate dezvolta asemenea unei tumori. În anii ’20, milioane de germani fierbeau de mânie din cauză că elitele lor conducătoare, credeau ei, înjunghiaseră pe la spate Germania și forțele sale armate și le aduseseră înfrângerea în Primul Război Mondial. Iar după cel de-al Doilea Război Mondial, când necesitățile financiare i-au obligat pe britanici să renunțe la teritoriile lor imperiale, a fost supărare mare în rândurile lor din cauza pierderii puterii globale și a prestigiului. Când guvernele nu reușesc să compenseze o asemenea tulburare emoțională, consecințele pot fi îngrozitoare. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care Adolf Hitler a

ajuns să ocupe funcția de cancelar german în 1933; și cu toate că Marea Britanie nu a căzut pradă extremismului politic, efectele târzii ale prăbușirii imperiului continuă să se facă simțite. URSS a pierdut Războiul Rece. Deși Gorbaciov și Elțîn au afirmat că nu a existat nicio parte învingătoare, ei nu au reușit să înlăture sentimentul național de umilire resimțit de nenumărați ruși. A fost un sentiment pe care Putin și contemporanii lui l-au încercat la trecerea dintre milenii. În Marea Britanie și în Franța, o atare stare de spirit poartă numele de sindrom postimperial. Ceea ce a trăit Rusia nu e doar un sindrom postimperial, ci și unul post-superputere. Nimeni nu ar trebui să subestimeze intensitatea acestor sentimente.

Asemenea lui Putin, mulți ruși regretă faptul că, după 1991, atunci când trec dincolo de provinciile rusești de la periferie, se trezesc în țări străine, precum Ucraina sau Kazahstan. Vreme de secole li s-a spus să fie mândri de realizările Imperiului Rus și ale Uniunii Sovietice. În prezent, ei au un termen special pentru statele care s-au format după prăbușirea URSS: „străinătatea apropiată” – semn că ei nu consideră că Ucraina sau chiar Uzbekistan și Estonia sunt la fel de străine precum Grecia sau Franța. Când Marea Britanie, Franța și alte puteri europene au renunțat la imperiile lor, coloniile lor erau peste mări. Rușii au avut un imperiu alcătuit din țări vecine, un fapt geografic care îi împiedică să uite pierderea teritorială suferită. În anii ’90, Federația Rusă a suferit o recesiune economică prelungită. Majoritatea rușilor, cu excepția unei minorități minuscule care a beneficiat de pe urma privatizărilor, au fost copleșiți de sărăcie, dar și de indignare din cauză că Moscova, capitala unei țări care fusese una dintre superputerile lumii, a ajuns pe post de chelner la mesele diplomației globale.

Putin nu a fost primul președinte rus care s-a opus politicii globale americane. Înaintea sa, Elțîn se plânsese președintelui Bill Clinton de cât de greu îi este să calmeze opinia publică rusă după intervenția militară

americană în fosta Iugoslavie. Spiritele s-au încins în Rusia la începutul lui 1996, când Clinton a ordonat bombardarea forțelor sârbe bosniace. Acest lucru s-a întâmplat în perioada în care Elțîn era angajat în campania pentru realegerea sa ca președinte. Când le-a cerut liderilor occidentali să înțeleagă problemele sale, a fost ignorat, iar avioanele NATO au continuat să atace ținte în Bosnia[1]. Pentru Rusia, aceasta a fost o lecție despre rolul său diminuat în politica mondială. E drept că Rusia moștenise locul URSS-ului în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite, însă realitatea era că America și aliații săi nu își impuneau niciun fel de limite în acțiunile lor. Când Elțîn a propus ca tratativele pentru încheierea păcii în Iugoslavia să aibă loc la Moscova, nu a fost băgat în seamă. Nu a existat aproape niciun fel de înțelegere față de nevoia lui Elțîn de a-și spori prestigiul internațional și de a-și întări poziția acasă[2].

Elțîn a fost de asemenea prins în câmpul de forțe al presiunilor financiare occidentale. Fondul Monetar Internațional controla cu strictețe modul în care erau cheltuiți banii ce fuseseră împrumutați Moscovei. În presa rusă se spunea că Elțîn nu era capabil să respingă cerințele externe. În rândurile elitei conducătoare domnea nemulțumirea față de situația umilitoare în care se afla țara. Războaiele din fosta Iugoslavie deveniseră un spectacol de televiziune. Rușii se uitau îngroziți. Elțîn însuși a devenit tot mai îngrijorat și i-a explicat în particular temerile sale lui Clinton. Aranjamentele din cadrul Parteneriatului pentru Pace dintre Rusia și NATO, inaugurat în 1994, nu reușiseră să-i împiedice pe americani să acorde statutul de membru NATO Poloniei, Ungariei și Republicii Cehe în martie 1999. Acest lucru s-a întâmplat cu puțin timp înainte ca Elțîn să renunțe la președinție, astfel că a rămas în seama lui Putin să se ocupe de consecințe.

La început, Putin a abordat situația cu calm și a căutat să îmbunătățească relațiile Rusiei cu America. Dar, după ce relațiile se vor deteriora, el va privi în urmă cu furie:

Mai întâi, la jumătatea anilor ’90 au avut loc atacurile aeriene împotriva Belgradului. Evident, aceasta a fost o agresiune… A fost un act barbar, pur și simplu barbar. Cu atât mai mult cu cât a fost făcut ignorând Carta Națiunilor Unite și nu l-a sancționat nimeni. Puși în fața acestui lucru, oamenii au început imediat să spună că lucrurile erau învechite și că era nevoie de unele modificări.

Între martie și iunie 1999, America și aliații săi au bombardat Serbia, zdrobindu-i rezistența, fără să aibă aprobarea Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite. Campania militară a fost declanșată ca reacție la persecuțiile brutale la care i-au supus sârbii pe musulmanii din Kosovo, o enclavă situată în sudul Serbiei. Înfrângerea Serbiei a dus la căderea președintelui Slobodan Milošević de la putere și, pentru autoritățile ruse, acest episod a însemnat dispariția unei ordini care a existat în Europa după Războiul Rece.

Iar pentru Putin purtarea urâtă a americanilor nu se reducea la Serbia:

Situația s-a înrăutățit odată cu evenimentele din Irak. Au autorizat Națiunile Unite operațiunile din Irak? Nu! Iar înainte au fost operațiunile din Afganistan din 2001. Da, știm cu toții despre tragedia din 11 septembrie 2001, dar, chiar și așa, potrivit dreptului internațional existent, trebuia înștiințat Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite și trebuia primită mai întâi o rezoluție corespunzătoare. Nu.

Apoi a urmat Irakul. Apoi a fost adoptată rezoluția în privința Libiei. Nu. Toți suntem experți aici și toți știm și am citit rezoluția în cazul Libiei. Ce scria acolo? Că e un spațiu aerian interzis. Dar ce fel de spațiu aerian interzis era, dacă ei au început să desfășoare atacuri cu rachete aeropurtate asupra teritoriului [libian]? Ei au denaturat și violat cu brutalitate Carta Națiunilor Unite.

Și apoi a urmat Siria[3].

Putin îl apără de asemenea pe Elțîn de acuzațiile occidentale de incompetență și alcoolism:

Imediat ce a sărit în apărarea Iugoslaviei, a devenit un alcoolic și, în general, o persoană nedemnă de respect în ochii occidentalilor. Toată lumea a descoperit dintr-odată că lui Boris Nikolaevici îi plăcea să bea un pahar. Dar fusese ăsta un secret până atunci? Nu, și asta nu a

împiedicat relațiile sale cu cei din afară. Imediat ce s-a ajuns la apărarea intereselor rusești în Balcani și Elțîn a vorbit deschis despre ele, aproape că a devenit dușmanul Vestului[4].

Acesta a fost, în opinia lui Putin, motivul pentru care americanii „au asmuțit câinii" împotriva lui Elțîn, iar el nu avea nici cea mai mică intenție să devină următoarea lor pradă[5].

Putin este convins că dificultățile internaționale ale Rusiei au fost generate de modul în care Statele Unite au abordat problema dezintegrării URSS:

> Era nevoie de o reconstrucție rațională și de adaptarea sistemului de relații internaționale la noile realități. Dar, în opinia mea, Statele Unite, declarându-se câștigătoarele „Războiului Rece", foarte încrezătoare în sine, nu au considerat că este nevoie de așa ceva. Și, în loc să stabilească un nou echilibru al puterilor, care este condiția necesară pentru ordine și stabilitate, au luat măsuri care au generat un dezechilibru puternic și profund.
>
> „Războiul Rece" a luat sfârșit. Dar el nu a culminat cu încheierea unei păci bazate pe acorduri clare și transparente cu privire la respectarea regulilor și standardelor existente sau la crearea unora noi. Acest lucru a creat impresia că așa-zișii învingători ai „Războiului Rece" deciseseră să facă presiuni și să aducă întreaga lume sub controlul lor pentru a-și urmări interesele. Iar dacă sistemul existent al relațiilor internaționale și al dreptului internațional și cel al mecanismelor de control și echilibru au stat în calea atingerii acestui obiectiv, au declarat că acestea erau inutile, depășite și că trebuiau înlocuite fără întârziere[6].

A omis să explice cum ar fi putut cineva să-l împiedice pe Milošević să-i măcelărească pe etnicii albanezi din Kosovo altfel decât prin forță.

Nedorind cu niciun chip să pară slab, Putin se plânge rareori în public de modul în care lumea se raportează la Rusia. Dar, ocazional, spune ce are pe suflet, așa cum a făcut într-un interviu acordat revistei germane *Bild* pe 5 ianuarie 2016, când a fost întrebat de securitatea europeană. Drept răspuns, Putin a denunțat expansiunea NATO spre est, dincolo de Germania. S-a referit la transcrieri confidențiale ale convorbirilor pe care le-a avut Gorbaciov la Moscova cu politicieni germani în 1990. Putin a afirmat că nu a existat un acord clar cu privire la modul în care urma să se pună capăt Războiului Rece și diviziunii Est-Vest în Europa și că nu

trebuia sporit numărul membrilor NATO. Trecând peste faptul că Gorbaciov nu a obținut niciodată aceste lucruri în scris de la președintele George H.W. Bush sau de la cancelarul Helmut Kohl, Putin a sugerat că Rusia fusese înșelată prin deciziile ulterioare ale Occidentului[7].

Totuși, referindu-se la istoria mai veche, Putin a recunoscut că Stalin a făcut o gravă eroare impunând comunismul în Europa de Est la sfârșitul anilor ’40 și a respins ideea că Armata Roșie a poposit în statele baltice mai degrabă ca o armată cuceritoare decât ca una eliberatoare. Din relatarea Kremlinului lipsește însă orice fel de recunoaștere a faptului că Estonia, Lituania și Letonia nu au solicitat statutul de membru NATO la presiunea americanilor și a aliaților săi. Cele trei țări împărtășesc o istorie deloc de invidiat. În 1944, URSS le-a anexat brutal pe toate, iar amintirile imperialismului „rus” erau vii pentru politicienii și populația lor, care căutau garanții de securitate împotriva expansionismului potențial al Rusiei. Aceeași atitudine predomina în Polonia și în alte țări din Europa Centrală și de Est, pe care Uniunea Sovietică le subjugase din punct de vedere politic după cel de-al Doilea Război Mondial. Pe parcursul anilor ’90 a persistat îngrijorarea legată de potențialul Rusiei de a deveni o amenințare pentru toți vecinii săi. Faptul că Rusia, o putere nucleară, era condusă de un bețiv periculos de instabil sporea această anxietate. O asemenea situație trebuie să fi fost foarte neplăcută pentru Elțîn, care rareori a contribuit la sporirea tensiunilor globale, dar e de înțeles că multe țări din regiune au privit cu scepticism profesiunile de credință ale Rusiei – iar aceste țări au făcut în permanență apel la americani pentru a le permite să se alăture NATO[8].

Clinton a ezitat să-și dea acordul, de teamă că-l va ofensa sau submina pe Elțîn. Germanii s-au arătat la fel de rezervați[9]. Dar în 1999 a început un proces care avea să ajungă la apogeu în 2004, sub George W. Bush. Cu toate că atât Clinton, cât și Bush credeau că asigurarea securității în jumătatea estică a continentului european servește cel mai bine interesele

americane, impulsul decisiv pentru lărgirea NATO a fost dat de guvernele de la Tallinn și până la Sofia. Ele au trebuit să învingă ezitarea germanilor înainte de a se putea ajunge la un acord.

Putin a încercat să nu pară deranjat de graba statelor vecine de a intra în NATO. Aceasta a fost atitudinea lui chiar și după 2004, când speranțele sale pentru un parteneriat cu Statele Unite se năruiseră. În culise însă, diplomații ruși adoptaseră întotdeauna o poziție diferită. Când Slovacia a făcut presiuni pentru a intra în alianță, diplomații săi au avut parte de o primire glacială la Moscova. Serghei Prihodko, care a avut un cuvânt de spus în politica externă a Rusiei sub Elțîn și Putin, a respins asigurările slovacilor că demersurile lor nu implicau niciun fel de ostilitate la adresa Rusiei. Tratând cu dispreț protestele Bratislavei, Prihodko a avertizat că Slovacia avea să fie privită ca o „țară inamică" dacă insista să se alăture alianței militare conduse de americani[10]. Rușii au folosit de asemenea un limbaj dur în discuțiile lor cu Estonia, Lituania și Letonia, țări considerate ca aparținând unei zone speciale de interes, deoarece făcuseră parte din URSS. Faptul că Putin nu le menționează aproape niciodată în discursurile sale publice nu înseamnă că situația lor îi este indiferentă. Dimpotrivă, reticența sa este un semn al unei profunde neliniști[11].

Însă, la începutul anilor 2000, liderii ruși au văzut că, dacă nu declară război, nu vor putea opri procesul. Slovacia a intrat în NATO împreună cu așa-numitele țări baltice și cu alte state în 2004. Albania și Croația au fost admise în 2009, Muntenegru în 2017. Dacă Putin a avut vreo obiecție, a păstrat-o pentru întâlnirile confidențiale cu tovarășii săi. Însă nemulțumirea resimțită la Kremlin era reală, iar întreaga vină a fost pusă pe umerii americanilor.

Putin este de asemenea îngrijorat de ceea ce vede ca pe un ajutor activ dat de America organizațiilor teroriste internaționale antisovietice și antirusești începând din anii '80:

> La vremea lor au încurajat mișcări extremiste islamiste care erau călite în luptele din Afganistan pentru a se război cu Uniunea Sovietică. Din rândurile lor au apărut „talibanii” și „al-Qaida”. Occidentul, dacă nu a sprijinit, cel puțin a închis ochii [la asta], iar eu aș spune că și-a oferit realmente sprijinul sub forma informațiilor și a ajutorului politic și financiar, pentru ca teroriștii internaționali să pătrundă în Rusia – noi nu am uitat asta – și în țările din regiunea Asiei Centrale. Numai după ce au avut loc atacurile teroriste înfiorătoare de pe teritoriul Statelor Unite înseși, americanii au început să înțeleagă amenințarea comună a terorismului[12].

În 2001 însă, rușii fuseseră de acord ca americanii să folosească Karșı-Hanabad din sudul Uzbekistanului ca bază de pe care aviația militară a Statelor Unite să poată trimite bombardiere pentru a-i ataca pe talibani în Afganistan. Conducerea de la Kremlin a văzut în asta un gest altruist pentru care Washingtonul s-a arătat nerecunoscător.

Dar, din nou, asta este o manieră piezișă de a privi situația. Uzbekistan era teoretic un stat independent, nesupus amestecului Rusiei. Însă Rusia se aștepta ca întreaga Asie Centrală ex-sovietică să fie în zona sa de influență privilegiată, iar faptul că a acceptat folosirea bazei de la Hanabad era în acord cu interesele sale privind propria securitate. Talibanii au rămas o amenințare multă vreme după retragerea armatei sovietice din Afganistan în 1989. În anii care au urmat, serviciile de securitate au raportat că în taberele afgane erau antrenați jihadiști ceceni, întrucât talibanii sprijineau din afară jihadul armat din Federația Rusă. Când americanii și-au declarat intenția de a distruge taberele de antrenament, Moscova a fost încântată. Putin, serviciile sale speciale și Ministerul Apărării au fost mulțumiți că altcineva avea să-i elimine pe teroriștii care intenționau probabil să se întoarcă în Cecenia[13].

Cu toate acestea, Kremlinul pretinde de asemenea că Washingtonul plănuiește să fărâmițeze Rusia. Încă din 2004, Putin a sugerat că americanii sprijineau în secret dezvoltarea jihadismului în Rusia:

> Unii vor să rupă o bucată mare, gustoasă de plăcintă de la noi. Alții îi ajută. Îi ajută pentru că ei cred că Rusia, ca una dintre marile puteri nucleare ale lumii, încă mai reprezintă o amenințare pentru ei. Așa că vor ca această amenințare să fie înlăturată.

Și, desigur, terorismul este doar un instrument pentru atingerea acestor obiective[14].

Comentariul lui Putin, nu prea remarcat la acea vreme, era semnul unei dorințe serioase de a provoca America.

Secretarul Consiliului de Securitate Nikolai Patrușev, fostul ofițer KGB care a condus FSB-ul din 1999 până în 2008, declară că americanii au rămas fideli doctrinei militare a Războiului Rece, care presupune confruntarea[15]. El susține că liderii americani vor să pună mâna pe resursele naturale incomparabile ale regiunilor periferice ale Rusiei. Deși nu a mers atât de departe în declarațiile sale publice, Putin afirmă, bazându-se pe experiența sa ca director FSB în perioada 1988-1989, că Vestul furnizează „sprijin total separatismului și radicalismului din Caucazul de Nord”[16]. Dimensiunile internaționale ale terorismului sunt un subiect complicat. Andrei Kovaliov, care a lucrat la Consiliul de Securitate al Rusiei până în 2001, își aducea aminte că serviciile de securitate ale Rusiei căutau insistent strategii de finanțare a unor grupuri jihadiste islamice în țările occidentale[17]. De atunci s-au făcut eforturi pentru stabilirea unui cadru de cooperare în vederea combaterii terorismului în Rusia și în Occident. Dar Putin încă mai are un dinte împotriva activității occidentalilor și este decis să nu mai accepte niciun fel de amestec extern.

Elita conducătoare a Rusiei vorbește și gândește mai tot timpul în termeni de inamici, amenințări și confruntări. Acesta nu este monopolul profesioniștilor din serviciile de informații[18]. Serghei Glaziev, care, din iulie 2012, este unul dintre principalii consilieri ai lui Putin pe probleme economice, se angajează frecvent și cu mare plăcere în tirade antiamericane. Americanii, susține el, au fost în spatele acordurilor din 1991 privind dezintegrarea URSS. Cu stilul său hiperbolic, el acuză Statele Unite că au dus un „război hibrid” împotriva Rusiei prin intermediul controlului pe care-l au asupra sistemului bancar

internațional. Glaziev susține că Washingtonul se folosește de avansul său în materie de tehnologia informației pentru a exercita ceea ce el numește un control cognitiv asupra economiei Rusiei. Și că America pregătește Ucraina pentru a deveni baza unui atac armat asupra Rusiei, trăgând Uniunea Europeană după ea[19]. Declară chiar, ca și cum nu ar mai fi nevoie de nicio dovadă, că Statele Unite au fost cele care au târât Rusia în războaiele din Ucraina și Siria[20].

Uitându-se spre trecut, Glaziev e de părere că Alexandru I și Nicolae al II-lea au făcut eroarea cardinală de a fi de partea Marii Britanii, când era cât se poate de clar că nu avea niciun sens ca rușii să meargă la război împotriva Franței lui Napoleon sau a Germaniei kaizerului Wilhelm al II-lea[21]. Analiza sa ignoră faptul elementar că atât în 1812, cât și în 1914 Rusia s-a confruntat cu inamici care-și puseseră în cap să ocupe teritorii rusești. Dar cerința plauzibilității istorice îl lasă indiferent pe Glaziev. Scopul său a fost să împingă politica Federației Ruse departe de cooperarea cu o țară vicleană precum Statele Unite, care, în ochii săi, a luat locul perfidului Albion. Suspiciunea domnește la Kremlin, iar America rămâne obiectul neîncrederii sale absolute. Este o preocupare care s-a transformat în obsesie.

Totuși, liderii americani au alimentat la rândul lor această mentalitate. Putin a fost iritat de decizia președintelui George W. Bush din 2002 de a construi un scut împotriva rachetelor balistice iraniene cu baze în Polonia, România și Turcia. În 2007, ajuns la capătul răbdării, Putin a anunțat că Tratatul privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune din 1988 nu mai corespunde intereselor naționale ale Rusiei. Acesta – primul mare acord cu privire la reducerea armelor nucleare, care a dus la încheierea Războiului Rece – a reprezentat o piatră de hotar în istoria securității internaționale europene. Ulterior, Putin nu a modificat politica oficială, dar faptul că și-a semnalat disponibilitatea de a face acest lucru este semnificativ – iar relația dintre Rusia și America s-a înrăutățit.

Putin a criticat de asemenea ceea ce el considera a fi o instigare americană a revoltelor care au avut loc în Georgia, Ucraina și Kârgâzstan între 2003 și 2005. El a negat faptul că georgienii, ucrainenii și kârgâzii înșiși au organizat așa-numitele „revoluții colorate” în țările lor. În opinia sa, în spatele acestor evenimente s-au aflat serviciile secrete și banii americanilor. A fost suficient de dureros pentru ruși că zona de influență americană a acoperit aproape întregul fost Bloc Estic din Europa, dar când americanii au părut că se implică în „străinătatea apropiată” a Rusiei, durerea a fost și mai acută. Faptul că Bush și secretarul de stat Condoleezza Rice au criticat invadarea Georgiei de către ruși în 2008 a întărit opinia liderilor ruși că Statele Unite încercau să-și bage nasul în treburile altor popoare[22].

Prima oară când a venit la Casa Albă, în ianuarie 2009, președintele Barack Obama și-a exprimat dorința de a pune capăt disputelor diplomatice cu Rusia. Secretarul său de stat Hillary Clinton avea îndoielile sale în privința „resetării” politicii plănuite de Obama. La fel și ministrul Apărării Robert Gates și ambasadorul american la Moscova John Beyrle. Însă Clinton a decis să încerce politica lui Obama. În martie 2009 ea s-a întâlnit cu ministrul de Externe rus Serghei Lavrov la Geneva și i-a oferit un buton roșu montat pe o cutie de plastic galbenă, pe care scria „reset”. Era un eveniment relaxat. Din nefericire, Clinton a contat pe consilierii săi a căror rusă era departe de a fi perfectă. Traducerea folosită pentru „resetare” a fost *peregruzka*, care înseamnă „supraîncărcare”. Lavrov a observat greșeala, dar a acceptat darul, râzând amabil, ceea ce a dat oarecare speranțe pentru o îmbunătățire a relațiilor.

Spre sfârșitul acelei luni, Obama a avut la Londra prima întâlnire cu președintele Medvedev, care venise la putere în mai 2008, și a constatat că acesta era deschis la ideile sale privind resetarea[23]. Fost consilier în administrația locală a orașului Sankt-Petersburg, Medvedev stabilise o relație strânsă cu Putin în anii ’90. Un administrator eficient, a devenit

șeful Adiministrației Prezidențiale a lui Putin în 2003 și prim-viceprim-ministru în 2005. Era cunoscut pentru insistența sa asupra necesității domniei legii și protejării drepturilor companiilor start-up mici și mijlocii. Potolit și manierat, părea croit din altă stofă decât majoritatea celorlalți asociați ai lui Putin. Obama a văzut o rază de speranță în ce privește îmbunătățirea relațiilor cu Rusia și a făcut o vizită la Moscova în iulie 2009, în cadrul căreia s-a ferit să menționeze îngrijorările Americii legate de nenumăratele încălcări ale drepturilor omului în Rusia. A anunțat de asemenea suspendarea etapei a patra a scutului antirachetă din Europa Centrală și de Est, atât de drag lui Bush. Cu toate că Obama nu a anulat întregul program, chiar și Putin, care era prim-ministru la acea vreme, a admis că americanii luaseră o decizie „corectă și curajoasă". Când Putin a încercat să-i reproșeze lui Obama haosul războiului irakian din 2003, președintele american l-a pus la punct amintindu-i că el s-a opus conflictului de la început până la sfârșit[24].

În martie 2010, calea era liberă pentru a trece la următoarea reducere a arsenalelor nucleare americane și rusești, care avea să ducă la Noul tratat pentru reducerea armelor strategice din 2011. Rușii păreau să aibă o oarecare încredere în bunele intenții ale lui Obama. În mai 2010, Rusia și China au acceptat propunerea americanilor ca Națiunile Unite să aplice sancțiuni Iranului ca urmare a intensificării programului Teheranului de dezvoltare nucleară. Cinci ani mai târziu, când s-a ajuns la un acord cu Iranul pentru sistarea militarizării cercetării științifice a Teheranului, americanii au ridicat sancțiunile, dar au refuzat să-și anuleze programul referitor la scutul antirachetă. Putin le-a luat asta în nume de rău Statelor Unite, sugerând că erau ostile Federației Ruse. El și alți politicieni de la Kremlin erau de asemenea iritați de faptul că administrațiile americane rezervau cele mai aspre dojeni pentru Rusia, în vreme ce îi copleșeau cu laude pe liderii din vecinătate ai Azerbaidjanului și Kazahstanului[25]. Toată lumea știa că Baku și Astana nu erau tocmai paradisuri ale statului de

drept. Mai mult, Washingtonul a lăsat Beijingul să scape doar cu câteva reproșuri făcute în treacăt pentru abuzurile sale privind drepturile omului, păstrând criticile serioase pentru Moscova. Putin nu vedea decât ipocrizie în discursul american despre idealuri. În realitate, credea el, americanii se luau de Rusia doar fiindcă își urmăreau propriul interes: scopul lor – pe care îl deghizau într-o chestiune de principiu – era să scape de un adversar puternic în treburile internaționale.

Putin este de neclintit în ce privește viziunea sa asupra interesului național. În 2016, s-a răstit la jurnaliștii germani care l-au întrebat dacă Rusia a făcut greșeli în materie de politică externă pe parcursul ultimilor douăzeci și cinci de ani: „Da, a făcut greșeli. Noi nu am reușit să ne prezentăm clar interesele naționale. Ar fi trebuit să facem asta de la început. Dacă am fi procedat astfel, am fi trăit probabil într-o lume mai echilibrată". Când jurnaliștii l-au întrebat apoi dacă țara sa nu a reușit să-și facă cunoscute interesele, el a replicat: „Absolut". Chestionat în aceeași manieră de un intelectual german în 2017, Putin a răspuns: „Cea mai mare greșeală pe care am făcut-o în relațiile cu Occidentul a fost că am avut prea multă încredere în voi"[26].

Oare liderii ruși cred cu adevărat tot ce spun despre intențiile maligne ale puterilor occidentale? Când secretarul Consiliului de Securitate Patrușev evocă ambiția americană de a nărui Federația Rusă, oare vorbește din convingere? Când Putin susține că America a instigat insurgența jihadistă din Caucazul de Nord, afirmația sa se bazează pe relatări credibile? El îi acuză frecvent pe americani că alimentează conflictele, pretinzând recent că l-a mustrat pe președintele George W. Bush pentru sprijinul secret pe care administrația americană l-a oferit jihadiștilor activi. El a declarat că a înaintat personal o listă cu nume de agenți CIA care au desfășurat misiuni pentru a ajuta grupurile de teroriști înarmați din Federația Rusă. Apoi a adăugat în glumă că înregistrările conversațiilor Bush-Putin trebuie să existe în dosarele păstrate la

Washington și că, în orice caz, „George” își va aminti. Putin a pretins că răspunsul CIA a fost că are tot dreptul să mențină legături cu „Opoziția” și că va continua să facă asta[27].

Dacă luăm de bune cele spuse de Putin și Patrușev, Kremlinul a devenit depozitarul unor ofense și amenințări imaginare. Însă cei care poartă conversații private cu politicieni și generali ruși constată că aceștia admit că NATO nu reprezintă o amenințare militară directă pentru Rusia – iar faptul că și-au mutat grosul forțelor armate de la granițele vestice la cele sudice dovedește că se simțeau în siguranță din acest punct de vedere la jumătatea anilor 2000[28]. Liderii de la Kremlin știau să facă diferență între propria lor retorică și realitatea geopolitică. Dar retorica, când este repetată an după an, poate să se transforme într-un crez care distorsionează analiza și produce erori de judecată serioase. Liderii au dreptate să creadă că națiunile tind să-și urmărească propriile interese în detrimentul restului lumii. Și nu greșesc nici când cred că Rusia a fost privită cu profundă suspiciune de multe țări. Dar, crezând tot ce este mai rău despre America și preferând mai degrabă confruntarea decât negocierea, administrația Putin a dus toate acestea până la o extremă sinucigașă.

5

Trăiască Rusia! Realizări și perspective

Putin știe că planurile sale pentru Rusia vor rămâne zadarnice dacă nu reușește să însuflețească națiunea. Când a venit prima oară la putere, și-a dat seama rapid că rușii își doreau foarte mult să poată avea o imagine de sine mai bună; sarcina lui era să-i ajute în acest proces.

La fel ca în vremurile sovietice, Kremlinul a făcut din sport un instrument pentru atingerea scopurilor sale și Putin a sprijinit personal candidatura Rusiei pentru organizarea unor competiții internaționale. Cu pasiunea lui de o viață pentru judo și cu regimul său personal de exerciții fizice, era bine calificat pentru a conduce campania purtată de Rusia în vederea găzduirii Jocurilor Olimpice de Iarnă din ianuarie 2014 și a Cupei Mondiale FIFA din vara anului 2018. A avut succes în ambele privințe. Au fost alocate fonduri pentru ca rușii să aibă o prestație remarcabilă la evenimentele proiectate. Au fost renovate bazele sportive pentru antrenamente și toată lumea făcea pronosticuri entuziaste privind rezultatele pe care schiorii și patinatorii ruși aveau să le obțină la Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci. Putin a dezvăluit că au fost cheltuite 214 miliarde de ruble pentru pregătiri – din care 100 de miliarde proveneau de la bugetul de stat, iar restul de la investitori privați[1]. A fost construită o nouă cale ferată care trecea printr-un tunel săpat în muntele ce separa orașul de sudul Rusiei. Au fost construite autostrăzi noi. Vechiul sistem de

canalizare al orașului, ale cărui ape menajere se vărsau în Marea Neagră, a fost modernizat. Soci avea să le ofere o imagine strălucitoare vizitatorilor din toată lumea[2].

Putin a luat parte la ceremonia de deschidere și a folosit această ocazie pentru a-și împărtăși viziunea despre trecutul, prezentul și viitorul Rusiei. Probabil că i-ar fi plăcut să fie unul dintre purtătorii torței în momentul în care flacăra olimpică a ajuns în oraș, dar a trebuit să întâmpine demnitarii din Comitetul Olimpic Internațional. Torța a fost însă purtată de ministrul Apărării Serghei Șoigu și de ministrul de Externe Serghei Lavrov, un fotbalist împătimit care a afirmat că vrea să-i facă pe diplomații săi să scape de „bărbiile lor duble și triple". Orice ar fi fost, Rusia oficială avea să iasă în evidență pe tot parcursul evenimentului[3].

Scenografi, regizori și coregrafi au primit sarcina de a întrece ceremoniile de la Jocurile Olimpice anterioare. În vreme ce organizatorii Jocurilor Olimpice de Vară de la Londra din 2012 au atras atenția asupra realizărilor Serviciului Național de Sănătate, cei de la Soci au celebrat victoriile poporului rus asupra celui de-al Treilea Reich. Începând din 1945, în fiecare an pe 9 mai rușii organizau o paradă în Piața Roșie pentru a-și comemora înaintașii care au trimis Wehrmachtul înapoi la Berlin și au zdrobit nazismul. Planul inițial pentru ceremonia de deschidere de la Soci a fost să se pună pe fiecare scaun un plic cu fotografia, numele și data de naștere ale unui cetățean sovietic care pierise în Marele Război pentru Apărarea Patriei. De asemenea, fusese prevăzută păstrarea unui minut de reculegere pe stadion, dar, când a aflat despre toate acestea, Comitetul Olimpic Internațional a intervenit pentru a pune capăt unei încercări atât de evidente din partea rușilor de a politiza un eveniment sportiv[4].

Cu toate acestea, ceremonia de deschidere din 7 februarie 2014 a fost un triumf. Deasupra stadionului, în întunericul care se lăsa, au fost lansați cinci fulgi de zăpadă artificiali gigantici, care, în mod miraculos, s-au transformat în inelele din logoul olimpic. Totul a mers bine până când

unul dintre fulgi nu a reușit să-și modifice forma. Însă acest incident nu a stricat atmosfera festivă, pentru că spectatorii încântați au reacționat cu aplauze.

Desfășurarea evenimentelor ulterioare a fost fără cusur. A avut loc un spectacol de balet inspirat de romanul *Război și pace* al lui Tolstoi, care reliefa viața aristocratică de la începutul secolului al XIX-lea – dar în care nu apăreau negustori, soldați sau țărani. Nici măcar un țar. Istoria Imperiului Rus era curățată de orice era neconvenabil, iar tensiunile care au dus la prăbușirea sa în 1917 erau trecute cu vederea. Următoarea scenă, care folosea aceeași tehnică, înfățișa Revoluția din Octombrie. Nu făcea nici o referire la Lenin sau Troțki. Exista o vagă impresie a unor schimbări fundamentale în societate, dar nici măcar o aluzie despre ce a însemnat acapararea puterii de către comuniști. Chiar și politicile violente ale lui Stalin de la sfârșitul anilor ’20 în vederea transformării economiei erau prezentate ca niște evenimente anodine. Însă s-au auzit strigăte de surpriză când pe cerul de deasupra arenei a apărut modelul enorm al unei locomotive roșii strălucitoare, în vreme ce pe pământ un ansamblu de dans imita roțile trenului într-o continuă mișcare. Nicio aluzie la costurile industrializării sovietice: foametea și pierderile de vieți omenești. Nicio trimitere la Marea Teroare din anii 1937-1938. Era ca și cum lagărele de muncă și epurările lui Stalin nu ar fi existat niciodată.

Această abordare pe ocolite a continuat și în prezentarea celui de-al Doilea Război Mondial – probabil că organizatorii au decis să țină cont de părerea Comitetului Olimpic Internațional și de interdicția sa referitoare la politizarea fățișă. Nu exista nicio sugestie privind grelele bătălii purtate împotriva Wehrmachtului. În schimb, actorii, bărbați și femei, interpretau o scenă statică menită să exprime o suferință intensă. Simplă și minimalistă, aceasta a fost cea mai tulburătoare scenă a ceremoniei.

Deceniile postbelice au fost grupate într-o singură perioadă. În vreme ce țarismul fusese zugrăvit în albastru și anii revoluționari în roșu, tot ce a

urmat după 1945 a fost de un alb intens (astfel că toate cele trei culori ale steagului național au fost puse în evidență până la sfârșitul spectacolului). Băieți și fete purtau cravate ale organizației de pionieri și se mișcau veseli pe muzică pop bubble-gum. O limuzină de producție sovietică a fost condusă în jurul arenei cu ocupanții săi aplecați peste geam și salutând mulțimea. Nicio aluzie la privațiunile materiale de la sfârșitul anilor ’40 sau la represiunile politice și sociale care au continuat și după moartea lui Stalin în 1953. Mesajul implicit era că rușii de rând s-au distrat grozav după terminarea războiului. Mâncarea, distracția și prosperitatea erau prezentate ca făcând parte din traiul cotidian al cetățenilor din URSS. Iubirea – mai degrabă decât Revoluția sau Războiul Rece – era motivul aflat la baza întregului montaj și cuvântul însuși a fost scris pe cerul întunecat cu litere enorme. Comunismul a fost ascuns vederii, iar scena finală s-a încheiat cu cântec și multă animație, ca într-un musical de pe Broadway (sau, mai degrabă, ca într-un musical stalinist de la sfârșitul anilor ’30).

Întreaga seară a spus povestea Rusiei Eterne, Rusia ale cărei continuități depășeau orice ruptură temporară. Nu a existat nicio aluzie la eforturile de care a fost nevoie pentru a pune capăt epocii comuniste și a așeza bazele unei economii de piață. Schimbarea treptată, lină era prezentată drept cheia fericirii și progresului. Deși Putin era doar un spectator, el fusese cel care aprobase o producție în care fiecare dans și fiecare melodie exprimau demnitatea și bucuria poporului rus.

Acesta a fost preludiul unei ediții a Jocurilor la care participanții ruși au câștigat un sac de medalii. Victoriile au fost anunțate cu mare veselie de posturile de televiziune ale țării. Anterior, unele ziare rusești criticaseră faptul că guvernul acordase contracte pentru construcții în valoare de miliarde de dolari unor prieteni și asociați ai lui Putin. Peste hotare se anunțaseră proteste publice ale unor activiști străini împotriva recentei legislații ce se opunea drepturilor homosexualilor, însă acestea nu au mai

avut loc. Jocurile s-au desfășurat pașnic. Forțele de securitate rusești fuseseră puse în alertă pentru a preîntâmpina atacuri teroriste – Kremlinul era îngrijorat nu doar de terorismul care zguduise recent alte țări, ci și de faptul că Soci era aproape de lanțul muntos caucazian, unde grupurile teroriste islamiste continuau să activeze. Precauțiile oficiale s-au dovedit eficiente, iar Jocurile Olimpice s-au desfășurat fără incidente serioase în cartierele rezidențiale ale atleților, pe patinoare sau pe pârtiile de schi.

Cea mai mare zarvă de la jocuri nu a avut nimic de-a face cu politica sexuală sau cu bombele, ci cu arbitrajul unui meci de hochei pe gheață între Rusia și Statele Unite. Turneul era încă în faza grupelor pe 15 februarie 2014, iar Putin și prim-ministrul Dmitri Medvedev veniseră să se uite la unul dintre sporturile lor favorite, în speranța unei victorii rusești. Meciul aproape că a provocat un incident diplomatic. Cu un scor de 2-2, jocul a intrat în prelungiri și rușii au trimis pucul în poarta americanilor, trecând în avantaj. Antrenorul a anulat însă golul, pentru că poarta nu era așezată corect. Spectatorii ruși probabil că nu s-ar fi supărat atât de tare dacă arbitrul nu ar fi fost american – o greșeală extraordinară din partea forurilor internaționale. În timp ce mulțimea partizană huiduia din răsputeri, comentatorii TV se întrebau cum a putut un arbitru american să primească sarcina de a conduce o partidă în care erau implicate Statele Unite. Când americanii au câștigat la loviturile de departajare, mulțimea revoltată a explodat[5].

A doua zi, Putin și-a exprimat regretul că problema cu poarta nu fusese observată mai devreme și a lăsat lucrurile așa. Trebuie să-și fi dat seama că urma să-și compromită scopurile legate de Soci dacă lăsa disputa să ia locul bucuriei și a preferat să ignore gestul lipsit de tact al lui Obama, care a trimis un mesaj de felicitare extrem de călduros echipei americane de hochei[6]. Până la sfârșitul Jocurilor Olimpice, sportivii ruși au obținut treisprezece medalii de aur, unsprezece de argint și nouă de bronz. Mass-media rusească s-a lăudat că acest rezultat plasa Rusia în

vârful clasamentului și la mare distanță de următorii concurenți, Norvegia, Canada și Statele Unite. Nu se spunea însă nimic de modul în care Comitetul Olimpic Rus ajutase la obținerea acestui rezultat, asigurând naturalizarea patinatorului sud-coreean Ahn Hyun-Soo și a snowboarder-ului american Vic Wild – împreună, ei au câștigat cinci medalii de aur și una de bronz. Însă nicio regulă nu a fost încălcată prin recrutarea lor și Comitetul Olimpic Rus nu s-a comportat diferit față de alte comitete naționale.

În onoarea sportivilor ruși victorioși a fost organizată o recepție la Kremlin, unde au primit mașini luxoase și cecuri grase. Milioane de ruble le fuseseră rezervate celor care contribuiseră la sporirea prestigiului Rusiei. Ministrul Apărării Șoigu i-a acordat lui Ahn Hyun-Soo o medalie pentru „întărirea comunității luptătoare”. Isprava atletică a patinatorului era cumva văzută ca un exemplu de combativitate pe care autoritățile doreau să-l promoveze în fiecare colț al țării. Mașinile erau vârful de gamă al firmei germane Audi – o concesie făcută ideii de superioritate a străinilor care nu se potrivea deloc cu preocupările patriotice ale liderilor ruși[7].

Politicienii din opoziție, sprijiniți de ziare precum *Novaia gazeta*, au arătat risipa și frauda care au însoțit contractele pentru jocurile de la Soci[8]. Au avut parte de o dezamăgire, pentru că majoritatea rușilor au rămas încântați de imaginea Rusiei pe care jocurile o răspândiseră în întreaga lume. La sfârșitul anului a izbucnit însă un scandal legat de practicile de dopaj sistematic din rândurile elitei sportive a Rusiei. Pregătirile pentru Olimpiada de la Soci sfidaseră regulamentele. Liderii politici puseseră o presiune atât de mare pe organizatori pentru a produce o echipă invincibilă, încât aceștia le administraseră atleților substanțe pentru creșterea performanței. Ministerul rus al Sportului a respins inițial acuzațiile, dar, după ce Agenția Mondială Antidoping (WADA) și-a început investigațiile, dovezile au devenit tot mai constrângătoare și au

scos la iveală dimensiunea complicității autorităților rusești. Angajații WADA au povestit cum i-a amenințat FSB-ul în timp ce-și desfășurau cercetările la laboratoarele rusești de testare antidoping. În condițiile în care tot mai multe abuzuri ieșeau la lumină, Grigori Rodcenkov, cel care le denunțase și care era directorul principalului laborator antidoping din Rusia, a fugit din țară și s-a ascuns în Statele Unite. Goana după victoria sportivă a luat sfârșit în plin scandal, iar în 2016 întreaga echipă a Rusiei a fost suspendată de la Jocurile Olimpice de Vară de la Rio de Janeiro. Rușii puteau să concureze doar individual și după ce obțineau un certificat personal de acreditare de la o agenție de testare antidoping independentă.

Putin a fost furios. Faptul că atleții ruși fuseseră făcuți public de rușine era o altă operațiune a războiului propagandistic occidental. Însă dovezile pe care se întemeiau acuzațiile erau cât se poate de clare și autoritățile rusești au acceptat să-i îndepărteze din funcție pe cei pe care WADA îi asociase cu activitatea de doping. Putin a declarat că substanțele pentru creșterea performanței nu au ce căuta în sport, însă declarația a fost făcută în stilul său sfidător:

> Asistăm în prezent la o revenire a amestecului politicului în activitatea sportivă. E adevărat, formele acestei imixtiuni s-au schimbat, dar esența a rămas aceeași: transformarea sportului într-un instrument de presiune geopolitică și folosirea lui pentru a le crea o imagine negativă unor țări și popoare. Mișcarea olimpică, care are un rol colosal în unificarea omenirii, ar putea fi din nou la un pas de scindare[9].

Demnitatea Rusiei avea să fie salvată printr-o competiție de atletism desfășurată la Moscova în același timp cu Jocurile Olimpice de la Rio. Au fost acceptați să participe chiar și sportivii care fuseseră interzișii ca urmare a încălcării regulamentelor antidoping. Și din nou Putin a fost prezent pentru a înmâna premiile. Dar abia în septembrie 2018 WADA a ridicat interdicția de a participa la mișcarea olimpică aplicată Rusiei și

chiar și atunci această decizie a stârnit un val de critici în întreaga lume. Rușinea încă mai persistă.

Cursele de Formula 1 nu i-au creat însă probleme lui Putin, iar în octombrie 2014 a avut loc un Grand Prix pe noul autodrom de la Soci. La fel ca în cazul Jocurilor Olimpice de Iarnă desfășurate la începutul anului, nu s-a făcut nicio economie pentru a organiza un grandios spectacol rusesc, destinat vizitatorilor străini: încă un motiv de mândrie pentru Putin. Britanicul Lewis Hamilton a câștigat cursa într-un Mercedes, după care Putin a apărut la televizor vorbind cu piloții în vestiar și felicitându-l pe Hamilton la decernarea premiului. Evenimentul a fost un triumf pentru Rusia, chiar dacă niciun pilot rus nu a urcat pe podium. Trecuseră o sută de ani de când Rusia organizase un Grand Prix internațional, pe o pistă din Sankt-Petersburg. Sportul automobilistic global se întorcea astfel în Rusia, cu toată strălucirea dată de mașinile extrem de scumpe, publicitatea brandurilor internaționale, manechinele cu picioare lungi și celebritățile internaționale. Iar organizatorii Formulei 1 au avut grijă să nu atragă în niciun fel atenția asupra evenimentelor care se desfășurau la câteva mile distanță, în Crimeea recent anexată.

Decizia FIFA de a ține Cupa Mondială la fotbal din vara lui 2018 în Rusia a fost de asemenea o victorie politică a administrației Putin. Guvernul a alocat un buget uriaș pentru renovarea stadionului Lujniki din Moscova, unde urma să aibă loc finala. S-a decis construirea unor stadioane noi în orașe situate la mare distanță unele de altele, precum Kaliningrad, pe coasta de vest a Mării Baltice, și Ekaterinburg, în Munții Ural. Ca țară gazdă, Rusia – care se considera o veche „putere fotbalistică” – s-a calificat automat în grupe. Cu toate că se situa pe locul șaptezeci în clasamentele internaționale, rușii au început să spere tot mai mult că echipa lor își va dovedi priceperea pe terenul de fotbal. Miniștrii de la Moscova, dornici să contribuie la imaginea țării lor, au fost văzuți

având grijă de echipele străine și de suporterii lor. Emisiunile TV au pregătit opinia publică din Rusia pentru o vară de emoții sportive.

Turneul a produs multe surprize, inclusiv calificarea echipei gazdă din grupe până în sferturile de finală. Stilul ei de joc în forță și direct i-a încântat nu numai pe fanii ruși, ci și pe telespectatorii din întreaga lume. Suporterii străini au avut parte de o primire călduroasă în orașele în care s-au desfășurat meciurile și în Moscova a fost instalat un ecran uriaș în Piața Roșie pentru rușii și vizitatorii din alte țări care nu aveau bilete la meci. Și, spre deosebire de 2014, Putin nu a mai invadat ulterior nicio țară străină.

Dar nu numai marile evenimente sportive au contribuit la reînvierea mândriei naționale. În 2008, Rusia a câștigat Concursul Eurovision, care a avut loc în acel an la Belgrad. Cu o voce puternică și încărcată de emoție, Dima Bilan a interpretat *Believe* cu multă eleganță, iar victoria sa a fost apogeul mai multor contribuții anterioare – alături de Suedia, Rusia s-a clasat în top 5 de mai multe ori decât orice altă țară în secolul XXI. Evenimentul anual este popular în rândurile publicului, iar televiziunea rusă se abține să recurgă în prezentările ei la ușoara ironie care a devenit stilul obișnuit la emisiunile în direct ale televiziunii britanice și ale celor scandinave. În 2012, autoritățile de la televiziunea rusă au ales un grup care a făcut să vuiască întreaga Europă, deoarece fiecare membră a acestuia era bunică. Provenind din satul Buranovo, aflat în republica Udmurtia, acestea erau niște țărănci simple îmbrăcate în portul lor popular. Alcătuiseră un ansamblu foarte vioi, al cărui cântec *Toată lumea petrece* era menit să aducă fonduri pentru repararea bisericii locale. Bunicile din Buranovo au câștigat inimile a milioane de oameni, în ciuda faptului că au fost învinse cu un scor foarte strâns de artista din Suedia, și au arătat spectatorilor europeni că societatea rusă este mult mai diversă și mai atractivă decât crezuseră mulți dintre ei.

Putin și conducerea de la Kremlin omagiază de asemenea știința și artele. În iunie 2014, de Ziua Rusiei, el a acordat Premii de Stat unui număr de cetățeni merituoși care, prin întreaga lor activitate, contribuiseră la sporirea bunăstării națiunii. Printre aceștia s-au numărat Mihail Piotrovski, directorul Muzeului Ermitaj din Sankt-Petersburg, Ghennadi Krasnikov, pentru contribuțiile companiei sale la tehnologia semiconductorilor, scriitorul Valentin Rasputin, pentru povestirile sale care au ținut vie flacăra tradițiilor rurale rusești, și Viktor Zaharcenko, directorul Corului Cazacilor din Kuban. Renumitul etnograf Valeri Tișkov, pe care conducătorii de la Kremlin, începând cu Gorbaciov, l-au consultat cu privire la relațiile etnice complexe ale țării, s-a bucurat de asemenea de recunoaștere.

Premiile de Stat ajung rareori la politicieni. Putin se ferește să-i elogieze dacă nu sunt morți de-a binelea și chiar și atunci este foarte zgârcit cu laudele. În 2014 însă a făcut o excepție pentru Evgheni Primakov, care în diferite perioade ale mandatului lui Elțîn a îndeplinit funcțiile de șef al serviciului de informații externe, ministru al Afacerilor Externe și prim-ministru. Primakov se împăcase cu Putin în ciuda faptului că echipa campaniei prezidențiale a lui Putin folosise tertipuri murdare pentru a-l forța să se retragă din alegerile din 2000. Starea lui de sănătate era tot mai șubredă, iar Putin a vrut să-i recunoască meritele cât încă mai era timp. În 2016, la doi ani după moartea lui Primakov, Putin i-a adus un omagiu pentru rolul său în definirea politicii externe a Rusiei[10]. Conceptul de multipolaritate avansat de Primakov – ideea că lumea este în esență multipolară, și nu unipolară – fusese invocat de Elțîn în cadrul unei întâlniri cu președintele chinez Jiang Zemin în aprilie 1997. Cei doi căzuseră apoi de acord să acționeze în vederea „multipolarizării”[11].

Putin însuși se consultase cu Primakov înainte de a se întâlni cu Henry Kissinger în 2009. Primakov a explicat că, deși lumea multipolară era deja o realitate, mulți lideri americani gândeau și acționau ca și cum ar fi

unipolară[12]. În același timp, Henry Kissinger și Zbigniew Brzeziński îi îndemnau pe liderii politici americani să abandoneze triumfalismul pe care se întemeiaseră judecățile politice ale unor decidenți din Washington începând din 1990. Atât Brzeziński, cât și Kissinger au susținut că celelalte mari puteri vor insista să-și rezerve dreptul de a-și apăra interesele percepute în țările de la granițele lor[13]. Putin l-a elogiat pe Primakov ca pe un gânditor rus original și a inaugurat Conferințele Primakov anuale, menite să alimenteze tipul de discurs de politică externă pe care el și Primakov l-au promovat[14].

Mândria patriotică față de realizările și potențialul Rusiei i-a adus pe cei doi politicieni împreună. Când discută despre noțiunea de lume multipolară, Putin pune accent pe dreptul tuturor țărilor de a se elibera de sub controlul american. Dar există un șiretlic în modul în care el prezintă aceste idei. Putin uită să menționeze că noțiunea de multipolaritate implică faptul că numărul mic de mari puteri ale lumii domină multitudinea statelor mai slabe adiacente. Putin filosofează implicit despre dreptul Rusiei la dominație. Deși acceptă că Rusiei îi lipsește capacitatea de a concura cu Statele Unite în calitate de superputere globală, Putin vrea ca acesteia să-i fie recunoscut dreptul la o influență regională dominantă. El se concentrează asupra faptului că multe dintre țările care susțin că sunt libere nu sunt deloc așa. Ca aliate ale uneia sau alteia dintre marile puteri, ele sunt tratate ca „vasale”. Alianțele, susține el, sunt o frunză de smochin care acoperă subordonarea mai multora față de o singură mare putere. Rusia a pus capăt oricărei asemenea subordonări și este unul dintre puținele state ale lumii care pot fi numite cu adevărat suverane și independente[15].

Când Putin adoptă o atitudine arogantă, vrea să-i încurajeze pe ruși să creadă că zilele renașterii naționale au început. El insistă din ce în ce mai mult ca interesele și preferințele Rusiei să fie luate în considerare în deliberările internaționale. Rusia are un loc permanent în Consiliul de

Securitate al Națiunilor Unite și își va folosi dreptul de veto ori de câte ori America va căuta să impună decizii care contravin orientării Kremlinului.

Putin declară de fiecare dată când are ocazia că cetățenii Rusiei sunt mai liberi decât cetățenii oricărei alte țări. Celor din afară care critică amestecul guvernului în mass-media, Putin le răspunde indicând pur și simplu numărul mare de posturi de televiziune rusești și întrebând cum ar putea autoritățile să controleze conținutul programelor lor[16]. El refuză să discute despre relatările cu privire la represiunea politică din Rusia. În opinia lui, condițiile din țara sa ar trebui să facă obiectul invidiei universale. Atrăgând atenția asupra problemelor create în întreaga lume de teroriștii jihadiști musulmani, el susține, trecând cu vederea numeroasele perioade de conflict armat, că Rusia a coabitat pașnic cu islamul vreme de secole. Marea majoritate a musulmanilor ruși nu sunt nici imigranți, nici urmași de imigranți, ci aparțin unor vechi comunități. Putin se fălește că musulmanii din țara sa nu știu de altă patrie în afară de Rusia[17]. Deși este un sâmbure de adevăr în afirmația sa, aceasta ignoră faptul că cetățenii musulmani din Rusia încă își amintesc de persecuția oficială la care a fost supusă religia lor. Dar în zelul său de a convinge pe toată lumea că Rusia merită să fie aplaudată, și nu discreditată, acest lucru nu pare să-l deranjeze pe președintele Putin.

Confruntat cu critici, Putin sfidează în general cu promptitudine opinia globală sau cel puțin pe cea occidentală. Regizorul de film Oliver Stone i-a spus că, dacă vrea ca străinii să aibă încredere în alegerile, pe atunci viitoare, din 2018, trebuie să permită activitatea observatorilor internaționali. A fost lucrul cel mai aproape de o critică pe care acesta l-a spus referitor la frauda politică sistematică din Rusia și la rolul pe care îl are Putin în ea. Putin nu a fost deloc impresionat. Este sub demnitatea rușilor, a sărit el, să se justifice în fața lumii și el nu are nicio intenție să-și supună țara la umilința unei asemenea inspecții[18].

Revenind la progresele Rusiei, președintele rus vorbește de o reducere a datoriei naționale de la un maximum de 92% din produsul intern brut la sub 13% în 2017. El compară Rusia cu Statele Unite, unde datoria este de 100%[19]. Își aduce aminte că în 1999, când, în calitatea sa de prim-ministru, a reînceput războiul în Cecenia, Rusia avea încă dificultăți economice și a trebuit să discute despre diverse modalități de relaxare a presiunilor financiare cu Fondul Monetar Internațional, care era de acord să amâne restituirea împrumuturilor Rusiei doar dacă el accepta să oprească operațiunile militare. Pentru Putin, asta era prea mult. El restabilea pacea în Cecenia cu ajutorul forțelor armate și nici o agenție din lume nu avea dreptul să-l forțeze să facă altceva[20]. Creșterea bruscă a prețurilor la hidrocarburi care a început chiar la sfârșitul secolului XX i-a permis Rusiei să-și plătească atât datoriile externe uriașe, cât și pe cele ale altor republici ex-sovietice, inclusiv cele 16 milioane de dolari datorate de Ucraina. Relațiile amiabile dintre Rusia și Fondul Monetar Internațional au fost reluate mai târziu, iar Putin s-a arătat încântat de activitățile Fondului în câteva regiuni ale țării sale. Însă prăbușirea încrederii politice dintre Rusia și puterile occidentale care a urmat a dus la retragerea sprijinului oferit de FMI. Putin a regretat această schimbare de atitudine, însă a negat că ea ar afecta serios perspectivele Rusiei[21].

El și tovarășii săi de la Kremlin fac paradă cu proiectele gigantice pe care le-au întreprins. Rețeaua națională de căi ferate, esențială pentru a ține laolaltă o țară atât de vastă, a cunoscut modernizări substanțiale. O realizare recentă este noua linie de mare viteză Sapsan construită în colaborare cu compania Siemens între Moscova și Sankt-Petersburg. Acum durează mai puțin de patru ore să parcurgi cei 650 de kilometri dintre cele două metropole, iar o legătură cu orașul de pe Volga Nijni Novgorod a fost adăugată ulterior. Guvernul a alocat fonduri pentru ca cel puțin cinci universități rusești să intre în top 100 mondial. Există o competiție acerbă pentru susținere oficială în așa-numitul Proiect 5-100.

În 2012, Putin a anunțat hotărârea Kremlinului de a vedea acest proiect realizat și deja principalele instituții academice din Moscova și din provincii și-au revenit din starea deplorabilă în care se aflau în anii ’90. În toate orașele mari au apărut hoteluri uriașe. În Skolkovo, un oraș situat la sud-est de Moscova, au fost înființate centre de cercetare somptuoase pentru a asigura progresul Rusiei în noua eră a tehnologiei informației.

Canalele de televiziune recită la rândul lor poezia despre isprăvile Rusiei care uimesc lumea. Emisiunile lor le spun zilnic cetățenilor ruși cât de norocoși sunt că trăiesc în aceste vremuri și că realizări încă și mai mari îi așteaptă în viitor. Chiar ei vor fi motorul succesului național neîntrerupt și trebuie să fie mândri de ei înșiși.

CADRELE

6

Dincolo de fațadă: Putin ca lider

Chipul pe care Kremlinul îl arată Rusiei și lumii întregi poartă o mască. Cultul lui Putin este un exemplu grăitor. Insistența cu care acesta refuză să admită că a avut vreodată ambiții personale este neconvingătoare în cel mai bun caz, iar dacă a ezitat în mod sincer să accepte funcțiile de prim-ministru și de președinte interimar oferite de Elțîn, motivul real nu a fost, după toate probabilitățile, îngrijorarea sa legată de securitatea familiei sale[1]. Este greu de crezut că nu s-a gândit serios la entuziasmul cu care Elțîn își concedia prim-miniștrii. Avem de asemenea motive să credem că exagerează trauma pe care a resimțit-o când a ajuns în capitală: „Când m-am mutat la Moscova din Sankt-Petersburg, am fost uimit de cât de mulți escroci erau adunați acolo, iar comportamentul lor era atât de șocant pentru mine încât nu m-am putut obișnui cu el multă vreme”[2]. Ideea că la Sankt-Petersburg corupția lipsea cu desăvârșire este de-a dreptul hilară. Putin nu era, desigur, un politician naiv. Elțîn l-a promovat pentru că era înzestrat cu duritatea și loialitatea de care el avea nevoie, iar Putin s-a adaptat cu tenacitate la condițiile din Moscova.

Modul de guvernare al lui Elțîn s-a dovedit a fi tot mai haotic pe măsură ce sănătatea sa s-a deteriorat și alcoolismul a pus stăpânire pe el, iar acest lucru i-a atras disprețul elitei de la Kremlin. Devenise o practică

curentă ca el să numească în posturile-cheie foști ofițeri KGB pentru a reduce dezordinea din jurul lui și de sub el, așa că puțini dintre consilierii lui s-au opus deciziei sale de a-și încerca norocul cu Putin[3]. Însă dorința de preamărire a marilor oameni de afaceri – „oligarhii” – care profitau de pe urma resurselor naturale ale țării era o chestiune diferită. Unii dintre acești întreprinzători reușiseră să ajungă în poziții de autoritate politică și foloseau în interes personal avantajele funcției, iar acest lucru a provocat un profund resentiment în rândurile populației. Printre ei se afla excentricul miliardar Boris Berezovski, care fusese secretar adjunct al Consiliului de Securitate și se lăuda frecvent cu influența pe care o avea asupra lui Elțîn, surd la ranchiuna pe care o provoca acest lucru.

Poziția președintelui a devenit din ce în ce mai periculoasă. Doi politicieni, fostul prim-ministru Evgheni Primakov și primarul Moscovei Iuri Lujkov, l-au sfătuit, se pare, să-și dea demisia din funcție. Alternativa, l-ar fi avertizat ei, era o înrăutățire a situației din țară până într-acolo încât ar fi ajuns să împărtășească soarta fostului președinte al României Nicolae Ceaușescu, care a fost executat după o judecată sumară în 1989[4]. Această relatare nu a fost verificată niciodată, dar în perioada în care Primakov a fost prim-ministru – din septembrie 1998 până în mai 1999 – cu siguranță că l-a înfuriat pe Elțîn cu o serie de mișcări independente. Printre ele s-a numărat propunerea adresată partidelor din Dumă, inclusiv comuniștilor, de a se ajunge la un acord de încetare a presiunilor pentru punerea lui Elțîn sub acuzare pentru „trădare”. Elțîn era ținta a numeroase acuzații. Era considerat vinovat de prăbușirea Uniunii Sovietice în 1991, de folosirea forței armate pentru dispersarea parlamentului rus în 1993 și de eșecul în a apăra interesele naționale împotriva NATO. Primakov i-a îndemnat pe politicieni să pună capăt polemicilor nesfârșite și să ajungă la un compromis în ceea ce privește politica economică. Elțîn l-a suspectat pe Primakov că are propriile sale planuri referitoare la președințe[5]. Tensiunile au crescut până în punctul în care Elțîn l-a concediat în

favoarea prim-viceprim-ministrului și ministrului de Interne Serghei Stepașin, dar în august 1999, când acesta din urmă se pare că a refuzat să garanteze că nu vor exista măsuri judiciare împotriva familiei lui Elțîn după plecarea sa din funcție, Elțîn l-a înlocuit cu Putin de la FSB.

Această numire a fost o surpriză, și nu numai în Rusia. Putin era o figură necunoscută pentru rusul de rând, dar la fel fuseseră și câțiva dintre predecesorii săi. Mulți oameni au fost de asemenea surprinși de faptul că cineva de la FSB era numit în a doua funcție în stat. Dar promovarea lui Putin era în acord cu modul de operare al lui Elțîn. Evgheni Primakov a devenit prim-ministru la câțiva ani după ce deținuse vreme de jumătate de deceniu funcția de director al Serviciului de Informații Externe; Serghei Stepașin, care a avut relații cordiale cu KGB-ul în perioada lui Gorbaciov[6], a ocupat funcția de prim-ministru după ce a condus Serviciul Federal de Contrainformații și apoi Ministerul Afacerilor Interne.

Un fapt important care a scăpat atenției este că FSB era curtat de cei care voiau să-i succeadă lui Elțîn. Primarul Moscovei Iuri Lujkov și guvernatorul Sankt-Petersburgului Vladimir Iakovlev, doi dintre liderii noului partid Patria-Întreaga Rusie, publicau articole în revista internă a serviciului de informații, *Slujba bezopasnosti*[7]. Țara avea nevoie să fie guvernată într-un mod mult mai ordonat și un consens era pe cale să ia naștere cu privire la cum trebuia făcut acest lucru. Pe vremea când era ministru de Interne, Stepașin îi scrisese lui Primakov, la vremea aceea prim-ministru, pentru a se plânge de hoția care împingea Rusia în pragul „catastrofei”[8]. Amândoi vorbeau despre nevoia de a se reinstaura onestitatea în treburile publice. Este îndoielnic că declarațiile lor erau sincere, însă își doreau cu siguranță să întărească instituțiile centrale și să pună capăt dezordinilor curente. Stepașin și Primakov nu erau singuri. Patria-Întreaga Rusie s-a format prin fuziunea celor două partide „patriotice” principale. Scopul său era să se opună liberalilor, comuniștilor și politicienilor din extrema dreaptă la alegerile pentru Dumă din

decembrie 1999. Era un partid susținut de lideri regionali, a cărui credință călăuzitoare era că liberalismul, în măsura în care fusese încercat în Rusia, servise la facilitarea fraudei economice masive. În ce privește comunismul, susținea că acesta își dovedise falimentul total ca metodă de guvernare.

Directorul FSB Putin împărtășea această perspectivă. Spre deosebire de Primakov însă, avea mai mult tact și evita să-l supere pe Elțîn. În plus, a câștigat simpatia lui Berezovski și a altor moguli din lumea afacerilor care ar fi putut să-i împiedice ascensiunea, iar Berezovski a început să vorbească despre el ca despre un protejat: nu și-a dat seama că Putin nu era genul de persoană care face ceea ce i se spune.

Elțîn avea motivele sale să-și apropie conducerea FSB. Venind la putere ca inamic al KGB-ului sovietic, a început să înțeleagă că serviciile de informații remodelate puteau să-i întărească autoritatea politică. Pe măsură ce popularitatea sa se prăbușea, eforturile de a se menține la putere au căpătat întâietate față de angajamentul pentru susținerea valorilor democratice. A descoperit de asemenea că serviciile de informații sunt un instrument util de contrabalansare a eforturilor magnaților de a supune politica intereselor lor personale. Mai mult, prin educație și tradiție, angajații FSB se considerau indispensabili bunăstării Rusiei. Înainte de sfârșitul anilor ’80 fuseseră subordonați Partidului Comunist Sovietic din URSS, dar, începând din 1991, simțeau că fuseseră lăsați singuri să salveze Federația Rusă de ea însăși. Chiar și dintre cei care demisionaseră din serviciile de securitate pentru a se angaja în sectorul privat mulți au rămas în contact cu ele. Unii au ajutat la înființarea unor companii private de pază care ofereau protecție oamenilor de afaceri. În felul lui capricios, Elțîn și-a dat seama că eliminarea corupției de la vârful guvernării era dezirabilă și acest lucru l-a determinat să angajeze tot mai mulți foști ofițeri KGB la noile agenții care

supravegheau treburile administrative. Serviciile secrete resuscitate deveneau un stat al statului[9].

La fel ca alți membri ai elitei de la Kremlin, Putin a înțeles că vremea lui Elțîn trecuse. Nemulțumirile legate de influența pe care o aveau asupra lui Elțîn marii afaceriști atinseseră cote înalte. Guvernarea în interesul națiunii părea să fi fost înlăturată în favoarea profitului privat. Economia fusese într-o recesiune profundă de la sfârșitul anilor ’80 – din fericire, o revenire bruscă era pe punctul de a avea loc ca urmare a creșterii prețului la petrol și gaze pe piața internațională, dar acest lucru nu era încă clar pentru majoritatea membrilor conducerii ruse. În politica externă, Bill Clinton l-a presat pe Elțîn să accepte bombardarea Belgradului în 1999, după ce președintele sârb Milošević a desfășurat operațiuni de purificare etnică a albanezilor din Kosovo[10]. Elțîn i s-a plâns lui Clinton de nopțile nedormite pe care i le pricinuiseră telefoanele primite de la politicienii ruși care voiau să-și exprime indignarea[11].

Kosovo a devenit un punct nevralgic. La fel se întâmplase în iulie 1914, când Nicolae al II-lea, sărind în apărarea Serbiei, a declarat război Austro-Ungariei. Nu a fost vorba de faptul că țarul era din cale afară de preocupat de soarta sârbilor: ce îl rodea era nemulțumirea că în disputele diplomatice anterioare cedase în fața Austro-Ungariei și Germaniei. Vexate de această situație, cercurile conservatoare și liberale rusești făceau presiuni asupra Dumei și a presei. Dar, în vreme ce Nicolae ar fi mers la război indiferent de presiuni – el însuși fiind vexat –, Elțîn nu avea de gând să-l înfrunte pe Clinton în problema fostei Iugoslavii sau în orice altceva. Totuși, operațiunile militare americane desfășurate în Balcani în pofida dorinței Moscovei agitaseră ani la rând opinia rusă comunistă, naționalistă și conservatoare. Cu toate că majoritatea rușilor nu arătaseră vreo simpatie deosebită pentru sârbi, chestiunea Serbiei afecta demnitatea națională a Rusiei. Pe parcursul anilor ’90, rușii văzuseră cum insistențele americanilor ca lumea să accepte cerințele lor în materie de

politică externă fuseseră încununate cu succes. Evenimentele din fosta Iugoslavie păreau să ilustreze politica globală de după dezintegrarea URSS.

Efectul indirect a fost că neregulile din situația internă a Rusiei au ieșit în evidență mai mult ca oricând. Era vorba de oamenii de afaceri care furau, de birocrația coruptă și de un președinte disprețuit care nu mai era potrivit pentru o funcție înaltă. Poporul rus căuta o modalitate de a scăpa de șomajul ridicat și de o situație financiară catastrofală. Existau toate condițiile pentru o explozie politică și tulburări sociale. „Kosovo" a unit dintr-odată opinia publică și a adus aceste dificultăți în centrul atenției.

Dorind cu disperare să îmbunătățească starea de spirit a populației, Elțîn a luat hotărârea drastică de a-l face pe Putin succesorul său. Era o politică patrimonială: ca președinte, Elțîn s-a gândit că era dreptul său să-i transmită funcția celui mai nou protejat al său. Când i-a spus lui Clinton despre acest plan, l-a asigurat că Putin era un om inteligent și bine informat, care înțelegea foarte bine principiile democratice și era înzestrat cu duritatea necesară pentru a conduce Rusia[12]. Și s-a declarat de asemenea în favoarea războiului lui Putin din Cecenia, atrăgându-i atenția lui Clinton asupra pericolului răspândirii jihadismului în Europa. Deși Putin conducea politic campania militară, planificarea acesteia fusese făcută înainte să fie premier și avea aprobarea lui Elțîn. Încă din martie 1999, Putin, în calitate de director al FSB, discutase cu ministrul de Interne Stepașin și cu ministrul Apărării Igor Sergheev despre reocuparea militară a teritoriilor cecene. Pretextul războiului au fost exploziile care au avut loc într-o serie de blocuri din Moscova și din alte trei orașe în septembrie 1999. Deși Putin a fost acuzat mai târziu că a pus la cale această crimă odioasă, există motive pentru a crede că ea a fost instigată de rudele apropiate și de consilierii politici ai lui Elțîn – cunoscuți peste tot sub numele de Familia –, care au considerat că aceste mașinațiuni și un război scurt, victorios erau cruciale pentru supraviețuirea administrației[13].

Mai mult, conduita binevoitoare a lui Putin era de natură să-i liniștească pe liderii marilor afaceri – Berezovski, de exemplu, avea încredere în Putin, dar nu și în Primakov sau Lujkov. Cruciada lui Primakov împotriva infracționalității economice îl determinase pe Berezovski să stea în străinătate câteva luni, ca măsură de precauție. La întoarcere, și-a dorit, evident, o mână fermă la Kremlin atunci când Elțîn avea să se retragă și astfel a devenit unul dintre susţinătorii lui Putin. În această atmosferă, în ajunul Anului Nou 2000, Elțîn și-a anunțat brusc demisia, făcându-l automat pe Putin președinte interimar.

Putin era încă un personaj necunoscut în ochii publicului rus. Când a apărut la televizor în noua sa calitate, era spiritual și plin de viață. Scopul său era să nu spună nimic din ceea ce ar fi putut agita masele înainte de alegerile din martie 2000. Cu toate că dădea dovadă de modestie când vorbea despre el în public, era mânat de o puternică ambiție personală. Putin era hotărât să transforme și să domine modul în care era condusă Rusia. În general s-a abținut să vorbească despre acest subiect, deși în vara anului 2008 a lăsat să-i scape în fața secretarului de stat american Condoleezza Rice: „Rușilor le-a mers mereu cel mai bine când au fost conduși de oameni mari. Petru cel Mare, Alexandru al II-lea. Rusia are nevoie de o mână forte”[14]. Putin a guvernat în același spirit. Avea puțină experiență democratică. Până în momentul în care a intrat pentru prima oară în cursa pentru prezidențiale, nu mai candidase niciodată în niște alegeri pentru o funcție politică la orice nivel. Nici măcar pe vremea când era implicat în politica Sankt-Petersburgului, la începutul anilor ’90. Elțîn era cel căruia îi datora ascensiunea sa pe scara alunecoasă a funcțiilor publice la Moscova, de la funcția de director al FSB la cea de prim-ministru și, în final, de președinte interimar. Era obișnuit să muncească în interiorul unei mașini politice care se ținea departe de presiunea publică. Cariera sa a fost visul unui conducător autoritar.

În primul mandat prezidențial al lui Putin, din perioada 2000-2004, s-a făcut simțită o abordare delicată a politicii externe care a dispărut de mult între timp. Pliabilitatea tactică era însă însoțită de o perspectivă cinică asupra relațiilor internaționale, pe care Putin a făcut eforturi să o mascheze. Chiar și astăzi, Putin manifestă reticență în a-și expune clar convingerile cu privire la politica globală, temându-se că asta ar putea stârni îngrijorarea electoratului rus. Atâta vreme cât poate să manipuleze voturile rușilor, nu are niciun sens să și-i îndepărteze în mod nejustificat. În marginea discursurilor sale însă, el nu uită să-și exprime convingerea că acțiunile liderilor internaționali, aflați într-o continuă competiție pentru influență, au la bază motive neprincipiale. Duritatea și chiar brutalitatea, e de părere Putin, sunt ingrediente esențiale ale meseriei de politician. Cu toate că e în general politicos la conferințele de presă comune cu președinții altor state, își poate pierde cumpătul uneori. Părerea sa este că puterile rivale nu au niciun interes în securitatea și prosperitatea Rusiei și că nu vor ezita să o tragă pe sfoară cu prima ocazie. În politică, corb la corb își scoate ochii.

Imediat după venirea sa la putere, așa cum vom vedea în capitolele următoare, Putin a făcut reforme economice importante, menite să consolideze fundațiile capitalismului rus[15]. A echilibrat de asemenea acomodarea la America și NATO cu o reînnoită afirmare națională. Și a vorbit de Rusia ca de o țară europeană. Nu s-a opus când americanii au cerut să poată folosi o bază aeriană din Uzbekistan pentru atacul asupra Afganistanului. A continuat demersurile Rusiei pentru a deveni membră a Organizației Mondiale a Comerțului. La fel ca Elțîn, a avansat ideea că Kremlinul ar putea chiar să ceară să se alăture NATO. Însă mănușa de catifea a concilierii ascundea un pumn de oțel. Ori de câte ori liderii occidentali vorbeau de încălcările drepturilor omului în Rusia, el le-o tăia scurt. Criticile aduse războiului din Cecenia l-au iritat și l-au făcut să declare că niciun lider străin nu are dreptul să stabilească interesul

național al Rusiei. Prim-ministrul Marii Britanii Tony Blair, cel dintâi străin care s-a împrietenit cu Putin, a fost și primul care a simțit usturimea vorbelor sale la o conferință de presă. Oricât de mult le zâmbea Putin liderilor americani și europeni în alte ocazii, el nu a acceptat încălcarea agendei sale internaționale. Acestora li s-a dat de înțeles că Rusia își va urma propriul său curs.

În septembrie 2004, când teroriștii ceceni au ocupat Școala nr. 1 din Beslan, Osetia de Nord, și au omorât părinți și copii captivi, a sugerat că în spatele masacrului se ascundea o complicitate internațională. Răbdarea sa cu America fusese deja pusă la grea încercare de inițiativa lui George W. Bush din 2002 de a introduce un nou sistem de apărare antirachetă în Europa de Est și de sprijinul acordat „revoluțiilor colorate" din Georgia și Ucraina în 2003. America se transforma în inamicul oficial numărul unu al Rusiei.

Situația s-a schimbat oarecum în ianuarie 2009, când Barack Obama a ajuns la Casa Albă și și-a anunțat dorința de a „reseta" relațiile cu Rusia. A început o a doua perioadă de acomodare reciprocă, ușurată de faptul că Medvedev a fost președinte în locul lui Putin vreme de patru ani, începând din mai 2008. S-au făcut progrese rapid. Cu ajutorul Americii, Rusia și-a asigurat intrarea în Organizația Mondială a Comerțului după ani de zile de solicitări în van. A fost semnat un Nou tratat pentru reducerea armelor strategice, prin care Rusia și America se angajau să-și reducă focoasele nucleare strategice la 1.500 fiecare. De asemenea, a existat un acord pentru înființarea unei Comisii Bilaterale Statele Unite – Rusia, ce urma să creeze grupuri de lucru a căror misiune era să pună capăt unei serii de dispute cronice dintre cele două țări. În 2011, Obama a redus cheltuielile militare generale cu 10-15% în urma unui acord bipartit în Congresul Statelor Unite[16].

Nu numai Putin a fost deranjat de felul în care Medvedev conducea treburile publice. Cei care țineau la vechile tradiții sovietice au fost

nemulțumiți de faptul că Medvedev a rămas așezat când a salutat parada militară în Piața Roșie pe 9 mai, Ziua Victoriei – obiceiul era ca șeful statului să se ridice și să salute. Medvedev era uneori impulsiv în maniera în care emitea decrete prezidențiale. Lobby-urile legate de tehnologie au fost ofensate de faptul că băga o mulțime de bani în programul său favorit de la Skolkovo, în vreme ce renumitele institute de știință din Novosibirsk și Zelenograd rămăseseră fără finanțare. Medvedev s-a lăudat că va transforma Moscova într-un centru financiar mondial. Realitatea din 2013 era că Rusia stagna pe locul 130 – chiar și sub Botswana – în clasamentele internaționale ale piețelor bancare[17].

Existau nemulțumiri și cu privire la felul în care acționa Medvedev în politica externă. După declanșarea „Primăverii Arabe", Libia s-a prăbușit în haos, iar conducătorul său, Muammar Gaddafi, a folosit violența pentru a pune capăt demonstrațiilor de stradă. Medvedev a vorbit despre faptul că Gaddafi și-a pierdut legitimitatea și a fost de partea puterilor occidentale la discuțiile privind modalitățile de a pune capăt vărsărilor de sânge din Tripoli și Benghazi. Franța, urmată de Marea Britanie, a decis impunerea unei zone de interdicție de zbor. Secretarul de stat Hillary Clinton l-a îndemnat pe Obama să susțină aceste țări. Obama a supus însă opțiunea sa aprobării Națiunilor Unite și a avut noroc că la acea vreme președintele Rusiei era Medvedev, și nu Putin. Medvedev i-a spus vicepreședintelui american Joe Biden că Rusia nu se va opune atacurilor aeriene. Era pe vremea în care Gaddafi părea gata să mărșăluiască spre Benghazi și să masacreze toți rebelii care-i ieșeau în cale. La votul care a avut loc în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite pe 17 martie 2011, ambasadorii Chinei și Rusiei s-au abținut, lăsând puterilor occidentale mandatul de a impune interdicția de zbor deasupra Libiei pentru a-i proteja pe civili de planurile de război ale lui Gaddafi.

Medvedev nu-l plăcuse niciodată pe Gaddafi, despre care vorbea cu dispreț în prezența oficialilor americani[18]. Dar, pe măsură ce lucrurile au

avansat, francezii și britanicii, cu sprijinul serviciilor de informații americane, au început o campanie de bombardare care a depășit limitele stabilite de mandatul Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite. Medvedev s-a abținut să critice puterile occidentale. Când criza s-a intensificat, el l-a demis pe ambasadorul rus din Tripoli pentru că a continuat să scrie rapoarte dezaprobatoare despre acțiunea militară[19].

Măsurile luate împotriva Libiei au înfuriat o bună parte din elita și electoratul Rusiei care voiau ca președintele lor să-și încordeze mușchii în treburile internaționale. Falia dintre președinte și prim-ministru s-a adâncit. Putin a făcut o comparație publică între acțiunile lui Obama din Libia și războiul dus de Bush în Irak: „Unde sunt logica și conștiința? Amândouă lipsesc cu totul. Există deja victime în rândul populației civile, în sprijinul căreia se spune că sunt lansate atacurile cu bombe”[20]. Acest lucru l-a supărat pe Medvedev, care a vorbit la televiziune câteva ore mai târziu, susținând decizia Consiliului de Securitate. Politica externă era responsabilitatea exclusivă a președintelui Rusiei, iar Medvedev obiecta față de amestecul lui Putin. Liderii occidentali îl preferau pe Medvedev lui Putin. Mulți lideri ruși aveau aceeași preferință. Consilieri politici precum Vladislav Surkov și Gleb Pavlovski l-au susținut pe Medvedev în speranța unui model de guvernare mai liberal decât cel pe care l-ar fi oferit Putin – Pavlovski a atras atenția că liderii nu-și pot permite să fie indiferenți la posibilele schimbări ale opiniei publice[21].

Medvedev s-a simțit încurajat să caute sprijin în cercurile comerciale pentru planul său de a candida din nou la alegerile prezidențiale din martie 2012. În vreme ce sonda perspectivele pe care le avea, Putin făcea același lucru pentru sine. Patronul și clientul erau gata de întrecere. Singura întrebare era dacă aveau să concureze unul cu celălalt la urne sau aveau să caute o decizie prealabilă din partea elitei dominante a țării cu privire la care dintre ei doi trebuie să fie candidatul ei.

Opțiunea Medvedev s-a prăbușit la prima suflare de vânt. În iulie 2011, Medvedev a organizat o întâlnire cu douăzeci și șapte de oameni de afaceri importanți și i-a întrebat direct dacă îl vor susține. Întreaga audiență a dat semne de șovăială. Miliardarii nu uitaseră cum se purtase Putin cu moguli ai afacerilor precum Vladimir Gusinski, Boris Berezovski și Mihail Hodorkovski. Gusinski fusese nevoit să-și vândă aproape toate proprietățile, inclusiv postul de televiziune NTV, care îl criticase regulat pe Putin, înainte de a fugi din țară în 2000. Berezovski continuase să-l înfrunte pe Putin, așa că acesta l-a chemat la o discuție. Când Berezovski i-a spus că era decis treacă la o „confruntare publică", Putin a replicat: „Prea bine, e treaba ta!"[22]. La sfârșitul lui 2000, după ce a recunoscut că Putin are toate cărțile puterii în mână, Berezovski a decis că e cel mai bine pentru el să plece în exil. Hodorkovski a rămas și a continuat să i se opună lui Putin, iar în 2003 a plătit prețul, fiind arestat. Doi ani mai târziu era condamnat la nouă ani de închisoare. Ceilalți magnați ai afacerilor au învățat noile reguli, iar cei care au fost prezenți la întâlnirea cu Medvedev din 2011 nu au dorit să-și rișteaverile sau libertatea intrând în bătălia politică. Dacă Medvedev voia să se lupte pentru președinție, trebuia să o facă fără binecuvântarea lor. Ei înșiși nu aveau să facă altceva decât să privească de pe margine[23].

Putin ardea de nerăbdare să se întoarcă în cea mai înaltă funcție din stat. De câte ori ajungea la concluzia că interesele Rusiei sunt călcate în picioare, reacționa ca ofițerul KGB care fusese odinioară. Agresivitatea sa în politica externă a venit ca un șoc pentru cei care fuseseră impresionați de gesturile sale prietenoase față de Occident din primul mandat prezidențial.

Dar nu ar fi trebuit să fie surprinși. Putin nu făcea decât să aplice în treburile internaționale aceeași brutalitate pe care o dovedise în politica internă. În Rusia înăbușise aspirațiile democratice de câte ori acestea amenințau voința elitei conducătoare. Acceptase formalitățile democrației,

dar limitase influența sa practică. Liderii de la Kremlin s-au arătat indiferenți atunci când în Rusia au fost asasinați jurnaliști de investigație. Administrația Prezidențială a manipulat în mod repetat legile referitoare la alegerile generale. Cecenia a avut de îndurat ocupația armată și apoi le-a fost predată lui Ahmat și Ramzan Kadîrov, ceceni binevoitori, a căror reputație nu se datora în niciun caz manierelor lor civilizate. Indiferent de politica externă pe care o promovase în anul 2000, Putin hotărâse deja să impună o ordine politică severă, iar efectele ei toxice nu aveau cum să nu se resimtă și în afacerile internaționale. Simptomele au devenit evidente încă din 2004, când Putin a reacționat furios la instalarea în funcția de președinte al Ucrainei a unui politician care a căutat prietenia cu NATO și Uniunea Europeană și a răcit relațiile cu Rusia. Perspectiva unui model alternativ de guvernare la frontiera rusească era ultimul lucru pe care Putin avea de gând să-l tolereze, mai ales dacă ucrainenii adoptau democrația și statul de drept.

Patriotismul, neîncrederea și cruzimea sa sunt trăsăturile caracteristice ale unui ofițer de informații. Serviciile secrete ale Rusiei au supraviețuit prăbușirii ordinii sovietice mai bine decât oricare altă instituție, iar pe parcursul mandatului său de director FSB din 1998-1999 Putin și-a demonstrat hotărârea de a le ridica moralul și eficiența. Când s-a adresat Dumei de Stat în noiembrie 1998 și a răspuns întrebărilor venite din partea audienței, el a vorbit foarte sincer despre nevoile și meritele instituțiilor de securitate. Și a spus doar pe jumătate în glumă: „Nimeni cu excepția deputaților Dumei de Stat nu iubește Serviciul Federal de Securitate. Din cauza aceasta, toată lumea îi pune bețe în roate”. A încercat să provoace o schimbare de atitudine față de FSB și a cerut sprijinul Dumei. A vrut o creștere a salariilor ofițerilor săi și recrutarea altora noi. A susținut că era nevoie de o nouă legislație care să permită FSB-ului să-și desfășoare nestingherit activitatea. Acestea erau lucruri

esențiale, a subliniat el, pentru ca serviciile de informații să poată să asigure securitatea țării[24].

Putin s-a mândrit cu faptul că ofițerii săi se aflau într-un proces continuu de autoreformare, care ridicase nivelul nenumăratelor lor servicii. A descris un model acceptat prin care li se alocau posturi în Administrația Prezidențială și în ministere în vederea facilitării impactului lor asupra discuțiilor curente[25]. FSB-ul era integrat în instituțiile de guvernare curentă și influența fiecare sector al vieții publice. Rusia, potrivit estimărilor sale, nu-și rezolvase încă problemele-cheie. Privatizarea fusese făcută într-o manieră „incorectă", astfel că în locuri precum portul Novorossiisk de la Marea Neagră „a apărut un proprietar care a început să preia controlul asupra proprietăților statului, și-a creat propriul serviciu de securitate și a subjugat instituțiile publice". Putin a vorbit în mod deliberat de un singur oraș: el știa că ar fi fost o eroare tactică îngrozitoare dacă i-ar fi făcut pe marii oameni de afaceri de la nivel național să tremure. Abia mai târziu aceștia aveau să descopere că afirmațiile sale țînteau cu mult dincolo de cheiul Novorossiiskului[26].

Putin a informat totuși Duma despre ce făcuse FSB pentru a împiedica exportul ilegal de resurse naturale rusești. A dezvăluit că ofițerii săi reușiseră să pună mâna pe mulți răufăcători aflați în străinătate – el susținea deja dreptul serviciilor de securitate rusești de a desfășura operațiuni extrateritoriale (această activitate nu a fost legiferată până în 2006). A denunțat „criminalizarea" elitelor regionale de pe întreg cuprinsul Rusiei, acolo unde grupurile infracționale organizate penetraseră viața publică și manipulau politicieni. S-a plâns de gradul în care republicile interne ale Rusiei se izolaseră de sistemul fiscal operat de la Moscova. A cerut măsuri pentru a se pune capăt scurgerii de capital rusesc în străinătate. În opinia sa, profiturile făcute acasă trebuiau să rămână acasă și nu să dispară în conturi bancare străine[27].

Putin nu spunea încă nimic despre redobândirea controlului guvernamental asupra acelor resurse naturale care fuseseră privatizate, fiind în cea mai mare parte oferite de Elțîn unui mic grup de moguli ai afacerilor cunoscuți ca oligarhi, în schimbul sprijinului lor la alegerile prezidențiale din 1996. Dar, la fel ca milioane de ruși, Putin credea în necesitatea unei reglementări mai mari din partea statului, iar aceasta fusese o temă-cheie a disertației doctorale pe care o susținuse la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg în 1997[28]. (Este tipic pentru politicienii ruși în ascensiune să-și confecționeze un statut academic.) Însă a evitat să abordeze acest subiect în campania electorală pentru președinție, temându-se să nu-i pună în gardă pe „oligarhi”.

Anii petrecuți la serviciile secrete i-au îmbunătățit capacitatea de disimulare și i-au accentuat intoleranţa față de opoziție. Nu-i place să fie contrazis. Cei care i se opun își taie singuri craca de sub picioare. Asta nu înseamnă însă că nu cere niciodată sfatul unui expert, în special despre cum să administreze economia. Chiar și așa, consultările pot să devină aprinse. Economistul Andrei Illarionov l-a vizitat frecvent pe Putin la *dacea* lui din Novo-Ogariovo, dar când Illarionov i-a spus opinia sa că războiul purtat în Cecenia în 1999-2000 a fost o crimă, Putin a polemizat furios cu el vreme de o jumătate de oră. Niciunul nu s-a lăsat convins de celălalt și, deși Illarionov a continuat să lucreze pentru Putin la reforma economică, nu au mai discutat niciodată despre Cecenia[29].

Au existat de asemenea momente tensionate la o întâlnire cu jurnaliști selectați în 2008, când comentatorul de la Eho Moskvî Arkadi Dubnov a întrebat de soarta lui Mihail Hodorkovski, magnatul petrolului care fusese cel mai bogat om al Rusiei înainte de a fi arestat și încarcerat. „Vladimir Vladimirovici”, a întrebat Dubnov, „spuneți-ne de ce-l urâți pe Hodorkovski atât de mult”. O asemenea franchețe i-a luat prin surprindere pe colegii săi, care știau că Hodorkovski refuzase să se supună pretenției lui Putin ca oamenii de afaceri să nu se amestece în politică. Putin a

exclamat: „Da, dar era cu mâinile pătate de sânge până la coate!”. Fără să clipească, Dubnov i-a replicat: „Cum așa? Vladimir Vladimirovici, pentru ce a fost condamnat el? De ce l-au condamnat pentru evaziune fiscală?”. Putin a mârâit amenințător: „Ei bine, nu știți nimic despre asta? Intră cu genți de bani în birourile procurorilor și la tribunal!”. Dubnov a făcut o ultimă remarcă sarcastică: „Așadar, cu asta ne alegem după cei opt ani în care ați fost la putere?”. În acel moment, un coleg reporter l-a tras pe Dubnov de haină pentru a-l face să încheie conversația: „Arkadi, isprăvește! Ce naiba ai de gând să faci?”[30].

Cum ceilalți au continuat să sporească tensiunea cu întrebări despre Hodorkovski, Putin și-a pierdut cumpătul. Dubnov se uita acum, fără să mai ceară explicații. Putin, a spus el, „credea cu adevărat și se convinsese pe sine că [Hodorkovski] era un criminal și că era cu mâinile pătate de sânge până la coate”. Până atunci, Dubnov crezuse că Putin juca teatru. Dar s-a convins rapid că Putin îl ținea pe Hodorkovski la închisoare pentru că îl considera cu adevărat vinovat de complicitate la crimă[31].

Poate că Dubnov are dreptate, dar este de asemenea posibil ca Putin, inspirat de antrenamentul său de la KGB, să folosească furia ca pe un instrument atunci când nu răzbate cu forța argumentului. Politica rusească este o școală dură care-i învață pe elevii săi să fie temerari. Putin se mândrește cu faptul că a crescut într-un mediu aspru. În octombrie 2015, discutând cu niște oaspeți străini, li s-a confesat: „Știți, aș vrea să vă spun ceva. Acum cincizeci de ani am învățat o regulă pe străzile din Leningrad: dacă lupta este inevitabilă, fii primul care atacă”[32]. În discuții se pricepe să adopte un ton alarmant. Probabil datorită antrenamentului său la judo, încearcă să-i prindă pe ceilalți pe picior greșit. Dar a învățat și când să fie mai moderat în discuțiile cu liderii din străinătate, deoarece a constatat din experiență că duritatea nu-i aduce nimic bun. Majoritatea străinilor care ajung în prezența lui au auzit de reputația sa și se străduiesc să evite să-l supere. Accesele lui de furie sunt notorii. Dar abia ce își iese din fire într-o

discuție în contradictoriu despre politica externă că îl și vezi vorbind calm despre un alt subiect. Acum este ca o furtună, iar în următorul moment este cât se poate de senin[33].

Dacă este adevărat că a crescut în felul acesta, la fel de adevărat este și că acesta este exact modul în care KGB-ul l-a antrenat. Vladimir Iakunin, colegul său din Leningrad pe care l-a numit mai târziu într-un post politic, a descris instrucția primită de tinerii recruți promițători de la serviciile de informații:

> Abilitatea de a citi limbajul corpului, de a citi toate semnele pe care ceilalți le comunică inconștient mi-a fost de mare ajutor în cariera ulterioară. Și, invers, pot să-mi folosesc comportamentul aproape ca pe un instrument pentru a convinge și a manipula. Am fost învățați cum să ne schimbăm subtil expresia ochilor, tensiunea mușchilor faciali, poziția fălcilor; uneori pot să fiu foarte relaxat și să râd încontinuu, alteori pot să fiu ca o fiară, dar nu-mi pierd niciodată controlul asupra emoțiilor[34].

Iakunin își aduce aminte că bestsellerul american al lui Dale Carnegie *Cum să vă faceți prieteni și să deveniți influent* era în programul de învățământ al KGB-ului. În 2005, când Putin l-a făcut șeful Căilor Ferate, a descoperit că acest comportament cameleonic era foarte util în negocierile cu străinii. Putin, la rândul său, este capabil să-și adapteze dispoziția și comportamentul pentru a se potrivi cu fiecare mediu nou.

Când fioros, când fermecător, el a câștigat admirația președintelui George W. Bush, care, în iunie 2001, a spus că, după ce s-a uitat în ochii lui Putin, „am putut să văd în sufletul lui”. La început, conversația lor înaintase greoi, deoarece Putin venise cu un teanc de notițe. Ca un om care aprecia stilul neprotocolar al texanilor, Bush a considerat acest lucru dezagreabil. Dar apoi au descoperit că împărtășesc interesul pentru Biblie[35]. Putin fusese sfătuit de o cunoștință americană să aducă în discuție credința sa creștină, ca un truc pentru negocieri[36]. Când Bush a făcut o vizită la Sankt-Petersburg, Putin l-a dus la reședința sa și i-a arătat capela privată pe care o construise lângă casă[37]. Și, cel mai important

lucru, Putin a arătat în 2001 că a înțeles enormitatea atacului terorist din 11 septembrie asupra World Trade Center din New York, fiind primul șef de stat care l-a sunat pe Bush pentru a-și exprima condoleanțele și a-i oferi o cooperare activă.

Cu toate că relațiile Rusiei cu America s-au deteriorat la jumătatea anilor 2000, Putin a rămas curtenitor la întâlnirile cu Bush, iar el și Obama se adresau unul altuia cu Vladimir și Barack[38]. Liderii străini îl știu ca pe cineva care ascultă cu mare atenție argumentele părții adverse. Cancelarul german Angela Merkel a recunoscut că, atunci când nu se înțeleg, acesta are bunăvoința de a o asculta întotdeauna până la capăt. Ei mențin dialogul chiar și în momentele de tensiune internațională.

În ciuda acestui fapt, Putin are încă reputația unui carnivor care se furișează printre turmele de rumegătoare încrezătoare. Stilul său glumeț și binevoitor poate să lase rapid loc furiei atunci când constată că cineva i se împotrivește serios și creează un mediu neliniștitor, dacă simte că e nevoie. Într-una din numeroasele sale vizite în Rusia, José Manuel Barroso, președintele Comisiei Europene, se aștepta să aibă o seară relaxantă la *dacea* prezidențială a lui Putin. Barroso, care venise cu avionul la Moscova din Kazahstan, și-a exprimat admirația pentru cina oferită de gazdele sale ruse. Putin s-a răstit la el, pretinzând că este șocat de lipsa lui de respect față de președintele Nursultan Nazarbaev. Era o furie fabricată. Putin a vrut să-l facă pe Barroso să se jeneze, pentru a-l domina în negocierile care erau pe punctul de a începe[39]. Aceasta nu a fost nici pe departe cea mai neplăcută situație cunoscută în care Putin a testat punctele slabe ale adversarului. În 2007, el l-a adus pe Koni, labradorul său negru, la o întâlnire cu Angela Merkel la reședința prezidențială de la Soci. Toată lumea știe că acesteia îi este teamă de câini, deoarece a fost mușcată de unul în tinerețe. Însă lui Putin, maestru judo și fost KGB-ist, i s-a părut firesc să încerce să o șocheze pentru a-și asigura

o poziție superioară. O femeie speriată avea să cedeze mai ușor pretențiilor sale politice, s-a gândit el.

Dar Merkel l-a pedepsit așa cum se cuvine când a declarat reporterilor: „Am înțeles de ce a trebuit să facă asta – pentru a dovedi că este bărbat. Îi este teamă de propriile sale slăbiciuni. Rusia nu are nimic, nu are o politică sau o economie înfloritoare. Tot ce au ei este asta". A fost o izbucnire atipică pentru cancelarul german, care prețuiește discreția. Putin încercase să o umilească, iar ea i-a dat replica într-un limbaj pe care el să-l înțeleagă[40]. Posturile de televiziune rusești s-au abținut să difuzeze declarația ei. Rușii, evident, nu trebuiau să afle de evaluările dure pe care Merkel le făcuse realizărilor Rusiei cu Putin la cârmă.

Totuși, se face multă publicitate pregătirii meticuloase a întâlnirilor, un punct de onoare constituindu-l modul în care președintele stăpânește buletinul zilnic. El însuși s-a lăudat că preferă mai degrabă să citească documentele politice în întregime decât rezumatele acestora[41] și i-a surprins pe jurnaliștii străini cu o cunoaștere detaliată a statisticilor economice și agendei diplomației rusești. Evident, au existat persoane care au pus acest lucru sub semnul îndoielii, printre care reporterii Konstantin Gaaze și Mihail Fișman, care au citat fără să numească o serie de oficiali de la Kremlin ce au declarat că Putin își petrece doar 15 minute pe zi cu documentele, fiind mult mai interesat de aparatele sale de exerciții fizice și de piscină[42]. Dar majoritatea observatorilor vorbesc de un perfecționist care caută în permanență să-și îmbunătățească abilitățile politice. El nu va deveni niciodată un mare orator. Dar asta nu-l deranjează atâta vreme cât poate să facă impresie ca vorbitor combativ, chiar dacă monoton. Odată, a spus în glumă că primește lecții de tehnică retorică, dar apoi a negat asta când a văzut că oamenii nu au înțeles că glumea[43].

Putin a apreciat întotdeauna importanța imaginii publice. La începutul anilor '90, când lucra în administrația Sankt-Petersburgului, el a avut

inițiativa neobișnuită de a comanda un documentar TV despre munca sa[44]. Ani mai târziu, le-a spus unor redactori TV: „Nu e bine să mesteci în fața camerelor”. A explicat că televiziunile vor exploata cel mai mic pas greșit[45]. După ce a ajuns la președinție, a făcut eforturi pentru a se perfecționa în domeniul relațiilor publice. În noiembrie 2000, când s-a întâlnit cu prim-ministrul Blair la Moscova, a întrebat cum să-și îmbunătățească imaginea. Din echipa lui Blair făceau parte câțiva dintre cei mai buni profesioniști ai manipulării media din lume, iar prim-ministrul britanic era faimos pentru ușurința cu care vorbea și pentru flerul actoricesc. Putin a ascultat cu aviditate explicațiile britanicilor. Dorința sa de a învăța din experiența occidentalilor l-a împins până într-acolo încât l-a rugat pe Blair să-i trimită o echipă de consultanți în Rusia, care să-l sfătuiască cum să reformeze administrația publică rusească[46].

Putin a recunoscut că este capabil de erori uriașe. În august 2000 și-a atras ample critici din cauza modului în care a reacționat la știrea despre dezastrul petrecut în apele înghețate ale Mării Barents, când a pierit întreaga echipă a submarinului nuclear *Kursk*. Putin a refuzat să-și întrerupă vacanța de vară. Prin natură și prin educație, Putin era un inamic al sentimentalismului: ofițerii KGB trebuiau să adopte o atitudine impasibilă. Publicul din Rusia a văzut altfel lucrurile: ca președinte, datoria sa era să fie alături de poporul îndurerat. Popularitatea sa s-a prăbușit. Abia după zece zile a înțeles pagubele provocate de inactivitatea sa și s-a dus personal la baza navală de la Videaevo. Acolo s-a întâlnit cu sute de membri ai familiilor îndoliate care și-au manifestat furia la adresa lui în fața camerelor TV. A fost mai mult decât un moment stânjenitor: a fost o umilire totală. Dar, decât să acuze înaltul comandament naval pentru neglijența de care dăduse dovadă ani la rând, el a dojenit aspru presa rusească pentru investigațiile făcute în privința tragediei și a lovit în patronii media care duceau un trai fără griji în vilele lor luxoase de pe coasta mediteraneeană.

A învățat însă din acest episod. După *Kursk*, a vizitat întotdeauna scenele tragediilor sau a vorbit la televizor pentru a-și exprima simpatia față de victime și a-i amenința cu pedeapsa pe răufăcători. Când au avut loc atrocitățile teroriste de la Teatrul Dubrovka din Moscova în 2002 și doi ani mai târziu, la Școala nr. 1 din Beslan, a fost arătat imediat supraveghind operațiunile de securitate. Poate că experiența i-a mai schimbat practica, însă temperamentul și atitudinea lui au rămas aceleași.

În discuții, Putin este extrem de ferm și se dovedește a fi de neclintit în hotărârile sale. Se simte foarte confortabil când le explică publicului rus la televiziune. Anii numeroși în care s-a aflat la putere i-au creat o aură de încredere în sine. Odată ce și-a prezentat punctul de vedere, se lasă pe spate, ținându-și mâinile pe brațele fotoliului. Calmul său îi accentuează cumva energia interioară. Este vivacitatea întruchipată și spectatorii atenți pot să-i observe mișcarea frecventă a picioarelor. Își înclină capul în direcția prezentatorilor TV sau jurnaliștilor pentru a-și sublinia ideile, adeseori ridicând mâna dreaptă cu pumnul strâns. Degetele sale se mișcă neîncetat pe marginea mesei. Nu este genul de om care nu are astâmpăr, ci mai degrabă vrea să demonstreze că doar politicile sale pot să soluționeze crizele repetate din politica internațională. Vorbește repede, clar, articulat. Reduce umorul la minimum. Se așteaptă să conducă și reacționează la obiecții cu o canonadă de afirmații. Impasibilitatea lasă locul furiei. Într-o secundă, conducătorul binevoitor se dovedește a fi un autocrat irascibil.

Unii au susținut că fațada competenței ascunde un grad de nesiguranță psihologică. Unul dintre foștii săi consilieri, așa-numitul tehnolog politic Gleb Pavlovski, pe care l-a consultat în materie de strategie politică internă până în aprilie 2011, spune că a asistat la cel puțin o criză de încredere în sine:

> În primăvara lui 2010, Putin a căzut într-un fel de depresie, care era foarte evidentă. A început chiar să vorbească prost, ajungând să citească de pe foi. Se simțea o incertitudine, o lipsă de

> încredere când apărea în fața oamenilor. Nu se uita la cameră, ceea ce nu-l caracterizează. În mintea sa a început să încolțească îndoiala cu privire la propriile decizii și la oamenii cu care lucra. A început să se schimbe. A decis că toți făceau câte ceva care nu era tocmai bine și că toți luau decizii greșite, inclusiv Dmitri Medvedev. Și că nu avea nicio influență asupra acestui lucru. Ca urmare, și-a făcut loc adânc în el un fel de teamă[47].

Pavlovski și-a exprimat regretul că Putin, cuprins de îndoieli, a ales să se retragă și mai mult în sine și să-i trateze pe cei din jurul său cu neîncredere.

Indiferent cât adevăr este în aceste afirmații, Putin este cu siguranță o fire sensibilă, în ciuda faptului că are obrazul gros când vine vorba de politicile sale. Unii au sugerat că, la 1,67 cm, are un sentiment de stânjeneală legat de înălțimea sa. Când Tony Blair și Putin au stat unul lângă altul la prima lor conferința de presă, Blair îl domina pe președintele rus. Putin nu a mai făcut aceeași greșeală a doua oară. La următoarele întâlniri cu presa, a aranjat să fie un spațiu între el și orice lider străin înalt și s-a zvonit că echipa sa i-a făcut rost de o treaptă mascată pe care să se urce[48]. S-a spus de asemenea că au fost făcute aranjamente speciale atunci când Putin a fost filmat împreună cu Oliver Stone în seria lor de interviuri televizate. Se presupunea că Stone ar fi fixat lumina pentru a ascunde statura sa mult mai înaltă. De fapt, cei doi au fost filmați împreună fără efecte speciale. A existat însă o scenă picantă, în care Putin, luându-l pe reporter la un meci de hochei pe gheață în care urma să joace și el, apare din vestiar îmbrăcat în echipament complet și radiind de entuziasm – iar Stone exclamă: „Mighty Mouse!”[* 49].

Aceasta nu era o remarcă pe care oamenii lui Putin să o considere potrivită pentru a fi inclusă în transcrierile interviurilor. Cordialul Stone dăduse glas unui sentiment de condescendență. În schimb, a fost publicată conversația dintre cei doi de după terminarea meciului, când Putin l-a întrebat pe Stone dacă s-a distrat bine. Stone a spus că da și l-a întrebat la rândul său pe Putin dacă se simte obosit. Lui Putin nu-i mai păsa de

oboseală: „Nu, totul este în regulă. Voi încerca să dorm puțin ca să-mi recapăt puterea”[50]. Volumul editat l-a prezentat pe Putin ca pe un conducător de fier. Nu era o ficțiune: Rusia produsese câțiva conducători de fier în secolul anterior, iar Putin este ultimul din această serie, pe ringul de gheață și în afara lui.

* Mighty Mouse (Șoricelul cel Forțos) este un personaj de desene animate înzestrat cu superputeri, conceput în anii ’40 ca o parodie la Superman (n.tr.).

7

Loialitate și disciplină: echipa de la Kremlin

Mulți oameni din Rusia și din străinătate îl înfățișează pe Putin ca pe un fel de țar contemporan sau de secretar general de partid. El exercită o autoritate inegalabilă, care a sporit de la întoarcerea sa la președinție în 2012. Putin ține strâns în mâinile sale toate frâiele puterii. Ca președinte rus, are puteri formale extinse. Numește și poate să demită prim-ministrul, guvernul, guvernatorul Băncii Centrale și pe cei mai înalți judecători. Are dreptul de a dizolva Duma de Stat și de a anunța noi alegeri. Discursul său anual în fața Adunării Federale trasează principiile călăuzitoare ale politicii interne și externe a Rusiei. Are ultimul cuvânt în cazul disputelor din interiorul guvernului. Controlează politica externă și aprobă doctrina militară națională. Conduce Consiliul de Securitate și, din 2014, Comisia de Stat pentru Probleme Militar-Industriale[1]. Este comandantul suprem al forțelor armate, un monarh puternic.

Au existat însă întotdeauna limite ale dominației pe care chiar și cei mai puternici lideri ai Rusiei – Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare și Iosif Stalin – o puteau exercita în practică. Conducătorii au trebuit să construiască o echipă eficientă în jurul lor. Țarii și-au luat miniștrii în principal din marea aristocrație până în secolul al XIX-lea, când au început să caute din ce în ce mai frecvent talente la alte niveluri ale societății. Sub comunism s-a produs o întoarcere la o manieră și mai

veche de alegere a anturajului, astfel că fiecare secretar general își promova asociații care fuseseră lângă el în cea mai mare parte a carierei sale. Loialitatea personală era cerința principală. Acest sistem a fost asemuit cu cel al clanurilor – o comparație care are oarecare sens, cu excepția faptului că „clanurile” comuniste nu implicau în general legături de sânge. Gorbaciov a fost neobișnuit de reticent în a-și promova vechii prieteni și asociați, în vreme ce Elțîn avea obiceiul compulsiv de a-și concedia angajații numiți chiar de el aproape imediat după ce le ura bun venit în noua funcție. Putin a apelat totuși la un stil de conducere mai tradițional, menținând o echipă stabilă la nivelurile superioare ale guvernului de la Kremlin. Revarsă autoritate și bogăție asupra favoriților săi, de la care cere în schimb devotament necondiționat.

Acest sistem exista deja în straturile inferioare ale puterii înainte ca Putin să devină președinte. Rețelele de patroni și clienți erau o caracteristică a sistemului sovietic de guvernare chiar și sub Stalin, care s-a străduit în van să le destrame prin epurările sale sângeroase[2]. Persistența clanurilor la nivelul administrației a fost ea însăși o reacție la avalanșa de ordine arbitrare care veneau de sus. Funcționarii aveau nevoie de o rețea de patronaj pentru protecție. Când URSS a început să se dezintegreze, impulsul de a păstra legături strânse cu prietenii și cunoștințele s-a accentuat și a fost resimțit la fiecare nivel al societății pe măsură ce incertitudinile traiului sporeau în anii ’90. Pentru că instituțiile statului se dovedeau a fi tot mai neputincioase, oamenii aveau nevoie de modalități alternative care să le ofere siguranța zilei de mâine. Putin era cunoscut pentru loialitatea sa atât față de șefi, cât și față de subordonați – aceasta a fost una dintre trăsăturile care i-au atras atenția lui Elțîn. Se simțea confortabil într-un asemenea sistem. Rețelele informale erau adeseori singura cale de a pune lucrurile în mișcare într-un mediu în care formalitățile birocratice sufocau administrația. Putin, asemenea altor funcționari care fuseseră nevoiți să facă față haosului care precedase și

urmase prăbușirii URSS, nu avea nici cea mai mică intenție de a schimba acest *pattern* de guvernare.

Totuși, când a preluat puterea, Putin a moștenit un sistem politic care era măcinat de facțiuni. Prim-miniștrii şi cabinetele lor apăreau asemenea unor pacheboturi din ceața mării, doar pentru a dispărea imediat ce cădeau în dizgrația lui Elțîn. Scopul lui Putin a fost – și rămâne – eliminarea haosului din politica Rusiei. Stabilitatea și ordinea au fost și sunt prioritățile sale. Elțîn l-a lăsat cu o situație în care existau dispute neîncetate între susținătorii puterii statului și promotorii drepturilor democratice și economiei liberale și fiecare dintre cele două părți era la rândul său divizată[3]. În luptele dintre liderii facțiunilor adverse, doar Putin putea arbitra. În mod inevitabil, deciziile sale îi supără pe perdanți, dar el știe că nu poate să mulțumească pe toată lumea și este totodată conștient că faptul de a fi deasupra disputelor îi consolidează supremația. Participanții la dispute nu își exprimă public nemulțumirea. Vocile susținătorilor economiei liberale nu s-au stins cu totul, dar sunt slabe și devin din ce în ce mai slabe. Chiar și așa, există angajați ai serviciilor de securitate care dau semne de nerăbdare și se plâng că Putin nu a mers până la capăt, dându-i afară pe toți liberalii din ministere[4].

Uneori, disputele dintre diferitele servicii de informații au fost pe punctul de a pune în pericol eficacitatea lor, moment în care Putin a intervenit în general ca moderator. Dar împărțirea autorității unor tovarăși aflați în funcții de conducere alimentează un mediu dinamic și competitiv. Putin știe că atâta vreme cât poate să țină oala la foc încet, va rămâne stăpân pe bucătărie.

Deşi a acordat tot mai multe avantaje serviciilor secrete, nu manifestă automat bunăvoință față de vechii camarazi din KGB. În 2013, când a apelat la Vladimir Iakunin pentru a salva lucrările de construcție pentru Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci, care rămăseseră în urmă, i-a atras atenția să evite „greșelile irevocabile”[5]. Aceasta era o versiune blândă a

tradiției începute de Iosif Stalin, care stabilea obiective aproape imposibil de atins și, în același timp, amenința cu pedepse dure pentru nerealizarea planurilor sale cincinale. Construcțiile de la Soci au fost finalizate într-un ritm frenetic. Asemenea lui Stalin, Putin și-a avertizat subordonații să nu încerce să-l păcălească cu false realizări. Voia să descurajeze sindromul „satelor lui Potemkin", numit astfel după prințul Grigori Potemkin, cuceritorul Crimeei în 1783, despre care se spune că a aranjat lucrurile în așa fel încât Ecaterina cea Mare să creadă că el întemeiase deja colonii țărănești prospere de-a lungul malurilor fluviului Nipru atunci când a vizitat regiunea. Problema cu care s-a confruntat Iakunin a fost că rezervele de asfalt din sudul Rusiei se epuizaseră. Știa că Putin avea să se înfurie dacă descoperea că fuseseră folosiți înlocuitori de calitate inferioară pentru construcția noii autostrăzi montane. Asemenea unui birocrat comunist din vechiul URSS, Iakunin a tunat și a fulgerat pentru a face rost de asfaltul necesar finalizării proiectului înainte de venirea președintelui în inspecție[6]. La vârful și la baza scării ierarhice există lideri care știu cum să intimideze – iar Putin se află pe treapta cea mai de sus și dă tonul autoritarismului.

În vremuri mai liniștite, Putin a plecat urechea la mai multe puncte de vedere. Dacă trebuie luate decizii importante pentru dezvoltarea economică a Rusiei, el îi adună pe principalii susținători ai diverselor curente și îl lasă pe fiecare să-și susțină poziția. Fostul ministru al Căilor Ferate Iakunin povestește despre o ședință la care au fost dezbătute meritele subvențiilor de stat și cele ale economiei de piață. El însuși a susținut necesitatea creșterii tarifelor pentru transportul feroviar, în vreme ce ministrul de Finanțe Anton Siluanov a sărit în apărarea bugetului său echilibrat. Iakunin a țipat: „Ești ministru de Finanțe, ar trebui măcar să cunoști toate cele patru operații ale aritmeticii, nu doar adunarea și scăderea!". Ieșirea i-a atras o mustrare din partea lui Putin pentru lipsa de politețe[7].

Putin limitează dezbaterea la un mic grup informal din sânul elitei conducătoare – iar discuțiile pot, evident, să devină aprinse[8]. Oamenii săi de încredere sunt vechi asociați care acceptă ca el să aibă întotdeauna ultimul cuvânt. Toată lumea știe că, odată stabilită o politică, Putin nu va accepta o revizuire a rațiunii care stă la baza ei. Asemenea unui comandant militar, el dă ordine tăioase și pretinde acțiune imediată, expresia sa favorită fiind: „Analizează problema și raportează" sau, simplu, „Raportează!". În spatele cortinei, nimeni, cu excepția câtorva prieteni de încredere, nu are voie să-l contrazică[9]. În public, disciplina este totală și nimeni nu îndrăznește să i se opună. Când ambasadorul american Michael McFaul a participat la întâlnirile cu Putin și alți lideri ruși, a observat că Putin se comporta precum managerul unei echipe, considerându-i pe ceilalți jucătorii lui. Chiar și Patrușev, care a fost prietenul și superiorul lui Putin în ierarhia KGB înainte de 1991, respecta întotdeauna opinia președintelui[10].

Prin intermediul unei Administrații Prezidențiale din ce în ce mai ample, Putin emite decrete pe tot felul de teme. Șeful Administrației Anton Vaino, care ocupă această funcție din 2016, are pe umeri o sarcină foarte grea. În fruntea aparatului guvernamental se află Consiliul de Miniștri, care este condus de Medvedev din 2012, de când s-a dat la o parte pentru ca Putin să ocupe din nou președinția. Putin are dreptul să concedieze întregul cabinet, dar știe că se poate bizui pe Medvedev, care se ocupă de treburile guvernării în cadrul stabilit de politicile aprobate. Fricțiunile dintre cei doi se mențin în limite ușor de controlat. Medvedev a acceptat înfrângerea sa ca urmare a manevrelor lui Putin din anul anterior și, chiar și atunci când a fost președinte, rareori s-a pronunțat împotriva preferințelor politice ale lui Putin, iar când a făcut-o, nu i-a menționat numele[11]. În anii care au urmat, Medvedev a avut buzele pecetluite: știe că aceasta este o condiție a supraviețuirii și a reconfirmării în post.

Supremația lui Putin este consolidată de faptul că alegerile succesive din ultimii peste zece ani i-au asigurat Rusiei Unite, partidul politic pe care l-a fondat, o majoritate în Duma de Stat, camera inferioară a parlamentului Rusiei. În 2016, pentru a se asigura că Duma va acționa conform intereselor sale, Putin l-a mutat acolo pe adjunctul șefului Administrației Prezidențiale, Veaceslav Volodin, care a devenit președintele acesteia. Multe chestiuni sensibile sunt tratate la ședințele săptămânale ale Consiliului de Securitate, unde Putin este președinte, iar Patrușev secretar[12]. Serviciile secrete au o importanță uriașă, la fel și Ministerul de Finanțe. Rusia are o organizare greoaie a instituțiilor, care sunt ținute împreună de o înțelegere a liniei generale trasate de Putin cu ajutorul celorlalți membri ai cabalei conducătoare. Sunt ținute totodată laolaltă de faptul că toți membrii echipei sunt conștienți că dezbinarea poate atrage după sine consecințe drastice. Ei nu au ajuns la putere printr-un proces electoral liber și corect și sunt tot timpul atenți la semnele nemulțumirii maselor. Elita de la Kremlin trebuie să se prezinte ca o avangardă disciplinată.

Asemenea lui Brejnev în anii ’70 , Putin acordă locurile de la vârful puterii celor care și-au dovedit loialitatea față de el. Un număr remarcabil de angajați în funcții înalte sunt prieteni din tinerețea sa de la Leningrad sau foști colegi de la KGB-ul local sau de la primărie. În interiorul grupului de la conducere ei sunt cunoscuți ca Piterskie (de la Sankt-Petersburg, numele orașului la care s-a revenit în 1991)[13].

Prim-ministrul Dmitri Medvedev a fost consilierul juridic al lui Putin pe vremea când era adjunctul primarului din Sankt-Petersburg. Nikolai Patrușev este un alt vechi tovarăș de la KGB. Serghei Ivanov, ministrul său de la Apărare între 2001 și 2007 și șeful Administrației Prezidențiale până în august 2016, îl cunoștea pe Putin de când lucraseră amândoi la KGB. Igor Secin, președinte executiv al companiei petroliere Rosneft, a fost secretarul personal al lui Putin la primăria din Sankt-Petersburg după

ce a plecat de la Direcția Principală de Informații (GRU) a armatei[14]. Secin a lucrat ca adjunct al șefului Administrației Prezidențiale a lui Putin până în 2008 și a fost puternic implicat în confiscarea proprietăților lui Hodorkovski în 2004. A fost de asemenea viceprim-ministru când Putin era premier. Directorul FSB Aleksandr Bortnikov și-a început cariera la KGB-ul din Leningrad și a avansat până la vârful FSB în 2008, când președintele Medvedev l-a îndepărtat pe Patrușev pe motive de sănătate și l-a mutat în postul de secretar al Consiliului de Securitate, post pe care-l deține și astăzi. Serghei Narîșkin, născut și crescut în Leningrad, este de profesie inginer de telecomunicații. Cunoscut pentru aversiunea sa față de publicitate, el a refuzat să vorbească despre activitatea sa de la KGB și, mai târziu, de la biroul primarului Anatoli Sobceak din Sankt-Petersburg. Cu manierele sale elegante și înfățișarea de intelectual, face o figură aparte în rândurile elitei conducătoare. Îi place mai degrabă să „consilieze” decât să dea ordine răstite[15]. În 2008 a devenit șeful Administrației Prezidențiale a lui Medvedev. În cel de-al treilea mandat prezidențial al lui Putin a ajuns președintele Dumei de Stat, un post pe care l-a ocupat până în 2016, când Putin l-a făcut directorul Serviciului de Informații Externe.

Până în 2000, oficialitățile care făcuseră carieră în cadrul „serviciilor puterii” alcătuiau jumătate din lista primilor o sută cei mai influenți ruși, ceea e înseamnă că Putin a beneficiat de un corp de susținători utili imediat ce a devenit președinte. Se estimează că până în decembrie 2007 aproape 70 din topul celor mai importante 100 de persoane publice aparțineau acestei categorii – iar cariera în serviciile secrete continuă să fie un atu pentru intrarea în viața publică[16].

Putin testează regulat persoanele pe care le numește în funcții și îi îndepărtează pe cei care nu trec aceste teste. Cu toate că foștii săi camarazi de la Sankt-Petersburg sunt administratori eficienți, puțini dintre ei aveau competența necesară pentru a pune bazele unei economii de

piață. Putin este un susținător al capitalismului și știe că este nevoie de pregătire de specialitate pentru a crea condițiile necesare dezvoltării băncilor, fabricilor, căilor ferate, rețelelor de comunicații și comerțului. Aleksei Kudrin, ministrul de Finanțe din 2000 până în 2011, este unul dintre puținii politicieni cu pregătire profesională în domeniul finanțelor. Odată, când a fost contrazis de un alt apropiat al lui Putin care se opunea liniei sale în politica economică, Kudrin a izbucnit: „Încetează să te mai contrazici cu mine, eu sunt profesor!”[17]. Kudrin a ocupat funcția ministerială pe tot parcursul lungii perioade de expansiune economică a Rusiei care a început în 2000 – și s-a opus miniștrilor, funcționarilor și consilierilor care voiau un control al statului mai mare chiar decât cel acceptat de Putin. Lobbyiștii din armată și serviciile de securitate l-au considerat pe Kudrin inamicul public numărul unu.

Dar o economie de talie mondială nu poate să se sprijine pe un singur om și, în mai 2001, Putin a apelat la un favorit al lui Elțîn, Mihail Kasianov, pentru a fi cel dintâi premier al său. Asemenea lui Kudrin, Kasianov era un susținător al pieței libere și al statului de drept și voia să elimine amestecul birocrației în activitatea antreprenorială. Mai târziu, a scris că Putin îl alesese pe el și pentru că nu avea legături personale cu niciunul dintre „oligarhii” marilor afaceri. Ca fost director al FSB, Putin știa cine și cui îi era dator[18]. În schimb, Kasianov a primit asigurările lui Putin că-l va sprijini în eforturile de a orienta politica economică în direcția reformei[19]. Kasianov și-a adus de asemenea aminte cum vedea Putin munca lor împreună: „Din partea lui nu exista decât o singură condiție: să nu intri niciodată pe «domeniul» lui. Domeniul prezidențial acoperea serviciile de coerciție și politica internă. Politica internă implica mai presus de toate interacțiunea cu partidele politice și lucrul cu regiunile”. Putin a promis că nu avea să demită niciodată guvernul fără să dea o explicație publică sau fără un motiv foarte serios[20].

Această relatare este o piesă de colecție. În epocile lui Gorbaciov și Elțîn, politica rusească a fost ca o găleată găurită. Indivizii care ocupaseră funcții înalte se grăbeau să-și publice memoriile după ce părăseau postul, dornici să explice de ce se simțeau ofensați de felul în care fuseseră tratați. Alții însă susțineau cauza fostului lor lider. Câtă vreme Putin s-a aflat în funcție, ca președinte și prim-ministru, discreția a devenit obligatorie. Aveai nevoie de un spirit curajos, precum Kasianov, care a fost demis din funcția de premier în februarie 2004, ca să comiți o indiscreție.

Când a venit în fruntea guvernului, Kasianov a fost mulțumit inițial de linia de demarcație dintre funcția de premier și cea de președinte. Cei doi au cooperat eficient, chiar dacă Kasianov știa că Putin voia neapărat să-și păstreze poziția superioară; președintele avea prerogativa de a alege ce miniștri dorea, în vreme ce Kasianov putea să numească doar consilierii acestora. La început, Putin a fost reținut, lăsându-l pe Kasianov să se ocupe de sarcina uriașă a reformei economice, în vreme ce el se concentra pe Cecenia și pe propriile sale perspective electorale. Kasianov discuta cu șeful Administrației Prezidențiale, Aleksandr Voloșin, pentru a se asigura că nu existau neînțelegeri. El însuși avea acces ușor la Putin și a putut să se opună unor numiri ministeriale cu care nu era de acord[21]. Chiar și când au avut loc schimbări de personal la Ministerul Apărării, o instituție „coercitivă” prin excelență, Kasianov și-a permis să o recomande pe Liubov Kudelina ca adjunct al ministrului – și a notat că Putin și Kudelina s-au înțeles foarte bine. Pentru o vreme, între președinte și prim-ministru a părut să existe o colaborare armonioasă care avea să promoveze cauza reformei, cel puțin în domeniul economiei[22].

Dar Putin a fost deranjat de obiceiul lui Kasianov de a avea opinii personale în politică. Acesta din urmă s-a opus arestării omului de afaceri Hodorkovski și și-a exprimat nemulțumirea față de decizia lui Putin de a numi la conducerea Gazprom o persoană fără niciun fel de pregătire economică, Aleksei Miller. Kasianov nu a văzut niciun motiv pentru a

evita să socializeze cu politicieni din opoziție, inclusiv cu liberalul Boris Nemțov – și a făcut asta în fața tuturor participanților la Forumul Economic Mondial de la Davos, în Elveția.

Putin a decis să-l înlăture din funcția de premier, oferindu-i în schimb funcția de secretar al Consiliului de Securitate. Era încă dispus să-i ofere o funcție importantă în afara cabinetului, chiar una care avea de-a face cu FSB. Kasianov a respins propunerea și l-a refuzat pe Putin de două ori. Putin a mai făcut o încercare: „Ascultă, nu am mai oferit niciodată ceva unei persoane de trei ori". Dar Kasianov s-a ținut tare: „Te rog, nu-ți imagina că sunt vreun ciudat. Nu sunt nerecunoscător și nici nu încerc să fac niște jocuri. De-a lungul vieții mele am parcurs toate treptele de la simplu economist până la premier. Există o singură treaptă pe care nu am ajuns, o singură poziție oficială, dar e cea pe care o ocupi tu"[23]. Următoarea propunere a lui Putin pentru Kasianov a fost să candideze pentru funcția de primar al Moscovei la următoarele alegeri. De data aceasta, Kasianov a dat ofertei o oarecare atenție, până când s-a întâlnit cu Iuri Lujkov, primarul de la acea vreme, care i-a spus niște lucruri despre funcție ce l-au îndepărtat definitiv – care erau acele lucruri, Kasianov nu a dezvăluit niciodată. Putin a continuat să încerce, propunându-i postul de director al Băncii Interstatale a Comunității Statelor Independente. Și de data asta răspunsul a fost nu, deoarece Kasianov credea că prioritatea Rusiei ar trebui să fie stabilirea de legături cu Uniunea Europeană. În acel moment, Putin a încetat să mai facă gesturi prietenești[24].

În ultima lor discuție, Putin a amenințat că-l va strivi pe Kasianov dacă se va implica în activități de opoziție – și și-a amintit de zvonurile despre obiceiul lui Kasianov de a lua mită când era ministru de Finanțe în anii '90. Când acesta din urmă a replicat că Putin știa foarte bine că acele zvonuri erau o absurditate, Putin i-a reamintit că nu există fum fără foc și l-a sfătuit să nu uite asta[25]. Kasianov a făcut exact opusul și a devenit una dintre principalele figuri ale Opoziției. Dar când a îndrăznit să rivalizeze

cu protejatul lui Putin, Medvedev, la alegerile prezidențiale din 2008, Comisia Electorală Centrală i-a respins candidatura. Împins la marginea vieții politice, Kasianov continua însă să reprezinte o amenințare pentru Putin, iar în aprilie 2016 televiziunea rusă a difuzat un film blurat în care familistul Kasianov apărea făcând sex cu o activistă de partid mult mai tânără, Natalia Pelevina, lucru care i-a afectat reputația pe termen lung.

Kasianov a fost un personaj aparte, pentru că și-a părăsit funcția și apoi a intrat oficial în Opoziție. Mult mai tipic a fost Kudrin, care, după ce și-a dat demisia din funcția de ministru de Finanțe, a acceptat un post în afara cabinetului, ca șef al unui think-tank de cercetare strategică și decan al Facultății de Științe și Arte Liberale a Universității de Stat din Sankt-Petersburg. El și Putin erau prieteni vechi, de pe vremea Leningradului – Kudrin fusese cel care recomandase transferarea sa la Moscova în 1996. Acesta a crezut întotdeauna că „o politică liberală nu poate să fie decât una dură”[26]. Ca atare, a sprijinit acțiunile lui Putin împotriva „oligarhilor”, inclusiv arestarea lui Hodorkovski[27]. Dar, începând din 2004, răbdarea lui Kudrin a fost pusă la încercare de cheltuielile tot mai mari pentru armată. Și, în plus, avea ambiții personale. Picătura care a umplut paharul a fost decizia lui Putin de a-l nominaliza pe Medvedev ca viitor prim-ministru când, așa cum se aștepta toată lumea, el însuși a câștigat alegerile prezidențiale din 2012. Până în acel moment, Kudrin sperase că va obține postul. Într-un acces de furie, a criticat politicile lui Medvedev la o conferință la New York și a afirmat că nu va lucra într-un guvern condus de el. Medvedev a profitat de ocazie pentru a scăpa de un rival și, într-o ședință de guvern televizată, a cerut demisia lui Kudrin. Acesta a renunțat la funcție după ce s-a consultat cu Putin, care i-a spus, evident, că era singurul vinovat[28].

Dar Kudrin nu era Kasianov. Deși a participat la protestele Opoziției împotriva fraudei electorale de la sfârșitul anului 2011, a trecut peste mica sa rebeliune și a încetat să mai critice conducerea de la Kremlin în termeni

personali. El și Putin au rămas în legătură și au apărut în public împreună, schimbând politicos opinii despre destinul economic al Rusiei. În primăvara anului 2016, Putin i-a cerut lui Kudrin să-și consemneze ideile. Aceasta a fost o mișcare inteligentă, în sensul că a neutralizat eficient critica deschisă din interiorul grupului de la conducere din trecut și din prezent și, de asemenea, a limitat victoria dușmanilor liberalismului economic. Putin a împiedicat publicarea raportului lui Kudrin, dar a permis circularea unei variante mai moderate pe internet: vocea liberalismului economic este amortizată, dar nu redusă la tăcere[29].

Partenerul de dialog intelectual al lui Kudrin în politica economică este Serghei Glaziev, care are trecutul cel mai atipic pentru un membru al echipei. Unul dintre primii miniștri ai lui Elțîn, și-a dat demisia din guvern în septembrie 1993, când președintele rus a dizolvat Sovietul Suprem fără drept de apel. A intrat apoi în Partidul Comunist al Federației Ruse. Un susținător declarat al intervenției statului, Glaziev este de asemenea un naționalist înfocat care crede că, de la căderea comunismului, Rusia a fost suspusă „colonizării prin intermediul capitalului occidental”[30]. În 2004 chiar a candidat ca independent la alegerile prezidențiale împotriva lui Putin. În acea perioadă îl vedea pe Putin drept campionul aripii liberale a gândirii economice rusești și milita pentru o întoarcere la subvențiile de stat, controlul guvernamental central și relaxarea politicii monetare[31]. Dar cum politicile lui Putin au început să încline tot mai mult în favoarea unei economii controlate de stat, Glaziev și-a schimbat părerea despre el. Vechile neînțelegeri au fost îngropate și cuplul ciudat a început să lucreze împreună.

Glaziev susținea că Rusia trebuie să urmeze modelul economic chinez și să renunțe la orice idee de a copia exemple americane[32]. A arătat către uriașa datorie națională a Statelor Unite, despre care se estimează că va deveni și mai mare. Și a subliniat de asemenea că procentul Statelor Unite

din producția globală este în scădere. Glaziev asigura pe toată lumea că Statele Unite și Uniunea Europeană se îndreaptă spre un declin cronic.

El era departe de a fi mulțumit de viitorul Rusiei și insista asupra faptului că Rusia rămânea în urma Statelor Unite din punct de vedere economic. În opinia sa, chinezii erau cei mai buni parteneri strategici pentru regenerarea țării. A îndemnat Kremlinul să se asigure că oamenii de afaceri ruși vor căuta să stabilească legături cu China și cu celelalte țări BRICS, Brazilia, India și Africa de Sud. Rusia, susținea el, ar trebui să se concentreze pe construirea propriei sale Uniuni Economice Eurasiatice și, în felul acesta, ar putea conduce un bloc regional alcătuit din țări prietenoase din fosta Uniune Sovietică[33]. Glaziev consideră că istoria Chinei demonstrează înțelepciunea evitării exceselor privatizării[34]. Este îndoielnic însă că statul chinez ar fi ajuns la o asemenea dezvoltare economică fără să se bazeze din plin pe inițiativa privată[35]. Ani la rând, el propusese o regenerare a industriei rusești prin sporirea accesibilității creditelor guvernamentale pe o perioadă îndelungată. Putin și-a dat acordul printr-un decret din 7 mai 2012, care atribuia guvernului sarcina creării a 25 de milioane de locuri de muncă de înaltă calificare până în 2020. Prioritatea majoră era creșterea productivității. Miniștrii urmau să ajute, încercând să crească investițiile la 27% din produsul intern brut până în 2018.

Aceasta era o lovitură pentru inițiativa lui Kudrin referitoare la fondul suveran. În vreme ce acesta se străduise să adune fonduri pentru ziua în care prețurile la hidrocarburi s-ar fi prăbușit pe piața internațională, Glaziev era împotriva depozitării veniturilor în fonduri străine profitabile și pentru finanțarea companiilor rusești. El și alții au contribuit la alcătuirea unui program de construire a capitalismului de stat care a asigurat o bază politicilor curente ale lui Putin. Acesta a început să-l citeze pe Glaziev cu entuziasm. Mai mult, cei doi împărtășeau pasiunea pentru ideea unei Uniuni Economice Eurasiatice. În vreme ce Kudrin cerea

insistent îmbunătățirea relațiilor cu Uniunea Europeană, Glaziev caută oportunități în „străinătatea apropiată” și recomandă un parteneriat strategic cu China[36].

Putin a angajat și alți oameni care, asemenea lui Glaziev, nu au avut niciun fel de relație anterioară cu el. Îl susține de multă vreme pe Serghei Șoigu, un entuziast al sportului care a fost ministrul pentru Situații de Urgență al lui Elțîn începând din 1991. Șoigu, jumătate tuvan, jumătate rus, a devenit popular pentru felul în care a acționat în cazul calamităților naturale și al atacurilor teroriste. În 2012, Putin l-a făcut ministru al Apărării. Un alt exemplu este Serghei Lavrov, care ocupă funcția de ministru de Externe din 2004. Lavrov este un membru neobișnuit al echipei lui Putin, în sensul că are studii de specialitate pentru profesia – diplomație – pe care o practică azi. Un alt lucru care-l distinge de majoritatea celorlalți miniștri, lăsându-l la o parte pe Șoigu, este pasiunea pentru sport. Este un fan al echipei Spartak Moscova şi încă joacă fotbal – un lucru cât se poate de remarcabil pentru o persoană născută în 1950. Și are ceva din aerul lumii diplomatice de altădată, plângându-se că nici măcar lui nu îi este permis să fumeze o țigară în propriul său minister[37]. Lavrov și-a început cariera ca diplomat sovietic în Sri Lanka și a ajuns ambasadorul Federației Ruse la Națiunile Unite. Atât Șoigu, cât și Lavrov știu foarte bine că aderarea la linia politică a lui Putin este o condiție absolut necesară pentru a supraviețui în funcție.

Aceeași condiție este valabilă și pentru supraviețuirea la cel mai înalt nivel al lumii afacerilor. A trecut vremea când magnații puteau să exercite o influență publică predominantă. Putin a făcut ca statul să redobândească controlul asupra unor largi sectoare ale resurselor naturale ale Rusiei. În unele cazuri, această dominație a ajuns să fie asigurată de o serie de oficiali transformați în oameni de afaceri care au fost numiți de Putin în posturi de conducere la companiile de televiziune din Moscova și la corporațiile energetice și de transport controlate de stat. Nu toate aceste

numiri au fost întâmpinate cu aplauze. În 2016, un reporter de la Bloomberg l-a întrebat pe Putin de mandatul îndelungat al lui Aleksei Miller la Gazprom. De ce, s-a interesat el, acesta a rămas în funcție după ce Gazprom a încetat să mai fie una dintre primele zece cele mai mari companii ale lumii, prăbușindu-se până pe rușinosul loc 198? Putin a replicat că Gazprom continuă să satisfacă complet cerințele consumatorilor ruși[38].

Elita conducătoare a Kremlinului nu este însă monolitică. Gref, de origine germană, președintele executiv al celei mai mari bănci de economii a Rusiei, Sberbank, a fost ministru adjunct la Finanțe. Cunoscut ca adept al economiei liberale, el nu s-a simțit confortabil în postura de membru al guvernului. A fost răsplătit cu o a doua carieră fericită, ca administrator al unuia dintre cele mai mari fonduri publice. Arkadi Dvorkovici, șeful actual al Căilor Ferate Ruse, a lucrat cândva la Administrația Prezidențială. A avut o relație strânsă cu Medvedev. Competența și discreția dovedite i-au asigurat șederea în funcție până după alegerile prezidențiale din 2018. Putin pretinde loialitate de la angajații săi înainte de orice altă calificare. Și mai vrea ca aceștia să muncească din greu în posturile în care au fost numiți. Nimeni nu primește o sinecură, chiar dacă răsplata materială pe care o oferă postul poate fi uriașă și, de obicei, chiar este. Toți știu condițiile, iar Putin, la rândul său, se arată loial. Ambele părți se supraveghează atent și respectă regulile informale. Echipa Putin a devenit din ce în ce mai unită în imaginea pe care ea – și Rusia – o prezintă lumii.

Putin nu vrea totuși o echipa timidă. Agresivitatea este aproape o condiție pentru a deveni membru al ei, iar Putin și-a autorizat echipa să spună ceea ce el gândește, dar nu poate să exprime public. Îi alege pe cei cărora le place să joace dur. Vrea să facă ca Rusia să fie temută ca o forță periculoasă, imprevizibilă în relațiile internaționale. În acest scop, Patrușev, secretarul Consiliului de Securitate, a devenit câinele său de

atac. Pe vremea când era președinte al Dumei, Narîșkin a făcut o serie de remarci antioccidentale foarte dure, însă s-a potolit după ce Putin l-a numit director al Serviciului de Informații Externe. Patrușev nu a încetat niciodată să latre. El a acuzat Statele Unite că au încercat să distrugă URSS-ul și apoi Federația Rusă. A susținut că o serie de politicieni americani, începând cu Zbigniew Brzeziński în anii ’70, au acționat în mod deliberat pentru a submina economia sovietică și că în deceniul următor președintele Reagan a aranjat scăderea prețului petrolului pe piața mondială pentru a distruge bugetul URSS-ului. După destrămarea URSS-ului, americanii au forțat, chipurile, Fondul Monetar Internațional să impună condiții de împrumut care au împiedicat dezvoltarea economică a Rusiei. Potrivit lui Patrușev, Cecenia a ajuns sub controlul Occidentului în anii ’90. Statele Unite au încercat de asemenea să anihileze Osetia de Sud și s-au aflat în spatele recentelor tulburări politice din Ucraina[39].

Patrușev se aștepta la o creștere a tensiunilor ruso-americane. Experții americani anticipau o criză globală de energie, alimente și apă – iar Rusia avea resurse vaste pe care le râvneau americanii[40]. După ce au dezintegrat Uniunea Sovietică, susținea el, americanii au extins, plini de aroganță, NATO până la granițele rusești și i-au păcălit pe ucraineni că viața lor va fi mai bună dacă acceptau îmbrățișarea Occidentului. Patrușev îi îndemna pe oameni să învețe un lucru foarte simplu: „Fără Rusia, Ucraina pur și simplu nu va fi în stare să se dezvolte cu succes”[41].

Un secretar al Consiliului de Securitate care vede conspirații americane peste tot ilustrează caracterul rudimentar pe care îl are abordarea oficială a politicii externe. Perspectiva lui Patrușev este o variantă extremă a viziunii lui Putin asupra lumii, iar acesta din urmă nu simte nevoia să-l dezavueze și cu atât mai puțin să-l concedieze. Paranoia referitoare la „dușmanii” de acasă și din străinătate este o caracteristică a majorității membrilor echipei lui Putin. Asta nu înseamnă că o împărtășesc toți. Kudrin continuă să militeze pentru o politică mai

„liberală” a cooperării cu americanii și pentru un program economic mai puțin centrat pe stat. Dar el a pierdut în lupta facțiunilor de la Kremlin și lobbyiștii de la securitate au triumfat. Aproape toată echipa lui Putin este o trupă de asalt, ai cărei soldați sunt instruiți exclusiv în tactica avansării. Pozițiile celor aflați în prima linie s-au schimbat de multe ori de la primul mandat al lui Putin, inclusiv cea pe care a avut-o el când a demisionat pentru a deveni prim-ministru în 2008. Și continuă să schimbe locul celor mai importanți angajați ai săi și să-i reînnoiască.

Kudrin a fost o excepție prin faptul că a reușit să rămână la Ministerul de Finanțe timp de 11 ani, dar, deși fiecare membru al avangardei s-a mutat la un moment dat dintr-un post în altul, schimbările au fost arareori convulsive. Concedierea lui Kasianov a fost una dintre excepții. Putin își păstrează comandanții din prima linie și creează o atmosferă de solidaritate.

În 2005, Vladislav Surkov, care era adjunctul șefului Administrației Prezidențiale, a exprimat cu multă emfază acest lucru într-un discurs adresat unor oameni de afaceri importanți: „Noi credem în elita națională. Subliniez cuvântul *națională*”. El a remarcat că întreprinzătorii ruși călătoreau foarte mult în străinătate și i-a îndemnat să devină mai mult decât o aristocrație offshore și să susțină obiectivele lui Putin. Apoi a vorbit despre necesitatea creării unei „noi clase politice”. Dorința sa era ca politicienii și oamenii de afaceri să-și dea mâna pentru a conduce în interesul Rusiei. Geostrategul Serghei Karaganov exprimase același lucru într-o manieră mai dură în 2000: „Țara se află într-un impas: dacă clasa conducătoare nu găsește în ea însăși tăria pentru a purta societatea către o schimbare la nivelul puterii și al modelului de dezvoltare, Rusia este condamnată la declin și prăbușire”[42]. În vacanța de iarnă din 2013-2014, când guvernatorii regionali și liderii Rusiei Unite se pregăteau să petreacă, au primit un dar neașteptat. Veaceslav Volodin, șeful Administrației

Prezidențiale, le-a trimis cărți. Printre ele se aflau *Filosofia inegalității* a lui Berdiaev și *Sarcinile noastre* a lui Ilin[43].

Dacă urmează să apară o nouă clasă politică, membrii ei trebuie să dobândească sentimentul că împărtășesc un țel comun. Surkov vorbise despre necesitatea unității de acțiune, fără a le impune lucrări intelectuale colegilor săi politicieni. Dar vremurile se schimbau, așa cum demonstra cadoul de Crăciun făcut de Volodin. Zidul trebuia consolidat cu mortar nou pentru ca liderii Rusiei să aibă încredere în trăinicia sa. Treaba e doar pe jumătate făcută și mulțumirea de sine nu miroase a bine[44].

8

Viața la vârf: averi acumulate fără jenă

Kremlinul a transformat discursul antioccidental în principalul ingredient al ideologiei sale, servit țării ca aliment de bază în vreme ce liderii săi ridică în slăvi valorile tradiționale care deosebesc Rusia de Occidentul primejdios, arogant și decadent. Însă aceiași lideri sunt incapabili să reziste ei înșiși ispitei Occidentului. A durat câțiva ani până ce această dihotomie a fost făcută cunoscută. După ce a instigat la dezintegrarea URSS-ului, Boris Elțîn a evitat să critice „Occidentul", deoarece voia ca Rusia să fie bine primită într-o comunitate globală a statelor[1]. Alături de miniștrii săi și de noua elită a oamenilor de afaceri, el chiar admira stilul de viață occidental. Însă dificultățile legate de obținerea unui larg sprijin politic și scăderea popularității sale l-au făcut să tragă concluzia că ar trebui să acorde o mai mare atenție sensibilităților naționale. La începutul anilor 2000, Putin a subliniat la rândul său că Rusia este o țară europeană; dar, când relațiile cu America s-au deteriorat, a ajuns să dojenească puterile occidentale și să condamne cultura occidentală. Personaje publice importante au început să ridice în slăvi trecutul, prezentul și viitorul Rusiei.

Totuși, indiferent de ce spune în public, elita dominantă din politică și afaceri își păstrează apetitul pentru lucruri străine. De câte ori este posibil, „rușii noi" își depun veniturile în bănci occidentale din New York și

Londra sau în fonduri offshore secrete. Periodic, guvernul rus îndeamnă pe toată lumea să-și repatrieze banii, iar Putin nu-i vede cu ochi buni pe cei care optează pentru cetățenia dublă în caz că lucrează sau locuiesc în străinătate. Așa se face că, atunci când autoritățile cipriote i-au oferit un pașaport cipriot miliardarului Viktor Vekselberg, acesta a refuzat: nu avea nicio îndoială că un asemenea gest avea să fie considerat nepatriotic. Însă un alt miliardar, Oleg Deripaska, se pare că și-a asumat riscul de a accepta un asemenea pașaport[2]. Deripaska se juca cu focul, dar era om de afaceri și cel puțin nu era ilegal ca oamenii de afaceri să-și depoziteze profiturile în străinătate. Lucrurile stăteau altfel pentru miniștri și oficialități. Începând din mai 2013, acestora și chiar soțiilor și copiilor lor minori li s-a interzis să aibă conturi în străinătate sau alte instrumente financiare[3]. Putin voia ca banii pe care membrii administrației sale îi câștigau acasă să rămână acasă. Dezvoltarea economiei naționale era țelul suprem.

Dar banii rusești rămâneau afară în cantități uriașe și erau depozitați în capitalele financiare ale lumii, în special la Londra. În anii ’90, Cipru a luat locul Crimeei ca destinație favorită pentru vacanțe însorite, dar curând după aceea întregul țărm nordic al Mediteranei a fost luat cu asalt de turiști ruși bogați. În lunile de iarnă, sate întregi din Alpi deveneau stațiuni rusești. Mulți dintre cei mai avuți ruși își trimiteau copiii la școli private britanice. Cumpărau reședințe somptuoase în capitalele occidentale. Cât stăteau în Rusia, achiziționau limuzine, mobilă și decorațiuni pentru *dacea* lor, haine de lux și dispozitive electronice de la furnizori din Occident. Cei mai bogați aduceau cu avionul staruri rock occidentale, precum Elton John, la Moscova sau la Marea Neagră, pentru a le cânta de ziua lor. Materialismul stă la baza etosului conducătorilor, care oscilează între a-și etala averea și a o ascunde. În aprilie 2015, Putin însuși a declarat că avea un venit anual echivalent cu mai puțin de 120.000 de dolari, iar ca proprietăți, două apartamente modeste și un garaj comun[4]. În aprilie 2017, el a pretins că primise un salariu anual echivalent

cu doar 150.000 de dolari și că deţinea un apartament de 77 de metri pătrați, un teren de 1.500 de metri pătrați, un garaj și trei mașini, toate de producție rusească[5]. Încă nu se știe cu exactitate câte conturi bancare deține Putin și unde se află acestea.

Liderul liberal Boris Nemțov a dezvăluit însă pasiunea lui Putin pentru lux, enumerând cele douăzeci de palate, vile și alte reședințe oficiale care se află la dispoziția acestuia – de zece ori mai multe decât cele ale președintelui american. Mai mult, nouă dintre palate au fost construite după 2000. Înaltă de două etaje, „dacea" Novo-Ogariovo are saune, un aviariu, o piscină, o platformă pentru elicoptere și grajduri[6]. Nemțov a scris de asemenea despre iahtul de lux *Sirius* și automobilul Mercedes-Benz S600[7]. Cu toate că nu poate să-l acuze pe Putin că are aceste bunuri în proprietate personală, el susține că acesta a dobândit alte câștiguri ilicite exploatând avantajele funcției sale și că rușii de rând sunt cei care plătesc factura. Putin etalează ceasuri scumpe, iar fotografii cu lentile puternice au reușit să focalizeze pe ceasul său Lange & Söhne Tourbograph. Mai are un Blancpain, un Bréguet Marine și un Patek Philippe. Niciunul nu este proprietate de stat. Ceasurile sale sunt atât de luxoase, încât ziarele rusești au scris articole întregi despre ele[8].

Nemțov s-a abținut să facă afirmații despre lucruri la care nu fusese martor sau pe care nu le putea verifica cu ajutorul documentelor, însă Serghei Kolesnikov, care a lucrat cu Putin la Leningrad în anii '90, a refuzat să tacă. Pe 21 decembrie 2010 a trimis o scrisoare deschisă președintelui Medvedev susținând că Putin, la vremea aceea aflat în funcția de prim-ministru, deturnase fonduri de stat pentru construcția unui palat personal în apropierea Mării Negre, la Praskoveevka, o mică așezare din regiunea Krasnodar, situată în sud-estul Crimeei[9]. Cum se face, întreba Kolesnikov, că Putin își poate permite un asemenea proiect din salariul său? Și cerea explicații pentru faptul că la palatul respectiv fuseseră instalate țevi de gaz și cabluri de electricitate pe cheltuiala

statului. Pentru Kolesnikov, care a continuat cu acuzațiile în presa națională după ce Medvedev s-a abținut să-i răspundă la scrisoare, aceasta era încă o dovadă a marii corupții existente la cel mai înalt nivel[10].

Kolesnikov a susținut că a fost prezent la o întâlnire cu Putin la casa lui din afara Moscovei, la care fusese ridicată direct problema construirii palatului de la Marea Neagră, și și-a amintit că președintele rus îi ordonase viceprim-ministrului Igor Secin să se ocupe de ea. La puțină vreme după aceea, potrivit lui Kolesnikov, Secin l-a chemat pentru a discuta detaliile. Kolesnikov a pretins că a participat la multe alte întâlniri la care indicațiile domnului Putin referitoare la instalațiile și mobilierul de la palat erau discutate cu un ofițer superior de la FSB. De obicei, a spus el, Putin își transmitea preferințele prin intermediul prietenului său, Nikolai Șamalov, partenerul de afaceri al lui Kolesnikov, care, a susținut acesta, „nu a încercat să le justifice: considera că nu era treaba noastră să comentăm deciziile țarului… Exista un țar – și existau sclavi, care nu-și permiteau să aibă propria lor opinie". Toate aceste lucruri au rămas secrete până când Kolesnikov, dezgustat de cheltuielile extravagante, a rupt relațiile cu Șamalov. „Nu am muncit cincisprezece ore pe zi vreme de zece ani", a exclamat el, „ca să construiesc un palat"[11].

Kolesnikov a adăugat că banii pentru toate acestea fuseseră canalizați prin proiectul lui Putin de dotare a spitalelor rusești cu echipament nou, pentru care câțiva mari oameni de afaceri ruși, inclusiv magnatul petrolului, nichelului și aluminiului (și patronul clubului de fotbal Chelsea) Roman Abramovici, făcuseră donații considerabile. Kolesnikov importase echipamentul medical și compania sa obținuse reduceri de preț considerabile la produsele comandate. Milioane de dolari, a afirmat el, au fost dobândiți în această manieră, iar o bună parte din banii economisiți au ajuns la companii offshore – fără ca aceia care făcuseră donații să știe – pentru a fi utilizați în alte proiecte. Printre acestea din urmă se pare că s-au numărat investiții în câteva dintre industriile afectate ale Rusiei, cum ar

fi construcțiile navale – proiecte despre care Kolesnikov spune că le-a discutat direct cu Putin. O mare parte a fondurilor, își amintea el, au fost sifonate în „Proiectul Sud”, numele de cod pentru palatul de la Praskoveevka.

Purtătorul de cuvânt al lui Putin, Dmitri Peskov, a respins imediat ideea că Putin ar avea vreo legătură cu acest proiect[12]. A declarat că Praskoveevka era deținută de alte persoane, pe care nu le-a numit, și că spusele lui Kolesnikov reprezentau un atac scandalos la adresa reputației lui Putin – și, în orice caz, în 2011 avea să se anunțe că proprietatea a fost revândută unui miliardar solitar, ceea ce întărea afirmațiile lui Peskov[13].

Nu a ieșit la iveală nicio altă dovadă care să susțină sau să infirme acuzațiile inițiale ale lui Kolesnikov, iar Peskov a considerat problema încheiată. Asta nu i-a împiedicat pe cei din opoziția politică să continue să-l condamne pe Putin pentru prietenia sa cu câțiva oameni de afaceri foarte bogați. Unul dintre ei este Ghennadi Timcenko, un rus stabilit în Finlanda din 1999[14] și apropiat al lui Putin de pe vremea când acesta lucra la Sankt-Petersburg, care a făcut o avere uriașă din exportul de petrol. Alți prieteni vechi care au devenit extrem de bogați sunt Arkadi și Boris Rotenberg și Iuri Kovalciuk. În vreme ce susținătorii lui Putin nu vedeau nimic rău în faptul că un președinte întreține relații cordiale cu oamenii de afaceri, inamicii săi vorbeau de o epidemie de corupție care le permite prietenilor săi să dobândească acces privilegiat la bunuri aflate în proprietatea statului și să facă profituri uriașe fără prea multe eforturi sau abilități speciale. Se bănuiește că aceștia îi transferă lui Putin o parte din câștigurile lor[15]. Fiecare dintre cele două părți susținea că cealaltă nu are dovezile necesare. Dar, în 2014, nemulțumirile exprimate în ziarele de opoziție l-au împins pe Putin să le ia public apărarea tovarășilor săi din Sankt-Petersburg. Nu era corect să-i acuzi pe Timcenko, pe frații Rotenberg sau pe Kovalciuk că au comis ilegalități, a susținut el, deoarece

aceștia nu și-au făcut cea mai mare parte a averilor lor în corupții ani ’90: fiecare dintre ei și-a câștigat banii în mod legal[16].

Această declarație nu a făcut decât să confirme suspiciunea că, dacă ei nu au fost superbogați sub Elțîn, atunci succesul lor spectaculos nu a putut fi atins decât sub patronajul lui Putin. Predilecția lui Putin pentru viața de huzur a elitelor cu bani a fost observată de ambasadorul american Ronald Spogli, care în ianuarie 2009 scria de la Roma despre apropierea dintre premierul italian Silvio Berlusconi și Putin. Berlusconi credea, potrivit unor cunoștințe italiene, că relația dintre el și Putin era una între doi „magnați”. De câte ori se întâlneau, își ofereau unul altuia cadouri costisitoare[17]. (După ce a pierdut puterea și a căzut în dizgrație, Berlusconi a continuat să-i trimită lui Putin cadouri de ziua sa de naștere – în 2017, o pilotă cu o fotografie cu ei doi imprimată pe ea[18].) În 2003, Putin și-a dus familia în vacanță la vila privată a lui Berlusconi din Sardinia, unde gazda sa l-a protejat de întrebările reporteriței Natalia Melikova referitoare la zvonurile despre o afacere ilicită. „Nu aprob ziariștii care-și bagă nasul obraznic în afacerile private ale altora”, a spus Berlusconi, prefăcându-se că trage cu o pușcă[19].

Unii estimează că averea lui Putin se ridică la uluitoarea sumă de 40-50 de miliarde de dolari, o cifră pe care Panama Papers publicate din 2016 par să o coroboreze. Dar bănuiala nu este același lucru cu dovada – și purtătorul de cuvânt al lui Putin Dmitri Peskov a respins acuzațiile, calificându-le drept simple bârfe. Jurnaliștii au fost mai eficienți în identificarea sursei averilor deținute de fiicele sale, Ekaterina și Maria[20]. După cum s-a spus în presa de opoziție moscovită, mulți fii și fiice ale liderilor de la Kremlin au funcții confortabile în marile afaceri, pe care rareori ajung să le ocupe datorită calificărilor lor antreprenoriale[21]. Succesul lor material este tipic pentru noua elită politică, ai cărei membri au asigurat o viață confortabilă următoarei generații a familiilor lor. Ekaterina s-a folosit de relațiile tatălui său și a ajuns directoarea Fundației

Naționale pentru Dezvoltare Intelectuală. Ea și partenerul ei deţin o reședință impunătoare la Biarritz, cu vedere la plajă[22]. Membrii echipei actuale de la conducere s-au alăturat unei aristocrații emergente fără să treacă printr-un stadiu al eforturilor mercantile și vor să transfere stilul de viață și privilegiile lor copiilor. Ei sunt noua clasă de sus.

Navalnîi și Fundația sa pentru Lupta împotriva Corupției au avut de asemenea un succes mai mare în urmărirea averii acumulate de anturajul lui Putin, probabil datorită relațiilor sale cu persoane de la Kremlin motivate de dezgust, ambiții personale sau calcule politice. Folosind drone, activiștii au filmat reședințele somptuoase pe care secretarul Consiliului de Securitate Patrușev și premierul Medvedev le-au construit pentru ei înșiși. Navalnîi a publicat imaginile pe internet, începând cu palatul de la țară al lui Patrușev. Arătând că fostul director al FSB a fost toată viața un angajat la stat, el se întreba de unde au avut bani Patrușev și soția sa pentru a construi o asemenea clădire impunătoare[23].

Fundația pentru Lupta împotriva Corupției a publicat de asemenea dovezi despre multiplele manevre financiare ale lui Medvedev. Navalnîi l-a acuzat că a luat mită și a făcut împrumuturi „avantajoase” de la oamenii de afaceri pentru a-și cumpăra cele câteva palate, iahturi și podgorii aflate în diverse regiuni ale țării. În plus, investigatorii voluntari au fotografiat ceea ce ei numeau „*dacea* secretă” a lui Medvedev, situată lângă Plios, o localitate izolată din regiunea Kostroma, din apropierea fluviului Volga. Era o reședință fabuloasă ridicată pe un teren de aproape 80 de hectare care aparținuse fostei moșii Milovka, împrejmuit de un gard de metal de 6 metri înălțime[24]. Deși Medvedev putea să-i țină pe curioși departe de moșia sa, fotografia făcută de dronă a scos la iveală un domeniu luxos pe care se aflau trei platforme pentru elicoptere, câteva piscine și un debarcader[25]. De data asta, Navalnîi mersese prea departe. Dacă putuse să-l arate cu degetul pe Medvedev, avea destule șanse să-l pună în

dificultate și pe Putin. Autoritățile au arestat douăzeci de angajați ai Fundației și au confiscat documente și bani din birourile sale[26].

Însă Fundația pentru Lupta împotriva Corupției a supraviețuit. În 2018 a achiziționat cel mai nou model de dronă quadcopter, pe care a dirijat-o deasupra magnificei reședințe de la Skolkovo, din afara Moscovei, deținute de viceprim-ministrul Igor Șuvalov. O pădure ascunde clădirea de ochii publicului, iar Șuvalov a aranjat în așa fel încât să fie interzis ca noul bloc al „elitei" din apropiere să aibă ferestre care dau spre proprietatea sa. După cum remarca Navalnîi, chiar și Palatul Buckingham și Casa Albă de la Washington sunt vizibile din vecinătate[27].

Dar Kremlinul nu se sinchisește de asemenea atacuri. Fostul ministru al Căilor Ferate Vladimir Iakunin ilustrează această insolență:

> În acea epocă [a anilor '90] am creat monștri; și i-am și hrănit. Sângele și carnea Rusiei i-au făcut grași și puternici. Când îi aud azi pe unii cum acuză de corupție o serie de oficialități din administrația Putin, spunând că au obținut pe căi necuvenite două milioane de ruble, aș vrea cu disperare să le reamintesc de zecile de trilioane care au fost furate pe parcursul anilor '90: „însușite" de așa-zișii liberali și democrați, cameleoni care într-un moment lăudau statul, pentru ca imediat după aceea să ceară reformarea sa până la dispariție. Ei sunt cei care au fost aplaudați în Occident, deoarece, spunând ce trebuie despre economia de piață, au fost percepuți ca niște oameni corecți[28].

Iakunin, unul dintre superbogătașii Rusiei, ignora ideea principală. În loc să abordeze problema corupției din viața publică începând cu noul mileniu, el insista pe scandalurile privatizării din epoca Elțîn și pe faptul că Occidentul aprobase managementul financiar al acestuia – când, de fapt, presa occidentală de la acea vreme fusese plină de articole despre fraudarea din interior a acestui proces.

Pregătirile pentru Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci au fost marcate de risipă și corupție. Nemțov și colegul său Leonid Martîniuk au scos o broșură în care îl acuzau pe Iakunin, campionul acestui proiect, că făcuse o avere de pe urma lui. Prietenii din copilărie ai lui Putin Arkadi și

Boris Rotenberg au fost și ei atacați pentru că profitaseră din plin. Broșura punea sub semnul întrebării însuși motivul pentru organizarea unui campionat internațional de schi și patinaj într-o zonă cu climă subtropicală: „Este evident că la Soci nimeni nu joacă hochei pe gheață, nu schiază și nu face patinaj artistic. Nu există nici măcar un singur biatlonist, schior sau patinator artistic care să provină din Soci". Cum era de așteptat, stadioanele au rămas goale odată ce jucătorii olimpici au plecat. Iar costurile pentru întreținerea lor au rămas și ele uriașe. Daunele produse florei și faunei sunt ireversibile. Nemțov și Martîniuk l-au acuzat pe Putin că le-a dat contracte grase prietenilor săi și a ignorat procedurile legale și interesul național[29]. Martîniuk a fost arestat pentru scurtă vreme și Iakunin l-a dat în judecată pentru defăimarea companiei de transport feroviar pe care o conducea, cerând despăgubiri de trei milioane de ruble[30]. Martîniuk a fugit la New York.

Putin nu suportă să fie luat la rost pentru fraudele de la nivel înalt. În noiembrie 2014, a expediat rapid clasificarea făcută de Transparency International în privința luptei împotriva corupției, în care Rusia figura doar pe locul 136 din 170 de țări, punând sub semnul îndoielii imparțialitatea cercetării. Dar nu a încercat să nege faptul că Rusia era sufocată de corupție[31].

Pe 15 iunie 2017, el și-a pierdut cumpătul din cauza lui Danila Prilepa, un adolescent aflat în rândurile audienței la o emisiune TV în care se preluau în direct apelurile telefonice ale telespectatorilor. Acesta a remarcat că la nivelul „funcționarilor și miniștrilor din guvern", corupția „nu mai e o noutate de foarte multă vreme" și că cele câteva arestări îndelung mediatizate nu au îmbunătățit deloc situația. Putin, a continuat el, „submina încrederea cetățenilor". Îndrăzneala tânărului l-a prins cu garda jos pe președinte: „Danila, văd că citești întrebarea de pe hârtie, ai pregătit-o tu mai devreme sau ți-a sugerat-o cineva?". Președintele aproape că îl acuza de lipsă de onestitate pe adolescent. Însă Danila nu s-a

pierdut cu firea: „Viața însăși m-a pregătit pentru această întrebare”. În acel moment, Putin și-a dat seama că făcea o impresie jalnică. A scos un zâmbet forțat și a chicotit ușor: „Foarte bine, tinere! [*Molodeț*!]”, înainte de a relaxa situația descriind diferitele măsuri luate de autorități pentru a-i prinde pe răufăcători[32].

Prilepa reușise să dea lovitura ascunzându-și intențiile până în ultimul moment. El știa că realizatorii emisiunii îi verificau pe cei prezenți în platou și pe cei care interveneau telefonic pentru a se asigura că nu vor exista momente neplăcute pentru președinte. Și a evitat să-l acuze pe Putin însuși de corupție, limitându-se să arate doar că era ineficient în lupta împotriva ei. Știa probabil că, dacă ar fi mers mai departe de atât, viața sa ar fi luat o turnură extrem de neplăcută. Dar Prilepa a fost un erou pentru ce a făcut.

Nu a fost singur în acea zi. Producătorii emisiunii TV nu au reușit nici să cenzureze o parte dintre mesajele scrise care apăreau la baza ecranului în timpul sesiunii de întrebări și răspunsuri cu Putin. Iată câteva mostre din întrebările impertinente:

> Putin, chiar crezi că lumea înghite circul ăsta cu întrebări aranjate?
>
> Când ai de gând să te retragi? Aleksandr Ciulkov din Perm.
>
> Trei mandate la președinție sunt suficiente!
>
> Câtă vreme va trebui să mai auzim: „Nu sunt bani, aveți răbdare”? Elena Valentinovna (pensionară).
>
> Toată Rusia crede că ai stat prea mult pe „tron”[33].

O altă persoană s-a avântat pe teritoriul contrarevoluționar: „Ce nevoie avem de tot acest joc al alegerilor? Risipă de bani și furt de voturi! Să-l aducem înapoi pe Țar!”. Nu e clar dacă era vorba de exasperare sinceră sau de zeflemea, dar a fost cu siguranță un afront la demnitatea președintelui.

Majoritatea celorlalte mesaje nu erau însă deloc ostile în ce-l privește pe Putin. Cineva a întrebat chiar de ce vara fusese atât de răcoroasă. Dincolo de greșeala cu Danila Prilepa, Putin avea motive să se mândrească cu o performanță ireproșabilă.

El încearcă să mențină aceeași atmosferă pentru principalii săi aliați. În 2016, când un reporter l-a întrebat dacă era de acord cu gestul lui Igor Secin, președintele Rosneft și fost viceprim-ministru, care dăduse în judecată ziarul *Vedomosti* pentru că scosese la iveală averea uriașă pe care o acumulase, inclusiv o reședință de o opulență uluitoare situată la periferia Moscovei, în satul Barviha, Putin a replicat că presa ar trebui să respecte viața privată și a schimbat subiectul. Tribunalul a stabilit că s-a adus atingere vieții private a lui Secin[34]. Singura consolare pentru *Vedomosti* a fost că reporterii săi s-au ales doar cu o amendă ușoară, iar cererea de despăgubire înaintată de Secin a fost respinsă[35].

Putin a făcut apel la calm când s-a discutat despre verdict – o cerință pe care liderii autoritari o avansează adeseori când cetățenii chestionează autoritățile –, lăsând să se înțeleagă că aprobă hotărârea ca *Vedomosti* să distrugă toate exemplarele ediției ofensatoare și să o scoată de pe internet. Pentru el era important ca liderii de la Kremlin să se poată bucura în liniște de bunurile lor, departe de orice priviri curioase[36]. Câtă vreme Putin se află la conducere, membrii echipei sale pot fi siguri că averile făcute în funcție sunt de neatins.

Au existat câteva scandaluri, de exemplu, în 2002, când Nikolai Aksionenko, ministrul Căilor Ferate Ruse, a trebuit să-și dea demisia, acceptând responsabilitatea morală pentru nenumăratele fraude comise sub egida sa. Însă Aksionenko fusese numit în post pe vremea lui Elțîn – când se numărase chiar printre candidații la funcția de premier. Putin a concediat pe cineva care nu aparținea noului cerc de apropiați. Chiar și așa, procurorul general nu l-a adus pe Aksionenko în fața instanței: cel mai rău lucru care li se putea întâmpla miniștrilor prinși săvârșind o

infracțiune era să li se ceară să părăsească clădirea în liniște. Până în 2005, anul în care a murit Aksionenko, Putin a eliminat din funcție și alți miniștri pe loialitatea cărora nu putea conta, iar poliția și tribunalele au stat cu mâinile în sân în vreme ce membrii echipei sale continuau să-și sporească averea. Când sistemul juridic intra în acțiune era doar pentru că Kremlinul luase această decizie. Iar când plasa era aruncată pentru a-i prinde pe funcționarii necinstiți, nu prindea decât plevușca. Procurorul general Iuri Ceaika a recunoscut că, chiar și atunci când erau date amenzi, sumele prevăzute erau rareori colectate: doar a mia parte fusese plătită din ceea ce era datorat[37].

În 2012, presa a adus la cunoștința publicului faptul că ministrul Apărării Anatoli Serdiukov fusese prins șterpelind din banii publici, după o razie făcută de poliția Comitetului de Investigații la apartamentul amantei lui Serdiukov, Evghenia Vasilieva, directoare la compania Oboronservis, care administra proprietățile imobiliare ale Ministerului Apărării. Serdiukov a fost prins acolo în halat de casă. Vasilieva și alte persoane au fost acuzate că sifonaseră 100 de milioane de dolari pentru a mitui funcționari și a-și finanța un trai luxos pentru ele înseși. Deși a fost concediat, Serdiukov a continuat să profite de pe urma relațiilor sale strânse cu prietenii lui Putin de la Sankt-Petersburg: la sfârșitul anului 2013 Putin a dezvăluit că Serdiukov nu va fi pus sub acuzare. „Ei bine, și ce-i cu asta?", a adăugat el. „Putem să spunem acum că nu are dreptul să primească un loc de muncă undeva?"[38] Medvedev a mers mai departe, subliniind că Serdiukov fusese un ministru al Apărării mai degrabă eficient. Serdiukov a ignorat fără teamă ancheta Comitetului de Investigații[39].

Dar, în noiembrie 2016, Oleg Feoktistov de la FSB a organizat arestarea senzațională a ministrului Dezvoltării Economice Aleksei Uliukaev, sub acuzația de luare de mită. Feoktistov conducea direcția a șasea, care se ocupa cu investigațiile legate de corupția la nivel înalt[40].

Această mișcare nu ar fi avut loc niciodată dacă nu ar fi insistat Igor Secin, aliatul de o viață al lui Putin, care conducea compania petrolieră Rosneft. El s-a înțeles cu Feoktistov să însceneze un flagrant la o întâlnire cu Uliukaev la sediul companiei Rosneft din Moscova. Secin i-a înmânat un pachet cu 2 milioane de dolari pe care se pare că Uliukaev i-a acceptat rapid ca mită, în schimbul aprobării ministeriale de care Rosneft avea nevoie pentru a cumpăra uriașa companie petrolieră Bașneft. Când a ieșit afară și s-a îndreptat spre mașina care-l aștepta, Uliukaev a fost arestat de ofițerii FSB. La interogatoriu a declarat că e nevinovat, pretinzând că a crezut că Secin îi oferă cadou vin sau cârnați[41]. Politica Kremlinului se joacă pe mize mari și campaniile împotriva corupției sunt adeseori o mascaradă prin care clicile din administrație lansează atacuri sub acoperire una împotriva alteia[42] – membrii grupului de la conducere se luptă cu sălbăticie între ei pentru influență. Dar subordonaților lui Uliukaev nu le-a venit să creadă că acesta a fost atât de prost încât să ia mită de la unul dintre dușmanii săi înverșunați[43].

Secin era un animal politic feroce, care jucase deja dur în chestiunea proprietății asupra companiei Bașneft. În 2014, a înscenat un caz de spălare de bani împotriva miliardarului Vladimir Evtușenkov, a cărui „infracțiune” reală era că refuzase să vândă Bașneft companiei Rosneft. Acesta din urmă a fost pus sub arest la domiciliu, iar Bașneft a fost scoasă de sub controlul său, chiar dacă tribunalul de arbitraj din Moscova a decis că acuzațiile penale împotriva sa nu erau valide[44]. Uliukaev era următoarea țintă a lui Secin. Ca ministru al Dezvoltării Economice, împiedicase achiziționarea companiei Bașneft de către Rosneft, astfel că Secin era furios și nerăbdător să obțină o decizie în favoarea sa.

Motivele lui Secin erau politice și comerciale totodată. Ani de zile el susținuse controlul statului asupra economiei, în vreme ce Uliukaev, un economist profesionist care la sfârșitul anilor ’90 criticase în permanență întârzierea reformelor, propunea o mai mare liberalizare[45]. Fusese unul

dintre liderii Alegerii Democratice a Rusiei, un partid condus de fostul prim-ministru interimar liberal Egor Gaidar. Secin îi ura pe liberali și pe cvasi-liberali; și se lupta fără milă cu oricine se punea în calea intereselor sale comerciale. Toți membrii cabinetului știau cum este. Dar nici Uliukaev nu era considerat vreun sfânt. Se spunea că venitul său anual de peste un milion de dolari era cu mult peste salariul său de la guvern și că deținea un cont bancar offshore ilegal prin intermediul unor membri ai familiei sale[46]. Dar toate acestea nu aveau de-a face cu procesul penal care avea ca obiect modul în care Uliukaev se comportase în acea zi la sediul companiei Rosneft: cu lunga sa experiență în ce privește tertipurile din viața publică rusească, ar fi putut Uliukaev să fi încasat mită de la cineva ca Secin?

Indiferent de cum au stat lucrurile în realitate, arestarea lui Uliukaev a creat îngrijorare printre alți câțiva membri ai elitei de la conducere. Dacă el a putut să dispară în arest, cine putea fi următorul? Evident, au existat și persoane care și-au arătat nemulțumirea față de felul în care fusese gestionată situația: în august 2017, când Feoktistov a fost concediat, unii au presupus că Kremlinul nu mai era atât de hotărât în ce privește lupta sa împotriva infracțiunilor financiare de la cel mai înalt nivel.

Dar Uliukaev trebuia încă să răspundă în fața instanței la acuzațiile care îi fuseseră aduse. De când venise Putin la putere, nu se mai întâmplase nimic asemănător: pentru prima oară, un membru de rang înalt al elitei de la Kremlin fusese târât înaintea judecătorilor, în loc să i se permită să-și dea demisia fără prea multă gălăgie. Cu puțină vreme înainte de începerea procedurilor judiciare, se pare că Putin că i-a cerut lui Secin să aranjeze o înțelegere „amicală”[47]. De regulă, oamenii făceau ce le cerea președintele, însă Secin voia o victorie totală și a făcut presiuni pentru un verdict în instanță. După ce și-a trimis mărturia scrisă însă, el a solicitat, într-un gest donquijotesc, ca roata justiției să se învârtă în absența sa, răspunzând la trei citații succesive că nu poate să-și întrerupă activitatea

de la compania Rosneft. Era ca și cum ar fi fost sub demnitatea lui să se supună unui interogatoriu – o emfază firească pentru cineva care se considera scutit de obligațiile simplilor cetățeni.

Procesul s-a încheiat brusc pe 15 decembrie 2017, când Uliukaev a fost găsit vinovat și condamnat la nouă ani de închisoare într-o colonie penală. Verdictul se pare că a venit ca un șoc pentru el. Au existat voci nemulțumite care se întrebau dacă se făcuse dreptate. „Un verdict îngrozitor, nejustificat”[48], a fost comentariul postat pe Twitter de fostul ministru de Finanțe Kudrin. Deși Kudrin nu a pomenit numele lui Secin, între cei doi existase o ostilitate profundă pe parcursul mandatului lui Kudrin la Ministerul de Finanțe. În 2014, la trei ani după ce Kudrin a trebuit să-și părăsească funcția, Secin încă îl mai ura, susținând că „Navalnîii, Nemțovii și Kudrinii” acționaseră ca agenți provocatori împotriva intereselor economiei rusești[49]. În vreme ce Uliukaev plătise un preț mare pentru că era un liberal economic vulnerabil, Kudrin a rămas prietenul și sfătuitorul președintelui, iar celuilalt mare prieten al lui Putin, Secin, i se permisese să devoreze o pradă mai mică, Uliukaev. Toată afacerea a avut implicații care au depășit cu mult sala de judecată: în războiul său de uzură împotriva campionilor inițiativei private, lobby-ul puterii de stat câștigase încă o bătălie.

Dar, pentru prima oară, Putin își exprimase nemulțumirea față de Secin[50]. A fost un lucru neobișnuit, deoarece preferă să nu facă publice neînțelegerile. Secin zădărnicise eforturile sale de a păstra rezolvarea disputelor în interiorul elitei conducătoare. Era tot mai prezentă tendința, nu doar la Moscova, ci și la Londra, ca tribunalele să înlocuiască disputele violente care afectaseră gestionarea afacerilor în vremea lui Elțîn. Putin văzuse de asemenea în cazul Uliukaev o șansă de a convinge poporul rus că autoritățile apărau statul de drept. Dar bufoneriile lui Secin demonstraseră că cel puțin un membru al elitei restrânse încă mai putea să

trateze cu dispreț un proces juridic și să se comporte de parcă legile erau făcute pentru alții. Progresul justiției se lăsa așteptat în Rusia.

9

Pumnul economic al statului: „oligarhii” sunt trași la răspundere

Putin e cel mai norocos dintre conducătorii ruși. Nici în cele mai frumoase vise ale sale nu ar fi putut să aibă un an mai bun decât 2000 pentru a intra la președinție. De la jumătatea anilor ’80 până aproape de sfârșitul secolului, prețul internațional al hidrocarburilor fusese într-o cădere continuă. Gorbaciov a venit la putere când prețurile la petrol începuseră să se prăbușească; Elțîn a trebuit să se confrunte cu veniturile fiscale necorespunzătoare din comerțul exterior. La jumătatea anului 1999, exact când Putin a devenit prim-ministru, această tendință s-a inversat și prețurile au continuat să urce până la jumătatea anului 2014, astfel că providența l-a binecuvântat pe Putin cu un buget înfloritor.

El asistase dezgustat, sub Elțîn, la încercările marilor oameni de afaceri ai Rusiei de a modifica contururile politicii. Putin și susținătorii săi nu voiau cu niciun chip să fie supuși la aceeași umilință. În iulie 2000, la două luni după ceremonia de instalare în funcția de președinte, a invitat peste douăzeci de oameni de afaceri importanți la Kremlin. După ce s-au așezat în jurul unei mese rotunde uriașe, Putin a început să vorbească cu calm. Timp de câteva minute, o parte dintre cei prezenți s-au amăgit crezând că voia să-i trateze ca pe egalii săi. Însă faptul că discursul lui Putin se rezuma la prezentarea faptelor pe un ton sec și pauzele dese le-au

dat rapid de înțeles că intențiile președintelui erau departe de a fi prietenoase. Atmosfera a devenit glacială. Când Putin voia să sublinieze o idee, își cobora pleoapele sau își subția buzele. Gesturile sale flegmatice arătau că nu se grăbea. Interesele statului, a anunțat el, își vor recâștiga prioritatea pe care au pierdut-o după 1996, când Elțîn a fost nevoit să le permită „oligarhilor" să controleze o mare parte din resursele naturale ale Rusiei în schimbul susținerii sale în campania pentru președinție. Putin le dădea de înțeles celor prezenți în jurul mesei că nu va accepta niciun fel de opoziție. El era stăpânul în noua sa casă[1].

Existaseră numeroase indicii ale intențiilor lui Putin în discursul pe care îl ținuse în 1997 la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg și în rapoartele pe care le întocmise ca director FSB în perioada 1988-1989[2]. Primul său premier, Kasianov, era ferm în favoarea lor, iar Kudrin de la Ministerul de Finanțe crezuse dintotdeauna că singura cale pentru a crea o economie de piață dinamică era întărirea puterii administrației centrale. Spusese același lucru la sfârșitul anilor '90, într-o vreme când oameni de faceri precum Berezovski luau cu asalt viața publică[3].

Putin nu avea nici cea mai mică intenție de a renaționaliza economia. El înțelegea că trebuia încurajată inițiativa privată dacă Rusia voia să-și recapete statutul de putere a lumii. Însă magnații din lumea afacerilor trebuiau puși la respect. Și, de asemenea, trebuiau să-și plătească impozitele. Pentru a asigura stabilitatea și eficiența guvernării, avea nevoie de un flux mai mare și mai sigur de venituri decât cel disponibil pe vremea când magnatul rus mediu credea că obligațiile fiscale sunt pentru alții.

După umilirea lui Gusinski, Berezovski și Hodorkovski în 2000-2004[4], toată lumea știa că regulile jocului se schimbaseră. Toate acestea, susținea Putin, sunt în interesul poporului rus. Mărirea taxelor însemna creșterea bunăstării, iar oamenii de afaceri trebuiau coborâți cu picioarele pe pământ pentru ca guvernul să-și asigure mijloacele financiare. Când îi

critica pe magnații din comerț și bănci, avea întotdeauna în vedere anumite persoane. Nu de puține ori, Putin s-a concentrat asupra celor pe care-i numise el însuși în funcție, cum ar fi Secin de la Rosneft sau Miller de la Gazprom: Rosneft și Gazprom se află sub controlul regulat al statului, iar persoanele de la conducere pot fi înlocuite după bunul său plac (așa cum s-a întâmplat cu Iakunin la Căile Ferate Ruse în 2015). Totuși, întreprinzătorii independenți sunt o țintă ușoară. Ei lucrează într-o economie în care depind de Putin și de miniștrii săi pentru a obține aprobare pentru licențe și a primi contracte. Autonomia lor față de guvern este doar parțială. Când Kremlinul are de obiectat în privința unei anumite afaceri, compania în cauză poate să devină curând ținta furiei politice.

Un asemenea caz a avut loc în 2009, când, în calitate de prim-ministru, Putin a făcut o vizită la o fabrică abandonată din orașul Pikaliovo, situat la 250 de kilometri vest de Sankt-Petersburg, în compania omului de afaceri Oleg Deripaska, care deținea acțiunile conglomeratului în proprietatea căruia se afla fabrica. Concedierile în masă afectaseră întreg orașul, iar protestele provocaseră un blocaj al traficului care se întindea pe mai bine de 400 de kilometri. Putin i-a asigurat pe toți cei prezenți că le înțelege supărarea. În fața camerelor de filmat, el s-a întors împotriva lui Deripaska. De ce, a întrebat el, autoritățile regionale nu au reușit să facă investițiile necesare? Apoi i-a ordonat lui Deripaska să semneze pe loc un contract pentru reluarea producției – și imediat a apărut un contract deja pregătit. Deripaska a semnat, dar Putin a pretins că nu poate vedea semnătura. Magnatul și-a scris din nou numele. „Dă-mi stiloul înapoi”, a mormăit Putin. Canalele TV de știri au difuzat întregul spectacol.

Este greu de crezut că toate acestea au dus la o îmbunătățire a economiei locale și nu prea sunt semne că Deripaska a dat fondurile promise, deși a continuat să aibă legături strânse cu Putin și cu liderii de la

Kremlin. Mica scenetă de la Pikaliovo fusese aranjată doar pentru a promova imaginea lui Putin de protector al salariaților de rând[5].

Tratamentul aplicat lui Deripaska a fost blând în comparație cu soarta omului de afaceri și investitorului american Bill Browder. Ca președinte al Hermitage Capital, Browder controlase cel mai mare influx de capital străin în economia rusească. Însă tocmai din cauza asta a intrat în 2007 în conflict cu acei lideri de la Kremlin care nu suportau succesul pe care Browder îl avea în țara lor și care s-au răzbunat acuzându-l de evaziune fiscală. Scopul lor era să pună mâna pe activele pe care Browder le acumulase în Rusia. Acesta era însă croit dintr-un material foarte rezistent: bunicul său Earl condusese Partidul Comunist din Statele Unite înainte ca Stalin să-l îndepărteze, iar tăria sa morală fusese transmisă din generație în generație. Majoritatea oamenilor de afaceri de succes din Rusia exploataseră deficiențele legislației fiscale, iar Browder, se pare, nu era cu nimic diferit în această privință[6]. Avea motive să creadă că era victima unei persecuții: până la acel moment fusese un susținător declarat al președintelui Putin – nu-i criticase niciodată politicile. În perioada 2003-2005, el chiar susținuse vânarea lui Hodorkovski, părând să accepte, ca mulți alții, faptul că autoritățile rusești erau sincer interesate de o reformă profundă a modului de administrare a afacerilor rusești[7].

Browder a văzut lucrurile altfel când o serie de ruși influenți au început să-l strângă cu ușa. În loc să se supună amenințărilor legale și să accepte pierderea financiară, el s-a luptat în tribunale, inclusiv în tribunalele rusești.

În 2008, poliția l-a arestat pe avocatul lui Browder, Serghei Magnițki. Protestele lui Browder – la vremea aceea, el lucra în străinătate – nu au dus nicăieri. Magnițki a fost ținut în închisoarea Butîrki din Moscova, unde i s-a refuzat o îngrijire medicală adecvată pentru afecțiunile de care suferea: calculi biliari, pancreatită și obstrucție biliară. După aproape un an de tratament abuziv, a murit în agonie. O comisie pentru drepturile

omului numită de administrația de la Kremlin a confirmat faptul că a fost suspus unor violențe fizice. Indignat, Browder a făcut lobby la Washington pentru sancțiuni împotriva acelor demnitari ruși considerați complici la procesul intentat avocatului său. La sfârșitul lui 2012, președintele Obama a semnat Legea Magnițki, care le interzicea să intre pe teritoriul Statelor Unite sau să folosească sistemul bancar american[8]. În Rusia, puternicele personaje cu legături în guvern și instituțiile responsabile cu aplicarea legii au continuat să se bucure de victoria lor asupra lui Browder și să-l defăimeze pe Magnițki. Mai mult, în 2013 a avut loc un proces bizar împotriva decedatului Magnițki, care a reînviat un vechi precedent înfiorător. Nu au existat niciun moment dubii în privința rezultatului: Magnițki a fost găsit vinovat de evaziune fiscală. La un alt proces, Browder a fost condamnat în contumacie la nouă ani de închisoare[9]. Pierduse deja milioane de dolari ca urmare a prăbușirii Capital Hermitage. Însă autoritățile rusești, care se străduiau să-i încurajeze pe cetățenii străini să investească în țara lor, au suferit daune pe termen lung, deoarece potențialii investitori au ajuns la concluzia că Rusia nu mai era un loc sigur[10].

La fel ca Browder, omul de afaceri Boris Berezovski a stat departe de Rusia și nu a încetat să facă publice nedreptățile administrației rusești. În 2003 a primit azil politic în Marea Britanie. Rareori chestionat în anii ’90 despre propria sa etică în afaceri, a apărut frecvent la emisiunile de știri BBC și la întâlniri cu studenții britanici pentru a-l denunța pe Putin ca fiind diavolul în carne și oase. A finanțat de asemenea activități anti-Kremlin în fosta URSS. Spre supărarea lui Putin, a intervenit în politica Ucrainei, finanțând Opoziția care, în 2004, a câștigat așa-numita „Revoluție Portocalie” de la Kiev și l-a adus la președinție pe Victor Iușcenko, care militase în campanie pentru eliberarea țării de sub influența Rusiei. Berezovski, care a rămas un om bogat, a cumpărat înregistrări din care reieșea că Putin s-ar fi amestecat într-un mod nepermis în treburile

interne ale Ucrainei și le-a făcut publice[11]. I-a oferit de asemenea lui Aleksandr Litvinenko – un fost ofițer de informații rus care a fugit din Rusia în 1999, după ce l-a acuzat pe Putin că a desfășurat activități ilegale în perioada în care a fost director al FSB – un sprijin financiar care i-a permis să ducă o viață confortabilă în nordul Londrei și să-și trimită fiul la o școală privată prestigioasă.

„Trebuie să folosim forța pentru a schimba acest regim", a declarat Berezovski ziarului *The Guardian* în 2007. „Este imposibil să schimbăm acest regim prin mijloace democratice. Nu poate avea loc o schimbare fără forță, fără presiune."[12] Întrebat dacă instiga la revoluție în Rusia, a răspuns: „Aveți absolută dreptate". Presat să descrie măsurile pe care le lua, Berezovski a explicat: „Dacă o parte a elitei politice nu este de acord cu o altă parte a elitei politice – acesta este singurul mod în care poate avea loc o schimbare de regim în Rusia. Încerc să îndrept lucrurile în direcția asta". A refuzat să dea numele persoanelor sale de contact, spunând că acestea vor fi asasinate dacă vor fi identificate. Berezovski a insistat că el oferă „experiența și ideologia" sa unor oameni din elita politică și îi sfătuiește „cum poate fi făcut acest lucru, în opinia mea", adăugând: „Există de asemenea pași practici pe care-i fac acum și majoritatea sunt de natură financiară"[13]. O asemenea atitudine bombastică – nu există nicio dovadă că a fost în contact cu membri ai elitei – nu putea decât să-i aducă necazuri din partea Moscovei. Aflat deja pe lista neagră, Berezovski refuza să se ascundă și îi provoca pe liderii de la Kremlin să vină după el.

În 2011, Berezovski a început demersurile la Înalta Curte de Justiție din Londra pentru a cere restituirea banilor pe care-i pierduse în urma vânzării forțate a principalelor sale companii din Rusia către Roman Abramovici. Acesta din urmă i-a propus o înțelegere în afara tribunalului, dar Berezovski era hotărât să recâștige tot ce pierduse. Cazul său se întemeia pe acuzația că Abramovici, și nu Putin, a fost cel care l-a obligat

inițial să-și vândă activele din Rusia la prețuri minime. Aceasta reprezenta o schimbare completă de atitudine: până atunci, Berezovski făcuse mare tărăboi pe tema puterilor diabolice ale lui Putin; acum, dintr-odată, susținea că Putin fusese un instrument în mâinile lui Abramovici.

Berezovski s-a comportat de parcă se aștepta să câștige procesul în fața oricărui judecător britanic la fel de ușor precum obținuse aprobarea cererii de azil politic de la Ministerul de Interne. Încrederea sa era de nezdruncinat: spre deosebire de Abramovici, a insistat să vorbească în engleză la tribunal, fapt care l-a dezavantajat la interogatoriu și l-a împiedicat să-și prezinte cazul cu maximă claritate. În pauzele de dimineață, îl găseai mai degrabă plimbându-se plin de importanță pe hol decât pregătindu-și cu atenție un argument solid; părea că îi plăcea să stea pe lângă bodyguarzii săi ceceni și să arunce priviri fioroase martorilor ostili[14]. Contrastul cu Abramovici, care-i lăsase pe avocați să-l învețe cum să se comporte la tribunal, era evident. Abramovici a răspuns întrebărilor care i-au fost adresate fără niciun fel de ezitare.

Acestea au fost demersuri cu mize foarte mari. Fostul șef al cancelariei lui Putin, Aleksandr Voloșin, a venit în Marea Britanie pentru a depune mărturie în favoarea lui Abramovici. Voloșin era un om foarte ocupat, care ajunsese director la Yandex și la alte mari companii rusești după ce părăsise Administrația Prezidențială: apariția sa la tribunal era un semn al hotărârii lui Putin de a-și zdrobi marele dușman de peste hotare.

În vreme ce procesul înainta lent spre finalul său, Berezovski și-a continuat ofensiva politică. În ianuarie 2012 i-a trimis o scrisoare Patriarhului Chiril al Bisericii Ortodoxe Ruse. „Ajutați-l pe Putin să-și vină în fire”, l-a îndemnat el. „Faceți-i cunoscută vocea poporului. Și când Putin o să vă audă, luați puterea din mâinile lui și dați-o poporului într-o manieră pașnică, înțeleaptă, creștină.” Acesta era produsul unei minți care pierduse contactul cu realitățile vieții publice din Rusia. Patriarhul i-a ignorat cererea[15].

Pe lângă afirmația fără noimă că, după retragerea lui Elțîn, puterea de la Kremlin a ajuns de fapt în mâinile omului de afaceri Abramovici, și nu la Putin, Berezovski îl acuzase de asemenea pe Abramovici că îl înșelase în afaceri, dar nu avea nicio dovadă, deoarece, chiar și în propria versiune a evenimentelor, tranzacțiile respective fuseseră făcute verbal. La tribunal, el făcuse dintr-un caz rău unul și mai rău, contrazicându-se frecvent și făcând acuzații care erau ușor de respins. În luna august a acelui an, judecătoarea Elizabeth Gloster s-a pronunțat împotriva lui Berezovski.

Pentru că nu luase în calcul posibilitatea de a fi înfrânt, a părăsit tribunalul în stare de șoc. „Sunt absolut uimit de ce s-a întâmplat azi", a explicat el afară pe trotuar. „Sunt surprins total." Cu o voce plină de ranchiună, le-a spus reporterilor: „La un moment dat am avut impresia că Putin însuși a scris această sentință". Apoi s-a grăbit să se urce în limuzina sa cu șofer, care, pe parcursul procesului, fusese văzută de multe ori parcată ilegal[16]. Acum se confrunta cu costurile ruinătoare ale întregului proces. Odată cu banii săi, îi dispărea și verva. Ajungând la concluzia că cariera sa publică luase sfârșit, i-a scris trei scrisori triste lui Putin în care își recunoștea greșelile și îi cerea permisiunea de a se întoarce acasă[17].

În martie 2013, Berezovski a fost găsit spânzurat cu cureaua în baia din reședința sa din Ascot, comitatul Berkshire. Ancheta care a urmat nu a dat un verdict clar. Unii dintre prietenii săi nu au crezut că era vorba de o sinucidere. Dar, dacă a fost un asasinat plătit, nu a apărut niciun indiciu referitor la identitatea asasinului sau a celui care a comandat uciderea.

Dintre magnații afacerilor din anii '90 care continuau să i se opună lui Putin din străinătate rămăsese acum doar Hodorkovski, Gusinski devenind inactiv politic. Hodorkovski, stabilit în Europa Occidentală după eliberarea sa din captivitatea siberiană în decembrie 2013, a obținut o decizie a tribunalului de la Haga care prevedea să le fie restituite 50 de miliarde de dolari lui și altor acționari ai companiei petroliere Iukos, însă

a pierdut apoi la apel. A rămas suficient de bogat pentru a finanța Fundația Rusia Deschisă, care promova cauza libertății în Rusia.

Cu Hodorkovski care nu a reușit niciodată să aibă impactul internațional al lui Berezovski, Putin părea să-și fi confirmat reputația de „teroare a oligarhilor”. Însă acest lucru nu era tocmai adevărat. Termenul fusese deturnat de la definiția sa de dicționar de persoană aparținând unui mic grup aflat la conducere și se referea acum la orice mare om de afaceri de naționalitate rusă. Chiar dacă Putin îi pusese la pământ pe Gusinski, Berezovski și Hodorkovski, nu a avut niciodată ambiția de a-i elimina din viața publică pe toți întreprinzătorii superbogați. De fapt, i-a încurajat să aibă un rol în ea. Unii, cu aprobarea lui Putin, au devenit membri ai Adunării Federale, iar Roman Abramovici a fost ales guvernator al districtului autonom Ciukotka din estul Siberiei[18]. Putin nu se opunea întreprinzătorilor opulenți, ci numai celor care se împotriveau autorității și politicilor grupului de la conducere. Patronii și directorii marilor companii se puteau bucura de veniturile lor impresionante, la fel și miniștrii cabinetului său.

Ba chiar, de multe ori, ei s-au aflat umăr lângă umăr. În februarie 2018, Aleksei Navalnîi a făcut publică o înregistrare video care includea contul și memoriile de pe Instagram ale unui „guru” al sexului, Nastia Rîbka (pe numele său real Anastasia Vașukevici). Aceasta filmase pe ascuns experiențele sale dintr-o călătorie cu iahtul în Norvegia făcută în urmă cu doi ani. Ea și alte tinere femei fuseseră plătite să țină companie bărbaților de la bordul ambarcațiunii. Rîbka l-a înregistrat pe omul de afaceri Oleg Deripaska pe iahtul său – același Deripaska care fusese ținta furiei mimate a lui Putin cu ocazia vizitei la Pikaliovo – în timp ce discuta cu viceprim-ministrul Serghei Prihodko[19]. Și mai grav, acest material compromițător era însoțit de o filmare făcută cu o dronă deasupra unei proprietăți din afara Moscovei unde Prihodko, în ciuda faptului că salariul său de la guvern era departe de a fi enorm, deținea o vilă de 1.540 de

metri pătrați, pe lângă apartamentele somptuoase din capitală. Și nici nu era ușor de explicat, observa Navalnîi, cum reușise soția lui Prihodko să acumuleze atât de mulți bani și proprietăți, dacă Prihodko nu lua mită de la oameni de afaceri ca Deripaska[20].

De vreme ce Putin, pe când era prim-ministru în 1999, îi ceruse demisia procurorului general Iuri Skuratov după difuzarea unei înregistrări video în care apărea întreținând relații sexuale ilicite, Navalnîi se întreba de ce nu se lua nicio măsură împotriva lui Prihodko[21]. Între timp, atât Deripaska, cât și Prihodko respinseseră toate acuzațiile care le fuseseră aduse[22].

Controversa s-a stins de la sine. Navalnîi nu-și imaginase nicio clipă că campania sa va avea succes. El știa că economia Rusiei funcționează la centrul său de comandă după regulile capitalismului de stat. Asta înseamnă că nicio mare corporație nu poate să prospere fără un sprijin politic activ. Companiile private și cele deținute sau controlate de stat coexistă și ambele tipuri trebuie să mențină relații bune cu guvernul – iar dacă nu reușesc acest lucru, cu Putin. Deripaska este un om de afaceri miliardar, care știe cum să rămână în grațiile oficiale. În orice caz, rivalitățile dintre susținătorii inițiativei private precum Deripaska și etatiști precum Secin dispar când vine vorba de ceea ce ei consideră a fi dreptul lor de a-și însuși venituri personale uriașe din afacerile lor. Și pentru că Putin preferă ca averile lor să rămână investite în Rusia, trebuie să facă în așa fel încât să merite efortul lor. Astfel, când sunt disponibile contracte cu statul, ei se așteaptă să aibă prioritate, iar așteptările nu le sunt înșelate.

Locul lor la rând a fost întărit fără voie de sancțiunile economice aspre impuse Rusiei de Occident, care au adâncit dependența țării de capitalul autohton. Din acest punct de vedere, Putin nu a fost doar cel care dă ordine și numește în funcții: economia s-a bazat pe dorința „oligarhilor” –

cei vechi care se dovediseră obedienți și cei noi pe care-i promovase el – de a-l ajuta să-i redea Rusiei măreția.

Este paradoxal faptul că, deși Putin este stăpânul Rusiei și poate să-și trieze cireada ori de câte ori unul dintre taurii săi se repede la el, viitorul lui politic este strâns legat de prosperitatea țării. Până acum, poporul rus și-a acceptat soarta sub Putin cu un calm remarcabil, dar Putin și miniștrii săi știu că nu pot să considere acest lucru ca fiind de la sine înțeles. Și cu toate că el poate să-l umilească pe Deripaska, așa cum a făcut în 2009, perspectivele sale depind foarte mult de sprijinul pe care-l poate obține de la acesta și de la alți miliardari. Acesta este prețul aparentei sale autocrații, pe care nu a refuzat niciodată să-l plătească. El are nevoie de oligarhi tot atât de mult cât au ei nevoie de el. Putin își cunoaște foarte bine interesele.

10

Reforme neduse până la capăt: unii câștigă, cei mai mulți plătesc

Putin a știut dintotdeauna că istoria va judeca lunga sa perioadă la conducere după măsura în care Rusia își modernizează economia. Deși acesta este un țel constant declarat, el nu trebuie totuși să intre în conflict cu strategia sa geopolitică. Inițial, când Rusia și America cooperau, Putin a susținut un amplu program de reforme care se dovedise peste puterile lui Elțîn. Putin și Kasianov, cel dintâi premier al său, au trecut la aplicarea unor măsuri întârziate referitoare la reforma fiscală, reforma judiciară, reforma agrară, reforma pensiilor, reforma bancară, reforma taxelor vamale, reforma locuințelor, reforma monopolurilor naturale – iar sarcina lui Kasianov a fost să supravegheze trecerea lor prin Duma de Stat și implementarea lor[1].

Amândoi știau că aceasta era o muncă herculeeană. Redobândirea controlului asupra resurselor naturale acaparate de Berezovski și alți întreprinzători privați era bine-venită, însă sarcina mai grea era crearea unei economii avansate. Vreme de decenii, majoritatea institutelor științifice și aproape toate fabricile sovietice fuseseră necompetitive pe scena internațională, iar Elțîn oficiase involuntar dezindustrializarea Rusiei. Cum Silicon Valley din America inventa și distribuia în toată lumea produsele sale de tehnologia informației, economia rusească a

devenit un cumpărător avid. Rusia nu reușea să devină un producător – și cu atât mai puțin un exportator – fie și de bunuri manufacturate sofisticate. Țările capitaliste avansate, care includeau acum unele state din estul și sud-estul Asiei considerate până recent „subdezvoltate", erau cu mult înainte.

Kasianov a lăsat deschisă calea reformelor atâta vreme cât s-a bucurat de sprijinul și aprobarea președintelui și, împreună, au început să implementeze schimbări în fiecare sector. Deși constituția din 1993 garanta dreptul de proprietate privată asupra pământului, Elțîn se dovedise incapabil să obțină aprobarea Dumei de Stat pentru o legiferare deplină. Putin și Kasianov au luat asupra lor această sarcină și, în ciuda discuțiilor aprinse din Dumă, au obținut aprobarea pentru Codul Funciar[2]. Kasianov a asigurat de asemenea trecerea prin parlament a unui nou Cod al Muncii: nu era perfect, dar înlocuia multe legi perimate ale erei comuniste[3]. Tot el a rezolvat reforma sistemului de pensii, o altă problemă litigioasă, aducându-i împreună pe liderii tuturor partidelor din ambele camere ale Adunării Federale pentru a cădea de acord asupra unei strategii naționale care să reducă dependența populației de stat[4].

În 2001, guvernul a introdus o cotă unică a impozitului pe venit de 13%, scăzând impozitul pe profit pentru companii de la 35 la 24% și reducând taxele pentru micile afaceri – toate aceste măsuri pornind de la ideea că, în condițiile unor sarcini fiscale mai reduse, cetățenii și companiile vor fi mai dispuși să coopereze cu autoritățile[5]. O nouă lege fiscală consolidată a fost introdusă în decembrie 2003 și aplicată retroactiv împotriva companiilor lui Mihail Hodorkovski. Kasianov însuși a considerat că această măsură era oarecum nedreaptă, poate chiar ilegală, însă scopul mai înalt era asigurarea unui cadru fiscal stabil, predictibil pentru oamenii de afaceri și guvern, ceea ce justifica nesocotirea protestelor lui Hodorkovski[6]. Arestarea acestuia din urmă a fost o dovadă cât se poate de clară că răbdarea liderilor politici ajunsese la capăt.

Încasările din impozite au crescut în condițiile în care corporațiile rusești, care până atunci avuseseră obiceiul de a-și minimiza contribuțiile fiscale, au acceptat noul regim, giganții petrochimici Sibneft și Lukoil fiind printre primele. Veniturile care s-au acumulat la Ministerul de Finanțe i-au permis guvernului să-și administreze bugetul cu mai multă siguranță[7].

Reforma economică s-a adâncit, în condițiile în care Putin și Kasianov au văzut că bugetul Rusiei se baza într-o mare măsură pe exporturile de petrol și gaze, un grad de dependență care, au susținut consilierii, nu avea cum să asigure țării statutul de mare putere. Schițând propria sa perspectivă, Putin a folosit, în mod necaracteristic, un limbaj abstract:

> Desigur, cea mai importantă sarcină este să înscriem economia noastră pe o direcție de dezvoltare inovatoare. Nu este simplu să faci asta chiar și cu prețuri mari la energie – când în general este mai ușor să ajungi la rezultate pozitive. Este destul de greu să muți fluxurile monetare principale către acel sector, deoarece asta necesită crearea celor mai favorabile condiții pentru dezvoltarea sectoarelor de procesare ale producției[8].

El și guvernanții săi de la Kremlin asimilaseră un adevăr banal: orice țară care aspiră la modernitate trebuie să facă mai mult decât să ofere la vânzare tot ce poate fi extras fizic de pe teritoriul său. Ei știu că Rusia trebuie să-și dezvolte o bază puternică în tehnologia civilă avansată.

Putin a făcut din promovarea Rusiei o pasiune. El susține acum că industria IT a Rusiei a devenit competitivă la nivel global în ce privește producția de software și că face progrese rapide și în sectorul de hardware[9]. Este însă greu de crezut că a făcut mai mult decât să aprovizioneze Ministerul Apărării din Rusia. Putin era mult mai convingător când își exprima îngrijorarea:

> Cât despre faptul că am epuizat posibilitățile pentru creșterea extensivă asociată cu prețurile mari la energie – este de asemenea adevărat… Nu totul ține de prețurile mari la petrol. Condițiile externe favorabile sau nefavorabile depind încă de starea economiei partenerilor noștri. De exemplu, prețurile la petrol pot fi ridicate, însă cele ale metalelor se pot prăbuși, pentru că există o cerere redusă de metale pe piața mondială. Iar acesta este un factor

fundamental care declanșează o întreagă reacție în lanț. Cererea de cărbune se prăbușește și așa mai departe. Se expediază un volum mai mic de bunuri, sectorul transporturilor începe să sufere – există un întreg lanț care este implicat. Prin urmare, factorii economici externi rămân pe moment favorabili, dar deja nu se mai poate spune că ei sunt complet favorabili[10].

Așa vorbea în 2013; doar un an și ceva mai târziu, prețurile la petrol și gaze s-au prăbușit, iar bugetul Rusiei a intrat pe o spirală descendentă.

Reformatori economici au existat în toate guvernele lui Putin, dar au trebuit să-și apere poziția împotriva miniștrilor care vorbeau în numele grupurilor de lobby din armată și securitate. Putin monitoriza conflictul. Când disputa părea să fie insolubilă, el intervenea pentru a oferi o rezolvare și uneori era dispus să-i supere pe campionii intervenției statului[11]. Susținătorii economiei de piață, cunoscuți dușmanilor lor ca neoliberali, pledau pentru reducerea interferenței politicului în economie, întărirea statului de drept și îmbunătățirea condițiilor pentru afacerile start-up; intervenționiștii atrăgeau atenția asupra dezastrului pe care întreprinzătorii atotputernici îl provocaseră pe vremea lui Elțîn. Mai mult, adepții economiei de piață au reputația că nu pun niciodată mâna să muncească cu adevărat, în vreme ce intervenționiștii sunt priviți ca niște practicanți zeloși ai stilului autoritar de administrație. Ambele tabere susțin că în centrul preocupărilor lor se află interesele poporului rus. Lobbyiștii inițiativei private pot să arate cu degetul lăcomia personală manifestată de susținătorii proprietății și controlului statului; oponenții lor îl acuză pe marele om de afaceri Anatoli Ciubais, care vorbește adeseori în numele sectorului privat, de atitudine nemiloasă față de cetățenii săraci ai Rusiei[12].

Victoria înclină din ce în ce mai mult de partea aripii etatiste, dar lupta continuă. Chiar și după ce a fost obligat să-și părăsească funcția, în septembrie 2011, fostul ministru de Finanțe Kudrin a continuat să-și promoveze strategia alternativă. În aprilie 2013, el a luat parte la emisiunea lui Putin „Linia directă”, atrăgând atenția că o continuă creștere

a nivelului salariilor va întârzia mult așteptatul reviriment al economiei. În opinia sa, productivitatea muncii trebuia să crească mai repede decât veniturile și salariile. Putin a respins acest argument, spunând că Kudrin a fost cel mai competent ministru de Finanțe, dar nu cel mai bun ministru pe probleme sociale.

„Știți că", a replicat Kudrin, „am lucrat multă vreme ca viceprim-ministru și am fost responsabil de economie, însă sistemul de astăzi bazat pe jumătăți de măsuri și jumătăți de reforme nu va funcționa, iar Rusia nu se va elibera de dependența sa de petrol"[13]. L-a avertizat pe Putin că ignoră ceea ce amândoi știau: succesul economic viitor depindea de reducerea sectorului de stat și încurajarea inițiativei private. Fie și numai faptul că Putin i-a permis lui Kudrin să discute cu el într-o asemenea manieră e un semn că știe prea bine că, de unul singur, capitalismul de stat nu poate să împingă înainte economia.

Putin e în continuare dornic să decupleze poporul rus de la sistemul ajutoarelor sociale din transportul public, sănătate, locuințe și utilități; el este aproape american în zelul său de a încuraja independența individului. În regimul comunist exista un sistem de sprijin material universal, chiar dacă, în comparație cu economiile occidentale avansate, URSS avea un nivel de trai scăzut. La fel ca Elțîn, Putin a intervenit pentru înlocuirea subvențiilor la utilități cu ajutoare bănești, dar cu mare precauție, pentru că acestea din urmă erau mai mici decât subvențiile. Miniștrii au încercat să-i obișnuiască pe cetățeni să-și reducă așteptările în privința asistenței sociale, pentru ca poporul rus să devină mai puțin dependent de ajutoare și să se bazeze mai mult pe forțele proprii[14].

Câteva beneficii și drepturi moștenite de la regimul sovietic și menținute sub Elțîn rămăseseră fie gratuite, fie cu rabaturi foarte mari, dar pe 1 ianuarie 2005 guvernul a făcut alte tăieri, care au lovit puternic anumite grupuri sociale: pensionarii, veteranii, persoanele cu handicap, părinții singuri și orfanii. Pentru a ușura tranziția, guvernul a oferit

compensații financiare. Problema a fost că noile plăți au întârziat o lună și nu au atins valoarea beneficiilor sociale care fuseseră abolite. Protestele de stradă ale pensionarilor au reprezentat cele mai puternice manifestări împotriva lui Putin de după alegerile prezidențiale din 2000. Pasagerii în vârstă din autobuze și tramvaie au ajuns să se ia la bătaie cu șoferii și vatmanii care, în acord cu noile reguli, insistau ca aceștia să-și cumpere bilet. Străzile au fost blocate de pensionari mânioși; iar acțiunile lor s-au răspândit în optzeci din cele optzeci și cinci de regiuni ale Rusiei. Putin a primit o lecție despre limitele autorității sale. A ieșit din încurcătură dând vina pe guvern, pentru că nu a știut cum să implementeze măsura. Miniștrii au introdus modificări, iar poliția a fost instruită să evite utilizarea excesivă a forței atunci când dispersează mulțimile; era mai ușor să te confrunți cu mogulii din afaceri decât cu o gloată furioasă de pensionari săraci[15].

În septembrie 2005, dezastrul l-a obligat pe Putin să anunțe patru noi „programe naționale” în domeniul locuințelor, asistenței sociale, agriculturii și sănătății, care aveau să fie supervizate de Medvedev, prim-viceprim-ministru la acea vreme. Ideea era să asigure electoratul că autoritățile erau în continuare preocupate de interesele sale. Recunoscând că o liberalizare economică excesivă prezintă pericole pentru pensionarii de război, Putin a promis o tranziție ușoară de la vechiul sistem de beneficii sociale. El a refuzat sfatul lui Kudrin:

> Ne contrazicem pe această temă de multă vreme și i-am spus: „Aleksei, nu vei fi în stare să faci asta cum trebuie și nu va merge”. A zis: ‚Nu, vom reuși”. Știm foarte bine ce a ieșit. A trebuit să alocăm bani pentru a rezolva problemele și să suportăm pagube socio-politice imense. Ca să fiu sincer, mă gândisem că ăsta o să fie rezultatul. Dar, realmente, dacă nu am fi făcut nimic, transportul public s-ar fi oprit cu siguranță în câteva regiuni, deoarece numărul celor care foloseau bilete subvenționate în unele regiuni era mai mare decât al celor care plăteau prețul întreg… Dar de ce spun asta? Deoarece măsurile dure din sfera economică ce nu țin cont de consecințele sociale nu sunt întotdeauna justificate, mai ales în țara noastră, unde veniturile cetățenilor noștri sunt încă foarte modeste[16].

Președintele vorbea acum ca un Părinte al Națiunii.

Dar Putin nu uitase sfatul pe care Kudrin i-l dăduse. Când a încercat să-l aducă înapoi în guvern, Kudrin a spus că nu acceptă decât dacă Putin își schimbă strategia economică. „Este un fluture", a spus în glumă Putin. „Nu vrea să muncească. Imediat ce simte că lucrurile se complică, își ia zborul."

Kudrin a ripostat:

> La ora asta, noi nu avem un program pentru a elibera economia de dependența sa de petrol, un program în care să punem fiecare lucru la locul cuvenit și în măsura potrivită: bani, reforme instituționale și structurale și rolul regiunilor. Asta este problema, Vladimir Vladimirovici. Nu sunt pregătit să supervizez alte procese inerțiale și o administrație manuală. Vreau să fac o muncă reală[17].

Deși nu mai ocupa funcția de ministru, era încă prieten cu președintele și membru al elitei, așa că s-a simțit liber să spună ce gândea.

Realizaseră multe lucruri împreună, atât în perioada mandatului de premier al lui Kasianov, cât și după aceea. Kudrin și Kasianov îl convinseseră pe Putin să se gândească în perspectivă la politicile rusești. Ministrul Dezvoltării Economice și Comerțului, germanul Gref, a conceput un plan strategic până în anul 2010 și ulterior. Toți au fost de acord să pună pe primul loc plata împrumuturilor externe enorme contractate de URSS și apoi de Federația Rusă în ultimele două decenii ale secolului XX, pentru a elibera generațiile viitoare de povara financiară pe care Gorbaciov și Elțîn o lăsaseră în urmă. Sumele datorate aveau să fie achitate rapid și, în cele din urmă, creșterea veniturilor din exporturile de gaze și petrol au făcut acest lucru posibil. Cel mai important lucru era crearea condițiilor pentru o regenerare accelerată a economiei, care avea să pună capăt dependenței Rusiei de puterile străine și grupurile bancare.

Nu aveau să mai fie nevoiți, au decis Putin și miniștrii săi, să meargă cu căciula în mână la Fondul Monetar Internațional[18].

În același timp, au vrut să crească gradul de integrare a Rusiei în economia mondială. Pe parcursul primului mandat prezidențial al lui Putin au continuat discuțiile pentru intrarea în Organizația Mondială a Comerțului, lucru care, în opinia lui Kasianov și a lui Kudrin, avea să ducă la eliminarea barierelor tarifare pentru exportatorii ruși. Progresele au fost încetinite de dorința Rusiei de a-și proteja producătorii de un val uriaș al importurilor. În 2006, s-au ivit la orizont termeni satisfăcători, dar unele detalii importante s-au dovedit a fi imposibil de convenit. În 2008 însă, când a avut loc o criză financiară globală, politicienii ruși și-au exprimat ușurarea că Rusia nu era atât de integrată în comerțul mondial. „Am depus toate eforturile pentru a intra în Organizația Mondială a Comerțului", i-a spus Putin președintelui Comisiei Europene José Manuel Barroso un an mai târziu, „dar, din fericire, ați refuzat să ne primiți"[19]. Cu toate acestea, susținătorii liberalismului economic din elita de la Kremlin nu au renunțat. În 2012, Rusia a intrat în Organizația Mondială a Comerțului ca al 156-lea membru al său[20].

Pasul a fost făcut în ciuda puternicei opoziții pe care a întâmpinat-o din partea sectorului agricol al Rusiei. Acest domeniu se afla la rândul său într-un proces de transformare, în condițiile în care politica guvernului favoriza acum exploatările agricole la scară mare. Statul asigura credite și scutiri de impozite, astfel că producția de cereale a crescut enorm în contextul unei implicări a sectorului financiar și a celui comercial. Pentru cei mai mari producători de cereale, Organizația Mondială a Comerțului oferea perspectiva unor taxe vamale scăzute în străinătate și a unor profituri mai mari. Dependența Rusiei de grâul străin s-a inversat și țara a ajuns unul dintre cei mai mari exportatori ai lumii[21]. Chiar și investițiile străine directe au început să pătrundă în mediul rural. Legumicultorii și

producătorii de lactate erau însă îngroziți de perspectiva importurilor străine. Reprezentanții lor au fost ignorați.

La fel și cei ai industriei manufacturiere rusești. Putin își stabilise ca obiectiv integrarea în economia mondială și scăpase de aceia – inclusiv de Serghei Glaziev, care a devenit consilierul său economic oficial în 2012 – care considerau că e nevoie de politici protecționiste până ce Rusia se va putea confrunta cu competiția internațională[22].

La începutul anilor 2000, Kasianov și Kudrin au reușit să le țină piept celor care cereau creșterea bugetului militar, insistând în schimb pe ideea – moștenirea lăsată de Kudrin în calitate de ministru de Finanțe – de a pune o parte substanțială din veniturile din petrol și gaze într-un Fond de Stabilizare. Era vorba de a urma modelul altor țări producătoare de petrol, precum Arabia Saudită și Norvegia, ce creaseră fonduri suverane pe care le investeau în titluri străine. Prețurile mari la petrol și gaze, gândea Kudrin, nu pot să fie un fenomen permanent, așa că l-a convins pe Putin să facă economii în acei ani prosperi pentru a fi pregătit pentru inevitabila criză. După plata datoriilor externe ale Rusiei, el voia să se pregătească pentru viitor. Ministerul de Finanțe s-a pronunțat pentru obligațiuni ale Trezoreriei Statelor Unite, care asigurau venituri garantate, în comparație cu riscul implicat de cumpărarea de acțiuni la corporațiile americane[23]. Și, dacă vânzările de hidrocarburi aveau să scadă vreodată, acest fond suveran rusesc avea să se dovedească a fi un activ valoros. Acesta era atât un proiect pentru reînvierea mândriei naționale, cât și o asigurare împotriva nestatorniciei piețelor internaționale.

Politica a supraviețuit mandatului lui Kasianov și a rămas intactă până în perioada 2007-2008, când recesiunea economică globală a lovit Rusia. O situație nefericită care începuse cu scheme prost concepute pentru achiziționarea de locuințe în Statele Unite a avut consecințe nefaste pentru sistemul financiar global. Guvernul rus nu a putut să facă nimic pentru a evita infecția care se răspândea în întreaga lume. Companii, directori și

angajați au fost ruinați. Putin și Medvedev au domolit criza, băgând mâna în fondul suveran. În opinia lor, aceasta era una dintre urgențele pentru care fusese conceput. Pas cu pas, ei au micșorat moștenirea atât de dragă a lui Kudrin. În februarie 2008, Kudrin a împărțit-o între un Fond de Rezervă și un Fond Naţional pentru Bunăstare[24]. În vreme ce Fondul de Rezervă de 125 de miliarde de dolari fusese investit în titluri străine cu risc redus, cele 32 de miliarde de dolari din Fondul Naţional pentru Bunăstare au fost destinate sprijinirii sistemului de ajutoare sociale.

În august 2008, costurile invadării Georgiei au crescut presiunea pe buget. Primakov, care, ca președinte al Camerei de Comerț și Industrie, sprijinea de regulă grupurile de lobby din armată, industrie și construcții, a atras atenția asupra necesității de a da prioritate atât statului de drept, cât și protecției micilor afaceri de tip start-up. A scris de asemenea memorandumuri în care arăta că firmele străine erau infinit mai dinamice decât cele rusești și că privilegiile deținute de marile corporații ale țării nu contribuiseră la crearea unui mediu bun pentru inovație industrială. Compania norvegiană Statoil Hydro, de exemplu, era de opt ori mai productivă decât Lukoil și de douăsprezece ori mai productivă decât Gazprom[25]. Dar, confruntați cu o criză economică iminentă, liderii de la Kremlin nu au ținut cont de intervenția lui Primakov. Începând din 2013, autoritățile au golit Fondul de Rezervă și Fondul Naţional pentru Bunăstare pentru a finanța proiecte de îmbunătățire a transportului, comunicațiilor și altor părți din infrastructura țării[26]. Kudrin protestase în van împotriva creșterii cheltuielilor militare. Plecarea sa forțată din guvern în septembrie 2011 a avut loc pe fundalul exasperării sale.

Câteva personaje publice importante se opuseseră în permanență cursului strategic pus la cale începând din 2000 de Kudrin și de Ministerul de Finanțe. Ele puneau sub semnul întrebării necesitatea menținerii celor două fonduri și criticau administrarea lor. Lui Serghei Narîșkin, care a ocupat o serie de înalte funcții politice înainte de a fi numit directorul

Serviciului de Informații Externe în 2016, nu-i plăcuse niciodată strategia favorită a lui Kudrin[27]. Andrei Belousov, unul dintre consilierii economici ai lui Putin, nu suporta ideea ca banii ruseşti să fie folosiți pentru susținerea economiei americane[28]. El a susținut că doar 5% din Fondul de Rezervă trebuie păstrat, iar restul de active să fie disponibile pentru contractele guvernamentale[29] – fapt care, după cum bine știa Belousov, golea de sens ideea deținerii unui asemenea fond. Serghei Glaziev pleda de ani de zile pentru alocarea mai multor venituri proiectelor de infrastructură. El și un grup din ce în ce mai mare de consultanți și-au făcut tot mai auzită cererea de a elimina vestigiile politicilor de laissez-faire care reprezentau moștenirea lui Kudrin[30].

În condițiile în care propriii săi consilieri economici aveau păreri împărțite, Putin a simțit nevoia să se asigure că politica sa era întemeiată pe o analiză solidă, astfel că a convocat o largă întâlnire consultativă pe 6 noiembrie 2013. După discuții aprinse, s-a decis ca strategia să fie drastic schimbată. Noul plan era să fie folosite din plin cele două fonduri, fără a le goli însă complet – visul lui Kudrin mai avea încă viață în el. Banii trebuiau utilizați, a hotărât adunarea, pentru dezvoltarea Siberiei și a regiunilor extrem răsăritene și pentru reconstruirea principalei căi ferate dintre Moscova și Nijni Novgorod. Mari companii private ruseşti urmau să primească subvenții pentru participare, iar statul avea să asigure o capitalizare adecvată a sistemului bancar rusesc[31].

Conducerea de la Kremlin nu s-a limitat la problemele interne ale Rusiei. În decembrie 2013, Putin a acceptat să-l ajute pe președintele Ucrainei Viktor Ianukovici, cumpărând eurobonduri ucrainene în valoare de 15 miliarde de dolari pentru a diminua povara rambursării împrumuturilor cu care se confrunta Kievul și a pune capăt eforturilor făcute de Ucraina pentru a fi admisă în Uniunea Europeană[32]. Nu era prima dată când ambiția de a spori influența și prestigiul internațional triumfa asupra interesului economic național. La începutul secolului XXI,

Rusia iertase Irakul de uriașele sale datorii, un semn al dorinței reînnoite a Rusiei de a-și spori influența și prestigiul dincolo de granițele sale. Subvenția acordată lui Ianukovici continua aceeași politică.

În tot acest timp, guvernul căuta investiții străine directe. Miniștrii știau foarte bine că pentru accelerarea progresului economic țara trebuia să atragă mult mai multe companii din afară. Rezultatele au fost firave. Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare ținea o evidență a investițiilor străine în fostele țări comuniste. Europa Centrală și statele baltice se comportau cel mai bine, înregistrând 4.492 de dolari per capita în cele două decenii până în 2008. Ucraina înregistra doar 899 de dolari, iar Rusia chiar mai puțin, 304 dolari[33].

Această situație i-a determinat pe susținătorii economiei liberale să-și intensifice apelurile pentru asigurarea unui cadru legal mai stabil. Întrucât susținerea oficială a capitalismului de stat se consolida, Kudrin și simpatizanții săi au atras atenția asupra faptului că Rusia se îndrepta spre o fundătură: în loc să se deschidă către economia mondială, ridica bariere politice. Dacă guvernul rus voia să atragă capital străin, trebuia să implementeze statul de drept. Companiile globale nu doreau să-și asume riscurile implicate de deschiderea unor filiale în Rusia câtă vreme existau probleme legate de siguranța persoanei, proasta administrare a justiției și amestecul politicului în viața economică. Atât politica economică, cât și cea externă trebuiau revizuite.

Dar până la sfârșitul primului său mandat prezidențial Putin abandonase zelul său de reformare a statului și societății rusești. Noua legislație tindea să reglementeze doar viețile straturilor mai sărace ale societății, în vreme ce bogații își făceau propria lege. Indivizilor pe care Putin îi numise la conducerea marilor corporații li s-a permis să fie la fel de aroganți și de lacomi ca Berezovski și contemporanii săi. Cu toate că îi disciplinase pe „oligarhii” recalcitranți, Putin neglija drepturile și nevoile cetățenilor de rând.

FRACTURA

11

Punctul de cotitură: reacția față de revoluția de la Kiev

Un cutremur a avut loc în politica internațională pe 27 februarie 2014, când trupe de mascați ruși au ocupat clădirea parlamentului din Sevastopol, oraș aflat în peninsula Crimeea din Ucraina. Alte locuri strategice au fost cucerite fără să opună prea multă rezistență. A fost proclamat un nou guvern al Crimeei. Miniștrii săi au organizat un referendum pentru independență și s-au folosit de rezultatul favorabil pentru a declara dorința de integrare în Rusia. Pe 18 martie 2014, Adunarea Federală a votat la Moscova pentru acceptarea Crimeei ca teritoriu al Federației Ruse.

Pentru Vladimir Putin era axiomatic că rușii și ucrainenii împărtășesc aceeași identitate națională[1]. Este o mentalitate veche de secole. E adevărat că uneori Putin s-a exprimat mai nuanțat: „Dar noi iubim Ucraina și mă gândesc la ucraineni ca la frații noștri, chiar dacă nu sunt exact același popor cu rușii și parte a poporului rus”[2]. Cu toate că, de regulă, el nu face o distincție clară între un rus și un ucrainean.

Elita de la Kremlin ar fi acceptat o Ucrainăă independentă doar atâta vreme cât niciun alt stat nu i-ar fi controlat viitorul, iar Ucraina privea Rusia ca pe cel mai important partener al ei. La Moscova suna însă alarma ori de câte ori politicienii ucraineni vorbeau despre demersurile pentru

aderarea la Uniunea Europeană sau NATO. Putin și anturajul său erau deosebit de sensibili la asemenea sentimente: politicienii ruși voiau să mențină Ucraina ca pe o zonă a intereselor lor economice speciale, iar marii oameni de afaceri ruși erau de aceeași părere. Comandanții ruși considerau că baza navală Sevastopol din Crimeea era crucială pentru securitatea Rusiei, Sevastopolul fiind venerat în analele militare rusești pentru asediile din timpul Războiului Crimeei din 1853-1856 și al celui de-al Doilea Război Mondial. Mulți ruși obișnuiți credeau că Rusia și Ucraina trebuiau să rămână împreună[3].

Putin nu poate nega că milioane de ucraineni vorbesc mai degrabă ucraineana decât rusa. El arată în schimb spre alte milioane de ucraineni care sunt vorbitori de rusă și dintre care unii nu vorbesc deloc ucraineana. Cetățeni bilingvi se găsesc în orice loc din Ucraina, mic sau mare, iar suprapunerea lingvistică dintre rusă și ucraineană este foarte mare: un rus monolingv și un ucrainean monolingv pot să citească fiecare în limba celuilalt, chiar dacă imperfect.

Există profunde legături culturale. Biserica Ortodoxă Rusă își are originile în Kievul secolului al IX-lea, când entitățile „Rusia” și „Ucraina” încă nu existau. Teritoriul care constituie acum Ucraina a ajuns sub suzeranitatea Rusiei în 1654, când ucrainenii au înlăturat jugul polonez și au cerut protecția Rusiei. Rusia, Prusia și Austria au împărțit Polonia între ele în divizările care au avut loc în 1771-1795. Rezultatul a fost că și mai mulți ucraineni au ajuns supuși ai țarilor. Era un imperiu care se extinsese recent spre sud, împingându-i înapoi pe otomani, și anexase Crimeea și regiunile din jur. Autoritățile din capitala Rusiei, Sankt-Petersburg, au împărțit teritoriile cucerite în provincii și i-au încurajat pe nobilii locali să vorbească rusa. Nu existau decât puține școli ucrainene. Limba ucraineană era vorbită în principal de țărani. Când Gogol și alți scriitori din Ucraina și-au făcut apariția pe scena literară, au ales ca limbă rusa. În consecință, mulți ruși, printre care și Putin, nu au

acceptat niciodată că ucrainenii sunt un popor separat, cu propria naționalitate.

Chiar și așa, criticii lui Putin tind să supraestimeze omogenitatea națională a Ucrainei și longevitatea frontierelor sale. Înainte de Primul Război Mondial, teritoriile ucrainene apăreau pe hărțile țariste ca provincii ale Imperiului Rus, fără vreo referire la etnicitate, iar regiunea în care ucraineana era principala limbă era numită oficial Malorusia („Mica Rusie") – autoritățile de la Sankt-Petersburg voiau să nu existe nicio îndoială în privința dominației ruse. Acest lucru s-a schimbat după Revoluția din Februarie 1917, când guvernul provizoriu rus a observat o intensificare a afirmării naționale ucrainene. Însă nu rușii, ci germanii au fost primii care au desemnat și au demarcat un stat numit Ucraina, în timpul negocierilor pentru pace de la Brest-Litovsk cu comuniștii lui Lenin, care acaparaseră puterea în Rusia în urma Revoluției din Octombrie 1917, pentru a descoperi mai apoi că Germania putea și avea să-i înfrângă dacă nu cedau suveranitatea asupra Ucrainei și a altor teritorii de la granița de vest a fostului Imperiu Rus.

Timp de câteva luni, Ucraina a fost un stat-marionetă, oficial independent, dar sub ocupație militară germană. Cu Germania învinsă în Primul Război Mondial și cu victoria comuniștilor în războiul civil care a urmat, Lenin și Stalin trebuiau să decidă ce era de făcut cu teritoriile locuite de ucraineni. Ignorând numeroasele obiecții ale veteranilor comuniști, ei au hotărât să mențină o republică sovietică ucraineană, dar sub controlul Moscovei. Nu aveau totuși încredere că ucrainenii se vor putea autoguverna dacă noua Ucrainăă nu avea un sector industrial puternic, astfel că au luat Harkovul și Bazinul Donului din republica sovietică rusă și le-au transferat autorităților ucrainene. Urmarea a fost că milioane de ruși s-au pomenit rezidenți ai Ucrainei sovietice. În același timp, administrația comunistă a încurajat predarea limbii ucrainene în școli. Vorbitorii de ucraineană au fost promovați în funcții publice. În

ciuda faptului că Ucraina era o republică sovietică cu etnicitate mixtă, în anii ’20 a început să se impună sentimentul încrederii naționale. În 1929, când Stalin a impus cu brutalitate colectivizarea fermelor, această încredere s-a transformat în ură și revoltă. A urmat, în 1932-1933, foametea răspândită. În plus, Stalin a restricționat folosirea limbii ucrainene în școli și în presă. Măreața Rusie era aclamată ca sora mai mare a Ucrainei. Toate acestea nu au făcut decât să adâncească sentimentele de ură ale ucrainenilor față de Moscova.

Apoi a avut loc invazia germanilor din 1941 și din nou ucrainenii au suferit îngrozitor. Naționalitatea ucraineană s-a consolidat în condiții vitrege. Putin nu spune nimic despre toate acestea, iar când vorbește despre suferințele provocate de Stalin subliniază că „prima și cea mai mare victimă” a represiunii nu a fost poporul ucrainean, ci poporul rus[4].

În 1945, când a încetat războiul, granițele au fost retrasate. Părți din Polonia antebelică au fost transferate Ucrainei sovietice, în vreme ce Polonia postbelică a primit teritorii germane de la est de Oder și Neisse, un fapt pe care Putin l-a menționat pentru a sublinia că Ucraina de azi este o creație artificială[5]. Nikita Hrușciov, succesorul lui Stalin după moartea acestuia în 1953, pe care Stalin îl numise mai demult în fruntea Partidului Comunist din Ucraina, știa foarte bine cât de afectați erau ucrainenii de tratamentul dur la care îi supusese Moscova.

Ce a făcut Hrușciov pentru ucraineni a fost să transfere Crimeea din republica rusă în cea ucraineană. Avea sens și din punct de vedere economic: în peninsulă ajungeau apa și transportul din Ucraina, în vreme ce Rusia era separată de Crimeea de apele strâmtorii Kerci – un lucru pe care Rusia l-a trecut cu vederea când a afirmat că decizia lui Hrușciov a fost un capriciu. Putin, la rândul său, are motive să ignore faptul că aceasta s-a petrecut în 1954: Hrușciov nu devenise încă președinte și avea nevoie de aprobarea conducerii sovietice.

Pe vremea lui Hrușciov, această chestiune nu părea atât de importantă, de vreme ce Rusia și Ucraina făceau parte din același stat comunist multinațional. În orice caz, sensibilitățile ucrainene nu au fost domolite. Restricțiile cu privire la autoexprimarea națională au durat până la sfârșitul anilor ’80, iar conducerea politică de la Kiev era numită și controlată de Kremlin. În timpul lui Gorbaciov situația ucrainenilor nu s-a schimbat, dar ei au rămas pașnici, fiind conduși în continuare de o elită comunistă care, în cea mai mare parte, fusese numită pe vremea lui Brejnev. Era o situație care-i convenea lui Gorbaciov: el nu voia să aibă probleme din partea Ucrainei câtă vreme era ocupat cu reformele la Moscova.

Tensiunile dintre Rusia și Ucraina au crescut pe măsură ce aceste două țări au făcut pași spre independență. După lovitura de stat eșuată împotriva lui Gorbaciov din august 1991, unii politicieni din anturajul lui Elțîn au mers la Kiev pentru a vedea care era situația acolo. Ei l-au avertizat pe președintele Kravciuc să fie prudent: în cazul în care Ucraina se retrăgea unilateral din URSS, au spus ei, conducătorii ucraineni ar fi dat dovadă de lipsă de înțelepciune crezând că granița ruso-ucraineană existentă va rămâne neschimbată. Unii ruși influenți voiau ca Rusia să preia teritoriile ucrainene vecine unde vorbitorii de rusă erau majoritari și unde erau în joc interesele de securitate ale Rusiei. Liderii ruși și cei ucraineni au evitat orice confruntare în următorii ani, iar Elțîn a negociat ușor cu Kravciuc și cu succesorul acestuia, Leonid Kucima, în ciuda unor dispute cu privire la baza navală a Rusiei de la Sevastopol[6]. În orice caz, în acel moment Rusia și Ucraina depindeau amândouă de sprijinul financiar al Occidentului. În 1994 s-a ajuns la un acord cunoscut ca Memorandumul de la Budapesta, semnat de Rusia, Ucraina, SUA și Marea Britanie, prin care primele două se angajau să-și respecte reciproc suveranitatea și granițele.

Pe această bază, Ucraina a renunțat la toate forțele ei nucleare, ceea ce nu a făcut decât să sporească autoritatea Moscovei asupra conducătorilor de la Kiev, deoarece Ucraina a rămas dependentă de Rusia în privința aprovizionării cu combustibili. În vreme ce refacerea economiei rusești după criză a fost dificilă până la începutul noului mileniu, bugetul ucrainean a rămas într-o stare dezastruoasă, iar miniștrii ruși erau încântați să spună în dreapta și în stânga cum îi păsuiesc ei pe ucraineni când nu-și plătesc facturile de gaz la timp sau chiar deloc.

Alegerea lui Viktor Iușcenko în funcția de președinte al Ucrainei în 2014 a reprezentat un punct de cotitură în relațiile ruso-ucrainene, în special când acesta a început să vorbească despre stabilirea unei legături strânse cu Uniunea Europeană, poate chiar în perspectiva admiterii Ucrainei ca membru deplin. Au existat, de asemenea, discuții și despre începerea demersurilor pentru intrarea în NATO. Aceste lucruri i-au îngrozit pe miniștrii ruși, care preferau ca Ucraina să se alăture unei proiectate Uniuni Economice Eurasiatice. Putin voia de multă vreme să creeze un bloc economic regional pe care să-l controleze Rusia și privea Ucraina ca pe cel mai valoros potențial membru. Mizele erau foarte mari, iar de la începutul mileniului Kremlinul și-a exprimat de multe ori nervozitatea în legătură cu Crimeea. Încurajați de Moscova, vorbitorii de rusă din Crimeea au făcut presiuni serioase pentru a li se acorda drepturi. Activiștii din Sevastopol au cerut recunoașterea rusei ca limbă oficială și au denunțat naționalismul ucrainean și omagiul adus de Kiev lui Stepan Bandera, care, în cel de-al Doilea Război Mondial, se luptase pentru independența Ucrainei, colaborând cu al Treilea Reich. Ei erau mândri de baza navală rusească din oraș și lăudau Crimeea ca fiind leagănul ortodoxiei rusești[7]. Ziarul *Leghendarnîi Sevastopol* a declarat că Sevastopolul nu va fi niciodată separat de Federația Rusă – o idee ciudată, de vreme ce orașul era separat de Rusia printr-o graniță acceptată la nivel internațional[8].

La Conferința pentru Securitate de la München din 10 februarie 2007, Putin s-a plâns că „garanțiile” oferite în 1990 împotriva expansiunii către est a NATO nu au fost respectate. Exprimându-și nemulțumirea față de prezența trupelor NATO la granițele rusești, el a afirmat că rușii se vor abține să riposteze: prea multă forță fusese folosită în ultima vreme. A cerut ca disputele internaționale să fie înaintate Națiunilor Unite[9].

Putin a fost și mai furios în anul următor, când președintele Bush, exasperat de refuzul repetat al Serbiei de a-i lăsa în pace pe albanezii din Kosovo, a cedat în fața cererii de independență totală a guvernului kosovar. Ignorând obiecțiile inevitabile ale Rusiei, pe 18 februarie 2008 Statele Unite au mers mai departe și au recunoscut independența[10]. Nu s-ar fi putut întâmpla într-un moment mai sensibil pentru relațiile ruso-americane. La începutul anului, Ministerul Afacerilor Externe rus aflase că administrația Bush intenționa să admită Georgia și Ucraina în NATO, dacă nu imediat, atunci cel puțin printr-un acord asupra unui Plan de Acțiune pentru Aderare (Membership Action Plan – MAP). Secretarul de Stat Condoleezza Rice se îndoia că acesta era un pas prudent, iar când i-a adus la cunoștință planul președintelui Iușcenko, în februarie, la Forumul Economic de la Davos, acesta aproape că a izbucnit în lacrimi: „Va fi un dezastru, o tragedie dacă nu obținem MAP-ul”[11]. Ambasadorul Statelor Unite la Varșovia, William J. Burns, a transmis că ministrul Afacerilor Externe rus, Serghei Lavrov, a subliniat cât se putea de ferm că acesta ar fi un pas expansionist prea mare: Occidentul trebuia să înțeleagă natura „emoțională și nevralgică” a problemei Ucrainei pentru partea rusă. În orice caz, adăugase Lavrov, cetățenii vorbitori de rusă ai Ucrainei aveau să respingă cel mai probabil o asemenea propunere și ar fi putut izbucni un război civil[12]. Au urmat discuții la Consiliul de Securitate Națională de la Washington. Bush a continuat să facă presiuni pentru un răspuns pozitiv la propunerile oficiale ale Georgiei și Ucrainei: „Dacă aceste două țări vor MAP, nu pot să refuz”. Problema era că celelalte state NATO au rămas în

general în afara acestor discuții până cu puțin înainte ca liderii lor să sosească la București, la începutul lui aprilie 2008, pentru summitul NATO, și nici măcar Bush nu luase o decizie finală înainte să plece din Statele Unite[13].

Cancelarul german Angela Merkel nu avusese niciodată încredere în președintele georgian Miheil Saakașvili și era dezamăgită de Viktor Iușcenko. Saakașvili, elocvent, dar impetuos, a speriat-o cu dorința sa de a-i provoca pe ruși, în vreme ce Iușcenko, care câștigase alegerile din 2004 cu o platformă axată pe democrație și intrarea în Uniunea Europeană, nu-și respectase promisiunile. Mai mult, Merkel și ministrul său de Externe, Frank-Walter Steinmeier, doreau ca această discuție să fie lăsată deoparte în interiorul NATO. Polonezii au avut o atitudine diferită, întrebând de ce Berlinul își făcea griji în privința Moscovei, în loc să manifeste simpatie față de victimele din trecut și de potențialele victime ale acesteia. Merkel a discutat cu lideri est-europeni vorbitori de rusă, în mod ironic singura limbă comună. Rezultatul a fost un compromis care nu oferea MAP, dar era un pas către acesta. S-a propus ca, în loc să se ia o decizie la București, să se organizeze o întâlnire a miniștrilor de Externe mai târziu în acel an, în speranța că asta va mai domoli furia rușilor[14]. Poate că a rezolvat unele probleme din interiorul NATO, dar nu i-a potolit pe ruși. Nimeni nu era mai conștient de acest lucru decât Merkel, care-l asigurase pe Putin că Germania nu va susține propunerea Americii[15].

Putin voia să împiedice politica NATO. El a semnalat această intenție ajungând cu patruzeci de minute mai târziu la summit pentru a-și susține discursul. În sală era o atmosferă de așteptare nervoasă. După cum s-a exprimat ministrul de Externe polonez, Radek Sikorski, în condiții normale, distinsa adunare ar fi plecat furioasă după zece sau cincisprezece minute de așteptare. Toți au rămas deoarece voiau să afle care era poziția oficială a Rusiei într-una din cele mai delicate probleme de pe agenda lor[16].

Putin a ținut un discurs amenințător. A condamnat întreaga discuție despre intrarea Georgiei în NATO, subliniind că Rusia rezistase tentației de a recunoaște independența Abhaziei și Osetiei de Sud ca reacție la recenta recunoaștere a independenței republicii Kosovo. Următoarele sale cuvinte i-au făcut pe ascultători să se cutremure. Orice încercare de a aduce Ucraina în NATO, a avertizat el, va aduce această țară „în pragul dispariției”[17]. Cei prezenți erau profund șocați. Discursul a fost atât de incendiar, încât Moscova nu l-a publicat nici în ziua de azi. Sikorski i-a cerut însă ministrului adjunct de Externe rus o copie, pe care, mai târziu, le-a dat-o ucrainenilor, deoarece voia ca aceștia să știe ce pericol îi pândește și să-i încurajeze să-și consolideze pregătirea militară[18].

Amenințarea implicită a lui Putin că va invada și va distruge Ucraina – de fapt, întreaga sa prestație combativă – a provocat multă neliniște în rândurile liderilor NATO. În America de Nord și în Europa, presa descria cu însuflețire impactul discursului său. Dar în următoarele zile povestea a intrat într-un con de umbră. Parcă politicienii occidentali voiau să uite evenimentul neplăcut și să se ocupe de alte probleme. Putin nu era politicianul lor favorit și s-a răspândit ideea că succesorul său, Medvedev, era o persoană cu care te puteai înțelege mai ușor și care, se spera, avea să adopte o atitudine diferită în cadrul relațiilor internaționale. Când Bush și secretarul de stat Rice au încetat să mai vorbească despre încurajarea Georgiei și Ucrainei în vederea intrării în NATO, Merkel a tras concluzia că discuția fusese abandonată. Numai președintele polonez Lech Kaczyński voia să meargă mai departe, dar nu a reușit să convingă pe nimeni, cu excepția lui Saakașvili, care oricum era deja convins[19].

Tensiunile ruso-americane s-au relaxat și mai mult când discuțiile au părut să indice că, indiferent ce credea despre expansiunea NATO, Putin nu se opunea cu tot dinadinsul intrării Ucrainei în Uniunea Europeană. Potrivit președintelui Comisiei Europene, José Manuel Barroso,

conducerea rusă făcea distincție între alianța militară și realinierea politică și economică: „Ei s-au opus intrării Ucrainei în NATO. Dar Putin mi-a spus de câteva ori – așadar, nu este o informație la a doua mână – că, în principiu, nu ar avea nicio obiecție cu privire la aderarea Ucrainei la UE”[20]. Ce nu a înțeles probabil Barroso – sau nu a întrebat – au fost termenii pe care Putin îi considera acceptabili pentru Ucraina ca să devină membră UE; în orice caz, liderul rus se concentra pe împiedicarea expansiunii NATO către est. Era o perioadă în care Rusia purta negocieri la diferite niveluri pentru integrarea în blocuri comerciale mai mari, inclusiv în Organizația Mondială a Comerțului. Rușii au analizat chiar posibilitatea de a deveni un fel de membri asociați ai Uniunii Europene[21].

Însă considerentele geopolitice nu s-au schimbat în momentul în care Putin și-a încheiat mandatul, lucru trecut cu vederea de Miheil Saakașvili în august 2008, când și-a mutat trupele în Osetia de Sud, care făcea parte din Georgia, dar beneficia de garanții de securitate din partea Rusiei. Secretarul de stat american Rice îl auzise pe Putin declarând emfatic: „Dacă Saakașvili vrea război, o să-l aibă. Și orice sprijin pe care i-l veți da va duce totodată la distrugerea relațiilor noastre”[22]. Ea s-a străduit să-l convingă pe Saakașvili să nu facă nimic care să-i provoace pe ruși. „Nu puteți folosi forța”, l-a avertizat direct în iulie. Putin desfășurase trupe în enclava osetă cu luni în urmă. Eliberase pașapoarte rusești tuturor oseților care depuseseră cerere. Saakașvili știa toate astea, dar se gândise că, dacă nu reușea să afirme autoritatea Georgiei, Osetia de Sud avea să devină provincie rusească. Când i-a împărtășit opinia sa lui Rice, aceasta i-a transmis un avertisment dur: „Nimeni nu va veni în ajutorul vostru și veți pierde”[23].

Saakașvili a propus compromisuri provizorii Moscovei, fără să-și schimbe atitudinea. Norii războiului s-au adunat, iar Putin și Medvedev, care-i urmase în mai la președinție, s-au gândit că americanii ar fi trebuit să facă mai mult pentru a-l opri pe Saakașvili[24]. Ei îl considerau o

marionetă a Washingtonului și nu credeau că Rice nu putea pur și simplu să-i ordone să fie rațional. Voiau, de asemenea, să-și regleze conturile cu Saakașvili pentru că dorea să devină membru NATO, iar acum el le oferea scuza de care aveau nevoie[25].

Medvedev, care se confrunta cu primul examen internațional al mandatului său, a ordonat trupelor rusești să treacă munții Caucaz pe 7 august. Armata georgiană a fost copleșită rapid. Medvedev era convins că exista și altă miză a conflictului în afară de apărarea drepturilor oseților: legăturile Georgiei cu puterile occidentale erau privite la Moscova ca o amenințare serioasă a intereselor Rusiei. Medvedev credea că, dacă nu ar fi avut loc operațiunea militară a rușilor, mai devreme sau mai târziu georgienii ar fi fost primiți în NATO[26].

Președintele Franței, Nicolas Sarkozy, s-a implicat din partea Uniunii Europene, mergând la Tbilisi pentru a obține de la Saakașvili un acord pentru încetarea focului înainte ca trupele rusești să avanseze mai mult. S-a discutat despre faptul că Tbilisi, capitala Georgiei, avea să cadă în mâinile rușilor în următoarele zile. Saakașvili a acceptat, iar Sarkozy s-a dus imediat la Moscova pentru a cere conducerii să înceteze lupta[27]. Cu toate că în acel moment nu mai era președinte, ci prim-ministru, Putin a vorbit public despre campania militară și despre meritele ocupării capitalei georgiene. Îmbătat de victoria militară a Rusiei, i-a spus lui Sarkozy că se gândea să facă ce-i făcuseră americanii lui Saddam Hussein și să-l „spânzure pe Saakașvili de boașe”.

Sarkozy, care avea și el un temperament imprevizibil, l-a îndemnat să se gândească la posibilele consecințe politice: „Da, dar vrei să sfârșești ca Bush?”. Putin s-a calmat și a recunoscut: „A, aici ai dreptate”[28]. Președintele francez a obținut un compromis în vederea încetării ostilităților. Era redactat în termeni vagi și nu atât de categorici în privința nevoilor de securitate ale Georgiei pe cât ceruse Saakașvili, însă acesta nu era în situația de a putea refuza[29].

Atât Medvedev, cât și Putin voiau ca puterile occidentale să înțeleagă îngrijorările lor legate de ceea ce considerau a fi interesele legitime ale Rusiei. La summitul NATO, Putin trăsese deja un semnal de alarmă: Crimeea, a subliniat el, nu fusese alipită Ucrainei până la decizia arbitrară a liderilor comuniști de la Moscova din 1954. Și a continuat: în regiunea sudică a Ucrainei existau doar ruși, nu și ucraineni[30]. În realitate, potrivit recensământului din 2001, rușii reprezentau doar trei cincimi din populația Crimeei; ucrainenii reprezentau aproape un sfert. Prin urmare, era absurd ca Putin să nege existența unor largi minorități ucrainene și tătare crimeene și trebuie să-și fi dat seama că mulți dintre cei prezenți – inclusiv președintele Iușcenko al Ucrainei – știau că spunea lucruri fără sens. Probabil că a vrut doar să se asigure că toată lumea a înțeles sensibilitățile sale strategice legate de Crimeea. Dacă asta a fost intenția sa, a eșuat. Liderii occidentali, cu excepția notabilă a polonezilor și a altora din Europa Centrală și de Est, au ascultat cu îngrijorare discursul și au uitat imediat de el.

În următoarele sale declarații publice, Putin a omis să le reamintească. Dimpotrivă, pe 30 august 2008, a acordat televiziunii publice germane ARD un interviu în care a respins ferm ideea că Rusia ar fi intenționat vreodată să încalce suveranitatea Ucrainei, enervat de sugestia ministrului francez al Afacerilor Externe și Europene Bernard Kouchner, conform căreia conducerea rusă ar plănui o invazie a teritoriului ucrainean și capturarea orașului-port Sevastopol din Crimeea. „Crimeea nu este un teritoriu disputat”, a explicat el cu asprime:

> Nu a existat niciun conflict etnic acolo, spre deosebire de cel dintre Osetia de Sud și Georgia. Rusia a recunoscut de multă vreme granițele actuale ale Ucrainei. În general, noi am încheiat discuțiile despre granițe. Problema demarcării încă există, dar este doar un detaliu tehnic. Consider că întrebările despre asemenea obiective ale Rusiei au un substrat provocator[31].

Acest interviu a avut loc la câteva zile după ce Rusia a încheiat războiul georgian. În acea perioadă, Kremlinul era criticat vehement pe plan internațional, iar Putin, asemenea lui Medvedev, încerca să convingă lumea că forțele armate ruse nu mai aveau alte ținte în fosta Uniune Sovietică.

Aceasta a rămas poziția publică a lui Putin. După ce a lansat amenințări la München și la București, le-a abandonat. Probabil că a fost încurajat de reîntoarcerea în fruntea Ucrainei a lui Viktor Ianukovici în februarie 2010[32]. Acesta i-a învins pe rivalii care voiau o continuare a „Revoluției Portocalii" și a trimis în închisoare unul dintre principalii săi opozanți, femeia de afaceri și fostul prim-ministru Iulia Timoșenko, în baza acuzației de corupție. El a salutat Kremlinul, vorbind despre nevoia unei împăcări cu Rusia, chiar dacă a continuat demersurile pe lângă Uniunea Europeană. Faptul că Putin nu a mai repetat prestațiile de la München și București a avut consecința periculoasă că i-a liniștit pe occidentali. În diplomație, ce rămâne nespus este adesea la fel de important ca lucrurile spuse.

Ca prim-ministru, Putin nu a scăpat din vedere Ucraina, mai ales când vorbea cu rușii despre Crimeea. El i-a încurajat pe oamenii de afaceri ruși să deschidă filiale în Sevastopol[33]. De ani de zile, oamenii de afaceri bogați din Rusia cumpărau proprietăți imobiliare în Crimeea și dezvoltau hotelurile din stațiunile de pe litoral[34], inițiativă pe care Putin o aplauda. O creștere a prezenței economice rusești avea să întărească baza navală de la Sevastopol. În vreme ce majoritatea vorbitorilor de rusă din Crimeea votau politicieni care voiau relații prietenoase cu Rusia, o parte din comunitatea tătară, îngrijorată de dezvoltarea naționalismului ucrainean la Kiev, îl sprijinea pe Ianukovici, în speranța că va avea grijă de ea[35].

Toate acestea i-au încântat pe liderii de la Kremlin, în vreme ce Iușcenko se uita cu îngrijorare. El prefera o aliniere mai strânsă cu Uniunea Europeană și NATO, iar lecțiile războiului din Georgia l-au făcut

să înțeleagă că securitatea Ucrainei era mai dependentă ca niciodată de intrarea în NATO prin intermediul unui Plan de Acțiune în vederea Aderării[36]. La Moscova și la Kiev au continuat să aibă loc discuții pline de îngrijorare despre ce se punea la cale în cealaltă capitală.

Între timp, Kremlinul a abordat problema Sevastopolului. Baza navală a Rusiei, cu cei 25.000 de ofițeri și marinari activi ai săi, fusese un motiv de neliniște pentru Moscova începând de la jumătatea anilor '90, când Kievul revendicase proprietatea întregii flote. Însă jurământul naval față de Rusia i-a menținut autoritatea, iar Kievul și-a dat seama că ambiția sa nu era practică, deoarece majoritatea trupelor s-ar fi revoltat. În 1997 Kievul a acceptat o împărțire a flotei între cele două țări, acordând Moscovei o licență pe 20 de ani pentru a-și staționa vasele și trupele în Sevastopol[37]. La puțină vreme după venirea sa la putere, președintele Ianukovici acceptase, în cadrul Acordului de la Harkov din aprilie 2010, să prelungească termenul de staționare a flotei ruse cu încă 25 de ani în schimbul unei reduceri masive a prețului pe care ucrainenii îl plăteau pentru petrolul rușilor. În total, Rusia trebuia să scoată din buzunar 40-45 de miliarde de dolari pentru permisiunea de a folosi facilitățile de la Sevastopol. Putin era livid. „Pentru banii ăștia sunt gata să-i mănânc pe Ianukovici și pe prim-ministrul lui! Nicio bază militară din lume nu costă atât de mult!"[38]

Ianukovici ajunsese la președinția Ucrainei cu o campanie pro-Rusia, o victorie salutată de ruși pentru că punea capăt „Revoluției Portocalii" a Ucrainei. Iușcenko, liderul revoluției, nu avusese niciodată o majoritate în Rada Supremă (parlamentul ucrainean) și îl numise inițial pe Ianukovici ca prim-ministru, pentru a stabili un echilibru politic. Cu toate că venirea lui Ianukovici la președinție era pe placul rușilor, aceștia nu simțeau că pot fi pe deplin mulțumiți. Politica Ucrainei rămânea nestatornică. Activiștii rusofoni de la Kiev și-au exprimat teama că naționaliștii ucraineni ar putea da o lovitură cu ajutorul americanilor[39]. Au apărut

broșuri inteligent concepute, care îndemnau poporul ucrainean să susțină demersurile de aderare la Uniunea Europeană și de intrare în NATO[40]. Ianukovici ar fi putut să piardă alte alegeri, la fel cum pierduse în 2005 în favoarea lui Iușcenko. În plus, Ianukovici era un negociator dur. Nu doar că negociase cu îndârjire cu Rusia, care voia să-și păstreze facilitățile navale de la Marea Neagră, ci reluase de asemenea negocierile Ucrainei pentru statutul de membru asociat al Uniunii Europene. El instiga continuu Moscova împotriva Bruxellesului, lăsând să se înțeleagă că Ucraina avea să aleagă Uniunea Europeană ca partener dacă Rusia nu-și mărea sprijinul financiar. Nu exista nicio garanție că atitudinea favorabilă față de Moscova avea să dureze.

Această manifestare a entuziasmului față de Uniunea Europeană a determinat Bruxellesul să caute moduri de a-l tenta pe Ianukovici să se despartă de Moscova. Reacția Rusiei a fost să introducă sancțiuni economice împotriva Ucrainei[41]. Așa cum era de așteptat, acest lucru a întărit poziția politicienilor ucraineni care erau mai principiali decât Ianukovici și doreau ca Ucraina să se îndrepte spre Europa.

În toamna anului 2013, Uniunea Europeană a făcut o ofertă detaliată pentru a include Ucraina „într-o zonă a liberului schimb aprofundată și cuprinzătoare”. Putin a văzut aici un dublu pericol economic. Într-unul din scenarii, Ucraina ar fi fost plasată într-o uniune vamală din care Rusia ar fi fost exclusă; în celălalt, Uniunea Europeană ar fi dobândit acces la economia Rusiei fără taxe vamale, de vreme ce nu existau bariere comerciale între Rusia și Ucraina. Geopolitica era de asemenea în joc. Putin nu suporta gândul că Ucraina ar putea ieși din sfera de influență a Rusiei. Lavrov, ministrul de Externe, a ridicat obiecții, solicitând negocieri multilaterale: „Trebuie să facem eforturi pentru o uniune a uniunilor, o alianță între UE și Uniunea Eurasiatică”[42]. Între timp, Uniunea Europeană a continuat să pregătească terenul pentru ca Ucraina să dobândească statutul de membru deplin la o dată viitoare. Trebuiau

făcute reforme care să implice piețe libere, respectarea contractelor, libertatea politică, alegeri corecte și domnia legii – toate complet incompatibile cu condițiile predominante din Rusia și din restul proiectatei Uniuni Economice Eurasiatice.

În cadrul guvernului rus, viceprim-ministrul Igor Șuvalov era considerat responsabil pentru că împinsese Ucraina și mai tare în brațele Uniunii Europene. El s-a dus să facă o campanie de relații publice la Kiev și, în același timp, a încercat să convingă opinia publică europeană că UE nu avea motive să se îngrijoreze dacă Ucraina alegea să adere la Uniunea Economică Eurasiatică ca parteneră a Rusiei[43]. Dar asupra unui singur lucru era de neclintit: ucrainenii trebuiau să opteze fie pentru Uniunea Economică Eurasiatică, fie pentru Uniunea Europeană. După cum s-a exprimat Șuvalov, aranjamentele vamale ale celor două entități erau incompatibile. El sublinia astfel că Rusia avea să sufere din cauza competiției economice occidentale nerestricționate dacă Ucraina adera la Uniunea Europeană și își păstra regimul de liber schimb cu Rusia[44]. Din punctul de vedere al autorităților ruse, propunerea ca Ucraina să intre în Uniunea Europeană avea să fie un cal troian între zidurile Rusiei.

Bruxellesul a subestimat agitația pe care o provoca la Moscova. Ministrul de Externe Lavrov nu a ajuns la niciun rezultat când i-a prezentat situația președintelui Barroso, care nu vedea nimic în neregulă în comportamentul Comisiei Europene. El i-a amintit lui Lavrov că europenii nu făcuseră nimic pentru a-i împiedica pe ruși să se apropie de chinezi, prin urmare, de ce ar fi vrut rușii să se amestece dacă ucrainenii și europenii hotărau să-și strângă relațiile[45]? În opinia lui Barroso, exprimată la sfârșitul anului 2014, Uniunea Europeană nu putea fi acuzată de nechibzuință:

> Eram perfect conștienți de toate riscurile. Am vorbit cu Putin de mai multe ori și el ne-a spus cât de importante erau pentru el uniunea vamală, Uniunea [Economică] Eurasiatică și rolul caracteristic pe care îl vedea pentru Ucraina. Dar ar fi trebuit să renunțăm? Ar trebui să

spunem: „Bine, Vladimir, Ucraina e a ta, fă ce vrei?”. Aceasta este consecința logică a ce spun ei. Este total inacceptabil[46].

Teoretic, dacă Ucraina avea să dobândească statutul de membru asociat al Uniunii Europene, acest lucru ar fi fost în avantajul Rusiei, deoarece o mai mare ordine politică și economică – una dintre cerințele pentru acest statut – i-ar fi permis Ucrainei să-și onoreze obligațiile financiare. Kievul ar fi încetat să-i dezamăgească pe creditorii ruși. Dar Moscova nu vedea așa lucrurile. În opinia lui Putin, acordarea statutului de membru asociat Ucrainei ar fi redus șansele de a stabili o relație armonioasă între cele două țări și ar fi afectat economia Rusiei. Rușii nu puteau fi siguri că, odată ajunsă pe orbita Uniunii Europene, Ucraina nu avea să obțină în cele din urmă și statutul de membru NATO. Putin nu putea să pară slab în fața amenințărilor străine. El nu era atât de invulnerabil la capriciile opiniei publice pe cât se credea, și știa asta[47]. Barroso a refuzat să dea înapoi. Când Lavrov a ridicat obiecții în fața negociatorilor Uniunii Europene, s-a lovit de un zid: „Nu este treaba dumneavoastră”[48]. Putin s-a simțit ofensat de modul în care Bruxellesul încerca să accelereze discuțiile cu Ucraina: Rusia, avea să observe el mai târziu, fusese nevoită să poarte negocieri timp de 17 ani pentru a intra în Organizația Mondială a Comerțului[49].

După 1991 a fost în interesul conducătorilor de la Kremlin ca Ucraina să rămână împotmolită în mocirla corupției: dacă Ucraina s-ar fi reformat și viața publică și afacerile s-ar fi aflat sub domnia legii, poporul rus ar fi putut să-și dorească același lucru, iar asta ar fi însemnat revoluție și sfârșitul clicii lui Putin.

În decembrie 2013, potrivit autorităților de la Kremlin, Statul-Major rus făcea deja un plan de contingență pentru o operațiune militară[50]. Se pare că în vara acelui an o serie de soldați profesioniști fuseseră întrebați dacă ar vrea să lupte în Ucraina, iar cei care ezitaseră fuseseră lăsați la vatră când le expirase contractul[51]. Comandanții încheiaseră pregătirile

înainte chiar ca politicienii să dea undă verde. Însă politicienii se mișcau deja – sau erau puși în mișcare. La Consiliul de Securitate din decembrie, Patrușev a fost încântat să-l audă pe Vladimir Konstantinov, purtătorul de cuvânt al parlamentului din Crimeea, care era în vizită la Moscova în acel moment, spunând că Crimeea este gata „să meargă la Rusia" dacă Ianukovici avea să fie dat jos de la putere[52].

Pe 29 noiembrie 2013, îngrijorările Kremlinului au dispărut brusc când Ianukovici și-a anunțat dorința de a ajunge la un acord cu Rusia. Abandonând înțelegerile la care ajunsese cu Bruxellesul, el susținea acum cu tărie Uniunea Economică Eurasiatică.

Ianukovici era oricum conștient de problemele serioase care s-ar fi iscat la Moscova dacă Kievul opta în favoarea Bruxellesului. El fusese recent la Soci pentru a purta discuții cu Putin la reședința prezidențială a acestuia. Era un loc cu un simbolism bogat: aproape de granița ruso-ucraineană și de Ialta, unde, în 1945, Stalin, Churchill și Roosevelt au plănuit viitorul Europei. Putin știa că de regulă trebuia să plătească pentru ca Ianukovici să fie mulțumit, și nici de data asta nu s-a întâmplat altfel. Când Ianukovici i-a dezvăluit dificultățile sale bugetare, Putin a fost de acord să acorde un credit de 15 miliarde de dolari. Ianukovici pusese la grea încercare răbdarea lui Putin și obținuse o păsuire financiară. Chiar dacă nu știm exact cum a decurs dialogul, e greu de crezut că mesajul rușilor a fost prietenos. La întoarcerea în Ucraina, Ianukovici a încercat să-și convingă concetățenii că obținuse un târg mai bun decât orice ar fi primit din partea Uniunii Europene.

Putin a fost încântat, dar numai pentru câteva zile. Pe Maidanul din Kiev și pe bulevardele din apropiere au avut loc manifestații uriașe împotriva deciziei lui Ianukovici. El a trimis unități de poliție înarmate, dar asta nu a făcut decât să sporească opoziția, tinerii protestatari primind sprijin din vestul Ucrainei, unde ostilitatea față de Ianukovici și Rusia era

profundă. Politicienii și mass-media din Occident s-au grăbit să-și exprime sprijinul.

Putin a respins solicitările grupurilor politice proruse din Crimeea de a trimite mai multe trupe în peninsulă pentru a-i apăra pe locuitorii rusofoni, chiar dacă la o conferință de presă din 19 decembrie 2013 i s-a spus că asta făcuseră rușii în 2008 în Osetia de Sud și Abhazia. Intervenția armată în aceste două enclave, a replicat Putin, nu a fost doar pentru a-i proteja pe vorbitorii de rusă, ci și pentru a restabili ordinea. El a afirmat că în Crimeea nu existau tulburări asemănătoare, subliniind că garnizoana navală de la Sevastopol asigura stabilitatea. Dar a repetat avertismentul că autoritățile ruse nu erau indiferente la „situația compatrioților noștri". A criticat de asemenea Uniunea Europeană pentru că nu lua măsuri împotriva Estoniei, Letoniei și Lituaniei – țări membre UE –, care îi discriminau pe rezidenții ruși ce nu vorbeau limba oficială. Dar, a ținut el să precizeze, „asta nu înseamnă că suntem pe cale să scoatem sabia din teacă și să trimitem trupe". „E absurd", a insistat el. „Nimic de felul ăsta nu se întâmplă și nu poate să se întâmple."[53]

Cu toate acestea, planurile de contingență erau pregătite. În primele săptămâni din februarie 2014, conform publicației anti-Putin *Novaia gazeta*, printre liderii de la Kremlin circula un memorandum cu propunerea de ocupare și anexare atât a Crimeei, cât și a Ucrainei de Est în cazul în care Ianukovici era îndepărtat de la putere. În spatele memorandumului era ideea că o lovitură de stat la Kiev ar fi dus la prăbușirea bruscă a statului ucrainean și la divizarea țării în două: regiunile din vest și cele din est. Kievul ajunsese pe mâinile unor suporteri de fotbal huligani, ale unor infractori și fasciști; Ianukovici era un om pe care nu se putea conta, nehotărât și fără autoritate morală; susținătorii săi nu erau în măsură să restabilească ordinea, iar Uniunea Europeană plănuia să pună mâna pe vestul Ucrainei printr-o „intrigă geopolitică". Câțiva dintre „oligarhii" Ucrainei, se spunea în memorandum, finanțau protestele

din Maidan și erau dirijați de serviciile secrete britanice și poloneze. Se recomanda ca Rusia să ia inițiativa și să aranjeze „unirea” regiunilor estice ale Ucrainei cu ea[54].

Nu se știe cine a scris memorandumul, dar conținutul lui indică un tip de gândire larg răspândit atât în rândul elitei de la putere, cât și al opiniei publice. Conform acestuia, ar exista conspirații ale străinilor împotriva Rusiei și chiar împotriva Ucrainei. Multe dintre declarațiile publice ale lui Putin se bazau pe aceeași prezumție.

La sfârșitul lui ianuarie 2014, serviciile secrete americane nu vedeau vreun motiv pentru a atrage atenția asupra unei urgențe politice iminente[55]. Însă demonstrațiile de stradă au devenit tot mai violente și zona Maidanului era ocupată în continuare de protestatari. Poziția lui Ianukovici a devenit și mai amenințată odată cu sosirea activiștilor din vestul Ucrainei. Mass-media moscovită i-a acuzat că erau niște fasciști care negau rolul Armatei Roșii în înfrângerea celui de-al Treilea Reich. Ianukovici a ordonat o intervenție în forță a unităților de poliție pentru a înăbuși revolta care lua proporții și le-a permis lunetiștilor să tragă în demonstranți.

Represiunea nu a făcut decât să întărească hotărârea protestatarilor. Subsecretarul de stat american Victoria Nuland a sosit la Kiev și le-a împărțit personal alimente celor care stăteau în corturi în Maidan, gest care nu a făcut decât să înfurie Kremlinul. Discuțiile despre o conspirație americană menită să alimenteze protestele din Ucraina au devenit subiectul obișnuit al buletinelor de știri de la televiziunea rusă. Moscova l-a îndemnat pe Ianukovici să treacă la acțiuni decisive, dar el era conștient că situația avea să scape de sub control dacă ordona și mai multe acțiuni represive. Negocierile deveniseră obligatorii dacă se dorea evitarea unui război civil.

Cu acordul Uniunii Europene, Polonia, Germania și Franța s-au oferit să medieze. Miniștrii de Externe Radek Sikorski, Frank-Walter Steinmeier

și Laurent Fabius au plecat la Kiev. Sikorski a ajuns pe 19 februarie și, în timp ce-i aștepta pe Steinmeier și Fabius să i se alăture, a constatat cât de fragilă era ordinea publică. El a postat pe Twitter o fotografie cu lunetiști gata să tragă în protestatari. Pe 20 februarie, cei trei miniștri s-au întâlnit cu Ianukovici și i-au spus că nu mai avea timp și că trebuia să-și dea demisia. Ianukovici a pălit și a părăsit încăperea pentru a răspunde la un apel telefonic „din străinătate”; în absența sa, oficialii au explicat că apelul era de la Moscova. Toată lumea a înțeles că era vorba de Putin. Când Ianukovici s-a întors, o jumătate de oră mai târziu, a fost de acord să discute problema plecării sale. Deși nu a avansat o dată exactă, a spus că va fi spre sfârșitul anului. Pierduse, evident, susținerea Rusiei, iar Putin acceptase ideea că Ianukovici trebuia să plece. Părțile au căzut de acord să-l aducă la discuții pe trimisul special al Rusiei, Vladimir Lukin, deoarece ar fi fost greu să se ajungă la o soluție pașnică dacă Moscova nu era implicată[56].

Cei trei miniștri de Externe din Uniunea Europeană, având acceptul lui Ianukovici să acționeze ca intermediari, au deschis o bază la ambasada Uniunii Europene, pentru a purta discuții în acea seară cu liderii opoziției, Vitali Kliciko, Oleg Tiagnibok și Arseni Iațeniuk. Ei au refuzat să semneze vreun acord înainte ca Ianukovici să accepte termenii lor privind modul în care urmau să fie tratați protestatarii din piața Maidan. Lukin a venit în ajutor, propunând ca atât forțele speciale Berkut, cât și protestatarii care instalaseră corturi în piață să înceteze confruntările. Pe 21 februarie, la 7 dimineața, s-a ajuns în cele din urmă la un acord ce urma să fie semnat la prânz, în cadrul unei ceremonii. Catherine Ashton, Înaltul Reprezentant pentru afaceri externe și politica de securitate al Uniunii Europene, a transmis consimțământul Uniunii. La fel și administrația Obama. Kremlinul a fost cel care a stricat totul, nepermițându-i lui Lukin să semneze un acord care nu prevedea o reorganizare a Ucrainei pe o bază federală. Chiar și așa, Putin nu a

acționat pentru a bloca acordul în sine. Fabius plecase deja într-o călătorie programată în China. Sikorski și Steinmeier au rămas să ducă misiunea la bun sfârșit și să semneze alături de Ianukovici, Kliciko, Tiagnibok și Iațeniuk[57].

Ceremonia a fost stabilită pentru ora 18:45. Ianukovici făcuse o concesie crucială, promițând că Ucraina va reveni la Constituția din 2004 și că va reda Radei toate puterile pe care le avusese în trecut. Noi alegeri prezidențiale urmau să aibă loc cel târziu în decembrie 2014. Confruntările de stradă trebuiau să înceteze și armele ilegale să fie predate[58].

În acea seară, Ianukovici a vorbit la telefon cu Putin și i-a spus că stabilizase situația. Putin nu era liniștit. „Dar, în orice caz", avea să povestească el mai târziu, „i-am zis: «Mi se pare greșit să retragi forțele de ordine din Kiev»". „Da, înțeleg", a replicat Ianukovici. Mai apoi însă a spus că intenționează să-și urmeze programul prestabilit și să meargă la Harkov la o conferință. Lui Putin nu-i venea să creadă; el l-a îndemnat pe Ianukovici să rămână la Kiev și să restabilească legea și ordinea. Ianukovici a insistat să facă lucrurile în felul său. În disperare de cauză, Putin i-a telefonat lui Obama ca să obțină promisiunea că Washingtonul va continua să sprijine acordul de la Kiev. Era tot ce putea să facă Putin în circumstanțe atât de instabile[59]. Îngrijorarea sa în privința lui Ianukovici era întemeiată: trupele speciale Berkut nu numai că s-au retras de pe străzi, ci au părăsit centrul capitalei, iar Ianukovici nu a luat nicio măsură pentru a le aduce înapoi. Peste noapte, el a pierdut frâiele puterii.

O zi mai târziu, Kievul era zguduit de proteste. Cele mai negre temeri ale lui Putin s-au adeverit, provocându-i furia și disprețul față de Ianukovici: „Ce băiat grozav!"[60]. La momentul acela, Ianukovici se hotărâse să fugă cu toate bunurile și banii pe care îi putea lua cu el. Temându-se pentru viața sa dacă noile autorități ale Ucrainei aveau să

pună mâna pe ele, Ianukovici și-a luat valizele cu bani și s-a încredințat unor ruși care au fuseseră trimiși pentru a-l duce în Crimeea.

S-a convenit asupra unui plan de rezervă pentru a se întâlni cu Putin la Rostov-pe-Don, dincolo de granița ruso-ucraineană[61]. Între timp, o mulțime de oameni a dat buzna în reședința sa de la periferia Kievului, iar televiziunea de stat a difuzat materiale despre averea sa dobândită pe căi ilicite. Documente găsite în birourile prezidențiale dovedeau că, până în momentul fugii sale, Ianukovici ordonase reprimarea dură a demonstrațiilor. Poliția de temut a lui Ianukovici s-a făcut nevăzută.

Dintr-odată, Rusia „pierduse" Ucraina. Cel puțin așa au simțit liderii de la Kremlin și, probabil, mulți cetățeni ruși obișnuiți. La Kremlin, uimirea a fost urmată de furie, administrația neînțelegând de ce Ianukovici nu rămăsese ferm pe poziție. Fugind, lăsase un vid de putere și nimeni nu putea spune cine urma să preia președinția și guvernul, ci doar că avea să fie unul dintre cei care-l înfruntaseră. Rada Supremă a ales un cabinet condus de Arseni Iațeniuk. Politicieni americani și europeni s-au grăbit să-și anunțe sprijinul.

Planurile Rusiei s-au destrămat. Ceea ce încercase Putin să împiedice prin discursurile sale de la München și București a devenit realitate. Putin și apropiații săi erau urâți la Kiev, iar mass-media ucraineană a expus pe larg abuzurile și corupția din timpul lui Ianukovici, care tratase Ucraina ca pe vaca de muls a familiei sale. Putin trăia un coșmar personal.

12

Peninsula inseparabilă: anexarea Crimeei

În seara zilei de 23 februarie 2014, Putin lua parte la ceremonia de închidere a Jocurilor Olimpice de la Soci. Avea un zâmbet întipărit pe față. Era peste măsură de încântat de spectacolul magnific de pe stadion și de facilitățile ce fuseseră asigurate pentru competiții.

Avionul prezidențial îl adusese la timp de la Moscova, unde, în acea dimineață, depusese o coroană de flori la mormântul Soldatului Necunoscut[1]. Uitându-te la el, nu aveai cum să-ți dai seama de decizia amenințătoare pe care o luase în privința crizei ucrainene în primele ore ale zilei împreună cu oamenii săi cei mai de încredere – ministrul Apărării Serghei Șoigu, secretarul Consiliului de Stat Nikolai Patrușev, directorul FSB Aleksandr Bortnikov și șeful Administrației Prezidențiale Serghei Ivanov[2] –, la reședința sa din Novo-Ogariovo, după știrea că Ianukovici fugise din Kiev. Discuțiile se prelungiseră târziu în noapte. Putin și-a reamintit mai târziu:

> Am terminat în jur de șapte dimineața, i-am lăsat pe toți să plece și m-am dus la culcare… Iar la despărțire – nu voi face un secret din asta –, la despărțire, înainte ca toată lumea să plece, le-am spus tuturor colegilor mei, și erau patru dintre ei, că situația din Ucraina evoluase într-o asemenea direcție încât eram obligați să începem să depunem eforturi pentru a reda Crimeea Rusiei. Pentru că nu putem să lăsăm acest teritoriu și pe oamenii care locuiesc acolo în voia sorții și să-i aruncăm sub roțile naționaliștilor[3].

Putin a luat pur și simplu decizia de a ordona armatei ruse să răstoarne guvernul regional al Crimeei și să alunge trupele ucrainene din peninsulă.

Toți cei prezenți la Novo-Ogariovo aveau legături cu diferitele servicii de securitate. (Chiar și Ivanov fusese ministru al Apărării înainte de a intra în Administrația Prezidențială.) Prim-ministrul Medvedev, ministrul de Externe Lavrov și ministrul de Finanțe Siluanov nu fuseseră invitați, deși semnificația situației depășea cu mult domeniul militar. Alegând să ocupe peninsula Crimeea, Putin punea întregul viitor al Rusiei pe o traiectorie nouă, vizibilă și periculoasă.

Consultările de la Novo-Ogariovo aminteau în mod straniu de cele pe care secretarul general al partidului Leonid Brejnev le organizase în decembrie 1979, pentru a analiza propunerea de a trimite armata sovietică în Afganistan. Brejnev nu mai era într-o formă prea bună pentru a controla politica, dar un grup restrâns al Politburo-ului partidului, inclusiv ministrul Apărării Dmitri Ustinov, președintele KGB Iuri Andropov, ministrul de Externe Andrei Gromîko și veteranul Biroului Politic Mihail Suslov, a discutat cu el despre posibilitatea intervenției militare. Decizia a fost apoi luată fără a fi convocați toți membrii Politburo-ului. Președintele Consiliului de Miniștri Aleksei Kosîghin, cel care avea principala responsabilitate în ce privește sectorul civil al economiei, nu a fost prezent. Principala diferență față de 2014 a fost că Ministerul de Externe a fost reprezentat de Gromîko. A fost o decizie care a dus la carnajul înfiorător ce a luat sfârșit abia zece ani mai târziu, când armata sovietică și-a început retragerea rușinoasă.

Spre deosebire de bolnăviciosul Brejnev, Putin era în deplinătatea facultăților sale. El trebuia să se asigure că, dacă urma să trimită trupe în Ucraina, va acționa cu prudența cuvenită. Patrușev nu avea nicio îndoială: armata rusă trebuia să fie trimisă fără întârziere. Se spune că Șoigu a fost mai reticent, poate pentru că își aducea aminte de dezastrul din

Afganistan. Un alt motiv trebuie să fi fost că responsabilitatea pentru prestația trupelor rusești cădea pe umerii săi, și nu ai lui Patrușev[4].

Dar Putin și restul grupului știau de asemenea că Rusia nu suferise în mod excesiv ca urmare a invaziei în Georgia. George W. Bush protestase, dar făcuse prea puțin în afară de a suspenda activitatea Consiliului NATO-Rusia. Nu le-au fost aplicate sancțiuni cu privire la călătorii sau afaceri niciunui politician, funcționar rus sau companii rusești. Nu a fost luată nicio măsură pentru a-i asigura pe georgieni că vor putea într-un final să dobândească statutul de membru al NATO[5]. Dar, dacă toate acestea întăriseră încrederea lui Putin, el trebuie să fi fost totodată destul de inteligent pentru a sesiza o diferență majoră între Georgia și Ucraina. În vreme ce Saakașvili îi supărase cu bună știință pe ruși și ignorase sfatul precaut al americanilor, noile autorități de la Kiev primiseră deja semnale de încurajare de la Uniunea Europeană și America. Iar dacă în 2008 Osetia de Sud și Abhazia fuseseră transformate în protectorate rusești, Putin plănuia acum să anexeze peninsula la Rusia. Americanii aveau să recurgă cel mai probabil la măsuri non-militare care să provoace daune Rusiei. Legea Magnițki din 2012 demonstrase că o Americă furioasă era capabilă de răzbunare. Putin era pe punctul de a se arunca de pe stâncă fără să știe dacă dedesubt îl aștepta o apă calmă și suficient de adâncă.

Pe parcursul anului 2013, serviciile americane de informații nu înregistraseră vreun semn al unei invazii iminente, deși, pe 23 februarie 2014, consilierul pe probleme de securitate națională al lui Obama Susan Rice a declarat la postul american de televiziune NBC News că ar fi o „gravă greșeală” din partea Rusiei dacă ar invada Ucraina: o remarcă ciudată, cu excepția cazului în care fusese înștiințată de posibilitatea unei asemenea mișcări[6]. Dar, chiar dacă au știut ceva, americanii nu au luat nicio măsură. În orice caz, îndepărtarea de la putere a lui Ianukovici și direcția nouă a politicii de la Kiev au transformat situația internațională. Oricine venea la putere în capitala ucraineană avea să îmbrățișeze strâns

nu numai Uniunea Europeană, ci și NATO. Acest lucru ar fi pus – sau ar fi putut să pună – în pericol baza navală de la Sevastopol și, odată cu ea, securitatea națională. Niciun lider rus nu ar fi putut supraviețui unei asemenea rușini naționale. Naționaliștii ucraineni, care se remarcaseră la protestele din piața Maidan, aveau să câștige inevitabil influență. Vorbitorii de rusă din Ucraina se temeau de discriminare. Rusia considera că mișcările acesteia aveau o importanță existențială.

Dacă nu cumva disimulase (ceea ce nu poate fi exclus), Putin nu avusese niciun plan îndelung pregătit de a acapara Crimeea, dar cu siguranță că dezordinea de la Kiev îi oferea o șansă fără precedent, și probabil irepetabilă, de a pune mâna pe Sevastopol, marele oraș-port care, de când se prăbușise URSS, fusese cauza unor cheltuieli și dispute interminabile. Marina militară rusă își avea propria bază la Sevastopol, iar un contingent de elită din armată și aviație era gata să părăsească teritoriul rusesc. Armata rusă avea tancuri și avioane care le depășeau numeric pe cele ale Ucrainei și pe care țările NATO le scoseseră din uz în Europa Est-Centrală. Ucraina avea forțe convenționale insuficiente pentru a-l împiedica pe Putin să ocupe oricât de mult dorea din teritoriul său. O reacție militară din partea Americii ieșea din discuție. În situația foarte improbabilă în care Obama s-ar fi gândit să lanseze rachete de pe navele de luptă americane din Marea Neagră, Putin era pregătit să-și pună forțele nucleare în alertă[7]. Crimeea era acolo pentru a fi luată. Putin s-a decis să acționeze.

Pe 27 februarie, soldații ruși, deghizați și purtând măști, au ocupat Consiliul Suprem al Crimeei din Simferopol, înainte de a acapara clădiri strategice de pe cuprinsul peninsulei. Serghei Aksionov, liderul Partidului Unitatea Rusă, care ceruse adeseori încorporarea Crimeei în Rusia, a fost ales prim-ministru de parlamentarii proruși, care au intrat în clădirea Consiliului Suprem cu ajutorul unui cordon de soldați ruși puternic înarmați. Votul a fost anunțat încălcând Constituția ucraineană, care cere

permisiunea prealabilă a președintelui Ucrainei. Una dintre primele acțiuni ale lui Aksionov a fost organizarea unui referendum privind alipirea la Federația Rusă. Având sub control poliția și televiziunea, el și-a intimidat adversarii politici. Tătarilor și vorbitorilor de ucraineană le era teamă să protesteze. Între timp, guvernul de la Moscova pretindea că nu este implicat. Rezultatul referendumului a fost cel la care se aștepta toată lumea. Pe 16 martie, cu o largă majoritate, alegătorii din Crimeea au votat înlocuirea conducerii de la Kiev cu cea de la Moscova.

Două zile mai târziu, Putin a venit în fața Adunării Federale din capitala rusă pentru a propune aprobarea intrării Crimeei în Federație. Piața Roșie a fost înconjurată de trupe întărite de un contingent OMON, care fusese adus de la trei mii de kilometri depărtare, din Novosibirsk. Era o zi geroasă la Moscova. În incinta Kremlinului, politicienii și alți demnitari s-au așezat la rând pentru a intra în Marele Palat. Fețele lor străluceau de satisfacție. Un singur parlamentar, comunistul disident Ilia Ponomariov, a votat împotriva propunerii lui Putin; a fost suspendat rapid din Dumă și s-a refugiat în Ucraina[8].

La Kiev, atitudinea populației a devenit profund antirusească, inclusiv în rândul celor care anterior fuseseră neutri sau chiar proruși. Putin nu ar fi putut să facă mai mult pentru a-i înfuria pe ucraineni. Liderii politici ucraineni au jurat să apere țara împotriva oricărui alt atac. Președintele interimar Turcinov a decis că acest lucru putea fi realizat cel mai bine prin adoptarea unui statut de „non-bloc” de către Ucraina: evitarea oricărei alinieri fie la Uniunea Europeană, fie la Rusia. Secretariatul Radei Supreme a adoptat poziția opusă, redactând o lege pentru ca Ucraina să facă demersuri în vederea obținerii statutului de membru deplin al NATO[9]. Rada a abrogat legea din 2012, care le permitea provinciilor să adopte rusa ca una dintre limbile oficiale[10].

În Vest, lumea era din ce în ce mai îngrozită de ce făcea Putin. Dacă acesta contase pe o repetare a firavei reacții a lui Bush la războiul purtat

de ruși în Georgia, Obama i-a spulberat rapid iluziile. Deși îi vizase inițial doar pe funcționarii mai mărunți responsabili de chinurile în care și-a găsit sfârșitul avocatul lui Bill Browder, Legea Magnițki a stabilit un precedent, iar acum președintele Obama impunea sancțiuni economice. Pe 15 martie 2014, Consiliul de Securitate al ONU a condamnat referendumul din Crimeea. China s-a abținut, iar Rusia și-a exercitat dreptul de veto.

Explicația dată de ruși a fost întotdeauna aceeași: Crimeea a fost transferată în mod nedrept Ucrainei în 1954, iar persecuțiile la care erau supuși vorbitorii de rusă din Crimeea au obligat Rusia să intervină pentru organizarea unui referendum corect. Lavrov s-a întors rapid dintr-o vizită în Japonia pentru a se ocupa de eforturile diplomatice necesare în vederea justificării acțiunii din Crimeea – fiind nevoit astfel să treacă rapid peste resentimentul provocat de faptul că nu fusese invitat la luarea deciziei inițiale. Întreaga conducere s-a unit în jurul politicii oficiale. Când străinii au obiectat că anexarea încălca Memorandumul de la Budapesta din 1994, Lavrov le-a răspuns că rușii acceptaseră doar să nu folosească armele nucleare împotriva Ucrainei, trecând ostentativ cu vederea garanția de a nu încălca integritatea teritorială a acesteia[11].

Pe 27 martie 2014, Statele Unite au prezentat o moțiune în fața Adunării Generale a ONU, cerând respectarea integrității teritoriale a Ucrainei și denunțând anexarea peninsulei Crimeea. A fost votată cu o majoritate covârșitoare[12]. China, Brazilia, India, Coreea de Sud, Turcia și alte câteva țări cu economii mari au refuzat să adere la sancțiunile impuse de americani. Iranul a respins de asemenea linia occidentală – Teheranul era el însuși sub sancțiuni americane și nu vedea niciun avantaj în a-i supăra pe ruși, care în consecință nu au fost izolați atât de mult pe cât și-ar fi dorit americanii. Cu toate acestea, sancțiunile americane și cele occidentale au dat o lovitură finanțelor rusești, iar companiile din întreaga lume care aveau interese bancare și comerciale în Statele Unite nu și-au

permis să ignore lista Washingtonului cu contacte interzise, indiferent de politica guvernului lor.

Singurul motiv de bucurie pentru autoritățile de la Kremlin a fost caracterul eterogen al condamnării internaționale. În noiembrie 2016, Adunarea Generală a ONU a acceptat rezoluția Ucrainei de a denunța Rusia ca putere ocupantă, dar șaptezeci și șase de membri s-au abținut, iar China și India au votat împotrivă[13]. La Adunarea Generală din martie 2017, Rusia a fost asaltată din nou de un val critici, dar de data aceasta optzeci și două de țări fie s-au abținut, fie au refuzat să voteze[14].

Acaparând mica peninsulă din Marea Neagră, Putin adăugase mai puțin de două procente teritoriului rus, care reprezenta deja a noua parte din suprafața terestră a globului. Crimeea e o mică pată pe harta Eurasiei, ieftin de cucerit, dar extrem de scump de anexat și întreținut. O bază navală mai modernă exista deja pe teritoriul rus la Novorossiisk, la est de Strâmtoarea Kerci[15]. Interesele strategice ale Rusiei la Marea Neagră nu depindeau în mod exclusiv de păstrarea Sevastopolului, deși Putin părea să creadă că așa stăteau lucrurile. Iar acum afla prețul pe care avea să-l plătească, în condițiile în care Ucraina tăia cheltuielile pentru apa, gazele, petrolul, transportul, salariile și ajutoarele din peninsulă, obligând ministerele ruse să acopere găurile. Putin a dat asigurări că va finaliza construirea podului peste Strâmtoarea Kerci, lucrare care fusese convenită de președinții Medvedev și Ianukovici în 2010. Acum Rusia trebuia să se ocupe singură de proiect, în ciuda dificultății de a face rost de împrumuturi externe.

Dintr-o lovitură, Putin aruncase pe apa sâmbetei câștigurile sale recente în materie de „putere blândă”. Pierduse beneficiile unui parteneriat normal cu economiile avansate ale Occidentului. În cadrul *establishment*-ului politic american, acțiunea sa i-a transformat pe acei lideri ai Partidului Democrat care îndemnaseră anterior la moderație în politica față de Rusia în susținători plini de zel ai creșterii presiunii puse

pe Putin. Dacă Putin nu anticipase această reacție, el și consilierii săi erau slab informați.

Obama furniza acum echipament armatei ucrainene pentru ca aceasta să se apere. Dar nu a mers până acolo încât să trimită arme letale avansate, pentru ca situația tensionată să nu se transforme în al Treilea Război Mondial. Politica NATO în timpul Războiului Rece fusese aceeași: deși America și aliații săi refuzaseră să accepte legitimitatea anexării Estoniei, Letoniei și Lituaniei de către URSS, nu au întreprins niciodată vreo acțiune militară pentru a reda independența statelor baltice. Restul Europei de Est s-a aflat sub control politic sovietic curând după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial și până în 1989. Când muncitorii berlinezi au organizat proteste, în 1953, NATO s-a abținut să intervină; la fel și când ungurii s-au revoltat, în 1956, și când Cehoslovacia și-a afirmat libertatea, în 1968. De regulă, Occidentul deplângea și condamna represiunea comunistă, dar apoi stătea deoparte când aceasta avea loc. Richard Nixon și Henry Kissinger au mers până acolo încât au exprimat disponibilitatea Washingtonului de a împărți cu Moscova un condominium asupra Europei.

Această atitudine a început să se atenueze pe parcursul mandatului lui Gorbaciov, iar în anii 1990 a dispărut cu totul după prăbușirea URSS, însă fostul secretar de stat american Henry Kissinger și alții au resuscitat-o la începutul noului mileniu, când Federația Rusă a început să se afirme, temându-se de ce ar fi urmat dacă nu le-ar fi permis rușilor să-și apere ceea ce considerau că sunt interesele lor legitime. Evenimentele din Crimeea i-au confirmat lui Kissinger opinia că politica occidentală nu reușise să ajungă la o înțelegere adecvată a considerațiilor regionale ale Rusiei. A criticat Uniunea Europeană pentru rolul acesteia în provocarea tensiunii politice din Ucraina: în opinia sa, Merkel și alții încercaseră să transforme Kievul într-un satelit al Bruxellesului. Pe 5 martie 2014 a scris în *Washington Post* că aceștia subestimaseră pericolul reînceperii

Războiului Rece, uitând că, pentru Rusia, Ucraina „nu va fi niciodată doar o țară străină”[16]. Chiar și Robert Gates, fost director al CIA și secretar al Apărării, dar și un vechi susținător al politicii externe intervenționiste, a ajuns să creadă că America și aliații săi ignoraseră prea mult interesele Rusiei[17].

Putin, desigur, era de aceeași părere și și-a justificat acțiunea în fața opiniei publice internaționale în lunile care au urmat susținând că Rusia nu face decât să urmeze precedentul stabilit de America în fosta Iugoslavie, dar fără vărsare de sânge:

> Nu a fost război în Crimeea. Nu au avut loc bombardamente sau operațiuni militare și nu au existat victime. Nu a pierit nici măcar o persoană. Singurul lucru pe care l-am făcut a fost să asigurăm dreptul oamenilor de a obține ce voiau, ceea ce e în strict acord, că tot veni vorba, cu Carta ONU. Am făcut pur și simplu aproape același lucru pe care l-ați făcut voi în Kosovo, doar că un pic mai mult[18].

Vorbind în fața unei audiențe alcătuite din oaspeți străini invitați, erau riscuri minime să-i atragă cineva atenția lui Putin asupra contrastului evident dintre Kosovo și Crimeea. În vreme ce americanii au bombardat Serbia pentru a le asigura kosovarilor libertatea după ce Milošević îi brutalizase sistematic, rușii au „eliberat” Crimeea pe timp de pace – soldații Kievului nu maltrataseră rușii din peninsulă. Mai mult, America nu a trecut apoi la colonizarea Kosovo-ului sau la transformarea lui în cel de-al cincizeci și unulea stat al său. Rusia a redus Crimeea la statutul de entitate administrativă, supusă conducerii de la Moscova.

Campania lui Putin din Crimeea a pus de asemenea capăt vechiului său argument că America era singura națiune care încălca dreptul internațional. Anterior era încântat să declare că Rusia milita pentru granițe fixe, suveranitate națională și soluționarea pașnică a disputelor dintre state. Anexarea Crimeei arăta altceva: Rusia se dovedea a fi un opresor expansionist. Dar lui Putin nu-i păsa de critica externă: el pusese

capăt lunilor de incertitudine de la Kremlin. Crimeea avea să se întoarcă la Rusia.

Pe 17 aprilie 2014, Putin a dat de înțeles că dorințele Rusiei nu au luat sfârșit odată cu anexarea Crimeei:

> Problema este… cum să asigurăm drepturile și interesele legitime ale etnicilor ruși și ale cetățenilor vorbitori de rusă din sud-estul Ucrainei. Aș vrea să vă aduc aminte, folosind terminologia vremurilor țariste, că aceasta este Novorossiia (Noua Rusie): Harkov, Lugansk, Donețk, Herson, Nikolaev și Odessa nu erau parte a Ucrainei în epoca țaristă. Ele au fost toate teritorii transferate Ucrainei de guvernul sovietic în anii ’20. Dumnezeu știe de ce au făcut asta![19]

Putin semnala o nouă amenințare pentru estul Ucrainei. În atenția lui se afla acum regiunea Donbass. Punea la încercare voința lui Obama și sonda terenul să vadă cât putea să obțină.

Luptele au izbucnit în regiunea estică a Ucrainei pe 7 aprilie, când sute de soldați în uniforme verzi s-au năpustit în clădirile serviciului de securitate ucrainean din Donețk și Luhansk (Lugansk). A fost proclamată Republica Populară Donețk. Moscova a declarat că luptătorii erau voluntari locali vorbitori de rusă, când în realitate făceau parte din armata rusă, iar scopul lor final era încorporarea Ucrainei de Est în Federația Rusă. Protestatari anti-Kiev năvăleau acum pe străzi pentru a-i susține pe militari. Au început să vină arme din Rusia. Autoritățile ucrainene au trimis armata împotriva rebelilor. Orașele se transformau unul după altul în câmp de bătălie.

Alegerile prezidențiale din Ucraina s-au soldat cu o victorie clară, din primul tur, a omului de afaceri și politicianului Petro Poroșenko, a cărui campanie s-a axat pe mândria națională și apărare. Poroșenko a cerut ajutor puterilor occidentale. Naționalismul ucrainean s-a intensificat, fiind moderat doar de înțelegerea faptului că armata ucraineană era mult mai slab dotată decât cea a rușilor. Obama a refuzat alt sprijin în afară de cel

financiar și diplomatic, dar a repetat solicitarea adresată Rusiei de a-și retrage trupele atât din Crimeea, cât și din estul Ucrainei.

Pe 17 iulie, opinia publică internațională, deja tulburată, a fost șocată când a aflat că forțele rebele din apropiere de Șahtarsk au doborât un avion de pasageri aparținând companiei Malaysia Airlines care zbura de la Amsterdam la Kuala Lumpur. Cu toate că Moscova a dat vina pe artileria ucraineană, dovezile indicau deja că responsabilitatea aparținea rușilor. Toate guvernele occidentale au cerut Kremlinului să pună capăt războiului. Cum începuseră investigații în estul Ucrainei și era din ce în ce mai dificil să ignore criticile internaționale, Putin a reacționat cu grijă. În vreme ce unii dintre purtătorii săi de cuvânt dădeau vina pe Kiev pentru atrocități, Putin s-a limitat să se întrebe ce sens avea să fie trimis un avion civil deasupra unei zone de război. Învățase din greșeala făcută de secretarul general sovietic Iuri Andropov în aprilie 1983, când a negat că trupele sale doborâseră un avion sud-coreean în spațiul aerian siberian. Curând după aceea, adevărul a ieșit la iveală, iar Andropov a ajuns să fie văzut afară ca un mincinos. Ca om care-și cultivă imaginea de vorbitor dur, dar onest, Putin preferă să-i pună pe alții să mintă[20].

Trupele pe care le-a trimis Putin să lupte se dovedeau a fi capabile să transforme estul Ucrainei într-un osuar, dar nu au părut niciun moment în stare să înfrângă armata ucraineană. Dându-și seama că doar o incursiune la scară largă i-ar aduce victoria – un lucru pe care câțiva intelectuali ruși cunoscuți, în special Aleksandr Dughin, l-au îndemnat să-l facă pentru a anexa definitiv întreaga regiune de sud-est a Ucrainei la Rusia[21] –, a acceptat o propunere pentru negocieri de pace la Minsk. După doborârea avionului malaez, Putin voia să atenueze publicitatea negativă, iar negocierile ar fi creat impresia că Kremlinul nu era intransigent.

Pe 5 septembrie, un acord de încetare a focului a fost semnat la Minsk între guvernul ucrainean și forțele rebele. Dar era cale lungă până la o înțelegere permanentă. Răbdarea Uniunii Europene luase sfârșit: o

săptămână mai târziu a impus un alt set de sancțiuni economice Rusiei. Scopul era lovirea economiei rusești în punctele sale cele mai sensibile, astfel că Rosneft, Transneft și Gazprom Neft s-au numărat printre companiile cărora li s-a interzis să atragă capital de pe piețele europene. S-au întărit de asemenea măsurile care împiedicau băncile rusești să obțină împrumuturi în Uniunea Europeană. S-a mărit lista persoanelor care aveau interdicție să călătorească în Europa și să aibă acces la proprietățile lor[22]. Pagubele provocate economiei rusești au fost atât de mari încât agenția de rating Standard & Poor's a retrogradat datoria publică guvernamentală a Rusiei aproape la statutul de „junk"[23].

Luptele au continuat sporadic, încălcând acordul de încetare a focului. Președintele Poroșenko a refuzat să se supună. Pe 14 noiembrie 2014 a făcut o distincție între Donbass și restul Ucrainei:

> Noi vom avea de muncă, ei nu. Noi vom avea pensii, ei nu. Noi vom avea grijă de copiii și pensionarii noștri, ei nu. Copiii noștri vor merge la școli, la grădinițe – ai lor vor sta în pivniță. Ei nu știu cum să se organizeze sau să facă ceva. În felul acesta, vom câștiga în cele din urmă războiul[24].

Declarația sa optimistă a fost însoțită de o condamnare fermă a încercării Rusiei de a fragmenta țara. „Ucraina trebuie să rămână un stat unitar", a explicat el pe 22 ianuarie 2015, „nu va exista nicio discuție despre opțiunea europeană a Ucrainei; iar singura limbă oficială este și va rămâne ucraineana"[25]. Operațiunile militare ale lui Putin nu au fost niciodată suficiente pentru a răsturna conducerea politică de la Kiev, dar au fost mai mult decât suficiente pentru a întări hotărârea Ucrainei de a rezista atacului rușilor. Poroșenko conducea o țară cu multe disensiuni interne, dar unită în ce privește angajamentul față de apărarea națională. În februarie, la Minsk, s-a ajuns la un alt acord de încetare a focului, după negocieri care au implicat Belarusul, Franța, Germania, precum și Rusia și

Ucraina. Acordurile de la Minsk prevedeau alegeri noi, demilitarizarea Ucrainei de Est și amnistie pentru toți luptătorii.

Șansele de succes erau reduse, nu în ultimul rând pentru că Putin susținea că Ucraina este un construct politic artificial. Vestul Ucrainei, afirmase el public, a făcut parte din Polonia înainte de al Doilea Război Mondial: „Ce a fost Lvov dacă nu un oraș polonez?”. De data asta a mers mai departe, readucând în discuție o veche problemă legală care punea sub semnul întrebării însăși integritatea statului ucrainean. Când Hrușciov transferase Crimeea Ucrainei, în 1954, el nu trecuse schimbarea prin Sovietele Supreme rus și ucrainean, ci doar prin Prezidiile lor[26]. Putin sugera că fusese încălcată constituționalitatea. Era o afirmație dubioasă, dar avea dreptate în ce privește faptul că transferul avusese loc fără o discuție suficient de amplă: Crimeea fusese mutată pe hartă printr-un proces formal dirijat de conducerea de la Kremlin.

Apoi Putin a trecut la atac, acuzând puterile occidentale de ipocrizie:

> Astăzi vorbim despre evenimentele din Ucraina și partenerii noștri confirmă nevoia de a respecta integritatea teritorială a țării. Ei spun că toți cei care luptă pentru drepturile și interesele lor în estul Ucrainei sunt separatiști proruși. În vreme ce aceia care au luptat împotriva noastră în Caucaz, inclusiv sub conducerea lui „al-Qaida” – folosind banii acesteia și ținând în mâini armele ei și chiar cu militanți al-Qaida luând parte direct la lupte – erau luptători pentru democrație. Este șocant, dar adevărat. Ne vorbeau despre folosirea disproporționată a forței. Și spuneau: „Cum se face că voi trageți din tancuri și veniți cu artilerie: nu puteți să faceți asta, nu puteți să faceți asta!”. Dar ce spuneți despre Ucraina? Despre avioane și tancuri, artileria grea și armele cu foc automat. Au folosit chiar bombe cu dispersie și rachete balistice – e lipsit total de sens! Și cu toate astea nimeni nu spune nimic despre folosirea disproporționată a forței[27].

Poziția sa, desigur, era aceea a unui naționalist adept al Rusiei Mari, care consideră că ucrainenii nu sunt un popor de sine stătător. „Nu fac distincție între ucraineni și ruși”, a explicat el la un post de televiziune rus. „Eu cred că suntem un singur popor. Cineva ar putea avea o opinie diferită și o putem discuta. Probabil că nu este aici locul să vorbim despre

asta acum. Dar noi ajutăm oamenii, și mai presus de toate îi ajutăm pe ucraineni”[28].

Ceea ce nu voia să accepte era că, prin propriile sale acțiuni, contribuise mai mult decât oricine de la Stalin încoace la separarea celor două popoare.

Putin a susținut că străinii luptau în secret de partea guvernului ucrainean. „Spunem adeseori «armata ucraineană, armata ucraineană»”, a exclamat el într-un discurs ținut în fața studenților de la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg, unde, în 1997, își susținuse doctoratul:

> Cine se luptă acolo? Da, există unități oficiale ale armatei, dar o mare parte a bătăliei este purtată de așa-zisele batalioane naționaliste voluntare. În esență, aceasta nu este o armată, ci o legiune străină – în acest caz, legiunea NATO, care, în mod firesc, nu urmărește interesele naționale ale Ucrainei. Scopurile sale sunt complet diferite și sunt în legătură cu atingerea unor scopuri geopolitice privind controlul asupra Rusiei, ceea ce, categoric, nu este în interesul ucrainenilor[29].

Sugestia că cei care luptau cu trupele rusești în estul Ucrainei nu erau cetățeni ucraineni era mai mult decât bizară.

Putin a continuat prin a spune că operațiunea pe care o desfășura în Ucraina avea la bază motive umanitare:

> Au existat oameni [în Crimeea] care au fost speriați de lovitura de stat: haideți să vorbim direct despre asta, au fost șocați de lovitura de stat din Ucraina. Iar după lovitura de la Kiev – și nu a fost altceva decât o lovitură de stat, oricât au încercat ei să o deghizeze: forțele naționaliste extremiste care încercau să ajungă la putere în acel moment, și într-o măsură semnificativă au și ajuns la putere, pur și simplu au început să-i amenințe pe oameni. Și au amenințat populația rusă și pe rusofonii din Ucraina în general și din Crimeea mai ales, deoarece există o mai mare concentrare de ruși și rusofoni [în Crimeea] decât în toate celelalte părți ale Ucrainei.
>
> Ce am făcut noi? Noi nu am plecat la război, nu am ocupat pe nimeni, nu am tras cu armele, nu a murit nimeni ca urmare a evenimentelor din Kiev. Nici măcar o singură persoană. Noi am folosit armata doar pentru a-i împiedica pe cei peste douăzeci de mii de soldați aflați acolo să interfereze cu dreptul cetățenilor de acolo de a-și exprima liber voința. Oamenii s-au dus la referendum și au votat. Au vrut să facă parte din Rusia. Întrebarea este: care e natura democrației? Pentru mine, nu teritoriul sau granițele sunt importante, ci destinul oamenilor[30].

Cu alte cuvinte, Kremlinul nu făcuse nimic rău. Putin făcuse rareori apel la sentimente atât de fățiș.

Ministrului de Externe Lavrov i-a rămas sarcina de a pune lucrurile într-o perspectivă pragmatică. Vorbind cu reporterii americani, acesta a reamintit că Ianukovici semnase un acord pe 21 februarie 2014 pentru alegeri anticipate, deși știa că, odată ajuns la mâna votanților ucraineni, se va confrunta aproape sigur cu înfrângerea. Evenimentele din Crimeea ar fi putut fi evitate, a insistat Lavrov, dacă inamicii lui Ianukovici ar fi avut răbdare și ar fi așteptat ca acesta să fie făcut praf în campania electorală[31]. Însă, în fața violențelor de stradă neîntrerupte și a extremismului antirusesc din Rada Supremă, Rusia nu a avut altă opțiune decât intervenția armată.

Aproape întregul grup de la conducerea Rusiei și-a declarat susținerea fermă. Excepția a fost ministrul de Finanțe Siluanov, care a recunoscut daunele economice provocate de invazie, în special asupra economiilor oamenilor. „Nimeni nu poate să restituie banii, deoarece s-au dus în Crimeea, în măsurile anti-criză.”[32] Kudrin, predecesorul său la Ministerul de Finanțe, a mers mai departe și a declarat politica din Ucraina un dezastru:

> Pentru mine, apărarea intereselor naționale ale Rusiei constă în întărirea puterii economice. Fără asta, nu vom avea putere militară sau de orice altă natură. Dar puterea noastră economică slăbește în momentul de față și nu putem să ne mai atingem obiectivele stabilite în plan intern și extern, iată de ce îngrijorările mele au crescut[33].

Gleb Pavlovski, un „tehnolog politic” care a lucrat în Administrația Prezidențială până în 2011, când a trecut la Opoziție, a sugerat că Rusia va continua să sufere până ce armatele sale vor înceta să mai intervină în Donbass[34]. Declarațiile lui Pavlovski și Kudrin nu aveau în spate un calcul moral sau legal: fiecare considera că Putin luase o decizie nepotrivită, pentru care țara avea să plătească din greu.

Cel puțin Putin putea să se consoleze cu creșterea rapidă pe care o înregistra popularitatea sa personală. Odată cu anexarea Crimeei, a câștigat inimile rușilor, și chiar sancțiunile dictate de americani nu au făcut decât să confirme reputația sa de patriot neînfricat. Niciun politician occidental nu prevăzuse acest lucru. Între timp, a continuat să satisfacă foamea de mândrie națională remarcând la Adunarea Federală din decembrie 2014 că prințul Vladimir cel Mare primise botezul creștin în peninsula Crimeea în 988:

> Aceasta ne dă toate motivele să afirmăm că Crimeea, vechiul Korsun, Chersones și Sevastopolul au o importanță inestimabilă pentru civilizația și spiritualitatea rusă. La fel ca Muntele Templului din Ierusalim pentru adepții islamului și iudaismului[35].

Niciun comentator din presa rusească nu și-a permis să semnaleze că această descriere a peninsulei ca leagăn „strămoșesc" al rușilor era oarecum în conflict cu datele istorice. Dar puținii ruși care ar fi vrut ca Medvedev să fi participat la alegerile prezidențiale din 2012 și să le fi câștigat se înșelau dacă credeau că acesta nu ar fi ordonat operațiunea din Crimeea. Medvedev fusese cel care pusese în mișcare, în 2008, atacul asupra Georgiei. Liderii de la Kremlin erau uniți în hotărârea lor de a pune stăpânire pe Crimeea, iar Medvedev ar fi avut probleme dacă s-ar fi decis să ignore consensul.

Șase ani mai târziu, Putin era președintele în funcție, bucurându-se din plin de capacitatea sa de a rescrie istoria după cum dorea. A afirmat că mișcarea de protest din piața Maidan din 2013-2014 nu fusese declanșată de ucraineni. A acuzat CIA că a desfășurat o campanie susținută de amestec în treburile Ucrainei. Problemele nu începuseră, chipurile, la Moscova sau chiar la Kiev, ci la Washington[36]. Ca de obicei, Patrușev a fost cel care a avansat cea mai sumbră imagine:

> În ultimul sfert de veac, această activitate [a Statelor Unite și a aliaților săi cei mai apropiați] a avut ca scop separarea totală a Ucrainei de celelalte republici ale URSS și de Rusia și reformarea totală a spațiului postsovietic în favoarea intereselor americane. Au fost create condițiile și pretextele pentru revoluțiile colorate, care au fost susținute printr-o generoasă finanțare de la stat[37].

„Noi nu putem permite", a tunat Patrușev, „genocidul populației rusofone din Donbass". A acuzat Uniunea Europeană că permite apariția grupurilor neonaziste și Occidentul întreg că încearcă să instige o „revoluție colorată" în Rusia, așa cum făcuse în Georgia și Ucraina, finanțând organizații media nonguvernamentale pentru a răspândi idei destabilizatoare printre ruși[38].

Cu toate că pe parcursul anului 2014 emoția dominantă în rândurile populației rusești a fost bucuria provocată de alipirea Crimeei la Rusia, ceea ce l-a umplut pe Putin de satisfacție, existau deja semne că se apropia vremea rea. Putin visase să ademenească Ucraina fraternă în Uniunea Economică Eurasiatică. Probabil că nu și-ar fi atins acest scop niciodată, însă anexarea Crimeei i-a răpit pentru totdeauna Rusiei șansa de a-i folosi pe rușii crimeeni pentru a exercita o presiune pașnică permanentă asupra Kievului[39]. Mâinile lui Cain erau pline de sânge după ce l-a atacat pe Abel. Însă ucraineanul Abel a supraviețuit atacului și a rămas plin de resentimente. Dacă poporul ucrainean fusese divizat în privința Europei înainte de 2014, acum era unit în cauza națională a apărării împotriva unui viitor jug rusesc. Prețul a fost plătit de ambele țări: Ucraina a pierdut Crimeea și a fost împinsă într-o luptă sângeroasă pentru apărarea regiunii estice; armata rusească s-a angajat într-un război ce nu are un final previzibil. Vreme de generații nu va fi posibilă nicio reconciliere.

13

Obsesia transatlantică: probleme cu America

Criza ucraineană a înghețat șansa firavă a unui acord între Putin și Obama, iar înghețul părea că va dura zeci de ani după sfârșitul mandatului lui Obama. Cei doi conducători nu se înțeleseseră bine niciodată: deveneau rigizi de fiecare dată când se întâlneau. Fiecare avea impresia că făcuse tot ce-i stătea în putință pentru a îmbunătăți relațiile, doar pentru a ajunge să se lovească de un zid. Dintre cei doi, Putin fusese întotdeauna mai greu de mulțumit. Ani de zile înainte de a redeveni președinte în 2012, fusese obsedat că America manipulează Rusia și această preocupare a atins punctul maxim în timpul campaniei sale electorale din 2011-2012.

Liderii americani și germani îl preferau evident pe Medvedev ca președinte și le-ar fi plăcut ca acesta să câștige din nou. Atitudinea cancelarului Merkel nu lăsa loc de îndoială în privința aceasta[1]. În martie 2011, vicepreședintele Joe Biden a fost cât pe ce să-și dezvăluie preferința la o întâlnire cu reprezentanți importanți ai opoziției ruse[2]. Se pare că le-ar fi spus unora că se „uitase în ochii lui Putin și nu văzuse vreun suflet” – un ecou negativ la atitudinea inițială aprobatoare a lui George W. Bush față de Putin în 2001. La o recepție organizată la Casa Spaso, reședința Ambasadei Statelor Unite, Biden a lăsat să se înțeleagă că spera într-o victorie a lui Medvedev[3]. În luna mai a aceluiași an, administrația Obama l-a numit pe politologul Michael McFaul în postul de ambasador la

Moscova. Bun cunoscător al limbii ruse, acesta era un susținător ferm al „resetării” politicii Statelor Unite față de Rusia, în sensul intensificării dialogului și soluționării problemelor care dezbinau cele două țări. Dar el încurajase activ și mișcările democratice din Uniunea Sovietică și Federația Rusă, iar Putin avea să privească curând numirea sa ca pe o măsură ostilă din partea lui Obama[4].

Putin s-a înfuriat și mai tare când secretarul de stat Hillary Clinton a criticat ferm măsurile dure folosite de poliție pentru a pune capăt protestelor de stradă de la Moscova împotriva fraudării de către autorități a alegerilor pentru Dumă din decembrie 2011. „Putin e un hoț!”, strigaseră demonstranții, și „Rusia fără Putin!”. Clinton și-a exprimat obiecțiile în timp ce se afla în vizită în Lituania, într-un discurs despre responsabilitatea guvernelor la „Civil Society Meet and Greet” organizată la Centrul Toleranței din Vilnius. Ea i-a criticat pe conducătorii care văd societatea civilă și organizațiile sale „ca pe niște adversari, nu ca pe niște parteneri”. A vorbit despre „alegerile incorecte pentru Dumă” din Rusia și a criticat amestecul autorităților în monitorizarea imparțială a alegerilor. „Noi suntem ferm convinși că democrația nu se rezumă la alegeri; dar, în absența unor alegeri libere, corecte și transparente, democrația este greu de susținut”, a declarat ea, fără să-l numească pe Putin[5].

Pe 8 decembrie, la două zile după discursul ei, Putin a simțit nevoia să-i dea replica. Clinton făcuse o evaluare a procesului electoral pentru locurile din Dumă, a spus el, fără să aștepte rapoartele unor observatori internaționali serioși. I-a acuzat pe americani că au cheltuit sute de milioane de dolari pe o campanie de propagandă ostilă[6]. Exagera eforturile americanilor și, în orice caz, ceea ce îl supăra era discursul lui Clinton, nu finanțarea externă americană. Când, mai târziu, Clinton a încercat să-și dea seama de ce era furios, a bănuit că lui Putin nu i-a plăcut că îi făcuse probleme la Vilnius, dat fiind că el nu s-ar fi dus la Ciudad de México ca să-l insulte pe Obama. Probabil, s-a gândit ea, Putin se

întrebase: dacă Statele Unite voiau o „resetare”, de ce Obama îi permitea secretarului său de stat să vorbească vrute și nevrute[7]?

Putin se gândea la propria campanie prezidențială. La Moscova aveau loc cele mari demonstrații de la începutul anilor ’90 și curentul anti-Putin a continuat să se intensifice după alegerea lui în martie 2012, culminând cu o demonstrație uriașă cu o săptămână înainte de inaugurarea, în mai, a celui de-al treilea mandat al său ca președinte. Poliția i-a arestat pe liderii opoziției Nemțov și Navalnîi, care se aflaseră în fruntea protestelor. Toate acestea se întâmplau cu șase luni înainte ca Obama să inaugureze al doilea și ultimul său mandat de președinte.

Conducătorii ruși nu au iertat niciodată intervențiile politice ale echipei lui Obama în ceea ce considerau a fi zona lor privilegiată de influență. Curând a ieșit la lumină o înregistrare a unei conversații dintre subsecretarul de stat Victoria Nuland și ambasadorul Geoffrey Pyatt în care ea discuta despre componența unui viitor guvern ucrainean. Nuland a respins categoric ideea ca fostul boxer Vitali Kliciko să ocupe un loc în cabinet: „Nu cred că este necesar. Nu cred că este o idee bună”. Pentru conducerea de la Kremlin, aceasta era o dovadă clară a amestecului americanilor[8]. Acest tip de gândire l-a făcut pe Putin să recurgă la arme în februarie 2014. După standardele obișnuite ale diplomației internaționale, prezența și activitatea lui Nuland în centrul Kievului reprezentau un gest ostentativ menit să-i încurajeze pe protestatari într-un moment critic, când Ianukovici se lupta pentru supraviețuire. Nu se știe dacă Obama a autorizat inițiativa Departamentului de Stat, dar Putin judeca lucrurile după ce se întâmpla pe străzile din Ucraina. Era supărat pentru că oficialii americani nu au ezitat să-i încurajeze pe cei care-i făceau probleme lui Ianukovici, iar aceasta era de natură să sporească disconfortul Kremlinului.

Resentimentele față de Washington au ajuns să ghideze întreaga gândire a lui Putin. El a declarat în mod repetat că există o singură putere

în lume care amenință interesele Rusiei. Deși a criticat aspru Marea Britanie pentru că acționase împotriva liderilor ruși și a serviciilor de informații, americanii sunt cea mai mare fixație a lui: nu și-a exprimat încă public obiecțiile față de comportamentul Chinei, Arabiei Saudite sau chiar Germaniei – toate aceste țări au pus piedici Rusiei din punct de vedere economic sau diplomatic. Putin își rezolvă problemele cu ele în privat și judecă fiecare pas în politica externă rusească în funcție de ceea ce ar putea câștiga sau pierde în raport cu administrația americană.

El a subliniat cât de greu este să produci schimbări în viața publică americană. După ce a urmărit câteva alegeri naționale americane, a ajuns la concluzia că asupra candidaților există întotdeauna presiunea de a adopta o poziție militantă antirusească: politicienii care caută susținerea partidelor lor politice consideră că este în avantajul lor să condamne conducerea de la Kremlin[9]. Uitați-vă la Obama, a explicat el într-un interviu pentru revista franceză *Figaro*:

> …un progresist, un liberal, un democrat. Nu a promis el că va închide Guantánamo înainte să fie ales? Dar a făcut-o? Nu, nu a făcut-o. Și aș putea întreba de ce? Nu a vrut să o facă? El a vrut, sunt sigur că a vrut, dar nu a mers. El a vrut în mod sincer să facă asta, dar nu a reușit, pentru că s-a dovedit a fi foarte complicat[10].

Când Obama a plecat de la Casa Albă, o mulțime de pretinși jihadiști au rămas în spatele gratiilor la baza militară cubaneză, fără să aibă parte de vreun proces. Putin a văzut în asta o lecție clară despre limitele puterii prezidențiale în sistemul politic american[11].

În martie 2012, Obama încercase să risipească neîncrederea reciprocă împărtășindu-i un secret lui Medvedev – care era președintele Rusiei la acea vreme – la întâlnirea lor de la Seul. Dar nu și-a dat seama, înainte de începerea conferinței lor de presă, că microfoanele din apropiere pot prinde conversația lor. A fost o greșeală care a scos la iveală manevrele ce se făceau departe de ochii publicului:

Obama: În legătură cu toate aceste chestiuni, dar în special cu cea referitoare la apărarea antirachetă, aceasta poate fi rezolvată, însă este important ca el să-mi lase libertate de mișcare.

Medvedev: Da, am înțeles. Am înțeles mesajul dumneavoastră despre libertatea de mișcare. Libertate de mișcare pentru dumneavoastră…

Obama: Acestea sunt ultimele alegeri prezidențiale la care particip. După alegerea mea, voi avea mai multă flexibilitate.

Medvedev: Înțeleg. Îi voi transmite această informație lui Vladimir[12].

Obama voia ca Putin să înțeleagă că, indiferent de ce avea să spună în calitate de candidat la președinție, el își menținea dorința de a încheia o înțelegere cu Rusia cu privire la chestiunile care provocau tensiuni. Resetarea din 2009 întâmpinase o serie de dificultăți, dar trebuia să fie salvată și reactivată. Obama făcuse progrese cu Medvedev. El voia ca aceste relații călduroase să nu înghețe odată cu revenirea lui Putin la Kremlin ca președinte.

Putin a considerat că este bine să rămână precaut. Mitt Romney, desemnat de Partidul Republican să candideze împotriva lui Obama, a declarat că Rusia era „inamicul geopolitic numărul unu”[13]. Dar rivalul învins de Romney, John McCain, era la fel de dur când venea vorba de Putin, acuzându-l pe Obama că a dat dovadă de o slăbiciune periculoasă – iar mai târziu avea să susțină că politica externă a lui Obama a avut drept efect faptul că Putin s-a simțit tentat să pornească aventura sa armată în Ucraina[14]. Deși se aștepta să fie o țintă a criticilor pe parcursul campaniei electorale din Statele Unite, Putin a fost deconcertat de modul în care a continuat să se desfășoare politica americană. Pe de o parte, Amendamentul Jackson-Vanik, pe care Congresul american îl adoptase în 1974, pentru a restricționa comerțul cu țări precum URSS, care încălcau drepturile omului, a fost revocat în decembrie 2012, iar Obama a susținut intrarea Rusiei în Organizația Mondială a Comerțului. Dar mulți congresmeni și senatori erau în continuare îngrijorați în legătură cu Rusia, astfel că au adoptat Legea Magnițki, care stabilea sancțiuni împotriva

celor responsabili de moartea avocatului rus al lui Bill Browder, ca parte a legislației menite să abroge Amendamentul Jackson-Vanik. Reacția imediată a Rusiei a fost un decret al Dumei prin care americanilor li se interzicea să adopte copii ruși. S-a făcut, de asemenea, o listă cu oficiali americani cărora li se interzicea să călătorească în Rusia.

Americanii și-au dat seama și că rușii începuseră să încalce Tratatul privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune semnat în 1987. În 2007, Putin își manifestase nemulțumirea față de obligațiile impuse de acesta. În 2014, în condițiile în care criza internațională provocată de situația din Crimeea și din estul Ucrainei s-a adâncit, Washingtonul a emis un avertisment oficial referitor la încălcările de care să făcea răspunzătoare Rusia, inclusiv producerea și desfășurarea de rachete de croazieră cu o rază de acțiune interzisă de tratat. Moscova considera că acuzația era nedreaptă, întrucât nu ținea cont de faptul că unele țări din Asia achiziționau arme cărora capacitatea de apărare rusească trebuia să le facă față. Între timp, au arătat reprezentanții Rusiei, aranjamentele americane pentru instalarea controversatului sistem de apărare antirachetă continuau să se desfășoare în Polonia, Republica Cehă și România. Rușii au afirmat de asemenea că dronele militare americane, care nu existau în anii ’80, reprezentau o violare a Tratatului privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune.

În ochii lui Putin, Obama fusese întotdeauna o parte a problemei. Deși semnase Noul tratat pentru reducerea armelor strategice și redusese cheltuielile pentru armata americană, el a urmat politica lui Reagan, aprobând un program masiv de modernizare pentru toate tipurile de arme și planificând noi sisteme de rachete și de lansare. Din ultimii ani ai secolului XX, armamentul american îmbătrânise; Obama a decis să schimbe această situație. În acest scop, a fost garantat un buget de cheltuieli imens, de un miliard de dolari, pentru perioada care urmează să se încheie în 2040[15]. S-a acordat atenție și pregătirilor pentru războiul

cibernetic, emițându-se decrete prezidențiale pentru înființarea unui nou Comandament Cibernetic în 2010[16]. Bugetul Pentagonului a crescut. Chiar dacă cheltuielile pentru operațiunile sale contractuale de cercetare și experimentare din 2014 reprezentau doar jumătate din cele ale companiei Microsoft din același an, nu exista nicio îndoială în privința hotărârii americanilor de a fi cu un pas înaintea potențialilor lor inamici[17]. În ianuarie 2017, când a plecat de la Casa Albă, Obama tăiase bugetul apărării în termeni absoluți, însă cheltuielile militare ale Statelor Unite continuau să reprezinte două cincimi din cele globale. Practic nu exista decât o singură superputere[18].

Experiența l-a făcut pe Putin imun la dezamăgirile provocate de conducătorii americani. El are o atitudine nonșalantă, cel puțin în public: „Președinții vin și pleacă și chiar partidele politice se instalează la putere și apoi pleacă. Însă linia politică principală nu se schimbă. Așadar, în general vorbind, nu ne pasă cine va veni la conducere în Statele Unite. Avem o oarecare idee despre ce urmează să se întâmple”[19].

Recomandarea flegmatică a lui Putin este ca oficialii ruși să acționeze pe baza presupoziției că nu va avea loc o îmbunătățire considerabilă a relațiilor cu Statele Unite, indiferent cine se află la Casa Albă. Descrie această situație ca pe „un lucru curios” la care el a trebuit pur și simplu să se adapteze[20].

Când vorbește cu politicieni și diplomați americani, Putin are obiceiul să indice CIA și Departamentul de Apărare ca fiind principalii autori ai acțiunilor ostile împotriva Rusiei, care nu face decât să urmărească ceea ce el consideră a fi interesele sale naționale[21]. E atent să nu dea impresia că ar fi vorba de o ranchiună personală și, ocazional, se referă la America numind-o „partenera” Rusiei. Atitudinea lui Putin este atât de contradictorie, încât el îi admonestează pe cei care încearcă să-l „demonizeze” pe George W. Bush[22]. L-a numit pe Obama „colegul meu” și l-a descris ca fiind un om înțelept[23]. Vrea să fie perceput ca un

lider politicos, atent, care le acordă celorlalți prezumţia de nevinovăţie. Când vrea, poate să dea impresia că este glasul rațiunii.

În 2008, Putin s-a enervat când Obama, ales recent președinte, l-a asigurat că acțiunile în forță în vederea „schimbării regimului" în alte țări nu mai fac parte din politica americană. Liderului american i-a fost greu să-l convingă că vorbea sincer, iar după ce Statele Unite au intervenit în tulburările care au cuprins Libanul în 2011, Putin i-a spus lui Obama că i-au fost confirmate îndoielile legate de posibilitatea ca politica externă americană să se schimbe[24]. Presa din Rusia și din America nu a putut să nu observe cât de îndârjiți arătau în iunie 2013, stând alături la Summitul G8 din Irlanda de Nord. În toamna aceluiași an, Obama a decis să anuleze o întâlnire programată după ce Putin i-a acordat azil politic consultantului IT american Edward Snowden, care publicase mii de documente clasificate înainte de a fugi din Statele Unite[25]. După Crimeea, ei au vorbit la telefon, dar s-au întâlnit rar. O excepție a fost întâlnirea lor din septembrie 2015, de la sediul Organizației Națiunilor Unite din New York, când au discutat chestiuni dificile, inclusiv situația din Ucraina și Siria. Dar relațiile glaciale dintre Moscova și Washington nu s-au dezgheţat niciodată, nici măcar superficial. Niciunul dintre președinți nu l-a invitat pe celălalt în capitala sa. Nu s-au mai întâlnit la niciun summit. Obama îl considera pe Putin o cauză pierdută, iar Putin îl vedea la fel pe el.

Totuși, când pericolele escaladării militare erau mult prea evidente, niciunul dintre ei nu-și permitea să distrugă complet relațiile. John Kerry, succesorul lui Hillary Clinton în funcția de secretar de stat începând din 2012, a făcut câteva călătorii în Rusia, cu misiunea de a convinge Kremlinul că America era cât se poate de interesată de îmbunătățirea atmosferei internaționale. Putin l-a primit cu răceală, iar discuțiile au fost formale și lipsite de amabilitățile din trecut. Așa cum proceda de obicei cu secretarii de stat americani, Putin l-a lăsat pe Kerry să aștepte la întâlnirile programate – o dată a întârziat patru ore. Această lipsă de politețe regulată

era o încercare deliberată de a le transmite americanilor că Rusia era o putere de care trebuiau să țină seama[26]. Dar era și un gest jalnic. Dacă aceasta era singura modalitate prin care Putin putea răni Washingtonul, puterea rusească era, evident, mai slabă decât voia el să se creadă. În orice caz, Kerry a reacționat cu o stăpânire de sine desăvârșită, demonstrând că manevrele lui Putin erau prea ostentative ca să merite un răspuns. Deși Kerry a avut problemele sale cu Putin, comunicarea directă dintre Moscova și Washington nu a încetat niciodată. În primele cinci luni ale anului 2016, Lavrov a vorbit cu Kerry de peste treizeci de ori și de patru ori s-au întâlnit pentru discuții[27].

Un singur înalt oficial american a fost tratat politicos. Acesta a fost secretarul de stat al președintelui Nixon, Henry Kissinger, care, în ciuda vârstei și împotriva înțelepciunii convenționale a politicii externe americane, după evenimentele din Crimeea i-a îndemnat pe politicienii de la Washington să dea dovadă de înțelegere față de interesele regionale legitime ale Rusiei. Kissinger era obișnuit să fie primit cu căldură la Moscova. În calitate de coautor al politicii de destindere a președintelui Nixon față de URSS în anii ’70, el a continuat să-i îndemne pe americani să dea dovadă de un oarecare „realism” în privința Rusiei în lumea secolului XXI: asta le-a plăcut mult rușilor. Lavrov îi rostea numele pe un ton reverențios[28]. Kissinger susținea că, pentru Rusia, Ucraina nu poate fi niciodată doar o țară străină, dar echilibra această afirmație cu aceea că Rusia „nu trebuie să forțeze Ucraina să accepte un statut de satelit”, adăugând că Putin trebuie să aibă grijă să nu creeze o situație asemănătoare Războiului Rece. În opinia lui Kissinger, Ucraina avea dreptul să opteze pentru o asociere economică și politică cu Uniunea Europeană, iar Rusia trebuia să accepte acest lucru. El era însă împotriva admiterii Ucrainei în NATO, susținând că ucrainenii ar fi trebuit să-și propună să aibă cu Rusia tipul de relație pe care-l avea Finlanda. Chiar și

Kissinger avea convingerea fermă că Crimeea trebuia dată înapoi Ucrainei[29].

În 2013, când a primit titlul de profesor onorific al Academiei Diplomatice din Rusia, el i-a spus cu tristețe lui Putin că vorbele frumoase pe care i le spunea nu-i făceau nicio favoare în America[30]. Kissinger și-a continuat eforturile de conciliere între cele două țări. Deși în articolul său publicat în *Washington Post* pe 5 martie 2014 cerea concesii din partea Moscovei, dorința sa de îmbunătățire a relațiilor l-a făcut pe Putin să-l primească cu entuziasm – și să se abțină de la trucul său obișnuit de a-i lăsa pe vizitatori să aștepte[31]. În iunie 2017, Kissinger a vorbit cu Putin la Moscova timp de două ore. Era a douăzeci și opta oară când el și președintele rus purtau o discuție[32].

Anexarea Crimeei a înăsprit politica lui Obama față de Rusia. Fără să formuleze amenințări, el voia ca Putin să știe că Rusia avea să plătească pentru încălcarea grosolană a suveranității Ucrainei[33]. Dar Obama a fost mai precaut în public și a aplicat sancțiuni economice fără excese retorice. Folosea totuși anumite expresii despre care știa că îl vor ofensa pe Putin. La summitul privind securitatea nucleară internațională organizat la Haga în martie 2014, el s-a referit întâmplător la Rusia numind-o „putere regională”. După cum remarca secretarul de stat Zbigniew Brzeziński, nimic nu ar fi putut provoca mai multă supărare la Moscova. Asta nu l-a oprit însă pe Brzeziński să afirme în zeflemea că rușii trebuiau să aibă Ucraina dacă voiau să redevină fie și numai o putere regională. Ministrul Afacerilor Externe Lavrov a reușit să mimeze indiferența când a amintit acest episod, în ianuarie 2017[34]. Însă Putin l-a luat ca pe un afront. Într-un interviu acordat revistei germane *Bild* doi ani mai târziu, el era încă indignat:

> Dacă se vorbește despre Rusia ca despre o putere regională, trebuie să se înceapă prin a indica regiunea la care se face referire. Trebuie să ne uităm la hartă și să spunem: „Care este aceasta? Partea europeană? Sau este partea de est, unde îi avem ca vecini pe Japonia, Statele Unite – dacă avem în vedere Alaska – și China? Este partea asiatică? Sau poate partea sudică? Sau ar

trebui să ne uităm spre nord? În principal, la nord ne învecinăm cu Canada de peste Oceanul Arctic. Sau spre sud? Unde, atunci? Despre ce regiune vorbim[35]?

Concluzia lui Putin lăsa să i se vadă clar supărarea:

Eu cred că discuțiile despre alte țări – încercarea de a vorbi despre ele într-o manieră înjositoare – sunt departe de a-ți demonstra excepționalismul. Iar aceasta mi se pare o poziție greșită[36].

Nu era omul care să accepte o insultă.

Dar, în general, Putin prefera să folosească un limbaj potolit – era un mod de a trata cu americanii prin care încerca să nu arate că loviturile dureau. Dar nu se putea abține să răspundă uneori cu aceeași monedă. În decembrie 2014, sătul de criticile cu privire la acapararea Crimeei, el a atras atenția asupra convingerii larg răspândite în Statele Unite că fusese „corect să fie luat Texasul de la Mexic”[37]. Este interesant că a evitat să numească direct Statele Unite, dar era cât se poate de clar ce a vrut să spună. La fel de semnificativ este că a amintit un eveniment de la jumătatea secolului al XIX-lea pentru a valida o practică actuală. Putin încerca să arate că putea să riposteze atâta vreme cât adversarii săi îl înfruntau, încercând în același timp să nu înrăutățească și mai mult situația. Acesta era stilul întregii elite de la Kremlin: lasă-i pe alții aflați mai jos în ierarhia vieții publice să enunțe avertismentele cele mai cumplite. La o conferință a comandanților în rezervă americani și ruși din martie 2015, rușii au spus că, dacă NATO va încerca vreodată să recupereze Crimeea, va fi un al Treilea Război Mondial[38].

Putin se străduiește să pară calm atunci când abordează problema relațiilor cu Statele Unite, spunând despre președinția lui Obama:

Nu cred că Statele Unite reprezintă o amenințare pentru noi. Ca să folosesc un clișeu, cred că politicile celor de la conducere sunt nechibzuite. În opinia mea, aceste politici nu sunt în interesul nostru și subminează încrederea în Statele Unite și, în acest sens, ele afectează

> interesele Statelor Unite, erodând încrederea în această țară ca lider economic și politic global[39].

și ridiculizând ambiția americană nemăsurată:

> În esență, lumea unipolară este pur și simplu un mijloc de a justifica dictatura asupra oamenilor și țărilor. Lumea unipolară s-a dovedit a fi o sarcină prea incomodă, prea grea și imposibil de controlat chiar și pentru liderul autoproclamat[40].

Nonșalanța lui Putin este aparentă. Atât pentru el, cât și pentru secretarul Consiliului de Securitate Patrușev era evident că America și aliații săi considerau că Războiul Rece este departe de a se fi încheiat[41]. Ca de obicei, Patrușev era omul pe care te puteai baza pentru a reda gândirea lui Putin în cei mai duri termeni:

> Conducerea SUA și-a propus ca obiectiv dominația asupra lumii. Prin urmare, americanii nu au nevoie de o Rusie puternică. Dimpotrivă, ei trebuie să slăbească țara noastră cât mai mult. Nu exclud posibilitatea de a-și atinge acest scop distrugând Federația Rusă. Căci aceasta ar asigura Statelor Unite accesul nelimitat la cele mai bogate resurse pe care Rusia – după părerea lor, în mod nemeritat – le are la dispoziție… Washingtonul crede că poate, oricând vrea, să îndeplinească rolul de catalizator în acest proces[42].

Potrivit acestei analize, America era hotărâtă să găsească orice pretext pentru a face rău Rusiei. Conducerea rusă părea să creadă că Rusia ar fi fost pedepsită, sub forma sancțiunilor economice sau a abuzurilor geopolitice, indiferent de ce ar fi hotărât să facă în Crimeea.

În timpul mandatului lui Obama, Putin și-a menținut atitudinea resentimentară și suspicioasă și a încercat să dea bătăi de cap administrației americane. Moscova și Washingtonul se năpusteau revanşard una asupra celeilalte, iar șansele reconcilierii păreau infime. Dar totul s-a schimbat în cursul campaniei pentru alegerile prezidențiale americane din 2016, când s-a întâmplat un lucru neașteptat și un candidat republican obscur a mers împotriva curentului înțelepciunii convenționale, lăudându-l pe Putin și afirmând: „Cred că o să mă pot înțelege cu el”[43].

14

Tulburări continentale: Rusia pătrunde în Europa

Scopul Rusiei conduse de Putin a fost să despartă Europa – indiferent dacă era vorba de lideri individuali, partide politice, grupări economice sau chiar țări întregi – de America. Moscova are o tradiție îndelungată în ceea ce privește folosirea activității subversive pentru a interveni în politica europeană. Conducerea comunistă sovietică a dat milioane de ruble organizațiilor care puteau fi folosite pentru promovarea intereselor sale: nu numai partidele comuniste, ci și „mișcarea pentru pace" și campaniile pentru dezarmare nucleară unilaterală.

În 2012, la începutul celui de-al treilea mandat prezidențial, Vladimir Putin a dat tonul și s-a arătat surprins că americanilor li se permitea să șicaneze bănci din Frankfurt, Berlin și Paris, amendându-le cu miliarde de dolari pentru pretinse infracțiuni pe piețele internaționale; el a comparat această situație cu modul în care Uniunea Economică Eurasiatică trebuia să se comporte față de țările sale membre[1] – și în tot acest timp susținea că Rusia își dorea relații armonioase cu statele europene. Cu toate că mass-media occidentală îl etichetează adeseori drept stalinist convins, Putin a condamnat ferm politica sovietică de folosire a forței pentru a impune comunismul în teritoriile cucerite de Armata Roșie. Rezultatul, a recunoscut el, a fost că URSS a dobândit doar aliați involuntari, ceea ce nu era recomandabil pentru o acțiune comună eficientă[2].

Între timp, Statele Unite erau din ce în ce mai alarmate că o serie de țări europene, inclusiv Germania și Italia, depindeau de rezervele de gaze naturale ale Rusiei și se întrebau dacă URSS ar fi capabilă să-i amenințe pe aliații din NATO ai Americii suprimând brusc furnizarea prin conductele construite în anii ’70 dacă aceștia urmau politici ce afectau interesele Kremlinului. Aceste neliniști nu au dispărut după căderea comunismului la Moscova în 1991. După cum au observat analiștii, în restul deceniului Rusia a folosit exporturile de combustibil ca pe o armă în primele ei conflicte cu Ucraina, ajungând chiar să taie furnizarea pentru a determina Kievul să-i dea ascultare. Dacă putea face asta în cazul Kievului, o putea face și cu Berlinul și Roma.

Două femei, una din Statele Unite și alta din Europa, aveau calificări impresionante pentru a trata cu Putin. Prima era Condoleezza Rice, secretar de stat începând din 2005, care și-a început cariera academică cercetând cursa înarmărilor dintre Statele Unite și URSS din anii ’80. Cunoștea foarte bine politica și tehnologia militară a URSS și vorbea limba rusă, iar toate acestea i-au asigurat un avantaj în dialogul cu un om ca Putin. Discuțiile dintre cei doi au devenit uneori foarte aprinse. În 2006, Putin și-a pierdut calmul când s-a ajuns la politica Moscovei față de Georgia și s-a ridicat în picioare ca să se uite la ea de sus. Rice era pregătită pentru asemenea trucuri de amenințare. S-a ridicat la rândul ei – purta tocuri înalte – și s-a uitat la el și mai de sus[3]. Putin nu a reușit niciodată să o intimideze. Cu o altă ocazie, el și-a exprimat aprecierea față de fermitatea și cunoștințele ei: „Ne cunoști foarte bine!”[4]. Rice și-a părăsit funcția la sfârșitul administrației Bush, în ianuarie 2009, după ce a condus Departamentul de Stat în perioada dificilă în care Putin a orientat politica rusească spre o confruntare cu America. Dificultățile aveau să fie și mai mari.

A doua femeie era cancelarul Angela Merkel – doar în 2015 s-a întâlnit cu Putin de șapte ori și a avut douăzeci de convorbiri telefonice cu

el[5]. Născută la Hamburg, dar crescută în Republica Democrată Germană, ea a avut o experiență directă a administrației comuniste sovietice și est-germane, iar Rusia a fost o prezență permanentă în gândurile sale. Tatăl ei, un pastor luteran, i-a transmis hotărârea de a înlătura jugul comunist. În timpul liceului, Angela Merkel s-a remarcat datorită talentului excepțional la limbi străine, câștigând într-un an olimpiada națională de limba rusă. Deși nu are nevoie de interpret, are întotdeauna unul lângă ea atunci când vorbește cu ruși – odată a mărturisit că în tinerețe a căpătat fobia de a vorbi în rusă după ce un soldat sovietic i-a furat bicicleta[6]. Putin, la rândul său, a ajuns să vorbească fluent germana în perioada în care a activat ca ofițer de informații la Dresda. Cei doi au avut frecvent discuții aprinse. Merkel este un politician foarte hotărât și nu de puține ori i-a spus lui Putin ce gândește. Totodată, este cunoscută pentru faptul că știe să asculte, iar Putin a descoperit că momentele de tăcere din convorbirile lor nu sunt un semn de slăbiciune. Ea este foarte sensibilă la problema pericolelor expansionismului rus, iar în 2014 l-a admonestat pe Putin pentru invadarea Crimeei și declanșarea războiului în estul Ucrainei. În calitate de cancelar al Germaniei, Merkel a susținut regimul de sancțiuni inițiat de americani.

Putin voia să aștepte să vadă ce se întâmplă. Nu numai FSB, ci și presa germană arăta că exista un lobby industrial și financiar tot mai intens pentru ca Germania să accepte noua realitate geopolitică în care Crimeea era provincie rusească. Merkel a ignorat criticile germanilor și l-a avertizat pe Putin că va plăti scump dacă va repeta mișcările expansioniste. Nici armele nucleare și regimentele de tancuri rusești, nici importanța Rusiei ca furnizor de combustibil nu au pus-o pe gânduri. Ea refuza să se lase intimidată. Un lucru pe care i l-a spus în mod repetat lui Putin a fost că ar trebui să arate mai mult respect față de procedurile democratice și statul de drept. Respingând sfatul ei, Putin și-a amintit, după câte se pare, că una dintre eroinele lui Merkel este Ecaterina cea

Mare, care s-a născut prințesă de Anhalt-Zerbst – un portret al împărătesei este atârnat pe peretele cancelariei germane. Se pare că Putin i-ar fi spus:

> Imaginează-ți că stai la Kremlin și că ai alegători care trăiesc în Kaliningrad și că mai sunt, de asemenea, cei care locuiesc în Petropavlovsk-Kamceatski. Și că trebuie să creezi cumva o unitate pe cuprinsul acestui teritoriu care este atât de divers din punctul de vedere al limbii, mentalităților și stilului de viață. Trebuie să spui ceva care să-i aducă pe oamenii aceștia împreună. Unul dintre compatrioții tăi, un compatriot cu adevărat mare, a fost împărăteasa noastră. Ecaterina a II-a. La început, ea a dorit o abolire rapidă a sistemului feudal (*krepostnoe pravo*). Dar apoi a aflat cum era construită Rusia și știi ce a făcut? A consolidat drepturile moșierilor și a distrus drepturile țăranilor. Altă cale nu există în țara noastră: nu trebuie decât să faci un pas la dreapta sau la stânga și ai pierdut puterea[7].

Dacă transcrierea este autentică, Putin îi cerea lui Merkel să accepte că Rusia avea nevoie de modul ei propriu de guvernare.

Gerhard Schröder, predecesorul lui Merkel în funcția de cancelar al Germaniei, era mai pe placul lui Putin. El îl apărase întotdeauna pe Putin împotriva acuzației că ar guverna Rusia în mod autoritar și făcuse eforturi pentru a îmbunătăți relațiile cu această țară. Recunoștința prietenului său rus nu s-a lăsat așteptată, iar în decembrie 2005, la doar câteva săptămâni după încheierea mandatului său, Schröder a primit o invitație extraordinară din partea consiliului de conducere al grupului Gazprom. I s-a oferit un post în cadrul consorțiului Nord Stream, care plănuia să construiască o conductă de gaz până în Germania, al cărei traseu urma să fie prin Marea Nordului, ocolind teritoriile ucrainean și polonez. Răspunsul afirmativ al lui Schröder a fost întâmpinat cu un val de critici. Desigur, el era încântat de salariul său rusesc. Putin era și mai fericit: cu prețul plătit pentru contractul germanului provocase discordie în rândul opiniei publice germane. Rusia angaja un om de stat care avea să consolideze imaginea lui Putin ca „democrat fără cusur”, o descriere pe care politicienii ruși au citat-o ani la rând după aceea[8]. Dar Schröder nu

mai era cancelar, iar Putin trebuia să negocieze cu Merkel, care era supărată și refuza să-și croiască politicile după cerințele Moscovei.

Franța părea mai promițătoare. Cu toate că președintele François Hollande și partidul său socialist au denunțat anexarea Crimeei și s-au alăturat țărilor care aplicau sancțiuni economice, exista o oarecare ezitare. Se știa că autoritățile franceze dădeau dovadă de foarte multă indulgență în aplicarea interdicțiilor de călătorie persoanelor aflate pe listă. Când purtătorul de cuvânt al Dumei, Serghei Narîșkin, a sosit la Paris pentru a participa la o conferință UNESCO, nu a fost oprit pe aeroportul Charles de Gaulle, deși îi era interzis să pună piciorul în Franța[9]. În discursul său, el a aprobat cu entuziasm acțiunea militară a lui Putin din Crimeea și i-a salutat pe cei câțiva politicieni europeni care cereau un parteneriat cu Rusia, cum era parlamentarul republican francez Nadine Morano. I-a salutat și pe politicienii italieni care solicitau ridicarea sancțiunilor economice: lui Narîșkin îi era clar că Uniunea Europeană făcuse „greșeli strategice", în special în chestiunea „sancțiunilor ilegale", cum le numea el. Europenii trebuiau să învețe că nu avea sens să încerci să „«corectezi» codul cultural al Rusiei". Oricât de mari ar fi fost, „presiunea economică și șantajul" nu aveau să ducă nicăieri: Occidentul trebuia să pună capăt încercării sale lungi de secole de a „educa" Estul. Prin „Occident" el înțelegea America și aliații săi europeni și i-a acuzat pe americani că moșteniseră de la europeni premisa că aveau dreptul să intervină cum vor în Orientul Mijlociu. Toate acestea trebuiau să se schimbe. Puterile rivale trebuiau să aprecieze beneficiile colaborării cu Rusia, a declarat Narîșkin[10].

Hollande a rămas însă ferm și a anulat contractul prin care Franța urma să construiască două nave portelicopter Mistral, destinate marinei ruse, în ciuda uriașei presiuni comerciale și industriale pentru a onora contractul în valoare de 1,6 miliarde de dolari. El știa că erau în joc zeci de mii de locuri de muncă ale francezilor și că mulți dintre susținătorii

partidului său aveau probabil să sufere. Cu toate acestea, a decis că ar transmite un semnal greșit Moscovei dacă i-ar furniza echipament militar avansat după ce aceasta își folosise armata pentru a invada și anexa o țară străină, încălcând dreptul internațional. S-a semnat un acord prin care Franța se angaja să plătească o compensație financiară Rusiei, urmând să găsească un alt cumpărător pentru portelicopterele sale[11].

Între timp, Kremlinul a remarcat ostilitatea lui Marine Le Pen și a partidului său, Frontul Național, față de Uniunea Europeană. Le Pen denunța în mod regulat faptul că Bruxellesul nu ținea cont de interesele legitime ale Franței și declara că, dacă va ajunge președinte, ar putea decide retragerea completă a țării sale din Uniunea Europeană. De asemenea, a condamnat sancțiunile economice impuse Rusiei și, la fel ca Putin, a acuzat Occidentul că începuse un nou Război Rece. Kremlinul știa că ea avea dificultăți financiare serioase în perioada în care se pregătea să candideze din nou la președinție, pentru că băncile franceze refuzau să acorde împrumuturi Frontului Național, fapt care, sperau politicienii francezi, avea să ducă la suprimarea extremei drepte politice. Când a căutat bani în străinătate, Le Pen a găsit în First Czech-Russian Bank un ascultător atent. Deși sediul băncii se afla în Republica Cehă, principalii săi proprietari erau ruși. Le Pen a obținut un împrumut de 9 milioane de euro, operațiune care a ieșit la lumină când banca a început să aibă probleme și a cerut să-i fie plătite sumele datorate. Presa franceză a devenit imediat interesată de subiect, iar în unele ziare Le Pen a fost etichetată drept o marionetă în mâinile odiosului Putin[12].

Aceasta era totuși departe de a fi o dovadă că Putin o „cumpărase”. În Uniunea Europeană există tot mai multe grupuri și organizații de extremă dreaptă care încearcă să pună bețe în roate Bruxellesului și care manifestă un respect sincer față de multe dintre lucrurile pe care le susține Putin: suveranitatea națională, valorile sociale conservatoare, religia creștină,

ostilitatea față de amestecul organismelor internaționale. De asemenea, unii admiră stilul de guvernare autoritar al lui Putin.

Conducătorii Rusiei împărtășeau angajamentul față de valorile sociale conservatoare, se arătau binevoitori față de partidele care susțineau drepturile suverane ale statelor naționale și profitau de orice șansă pentru a slăbi legăturile care țin Uniunea Europeană împreună. Dar când au ajutat extrema dreaptă politică europeană, au făcut-o din rațiuni proprii. O Uniune Europeană slăbită ar fi sporit șansele Rusiei renăscute de a exercita o influență continentală. Cei care primesc ajutor de la Kremlin nu sunt lachei plătiți, ci europeni care au o viziune alternativă pentru Europa: nu toți cer retragerea din Uniunea Europeană, dar orice tulburare pe care o provoacă este privită cu satisfacție la Moscova. Putin consideră că politica sa se ghidează după principiul „ochi pentru ochi". Uniunea Europeană a considerat potrivit să încerce să atragă Ucraina pe orbita sa în 2013, prin urmare, și conducătorii ruși se simt liberi să se amestece în treburile țărilor de pe continent.

În timpul vizitei sale la Moscova din aprilie 2014, când Rusia era asaltată de critici din cauza anexării Crimeei, Le Pen și-a confirmat sprijinul pentru Putin, iar Kremlinul a susținut discret eforturile ei de a fi aleasă președinte la alegerile care se apropiau[13]. În martie 2017, Putin a primit-o la Moscova. Deși declarase ferm că Rusia nu se va amesteca niciodată în procesul electoral francez, el nu făcuse niciun efort să invite alt candidat la președință și a dat o recepție somptuoasă în onoarea lui Le Pen[14]. Înainte de întâlnirea cu Putin, ea a discutat cu purtătorul de cuvânt al Dumei, Veaceslav Volodin, și a acceptat să militeze pentru eliminarea interdicției de a participa la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei aplicate Rusiei[15]. Potrivit transcrierii oficiale rusești, ea a fost cea care a ridicat o serie de chestiuni politice în discuțiile cu Putin, pronunțându-se pentru legături strategice, economice și culturale între cele două țări. Voia de asemenea un schimb mai intens de informații secrete în vederea

contracarării terorismului islamic și și-a trâmbițat dorința de a pune capăt interdicției de a călători în Uniunea Europeană aplicate unor parlamentari ruși de America și aliații săi[16]. Putin a negat amestecul Rusiei în procesul electoral francez și nu a stat la discuții când agenția de știri Interfax din Moscova a publicat o știre conform căreia Le Pen își finanța campania electorală cu bani de la bănci rusești. Știrea a fost retrasă rapid: „Rectificare: Kremlinul anunță că nu are nicio informație despre finanțarea campaniei electorale a lui Marine Le Pen de către bănci rusești”[17]. Evident, Kremlinul era fericit să dea bani, însă nu voia să fie văzut făcând asta.

La fel de stânjenitor a fost și pentru Frontul Național din Franța, iar Florian Philippot, vicepreședintele său, a trebuit să nege că adevăratul scop al vizitei lui Le Pen la Moscova a fost să obțină sprijin financiar de la băncile rusești[18]. Le Pen a supraviețuit criticilor din presă și s-a întors la Paris ca să-l înfrunte pe Emmanuel Macron în alegerile prezidențiale. A suferit o înfrângere zdrobitoare în al doilea tur de scrutin în luna mai, iar Putin a trebuit să-și revizuiască planul de parteneriat cu Franța. Ca urmare, propunerile i-au fost adresate lui Macron, care, în mai 2018, a fost invitat de onoare la Forumul Economic de la Sankt-Petersburg.

Când a fost posibil, liderii ruși au încercat realmente să îmbunătățească legăturile cu guvernele europene. Cea mai remarcabilă tentativă a avut loc pe 8 aprilie 2010, când Putin, prim-ministru la acea vreme, a participat la o ceremonie solemnă la Katîn, în vestul Rusiei, pentru a comemora asasinarea a 4.000 de ofițeri polonezi de către NKVD în 1940, stând lângă prim-ministrul Poloniei, Donald Tusk, amândoi cu capul plecat în rugăciune. Au depus coroane de flori la monumentul din cimitir. Un preot ortodox a ținut o slujbă de pomenire. Într-un discurs plin de demnitate, Putin a condamnat crimele din perioada stalinistă și a declarat că era nevoie de o îmbunătățire a relațiilor cu Polonia, pentru care Katîn era încă o amintire dureroasă. Dar, cu toate că a transmis

condoleanțe pentru victimele poloneze, a subliniat că Stalin și apropiații săi omorâseră în masă și ruși și că poporul rus nu putea fi considerat responsabil pentru masacrul de la Katîn. Nicio națiune nu poate fi învinovățită pentru crimele unui regim totalitar, a continuat el și și-a exprimat speranța într-o apropiere între ruși și polonezi[19].

Impresia bună pe care atitudinea sa respectuoasă a făcut-o în rândul opiniei publice poloneze a fost însă serios afectată, două zile mai târziu, de un accident catastrofal: avionul care-i ducea pe președintele Lech Kaczyński și pe alți demnitari polonezi importanți în Rusia pentru a continua ceremoniile comemorative s-a prăbușit când pilotul a încercat să aterizeze pe aeroportul din Smolensk. Nu au existat supraviețuitori. Mulți polonezi au speculat că dezastrul a fost lucrarea serviciilor secrete rusești. Purtătorii de cuvânt ruşi și-au exprimat empatia față de durerea polonezilor, respingând orice teorie a conspirației. Refuzul de a pune la dispoziția anchetatorilor polonezi oricare dintre rămășițele avionului nu a ajutat Rusia. Mulți polonezi bănuiau că președintele Kaczyński intenționase să declare masacrul de la Katîn un act de genocid. În această situație, presupuneau ei, conducătorii ruși ar fi fost ofensați că polonezii stârneau o controversă într-un moment în care Kremlinul încerca să facă ce era corect. Autoritățile de la Moscova au susținut că rămășițele accidentului ar fi gestionate cel mai bine într-un singur loc. S-a spus, de asemenea, că președintele Kaczyński obișnuia să facă presiuni asupra echipajelor ca să execute aterizări riscante, iar în acea zi fatidică vremea la Smolensk a fost cu certitudine periculoasă.

Relațiile dintre Moscova și Varșovia s-au înrăutățit în anii următori, iar linia istorică oficială a Moscovei a pierdut tonul de regret față de masacrul de la Katîn din 1940. În aprilie 2017, ministrului Culturii, Vladimir Medinski, i s-a părut potrivit să precizeze că la Katîn au murit mai mulți ruși decât polonezi[20].

În timp ce Polonia dădea înapoi în privința reconcilierii, Ungaria a surprins restul lumii încurajând cooperarea cu Rusia. După 1945, URSS a impus regimul comunist acestei țări și a invadat-o din nou în 1956, când conducerea comunistă maghiară a militat pentru o formă de comunism mai blândă decât era dispus Kremlinul să accepte. Reprimarea sângeroasă a revoltei Ungariei împotriva opresiunii sovietice nu a făcut decât să adâncească ura față de ruși și de lucrurile rusești. Cu toate acestea, prim-ministrul Viktor Orbán a fost deschis la încercările de apropiere ale rușilor. El împărtășea multe dintre principiile conservatoare îmbrățișate de Putin și era iritat de dominația crescândă a Germaniei în interiorul Uniunii Europene. În ianuarie 2014 a acceptat prompt oferta Rusiei de a acorda Ungariei un împrumut de 14 miliarde de dolari pe 30 de ani pentru a extinde o centrală nucleară[21], lucrarea urmând să fie făcută de compania Rosatom. În felul acesta, Ungaria se separa de linia politică europeană dominantă, chiar dacă o făcea într-un moment în care tehnologia civilă rusească începea să fie admirată în Europa. Kremlinul nu s-a uitat la costuri, deși bugetul rusesc scârțâia, iar în anii următori termenii au fost relaxați și mai mult în interesul Ungariei[22].

Orbán trebuia să evite orice suspiciune că subordona țara Rusiei. Cel mai mic indiciu că ar fi primit în secret mită ar fi însemnat sfârșitul carierei sale politice. Dar el putea să ceară, și a cerut, ridicarea sancțiunilor economice impuse de Occident politicienilor, oamenilor de afaceri și companiilor rusești[23]. În același timp, conducătorii ruși au înțeles că trebuiau să evite să facă prea mult tam-tam în legătură cu succesul lor. Ei s-au mulțumit cu gândul că Uniunea Europeană dădea tot mai multe semne că existau tensiuni în interiorul său.

În 2015, când guvernul maghiar a refuzat să primească refugiați din Siria, prăpastia dintre Berlin și Budapesta s-a adâncit foarte mult. Orbán și Putin erau de părere că, încurajând influxul de refugiați și migranți în Uniunea Europeană, Angela Merkel acționase pripit și nechibzuit. Putin a

încadrat asta într-o critică mult mai largă. Criza refugiaților din Europa deriva din politica pe care Occidentul o ducea de mai mulți ani, a afirmat el:

> Noi ne-am opus în mod activ la ceea ce se întâmpla, de exemplu, în Irak, Libia și în alte câteva țări. Am spus: nu trebuie să faceți asta, nu trebuie să dați năvală acolo și nu trebuie să faceți greșelile astea. Nimeni nu ne-a ascultat! Dimpotrivă, ei au crezut că noi adoptam o poziție antioccidentală, ostilă Occidentului. Și acum, când aveți sute de mii de refugiați – acum sunt deja un milion –, cum puteți să vă gândiți că poziția noastră a fost antioccidentală sau pro-occidentală[24]?

Era încântat să vadă lideri europeni precum Orbán, care refuzau să se lase intimidați de Bruxelles sau de Berlin, însă Marea Britanie, și nu Ungaria, a votat pentru ieșirea din Uniunea Europeană. Participarea britanicilor la Uniunea Europeană a avut o istorie lungă și dureroasă, căreia prim-ministrul David Cameron a încercat să-i pună capăt în iunie 2016 prin organizarea unui referendum. Întrebarea adresată alegătorilor era pur și simplu dacă trebuiau să rămână sau să plece. După o campanie mediocră pentru „rămânere", totuși, spre marea sa surprindere, 52% dintre votanți au ales să retragă țara din Uniune. Cameron a plecat de la putere, fiind urmat în funcția de prim-ministru de Theresa May, care votase pentru rămânerea în Uniunea Europeană, dar s-a angajat, alături de cabinetul său, să respecte rezultatul referendumului, negociind ieşirea Marii Britanii. Criza politică ce a urmat atât la Londra, cât și la Bruxelles a eclipsat orice problemă care venea de la Budapesta. Uniunea Europeană se dezmembra, sau cel puțin una dintre principalele sale țări alegea să se despartă de ea. Liderii ruși încercaseră ani la rând să provoace sciziuni în interiorul Uniunii Europene, dar nici în cele mai frumoase visuri ale lor nu-și imaginaseră un asemenea rezultat. Din 1989, de la căderea comunismului în Europa de Est, continentul trecuse printr-un proces de unificare. Dintr-odată, tendința era în direcția opusă.

În ultimii ani, Marea Britanie îi făcuse mari probleme Rusiei. Susținuse cu regularitate cauza sancțiunilor economice împotriva Rusiei și era un critic vehement al anexării Crimeei. Acum, Putin savura momentul de *schadenfreude*:

> Prim-ministrul abia și-a început munca și se confruntă cu probleme interne. Dar a existat un timp când Marea Britanie și Rusia au avut relații ferme, multilaterale, și noi suntem gata să ne întoarcem la acele vremuri. Asta depinde de partea britanică, nu de noi. Am observat că au început să se facă pregătiri pentru anul jubiliar al convoaielor arctice [britanice din timpul războiului către Arhanghelsk] și că Prințesa Ana a făcut o vizită.
>
> Am avut o mulțime de probleme în unele perioade istorice, dar au existat de asemenea momente care ne-au adus, fără îndoială, împreună. Noi ni le amintim, le știm și suntem gata să restabilim relațiile cu Marea Britanie și să mergem alături de britanici până unde doresc ei, dar, desigur, noi nu vom impune nimic și, mai mult decât atât, nu putem să impunem. Nu putem să decidem pentru ei la ce scară vor fi restabilite relațiile. Cu toate acestea, vedeți, există în jur de 600 de companii britanice în economia noastră și ele nu intenționează să o părăsească[25].

Fără să râdă în gura mare, Putin nu ar fi putut să-și arate mai bine satisfacția. O țară europeană izolată era exact ce căutau liderii ruși pentru a negocia cu ea de pe o poziție de putere.

În vreme ce politicienii britanici favorabili rămânerii încercau să explice înfrângerea lor, a ieșit la iveală că firme rusești de internet făcuseră propagandă printre alegători pentru ieșirea din Uniunea Europeană. Exista speculația bine întemeiată că Kremlinul sponsorizase aceste eforturi și că rușii oferiseră sprijin financiar organizațiilor britanice care susțineau ieşirea. Subiectul amestecului rușilor a acaparat mass-media. Deși nimeni nu putea conchide că rezultatul referendumului fusese determinat în întregime de mașinațiunile rusești, era greu să negi că existase un grad de intervenție din partea Moscovei.

În Muntenegru, intervenția rușilor a mers mult mai departe. Unul dintre cele mai mici state succesoare ale fostei Iugoslavii, Muntenegru era notoriu pentru corupția din viața publică și crima organizată. Guvernul de la Podgorica era decis să facă demersurile necesare pentru admiterea în Uniunea Europeană, iar acest lucru a generat dispute permanente și

manifestări violente. Tulburările au atins punctul culminant în octombrie 2016, când autoritățile au acuzat 14 indivizi că puseseră la cale asasinarea prim-ministrului Milo Djukanović și organizaseră o lovitură de stat. Majoritatea celor acuzați făceau parte din opoziția politică muntenegreană, inclusiv din partidul prorus Frontul Democrat, însă doi dintre ei, acuzați de terorism, erau cetățeni ruși. Toți militaseră pentru ca Muntenegru să se distanțeze de Bruxelles și să se îndrepte spre Moscova. S-a spus că serviciile secrete rusești finanțaseră Frontul Democrat și Djukanović nu avea nicio îndoială că presupusa conspirație fusese dirijată de Moscova. El nu a putut să-i aresteze pe ruși, care aveau reședința în Serbia vecină și, prin urmare, se puteau întoarce în Rusia fără să se teamă că vor fi extrădați. Miniștrii ruși de la Moscova au vorbit cu dispreț despre dorința lui Djukanović de a ajunge în Uniunea Europeană și NATO și l-au acuzat pe Djukanović însuși de corupție financiară masivă.

Djukanović și-a văzut de proiectele sale chiar și după ce și-a dat demisia din funcția de prim-ministru. Au continuat negocierile pentru intrarea Muntenegrului în Uniunea Europeană, iar în aprilie 2017 parlamentul muntenegrean a votat intrarea în NATO. Conștienți de presiunea pe care o exercita Rusia, liderii occidentali au rămas fermi în hotărârea lor de a primi Muntenegru în alianța militară în iunie. La Moscova știrile au fost primite cu neliniște. Nu numai că pretențiile politice ale Rusiei fuseseră zădărnicite; grupările de crimă organizată ruse contemplau cu îngrijorare viitorul, deoarece curând Muntenegru nu avea să mai fie un loc bun pentru activitățile lor. Ministerul Afacerilor Externe din Rusia a publicat o declarație în care succesul lui Djukanović era interpretat ca o creștere periculoasă a instabilității în Balcani, iar ministrul Afacerilor Externe Serghei Lavrov și diplomații ruși au încercat să abată atenția de la obiectivul lui Putin de a spori instabilitatea în Europa.

Putin se opusese perspectivei unei Uniuni Europene unite și extinse și unei alianțe NATO întărite și dezvoltate. Cu toate că avusese un eșec în

Muntenegru, avea câteva realizări în Franța și Ungaria, unde nervozitatea față de Uniunea Europeană era în creștere. Marea Britanie era pe punctul de a părăsi Uniunea. Chiar și în Italia, unde serviciile secrete rusești erau aparent mai puțin active, un val de nemulțumire față de Bruxelles a culminat cu venirea la putere, în urma alegerilor din martie 2018, a unei coaliții alcătuite din Liga de extremă dreaptă și Mișcarea Cinci Stele de centru-stânga, ambele militând pentru mai multă libertate națională față de controlul Uniunii Europene. Moscova a fost încântată[26]. Liga a susținut anexarea Crimeei, aparent fără a recurge la ajutor financiar rusesc secret, și a promovat cauza investițiilor italiene în Crimeea[27].

Liderii ruși din anii ’90 se obișnuiseră cu eșecurile și umilințele, însă vremurile se schimbaseră, iar seria succeselor și semisuccesselor putea fi sărbătorită. După cum vedeau Lavrov și Putin lucrurile, dacă istoria nu era de partea lor, cel puțin părea că nu e nici împotriva lor.

CONTROLUL

15

Ordinea politică: partide, alegeri, parlamente

Putin a asigurat președinției un rol atât de dominant în politica rusească, încât suntem tentați să credem că alte instituții contează foarte puțin. O asemenea idee ar fi însă întâmpinată de Putin cu un zâmbet trist. Cu toate că membrii grupului de la conducere stabilesc aproape întreaga agendă publică, nu întotdeauna au putut conta pe faptul că ceilalți se vor conforma, Adunarea Federală, în special, manifestând uneori o înclinație către obstrucție.

Când Putin a devenit prima oară președinte, erau aleși membrii ambelor camere ale Adunării Federale. Camera superioară, Consiliul Federației, era alcătuită din câte doi reprezentanți ai celor optzeci și cinci de unități regionale constituind al doilea eşalon al guvernării și mulți dintre ei se obișnuiseră să-și conducă republicile sau provinciile fără să ia în calcul prea mult decretele lui Elțîn sau politicile cabinetului. În 2004, Putin, crezând că Rusia devenise imposibil de guvernat, a convins Duma de Stat să accepte renunțarea la alegerile pentru Consiliul Federației și să-l lase pe el să numească guvernatorii regionali, părând convins că „verticala puterii” avea să funcționeze imediat pentru binele general. Realitatea s-a dovedit a fi diferită, iar când au apărut probleme la nivel local, au fost considerați responsabili guvernatorii numiți de Putin[1].

Duma a rămas electivă, iar cel dintâi prim-ministru al lui Putin, Mihail Kasianov, a fost nevoit să-și conceapă discursurile cu mare atenție în perioada în care s-a angajat pe calea reformelor economice. Nu numai Partidul Comunist și Partidul Liberal-Democrat criticau politicile guvernului, ci și formațiunea lui Putin, Partidul Unității. Acesta fusese înființat în 1999 în vederea participării la alegerile pentru Dumă, dar a obținut mai puțin de un sfert din locuri, iar când a ajuns președinte Putin, el şi Kasianov s-au confruntat cu o problemă: Partidul Comunist era cea mai mare formațiune din Dumă. Ei au căutat să scape de această situație, negociind fuziunea Partidului Unității cu partidul Patria-Întreaga Rusie, în fruntea căruia se aflaseră Lujkov și Primakov, doi politicieni scoși din cursa pentru președinție din 2000 cu ajutorul propagandei negre. Noul partid amalgamat, Rusia Unită, a fost proclamat în aprilie 2001. Deși nu avea majoritate în Dumă, Kasianov a reușit să câștige suficient sprijin pentru a-și transforma reformele în lege[2].

El știa că, singură, retorica lui nu avea cum să câștige de partea sa Duma, așa că a cumpărat sprijinul unor deputați din Dumă sau al circumscripțiilor lor acordând subvenții locale – o practică pe care americanii o numesc politică *pork-barrel* [„a ciolanului”]. A fost un proces plin de obstacole. Putin și Kasianov erau decișI să-și asigure o majoritate absolută la alegerile pentru Dumă din decembrie 2003. Au fost dezamăgiți: e drept că Rusia Unită ajunsese cel mai mare partid, ceea ce era un progres față de 1999, dar încă nu avea majoritatea. Pentru aceasta a fost nevoie de acțiuni foarte abile ale următorului premier, Mihail Fradkov. S-au oferit avantaje politice și financiare pentru a-i face pe unii să dezerteze din partidele lor, astfel încât guvernul să-și poată trece legile, un mod de a face politică inconfortabil pentru Putin, care avea nevoie de o bază parlamentară sigură. În decembrie, administrația a folosit numeroase resurse la alegerile pentru Dumă: promisiuni de bunăstare; mai multe subvenții pentru numeroase circumscripții rusești, cu care să fie aplanate

nemulțumirile locale. Încurajați de o economie renăscută, conducătorii au cerut electoratului să-i susțină în continuare, fiindcă aceasta era cea mai bună cale de a atinge progresul, folosind în campanie cuvinte sforăitoare precum „leadership”, „ordine”, „stabilitate” și „patriotism”.

De vreme ce partidul său controla posturile naționale de televiziune, Putin avea siguranța că mesajul său va ajunge la toată lumea. Rusia Unită a obținut 295 din cele 450 de locuri, o majoritate absolută, scăpând astfel confortabil de necesitatea de a discuta cu potențiali dezertori.

Nu s-ar fi obținut însă aceste rezultate dacă nu s-ar fi folosit „tehnologia politică”. Căutând să asigure victoria partidului său, Putin a menținut aparența unei competiții multipartite și a corectitudinii procedurale, autorizându-l pe adjunctul șefului Administrației Prezidențiale, Vladislav Surkov, să conceapă legi electorale care să le permită unor partide din opoziție să câștige un mic număr de locuri. Ca întotdeauna, Kremlinul a fost indulgent cu comuniștii lui Ziuganov și cu liberal-democrații lui Jirinovski, dat fiind că nu mai aveau nicio șansă să învingă Rusia Unită și, în orice caz, aveau aceleași priorități ca și Putin: centralizarea puterii și o politică externă ambițioasă. Putin și Surkov au fost încântați că Iabloko, partidul liberal, a câștigat doar patru locuri în Dumă în 2003 și niciunul la următoarele alegeri. Surkov era un manipulator talentat: ori de câte ori în spectrul politic apărea un partid nou ce reprezenta o amenințare serioasă – sau chiar mai puțin serioasă – pentru Rusia Unită, el facilita crearea unor partide rivale care să ia voturi de la nou-venit. A luat aceleași precauții împotriva vechiului Partid Comunist, contribuind în mod discret la înființarea partidului Rodina (Patria), o formațiune patriotică prezidată de Dmitri Rogozin, care căuta sprijin în rândurile muncitorilor[3].

Până la venirea lui Surkov, regimul politic din Rusia era în mod oficial o „democrație controlată”, procedurile sale fiind diferite de cele ale democrațiilor liberale. Un asemenea control de la vârf, se sugera, era

necesar pentru a beneficia pe deplin de pe urma alegerilor și a dezbaterilor publice. Lui Surkov nu-i plăcea sintagma din cauză că suna autoritarist[4]; în opinia sa, controlul de sus trebuia exercitat, dar nu etalat. În 2006, cu permisiunea lui Putin, a înlocuit sintagma „democrație controlată" cu „democrație suverană". Medvedev a privit cu dispreț ambele sloganuri și a propus pur și simplu „democrație reală", o expresie care era și pe placul lui Kasianov. Dar, spre deosebire de acesta din urmă, Medvedev și-a păstrat opinia pentru el până când a devenit președinte[5]. Nici vorbă ca Medvedev să fi făcut viața mai ușoară partidelor rivale Rusiei Unite. Asemenea patronului său Putin, el a permis sau chiar a încurajat slăbirea procedurilor democratice. Pentru grupul de la conducere, aceasta era calitatea necesară ca să devii membru.

Cu toate că respingea acuzația de manipulare machiavelică, Surkov era uimitor de sincer în privința ambițiilor sale legate de leadership. La o adunare a membrilor Rusiei Unite din februarie 2006, el a declarat că obiectivul nu ar trebui să fie doar câștigarea alegerilor pentru Dumă din anul următor, ci și păstrarea majorității vreme de cel puțin „zece-cincisprezece ani"[6]. Vedea această chestiune în termeni aproape apocaliptici. Un an mai târziu, afirma că Administrația Prezidențială „acționa pentru prevenirea unei revoluții în țară"[7]. Și considera că Putin și partidul său, Rusia Unită, aveau o importanță crucială în menținerea stabilității și a progresului. Dacă pentru aceasta era nevoie de practici necinstite și chiar de înșelătorie, Surkov era omul potrivit – iar Putin îl susținea.

Dar Putin a văzut „democrația suverană" ca pe un eufemism util pentru ceea ce încerca să realizeze el pentru țara lui, iar sintagma lui Surkov a fost adoptată oficial, semnificând hotărârea Rusiei de a se comporta așa cum dorea oriunde în lume: majoritatea democrațiilor lumii, declara Putin cu satisfacție, erau subordonate pretențiilor și intereselor geopolitice ale Americii[8], în vreme ce el, ca lider al Rusiei,

refuza să fie tratat drept fratele mai mic al președintelui Statelor Unite. Asemenea lui Putin, Surkov vedea intrigile Washingtonului ca pe cea mai mare amenințare la adresa independenței naționale, și acesta a fost motivul pentru îngrădirea unor libertăți interne în Rusia. Niciunei puteri străine nu avea să i se permită amestecul în treburile interne ale Rusiei. Conducătorii țării erau hotărâți să împiedice potențiala intervenție a Americii în procesul ei electoral; ca urmare, suspectau toate organizațiile media internaționale, companiile de IT și organizațiile nonguvernamentale de caritate. Desigur, liderii de la Kremlin erau experți în manipularea alegerilor rusești, dar se temeau că străinii vor profita de orice oportunitate pentru a-și folosi aceleași talente.

Alți oficiali de la Kremlin aveau îndoielile lor și pledau pentru o formă de politică mai relaxată, care să acorde mai mult spațiu dezbaterii și opoziției. Putin i-a dezamăgit din ce în ce mai mult. Retrospectiv, Gleb Pavlovski, fostul consilier al lui Putin, considera, pe baza experienței sale de la Administrația Prezidențială, că acesta a sperat inițial să construiască un sistem bipartit, creând un echilibru între Rusia Unită și Partidul Comunist, pornind de la premisa că ultimul se va transforma într-un partid social-democrat[9]. Dacă Putin a avut într-adevăr o asemenea ambiție, a abandonat-o curând, iar liderul comunist Ziuganov, departe de a ajunge la social-democrație, a recăzut mai degrabă într-un șovinism limitat. Putin, se pare, a continuat să creadă în necesitatea unei ordini politice mai flexibile, dar s-a gândit că aceasta putea fi cel mai bine creată prin dezvoltarea unor facțiuni active în interiorul propriei sale Rusii Unite. Pavlovski a scris de asemenea că Putin este conștient că Rusia se va confrunta cu o „stagnare” dacă nu-și schimbă sistemul de guvernare și nu-și transformă economia în așa fel încât „generalii” să nu o mai controleze în totalitate[10]. După spusele lui Pavlovski, propriul interes politic l-a împiedicat pe Putin să facă pasul hotărâtor, el dându-și seama, pare-se, că reforma politică ar amenința interesele susținătorilor săi[11]. Dar Putin îi

spusese cândva secretarului de stat american Condoleezza Rice că în Japonia Partidul Liberal a reușit să se afle putere aproape continuu în anii de după al Doilea Război Mondial și că nu vedea niciun motiv ca Rusia să nu procedeze la fel[12].

Modul în care Duma de Stat și Adunarea Federală tratau proiectele de lege nu stârnea prea multă nemulțumire. Activitatea legislativă, care pe vremea mandatului lui Kasianov fusese amplă și intensă, se reducea la reforme de importanță secundară. Cele două camere tindeau să lucreze în armonie cu guvernul, cu președintele și una cu cealaltă. Atât președintele, cât și Consiliul Federației au ajuns să respingă tot mai rar o propunere de lege. La rândul ei, Duma și-a luat munca de revizuire în serios, în special când elita de la conducere era divizată – și Rusia Unită a devenit sediul unui lobby intern intens[13]. Proiectele de lege inițiate de Administrația Prezidențială au avut mult succes: între 2007 și 2011 nu a fost respins niciunul, chiar dacă dezbaterile au fost adeseori foarte aprinse. Liderul democrat-liberal Jirinovski nu era singurul care avea un comportament conflictual; el și purtătorii de cuvânt succesivi ai Dumei de Stat au trebuit să depună eforturi considerabile pentru a păstra ordinea. Dar Rusia Unită avea atât majoritate absolută, cât și disciplină internă. Putea să facă praf orice polemici de pe podium sau de pe scaunele sălii de dezbateri[14].

Cunoscut pentru abilitatea sa politică, Surkov a primit sarcina de a-și repeta exercițiul de magie la următoarele alegeri pentru Dumă din decembrie 2011. Medvedev era încă președinte, dar anunțase că se va da la o parte pentru a-i face loc lui Putin, iar Putin își exprimase dorința ca Medvedev să revină în funcția de premier în caz că el avea să redevină președinte, un proiect care a ajuns să fie cunoscut ca „tandemul”. Cei doi tratau Rusia ca pe moșia lor. Anunțul cu privire la intențiile lor a fost întâmpinat cu valuri de proteste și demonstrațiile au umplut piețele centrale ale Moscovei.

Surkov și-a pus în aplicare vechiul truc de a promova partide politice care să ajute Rusia Unită luând voturi de la alții. În acest scop, el a abordat partidul Cauza Dreaptă, ce reprezenta mediul de afaceri, și l-a ajutat pe miliardarul Mihail Prohorov să preia conducerea acestuia. Perspectiva acestuia pentru Rusia era mai liberală decât a lui Putin și, o vreme, Cauza Dreaptă a urcat în sondajele de opinie – destul de mult pentru a avea un impact asupra rezultatelor alegerilor, dar nu suficient pentru a-l pune în pericol pe Putin. Din nefericire pentru Surkov, Prohorov și-a depășit rolul de instrument util pentru Kremlin, începând să se vadă pe sine ca pe un adevărat competitor și să tune și fulgere la adresa lui Putin. Asta nu era în scenariu. Lipsit de experiență politică, dar plin de vanitate, Prohorov a fost luat prin surprindere când Cauza Dreaptă s-a dispensat de el. Avea să descopere curând că Surkov a aranjat asta[15]. Profund jignit, Prohorov și-a anunțat intenția de a candida ca independent la alegerile prezidențiale din 2012. Cum era de așteptat, a fost învins la urne, obținând doar 8% din voturi.

Încrederea în sine a lui Surkov s-a dovedit a fi însă la fel de deplasată. Reputația sa de magician s-a evaporat când, la alegerile din decembrie 2011, Rusia Unită a obținut doar 49% din voturi. Din fericire pentru el, datorită victoriei din circumscripții, partidul a obținut 238 din cele 450 de locuri din Dumă – un declin față de alegerile precedente, dar era încă o mică majoritate absolută.

S-a vorbit frecvent despre frauda de proporții care a avut loc la numărătoarea voturilor. La unele centre de votare au fost filmate persoane care îndesau în urne buletine de vot false. Aleksei Navalnîi și alți lideri ai opoziției au organizat proteste în Piața Bolotnaia din centrul Moscovei. La proteste nu a participat numai Prohorov, ci și prietenul lui Putin și fostul ministru de Finanțe Kudrin. Cu toate că ordinea a fost asigurată de polițiști cu bastoane, Medvedev și Putin nu au vrut să riște. Rezultatul alegerilor a fost confirmat oficial. Între timp, au promovat un proiect de

lege care să limiteze demonstrațiile publice. Pentru minoritatea antiguvernamentală din Dumă, acesta a fost un semnal că echipa lui Putin aspira să rămână veșnic la conducere. Criticii Rusiei Unite au declanșat o „grevă italiană", propunând o serie de amendamente. Unul dintre liderii acestora, Ghennadi Gudkov, un fost colonel KGB care făcuse gestul neobișnuit de a se alătura opoziției, a fost acuzat de fraudă financiară și suspendat din Dumă[16]. Agitația din parlament a generat tulburări de stradă. Piața Bolotnaia s-a umplut din nou de protestatari. Intervenția în forță a polițiștilor a spulberat speranța opoziției că alte orașe vor urma exemplul Moscovei, iar Kremlinul a supraviețuit confruntării. Dar nu fără să tragă concluzia că suficiența era o atitudine primejdioasă.

Toată lumea a putut vedea că Duma, chiar dacă neutralizată de manipulările juridice preelectorale și de manevrele fățișe de la urne, își păstrase o anumită importanță în imaginația publicului, chiar dacă în ceea ce privește prestația politicienilor aleși verdictele sondajelor de opinie erau departe de a fi măgulitoare. Piața Bolotnaia avea să erupă din nou, chiar și cu Navalnîi în arest. Locul ales de protestatari avea o semnificație istorică: cu câteva secole în urmă, acolo fuseseră executați marii conducători ai răscoalelor, Stenka Razin și Emelian Pugaciov. Poliția anilor 2011-2012 nu a pus în aplicare pedepsele cumplite pe care le porunciseră țarul Alexei și Ecaterina cea Mare la vremea lor, însă mulți protestatari au fost bătuți cu cruzime, iar organizatorii au fost dați în judecată. Nemțov și Navalnîi, care s-au aflat în fruntea manifestațiilor împotriva mandatului lui Putin, au ajuns în arest.

Deși Putin câștigase detașat din primul tur și era de departe politicianul favorit al alegătorilor, echipa sa făcuse, tipic, niște manevre la urne, ca măsură de precauție. Au existat de asemenea suspiciuni întemeiate că, la ordinul Kremlinului, avusese loc un atac cibernetic asupra ziarului opoziției, *Novaia gazeta*. Putin nu se mulțumește niciodată să câștige pur și simplu; el are o dorință nestăpânită de a-și anihila

adversarul, iar pentru aceasta nu se dă în lături de la nicio manevră murdară.

Duma și-a făcut obiceiul de a servi interesele Kremlinului. La alegerile parlamentare din decembrie 2016, Rusia Unită și-a consolidat dominația, câștigând 54% din votul popular și 343 de locuri, mai mult decât suficient pentru a prelua controlul asupra procesului legislativ. Medvedev, liderul partidului după plecarea sa de la președinție în 2012, asigura disciplina necesară pentru a fi adoptate legile pe care le doreau el și Putin. Celelalte partide erau la fel de zgomotoase ca întotdeauna, însă Duma nu a reușit să le strice planurile conducătorilor de la Kremlin și clicii lor. Nici Duma, nici Consiliul Federației nu au exploatat oportunitatea de a investiga scandalurile de corupție apărute în presă și pe internet. În multe alte țări – și nu numai în America de Nord și restul Europei –, parlamentarii ar fi făcut mare scandal pe tema palatelor somptuoase despre care se spunea că ar fi fost construite pentru Putin, Medvedev, Patrușev și alții, dar cei care făceau agenda pentru Dumă și Consiliu au avut grijă ca asemenea discuții să nu existe. Abuzurile puteau fi investigate numai cu permisiunea liderilor Rusiei Unite – și aceștia nu aveau niciun motiv să faciliteze umilirea patronilor lor.

Chiar dacă din 2003 Rusia Unită nu s-a mai confruntat cu vreo provocare electorală serioasă, Rusia nu este un sistem unipartit. Acest lucru este într-un contrast evident cu modul în care a fost guvernat URSS-ul. Astăzi nu mai există un Partid Comunist care să controleze și să coordoneze politicile și să impună obediență. Mai mult decât atât, Rusiei Unite, căreia îi lipsește aparatul necesar pentru a executa chiar și sarcini administrative simple, nu i s-a cerut niciodată să îndeplinească o asemenea funcție. Conferințele ei au un impact minor asupra programelor guvernamentale, iar comitetul său central are un statut onorific.

Pe 11 aprilie 2018, când a prezentat Dumei primul său raport ministerial despre activitatea guvernului din ultimii șase ani, Medvedev s-

a lăudat cu 1.500 de proiecte legislative devenite legi. Neavând cum să pretindă că acestea atârnau foarte greu, el a insistat pe importanța reformelor legislative care introduceau obligația de a folosi tehnologie modernă în instituțiile publice, de a ajunge la transparență în ce privește bugetul național și de a extinde terenurile destinate agriculturii[17]. Alte legi aveau legătură cu politica externă. În decembrie 2012, așa-numita Lege Dima Iakovlev le interzicea americanilor să adopte orfani ruși. În martie 2014, Duma a aprobat instrumentul legislativ prin care Crimeea se putea „alătura" Rusiei. În iulie 2016 a fost actualizată legea cu privire la extremism și terorism, care obliga serverele de internet din Rusia să păstreze o evidență a utilizatorilor lor, pentru a ușura controlul exercitat de stat. În aceeași lună a fost adoptată o lege care împiedica activitatea de misionariat a organizațiilor religioase neînregistrate. În ianuarie 2017, Duma a adoptat cu majoritate o lege care a dezincriminat violența domestică.

După ce tulburările din 2011-2012 s-au potolit, Duma a atras foarte rar atenția mass-mediei. Telespectatorii păreau mai degrabă interesați de dezbaterile aprinse, în special atunci când deputații se împingeau unii pe alții, decât de procedurile legislative obișnuite. O singură dată lucrurile au fost mai puțin serioase. Pe 1 aprilie 2013, un deputat al Partidului Liberal-Democrat a prezentat un proiect de lege referitor la restricționarea vânzării și consumului de usturoi. Proiectul privea clădirile publice și chiar reședințele private, vânzarea urmând să fie permisă doar în locuri aerisite în mod corespunzător. Pentru a proteja sănătatea femeilor însărcinate, a profesorilor și a copiilor, această legumă urât mirositoare trebuia să dispară complet din spațiile publice. Mulți dintre cei prezenți nu au sesizat că era vorba de o glumă până când inițiatorul proiectului de lege nu le-a spus că era Ziua Păcălelilor[18].

Însă majoritatea oamenilor nu erau aproape deloc interesați de activitățile Dumei, fie ele serioase sau mai puțin serioase. Rusia Unită nu

oferea perspectiva unei angajări energice în slujba interesului public deoarece oamenii se înscriau în acest partid în principal pentru a avansa în carieră sau pentru a-și mări contul din bancă – Putin se străduise multă vreme să se țină departe de conducerea lui, lăsându-l pe Medvedev să fie președinte. Dar acum Putin credea că pentru a revigora sistemul era nevoie de o formă de politică mai largă, ceva mult mai ingenios decât un partid politic.

Abandonându-l pe Surkov, l-a abordat pe viceprim-ministrul Veaceslav Volodin, care l-a convins că pentru a fi mai atractiv trebuia să țină conferințe și adunări mari și să se bucure de căldura unui public patriot. În primăvara anului 2011, Volodin a propus o mișcare numită Frontul Popular al Întregii Rusii: mai existase un front cu acest nume, alături de fronturi ale celorlalte națiuni din URSS, în anii perestroikăi lui Gorbaciov. Acum el era reînviat și remodelat pentru a mulțumi Kremlinul, ca o tribună mai eficientă decât Rusia Unită plină de oportuniști, prin care elita de la Kremlin să afle nemulțumirile apărute în societate. Membri ai altor partide au fost încurajați să se alăture Frontului, care a primit fonduri și a fost organizat pentru a desfășura o serie de evenimente în întreaga țară. Putin, care a fost ales președintele acestei formațiuni în iunie 2013, a participat la câteva dintre acestea și a fost întâmpinat ca un adevărat erou. Se pare că Volodin i-a recomandat lui Putin Frontul și ca pe o modalitate de a-l depăși pe Medvedev, care se gândea să candideze pentru un al doilea mandat la președinție[19]. Surkov, susținător al lui Medvedev, a fost supărat că a aflat de acest plan doar din relatările agențiilor de știri[20].

Volodin a fost răsplătit cu numirea sa în funcția de prim-adjunct al șefului Administrației Prezidențiale, iar Frontul a înființat grupuri de lucru care să stabilească modurile în care punerea în practică a decretelor prezidențiale putea fi monitorizată și făcută publică. Putin a recunoscut cu bucurie ajutorul primit de la aceste grupuri[21]. Dar efectul net asupra treburilor publice a fost minim, iar organizatorii Frontului Popular s-au

mulțumit cu adunările și galele lor. Și din nou o inovație politică flamboaiantă s-a dovedit inutilă.

Putin însă, continuând să vadă în termeni apocaliptici dificultățile cu care se confrunta, nu avea instinctiv încredere în niciun fel de club, firmă sau asociație care opera dincolo de controlul statului. El vorbea uneori de parcă întreaga țară era împânzită de conspirații:

> Se găsesc întotdeauna modalități de a pune mâna pe bani și de a-i cheltui pentru scopurile stabilite de donatori. Desigur, deciziile recente restricționează folosirea resurselor străine pentru competiția politică internă din Rusia. Aceste decizii au stabilit obstacole clare, dar ele sunt ocolite și este foarte important să nu se mai întâmple asemenea lucruri[22].

Deși a admis că majoritatea organizațiilor nonguvernamentale rusești (ONG-uri) nu reprezintă o „coloană a cincea" autentică, Putin a ținut să adauge: „Asta nu înseamnă însă că în Rusia nu există oameni aflați în slujba unor interese străine. Asemenea oameni există. Cine sunt ei? Ei folosesc în confruntările politice interne bani pe care i-au primit de la state străine și nu au avut niciun scrupul să-i ia de la acestea"[23].

Prin urmare, toate ONG-urile rusești au fost puse sub presiune pentru a se conforma. În noiembrie 2012, legea a fost amendată pentru a-i obliga pe cei care desfășurau „activități politice" să se înscrie la Ministerul Justiției ca „agenți străini"[24], făcând câteva organizații importante să ceară aprobare oficială pentru a continua să funcționeze. Una dintre ele este Memorial, care promovează cu mult curaj drepturile omului și întreține o arhivă despre abuzurile din epoca sovietică. O alta este Centrul Levada, un institut de sondaje independent de renume mondial. Multe organizații cu finanțare internațională au fost nevoite să se retragă complet din Rusia, iar Kremlinul a redus serios spațiul disponibil pentru criticile publice ostile ale acțiunilor sale.

Politica a devenit tot mai autoritară. Anterior, mulți crezuseră că acesta era un epitet nedrept, de vreme ce Rusia avea alegeri regulate,

partide de opoziție și canale media critice, însă treptat s-a creat un consens cu privire la practicile dure și corupte din treburile publice. Putin a fost caracterizat uneori drept un dictator, însă acesta este un termen prea puternic, deoarece controlul său asupra elitei de la conducere nu a fost niciodată absolut. Dar conducătorii din întreaga lume cu o reputație ca a lui nu se dau în lături de la nimic – inclusiv de la asasinate – pentru a-și consolida puterea, iar metodele lor aduc adesea aminte de crima organizată, încât Rusia a fost uneori numită stat mafiot și cleptocrație[25]. Există dovezi convingătoare că, începând din anii '90, politicienii de rang înalt au avut legături cu marile grupări infracționale. Dar e greu de crezut că șefii acestor grupări își permit să le dea ordine lui Putin și miniștrilor săi; mai degrabă, mafioții fac tot felul de comisioane profitabile pentru Kremlin. FSB a descoperit că acești infractori pot să-și facă treaba murdară mult mai rapid decât ofițerii de informații[26].

Această simbioză dintre stat și crima organizată face ca Rusia să fie un loc periculos pentru dușmanii interni și externi ai administrației. Dar Putin refuză să vadă că ceva e în neregulă cu politica rusească. El le cere oamenilor să-și imagineze alternativa:

> Vreți ca zeci de oameni ca Saakașvili [fostul președinte georgian] să-și facă de lucru prin locurile noastre publice de aici? Persoana pe care ați numit-o este versiunea rusească a lui Saakașvili. Și vreți ca asemenea Saakașvili să destabilizeze situația din țară? Vreți să trăim de la un Maidan la altul? Să avem tentative de lovitură de stat? Am trecut deja prin toate astea. Vreți ca ele să revină? Sunt convins că majoritatea absolută, covârșitoare a cetățenilor ruși nu doresc și nu vor permite asta[27].

Putin e un lider care crede că poporul său este norocos să-l aibă președinte.

16

Presiuni media: televiziunea, presa și internetul

Ordinea politică din Rusia depinde de metodele de control. Deși manipularea parlamentară este crucială, la fel de importantă este și modelarea opiniei publice. S-a spus uneori că Rusia a redevenit un stat și o societate totalitară, însă autoritarism este un cuvânt mai potrivit, deoarece încă se poate respira liber în Rusia. În pofida faptului că a anulat multe dintre libertățile de care rușii s-au bucurat sub Gorbaciov și Elțîn, Putin s-a oprit cu mult înainte de a restabili complet servitutea. Presa încă poate să publice dezvăluiri de natură să afecteze serios imaginea Kremlinului. Noile „social media” pot să ofere comentarii critice și să organizeze proteste publice. Rușii au acces la site-urile internaționale. Rusia nu este în carantină informațională.

Putin și tovarășii săi nu pretind că sunt liberali; ei permit libertățile din motive practice. Ei înțeleg că, dacă vrea să devină o putere internațională, Rusia are nevoie de o societate dinamică. S-a dovedit că restricțiile economice și culturale de tip sovietic au un efect de pietrificare. Liderii ruși acceptă, cel puțin deocamdată, că oamenii au nevoie să vorbească și să comunice fără a fi împiedicați de vechile excese ale amestecului statului. Abilitatea Rusiei de a concura cu restul lumii depinde de asta. Elita de la Kremlin este de asemenea conștientă că trebuie să aibă un instrument sigur de evaluare a stării de spirit a populației. Deși efectivele

sale au crescut de la începutul noului mileniu, FSB nu poate conta ca singurul furnizor de date și analize; mai mult decât atât, Putin își exprimă public scepticismul vizavi de rapoartele acestui serviciu cu privire la starea de spirit a populației[1]. Un mediu animat pentru mass-media este o modalitate de a avea puncte de vedere alternative care ar putea fi vitale pentru conducătorii de la Kremlin, deoarece i-ar ajuta să anticipeze unele probleme și ar contribui la eliminarea presiunilor generate de nemulțumire acolo unde folosirea excesivă a forțelor de ordine ar fi contraproductivă.

Aceasta nu înseamnă că liderii ruși au permis în mod pasiv presei și televiziunii să acționeze pur și simplu la ordinele patronilor și editorilor lor. Mihail Lesin, ministrul Presei, Radiodifuziunii și Mijloacelor de Comunicare în Masă, a supravegheat înlăturarea lui Vladimir Gusinski de la propriul post de televiziune, NTV, după ce s-a arătat lipsit de respect față de Putin, și a sporit facilitățile media ale Kremlinului pentru a răspândi propria versiune a evenimentelor. În 2001, la o conferință de presă, el a declarat cu mândrie: „De multă vreme a încetat să-mi mai fie rușine de cuvântul «propagandă»”[2].

Putin a înțeles că poate să-și realizeze cel mai bine ambițiile dacă va câștiga presa de partea sa. Pentru a determina televiziunea, radioul și presa să trateze cu simpatie administrația, Putin are obiceiul de a-i invita pe reporterii acreditați pentru Kremlin la o gustare și un pahar de băutură la reședința sa oficială de la Novo-Ogariovo, în afara Moscovei, unde se arată dispus să le răspundă la orice întrebare înainte de a le acorda diplome tuturor oaspeților săi. La unul dintre aceste evenimente, un reporter s-a ferit să accepte diploma de teamă că va fi criticat fiindcă e mână-n mână cu autoritățile. Putin l-a asigurat că nu încerca să-i submineze integritatea profesională: diploma, a explicat el, era pentru contribuția reporterilor la promovarea societății civile. Nimeni nu s-a lăsat păcălit: Putin își urmărea clar interesele, iar cei care formulau obiecții cu privire la politicile sale nu mai primeau de regulă o a doua invitație[3].

Ofensiva carismatică a lui Putin nu a avut niciodată vreun efect asupra lui Aleksei Venediktov, redactor al postului de radio Eho Moskvî [Ecoul Moscovei], care se întâlnește adeseori cu el pentru a discuta despre istoria Rusiei[4]. Venediktov conduce postul încă din ultimii ani ai perestroikăi sovietice, iar opozanții administrației lui Putin îl admiră pentru spiritul său independent și abilitatea cu care a reușit să se mențină în funcție. În 2009 a găsit în fața ușii apartamentului său un topor și o buturugă. Nu e de mirare că acum are o gardă de corp. Cu toate că a renunțat să mai emită amenințări, lui Putin nu-i place ce aude la Eho Moskvî:

> Ascultă, nu am mai întâlnit în viața mea o asemenea demență… Ascultă, stăteam întins în pat înainte să adorm sau după ce m-am trezit – nu-mi aduc aminte exact – și mă gândeam: asta nu este pur și simplu informare, ceea ce fac ei nu este informare, ci un serviciu adus intereselor politice externe pe care un stat le are în altul, mai precis în Rusia[5].

Putin și Venediktov sunt cu adevărat cuplul politic ciudat al Rusiei, dar se simțea o amenințare în tonul lui Putin chiar și când era pus pe glume:

> **Putin**: Și fiindcă veni vorba, o să mergi la vot?
> **Venediktov**: Vladimir Vladimirovici, nu am mai votat din 1996.
> **Putin**: De ce?
> **Venediktov**: Păi, o să-ți explic de ce.
> **Putin**: Te-ai simțit jignit de ce am spus. Mi-am dat seama de asta, s-a văzut pe fața ta. Nu are niciun rost.
> **Venediktov**: Da, m-am simțit jignit, m-am simțit jignit. Îți voi spune mai târziu [de ce].
> **Putin**: Eu nu mă simt jignit când arunci cu rahat în mine dimineața, la prânz și seara, dar tu te-ai simțit jignit. Nu trebuie decât să spun câteva vorbe și, gata, deja ești jignit.
> **Venediktov**: Glumeam, nu mă simt jignit…
> **Putin**: Ei bine, eu nu glumesc[6].

Supraviețuirea postului de radio Eho Moskvî a ajuns să depindă de bunăvoința oficială. Două treimi din acțiunile lui aparțin Gazprom Media, care se află sub controlul ferm al statului, ceea ce înseamnă că Kremlinul

poate să-i taie oricând finanțarea. Venediktov se protejează angajând comentatori naționaliști antiliberali, ca Aleksandr Prohanov, pentru a contrabalansa criticile aduse guvernului care sunt pâinea zilnică a postului de radio. Criticându-l pe Putin pentru că nu dă dovadă de suficient zel patriotic, Prohanov îi permite lui Eho Moskvî să se prezinte mai degrabă ca o tribună pentru întreaga națiune decât ca un organ exclusiv al opoziției. Potrivit lui Venediktov, Putin știe că, îngăduind ca Eho Moskvî să existe în continuare, poate crea impresia că Rusia este mai liberă decât e în realitate. Venediktov este un om cu picioarele pe pământ și descrie Eho ca pe un mausoleu asemenea celui din Piața Roșie, unde se află rămășițele pământești ale lui Lenin – numai că în acest caz radioul este un ultim bastion deteriorat al pluralismului[7].

În vreme ce se bucură de întâlnirile sale glumețe cu „Aleksei" de la Eho Moskvî, Putin nu lasă niciun fel de libertate de acțiune ziarului de opoziție *Novaia gazeta*. Acesta a respins explicația dată de Putin cu privire la atacul cu bombă asupra unui bloc de locuințe care a fost folosită ca pretext pentru războiul din Cecenia. L-a acuzat de corupție în cazul „palatului" construit lângă Marea Neagră. A publicat acuzațiile aduse de fostul ofițer FSB Aleksandr Litvinenko, potrivit cărora a existat un plan al FSB-ului pentru lichidarea lui Boris Berezovski, și editorii au continuat să publice articole scrise de Litvinenko după ce acesta a fugit în străinătate în 2000. Înainte de a fi asasinat în 2006, Litvinenko a susținut într-unul dintre ultimele sale atacuri la adresa lui Putin că acesta e pedofil, fără să aducă însă vreo dovadă. Cu toate că această afirmație nu a apărut în *Novaia gazeta*, Putin nu a putut trece cu vederea rolul pe care acest cotidian l-a avut în acreditarea lui Litvinenko ca luptător pentru adevăr.

Printre susținătorii financiari ai *Novaia gazeta* se numără și Mihail Gorbaciov, care a militat cu fermitate pentru o guvernare întemeiată pe principiile democrației, justiție și dezbateri libere. Acțiunile lui Gorbaciov au fost administrate inițial de omul de afaceri – și fost ofițer KGB –

Aleksandr Lebedev, care a căzut în dizgrația echipei lui Putin și și-a mutat o parte din afaceri și din conturile bancare de la Moscova la Londra. Împreună, Gorbaciov și Lebedev dețin 49% din acțiuni, restul aparținând angajaților, și aproape toți acționarii sunt în favoarea trasării unor linii directoare care să asigure o opoziție regulată la adresa Kremlinului din partea *Novaia gazeta*. În vreme ce în Rusia jurnaliștii de la *Novaia gazeta* sunt tratați cu neîncredere la nivel oficial, în străinătate lucrurile stau diferit, redactorul-șef Dmitri Muratov primind numeroase premii, printre care Four Freedoms Award pentru libertatea de exprimare în Olanda și Légion d'Honneur în Franța. Acest lucru, evident, nu a stârnit admirația lui Putin pentru ziar, în condițiile în care paranoia lui față de interesele străine lua avânt, iar aprecierea internațională de care se bucura Muratov l-a trecut rapid în categoria suspecților. În 2017 și-a dat demisia.

Novaia gazeta îi încurajează pe reporterii săi să facă investigații grele, iar câțiva dintre ei au plătit cu viața. În iulie 2003, Iuri Șcekocihin, adjunctul lui Muratov, a murit în circumstanțe misterioase, probabil otrăvit, după ce acuzase un grup de ofițeri FSB că se ocupau cu spălarea de bani. În octombrie 2006, Anna Politkovskaia a fost omorâtă în fața ușii apartamentului său din Moscova. Politkovskaia publicase câteva știri senzaționale, inclusiv descoperirile sale șocante despre torturile aplicate de armata rusă în Cecenia, și avea un public din ce în ce mai mare în străinătate. Moartea ei a fost urmată de împușcarea Anastasiei Baburova, care preluase misiunea dezvăluirii crimelor din Cecenia. În niciunul dintre aceste cazuri nu a avut loc o anchetă serioasă a poliției și, cel mai probabil, asasinii nu au acționat singuri, ci la comanda unor persoane cu legături în rândurile oficialilor de la vârful puterii. Suspiciunile s-au îndreptat către președintele cecen actual, Ramzan Kadîrov, pe care Politkovskaia îl criticase dur în câteva corespondențe pe vremea când acesta era prim-ministrul republicii. Putin a fost acuzat uneori că a dat aprobarea finală pentru asasinat, însă nu a ieșit la lumină nicio dovadă

concludentă. Cert este că jurnalismul de investigație curajos prezintă un risc letal atunci când dezvăluie fărădelegile comise de elita de la Kremlin și de susținătorii ei.

Cu toate că majoritatea celorlalte canale media au fost tratate mai puțin brutal, Putin este decis să limiteze criticile publice ostile. În capul listei sale se află canalele naționale de televiziune, de unde i-a îndepărtat pe proprietarii care nu-și puteau struni redactorii. Vladimir Gusinski și Boris Berezovski s-au numărat printre primele victime și nu a avut cum să treacă neobservat faptul că amândoi au fost nevoiți să-și vândă activele la prețuri cu mult sub valoarea lor. Putin și-a concentrat atacul mai degrabă asupra televiziunii decât a presei, deoarece numărul cititorilor de ziare era deja într-un declin serios, însă autoritățile au continuat să fie atente la ce se întâmpla și i-au obligat discret pe proprietarii de ziare să concedieze echipele editoriale turbulente. Dacă asta nu mergea, autoritățile îi forțau pe proprietari să vândă. Așa cum observa Venediktov, politica a fost extinsă la media online[8]. Cel mai izbitor exemplu al aroganței Kremlinului a fost modul în care Aleksandr Mamut, patronul site-ului de știri lenta.ru, și-a concediat redactorul-șef în 2014. Observatorii au tras concluzia rezonabilă că Mamut se temea că autoritățile erau nemulțumite de poziția adoptată în criza din Crimeea[9].

Editorii precauți angajau reporteri, comentatori și prezentatori obedienți, iar cum curentul politic își schimba direcția, majoritatea celor din mass-media au învățat să-și țină capul plecat. Mulți susținători ai lui Gorbaciov sau Elțîn i-au devenit loiali lui Putin. Așa a ajuns Dmitri Kiseliov să fie numit la canalul de televiziune internațional Russia Today. El a ajuns să fie cunoscut ca reporter TV în 1991, când a avut curajul de a refuza să difuzeze o știre ce conținea minciuni despre închiderea violentă a postului TV din Vilnius. După prăbușirea URSS, a continuat să militeze pentru standarde profesionale înalte[10]. Dar, când Putin a devenit președinte, Kiseliov și-a schimbat abordarea și a început să susțină un

naționalism și un tradiționalism care mergeau chiar mai departe decât linia oficială. În august 2013 a declarat la postul de televiziune Rossiia-1, în emisiunea Vesti nedeli (Știrile săptămânale):

> Eu cred că a-i amenda pe *gay* pentru că fac propagandă în rândul minorilor nu e suficient. Trebuie să-i împiedici să devină donatori de sânge și de spermă, iar dacă au un accident de mașină, să le îngropi inima în pământ sau să le dai foc, fiindcă sunt nepotriviți pentru asigurarea continuității oricărui tip de viață[11].

Kiseliov nu a fost singurul. Tatiana Mitkova, colaboratoarea împreună cu care protestase împotriva prezentării denaturate a poveștii de la Vilnius, a returnat medalia pe care o primise din Lituania[12]. Și ea s-a adaptat la vremurile în schimbare. Sau poate că ea și Kiseliov au fost măturați în atmosfera opiniei generale.

Conducătorii ruși pleacă urechea la orice idei care le slujesc interesele. Conștienți de cât de plictisiți erau oamenii de marxism-leninism în epoca sovietică, ei raționalizează folosirea bromurilor politice și au apelat din ce în ce mai mult la religie pentru a spori stabilitatea națională. Putin și vechiul său prieten Iakunin se alătură credincioșilor la sărbătorile Bisericii Ortodoxe. În 2005, Iakunin a mers la Ierusalim și a adus de acolo o candelă cu lumina sfântă pentru ca Putin să o ducă la slujba de Înviere de la Catedrala Hristos Mântuitorul din Moscova[13]. La lacul Seligher, aflat la 250 de mile la nord de Moscova, în 2018, Putin a intrat fără cămașă într-o copcă, ca parte a ritualului de Bobotează[14].

Împreună cu majoritatea liderilor de la Kremlin, Putin a susținut Biserica Ortodoxă Rusă, care nu se abate de la liturghia și doctrinele sale vechi de secole. Slujbele se țin în continuare în slavona bisericească, deși majoritatea rușilor abia o înțeleg. Într-o măsură mai mare chiar decât Biserica Romano-Catolică, capii ortodocși consideră că „modernizarea” nu-și are rostul. Ca urmare, patriarhul și ierarhii săi susțin cu fermitate politicile sociale conservatoare ale Kremlinului și, pentru ca Biserica

Ortodoxă să redobândească importanța de care s-a bucurat sub țari, a cerut să fie numită oficial „biserica majorității”. Totuși, la fel ca Elțîn înaintea sa, Putin ezită să oficializeze acest statut și, de asemenea, a retras dreptul automat de predare a religiei creștin-ortodoxe în toate școlile de stat. Dar reputația deosebită de care se bucură Biserica în Rusia zilelor noastre a fost demonstrată în mai 2018, la ceremonia care marca începutul celui de-al patrulea mandat prezidențial al lui Putin. Când a coborât de pe podium, patriarhul Chiril a fost primul demnitar pe care l-a salutat. Abia după aceea s-a întors către fostul cancelar german Gerhard Schröder și către prim-ministrul Dmitri Medvedev.

În general, Putin se arată plin de respect față de comunitățile de credincioși. Credința în Dumnezeu este susținută oficial, dată fiind contribuția sa la consolidarea statului rus, iar ofensarea sentimentelor religioase poate fi sancționată cu o amendă de 1.000 de ruble. Politica de toleranță față de sectele și credințele religioase comportă și o excepție – Martorii lui Iehova, care au fost interzișI în 2017, originile lor occidentale și predicarea evangheliei din ușă-n ușă fiind considerate ostile intereselor Rusiei.

Pe 4 noiembrie 2016, ziua unității naționale, Putin a depus flori la monumentul din Piața Roșie dedicat lui Kuzma Minin și lui Dmitri Pojarski, patrioții care au organizat o armată de voluntari pentru a opri invazia Uniunii Polono-Lituaniene în 1612. După el au ținut discursuri patriarhul Chiril al Bisericii Ortodoxe Ruse și Natalia Soljenițîna, văduva marelui scriitor rus. La ceremonie au participat și alte personaje importante – capii grupărilor religioase recunoscute: președintele Consiliului Muftiilor din Rusia, Ravil Gainutdin; marele muftiu al Consiliului Central Spiritual al Musulmanilor din Rusia, Talgat Tadjuddin; șef-rabinul Rusiei, Berel Lazar; mitropolitul Kornili al Bisericii Ortodoxe Ruse de rit vechi; arhiepiscopul Arhidiecezei Romano-Catolice din Moscova, Paolo Pezzi; și liderul Sangha Budiste Tradiționale, Damba

Aiușeev. Au fost prezente și organizații de tineret[15]. Comunicatele oficiale îi îndeamnă mereu pe ruși să fie credincioși Dumnezeului lor, pornind de la supoziția că credincioșii sunt mai înclinați să rămână patrioți loiali și cetățeni obedienți.

Cenzura de stat directă nu mai există – renumitul institut Glavlit, care controla accesul publicului la romane, poezii, spectacole de operă, picturi și chiar spectacole de balet a fost închis în toamna anului 1991. Dar există multe alte metode de restricționare a libertății de exprimare. Astăzi, oamenii nu mai sunt nevoiți să-și trimită textele la Glavlit, ci trebuie să judece ei înșiși cum ar reacționa Kremlinul la opiniile lor. Rezultatul poate fi un grad mai mare de autocenzură[16]. Autoritățile nu au lăsat mai nimic la voia întâmplării: o lege din 2016 limita proprietatea străinilor asupra companiilor mass-media rusești la 20%[17]. Viața publică rusească trebuia să privească doar Rusia.

Aceasta fusese trăsătura definitorie a perioadei în care Putin se aflase într-o funcție politică înaltă. Încă din septembrie 2000, autoritățile anunțaseră o Doctrină privind securitatea informațiilor, redactată de secretarul Consiliului de Securitate Serghei Ivanov și aprobată de Putin[18]. Rusia, se sugera, nu va fi în siguranță până când nu-și va consolida apărarea cibernetică și, după cum rezulta implicit, rușii care împiedicau dezvoltarea economică, politică și spirituală aprobată de Kremlin trebuiau dați la o parte: concepția clasică a Fortăreței Rusia, ale cărei ziduri oferă poporului rus singura speranță că va fi în siguranță – sub conducerea actuală.

Pe 5 decembrie 2016, Putin a semnat o versiune actualizată a doctrinei, care sublinia importanța protejării și dezvoltării „infrastructurii informaționale” a Rusiei. Se afirma că principalele amenințări vin de la grupurile teroriste din străinătate și, un lucru mai puțin evident, de la prejudecățile mass-mediei străine online. Serviciile rusești, continua doctrina, trebuiau să facă față provocării reprezentate de „superioritatea

tehnologiei” străine și să asigure Rusiei o independență reală în „spațiul informațional”. Se exprima nemulțumirea față de lipsa unor standarde legale globale, adecvate în domeniul IT. Soluția imediată era ca firmele rusești să devină cu adevărat competitive în dezvoltarea tehnologiei avansate. O caracteristică a doctrinei oficiale era accentul pus pe consolidarea sistemului „vertical” de control, însemnând că autoritățile aveau să supravegheze în continuare comunicațiile online[19].

În 2013, când îngrijorarea provocată de discreditarea Kremlinului pe internet a crescut, Andrei Lugovoi a făcut o listă neagră cu site-urile care urmau să fie interzise pentru că promovau demonstrațiile de stradă. Lugovoi, cunoscut în Occident pentru rolul pe care se pare că l-a avut în asasinarea lui Aleksandr Litvinenko la Londra, trăia acum în siguranță la Moscova, ca membru al Dumei de Stat din partea Partidului Liberal-Democrat și al Comisiei pentru Securitate și Lupta Anticorupție a Dumei. Propunerea lui a primit aprobarea lui Putin și a fost pusă în aplicare în anul următor[20]. În aprilie 2014, Putin a criticat dur internetul, spunând că a apărut doar ca un „proiect special al CIA” și că rușii ar trebui, prin urmare, să fie atenți la influența acestuia[21]. Google și YouTube au fost convinse să retragă o știre apărută pe BuzzFeed despre violențele din Cecenia, pe motiv că avea un conținut „extremist”[22]. Facebook, la rândul său, a cedat solicitărilor oficiale[23]. Twitter a fost de acord să blocheze accesul utilizatorilor ruși la site-urile politice ucrainene de extremă dreaptă. Prin toate aceste măsuri, Kremlinul încerca să se asigure că populația rusă era apărată de influența unor grupări politice străine neaprobate[24].

Faptul că serviciile de informații și companiile IT americane găseau căi de acces la secretele altor țări nu făcea decât să revigoreze campania Rusiei pentru a permite guvernului să exercite o „suveranitate digitală”. În decembrie 2012, la o conferință a Uniunii Internaționale a Telecomunicațiilor, delegații ruși au propus o modificare a legilor

internetului pentru a permite guvernelor să cenzureze site-urile de pe teritoriul lor, așa cum se întâmpla deja în China, Coreea de Nord și Arabia Saudită. Însă inițiativa Rusiei a fost respinsă la vot, iar autoritățile ruse s-au abținut să reintroducă în mod deschis cenzura[25].

Chiar și așa, în Dumă au existat voci care au cerut să se ia măsurile necesare pentru a împiedica tehnologia informației să încalce suveranitatea Rusiei[26]. Se sugera că, așa cum stăteau lucrurile, serviciile secrete americane puteau să acceseze în mod fraudulos informații despre cetățenii ruși prin servere de internet aflate în Statele Unite. Politicienii ruși s-au plâns de hackerii americani cu mult înainte ca *establishment*-ul american să fie îngrijorat de activitățile de hacking ale FSB. Companiile rusești au primit stimulente pentru a reduce dependența țării de corporațiile internaționale. Campania a culminat cu introducerea în octombrie 2013 a unei reglementări prin care toate firmele IT care operau în Rusia erau obligate să păstreze informațiile din telefoane și motoarele de căutare timp de douăsprezece ore și să le pună la dispoziția autorităților[27]. Din mai 2014, bloggerii cu mai mult de 3.000 de urmăritori trebuie să facă o cerere pentru a fi înregistrați oficial[28].

Libertatea de a critica, demasca și ridiculiza grupul de la conducere se micșorează, dar Kremlinul rămâne în continuare îngrijorat că „social media" au capacitatea de a depăși mijloacele convenționale de comunicare. Și conținutul site-urilor străine îi preocupă pe liderii ruși, iar în februarie 2019 în Dumă s-a citit un proiect de lege care le permite miniștrilor să suspende accesul la internet în Rusia dacă ei consideră că este nevoie de controale urgente[29]. Guvernul și FSB au angajat trolli pentru a perturba activitatea site-urilor critice[30] și au luat în calcul chiar să le blocheze pe cele care au inflamat opinia publică[31]. Kremlinul nu intenționează să-i lase pe oameni să gândească liber, atâta vreme cât gândurile lor pot afecta interesele administrației. Conducătorii vorbesc mult despre nevoile poporului, însă au încetat să facă distincție între

nevoile acestuia și propriile lor pretenții referitoare la putere, privilegii și confort. Mulți ruși văd asta ca pe o evoluție nesănătoasă pentru o țară care aspiră să devină o putere mondială dinamică.

17

Puterea blândă a Rusiei: ofensiva globală a carismei

Vladimir Putin a avut întotdeauna ambiția ca Rusia să ajungă să aibă impact asupra opiniei publice internaționale. El știe că în zilele noastre o astfel de influență este asigurată indirect prin intermediul mass-mediei și comerțului, așa-numita putere blândă, dar și prin puterea dură și directă a forței armate. Recunoaște de asemenea că administrația sa este mai sensibilă la societatea rusească decât la atitudinile prezente peste tot în lume.

În 2006 a angajat o firmă de relații publice din New York, Ketchum, pentru o abordare nouă privind cerinţele administrației. Faptul că Ketchum și partenerul său din Bruxelles, GPlus, nu aveau angajați cu competența necesară pentru Rusia nu a descurajat Kremlinul, care voia să lucreze cu o firmă cu reputație internațională dovedită. Un prim pas al celor de la Ketchum a fost să-l angajeze pe Angus Roxburgh, fost corespondent de la Moscova pentru *Sunday Times*, care, în mod ironic, fusese deportat din URSS în 1989, ca răspuns la expulzarea unui grup de spioni sovietici de către Margaret Thatcher. El s-a alăturat echipei de la Ketchum, care lucra împreună cu Dmitri Peskov, secretarul de presă al lui Putin[1]. Compania se pare că a primit 30 de milioane de dolari pentru serviciile legate de îmbunătățirea imaginii oficiale a Rusiei în lume și de generarea unor investiții străine directe. La doi ani după angajarea ei,

valul internațional de critici stârnit de războiul declanșat de Rusia în Georgia a avut un impact zdrobitor asupra activității sale. Anexarea ulterioară a Crimeei, doborârea unui avion de pasageri malaez de către rebelii ruși și trimiterea de trupe rusești în estul Ucrainei au făcut ca sarcina companiei Ketchum să devină imposibilă.

Însă cei de la Ketchum înregistraseră un succes impresionant pe 12 septembrie 2013, când au plasat în *The New York Times* un articol al lui Putin intitulat „O pledoarie din Rusia pentru mai multă atenție”[2]. Deși era scris de altcineva, articolul îndemna Statele Unite să analizeze politica externă a Rusiei cu mai multă empatie. Putin saluta „sporirea încrederii” dintre el și Obama, deși critica ceea ce considera a fi o presupunere a lui Obama cu privire la „excepționalismul american”. Articolul pleda pentru găsirea unei căi de cooperare între Rusia și America ca să se pună capăt războiului civil din Siria și a găsit aprobare printre americanii care cereau dezghețarea relațiilor cu Kremlinul după schimburile glaciale ce urmaseră acuzațiilor aduse de Statele Unite Rusiei în legătură cu fraudarea alegerilor prezidențiale în 2012. Ultimele cuvinte erau inspirate de cultura politică și religioasă americană: „Există țări mari și țări mici, bogate și sărace, cele cu o lungă tradiție a democrației și cele care încă își mai caută drumul spre democrație. Și politicile lor diferă. Suntem cu toții diferiți, dar, când ne rugăm Domnului, nu trebuie să uităm că ne-a creat egali”[3].

Sfatul invariabil pe care Roxburgh l-a dat Kremlinului a fost „să se deschidă față de presă”. Ideea, destul de comună în Occident, era că, odată cu numărul de politicieni care dau interviuri, crește şi numărul celor care-i ascultă. Legile, decretele și anunțurile tipărite au un impact mai mic decât liderii care se arată doritori să discute politicile lor cu reporterii. Însă perspectiva de a fi verificați de mass-media nu era pe placul multor politicieni. Roxburgh arăta că reacția Occidentului la asasinarea Annei Politkovskaia și a lui Aleksandr Litvinenko în 2006 a făcut ca elita politică să devină și mai iritată atunci când trebuia să-și explice punctul de

vedere[4]. O altă problemă era că Peskov și echipa lui considerau că pentru a obține o imagine mai bună în *Wall Street Journal* sau *The Economist* trebuiau pur și simplu să plătească pentru ea. Ei presupuneau de asemenea că cea mai bună cale de a trata cu reporterii care criticau politicile Kremlinului era să le interzică accesul la conferințele de presă. Demnitarii ruși nu au reușit să înțeleagă cât de grav afectau toate acestea relațiile publice[5].

În opinia celor de la Ketchum, liderii de la Kremlin trebuiau să abandoneze ideea că ceea ce funcționa în Rusia era eficient peste tot. Echipa scria discursuri pentru miniștri, doar pentru ca aceștia să-i pună pe alții să le rescrie. Serghei Lavrov de la Ministerul Afacerilor Externe nu le-a permis celor de la Ketchum nici măcar să-i trimită o schiță[6].

Cei de la Ketchum s-au plâns că atitudinea demnitarilor ruși le-a afectat capacitatea de a obține acel impact asupra opiniei internaționale prevăzut prin contract. Dar oare rușii au fost chiar atât de ineficienți în schimbarea atitudinilor a milioane de occidentali? Putin, Medvedev și Lavrov au fost prezentați favorabil în mass-media chiar și după războiul din Georgia și pe parcursul anului 2014. Deși nu au încetat niciodată să fie controversați, au putut de regulă să conteze pe faptul că sunt ascultați cu respect. În vreme ce Ketchum se concentra asupra lumii, conducătorii ruși trebuiau să-și aducă aminte de Rusia. Aleksei Gromov, adjunctul șefului Administrației Prezidențiale, i-a spus lui Roxburgh că „trebuie să ne gândim la opinia publică internă, care este în general pozitivă în ceea ce privește Uniunea Sovietică. Înainte de toate trebuie să ne gândim la stabilitatea politică din țară”[7]. Munca în domeniul relațiilor publice avea să fie întotdeauna tensionată pentru orice companie occidentală, lucru pe care șefii de la Ketchum nu aveau cum să nu-l anticipeze. Singura consolare pentru Ketchum era că rușii onorau termenii financiari ai contractului. Aproape un milion de dolari intrau lunar în conturile firmei[8].

Însă evenimentele din Crimeea au venit ca o lovitură de ciocan. Ketchum și-a atras un asemenea oprobriu în America, încât în 2015 a renunțat la contractul său profitabil – Peskov a considerat că era o decizie potrivită atât pentru companie, cât și pentru Kremlin, dată fiind atmosfera internațională. La momentul respectiv, nicio strategie de imagine, oricât de inteligentă ar fi fost, nu putea salva reputația pe care o avea Putin în țările occidentale[9].

Putin avea de asemenea o tehnică proprie de extindere a influenței Rusiei, care consta în a invita străini – foști politicieni importanți, dar și jurnaliști și cercetători de renume interesați de Rusia – la un eveniment anual cunoscut ca Clubul internațional de discuții Valdai. Participanții se întâlneau în apropierea orășelului Valdai din sud-estul Novgorodului pentru a discuta chestiuni globale în jurul unei teme alese de Putin. Printre vizitatorii care au venit aici de-a lungul anilor se numără mulți foști lideri politici naționali: Thabo Mbeki, Dominique de Villepin și Hamid Karzai au fost participanți entuziaști. Le-au fost trimise invitații chiar și câtorva reporteri cunoscuți pentru antipatia lor față de Putin. Principalele articole sunt publicate online, înfățișându-l pe președintele rus în compania unor străini care-l tratează cu respect, iar pe site-ul președinției sunt reproduse comentarii pline de admirație. Putin încheie evenimentul cu un discurs și o sesiune de întrebări și răspunsuri. Deși poate fi chestionat în legătură cu subiecte sensibile, regula tacită este ca întrebările să fie puse într-o manieră temperată: critica directă este considerată o formă nepotrivită. Ideea este ca toată lumea să fie impresionată de un președinte care-și iese din rol pentru a-și arăta latura binevoitoare, afabilă. Iată cum explică el rațiunea evenimentelor de la Valdai:

> Am două scopuri. Primul este să ascult ce au de spus oamenii inteligenți, experții. Sunt cu adevărat interesat de opiniile dumneavoastră; acestea sunt folositoare atât pentru mine, cât și pentru colegii mei. Iar al doilea este să transmitem personal opinia noastră către dumneavoastră și prin dumneavoastră. Asta-i tot. Eu cred că e important[10].

Că ține cont de ceea ce spune audiența este îndoielnic; în orice caz, până acum nimeni nu i-a pus vreo întrebare foarte agresivă și nu i-a adus vreo obiecție. Valdai este pentru Putin o ocazie de a-și șlefui imaginea de lider care vorbește deschis și încearcă să facă ce trebuie în lume, în ciuda faptului că este împroșcat cu noroi:

> Aș vrea să spun în această privință că nu vă voi dezamăgi și voi vorbi direct și sincer. Unele lucruri ar putea suna excesiv de dur. Dar, dacă nu vorbim direct și onest despre ceea ce gândim cu adevărat, atunci nu are rost să ne mai întâlnim în această formă. În acest caz, ar fi mai bine să mă rezum la reuniunile diplomatice, unde nimeni nu spune lucruri sensibile și, ca să citez un diplomat faimos, îți dai seama că diplomații au limbă pentru a nu spune adevărul[11].

Unii ruși suspectează că străinii sunt păcăliți de răsfățul de care au parte la Valdai. Oare oaspeții din străinătate nu ar trebui să vadă că limuzinele cu șofer, hotelurile luxoase, mesele îmbelșugate și vizitele la saloanele de înfrumusețare au un scop politic[12]? Putin este un om ocupat și economia rusească se află într-o situație dificilă, deci liderii de la Kremlin se gândesc probabil că oaspeții străini se vor întoarce acasă cu o impresie bună despre politica rusească – și, speră ei, vor influența opinia din afara Rusiei[13].

Putin are motive de satisfacție, deoarece unii reporteri occidentali au renunțat la abordarea pe care o aveau de regulă atunci când își chestionau propriii lideri. În octombrie 2014, Seumas Milne, un critic dur al politicienilor importanți din Marea Britanie, s-a făcut mielușel în prezența lui Putin:

> Aș vrea să vă adresez o întrebare doi-în-unu. Mai întâi, domnule președinte, credeți că acțiunile desfășurate de Rusia în Ucraina și Crimeea pe parcursul ultimelor luni au fost o reacție la încălcarea legilor și sunt un exemplu de administrare a statului fără legi? Iar cealaltă întrebare este: Rusia vede în această încălcare globală a regulilor un semnal pentru a-și schimba poziția? S-a spus aici în ultima vreme că Rusia nu poate să conducă în situația globală existentă; cu toate acestea, ea demonstrează că are calități de lider. Cum răspundeți la toate astea?[14]

Însă premiul pentru cea mai slugarnică prestație trebuie să meargă la Peter Lavelle, un reporter american care lucra pentru canalul de televiziune RT. Lavelle a oferit un panegiric pregătit dinainte:

> Sunt foarte fericit să vă văd, domnule președinte. Aș vrea să vă adresez o întrebare din partea mass-mediei, deoarece toate întrebările au fost foarte interesante. Timp de câteva zile am discutat multe dintre chestiunile care au fost menționate azi aici. Dar eu aș vrea să discut despre imaginea dumneavoastră în lume. Sunt american, după cum vă puteți da seama după accent. Sunt foarte puțini americani prezenți aici.

În aer s-a simțit un puternic iz de obediență:

> Sunteți poate cel mai demonizat politician din lume. Vedem acum în asta proba a diferite niveluri de ignoranță, a incapacității de a vorbi clar și de a stabili contactele necesare. Pe de altă parte, dacă abordăm o perspectivă globală, ați putea fi unul dintre cele mai populare personaje din istoria modernă. Aș putea chiar spune că de la distanță – din zona euro și din America – sunteți văzut ca un salvator, un om care salvează situația. Ce credeți despre asta?[15]

Secretarul de presă al lui Putin, Dmitri Peskov, le mărturisea însă celor de la Ketchum că președintele rus era uneori exasperat de lipsa de vlagă a întrebărilor care i se puneau. Fiind un luptător înnăscut, îi place, evident, să iasă ceva mai multe scântei[16]. Astfel, probabil că i-a plăcut când Neil Buckley, redactor specializat în Estul Europei de la *Financial Times*, a spart tiparul servil:

> Domnule președinte, din câte am auzit, unul dintre omologii dumneavoastră a spus că nu considerați Ucraina o țară adevărată. Dumneavoastră o vedeți ca pe o țară formată din ceea ce cândva au fost părți ale altor țări. Puteți să confirmați acest punct de vedere? Este punctul dumneavoastră de vedere? Credeți că Ucraina are dreptul să existe ca un stat suveran și independent și că este o țară adevărată?[17]

Putin s-a învârtit în jurul întrebării, concentrându-se pe numărul ocaziilor în care granițele Ucrainei au fost retrasate în secolul XX. A omis să spună dacă o consideră o țară reală, iar Buckley nu a avut dreptul la o

altă întrebare. Acestea sunt regulile la Valdai: oaspeții sunt acolo în condițiile stabilite de președinte.

Un alt instrument menit să îmbunătățească imaginea Rusiei a fost o organizație cunoscută ca Russkii Mir (Lumea Rusă). Fondată prin decret prezidențial în 2007, ea a luat ca modele Institutul Goethe din Germania și Institutul Confucius din China, în efortul de a populariza limba și cultura rusă. Pentru început, s-a promis finanțarea unor centre în câteva universități britanice, care să ofere seri de discuții, o bibliotecă și o atmosferă generală de studiu și dezbateri, fără o agendă deschis politică sau economică. Pentru conducerea operațiunii a fost ales Veaceslav Nikonov, un politician naționalist foarte cunoscut.

Străinii care beneficiau de serviciile Lumii Ruse trebuiau să completeze un teanc de declarații administrative și financiare – era metoda Moscovei de a o împiedica să ajungă un fond secret pentru angajații lui Nikonov sau instituțiile-gazdă din străinătate – și, sub greutatea sa birocratică, proiectul nu a făcut decât să șchioapete. O altă inițiativă neconvingătoare din cel de-al doilea mandat al lui Putin a fost crearea Institutului pentru Democrație și Cooperare la New York și Paris. Scopul politic declarat era să promoveze politica rusă și să susțină că democrația și drepturile civile erau mai bine apărate în Rusia decât oriunde în Occident[18]. În 2015, institutul de la New York, ruinat de indiferența majorității americanilor, și-a anunțat închiderea. Autoritățile ruse au pretins că misiunea acestuia fusese îndeplinită, deoarece respectarea oficială a drepturilor civile în America se îmbunătățise. O concluzie mult mai credibilă ar fi că Kremlinul a pus capăt unei imense risipe de bani[19].

Liderii ruși au avut mai mult succes cu canalul internațional de știri Russia Today, înființat în 2005 și cunoscut rapid doar după inițialele sale, RT. Era un canal de știri și dezbateri prietenos față de linia oficială a politicii rusești. Mass-media occidentală avea să aibă concurență, pentru

că RT urma să schimbe lucrurile în favoarea Kremlinului. Redactorul-șef Margarita Simonian observa nemulțumită cât de puțini oameni din afara Rusiei creditau URSS pentru victoria asupra celui de-al Treilea Reich, remarcând că 50% dintre americani credeau că Statele Unite singure au asigurat victoria finală și doar 14% considerau că sovieticii au avut o contribuție decisivă. Campaniile de pe Facebook și Twitter au fost proiectate pentru a corecta atitudinile față de trecutul și prezentul Rusiei. Au fost pregătite materiale video. Deși avea să fie o misiune anevoioasă, Simonian s-a dedicat îndeplinirii ei[20].

Canalul RT a ajuns să aibă un impact pe care mulți occidentali l-au invidiat și totodată l-au găsit inacceptabil. La Kremlin, toată lumea era încântată că mesajele oficiale ale Rusiei ajungeau în cele din urmă la telespectatorii străini. Putin a atribuit întregul merit Margaritei Simonian, susținând în fața unui public alcătuit din oaspeți străini că întregul proiect funcționa cu resurse modeste. „Vă mărturisesc, prieteni și colegi [sic]", a spus el la conferința Valdai din 2016, „că mi-ar plăcea să am o asemenea mașină de propagandă [de tip occidental] în Rusia, dar, din nefericire, nu e cazul. Nu avem nici măcar rețele media internaționale de informare în masă precum CNN, BBC și altele. Pur și simplu încă nu avem acest tip de capacitate"[21].

De fapt, RT difuzează prin canalele sale TV prin cablu și furnizează material online în engleză, spaniolă și arabă; iar în condițiile în care numărul rușilor care trăiesc în străinătate este în creștere, postul emite și în rusă. Recent a fost adăugat un post francez. Aceste companii, care sunt controlate de vechiul gigant media de știri RIA-Novosti, au o importanță strategică pentru autoritățile ruse. Pentru oricine este intervievat la un post RT, mâna Moscovei este vizibilă imediat (așa cum am constatat personal în primul an al postului londonez, când prezentatorul a favorizat fățiș un interlocutor care susținea linia Kremlinului).

Cu toate acestea, înainte de a deveni liderul Partidului Laburist britanic în 2015, Jeremy Corbyn, membru al parlamentului, a răspuns multă vreme bucuros invitațiilor din partea RT, iar fostul lider al Partidului Național Scoțian, Alex Salmond, a fost gazda unei emisiuni de știri regulate, lucru care nu a fost văzut cu ochi buni de succesorul său, Nicola Sturgeon. În Marea Britanie, antrenorul José Mourinho a fost expert RT în timpul Cupei Mondiale 2018, iar fostul atacant central englez Stan Collymore a avut propria emisiune. Pe durata programelor canalul difuzează titluri cu mesaje politice. În Statele Unite, producătorii RT au constatat că persoanele publice sunt mai greu de angajat: niciun politician sau sportiv important nu a acceptat până acum vreo ofertă de colaborare.

Acest lucru nu i-a împiedicat pe Simonian și pe ceilalți de la RT să-i critice dur pe guvernanții occidentali, venind frecvent cu exemple de încălcare a procedurilor democratice și judiciare și subliniind abuzurile forțelor de poliție, dependența de droguri și sărăcia răspândită. Decadența și ipocrizia încep la vest de Rusia – acesta e laitmotivul lor. Departamentul de Justiție din Statele Unite a reacționat cerând postului RT să se înregistreze ca „agent străin”, în acord cu Legea privind Înregistrarea Agenților Străini (FARA), adoptată în 1938 pentru a contracara propaganda făcută de organizațiile care acționau în interesul celui de-al Treilea Reich. În realitate, după cel de-al Doilea Război Mondial, o astfel de înregistrare fusese solicitată foarte rar. Acum postului RT i se cerea, ca o condiție pentru a continua să funcționeze în Statele Unite, să eticheteze conținutul producției sale, spunând explicit că lucrează pentru statul rus[22]. La rândul său, Veaceslav Volodin, purtătorul de cuvânt al Dumei, a anunțat intenția de a înainta o lege care să îngreuneze funcționarea mediei americane în Rusia[23].

La Moscova, în spatele ușilor închise, liderii ruși i-au aplaudat pe cei de la RT pentru că au făcut guvernul american să limiteze, oricât de puțin,

libertatea de exprimare a postului. Simonian spusese întotdeauna că libertățile americane erau un miraj, iar acum Departamentul de Justiție demonstra că ea avea dreptate. Tot mai siguri de sine, purtătorii de cuvânt ai Kremlinului au început să glumească. În 2017, metroul londonez s-a umplut de afișe amuzante pe care se putea citi: „Ai pierdut metroul? Ai pierdut un vot? Dă vina pe noi!". Pe un altul scria: „Uită-te la RT și află pe cine plănuim să ciopârțim"[24]. În anul următor, glumele au continuat, pe ecranele din aeroporturile internaționale ale Moscovei apărând mesaje precum „Cu cât te uiți mai mult, cu atât este mai supărată Hillary Clinton" și „CIA ne numește mașină de propagandă – află ce spunem noi despre CIA"[25].

În seria de interviuri acordate lui Oliver Stone între iulie 2015 și februarie 2017, Putin a avut o dispoziție relaxată. Stone, un susținător al Partidului Democrat și al reconcilierii cu Moscova, i-a pus întrebări ușoare și rareori i-a cerut clarificări când a devenit evaziv. În aceste condiții, lui Putin i-a fost ușor să se prezinte ca un lider decent și grijuliu, al cărui scop era să facă Rusia măreață fără a tulbura pacea lumii. La despărțire, Putin l-a avertizat pe Stone să fie pregătit să o încaseze în Statele Unite pentru prestația sa. Stone i-a dat dreptate: știa că va fi asaltat de critici când se va întoarce acasă[26]. Interviurile, scurtate și editate pentru a alcătui patru emisiuni, au fost difuzate în America în vara anului 2017. Mulți comentatori au observat că Stone îl scutise pe Putin de întrebări incomode. Și, creând o atmosferă de o familiaritate fără precedent, Stone reușise un lucru pe care niciunul dintre reporterii de la posturile de televiziune rusești nu-l obținuse decât pentru cel mult câteva secunde: îl făcuse să zâmbească aproape continuu[27].

„Umanizându-l" pe Putin, Stone a contribuit la reputația internațională a acestuia mai mult decât eforturile echipei de la Ketchum. Dar faptul că politicianul Putin răpise Ucrainei un teritoriu rămânea și nicio serie de

conversații facile cu Stone nu avea cum să scoată asta din mintea celor mai mulți occidentali.

18

Opinia publică: potențialul pentru revoltă

Liderii de la Kremlin au călcat în picioare statul de drept, protejându-și dominația cu un regim al fricii. Dar ei nu sunt singurii vinovați. Mai jos pe scara puterii se află demnitarii aleși și oamenii de afaceri care au luptat pentru a-și menține câștigurile obținute prin mijloace necinstite. Această stare de fapt exista înainte de primul mandat prezidențial al lui Putin, dar, încercând să facă mai multă ordine în amalgamul național al infracționalității, el a înrăutățit și mai mult situația.

Liderii naționali și regionali nu ar fi reușit să-și impună atât de ușor cleptocrația dacă populația s-ar fi apărat mai bine. Vreme de secole, în rândurile poporului rus a predominat neîncrederea față de autorități: începând din perioada țaristă și pe durata epocii comuniste, familiile erau convinse că guvernul din capitală parazita societatea și că tribunalele erau în favoarea celor puternici și bogați. Reacția a fost că rușii și-au pus încrederea în principal în rude și în prietenii dovediți. Când slujbașii țarului veneau să colecteze taxele sau să recruteze tineri pentru armată, țăranii, evident, ascundeau tot ce puteau, iar când moșierii cereau plăți excesive de la țăranii lor, aceștia nu raportau de regulă recolta reală. Evaziunea și ilegalitatea fățișe au sporit în timpul dictaturii comuniste. Când comunismul s-a prăbușit și în Rusia anilor ’90 s-a instalat o economie a capitalismului sălbatic, reacția naturală a cetățenilor a fost să-

și pună din nou încrederea mai degrabă în familie și prieteni decât în guvernul care contribuise la înmulțirea așa-numiților oligarhi. Nemulțumirea și disperarea oamenilor au crescut în condițiile în care se străduiau să facă față crizei financiare care a afectat economia[1].

Foarte puține dintre aceste lucruri au fost inevitabile și încă și mai puține au fost intenționate. În ultimul deceniu al secolului XX, liderii căutau o cale pentru a ieși din întuneric, însă aveau puține surse de lumină pe care se puteau baza. În scurt timp au ajuns totuși să profite de o situație care le permitea să aplice politici în propriul lor interes, fapt care i-a surprins doar pe cei care supraestimaseră șansele instalării unei democrații sănătoase și a statului de drept. În ultimul deceniu al secolului XX, Rusia a fost o societate îndopată cu retorică politică, neîncrezătoare în politicieni și acaparată de preocuparea de a pune ceva pe masă și de a-și păstra locul de muncă. Demonstrațiile au devenit din ce în ce mai puține. Revoltele erau o raritate.

Conducătorii știau cât de important era să monitorizeze atât starea de spirit a populației, cât și ceea ce se întâmpla în cercurile înalte ale politicienilor și oamenilor de afaceri. Ei știau ce se putea întâmpla când opinia publică devenea irascibilă. Spre sfârșitul anilor ’80, Gorbaciov era fără rival, dar în anii ’90 sondajele de opinie indicau o scădere bruscă a popularității sale, care s-a dovedit a fi ireversibilă. Elțîn a ajuns pe culmile admirației în 1990-1991, pentru ca respectul oamenilor față de el să scadă tot mai mult până la sfârșitul deceniului. Gorbaciov și Elțîn au băut din cupa ovațiilor și s-au înecat cu drojdia de pe fundul ei. Amândoi au asistat la o criză care, în mod neașteptat, a devenit imposibil de depășit și amândoi au trebuit să renunțe la putere. Cei cărora Putin și echipa sa le-au acordat favoruri sub forma ministerelor, corporațiilor sau proiectelor naționale pot foarte bine să se întoarcă împotriva binefăcătorilor lor. Presa care te-a adulat până acum poate să treacă la atac într-o clipită.

Când iritarea elitei și nemulțumirea maselor apar simultan, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Gorbaciov și al lui Elțîn (și al lui Nicolae al II-lea în 1917), conducătorul este foarte presat să renunțe la putere. Iată de ce la Kremlin nu se precupețește niciun efort pentru a urmări mișcarea unei opinii potențial periculoase. În epoca sovietică, de acest lucru se ocupau KGB-ul și serviciile secrete anterioare lui. Dar, pentru că poliția secretă avea interes să exagereze pericolele care amenințau stabilitatea politică, liderii comuniști nu au putut avea niciodată încredere deplină în rapoartele ei.

Sondarea deschisă a opiniei cetățenilor a fost făcută sporadic până în 1987, când Gorbaciov a permis înființarea Centrului pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie de către reputații sociologi Tatiana Zaslavskaia și Boris Grușin. În 1992 a fost redenumit Centrul pentru cercetarea opiniei publice ruse, fiind cunoscut după acronimul său rusesc, VŢIOM; activitatea sa zilnică era condusă de Iuri Levada, care a stabilit standarde înalte și a introdus tehnici de investigație și analiză din alte țări, urmarea fiind că politicienii erau uneori nevoiți să citească știri neplăcute despre ceea ce credeau oamenii despre ei. VŢIOM a fost lăsat în pace până în 2003, când guvernul i-a schimbat baza de finanțare. Levada, frustrat, crezând că aceasta era reacția miniștrilor la rapoartele îngrijorătoare despre atitudinile față de luptele din Cecenia, a plecat și a înființat propriul său Centru Levada. A murit în 2006. Centrul Levada și-a păstrat independența, dar a avut probleme, deoarece o mică parte din finanțarea sa provenea din afara Rusiei, ceea ce îl făcea pasibil de a fi pus pe lista „agenților străini”. Faptul că a ales să-și continue activitatea fără fonduri din străinătate nu l-a scutit de reaua-voință a Ministerului Justiției: în 2016, cu puțin timp înainte de alegerile pentru Dumă, a fost clasificat ca având „funcțiile unui agent străin”, dovadă că Kremlinul continua să fie sensibil la sondajele de opinie.

Putin a descris emisiunea sa TV anuală cu întrebări de la cetățeni, „Linia directă”, ca pe un barometru al opiniei publice, numind-o cu mândrie „cel mai puternic sondaj sociologic”[2]; iar el și echipa sa au grijă ca aparițiile sale publice să se desfășoare fără incidente. Oricât de mult se opun uneori investigațiilor Centrului Levada, ei depind de informațiile furnizate de operatorii de sondaje competenți. Aceasta nu înseamnă că asemenea sondaje produc rezultate pe deplin satisfăcătoare: Rusia nu mai este o țară în care toată lumea se simte liberă să-și exprime opinia critică despre conducere. Oamenii care sunt sunați de un institut de sondaje trebuie să se gândească bine când sunt întrebați dacă au încredere în Putin. Amintirile vremurilor când orice cetățean sovietic care-și exprima dezaprobarea față de autorități avea necazuri sunt încă vii. Deși condițiile actuale nu sunt atât de îngrozitoare, mulți sunt încă prudenți când trebuie să spună lucruri care le-ar putea crea probleme atunci când și-ar căuta un loc de muncă sau o locuință. Chiar și așa, este de crezut că rezultatele sondajelor sunt foarte puțin inexacte[3].

În ciuda tratamentului dur la care a fost supus de autorități, Centrul Levada continuă să ofere o imagine utilă a modului în care s-a dezvoltat opinia rusească. În ianuarie 2018 a întrebat ce probleme îi îngrijorează cel mai mult pe oameni. Răspunsurile au arătat preocuparea constantă cu privire la condițiile materiale de bază. Cea mai mare îngrijorare, exprimată de 68% dintre intervievați, era legată de creșterea prețurilor. Urmau sărăcia răspândită (47%) și creșterea numărului șomerilor (40%). Dacă reflectă exact realitatea, aceste rezultate arată că oamenii se plângeau de problemele care îi afectau cel mai direct pe ei și pe familiile lor. Factorii care determinaseră o asemenea situație ocupau un loc mai puțin important: mita și corupția, de exemplu, au fost menționate doar de 38% dintre respondenți. Accesul tot mai limitat la educație și la sistemul de asistență medicală avea un procent și mai mic[4].

Vinovăția lui Putin este o chestiune controversată. Două treimi din cetățeni îl consideră personal responsabil pentru persistența corupției și foarte mulți sunt sceptici cu privire la eliminarea ei. Dar numai 6% îl acuză că ar fi necinstit. În linii mari, el iese cu reputația nepătată: alții sunt corupți, nu el. De ce? Peste jumătate din respondenți credeau că el pur și simplu nu știa despre corupție și că cei din jurul său îl dezinformau[5].

Cifrele din sondaje și succesele electorale personale obținute de-a lungul anilor nu l-au protejat niciodată de pericolul unei căderi serioase. Popularitatea sa a scăzut substanțial în 2011, după ce și-a anunțat intenția de a candida din nou la președinție și de a-l repune pe Medvedev în funcția de premier. La întoarcerea la președinție în 2012, popularitatea lui Putin rămăsese constantă, pentru ca apoi să scadă brusc la 62% în ianuarie 2013, când a plătit prețul pentru manevrele făcute ca să ajungă președinte și pentru starea îngrijorătoare a economiei rusești după criza globală din 2007-2008. Cum șomajul a crescut, conducerea de la Kremlin și-a atras dezaprobarea maselor, dar nici măcar prăpastia uriașă dintre cei superbogați și cei foarte săraci nu a fost criticată decât de o treime dintre respondenți[6].

Acesta a fost motivul pentru care în 2012 Putin a emis Decretele din mai, în număr de unsprezece, chiar în ziua în care și-a început al treilea mandat de președinte. El obținuse rapid victoria, chiar dacă opoziția se dovedise eficientă și organizase proteste la Moscova și în multe orașe mari, încât aproape toți credeau acum că poziția sa era invincibilă. Dar Putin nu vedea lucrurile astfel. Decretele sale erau menite să arate că administrația sa se va concentra asupra intereselor cetățenilor, creând o societate și o economie moderne. Una dintre primele lui promisiuni a fost că va mări salariile profesorilor și medicilor – știa că aceștia se remarcaseră în rândurile protestatarilor. De asemenea, s-a angajat să mărească bursele studenților. Cu toate că a menționat în repetate rânduri că se va preocupa de îmbunătățirea capacității de luptă a armatei,

anunțurile sale puneau accent pe sănătate, locuințe, educație și corectitudinea în administrație[7]. Teama de o intensificare a tulburărilor sociale l-a determinat pe Putin să alcătuiască o agendă pentru președinție care să vădească mai multă compasiune.

Însă el știa că puțini vor citi dincolo de titluri. Dacă ar fi fost implementate, aceste decrete aveau să schimbe complet condițiile de viață ale tuturor rușilor, însă oricine era atent la detalii nu putea să nu-și dea seama că erau nerealiste, utopice. Un an mai târziu, cercurile de la conducere dădeau deja semne de îngrijorare. Ministrul de Finanțe, Anton Siluanov, i-a reamintit cabinetului că veniturile din importurile de petrol și gaz nu reușeau să țină pasul cu promisiunile oficiale de creștere a cheltuielilor. Ministrul Dezvoltării Economice, Aleksei Uliukaev, a prezentat la rândul lui dificultățile întâmpinate de programele de asistență socială ale guvernului[8].

Însă nu Decretele din mai, ci anexarea Crimeei a contribuit cel mai mult la refacerea popularității lui Putin, care în iunie 2015 a atins un maximum de 89%[9]. Cu puțin timp înainte de alegerile prezidențiale din 2018, ea se afla încă la un confortabil 71%[10]. În trecut, procentele sale înregistraseră scăderi mult mai mari: în august 2000 se prăbușiseră la 65% după scufundarea submarinului *Kursk* și într-un moment în care lumea era tot mai îngrijorată de războiul din Cecenia, mulți ruși aducându-și aminte de războiul din 1994 și temându-se că armata rusă va întâmpina din nou dificultăți, iar mii de soldați își vor pierde viața. Ulterior au fost și alte scăderi, în special în urma asediului școlii din Beslan din 2004.

Însă fermitatea de care a dat dovadă în problema terorismului a fost larg recunoscută, iar înainte de finalul celui de-al doilea mandat prezidențial popularitatea sa a crescut din nou la peste 80%. Aceste cifre erau remarcabile, dar Putin se asigura în continuare că nu se puteau organiza proteste la niciuna dintre aparițiile sale publice. De câte ori era posibil, voia garanția unei primiri prietenoase.

Guvernul nu a avut niciodată același succes ca președintele. Pe parcursul primelor mandate ale lui Putin, popularitatea acestei instituții era de regulă cu 20% mai mică, iar această diferență s-a menținut când Medvedev a preluat președinția și Putin a devenit prim-ministru – nici măcar Putin nu a fost capabil să mărească procentul cabinetului. Cu toate că era de departe politicianul favorit, popularitatea sa avea limite.

Majoritatea rușilor erau de asemenea convinși că sancțiunile economice făceau parte din planul permanent al Occidentului de a slăbi și umili Rusia. În toamna lui 2014, șapte din zece ruși erau de această părere și proporția a rămas constantă în anii următori. Sondajele arătau de asemenea că obiecțiile occidentalilor cu privire la activitatea militară a Rusiei erau respinse ca nejustificate de șase din zece ruși[11].

La sfârșitul anului 2015, potrivit unui sondaj VȚIOM, crescuse teama de un posibil război nuclear ca urmare a anexării Crimeei, însă această stare de spirit era departe de a fi generală: doar 17% dintre respondenți considerau că un asemenea război era posibil[12]. Centrul Levada a confirmat aceste rezultate: sondajul său din iunie 2017 arăta că două treimi din ruși voiau ca Putin să rămână președinte, iar trei sferturi doreau în continuare aceeași linie politică dură sau chiar și mai dură în politica internă și în cea externă. Mai puțin de 13% dintre respondenți cereau o politică internă mai liberală și un pas înapoi în confruntarea cu Occidentul. Politica externă a lui Putin se bucura de susținerea largă a populației. Spre finalul campaniei prezidențiale, procentul său în sondaje rămăsese ferm la peste 80%. Se pare că niciuna dintre nemulțumirile legate de condițiile generale din societate nu i-a știrbit din popularitate. După alegeri, desfășurarea perfectă a Cupei Mondiale la fotbal și îmbunătățirea imaginii Rusiei în străinătate păreau să-l fi plasat într-o poziție invincibilă.

Că aceasta era o iluzie s-a dovedit în iunie 2018, când prim-ministrul Medvedev a făcut un anunț referitor la pensiile de stat. Era prima zi a

Cupei Mondiale, un moment ales în mod deliberat – guvernanții voiau să mascheze veștile proaste.

Planul, a explicat Medvedev, era să se acopere gaura din fondul de pensii, cerându-li-se oamenilor să efectueze mai mulți ani de muncă, lucru pe care fostul ministru de Finanțe Kudrin îl recomandase de ani de zile[13]. Sistemul curent era ca bărbații să se pensioneze la 60 de ani, iar femeile la 55; Medvedev voia să crească vârsta de pensionare la 65 de ani pentru bărbați și 63 pentru femei. Putin s-a ținut departe de această chestiune, dorind ca Medvedev să suporte singur eventualele consecinţe. Reacția publică de dezaprobare a devenit tot mai vehementă, și oricât de mult succes ar fi avut fotbaliștii ruși, nu ar fi fost suficient pentru a o aplana: pensiile, așa mici cum sunt, pot să facă diferența dintre sărăcie și foamete. În 2012, numărul oamenilor care trăiau sub nivelul oficial de subzistență scăzuse la unu din nouă, însă a crescut în fiecare din anii următori. Sărăcia a început să fie tot mai răspândită[14]. Să găsești și să păstrezi un loc de muncă, sau poate chiar două, era esențial: ajutorul de șomaj era foarte mic, reprezentând doar 15% din salariul mediu pe economie[15]. Cum vârsta medie a mortalității la bărbați era de 67 de ani însemna că majoritatea rușilor cu greu ar fi reușit să trăiască suficient de mult pentru a beneficia de toate contribuțiile lor financiare. Speranța medie de viață a femeilor era de 77 de ani, dar adăugarea bruscă a opt ani de muncă la cei necesari pentru pensie nu li se părea amuzantă. Iar modul perfid în care Medvedev a strecurat acest anunț într-o zi în care avea loc un eveniment sportiv a sporit nemulțumirea. Străzile s-au umplut de protestatari la Moscova și în alte orașe. Impactul asupra opiniei publice a fost profund și dramatic.

Ministrul Muncii Maksim Topilin a dat o serie de interviuri, repetând motivația guvernului că existau prea puțini angajați care să plătească pentru numărul din ce în ce mai mare de pensionari și subliniind că la 60 și ceva de ani bărbații pot foarte bine să muncească[16], dar orice afirmație

a lui sau a lui Medvedev nu făcea decât să pună paie pe foc. Potrivit Centrului Levada, în zilele imediat următoare anunțului încrederea în Putin a scăzut la 48%: era prima oară după anexarea Crimeei când scădea sub 50%[17]. La sfârșitul lui august 2018, rata încrederii în Putin se prăbușise la 36% într-un sondaj VȚIOM. Încrederea în Medvedev era de doar 7%[18]. Dar sondajele privitoare la încrederea publică și aprobarea publică au produs rezultate diferite: trei cincimi din ruși continuau să-l aprobe pe Putin. Dacă ar fi avut loc alegeri prezidențiale, el ar fi fost candidatul preferat[19].

În ciuda acestei contradicții bizare, exista totuși o creștere certă a nemulțumirii. Un sfert din ruși afirmau că nu sunt de acord cu Putin. Mai mult decât atât, 33% erau împotriva Dumei de Stat și 55% împotriva lui Medvedev[20]. Doar o treime spuneau că ar vota cu Rusia Unită[21]. În octombrie 2018, Centrul Levada a constatat că 61% dintre ruși îl considerau pe Putin responsabil pentru problemele cu care se confrunta țara[22]. S-au înmulțit semnele de nemulțumire determinată de reforma pensiilor și de politica externă care sporea tensiunile internaționale[23]. Mass-media îi construise un cult ca lider puternic, iar acum era judecat atât în casele oamenilor, cât și pe străzi.

Netulburat de ostilitatea crescândă, Putin s-a dus la televiziune ca să explice de ce trebuia schimbat sistemul de pensii. El a dat vina pe natalitatea scăzută înregistrată în Rusia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și în anii ’90, fără să facă nicio referire la efectele pe care politica sa externă ambițioasă le avea asupra bugetului. Pe un ton foarte calm, a subliniat că guvernul nu avea pur și simplu banii necesari pentru a menține fondul de pensii în forma curentă. Dar, pentru a demonstra că era dispus să-i asculte pe oameni și să facă compromisuri, a ajustat detaliile reformei. Femeile, a anunțat el, vor putea ieși la pensie la 60 de ani, iar cele care aveau trei sau mai mulți copii chiar mai devreme. Se gândea de asemenea la o lege care să le interzică firmelor private să-i concedieze pe

angajații care aveau peste 50 de ani și cărora le-ar fi fost greu să găsească alt loc de muncă. Ajutoarele de șomaj urmau să fie dublate. Putin și-a încheiat discursul cu îndemnul: „Vă cer să tratați această problemă cu înțelegere”[24].

Cei care credeau că un regim autoritar însemna că liderii ruși puteau oricând să sfideze opinia publică au fost luați prin surprindere. Sondajele conform cărora majoritatea rușilor doreau o „mână forte” la conducere arătau că aceștia voiau un conducător puternic, hotărât, care să le poată asigura ameliorarea condițiilor de trai de care aveau nevoie, și nu un dictator. Orice lider, oricât de puternic, care îi dezamăgește în această privință va stârni, cel mai probabil, nemulțumiri[25]. În această privință nimic nu se schimbase în Rusia. Era doar cea mai recentă ciocnire dintre așteptările publice și politica oficială. Pe viitor, Putin și Medvedev trebuiau să procedeze cu mai multă băgare de seamă. Și mai exista un paradox. În vreme ce încrederea în Putin se prăbușise, neîncrederea activă – care la începutul lui august 2018 a coborât la 5% – a rămas scăzută[26].

Chiar și așa, existau semne că milioane de ruși își pierduseră o bună parte din inocență cu privire la Putin, asta dacă au fost vreodată cu adevărat neștiutori. În iulie 2018, anumite instituții se bucurau de mai multă susținere decât Putin: 85% din respondenții dintr-un mare eșantion de sondaj erau în favoarea armatei ruse și 66% aprobau Biserica Ortodoxă Rusă[27]. Cândva, Putin putuse să atingă aceste cifre. Acum plătea pentru faptul că luase sprijinul populației ca fiind de la sine înțeles – sau, mai probabil, știuse că va întâmpina dificultăți, dar sperase că costurile politice vor fi suportabile.

Autoritățile au încercat să-i repare reputația cu ajutorul manipulărilor mediatice. Canalul Rossiia-1 a difuzat o serie de documentare care nu fuseseră prevăzute în program, intitulate *Moscova. Kremlin. Putin.* Primul dintre ele a stabilit modelul, comentariul justificând reforma din sistemul

de pensii. Putin a fost filmat în timpul vacanței din vara anului 2018. Difuzarea de materiale video cu el relaxându-se în diferite locuri din Federația Rusă era deja o procedură standard: Putin culegând și mâncând fructe de pădure; Putin admirând caprele-de-munte prin binoclu; Putin mergând pe un traseu montan dificil. Printre cei intervievați alături de el s-a numărat și purtătorul său de cuvânt, Dmitri Peskov. „Putin nu iubește doar copiii", sublinia el, „iubește oamenii în general. Este foarte uman". Peskov îl lăuda pe Putin pentru condiția fizică și pentru curajul său: „Vă dați seama că urșii nu sunt proști, dacă-l văd pe Putin, se poartă frumos!". Cuvintele sale lingușitoare reflectau disperarea cu care cei de la Kremlin încercau să-i convingă pe ruși să-l iubească pe președintele grijuliu, activ, pe care-l votaseră. Și să aprecieze chibzuința de care dădea dovadă în luarea deciziilor. Nu era clar dacă toate astea erau suficiente.

PUTEREA

19

Jocul de popice: doborârea opoziției

Liderii de la Kremlin nu-și permit să treacă cu vederea pericolele semilibertății permise cetățenilor țării. Ca urmare, administrația și-a menținut strategia preventivă de spulberare a oricărei opoziții temeinic organizate. Partidului Comunist al lui Ziuganov și Partidului Liberal-Democrat al lui Jirinovski li se îngăduie să supraviețuiască în Dumă ca minorități deoarece dau astfel aparența de pluralism, fără să mai reprezinte de mult o amenințare serioasă. Dar Putin i-a tratat întotdeauna pe liberali cu severitate, tocmai pentru că se teme de pericolul care ar putea veni din partea lor. De vreme ce liberalii au pierdut simpatia maselor încă din anii ’90, când au ajuns să fie văzuți ca susținători ai unei economii capitaliste care a împins milioane de ruși într-o sărăcie neagră, aceasta e mai degrabă o reacție exagerată. În perioada 1999-2003, liberalii erau slab reprezentați în Dumă, cu doar 29 de locuri pentru Uniunea Forțelor de Dreapta și 20 pentru Iabloko, iar la următoarele alegeri nu au mai reușit să obțină niciun loc. Chiar dacă administrația nu ar fi apelat la tot felul de tertipuri murdare împotriva lor, ei nu ar fi fost niciodată suficient de populari ca să aibă șanse serioase la alegerile prezidențiale.

La începutul anilor 2000, liberalismul politic a suferit multe diviziuni și fuziuni organizaționale, în vreme ce liderii mișcării au rămas pe loc, în special Grigori Iavlinski, Mihail Kasianov, Boris Nemțov și Irina

Hakamada. Dar Iavlinski nu mai era la fel de energic ca atunci când le ceruse lui Gorbaciov și apoi lui Elțîn să aleagă o cale liberală în politică și economie. Kasianov și Nemțov aveau neînțelegerile lor, dar tindeau să fie de acord asupra chestiunilor fundamentale. Ei au criticat manevrele constituționale și legale prin care gruparea lui Putin se menținea la putere. Au denunțat controlul exercitat de FSB. Au demascat frauda, corupția și nepotismul. Cu toate că erau de acord cu măsurile oficiale pentru a-i ține în frâu pe „oligarhi", se plângeau că marii oameni de afaceri din anturajul lui Putin continuau să primească contracte privilegiate de la miniștri[1]. Politicienii liberali au cerut eliminarea sistemului de aranjamente între întreprinzătorii superbogați și guvern. Ei au deplâns în permanență faptul că Rusia nu era un stat de drept. Au atras atenția asupra faptului că Rusia pierdea capital și oameni tineri și că investițiile din industrie erau insuficiente[2].

Din cauza acestor probleme, susțineau ei, Rusia a fost afectată de criza globală din 2007-2008 mai mult decât alte țări. Au subliniat și costurile invadării militare a Georgiei în 2008 – atât financiare, cât și în termenii relațiilor cu Occidentul. În ochii liberalilor, gestul Kremlinului de a întoarce spatele șanselor de conciliere cu Occidentul a fost dezastruos. Anexarea Crimeei din 2014 le sporea dezamăgirea față de calea aleasă de cei aflați la putere. Ei se considerau adevărați patrioți care acționau doar în interesul țării lor și ofereau o alternativă realistă la impasul creat de Putin[3].

Nemțov era specialist în fizică teoretică și a intrat în politică în anii perestroikăi, în orașul său natal, Gorki (numit azi Nijni Novgorod, ca în epoca țaristă). Ca și Kasianov, era un bărbat atrăgător și dinamic. Spre deosebire de acesta, el a ajuns rapid la concluzia că Elțîn făcuse o gafă teribilă alegându-l pe Putin ca succesor la președinție[4]. Elțîn l-a adus pe Nemțov la Moscova după ce fusese impresionat de el în cei cinci ani cât fusese guvernator ales al provinciei Nijni Novgorod și l-a numit prim-

viceprim-ministru în ciuda faptului că Nemțov se opusese războiului din Cecenia din 1994, susținând că acesta a dus la creșterea incidentelor teroriste[5]. Lui Elțîn îi plăceau eficiența sa practică și faptul că gândea liber. Dată fiind situația politică dificilă a lui Elțîn în anii 1998-1999, ar fi putut să-l aleagă cu ușurință pe Nemțov ca succesor al său. Începând din 2000, după ce Elțîn a demisionat, Nemțov a condus Uniunea Forțelor de Dreapta, o coaliție de partide și grupări care promovau valorile liberalismului politic și economic. În perioadele dintre alegerile parlamentare denunța în broșuri și pe diferite site-uri politica celor de la conducere.

Nemțov a călătorit în străinătate pentru a-și susține poziția împotriva lui Putin. În iunie 2013 s-a întors la Washington și a făcut presiuni asupra Comisiei pentru Relații Externe a Senatului să lărgească aria de aplicare a Legii Magnițki, care fusese adoptată cu un an în urmă[6]. Cum era de așteptat, acest lucru a înfuriat guvernul rus. Nemțov se plânsese deja de un atac cibernetic în aprilie 2011, când sistemul organizației fusese asaltat de o avalanșă de trafic[7]. Cum editurile se temeau să se arate prietenoase cu el deoarece era considerat dușman al Kremlinului, Nemțov și asociații săi au fost obligați să-și publice singuri scrierile.

Aceștia știau foarte bine ce riscuri și-a asumat el când a denunțat operațiunile militare din Crimeea și estul Ucrainei. În aprilie 2014, Nemțov s-a dus la Kiev pentru un forum intitulat Dialogul Rusia-Ucraina, iar acolo un tânăr l-a filmat râzând și spunând: „Vladimir Putin ar fi votat cu Ianukovici. Vladimir Putin e un ins distrus, asta trebuie să înțelegi tu”[8]. Una e să te opui unei politici și alta să folosești în fața camerelor de filmat un limbaj de stradă împotriva unui președinte ales, iar Putin cu siguranță nu l-a iertat. În luna mai a aceluiași an, ca deputat al parlamentului regional din Iaroslavl, Nemțov i-a trimis o cerere șefului FSB, Aleksandr Bortnikov, solicitând lămuriri legate de știrea că trupele cecene ale lui Kadîrov luptau în estul Ucrainei. Neprimind niciun răspuns, a decis să

agite apele în toate chestiunile legate de Ucraina, cerându-i socoteală pe blogurile sale lui Kadîrov pentru discursurile sale violente în care îl invoca pe Allah și îi aducea laude lui Putin[9]. Nemțov nu mai era rivalul precaut de odinioară.

Într-un moment în care întreaga populație rusă era foarte agitată, Nemțov diviza opinia națională. Mulți au considerat că ideile sale erau lipsite de patriotism, trădătoare chiar. Ca politician, stătea prost în sondaje la capitolul încredere, în vreme ce Putin era pe culmi după anexarea Crimeei. Dar Nemțov a rămas un critic care s-a făcut auzit în Rusia și le-a creat probleme celor de la Kremlin în ceea ce privește gestionarea relațiilor internaționale. În conversațiile private a făcut aluzie de câteva ori la posibilitatea de a fi asasinat, însă nimic nu-l speria. Asistase la confruntarea dintre Elțîn și conducerea comunistă din URSS și văzuse cum acesta câștigase bătălia în condiții extrem de vitrege.

Dar unii dintre dușmanii săi stăteau la pândă. Pe 27 februarie 2015, Nemțov și prietena sa, Anna Duriţkaia, se plimbau pe podul Bolșoi Moskvoreţki din vecinătatea Kremlinului – într-un impuls de moment, renunțaseră să meargă acasă cu mașina. Nu aveau de unde să știe că în urmă cu puțin timp o bandă intenționase să-l împuște într-un pasaj din apropiere și renunțase doar pentru că nu-l putuse vedea suficient de bine[10]. Când Nemțov și Duriţkaia au ajuns aproape la mijlocul podului, un bărbat înarmat a țâșnit din spatele lor și l-a împușcat pe Nemțov, apoi a urcat rapid într-o mașină care-l aștepta. Când a ajuns poliția, politicianul era deja mort. Oameni din întreaga lumea și-au exprimat regretul că un personaj atât de curajos și de sincer fusese doborât. La Moscova au avut loc demonstrații violente pe pod împotriva a ceea ce foarte mulți considerau a fi un asasinat plătit de stat. Oamenii remarcau că zona Kremlinului era cea mai bine supravegheată din întreaga țară și că banda de asasini ar fi avut nevoie de informații și de ajutor din interior pentru a putea comite crima[11].

Aleksei Navalnîi, care se afla în arest la domiciliu la acel moment, i-a acuzat pe Putin și pe șefii unor trupe de securitate pe care nu i-a numit. Deși nu avea nicio dovadă, el presupunea că Putin și-a exprimat dorința ca Nemțov să fie eliminat, iar FSB – sau poate președintele cecen Kadîrov – interpretase asta ca pe o încurajare în vederea asasinării lui[12].

Furia și tristețea care au cuprins întreaga lume în urma lichidării lui Nemțov l-au determinat pe Putin să renunțe la indiferența pe care o afișase în 2006, când fuseseră uciși Anna Politkovskaia și Aleksandr Litvinenko. Atunci, tactica lui fusese să spună că voia ca anchetele poliției și procedurile judiciare să se desfășoare independent de presiunile politice, inclusiv de ale lui. Dar asta nu ar fi picat bine în cazul morții lui Nemțov, așa că Putin, adresându-se veteranei liberale Irina Hakamada, a comentat:

> Ați fost prietenă cu el, ați păstrat legătura. A fost un critic dur al guvernului în general și al meu personal. În ciuda acestui fapt, relațiile noastre au fost foarte bune în momentul când am discutat. Am făcut deja o declarație în legătură cu această chestiune. Eu cred că o asemenea crimă este o rușine și o tragedie[13].

Faptul că a dorit să vorbească cu Hakamada în direct la televiziune arăta cât de gravă era situația. Dar el s-a abținut să facă vreo remarcă apreciativă despre importanta contribuție a lui Nemțov la viața publică a Rusiei.

Gleb Pavlovski, fost consilier al lui Putin pe probleme politice, a pus sub semnul îndoielii complicitatea personală a lui Putin. Mult mai probabil, în opinia lui Pavlovski, era un scenariu complex:

> Asasinarea, anul trecut, a politicianului de opoziție Boris Nemțov depășește în mod clar limitele lui Putin. Ar fi putut Putin să spună ceva despre Nemțov care să fie interpretat ca un îndemn la asasinat? Mi se pare imposibil. Nu l-am auzit niciodată pe Putin spunând așa ceva, nici măcar despre oameni pe care îi urăște. Putin îl ironiza uneori pe Nemțov, dar îl tolera. După asasinat, Putin a dispărut câteva zile – după câte se pare, ceea ce se întâmplase fusese prea neașteptat. Curând a ieșit la iveală că presupușii făptași aveau legătură cu Kadîrov, liderul

cecen care îi este foarte loial lui Putin (și căruia Putin, drept răsplată, i-a permis să-și construiască un fief privat în Cecenia)[14].

Responsabilitatea pentru asasinat a fost atribuită în cele din urmă unei bande de ceceni, care au fost judecați și condamnați de tribunalul militar al regiunii Moscova. Cei cinci inculpați făceau parte din Garda Rusă. Printre ei se afla cel despre care se spunea că îl împușcase mortal pe Nemțov, Zaur Dadaev. Procedurile au zădărnicit eforturile avocaților lui Nemțov de a-l obliga pe comandantul lor să depună mărturie. Nu s-a depus niciun efort pentru a se afla cine a ordonat asasinatul, deși toată lumea presupunea că fusese o crimă la comandă. Procesul a început şi s-a terminat cu acuzarea celor cinci ceceni de omor[15].

Condamnații au ajuns în închisoare fără să dezvăluie prea multe detalii despre asasinat. Cu siguranță se temeau că familiile lor din Cecenia vor avea de suferit dacă vor spune ceva de natură să compromită reputația unor figuri publice. În acest vid de informații, zvonurile au început să se răspândească cu iuțeala fulgerului. Președintele Kadîrov a contribuit la ele declarând că crima l-a amuzat și numindu-l pe Dadaev „un adevărat patriot al Rusiei”. Chiar și înainte de comentariile sale de prost-gust existau suspiciuni că fusese creierul operațiunii de lichidare a lui Nemțov. Navalnîi a avansat ipoteza că președintele cecen s-a gândit probabil că Putin, atrăgând atenția asupra problemelor pe care le crea Nemțov, dăduse undă verde pentru uciderea lui. Tot Navalnîi a sugerat că unele persoane din anturajul lui Putin au vrut să creeze tensiuni pe scena politică și au văzut în asasinat o modalitate de a-l atrage de partea lor[16].

În fiecare zi, în locul de pe pod în care fusese ucis Nemțov erau depuse flori. Autoritățile au dat dispoziție ca măturătorii să le ia de acolo noaptea, însă a doua zi apăreau și mai multe[17]. Sensibilitățile oficiale nu sunt niciodată recunoscute deschis, iar proiectul de a da unei străzi din Moscova numele lui Nemțov în memoria lui a sfârșit într-un sertar, în vreme ce strada Hugo Chávez și chiar strada Ahmat Kadîrov au fost

adăugate fără probleme pe harta orașului[18]. Purtătorul de cuvânt al președintelui, Dmitri Peskov, a declarat sec că Nemțov a fost „cu puțin peste cetățeanul mediu din punct de vedere statistic” și că „la nivel politic nu a reprezentat niciun fel de amenințare” pentru Putin[19].

Familia Nemțov a făcut presiuni pentru o anchetă corectă, iar avocatul lui Nemțov, Vadim Prohorov, a adunat neobosit informații din interviuri și declarații scrise. Descoperirile lui au fost șocante.

La momentul crimei, asasinii condamnați locuiau la Moscova, pe Veernaia Ulița – mama lui Kadîrov avea un apartament pe aceeași stradă – și activaseră în Regimentul Sever („Nord”) al miliției lui Kadîrov, care devenise noua Gardă Națională în 2016. Ei se aflau sub comanda lui Ruslan Gheremeev și se spunea că se temeau de acesta. Prohorov se întreba dacă banda de asasini ar fi îndrăznit să meargă după Nemțov fără ca Gheremeev să știe măcar de ordin. Când a început ancheta oficială a crimei, Gheremeev a găsit refugiu în Cecenia. Nu a răspuns acuzațiilor și nici nu a fost considerat suspect în cadrul anchetei. Recunoscând că dovezile erau insuficiente, Prohorov a speculat că firul suspiciunilor ducea înapoi la președintele cecen, dar a adăugat că doar o anchetă completă și deschisă ar putea stabili adevărul. Cu toate acestea, descoperise suficiente lucruri pentru a fi convins că banda primise ordine printr-un lanț de comandă la capătul căruia se aflau unul sau mai mulți indivizi cu autoritate politică[20].

Grupul de la conducere a decis să scape de amenințarea reprezentată de alți lideri liberali. Kasianov, colegul lui Nemțov, a fost următorul. În aprilie 2016 a circulat o înregistrare video compromițătoare ce îl prezenta pe Kasianov întreținând relații sexuale cu asistenta sa Natalia Pelevina, stabilită în Marea Britanie. În ultima vreme, Kasianov nu fusese la fel de zelos ca Nemțov în urmărirea cauzei sale politice, dar cei de la putere au simțit, evident, nevoia de a înlătura orice șansă ca el să se afirme.

În aceste condiții, Navalnîi a devenit principalul personaj public al opoziției. De câțiva ani se gândea că Iavlinski, Kasianov și Nemțov făcuseră greșeala de a încerca să-l învingă pe Putin în principal cu vechile metode: organizația de partid, broșuri și adunări publice ocazionale. Opoziția regândise modul de organizare a demonstrațiilor de stradă și punea accent pe formarea unor grupuri mobile de activiști și pe denunțarea abuzurilor locale de putere[21]. Dar Putin avea în continuare capacitatea de a le contracara prin tradiționala folosire a poliției și tribunalelor. De asemenea, îi împiedica să participe la competiții electorale corecte și să apară la televiziune. Prin urmare, Navalnîi a ales o cale diferită, folosindu-se de social media și de propriile înregistrări pentru a-și transmite mesajul. Cu ochii săi de un albastru deschis și stilul direct de adresare, e un actor înnăscut, începându-și materialele video cu cuvintele: „Salut. Sunt Navalnîi!”. Demascarea actelor de corupție atrage un număr mare de spectatori – de exemplu, atacul la adresa viceprim-ministrului Prihodko, pe care l-a acuzat că ia mită în mod frecvent, a avut peste șapte milioane de vizionări pe YouTube în primele două luni de la apariție[22].

Navalnîi, născut în 1976, provine dintr-o familie care a cunoscut multe dintre ororile secolului XX. Bunica lui s-a aflat pe Frontul de Vest la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial – ea își aducea aminte cum și-a scrijelit numele pe Reichstag după căderea Berlinului –, dar sora ei a fost trimisă în cunoscutul lagăr de muncă de la Vorkuta, în estul Siberiei[23]. Navalnîi a crescut la Moscova, iar la începutul anilor ’90, când era foarte tânăr, a fost un susținător pasionat al lui Elțîn, crezând că Gorbaciov eșuase din lipsă de curaj, în vreme ce Elțîn se grăbise să introducă economia de piață și să elimine obstacolele constituționale lăsate în urmă de URSS. Abia după o vreme Navalnîi a început să fie îngrijorat de corupția excesivă din timpul lui Elțîn și de violența pe care acesta a folosit-o pentru a zdrobi Sovietul Suprem în 1993[24].

A trebuit să-și croiască singur drum în viață. Convins că era nevoie de un nou capitalism rusesc, a intrat în afaceri. În același timp, a căutat să-și desăvârșească educația. Pentru că nu a reușit să intre la Facultatea de Drept din cadrul Universității de Stat din Moscova, s-a înscris la Universitatea Prieteniei între Popoare „Patrice Lumumba". După ce și-a luat diploma, a găsit un post de avocat la Comitetul pentru Proprietatea de Stat, unde a fost zilnic martor al infracțiunilor[25].

A intrat în Iabloko deoarece acest partid reflecta tipul liberal de politică, al cărui adept era. După ce a părăsit Comitetul pentru Proprietatea de Stat, Navalnîi s-a întors la afaceri și a cunoscut dificultățile cu care întreprinzătorii cu start-up-uri se confruntă în Rusia. Industria lemnului din provincia Kirov oferea oportunități tentante, iar în 2008 el și fratele său Oleg au înființat compania Alortag, care, la fel ca multe alte start-up-uri rusești, își avea sediul în Cipru – probabil pentru beneficii fiscale. Însă politica era cea care-l preocupa. Din 2007 scria pe bloguri comentarii critice la adresa Kremlinului[26], iar curând a devenit o celebritate, în special în rândul studenților și intelectualilor și a început chiar să devină cunoscut pe plan internațional. În 2012 a primit o bursă de șase luni în Statele Unite ca Yale World Fellow[27]. În 2011 avea o asemenea faimă și influență, încât Nemțov a anunțat că va concura cu Putin la următoarele alegeri prezidențiale din partea întregii opoziții liberale[28].

Cu toate că nu s-a întâmplat așa, faima lui Navalnîi a continuat să crească. În septembrie 2013 a candidat împotriva lui Serghei Sobianin, candidatul favorit al lui Putin la alegerile pentru primăria Moscovei, și a șocat Kremlinul când a obținut 27% din voturi. Navalnîi și susținătorii lui afișaseră postere pe care scria: „Suntem sătui de ticăloși și de hoți". Ei au organizat un „marș al milioanelor pentru un guvern cinstit [*vlast*]"[29]. Sobianin a câștigat lejer, deși folosind metode pe care grupurile din opoziție le-au denunțat ca fiind frauduloase, însă Navalnîi se prezentase

într-o manieră care a iritat autoritățile[30]. În aprilie, acestea încercaseră să-i destabilizeze campania judecându-i pe el și pe Oleg pentru deturnare de fonduri. Sentința pronunțată în iulie a fost inevitabilă, deoarece judecătorul, Serghei Blinov, judecase 130 de procese în cariera lui și îi găsise vinovați pe toţi cei 130 de inculpați. Singura întrebare era cât de severă avea să fie pedeapsa. Fără îndoială la ordinele Kremlinului, Blinov l-a condamnat pe Navalnîi la cinci ani de închisoare. În urma protestelor publice, verdictul a fost schimbat în condamnare cu suspendare. Înainte de judecarea apelului, lui Navalnîi i s-a permis să participe la alegerile pentru funcția de primar, chiar dacă noului său Partid al Progresului îi fusese refuzată înregistrarea oficială[31].

În decembrie 2014, sentința cu suspendare a lui Navalnîi a fost confirmată, în vreme ce fratele său Oleg a fost trimis la închisoare pentru trei ani și jumătate – nu în ultimul rând, ca o metodă de a-l presa pe Navalnîi să se retragă din viața publică. În orice caz, principalul scop al Kremlinului de a pune capăt evoluției politice a lui Navalnîi a fusese atins, deoarece acesta avea acum cazier judiciar, iar asta îl împiedica să mai candideze vreodată pentru o funcție politică[32].

Ulterior, în afară de scurte rețineri în arest după proteste de stradă, Navalnîi nu a ajuns în închisoare. Și, cu toate că poliția l-a tratat dur, a fost bine până în mai 2017, când un huligan neidentificat i-a aruncat vopsea antiseptică verde în față[33]. Navalnîi a îndemnat la boicotarea alegerilor prezidențiale apropiate dacă numele său avea să fie scos de pe buletinele de vot. Comisia electorală i-a respins candidatura, invocând condamnarea sa pentru deturnare de fonduri. Navalnîi a susținut că i se intentase proces pe motive nelegitime și că Curtea Europeană a Drepturilor Omului i-a dat dreptate, însă sistemul judiciar rusesc a ignorat acest verdict.

Deși vorbea foarte puțin despre liniile sale politice generale, Navalnîi s-a distins ca un politician foarte atent. În martie 2014 a condamnat în

New York Times anexarea Crimeei, considerând-o o gafă imperialistă sau mai rău, și l-a acuzat pe Putin că a stârnit „artificial” temeri în legătură cu această peninsulă[34]. Putin, sugera Navalnîi, o ordonase doar din rațiuni de politică internă, iar odată cu referendumul pentru Crimeea crease fără să-și dea seama un precedent care s-ar fi putut întoarce împotriva lui: existau multe republici etnice în Federația Rusă care erau agitate sub conducerea rusă. El a susținut sancțiunile economice impuse de America, subliniind însă că acestea nu trebuiau să afecteze poporul rus. Ținta lor, arăta el, trebuia să fie anturajul lui Putin, în special prietenii săi foarte bogați din domeniul afacerilor – i-a menționat pe Timcenko, frații Rotenberg și Abramovici, care, alături de alți aproape o mie, alcătuiau „partidul războinic” și promovau „isteria” ce stătea la baza militarismului lui Putin[35]. În felul acesta încerca de asemenea să-i indice și pe analiștii și prezentatorii din mass-media care urmau linia Kremlinului[36].

Dar în octombrie 2014 Navalnîi s-a opus înapoierii peninsulei: „Cred că, deși Crimeea a fost luată printr-o încălcare teribilă a normelor internaționale, realitatea este că ea face parte acum din Federația Rusă. Să nu ne amăgim. Și îi sfătuiesc și pe ucraineni să nu se amăgească”[37].

Aceste sentimente, exprimate într-un interviu acordat postului de radio Eho Moskvî, i-au supărat pe mulți liberali. De atunci a fost mult mai prudent, susținând organizarea unui referendum sub „control internațional” în rândul locuitorilor din Crimeea[38] și dreptul fiecărei țări de a-și stabili viitorul, inclusiv libertatea est-europenilor de a intra în NATO[39]. În opinia lui Navalnîi, nu era treaba Rusiei să se plângă și cu atât mai puțin să intervină într-o manieră directă dacă țările baltice alegeau această cale pentru a-și apăra securitatea. Dar el crede că americanii au făcut o greșeală când au instalat un sistem de apărare antirachetă în Polonia. Cel puțin în această privință este de acord cu Putin. Liberalii nu vor câștiga niciodată puterea în Rusia dacă nu acceptă asta, declară Navalnîi[40].

Dar speră la o schimbare în politica externă, pentru ca Rusia să nu se mai teamă de NATO și să vrea să asigure protecția civilă a membrilor societății ruse prin aderarea la jurisdicția Curții Europene a Drepturilor Omului[41]. Locul Rusiei, insistă el, este în Europa și trebuie să opteze pentru o „cale europeană”[42]. El se plânge că Putin a reușit să-i îndepărteze pe ruși de acest obiectiv identificând Europa cu fenomene precum paradele homosexualilor și căsătoriile între persoane de același sex[43].

Ideile proprii ale lui Navalnîi – nu-i place să fie asociat cu o „ideologie” – sunt greu de încadrat într-o categorie. În mod categoric, nu este socialist, dar a respins majoritatea celorlalte etichete existente. Prin declarațiile sale se dovedește a fi un liberal anti-liberal și un conservator anti-conservator. Una peste alta, gândirea sa e un talmeș-balmeș și toate încercările de a-i găsi un sens coerent au eșuat. Asta nu-l deranjează. Dimpotrivă, e încântat de reputația sa de nonconformist în viața publică rusească și de faptul că liberalii îl numesc naționalist în vreme ce naționaliștii îl resping pe motiv că e liberal[44]. Chiar și simpatizanții săi găsesc că această stare de lucruri este derutantă și îi cer să-și clarifice poziția, însă Navalnîi își apără dreptul de a fi evaziv. El se apropie cel mai mult de o definiție a filosofiei sale atunci când se declară în favoarea „naționalismului civic”[45].

Această concepţie a apartenenței naționale exclude orice calificare rasială sau etnică, dar, în condițiile în care Navalnîi i-a discreditat în mod frecvent pe musulmani și moștenirea islamică în general, cu greu se poate spune că îi include pe aceștia în ideea sa de naționalitate. În 2011 a lansat îndemnul controversat: „Încetați să mai hrăniți Caucazul”[46]. El dezaproba subvențiile uriașe pe care guvernul central le acorda Ceceniei și Daghestanului[47]. Mai târziu l-a ridiculizat pe Putin pentru că permitea aplicarea legii Șaria în unele regiuni din Rusia în vreme ce vorbea cu emfază despre pericolul răspândirii islamismului și se arăta prietenos cu politicieni străini anti-islamiști, precum Marine Le Pen, despre care

Navalnîi a spus în glumă că este „apogeul postmodernismului”[48]. Spre deosebire de Putin, a solicitat introducerea unui nou regim al vizelor pentru a controla afluxul de muncitori imigranți din Asia Centrală[49]. În fiecare an, în noiembrie, Navalnîi a participat la Marșul Rusesc al organizațiilor naționaliste, pe care-l apăra ca fiind o acțiune pozitivă[50]. Multe voci din opoziție întrebau, pe bună dreptate, dacă era o persoană potrivită pentru a conduce opoziția.

Navalnîi s-a concentrat doar ocazional pe politicile specifice destinate poporului rus. El era în favoarea separării Bisericii Ortodoxe de stat, declarându-se credincios și admițând că o parte dintre adepții săi îl criticau pentru că nu condamna ierarhia ecleziastică[51]. El vrea să-i câștige pe ruși și autoritățile sunt cu siguranță îngrijorate de faptul că este capabil să ajungă la alegătorii tineri și educați, chiar dacă aceștia sunt împiedicați să-l voteze. Navalnîi este optimist: când i se atrage atenția că rușii sunt prin natura lor conservatori, el întreabă de ce, dacă lucrurile stau așa, Rusia este pe primul loc la numărul de avorturi pe cap de locuitor, adăugând că modurile independente de gândire sunt limitate la „partea modernizată a unei societăți tradiționale”[52]. Navalnîi susține politicile sociale progresiste, acuzându-l pe Putin că exploatează în mod deliberat teme precum paradele homosexualilor și căsătoria între persoanele de același sex pentru a spori prejudecățile și a abate atenția oamenilor de la metodele sale despotice[53].

Partidul Progresului are doar rudimentele unui program economic. În elaborarea politicilor sale, Navalnîi a primit ajutor de la economistul disident Serghei Guriev, iar principala idee este reducerea rolului statului în economia rusească prin accelerarea privatizării și folosirea profiturilor pentru mărirea pensiilor. Navalnîi este de asemenea susținătorul asistenței medicale și educației gratuite[54]. După emigrarea lui Guriev, temele economice au apărut tot mai rar în declarațiile oficiale ale partidului.

În orice caz, Navalnîi își vede obiectivele în termeni diferiți. Pentru el, prioritatea a fost întotdeauna să instituie statul de drept. El vrea ca Rusia să urmeze o „cale europeană” a dezvoltării și respinge orice discuție despre copierea modelului chinezesc. Ambiția lui este să construiască un tip de politică în care președintele și guvernul să poată fi înlocuiți printr-un proces electoral corect: după el, supremația extinsă a lui Putin este antidemocratică. Și-a revizuit convingerea că ar fi fost un dezastru național dacă Elțîn ar fi pierdut alegerile prezidențiale din 1996 în favoarea lui Ziuganov: atâta vreme cât ar fi fost menținut un sistem politic deschis, susține Navalnîi, lucrurile ar fi stat bine pe termen lung – iar dacă Ziuganov s-ar fi comportat corect, democrația rusă ar fi supraviețuit și s-ar fi îmbunătățit[55]. Principalele lui sloganuri și sloganurile partidului său se referă la legalitate, dreptate și corectitudine în viața publică. Navalnîi militează pentru un sistem judiciar independent și pentru eliminarea contractelor profitabile ale apropiaților puterii, pentru un proces electoral transparent și pentru ca oficialii care au încălcat legea acordând contracte sau trimițând oameni nevinovați la închisoare să răspundă în fața legii[56].

Dintre opozanții care au supraviețuit, Navalnîi este incontestabil principalul: Nemțov este mort și Kasianov și-a irosit toate forțele. Navalnîi crede că Putin se teme de el ca potențial lider al unei „revolte rusești” [*bunt*] anarhice[57] stârnite de dorința sa de provocare și de înfruntare, chiar cu riscul de a fi bruscat de polițiști la demonstrații interzise. E un rebel cu mult curaj fizic și moral.

Dar perspectivele lui Navalnîi nu sunt promițătoare. El nu a condus niciodată un guvern, precum Kasianov, și nici nu a fost prim-viceprim-ministru, precum Nemțov. Kasianov și Nemțov au condus de asemenea partide politice mari și au câștigat multă experiență în ceea ce privește modul în care ordinea statului lucrează asupra întregului spectru de politici. Cândva ei au fost în relații bune cu miniștri. Și amândoi au fost apreciați de Elțîn, de care își aduc aminte cu drag: el a fost cel care i-a

ajutat în diferite momente să promoveze. Cu toate că s-au ocupat mai mult de economie când au fost la conducere, cunoșteau foarte bine fiecare sector al vieții publice. Erau la curent cu modul în care erau acordate contractele guvernamentale. Nemțov sub Elțîn și Kasianov sub Putin au fost martori la presiunile pe care miniștrii, funcționarii și oamenii de afaceri erau capabili să le exercite asupra președintelui. Știau ce sectoare ale vieții publice puteau crea probleme dacă nu beneficiau de un tratament privilegiat. Ca outsider talentat, dar lipsit de experiență, Navalnîi nu putea decât să ghicească toate astea. Unii credeau, nu fără o oarecare îndreptățire, că prin asasinarea lui Nemțov opoziția fusese decapitată.

Fiind cel mai faimos opozant în viață, Navalnîi atrage atenția mass-mediei occidentale. Vorbește bine, este un bun organizator, curajos, hotărât și priceput. Dar poziția sa în sondajele de opinie din primăvara anului 2017 nu era deloc încurajatoare: potrivit Centrului Levada, doar 2% dintre potențialii alegători declarau că îl vor susține cu certitudine. Alți 7% au răspuns „poate”[58]. Într-un alt sondaj, din august 2018, mai puțin de 1% și-au exprimat încrederea în Navalnîi[59]. Acesta a încercat să răspândească mesajul opoziției în regiuni, militând pentru cedarea puterii nu doar către provincii, dar chiar până la nivelul orașelor[60]. Guvernul, declară el, este excesiv de centralizat. Însă filialele sale de partid devin cu atât mai slabe cu cât se află mai departe de capitală. Navalnîi rămâne în principal un politician moscovit, iar Rusia este o țară uriașă[61].

Putin îl controlează cu ajutorul poliției, judecătorilor și mass-mediei obediente – iar până recent atât printr-un dozaj al politicilor cu privire la pensii și asigurări sociale, cât și printr-o politică externă ambițioasă. Îngenuncheată de două ori de persecuții, opoziția refuză să cedeze și are în Nanvalnîi un lider curajos. Dacă opinia publică se va inflama, el ar putea să apară ca apărătorul unei Rusii noi, diferite. Persecuțiile la care a fost supus ar putea spori atractivitatea imaginii sale de victimă, cu care mulți ruși se vor identifica. E un personaj politic complicat, admirat pe

bună dreptate pentru curajul și dinamismul său, dar dezavantajat de un mod de gândire care va limita sfera politicii liberale dacă va ajunge vreodată la putere. Este de asemenea neclar cum se va descurca cu lobby-ul oamenilor de afaceri puternici și cu forțele de securitate, al căror interes este să mențină statu-quoul.

20

Vigilență permanentă: apariția în forță a statului polițienesc

Serviciile secrete rusești au o importanță și o influență care nu se regăsesc în țările democratice. Ele au dobândit o asemenea importanță deoarece au rămas în picioare când restul edificiului comunist s-a prăbușit. Înainte de 1991, KGB-ul a suferit o prăbușire a moralului și a eficienței organizatorice și mulți dintre cei mai capabili ofițeri au plecat când URSS s-a dezintegrat. Însă noul FSB a dat dovadă de o rezistență remarcabilă, iar liderii de la Kremlin au ajuns să se bazeze pe el pentru a-și impune voința în Rusia și, atâta vreme cât țara nu este respectată pe plan internațional și este lipsită de dinamism economic, pentru a face lumea să tremure. Represiunea internă reflectă activitatea subversivă și spionajul extern. Occidentul trebuie să fie prezentat ca o nenorocire care s-a abătut asupra casei Rusiei. „Revoluțiile colorate" din țările învecinate trebuie cauterizate pentru ca niciuna să nu se extindă până la Moscova. Influența americană trebuie să fie eradicată din Moscova și sistemul politic al Americii trebuie atacat.

FSB face parte din anatomia guvernării, pătrunzând în fiecare instituție importantă și exercitându-și autoritatea fără restricții, cu excepția celor impuse de președintele însuși. Au fost adoptate legi pentru a permite organizațiilor de securitate să urmărească interesul național fără amestecul

parlamentului. Putin le-a văzut ca un bastion de apărare împotriva acțiunilor subversive interne și a atacurilor externe, iar viziunea sa a coincis întotdeauna cu atitudinea FSB: în revista sa *Slujba bezopasnosti* (*Serviciul de Securitate*) a apărut chiar îndemnul de a ridica monumente în onoarea lui Feliks Dzerjinski, cel care a înființat poliția secretă comunistă în 1917. Considerând de la sine înțeles că „democrația" s-a discreditat singură în Rusia, FSB susținea necesitatea de a acționa în continuare pe tot cuprinsul fostei URSS. Îi încuraja pe ofițeri să fie mândri de moștenirea lăsată de serviciile secrete sovietice chiar înainte de anul în care Putin s-a aflat în fruntea sa[1]. Pagina din revistă destinată cărților a fost numită discret „Biblioteca Andropov", în onoarea celui care a condus KGB-ul vreme de 15 ani începând din 1967[2]. În 1999, când era prim-ministru, Putin a pus placa memorială a lui Andropov înapoi pe clădirea Lubianka[**]. Era în pas cu vremurile[3].

Când a devenit președinte totuși, Putin a trebuit să-și exprime public regretul pentru greșelile comise în epoca sovietică. În 2017 a stabilit ziua de 30 octombrie ca Ziua Comemorării Victimelor Represiunii Politice. A dezvelit un monument, Zidul Durerii, la capătul bulevardului Saharov din centrul Moscovei, făcut din pietre aduse din lagărele Gulagului stalinist. Stând lângă patriarhul Alexei al II-lea, Putin i-a cerut permisiunea Nataliei Soljenițîna, văduva celebrului fost prizonier și autor al cărții *Arhipelagul Gulag*, să-i citeze cuvintele: „Să știi, să-ți aduci aminte și să judeci. Și abia după aceea să ierți". Spre seară a depus o coroană la baza monumentului, după ce a ținut un discurs despre tragedia suferită de întregul popor. Niciun cuvânt despre Stalin, comunism sau NKVD și alte forțe care au provocat valuri de teroare. Cuvântul „teroare" nu s-a făcut auzit. În schimb, s-a pus accent pe păstrarea unei atmosfere solemne. Pe scenă, ca și în mulțimea adunată pe bulevardul Saharov, toate capetele erau plecate[4].

Activistul opoziției Vladimir Kara-Murza, care fusese recent victima unei tentative de otrăvire suspecte, a scris despre ipocrizia unui președinte care a comemorat violențele îngrozitoare ale anilor ’30 în vreme ce continua să țină 117 prizonieri politici în temnițe și lagăre din Federația Rusă. Fostul șef al securității companiei lui Mihail Hodorkovski, Aleksei Piciughin, încă mai zăcea în închisoare, a adăugat Kara-Murza[5].

Putin și-a dezvăluit adevăratul interes când a făcut publică participarea sa anuală la întâlnirile consiliului de administrație al FSB[6]. Virtuțile serviciului erau o temă standard a declarațiilor sale publice, iar pe site-ul președinției se putea vedea că prezida regulat Consiliul de Securitate și că și mai frecvent îi convoca la consultări pe principalii membri. Îi tratează pe aceștia ca pe niște figuri esențiale pentru dezvoltarea politicilor în afara cadrului chestiunilor de securitate normale. În noiembrie 2017, de exemplu, Putin a convocat acest grup informațional pentru a discuta despre participarea sa la Summitul Cooperării Economice Asia-Pacific care urma să aibă loc în Vietnam[7]. Nu a fost prezent niciun ministru cu responsabilități economice, chiar dacă tema discuției era oportunitățile și dificultățile comerciale ale Rusiei.

La începutul primului său mandat de președinte, Putin ținuse un discurs înflăcărat în fața unui public alcătuit din generali FSB cu ocazia sărbătoririi Zilei Cekistului (*Den cekista*). Prim-ministrul său de la acea vreme, Kasianov, încercase să prezinte laudele exagerate aduse de Putin serviciilor de securitate ca pe o glumă, inclusiv declarația că FSB își atinsese în cele din urmă, prin intermediul său, obiectivul de a lua puterea absolută. Holul instituției s-a umplut de urale. Câteva ore mai târziu, Kasianov se gândea cu îngrijorare la ce fel de președinte era pe cale să devină Putin[8].

Putin a dat ordin ca ofițerii FSB să aibă salarii și pensii mai mari și drepturi sociale mai largi; să se construiască mai multe locuințe pentru ei. Familiile membrilor personalului de securitate care muriseră la datorie au

primit alocații mărite[9]. Toate aceste măsuri au fost făcute publice. Serviciile secrete se bucurau de o susținere oficială sporită. În 1991, statuia lui Feliks Dzerjinski din apropierea clădirii Lubianka fusese dată jos, în uralele mulțimii, dar în septembrie 2017 Consiliul Orășenesc Kirov a inaugurat un nou monument de bronz în memoria sa[10]. Aceasta și alte inițiative regionale nu au fost încă preluate de Moscova, iar Putin s-a abținut până acum de la reabilitările politice oficiale, vrând probabil să evite demonstrațiile de stradă pe care le-ar stârni o asemenea măsură. El se rezumă să declare că e treaba autorităților orașului Moscova să decidă dacă readuc statuia în piața Lubianka. Însă nimeni nu se îndoiește de respectul său față de temutul Dzerjinski[11].

Instituțiile politice alese exercită un control foarte redus asupra serviciilor secrete rusești. Nici Consiliul Federației, nici Duma de Stat nu le cer să dea socoteală prin comisiile lor interne. În vreme ce Comisia pentru Afaceri Externe din Dumă analizează întregul spectru al activității diplomatice rusești, deși rareori cu un ochi critic, nu există un organism parlamentar care să supervizeze FSB și celelalte servicii de informații. Controlul este lăsat în mâinile președintelui și ale Consiliului de Securitate: lupii sunt paznici la stână. Putin însuși a avut o lungă carieră în KGB și a fost șeful FSB timp de un an, iar Consiliul de Securitate este alcătuit aproape în totalitate din angajați ai serviciilor secrete. Unele dintre obiectivele Consiliului de Securitate sunt inspirate de propriul său „consiliu științific” cu cercetători renumiți, cărora li s-a ordonat să facă „o evaluare științifico-metodologică și un pronostic al amenințărilor interne și externe la adresa dezvoltării socio-economice a Federației Ruse”. Prevenirea tipului de revoluție care a avut loc în Ucraina și Georgia este un obiectiv prețuit[12]. Prea puțini cercetători sunt dispuși să spună ceva care nu ar fi pe placul lui Putin. Funcția lor este să legitimeze linia oficială a Kremlinului.

O asemenea responsabilitate care se cere din partea serviciilor de informații este exercitată de președinte. Deși conferă o autoritate uriașă, acest lucru pune și o imensă povară a răspunderii pe umerii lui Putin, al cărui program este deja aglomerat de nenumărate alte cerințe. Chiar dacă cere, probabil, să fie consultat în privința celor mai mari operațiuni acoperite, el lasă, inevitabil, detaliile în seama șefilor serviciilor secrete. În 2000 i-a spus lui Kasianov că nu va tolera amestecul prim-ministrului în probleme de securitate: doar președintele exercită un control cuprinzător. E clar că nu lăsase pur și simplu serviciile secrete de capul lor. În primul său mandat prezidențial a ordonat câteva reforme drastice, printre care eliminarea angajaților FSB considerați nepotriviți, și a lăsat această sarcină în seama unor prieteni și asociați de pe vremea când lucrase la KGB sau la primăria din Sankt-Petersburg. Putin este conștient că bărbații – toți sunt bărbați – aflați la conducerea serviciilor secrete au capacitatea logistică de a-i face rău. Întărind autoritatea serviciilor secrete de a acționa ca instrument ultim al puterii de stat, le oferise șansa de a acționa la ordinele sale și chiar dincolo de ele.

Acest lucru accentuează nevoia sa de încredere personală. Ca măsură de precauție, recent a remaniat personalul cu funcții de conducere, el fiind singurul element al puterii de stat care nu a fost înlocuit. De asemenea, consideră că este convenabil ca numeroasele servicii de securitate să concureze unele cu celelalte, iar acest lucru este asigurat uneori de faptul că sarcinile lor se suprapun. Rivalitatea existentă sub nivelul președinției îl face pe președinte să stea liniștit.

În 2006, un val de ordonanțe a autorizat forțele de securitate să acționeze mai dur împotriva acțiunilor subversive. Legislația a fost redactată într-un limbaj vag sau opac caracteristic, însă intenția era evidentă. Pe 6 martie, Putin a semnat o lege de „combatere a terorismului”, venită la el de la ambele camere ale Adunării Federale, care definea „conceptele de bază” ale terorismului la modul foarte general și

stabilea măsuri împotriva tuturor persoanelor care organizau, desfășurau sau ordonau acte de terorism, precum și a celor care răspândeau idei ce îndemnau la asemenea acte sau le justificau. Sfera de aplicare a legii nu se limita la teritoriul Rusiei: legiuitorii solicitau forțelor armate, inclusiv serviciilor secrete, să acționeze pentru „suprimarea activității teroriste internaționale de dincolo de granițele Federației Ruse”. Președintelui i se acorda autoritatea explicită de a ordona acțiuni antiteroriste, articolul 15 stipulând că din forțele folosite pentru asemenea operațiuni pot face parte cele ale serviciilor de securitate[13]. Deși FSB nu era menționat explicit, rolul său extins era un element esențial al noii legi.

În paralel s-a desfășurat o activitate legislativă pentru a amenda legislația referitoare la „extremism”. Imboldul a venit de la o serie de evenimente petrecute în străinătate. Pe 3 iunie 2006, diplomatul rus Valeri Titov a fost rănit mortal într-un atac terorist la Bagdad. Patru dintre colegii săi au fost răpiți. Grupul terorist care a organizat atacul a dat un ultimatum potrivit căruia diplomații ruși răpiți aveau să fie omorâți dacă Rusia nu-și retrăgea armata din Cecenia și nu-i elibera pe toți prizonierii musulmani. A fost dată publicității o înregistrare video cu decapitarea unuia dintre diplomați. La puțină vreme a fost confirmată moartea celorlalți trei.

Pe 28 iunie, Putin a emis un ordin public către „serviciile speciale” rusești în vederea prinderii și „anihilării” asasinilor[14]. Patrușev, șeful FSB la acea dată, a promis că niciun terorist nu se va putea „sustrage responsabilității” pentru crimele comise[15]. Posturile de radio și televiziune au susținut declarația sa. Între timp, FSB a repurtat un succes remarcabil în campania sa împotriva terorismului. Pe 10 iulie 2006, Șamil Basaev, unul dintre principalii teroriști care acționau pe teritoriul Federației Ruse, a fost ucis într-o explozie în Ingușetia, aproape de granița cu Osetia de Nord. Nu există dovezi concludente că serviciile speciale ruse au fost responsabile de moartea lui Basaev și e posibil ca explozia să fi fost un

accident petrecut în timp ce inspecta o mină de teren[16]; fapt este însă că Basaev a fost vânat vreme îndelungată de FSB și autoritățile ruse au sărbătorit eliminarea sau – potrivit expresiei lui Putin – anihilarea lui[17].

Acest eveniment a creat o atmosferă propice pentru ca Adunarea Federală să adopte în iulie, cu o majoritate covârșitoare, un amendament la legislația privitoare la extremism și pentru ca Putin să-l semneze pentru a deveni lege. Extremismul era definit în așa fel încât cuprindea o gamă largă de acțiuni, de la tentativele violente de a schimba ordinea constituțională și integritatea teritorială a Rusiei până la provocarea unor conflicte rasiste, naționale sau religioase. Chiar și „obstrucționarea activității legale a organelor puterii de stat" și calomnierea celor ce dețineau puterea în stat erau clasificate ca acte extremiste[18]. Amendamentul era mai degrabă o simplă enumerare de categorii decât o definiție legislativă atentă – și din nou caracterul vag deliberat a creat o oportunitate pentru ca autoritățile să desfășoare nestingherite acțiuni represive și pentru ca un lung șir de opozanți să fie etichetați drept extremiști ce trebuiau eliminați. Putin își rezerva dreptul de a sancționa dur pe oricine aducea critici vehemente regimului său.

Rusia lansa avertismentul că la violență se va răspunde cu violență, dar, așa cum arăta purtătorul de cuvânt al Rusiei Unite, noile legi nu făceau decât să ratifice ceea ce se întâmpla deja. În operațiunile sale represive, FSB nu se oprise niciodată la granițele Rusiei[19], dar era prima dată când rușilor li se spunea la ce se puteau aștepta de la operațiunile desfășurate de serviciile lor secrete în străinătate.

Motivul precis al asasinării lui Aleksandr Litvinenko rămâne neclar, și există multe posibilități: Litvinenko pătase reputația personală a lui Putin; acționase în tovărășie cu Boris Berezovski; dezvăluise secrete de stat rusești și fusese angajat de un serviciu străin de spionaj, MI6; divulgase detalii despre operațiunile de spălare de bani ale celor mai bogați oameni de afaceri ruși. Oricare dintre acestea ar fi putut provoca o reacție violentă

din partea Rusiei[20]. În noiembrie 2006, după o serie de atentate nereușite la viața sa, el a ajuns la spitalul University College din Londra, unde a murit în chinuri după ce băuse ceai otrăvit cu poloniu-210, o substanță radioactivă. Autoritățile britanice au dat rapid vina pe statul rus și au expulzat patru diplomați de la ambasada din Londra. Relațiile dintre cele două țări au rămas înghețate câteva luni, însă guvernul laburist a decis să evite alte măsuri represive, de teamă că vor afecta interesele economice britanice. Guvernul de coaliție conservator – liberal-democrat a adoptat aceeași linie până la anexarea Crimeei. În 2015 a fost aprobată în cele din urmă o anchetă judiciară[21].

Cercurile conducătoare ale Rusiei nu s-au arătat foarte interesate de subiect. În luna iulie a aceluiași an, Curtea Constituțională a decretat că tribunalele rusești puteau să ignore organismele judiciare internaționale atunci când deciziile acestora erau în contradicție cu Constituția Rusiei. Judecătorii din Rusia erau liberi să conducă procedurile fără teama de verdictele date de tribunalele din străinătate[22].

Judecătorul responsabil de anchetă, Sir Robert Owen, ceruse în mod repetat o asemenea investigație în lunga perioadă în care prim-miniștrii Blair, Brown și Cameron preferaseră să promoveze o politică de încurajare a comerțului și să nu supere Kremlinul, dar ea nu a avut consecințe imediate asupra indivizilor sau a serviciilor rusești, deoarece a fost mai degrabă o cercetare a evenimentelor decât un proces cu inculpați. La Londra au urmat luni de mărturii, făcute în mod public și în fața camerelor de filmat. La sfârșit, în ianuarie 2016, Owen a dat verdictul său. Nu avea nicio îndoială că agenții FSB Andrei Lugovoi și Dmitri Kovtun administraseră otrava, observând că fuseseră neglijenți sau slab pregătiți, deoarece lăsaseră urme în alte locuri din Londra și în avionul cu care veniseră în Marea Britanie. În ce privește partea politică, Owen a ajuns la concluzia că Putin fusese „probabil” cel care comandase asasinatul. Exprimarea sa precaută nu a lăsat să se înțeleagă natura informațiilor care

sugerau vinovăția lui Putin. Nu a spus nici măcar dacă era vorba de dovezi furnizate de un spion sau de interceptări electronice. E posibil să fi procedat astfel la îndemnul autorităților britanice.

Canalele de televiziune și ziarele rusești au scos în evidență concluzia neclară despre Putin avansată de Owen, ignorând dovezile convingătoare referitoare la vinovăția lui Lugovoi și Kovtun și la legătura acestora cu FSB. Ministrul de Externe Lavrov a vorbit despre numărul mare de decese înregistrate în rândurile rezidenților ruși din Londra în ultimii zece ani, plângându-se că autoritățile britanice au refuzat ajutorul Moscovei în investigațiile lor[23]. Frivolitatea dezgustătoare a lui Lavrov a devenit un model pentru purtătorii de cuvânt ai Kremlinului și prezentatorii de știri.

Modelul s-a repetat în martie 2018, după tentativa de asasinare a lui Serghei Skripal la Salisbury. Skripal era un fost agent dublu care lucra pentru Marea Britanie și în același timp era colonel în GRU (în 2010, serviciul de informații militare al Rusiei fusese rebotezat GU, dar era încă cunoscut după vechiul acronim). Arestat de autoritățile ruse, Skripal fusese eliberat într-un schimb de spioni în care a fost implicată agenta în conservare FSB „Anna Chapman”, care se afla în închisoare în America. Skripal și fiica sa, Iulia, au fost găsiți prăbușiți pe o bancă dintr-un parc din Salisbury, unde locuiau. Fuseseră otrăviți cu o substanță numită „noviciok”, o toxină fabricată în Rusia care atacă sistemul nervos. Polițistul care s-a dus să-i salveze s-a îmbolnăvit grav. Toți trei au fost nevoiți să stea mai multe săptămâni în spital.

La scurtă vreme s-au înregistrat alte două victime. Erau civili din Salisbury sau din apropiere care veniseră în contact cu recipientul de noviciok aruncat după folosire. Dawn Sturgess nu a răspuns la tratamentul medical și a murit. Partenerul ei, Charlie Rowley, a început să aibă crize cardiace după ieșirea din spital.

Autoritățile britanice au acuzat Kremlinul imediat ce a fost detectată toxina. Secretarul de stat pentru afaceri externe, Boris Johnson, l-a indicat

direct pe Putin ca fiind cel care a dat ordinul pentru tentativa de asasinat. Londra a transmis confidențial detaliile crimei aliaților din NATO, care le-au găsit convingătoare. La Moscova, autoritățile și-au exprimat oficial indignarea față de rapiditatea cu care Marea Britanie le atribuise vina. În aceste condiții, canalul TV Rossiia-1 a adoptat o atitudine sarcastică, sfătuindu-i pe emigranții ruși să se gândească bine dacă „Albionul" era într-adevăr un loc în care să te simți în siguranță ca străin. A urmat un val de expulzări diplomatice reciproce. În septembrie 2018, Parchetul Coroanei a anunțat că poliția identificase doi suspecți ruși, Aleksandr Petrov și Ruslan Boșirov, care erau ofițeri GRU. La fel cum se întâmplase după asasinarea lui Litvinenko, nu a existat nicio posibilitate de a-i aduce pentru a fi judecați într-un tribunal britanic. Adevăratele identități ale lui Petrov și Boșirov au fost dezvăluite rapid, iar povestea lor ridicolă, potrivit căreia fuseseră la Salisbury nu o dată, ci de două ori pentru că erau fascinați de măreția arhitecturală a catedralei de acolo, s-a prăbușit. Chiar și ziarele moscovite făceau haz de stupiditatea celor de la GRU.

Putin a scăpat de publicitatea ostilă vorbind la o conferință de presă din iunie 2018 despre „temelia şubredă" pe care britanicii își construiseră acuzațiile, respinse de el ca „vorbărie goală"[24]. În octombrie a declarat că Skripal nu a fost nimic altceva decât un spion și un trădător: „Este pur și simplu o scursură a societății. Asta e tot. Și o întreagă campanie mediatică a explodat în jurul acestui subiect. Uneori mă uit la ce se întâmplă cu povestea asta și sunt de-a dreptul uluit. Niște indivizi au făcut o excursie și au început să otrăvească persoane fără adăpost din țara voastră, din Marea Britanie. Ce nebunie mai e și asta?"[25].

Putin a avut mereu obiceiul de a lăuda eforturile organelor de securitate rusești, iar pe 26 martie 2015 i-a felicitat „pe stimații săi colegi" pentru că reușiseră să reducă drastic „numărul de infracțiuni asociate cu terorismul". În 2013, numărul acestora fusese de 2,6 ori mai mare decât în 2014 și de nouă ori mai mare decât în perioada 2009-2014. În opinia lui

Putin, aceasta era o dovadă că situația fusese adusă „aproape sub control”[26]. Dar nu era momentul să se culce pe-o ureche. Putin și-a exprimat îngrijorarea că unii jihadiști care părăsiseră Federația Rusă pentru a lupta în rândurile Statului Islamic puteau fi „folosiți împotriva Rusiei și a vecinilor noștri” și le-a cerut să-i împiedice să se întoarcă, în special în Crimeea”[27]. Secretarul Consiliului de Securitate, Patrușev, a dezvăluit că autoritățile ruse îi vânau pe cei care luptaseră pentru Statul Islamic în Orientul Mijlociu și că până la jumătatea anului 2017 aduseseră în fața instanței 151 de combatanți și reținuseră 29[28]. La o ședință a consiliului de administrație al FSB din 26 februarie 2016, Putin le-a mulțumit ofițerilor săi pentru că desființaseră multe grupări teroriste înainte ca ele să devină active[29].

El a spus că acum era nevoie de mai multă muncă contrainformativă pentru a împiedica serviciile străine de securitate să câștige teren în Rusia și le-a mulțumit pentru că interceptaseră 400 de agenți străini – 23 fuseseră predați autorităților judiciare[30]. În 2016, a anunțat el, în urma operațiunilor desfășurate de FSB, 53 de ofițeri de informații străini și 386 de agenți își încetaseră activitatea pe teritoriul Rusiei[31].

Înainte de Olimpiada de Iarnă de la Soci au circulat zvonuri potrivit cărora FSB luase o serie de măsuri neobișnuite pentru a împiedica un eventual atac terorist. După câte se pare, o serie de agenți secreți se deplasaseră în satele din Caucazul de Nord și răspândiseră știrea că militanților înarmați li se va permite să meargă în Orientul Mijlociu pentru a se alătura Statului Islamic. O investigație desfășurată de ziarul de opoziție *Novaia gazeta* a ajuns la concluzia că fusese stabilit un „culoar verde” pentru ca ei să zboare cu avionul până în Turcia și de acolo să ajungă singuri pe teritoriul sirian. Cu toate că liderii ruși prețuiau alianța cu președintele Siriei, Assad, prioritatea lor era securitatea Federației Ruse. Nu prea le păsa unde operau jihadiștii, atâta vreme cât nu o făceau pe teritoriul rusesc. Potrivit ziarului, în satul Novosasitli din regiunea

Hasaviurt din Daghestan, 1% din populație plecase în Siria începând din 2011. Plecarea militanților a fost sprijinită de primarul satului, Ahiad Abdullaev:

> Știu pe cineva care a luptat cincisprezece ani. A luptat în Cecenia, în Palestina, în Afganistan, în Irak, iar acum în Siria. Cu siguranță nu poate duce o viață pașnică. Dacă asemenea oameni pleacă la război nu e nicio pierdere. În satul nostru există cineva, un negociator. El, împreună cu cei de la FSB, a scos câțiva lideri din clandestinitate și i-a retrimis în străinătate la jihad. Organizațiile clandestine de aici au fost slăbite, și ăsta e un lucru bun pentru noi. Dacă vor să lupte, să-i lăsăm să lupte, dar nu aici[32].

Șeful FSB, Aleksandr Bortnikov, de regulă unul dintre cei mai reticenți lideri de la Kremlin, a dezvăluit că, până în decembrie 2015, 2.900 de cetățeni plecaseră pentru a se alătura organizațiilor jihadiste din Orientul Mijlociu. Însă, în ciuda frecventelor solicitări din partea mass-mediei, el nu a dat niciodată detalii: guvernul și serviciile secrete au acționat conform principiului că, dacă ei tac, publicul își va pierde interesul pentru acest subiect; și, într-adevăr, de atunci povestea cu greu a mai atras atenția cititorilor atât din Rusia, cât și din străinătate.

În 2016, agenția de știri Reuters a identificat însă un jihadist daghestanez, Saadu Șarapudinov, și pe alți câțiva care au confirmat personal afirmațiile din *Novaia gazeta*. Șarapudinov a declarat că a acceptat oferta FSB-ului ca pe o oportunitate de a se alătura jihadiștilor trecând granița din Turcia în Siria[33]. În februarie 2017, Putin a anunțat că aproape 4.000 de cetățeni din Federația Rusă (și alți 5.000 din restul teritoriului fostei URSS) luptau pentru ISIS în Siria și le-a mulțumit soldaților ruși pentru eforturile depuse în vederea lichidării tuturor acestora. Nu-i stă în obicei să folosească eufemismele la care apelează liderii occidentali în asemenea ocazii: el voia ca acei luptători ISIS să fie uciși. Era posibil, observa el, ca războiul civil din Siria să devină o pepinieră pentru teroriști, care puteau să părăsească Siria și, profitând de

faptul că între Rusia și fostele republici sovietice circulația era liberă, să provoace o catastrofă pe teritoriul rusesc[34].

Prioritatea pe care Kremlinul o acorda securității interne a Rusiei era vizibilă și în presiunea pusă de FSB pe companiile IT occidentale care lucrau în țară pentru a accepta verificarea „codului sursă" ca o condiție pentru a-și continua activitatea. Acest lucru a afectat câteva firme americane mari, inclusiv Cisco, Hewlett-Packard, IBM, McAfee, SAP și Symantec. Explicația oficială a fost că o asemenea măsură împiedica exploatarea paravanelor de protecție, a programelor antivirus și a softurilor în general de către serviciile secrete occidentale în vederea penetrării sistemelor de apărare rusești. Symantec a considerat că cerințele erau excesiv de intruzive și aveau să-i compromită independența față de guverne, în timp ce oficialii americani și-au exprimat temerea că firmele care răspundeau solicitărilor Moscovei puteau, în mod accidental, să furnizeze FSB-ului informațiile tehnologice necesare pentru a pătrunde în sistemele de apărare americane[35].

Între timp, în ianuarie 2017 a avut loc o răsturnare de situație la vârful serviciilor rusești de informații. Serghei Mihailov, adjunctul șefului Centrului pentru Securitatea Informațiilor din cadrul FSB, a fost arestat împreună cu unul dintre ofițerii săi superiori, Dmitri Dokuceaev, și cu Ruslan Stoianov, care conducea Kaspersky Lab, o firmă multinațională privată, care colaborează cu FSB în chestiuni legate de securitatea internetului.

Toți trei au fost acuzați de trădare. S-a spus că Mihailov a fost ridicat în timpul unei ședințe a șefilor de la FSB și că i s-a acoperit capul cu o pungă neagră înainte de a fi dus în renumita închisoare Lefortovo. Potrivit informațiilor care au ajuns la presa de opoziție, cei reținuți erau acuzați că transmiseseră unor surse occidentale date despre atacurile cibernetice desfășurate de ruși în Occident. Mihailov a fost acuzat de trădare deoarece cooperase cu CIA împotriva intereselor de securitate ale Rusiei[36]. Motivul

exact al acestor arestări a rămas necunoscut. O posibilitate este că Mihailov a lucrat într-adevăr cu agenții secreți americani, iar alta că a fost pedepsit pentru că nu reușise să țină cu adevărat secrete activitățile secrete rusești. Sau poate că era doar o etapă a luptei decisive dintre cele câteva „servicii speciale" ale Rusiei. Oricare ar fi adevărul, nu a existat vreodată un moment în relațiile Est-Vest în care serviciile secrete american și rus să fi fost atât de implicate unul în treburile celuilalt.

Întreaga poveste a devenit și mai ciudată în aprilie 2017, când Comisia pentru Informații din Senatul American a început să examineze contractul semnat de Departamentul de Apărare al Statelor Unite cu Kaspersky Lab privind furnizarea de protecție pentru comunicațiile sale electronice. Comisia a subliniat că firma Kaspersky Lab a fost fondată la Moscova și s-a arătat îngrijorată de faptul că unii dintre vechii ei angajați lucraseră pentru serviciile secrete sovietic și rus[37]. Senatorul Joe Manchin, unul dintre numeroșii democrați de frunte care au cerut administrației Trump să adopte o politică mai dură față de ruși, a dat alarma. Comisia le-a trimis avertismentul ei sumbru șefului Serviciilor Naționale de Informații, Dan Coats, și procurorului general Jeff Sessions[38]. Pe 27 iunie, Comisia pentru Forțele Armate a Senatului american a reacționat cu întârziere când senatoarea democrată Jeanne Shaheen a amendat o lege referitoare la cheltuielile pentru apărare, cerând suspendarea contractului Pentagonului cu Kaspersky.

Competiția dintre serviciile de informații american și rus a ieșit doar ocazional la suprafață public. La fel ca în Războiul Rece, a fost o luptă dură, obscură. Mult mai puțin secret a fost succesul pe care autoritățile ruse l-au repurtat în iulie 2013 fără să ridice măcar un deget. Edward Snowden, un consultant IT care lucrase pe bază de contract pentru Departamentul de Stat american, și-a făcut o apariție senzațională pe aeroportul Șeremetievo din Moscova, ca fugar. El făcuse publice sute de mii de documente clasificate, inclusiv telegrame diplomatice, din dorința

de a demonstra ceea ce el considera a fi ipocrizia diferitelor administrații americane. Snowden avea de asemenea o mulțime de dovezi despre modul în care autoritățile americane își urmăreau aliații și dușmanii din străinătate, precum și propriii cetățeni. Susținând cu pasiune libertariană transparența în guvernare, a luat legătura cu publicațiile *The Guardian* și *The Washington Post*, care au publicat informațiile pe web, ceea ce a afectat puternic reputația administrației Obama. După ce a fost emis un mandat de arestare pe numele său, Snowden, nereușind să obțină azil politic în altă parte a lumii, s-a pus la dispoziția autorităților ruse.

Încântat, Kremlinul a refuzat cererile americanilor de a-l preda. După patruzeci de zile și nopți obositoare pe aeroportul Șeremetievo, Snowden a primit azil politic la Moscova. Purtătorul de cuvânt rus a subliniat cu mândrie că Rusia, și nu America, le dădea o mână de ajutor celor care demascau practici rele. Putin însuși s-a bucurat de situația neplăcută în care se afla Obama: de data asta, în discuțiile despre drepturile omului, rolurile se inversaseră. Nimeni nu știe în ce condiții a primit Snowden azil politic de la ruși și mai ales dacă a trebuit să ofere în schimb acces la arhiva sa de date. Snowden și autoritățile de la Kremlin au redus la minim aparițiile sale publice și el a scris foarte rar articole în presă. Între timp, Obama a fost nevoit să-i ceară scuze Angelei Merkel pentru că serviciile secrete americane îi ascultau telefonul mobil privat. WikiLeaks a publicat de asemenea materiale despre dezbaterile din cadrul Departamentului de Stat care conțineau critici dure ale politicilor și practicilor principalilor aliați ai Americii. Povești care ar fi sunat a propagandă dacă ar fi fost date publicității de serviciile secrete rusești deveneau acum credibile, iar liderii de la Kremlin au profitat din plin de această șansă.

În aprilie 2014, la emisiunea sa anuală „Linia directă”, Putin s-a prefăcut surprins când i s-a spus că Snowden era la telefon și voia să-i pună o întrebare. Acesta din urmă a fost prezentat ca „fost agent al serviciilor speciale americane”. Urmând evident un scenariu prestabilit,

Snowden l-a întrebat pe Putin dacă Rusia depozita, intercepta sau analiza comunicațiile milioanelor de membri ai societății. Președintele rus a răspuns pe un ton de o politețe mieroasă:

> Stimate domnule Snowden! Sunteți un fost agent. În trecut am avut legături cu munca informativă, așa că vom vorbi ca între profesioniști. Mai întâi, noi avem reglementări legale stricte referitoare la folosirea metodelor speciale de către serviciile de securitate, inclusiv înregistrarea convorbirilor private, supravegherea comunicațiilor online și așa mai departe. Aceste reglementări includ obligația de a obține un mandat din partea tribunalului cu privire la fiecare cetățean. Prin urmare, noi nu avem operațiuni în masă fără discriminare și nu putem avea niciuna potrivit legii[39].

Snowden, trăind după regulile impuse de paznicul rus, a jucat cu obediență rolul care-i fusese atribuit[40].

În comentarii ulterioare, Putin l-a apărat pe Snowden de acuzația de trădare, sugerând în același timp că acesta ar fi trebuit să procedeze corect și să-și dea demisia dintr-o companie care avea contract cu Departamentul de Stat. Potrivit lui Putin, Snowden a greșit dezvăluind secrete de stat[41]: arborând o postură moral superioară, el își asuma rolul unui fost ofițer sovietic de securitate care fusese instruit să nu divulge informațiile confidențiale. Era doar teatru: în realitate, voia doar ca nimeni să nu vorbească despre secretele rusești și era încântat că Snowden încălcase regulile și că Obama era într-o situație incomodă. Altă dată a tachinat autoritățile americane spunând că acestea ar fi putut evita problemele cu Snowden dacă ar fi acceptat propunerea rușilor referitoare la un tratat de extrădare a infractorilor[42]. Asta a pus capăt oricăror iluzii pe care Snowden le-ar fi putut avea despre bunăvoința protectorilor săi de la Moscova – el e un pion util care poate fi schimbat cu alte piese de pe tabla de șah a politicii internaționale. S-a dus la Moscova într-un moment de disperare, știind că rușii îl vor folosi dacă vor putea și cum vor putea.

Între timp, activitățile desfășurate de Moscova în străinătate erau oricum, numai inocente nu. În 2007 a ieșit la iveală faptul că serviciile

secrete rusești angajaseră hackeri pentru a bloca întregul serviciu de internet din Estonia timp de mai multe zile. Deși Kremlinul a negat că ar fi implicat, dovezile circumstanțiale erau clare. Puterile occidentale au înțeles că serviciile secrete ale Rusiei erau capabile să lanseze un atac masiv asupra sistemelor occidentale de apărare cibernetică și au avertizat că orice repetare a unui asemenea gest ar putea constitui un act de război. Alte inițiative legate de hacking au fost raportate înainte de alegerile prezidențiale franceze din 2017, când mii de mesaje trimise pe e-mail de echipa lui Emmanuel Macron au fost postate pe internet – rușii preferau alți candidați, care erau mai prietenoși față de țara lor. Și în timpul referendumului pentru Brexit din Marea Britanie, după cum avea să iasă la iveală mai târziu, o serie de companii rusești au recurs la metode ilegale și au folosit informații de pe Facebook pentru a afla identitatea alegătorilor ostili Uniunii Europene, pe care i-au vizat apoi cu fake news menite să le întărească decizia de a vota pentru ieşire.

Serviciile secrete ale Moscovei sunt mândre de realizările lor din țară și de peste hotare: pe vremea când era șeful FSB, Patrușev a dat un interviu ziarului *Komsomolskaia pravda*, care cuprinde următorul pasaj remarcabil:

> Nu vreau să folosesc cuvinte sforăitoare, dar cei mai buni colegi ai noștri, onoarea și mândria FSB-ului, nu-și fac treaba pentru bani. Când le înmânez distincții de stat oamenilor noștri, mă uit cu atenție în ochii lor. Sunt analiști de informații cultivați, luptători din trupele speciale cu umeri lați și fața arsă de soare și de vânt, specialiști în explozibili taciturni, investigatori severi și ofițeri de contrainformații rezervați… La prima vedere, sunt foarte diferiți, dar au o calitate importantă care-i unește: sunt dedicați ideii de a sluji. Ei sunt, dacă vreți, „neonobilimea" noastră (*neodvoreane*)[43].

În regimul țarist, *dvoreanstvo* fusese inițial un grup social care primea terenuri în proprietate și autoritate asupra țăranilor în schimbul efectuării serviciului militar pentru coroană și stat, iar nobilimea sau moșierimea era o componentă esențială a armatei, administrației, tribunalelor și

diplomației. Vorbind despre capacitatea fără egal a FSB-ului de a avea grijă de securitatea poporului rus acasă și în străinătate, Patruşev sugera că angajații acestei instituții erau animați de același altruism în apărarea țării de care se presupunea că dădea dovadă *dvoreanstvo* de odinioară.

Deși FSB se prezintă ca o instituție care asigură desfășurarea unei activități economice oneste, există multe indicii că unii agenți ai săi au avut legături cu lumea interlopă. În 1998, Aleksandr Litvinenko l-a contactat pe Putin personal în legătură cu o bandă de infractori uzbeci care, susținea el, îi vindeau cantități mari de droguri lui Abdul Rashid Dostum, războinic și politician afgan[44]. El a dezvăluit de asemenea că unii ofițeri FSB complotau să-l ucidă pe Boris Berezovski. A mers chiar mai departe, susținând că o seamă de lideri politici ruși și serviciile lor secrete profitau chiar de pe urma activităților pe care ar fi trebuit să le împiedice[45], acuzându-l în special pe Putin că îi proteja pe Semion Moghilevici și așa-numita grupare Tambov din Sankt-Petersburg, oraș pe care Litvinenko îl descria drept „capitala bandiților" din Rusia[46]. El a sugerat de asemenea că în anii '90 Moghilevici avusese legături atât cu al-Qaida, cât și cu Putin[47]. Dovezi independente despre Putin și Moghilevici au apărut dintr-o conversație între președintele Ucrainei, Leonid Kucima, și șeful serviciilor secrete ucrainene, Leonid Derkaci, înregistrată în iulie 2000 și ajunsă în presă. Cei doi vorbeau despre criza relațiilor ruso-ucrainene provocată de statutul întreprinderii RusUkrEnergo, care juca un rol important în exporturile de gaz către Ucraina. Derkaci a spus că Moghilevici urma să sosească la Kiev pentru negocieri în vederea soluționării diferitelor dispute: „Este în relații bune cu Putin", a remarcat el. „El și Putin sunt în legătură de când Putin era încă la Leningrad."[48]

În alte înregistrări, Kucima și Derkaci discută dacă să-i aducă la cunoștință lui Putin personal anumite informații ale serviciilor de securitate ucrainene de la începutul anilor '90 – la vremea aceea Putin părăsise KGB-ul, dar urma să conducă FSB-ul –, care păreau să sugereze

rolul său într-o afacere pusă la cale la Sankt-Petersburg ce implica operațiuni de spălare de bani în Germania[49].

Dovezile împotriva lui sunt în cel mai bun caz sporadice și de multe ori nefondate. Kremlinul nu a făcut niciun comentariu cu privire la aceste acuzații. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că, dacă a fost implicat în afaceri ilicite, Putin nu a fost singurul din fosta sau actuala comunitate a agenților secreți. Chestiunile de „securitate" sunt omniprezente în negocierile comerciale internaționale la nivel înalt pentru Rusia. Întreprinzătorii și avocații care se ocupă de ele spun că multe afaceri mari nu pot fi încheiate dacă și până când nu sunt autorizate de FSB[50] și mulți ofițeri de informații au șansa să ceară mită pentru a da undă verde contractelor. E un mediu în care serviciile de securitate sunt tentate să se denunțe reciproc, iar Putin reușește cu greu să nu se implice[51].

** Sediul central al KGB (n.tr.).

21

Modernizarea armatei: o mare putere se pregătește

În săptămânile de după anexarea Crimeei, puterea militară a Rusiei a fost etalată arogant. Soldați și tancuri au defilat pe strada principală a Sevastopolului. În estul Ucrainei, parada a fost restrânsă, pentru a respecta povestea că numai voluntarii ruși să alăturaseră trupelor rebele. Ministrul Apărării Șoigu a trâmbițat realizările forțelor armate ruse în apărarea intereselor rusești: americanii nu puteau face nimic ca să intimideze Rusia, au declarat el și Putin. Armata, forțele navale și aviația militară nu numai că erau capabile să-și apere patria, ci, atunci când situația o impunea, puteau să și atace. Putin voia ca America să afle că în politica globală puterea avea să fie împărțită de acum înainte.

Modernizarea armatei începuse la modul serios după războiul din Georgia din 2008. Saakașvili fusese umilit, politica externă și de securitate a Georgiei era distrusă, însă Putin și consilierii săi nu erau impresionați de acest succes. Fusese o acțiune prost coordonată a trupelor lor militare. Armata rusă a avut echipament mai bun și avantajul surprizei, dar, cu toate că a câștigat războiul în câteva zile, nu a reușit să lovească suficient de eficient. De la sfârșitul anilor ’80, capacitatea de intimidare militară a Rusiei depinsese în mare măsură de puterea sa strategică nucleară. Dar forțele ei convenționale înregistraseră un declin constant și chiar focoasele și rachetele nucleare intercontinentale aveau nevoie de

modernizare. Putin nu mai putea tolera această situație, mai ales că acum Ministerul Apărării se lăuda că Rusia nu-și mai limita ambițiile la Rusia și „teritoriile învecinate”. Pe 26 februarie 2014, cu o zi înainte ca trupele rusești să preia controlul asupra întregului Sevastopol, Șoigu a vorbit despre intenția Rusiei de a-și staționa trupele în îndepărtatele Singapore, Seychelles, Nicaragua și Venezuela[1].

Putin a refuzat să-i asculte pe cei care voiau ca cheltuielile pentru apărare să rămână la același nivel ca înainte. La începutul anilor 2000, cheltuielile militare rusești au înregistrat o creștere susținută: în 2013 erau cu 172% mai mari decât în 2000, creştere datorată în bună măsură veniturilor sporite din exporturile de petrol și gaz. În 2000, 3,6% din produsul intern brut a fost alocat armatei. Treisprezece ani mai târziu a ajuns la 4,2%[2], iar în 2016, în ciuda crizei care începuse cu doi ani în urmă, s-a ridicat la 4,5%[3]. Cum era de așteptat, o asemenea creștere s-a dovedit greu de susținut, iar planul pentru 2017 a fost să fie redusă la 3,1%, pentru a opri hemoragia de fonduri de la Ministerul de Finanțe[4].

Toate acestea contraziceau supozițiile strategice pe care America le făcuse după anii ’90, când, în urma tratatelor recente privitoare la reducerea armamentului, americanii au trebuit să-și reducă prezența în Europa. Zelul lui Elțîn în direcția unui parteneriat cu puterile occidentale i-a făcut pe politicienii și strategii militari din Statele Unite și țările aliate să creadă că o reducere a capacității de apărare nu reprezenta niciun pericol. Această tendință a continuat în noul mileniu, după distrugerea Turnurilor Gemene în atacul terorist din 2001, când principala activitate a NATO a fost îndreptată spre Afganistan. Irakul a fost adăugat pe agenda Occidentului în 2003, iar Statele Unite au ajuns curând să desfășoare intervenții armate într-o zonă vastă care se întindea din Libia, în nordul Africii, prin Orientul Mijlociu până în Afganistan. În toamna anului 2011, președintele Obama și-a exprimat intenția de a ieși din această situație complicată și a ordonat o revizuire a politicii globale americane în

vederea transferării priorităților spre regiunea Asia-Pacific și rivalitatea crescândă a Americii cu Republica Populară Chineză. Acesta a ajuns să fie cunoscut drept „pivotul” strategic aflat departe de Europa și de Orientul Mijlociu și a fost confirmat de Obama în discursul ținut în fața parlamentului australian în noiembrie. În anul următor, președintele american a intervenit, deși cu reticență și într-o măsură limitată, în revolta libaneză împotriva lui Gaddafi. Analiștii de la Kremlin au tras concluzia că America era decisă să nu mai ajute Europa.

Americanii mențineau acum pe teritoriul european doar 53 de tancuri și 48 de elicoptere, iar numărul tancurilor germane a scăzut de la 2.815 la 322. Aproape toate statele europene membre NATO își reduceau cheltuielile militare – în 2013 le alocau în medie 1,6 % din produsul intern brut, față de 2,7% în anii ’90[5]. În 2014-2016, doar Marea Britanie și Polonia respectau procentul stabilit de NATO de cel puțin 2% pentru bugetul apărării, iar Estonia s-a angajat că va atinge acest nivel în 2020. Majoritatea aliaților nu au dat vreun semn că ar avea de gând măcar să se apropie de el.

Luând în considerare numărul și calitatea tancurilor, superioritatea militară a Rusiei era de netăgăduit. Însă aparentul declin al forțelor armate americane era iluzoriu. În paralel cu reducerea forțelor armate convenționale din Europa, America își îmbunătățea și își extindea sistemul de apărare antirachetă. În 2007, acest lucru i-a iritat suficient de mult pe ruși pentru a-și suspenda angajamentul față de Tratatul cu privire la forțele armate convenționale din Europa. Semnat în 1990, acesta fusese unul dintre pașii hotărâtori în direcția încheierii Războiului Rece. Retragerea definitivă a Rusiei din Tratat în 2015 a fost un avertisment din partea Kremlinului că era gata să răspundă la orice amenințare la adresa intereselor naționale ale Rusiei – iar la momentul respectiv, confruntându-se cu reacția pe care Occidentul o avusese față de anexarea Crimeei cu un an în urmă, Putin și asociații săi au simțit că nu au nimic de pierdut.

În epoca sovietică, ipoteza de lucru fusese că URSS-ul era cu atât mai bine apărat cu cât armata era mai mare. În goana după o armată mare, s-a pierdut eficiența. Politica s-a schimbat în timpul lui Gorbaciov și apoi al lui Elțîn, dar acum Putin dăduse ordin Ministerului Apărării să facă un plan pentru ca armata rusă să poată face față oricărui inamic potențial[6]. Calitatea era mai importantă decât cantitatea, iar efectivul armatei ruse a fost redus. Numărul ofițerilor și soldaților activi a scăzut de la un milion la 845.000; cel al tancurilor de luptă a scăzut și mai drastic, de la 12.920 la 2.550. La sfârșitul anului 2016, toți subofițerii din armata rusă erau mai degrabă angajați profesioniști decât foști recruți[7].

Pe 26 decembrie 2014, Putin a semnat câteva amendamente la „doctrina militară" implementată în 2010[8], ținând seama de schimbările survenite în politica internațională, în special după acțiunea militară a Rusiei împotriva Ucrainei. Cu o săptămână înainte, Putin își expusese ideile la ședința conducerii Ministerului Apărării:

> …trebuie să dezvoltăm toate componentele forțelor noastre strategice nucleare, care reprezintă cel mai important factor în menținerea echilibrului global și elimină cu adevărat posibilitatea unei agresiuni pe scară largă împotriva Rusiei. În 2015, peste 50 de rachete balistice intercontinentale se vor alătura forțelor nucleare strategice – vă imaginați ce forță este aceasta. Misiunea este să continuăm să ne modernizăm aviația strategică și să punem cele două submarine purtătoare de rachete, *Vladimir Monomah* și *Aleksandr Nevski*, în alarmă de luptă.

Mai apoi a vorbit despre angajamentul de a moderniza forțele nucleare ale Rusiei cu baza la sol dezvoltând noi bombardiere strategice și îmbunătățind sistemul de apărare antirachetă al Rusiei[9]. Doctrina afirma clar că Rusia își rezerva dreptul de a-și folosi forțele nucleare împotriva oricărei ofensive externe, nucleare sau de alt tip, care amenința existența statului – iar președintele era cel care lua decizia finală[10].

Pe 4 iunie 2014, Putin a apărat Rusia împotriva acuzației de militarism, susținând că bugetul apărării crescuse cu doar 0,1% din produsul intern brut[11]. În anul următor, într-un interviu acordat ziarului

Corriere della Sera, el a subliniat faptul că America depășea cu mult Rusia în ceea ce privește bugetul pentru apărare:

> Cheltuielile militare ale Statelor Unite sunt mai mari decât ale tuturor țărilor din lume laolaltă. Bugetul militar al țărilor membre NATO este de zece ori – vă rog să rețineți că este de zece ori mai mare decât cel al Federației Ruse.
>
> Rusia nu are practic baze în străinătate. Avem rămășițe ale trupelor noastre staționate în Tadjikistan din epoca sovietică pentru a se ocupa de situația periculoasă a terorismului de la granița cu Afganistanul. Același rol îl are baza noastră aviatică militară din Kârgâzstan; și ea are ca țintă amenințarea teroristă și a fost creată la cererea autorităților kârgâze după ce Kârgâzstanul a fost atacat de teroriști din Afganistan. Am păstrat o unitate militară din epoca sovietică la o bază militară din Armenia. Ea are categoric un rol în stabilizarea situației din regiune, dar nu este îndreptată împotriva nimănui. Am lichidat bazele noastre din diferite regiuni ale lumii, cum ar fi Cuba, Vietnam și așa mai departe. Asta înseamnă că politica noastră în această privință nu are un caracter ofensiv, agresiv global.

Putin a cerut ziarului să publice o hartă cu toate bazele militare americane din lume pentru ca oricine să poată vedea contrastul dintre America și Rusia[12].

La începutul mandatului lui Obama, în 2009, Moscova sperase că noua administrație ar putea să suspende sau chiar să pună capăt planurilor antirachetă introduse de predecesorul său, George W. Bush. Deși Putin și Obama nu se plăceau reciproc, relațiile ruso-americane au înregistrat o îmbunătățire, la care a contribuit și faptul că din 2008 în fruntea statului rus s-a aflat Medvedev, și nu Putin. Încă de la prima lor întrevedere, Obama și Medvedev s-au înțeles bine atât în plan social, cât și politic. Niciunul nu voia să rateze șansa de îmbunătățire a relațiilor. Discuțiile despre rachetele nucleare au progresat discret, iar pe 8 aprilie 2010 cei doi președinți au putut semna Noul tratat pentru reducerea armelor strategice (Noul START), care limita Statele Unite și Federația Rusă la 1.550 de focoase strategice fiecare. Prevăzut pentru zece ani, tratatul a fost cea mai impresionantă realizare de la Gorbaciov, Reagan și Bush senior încoace în

ceea ce privește reducerea riscului unui război termonuclear, fie în urma unei confruntări politice, fie accidental[13].

Însă atât rușii, cât și americanii știau că puterea militară nucleară era una dintre cheile influenței globale, așa că ambele părți au continuat să-și modernizeze focoasele[14]. Obama a fost la fel de entuziast în această privință precum Medvedev și Putin. Acesta din urmă a înțeles că rachetele strategice ale Rusiei erau esențiale pentru menținerea autorității internaționale a țării. Ele reprezentau un element foarte valoros în negocierile referitoare la Ucraina. Trupele terestre rusești erau superioare oricărei armate pe care ar fi putut să o adune ucrainenii, însă forțele nucleare strategice și tactice ale Moscovei nu aveau egal. Poate că Putin ar vrea să-și reducă arsenalul, dar nu ar renunța niciodată complet la el. În 2015, când s-a aflat că Statele Unite nu reușiseră să-și reducă stocul de arme în acord cu calendarul Noului START, Putin a spus că se gândește să retragă Rusia din tratat, omițând să admită că și țara sa fusese la fel de lentă în a-și respecta obligațiile.

Cu toate că și-a exprimat îngrijorarea față de tensiunile internaționale, Kremlinul nu a numit țările care intrau în categoria inamicilor reali sau potențiali: hotărâți să evite ofensele inutile, Putin și grupul său s-au abținut să spună că Statele Unite sunt cel mai probabil viitor adversar al Rusiei. În schimb, doctrina militară oficială a Rusiei a consemnat pur și simplu amenințarea globală pe care o reprezenta NATO prin încălcarea normelor dreptului internațional și prin extinderea sa spre est, către granițele Rusiei – o referire la trupele NATO din țările baltice[15]. Dar pentru cei familiarizați oricât de puțin cu politica internațională era evident că Putin avea în vedere America și, deși doctrina nu făcea nicio referire directă la Ucraina, era exprimată temerea cu privire la pericolul destabilizării din statele vecine. Doctrina sublinia „presiunea militară și politică” la care era supusă Rusia. Moscova a continuat de asemenea să

protesteze împotriva sistemelor de apărare antirachetă pe care americanii le instalaseră în Polonia, România și Republica Cehă.

Lui Putin îi place să se arate netulburat de sancțiunile economice occidentale, dar pe 3 octombrie 2016, pentru o clipă, a dat o altă impresie. O lege pe care a trimis-o spre aprobare Adunării Federale viza, după câte se pare, suspendarea acordului pe termen lung cu Statele Unite în privința comerțului internațional cu material nuclear din plutoniu – dar de ce ar fi vrut Rusia să pună capăt restricțiilor privitoare la un comerț atât de periculos? Răspunsul este cuprins în ceea ce Moscova a cerut Washingtonului pentru ca acordul să fie reluat. Pretențiile lui Putin reflectau resentimente care mocneau. Americanii trebuiau să-și reducă trupele și „infrastructura militară" din țările ce deveniseră membre NATO după anul 2000 la nivelurile dinainte de această dată. După ce se plânseseră ani de zile din cauza extinderii NATO, rușii precizau în sfârșit termenii lor pentru un acord referitor la problemele de securitate din Europa de Est și Est-Centrală[16], iar ceea ce voia Putin în esență era o reîntoarcere la statu-quo. Acțiunile Rusiei din Georgia, Ucraina și Siria arătaseră statutul și autoritatea acesteia ca mare putere.

Dacă Washingtonul voia să aibă relații mai bune cu Moscova, concesiile americane erau esențiale, și poate că în acel moment al campaniei pentru alegerile prezidențiale americane Putin credea că nu putea fi decât un învingător, Hillary Clinton, și că numai un miracol l-ar fi putut salva pe Donald Trump de la înfrângere. Se pare că ideea președintelui rus era să trimită un mesaj care să-l intimideze pe presupusul viitor președinte american. El se pregătea pentru o luptă fără mănuși din momentul în care Clinton ajungea la Casa Albă.

Putin ar fi putut să-și consolideze discursul despre intențiile pașnice ale Rusiei atrăgând atenția asupra reducerii serioase a cheltuielilor militare în 2016, dar acest lucru ar fi sabotat dorința sa de a asigura opinia publică rusă că era de neclintit în ce privește apărarea interesului național.

Ministerul de Finanțe susținea cu fermitate reducerea cheltuielilor pentru apărare în condițiile în care reducerea prețurilor la petrol și gaz pe piața internațională începuse să afecteze bugetul, dar, potrivit unor informații, ministrul Apărării Șoigu s-a opus cu vehemență, strigându-i ministrului de Finanțe Siluanov că punea în pericol planuri cruciale de modernizare a forțelor armate, care fuseseră aprobate[17]. Siluanov a replicat că nu mai erau bani pentru ele: ar fi costat dublu față de cât considera Ministerul de Finanțe că ar fi fost prudent. Putin a urmărit confruntarea dintre cele două părți. Dacă Șoigu căpăta ce voia, a explicat Siluanov, bugetul pentru asistență socială trebuia micșorat drastic[18]. A atins un punct sensibil: Putin și Kudrin, predecesorul lui Siluanov, se certaseră din cauză că Kudrin voia să accelereze reducerea plăților pentru asistență socială, iar Putin îl acuzase că subestimează riscurile politice. Siluanov își alesese însă cu grijă argumentele, știind că Putin nu voia să irite acele părți ale electoratului care depindeau de ajutoarele de la stat. Putin a prezidat grupuri de lucru pentru a găsi un compromis și în cele din urmă s-a pronunțat în favoarea reducerii cheltuielilor militare[19], deși detaliile discuției au rămas confidențiale.

Între timp continua să facă presiuni asupra Occidentului pentru a recunoaște atitudinea agresivă pe care, în opinia Rusiei, o adoptase în ultimii ani: „Submarinele americane de lângă coasta norvegiană sunt în alertă permanentă – timpul în care o rachetă ajunge la Moscova este de 17 minute. Însă noi am desființat cu multă vreme în urmă toate bazele noastre din Cuba, chiar și pe cele fără importanță strategică. Și vreți să spuneți că noi ne comportăm agresiv?”[20].

Ministrul Apărării Șoigu a intervenit, atrăgând atenția asupra sistemelor antirachetă americane instalate în Polonia și România, și a întrebat de ce s-a intensificat activitatea de supraveghere NATO de-a lungul granițelor rusești. În cursul deceniului 10 fuseseră înregistrate doar 107 zboruri, în vreme ce numai în 2016 au existat 852. Acest fapt,

susținea Ministerul Apărării, obligase Rusia să mărească numărul zborurilor de luptă cu 61% pentru a împiedica violarea spațiului aerian rusesc în zona Mării Baltice, a Mării Negre și în cea arctică. Creșterea numărului de nave de recunoaștere ale puterilor occidentale le-a oferit rușilor aceleași motive pentru a reacționa. Șoigu a anunțat îngrozit că britanicii făceau antrenamente pe platoul Salisbury cu tancuri produse în Rusia și uniforme ale armatei ruse: Rusia era mereu inamicul desemnat[21].

Șoigu a subliniat de asemenea decizia Summitului NATO de la Varșovia din iulie 2016 de a trimite o parte din trupele sale în țări din estul Europei, un exercițiu cu numele de cod Prezență Avansată Sporită. În anul următor, Estonia a dobândit un batalion de 800 de soldați condus de comandanți britanici și întărit de trupe daneze și franceze, iar din Germania au fost trimise avioane de luptă Typhoon. Canadienii au condus un batalion de 1.200 de soldați în Letonia, din care făceau parte albanezi, italieni, polonezi, spanioli și sloveni; batalionul german la fel de mare care a ajuns în Lituania cuprindea trupe din Belgia, Croația, Franța, Luxemburg, Olanda și Norvegia. Cel mai mare batalion a fost cel american din Polonia, care a venit cu 250 de tancuri. În același timp, guvernele Estoniei, Lituaniei și Letoniei și-au anunțat intenția de a-și mări bugetul de apărare până la 2% din produsul intern brut[22]. Armata Rusiei depășea cu mult efectivele militare ale țărilor baltice, însă s-a considerat că NATO trebuia să-și arate solidaritatea cu acele țări membre care se simțeau amenințate după anexarea Crimeei. S-a calculat de asemenea că Rusia se va abține să desfășoare acțiuni care ar fi putut duce la moartea unor soldați din alianța NATO lărgită.

Însă politicienii baltici au continuat să fie îngrijorați de fragilitatea securității țărilor lor, în special când rușii și-au anunțat planul de a desfășura un exercițiu militar în Belarus în septembrie 2017, care implica 100.000 de soldați ai armatei sale. Zapad-2017, cum a fost numit,

a fost un exercițiu comun cu trupele belaruse și era îndreptat împotriva unui inamic imaginar cunoscut ca Vnešegoria. Terenul ales, au spus analiștii, semăna izbitor cu unele regiuni din Estonia, Letonia și Lituania[23]. Polonezii se temeau că planul Rusiei prevedea un atac nuclear asupra Varșoviei[24].

Înainte de exercițiu, președintele Poroșenko a declarat în fața parlamentului ucrainean că Kremlinul pregătea „o ofensivă de proporții continentale". Existau speculații că Kremlinul se pregătea, nu foarte discret, pentru o potențială criză internațională, prilej cu care ar fi putut trimite trupe terestre și aviatice rusești în țările baltice[25]. Iar ucrainenii nu eliminau posibilitatea ca rușii să alimenteze în mod deliberat o asemenea criză. Nu e așadar de mirare că Poroșenko a continuat să insiste ca Occidentul să trimită armament letal avansat. Putin a fost însoțit de șeful Statului-Major al armatei ruse la operațiunile care s-au desfășurat în apropiere de Sankt-Petersburg. Ministrul Apărării Șoigu a declarat că întregul exercițiu a fost un succes și a criticat „minciunile" din presa occidentală despre intențiile agresive ale Rusiei. Mândră că antrenamentele și dotările sale cele mai recente se ridicaseră la nivelul așteptărilor și încântată de agitația provocată în capitalele statelor membre NATO, Rusia se bucura de atenția politicienilor și strategilor militari occidentali.

În vara anului 2018, Statul-Major rus a desfășurat un exercițiu similar în Siberia, de data aceasta împreună cu trupe mongole și chineze[26]. Scopul evident era să arate că Rusia a rămas în egală măsură o putere asiatică și o putere europeană. Anunțurile făcute de Obama în 2011-2012 despre noua sa prioritate reprezentată de zona Pacificului scoseseră în evidență importanța strategică a teritoriilor siberiene pentru Rusia, iar acum, cu exercițiul Vostok-2018, Putin intenționa să le arate americanilor că era serios în ceea ce privește apărarea intereselor Rusiei pe întregul teritoriu al acesteia și chiar dincolo de el.

Au apărut tot mai multe dovezi că rușii fabricau și testau noi rachete de croazieră, care puteau amenința securitatea unor țări din Europa. Două batalioane ale sistemului de rachete au fost plasate lângă Volgograd, în sudul Rusiei[27]. Putin a ignorat plângerile americane referitoare la încălcarea Tratatului privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune semnat de Reagan și Gorbaciov, iar partea americană nu a făcut nimic până în octombrie 2018, când președintele Trump, care o învinsese în mod neașteptat pe Hillary Clinton la alegeri, și-a anunțat intenția de a reacționa pe măsură, retrăgându-se unilateral din Tratat. Aparent, cele două state semnatare își aplicau reciproc legea talionului, însă în realitate era mai mult decât atât. China nu fusese inclusă niciodată în prevederile Tratatului, în ciuda faptului că Gorbaciov s-a plâns de această omisiune, iar în timpul mandatului lui Obama nu rușii, ci americanii au vorbit despre amenințarea chineză. Trump și consilierul său pe probleme de securitate națională, John Bolton, căutaseră modalități de a contracara puterea militară crescândă a Chinei, iar acum trădarea lui Putin le oferea o oarecare acoperire pentru decizia de a se retrage din Tratat fără să-i indice pe chinezi ca inamici. Tensiunile s-au intensificat. Rivalitatea dintre America, China și Rusia avea să fie foarte probabil o cauză a tensiunilor globale de pe parcursul secolului XXI – iar rușii aveau tot atâtea motive de neliniște ca toți ceilalți.

22

Liniște mormântală: Cecenia sub Kadîrov

Putin a avut pentru prima dată impact asupra opiniei publice rusești în septembrie 1999, când, în calitate de prim-ministru al lui Elțîn, a început războiul de subjugare a republicii rebele Cecenia, zburând cu avionul de la Moscova la Groznîi pentru a inspecta personal desfășurarea operațiunilor militare. Armata Rusiei s-a năpustit asupra acestei țări muntoase, îngenunchind-o. Groznîi a devenit o necropolă. În anul următor, când Putin a ajuns la președinție, războiul încă nu se încheiase. Rezistența cecenă era deja sortită înfrângerii, dar Putin a înțeles că victoria militară singură nu avea cum să asigure un acord politic. Elțîn fusese nevoit să negocieze cu liderii ceceni care pretindeau să conducă republica cu o intervenție minimă din partea rușilor, însă aceiași lideri nu reușiseră să elimine din rădăcini rebeliunea islamistă. Putin nu avea de gând să cedeze în fața a ceea ce el considera a fi banditism și a căutat un satrap eficient, un bărbat dur din rândurile poporului cecen, care să pună în practică un program de pacificare. Istoria îl învățase că, deși rușii puteau să-i supună temporar pe ceceni, era nevoie de un cecen pentru a-i conduce pe termen lung.

El a găsit un asemenea om în persoana lui Ahmat Kadîrov. În mod evident o alegere puțin probabilă, Kadîrov fusese unul dintre liderii rebeli și mare muftiu al Ceceniei. Însă familia Kadîrov și-a dat seama că nu avea

să-i învingă niciodată pe ruși, iar în 2000, cu consimțământul lui Putin, Ahmat s-a instalat la președinția cecenă cu condiția să mențină țara în cadrul Federației Ruse și să se supună politicilor Kremlinului. Când Ahmat Kadîrov a fost asasinat într-un atentat cu bombă în 2004, fiul său Ramzan i s-a recomandat lui Putin ca fiind cea mai sigură alegere pentru funcția de președinte. Putin a fost de acord, așteptând doar ca Ramzan să împlinească 30 de ani, în 2007, pentru a-l lăsa să preia președinția cecenă în mod legal.

Tânărul Kadîrov și-a cultivat o imagine înspăimântătoare. S-a filmat jucându-se cu animale sălbatice, inclusiv un tigru mic, pe care-l ține în palatul construit cu costuri uriașe în satul său natal, Țentaroi. O sută de angajați se ocupă de întreținere și menaj. Nu se face deloc economie când trebuie să i se asigure președintelui cecen o viață de lux și se spune că anumite apartamente sunt rezervate pentru vizitele lui Putin[1]. Kadîrov nu e leneș când vine vorba de rutina sa zilnică, lăudându-se cu programul său strict de exerciții fizice și afișând un stil macho. El împărtășește cu Putin pasiunea fanatică pentru îmbunătățirea condiției fizice, promovează virtuțile artelor marțiale mixte și este cel mai fericit când ridică greutăți în sala sa privată de gimnastică. Ramzan combină luxul cu credința: în 2005 a aranjat să i se facă o transfuzie de sânge de la savantul sufist Habibi Ali al-Jifri, care trăiește în Emiratele Arabe Unite și despre care se spune că este un descendent al profetului Mahomed.

Ramzan Kadîrov nu prea face distincție între banii săi personali și cei care aparțin poporului cecen. Ostentația sa depășește orice imaginație. În 2005 l-a invitat pe campionul de categorie grea Mike Tyson la un turneu de box la Gudermes, un oraș aflat la est de Groznîi, plătindu-i un onorariu de două milioane de euro. Fostul mare fotbalist Maradona a primit un milion de euro pentru a conduce o echipă într-un meci în care a jucat și Kadîrov. În 2011 a convins-o pe actrița Hilary Swank să participe la cea

de-a treizeci și cincea aniversare a zilei sale de naștere. Și ea a fost plătită regește[2].

Publicitatea ostilă de care a avut parte la întoarcerea în Statele Unite a convins-o însă pe Swank să-și doneze onorariul unor organizații de caritate și să-și exprime regretul că nu s-a informat în prealabil despre politicile opresive ale lui Kadîrov. Vedetele din lumea întreagă au început să ignore lingușelile președintelui cecen, până când, în iulie 2018, acesta l-a abordat pe Mohamed „Mo" Salah, fotbalistul egiptean al lui Liverpool, în perioada în care echipa Egiptului era cazată în capitala cecenă Groznîi cu ocazia Cupei Mondiale – Kadîrov făcuse lobby ca la Groznîi să se joace meciuri din faza grupelor, însă fusese nevoit să se mulțumească cu folosirea capitalei ca bază de antrenament pentru egipteni. Kadîrov l-a luat pe Salah de la hotelul unde era cazat împreună cu echipa pentru a-l duce la stadion[3], iar acolo cei doi au fost filmați discutând relaxați în vreme ce se plimbau pe marginea terenului. Salah, musulman sunnit, a primit cetățenia cecenă onorifică.

Sub conducerea Kadîrovilor, Cecenia a oferit o imagine cumplită restului Federației Ruse și lumii din afară. Anarhia sa era notorie, iar numărul vizitatorilor din străinătate a scăzut. Chiar și rușii se gândeau de două ori înainte de a pune piciorul acolo. Dar Putin, ignorând trecutul de militant islamist al lui Ahmat Kadîrov, încă mai vorbea despre rolul pe care el însuși îl jucase în readucerea Ceceniei sub autoritatea Federației Ruse. Importantă pentru el era perspectiva păcii și a declarat că se construia deja o bază solidă pentru regenerarea economică, deși recunoștea că „economia subterană" încă predomina în Cecenia. Infrastructura transportului și resursele umane cecene deveniseră cele mai bune din Federația Rusă, susținea el. Putin a rămas extrem de optimist în legătură cu realizările republicii muntoase, până acum de neîmblânzit, a Rusiei[4].

Sub conducerea lui Ramzan, ruinele din Groznîi și din alte orașe cecene au fost înlocuite cu splendide clădiri noi în stil modern. În capitală au apărut zgârie-nori, dar și o sală de sport, Arena Ahmat, numită astfel în memoria tatălui asasinat al lui Kadîrov. Unul dintre principalele bulevarde ale orașului reconstruit a fost numit Putin Prospekt. O stațiune de schi a fost construită în Veduchi, în munții aflați la 80 de kilometri sud de Groznîi, după ce Kadîrov a obținut ajutor financiar din partea miliardarului cecen Ruslan Baisarov[5]. Construcția unei termocentrale era aproape gata în cartierul Zavodskoi din Groznîi după ce se semnase un contract cu Siemens pentru furnizarea unor turbine cu gaz uriașe. O serie de șosele au fost reparate și modernizate. În 2008 s-au încheiat lucrările la moscheea Inima Ceceniei, numită neoficial după Ahmat Kadîrov, una dintre cele mai mari din Europa, construită în stil neo-otoman. În apropiere se află Universitatea Islamică Rusă, care oferă cursuri ce evită învățăturile religioase și mai conservatoare comune în Arabia Saudită, Pakistan și în alte părți. Cel mai recent plan grandios al lui Kadîrov este să găsească finanțare pentru cel mai înalt zgârie-nori din Europa, care va fi numit, inevitabil, Turnul Ahmat. Până la această dată, doar fundația a fost săpată.

Fondurile pentru majoritatea proiectelor au provenit dintr-un buget republican furnizat de Ministerul de Finanțe de la Moscova. An după an, Cecenia a primit subvenții masive, care din 2007 până în 2015 s-au ridicat la un transfer mediu anual de 60 de miliarde de ruble (sau 1-2 miliarde de dolari, deoarece rata de schimb a variat)[6]. Banca de stat Vnețekonombank a acordat împrumuturi uriașe pentru continuarea dezvoltării, în acord cu hotărârea lui Putin de a menține creșterea economiei cecene. Kadîrov percepe de asemenea impozite lunare de la cetățeni pentru a susține Fundația Ahmat Kadîrov – chiar și oamenii de afaceri ceceni care își desfășoară activitatea în alte părți ale Federației Ruse sunt obligați să contribuie[7]. O mare parte din banii pe care-i primește Cecenia sunt luați

de Kadîrov pentru a-și plăti stilul de viață extravagant, iar la Moscova nu se face nicio încercare serioasă pentru a se pune capăt corupției acestuia. Când i s-a cerut, în calitate de președinte al Curții de Conturi a Federației Ruse, să comenteze abuzurile financiare flagrante, Serghei Stepașin a ridicat din umeri: „Kadîrov deține întreaga republică, așa că nu vă faceți griji în legătură cu el”[8]. Evident, autoritățile ruse știu că Putin vrea ca președintele cecen să rămână neatins – iar reputația acestuia din urmă în materie de răzbunări violente descurajează orice opoziție.

Într-o perioadă de dificultăți financiare, ministrul de Finanțe rus Siluanov a susținut că privilegiile bugetare ale Ceceniei nu pot rămâne neatinse și, cu ajutorul lui Putin, a avut întâlniri cu Kadîrov pentru a pregăti terenul în vederea schimbărilor ce se impuneau. Kadîrov a susținut că „republica nu va fi în stare să se dezvolte” dacă guvernul avea să-i scadă subvențiile; natalitatea sporită din rândul familiilor cecene, a argumentat el, o îndreptățește să primească fondurile generoase obișnuite. Dar Siluanov s-a menținut ferm pe poziție și în septembrie 2017 l-a obligat pe Kadîrov să accepte un compromis[9].

Putin îl primește pe Kadîrov de cel puțin două ori pe an, ocazii cu care președintele cecen mimează deferența, jucând rolul executantului loial al instrucțiunilor lui Putin. În martie 2016, Putin i-a spus lui Kadîrov:

> Știu că Cecenia s-a transformat în ultimii ani, iar asta se poate vedea cu ochiul liber. Este un fapt evident. Iar transformările pe care le-a cunoscut Cecenia nu sunt superficiale. Acolo unde au fost cândva ruine și orașe și sate distruse, acum – fără nicio exagerare – sunt cartiere înfloritoare, unde oamenii trăiesc confortabil. Numărul clădirilor noi, frumoase este în creștere, lucru de care Cecenia și întregul Caucaz pot să fie mândre, dar care este într-o anumită măsură o sursă de mândrie și pentru Rusia[10].

În aprilie 2017, declarând din nou solemn supunerea totală a republicii sale față de politica rusă, Kadîrov s-a lăudat că dusese mesajul său pozitiv despre Rusia în turneul său prin Bahrain, Dubai și Abu Dhabi, unde, ca

musulman, le-a vorbit convingător altor musulmani despre virtuțile creștinului Putin[11].

Când vorbește despre Cecenia, Putin recunoaște nedreptățile făcute poporului cecen în anii ’40, dar adaugă o undă de naționalism rusesc:

> Putem specula la nesfârșit despre tragedia prin care au trecut cecenii când au fost deportați din țara lor de regimul stalinist. Dar au fost cecenii singurele victime ale acelor represiuni? Ei bine, prima și cea mai mare victimă a acestora a fost poporul rus, care a suferit cel mai mult de pe urma acestui proces. Aceasta este istoria noastră comună[12].

Când regele Salman al Arabiei Saudite a vizitat Moscova, în octombrie 2017, Putin l-a invitat pe Kadîrov să participe la ceremoniile oficiale, un gest care echivala cu acceptarea sa ca membru de încredere al cercului interior al Kremlinului. Kadîrov și-a arătat recunoștința tratându-l pe Putin în public cu o admirație vecină cu adulația. Când venise la putere în Cecenia, îi spusese unui reporter:

> Îl respect pe Putin nu numai ca președinte, ci și ca om. Nu sunt omul FSB-ului sau GRU-ului, sunt omul lui Putin. Politicile sale și cuvântul său sunt lege pentru mine. Noi mergem în aceeași direcție ca el. Putin a salvat poporul nostru; el este un erou. Nu doar că ne-a salvat pe noi, a salvat și Rusia. De ce să nu ne înclinăm înaintea lui ca în fața unui om? Nu mi-a plăcut niciodată să spun cuvinte frumoase în fața nimănui, dar Putin e un dar de la Dumnezeu. El ne-a dat libertate[13].

În același interviu și-a exprimat dorința ca Putin să devină președintele pe viață al Rusiei.

Putin nu este singurul susținător pe care Kadîrov îl are la Moscova. Pe vremea când lucra la Administrația Prezidențială[14], Vladislav Surkov, el însuși pe jumătate cecen, a susținut la rândul său ideea utilității lui Kadîrov pentru Moscova. Viktor Zolotov, belicosul șef al pazei de corp a lui Putin până în 2013 și șeful Gărzii Naționale începând de la crearea sa în 2016, este un alt susținător: el și Kadîrov au postat fotografii cu ei pe Facebook și se spune că Zolotov vorbește în numele președintelui cecen la

discuțiile de la Kremlin[15]. Dar nu toți cei din grupul de la conducere împărtășesc această atitudine: amestecul președintelui cecen în treburi dincolo de granițele țării sale îi irită pe unii, iar anarhia sa este considerată un pericol nu numai pentru opoziție, ci, posibil, și pentru cei care dețin puterea la Moscova. Secin mai ales nu s-a temut să-l înfrunte pe Kadîrov și, în mod hilar, cei doi au fost obligați să arate că pot trece peste neînțelegerile lor legate de investițiile Rosneftului în Cecenia, pozând îmbrățișați pentru public. Un crocodil îmbrățișa un altul[16].

Dar Kadîrov ține la avantajul de a fi sub protecția lui Putin. Utilizator frenetic al Facebook-ului, Instagram-ului și Twitter-ului, căruia îi place să posteze fotografii cu el distrându-se, fie că joacă fotbal, fie că stă acasă cu animalele sale, el a fost interzis de câteva rețele sociale ale unor companii americane în zilele Crăciunului 2017, după ce fusese declarat țința sancțiunilor economice americane. Facebook și Instagram i-au interzis accesul, în vreme ce Twitter a invocat articolul din Constituția americană referitor la libertatea de expresie și a refuzat să-l interzică. Roskomnadzor, instituția rusească responsabilă cu supravegherea internetului în Rusia, l-a susținut, însă, cum era de așteptat, nu a avut niciun succes în schimbarea deciziilor, iar Kadîrov a trebuit să revină la rețelele sociale rusești. Dezamăgit că nu mai avea urmăritori internaționali, a continuat să-și bombardeze fanii din Rusia cu laudele la adresa lui însuși.

Kadîrov îi face lui Putin un serviciu neprețuit menținând Cecenia în Federația Rusă. În acest scop, el acționează într-o manieră cât se poate de autocrată, eliminând orice opoziție politică. Ani la rând, Rusia Unită a fost singurul partid politic al Ceceniei. „Am spus că cuvântul «opoziție» trebuie uitat [în Cecenia]”, se laudă el. Raționamentul său este cel al unui autocrat mulțumit: „Noi nu avem opoziție, care servește doar la subminarea autorității. Nu-i voi lăsa [pe oponenții politici] să se joace cu oamenii”. Monitorizarea independentă a alegerilor a devenit prea periculoasă pentru organizațiile care o susțin, așa că Rusia Unită și

Kadîrov au victoria asigurată fără să fie observați de potențiali critici. Putin poate să fie la fel de încrezător: mulțumită lui Kadîrov, la alegerile prezidențiale din 2012 a primit 99,7% din voturi în Cecenia[17].

Pe lângă faptul că este președintele Ceceniei, Kadîrov acționează ca preceptor religios; în 2010 declara: „Legea Șaria este mai presus de legile rusești”[18]. Obiceiurile musulmane – sau mai degrabă cele pe care Kadîrov le aprobă – le sunt impuse cetățenilor indiferent de afilierea lor religioasă. Oamenilor li se cere să se îmbrace modest, iar femeile sunt obligate să poarte baticuri pe cap în locurile publice, poliția putând să le aresteze pe cele care apar în public cu capul descoperit. Dar, în vreme ce promovează islamul, Kadîrov se opune cu înverșunare oricărui simptom al radicalismului jihadist. Sunt interzise veșmintele musulmane complete care sunt purtate obligatoriu în Arabia Saudită, iar salafiștii sunt puternic descurajați. Femeile care apar în public cu chipul acoperit de văl riscă arestarea și câteva zile de reeducare[19]. „Vă spun că în cazul unei femei care iese din casă îmbrăcată în haine negre și cu bărbia acoperită, soțul ei ar trebui să știe că o vom lua… și o vom obliga să-și scoată hainele și pantalonii”, a declarat Kadîrov. În mintea lui Kadîrov, o asemenea vestimentație este asociată cu extremismul, pe care el este decis să-l elimine. Oamenii săi de la securitate și clericii opresc autobuze și mașini pentru a face controale, le iau pe pasagerele găsite în neregulă și le supun unor „discuții ghidate”, fără să informeze familiile unde se află ele[20].

Kadîrov dărâmă casele familiilor jihadiștilor activi, iar în aprilie 2017 a decretat că pensiile rudelor acestora vor fi retrase, pentru a preveni sprijinirea financiară a grupărilor teroriste: o doctrină a responsabilității colective. Asemenea sancțiuni au fost aplicate atât în interiorul Ceceniei, cât și în afara ei: dacă cecenii mergeau în alte țări să organizeze acte criminale, inclusiv Statul Islamic în Siria, membrii familiilor rămași acasă trebuiau să se aștepte să plătească un preț[21].

În august 2016, zelul său de a impune propria versiune a islamului i-a creat dificultăți când a organizat o conferință islamică internațională la Groznîi. Deși nu a participat personal, el a fost cel care a furnizat principiile călăuzitoare și sprijinul organizațional și financiar. Clericii ceceni au emis o fatwa care repeta obedient intoleranța lor față de jihadismul violent, condamnând nu numai Statul Islamic din Irak și Siria, ci și învățăturile salafiste care se bucură de aprobare oficială în Arabia Saudită. Drept urmare, liderii musulmani din alte părți ale Federației Ruse, inclusiv muftiul, Ravil Gainutdin, au stat deoparte. Clerul saudit era furios atât din cauza atacului asupra doctrinelor lui, cât și din cauza încercării fățișe de a semăna discordie în sânul islamului internațional[22]. Au existat zvonuri, pe care purtătorii de cuvânt ai lui Kadîrov le-au negat, că a zburat după aceea la Riad ca să se împace cu saudiții și chiar să-și ceară iertare. Conferința nu a fost cea mai eficientă intervenție a sa în chestiunile religioase de dincolo de granițele cecene.

Regimul moral sub Kadîrov este și el sfidător de extrem. În Cecenia se practică poligamia fără ca autoritățile să intervină: „Cei care ne consideră barbari din acest motiv", susține Kadîrov, „sunt în mod sigur ei înșiși barbari, deoarece aceasta este o atitudine normală, pură și adecvată față de femei"[23]. El se opune vehement homosexualității. Homosexualii au fost persecutați în Cecenia, iar în 2017 au apărut știri bine documentate despre o „epurare preventivă" prin răpire și tortură. Oamenii s-au întors mai mult morți decât vii după asemenea experiențe brutale; unii au fost chiar uciși[24]. Kadîrov a răspuns acuzațiilor repetate legate de asemenea atrocități negând pur și simplu că ar fi adevărate, pe motiv că nu exista niciun homosexual pe teritoriul cecen. Cercetările referitoare la încălcarea drepturilor omului sunt descurajate cu brutalitate. Organizația Memorial, care face publice încălcările legii din trecut și din prezent, are dificultăți serioase în a-și desfășura activitatea în Cecenia. În 2009, activista pentru drepturile omului și jurnalista de investigație Natalia Estemirova a fost

ucisă după ce a dezvăluit o serie de răpiri executate de membrii miliției lui Kadîrov. În 2018, șeful local al organizației Memorial, Oiub Titiev, a fost arestat în baza unor acuzații de trafic de droguri în mod evident inventate. O furtună de proteste a venit din partea liberalilor ruși.

Dar adorația lui Kadîrov față de Kremlin a început să pălească în ultimii ani. În vara lui 2017 a luat atitudine împotriva abuzurilor șocante la care era supusă minoritatea rohingya din Myanmar. Musulmani ca și el, etnicii rohingya îi stârniseră compasiunea din momentul în care auzise că femeile lor erau violate, iar casele le erau arse. Kadîrov a criticat ministerul de Externe rus pentru reacția lui anemică. La o adunare la care au participat aproape un milion de oameni, a susținut ideea de a trimite voluntari care să înfrunte armata Myanmarului. Dacă ar fi avut arme nucleare, a spus el, s-ar fi gândit să le folosească[25].

Kadîrov se obișnuise să facă apel la sentimentul cecen. În august 2018, un anume Iusup Temirhanov a murit într-o colonie penală din Omsk. El executa o sentință pentru asasinarea colonelului Iuri Budanov, care în 2000 răpise și omorâse o tânără cecenă de 18 ani. La fel ca mulți ceceni, Kadîrov îl privea pe Temirhanov ca pe un erou național care săvârșise o crimă de onoare. A participat la funeralii și a ținut un discurs solemn în memoria prizonierului[26], declarând, potrivit unor informații, că întreaga afacere era „o insultă la adresa noastră a tuturor” și pretinzând: „Dacă suntem cetățeni ruși, atunci tratați-ne ca pe niște cetățeni ruși”[27].

Terorismul despre care Kadîrov spunea că l-a înlăturat din Cecenia nu a dispărut cu adevărat. Sute de voluntari ceceni s-au alăturat jihadiștilor militanți islamiști care se duceau în Turcia în drum spre organizațiile jihadiste din Orientul Mijlociu. Kadîrov a permis chiar acest lucru. Însă a fost mai puțin prietenos cu teroriștii care au rămas în țară și au ucis membri ai trupelor sale de securitate și au pus bombe în spațiile publice în 2014 și 2015[28]. În august 2018 au avut loc trei atacuri asupra poliției cecene, pe care le-a revendicat Statul Islamic. Kadîrov a susținut că

tinerilor ceceni li se inoculaseră ideile radicalismului islamic, dar nu a reușit să explice motivul violențelor. Probabil că propriul său tratament dur aplicat coreligionarilor care doreau independența teritoriului cecen și o formă mai conservatoare de islamism avusese ca efect radicalizarea tinerilor rebeli. Când ții ceva secret, costurile sunt foarte mari.

Kadîrov rămâne de asemenea o amenințare din umbră la adresa ordinii din restul Federației Ruse. Tentaculele lui s-au întins întotdeauna dincolo de granițele Ceceniei, iar dacă prietenia cu Kremlinul se strică definitiv, legăturile sale cu crima organizată i-ar permite să provoace un masacru general. În plus, nu este cu totul imposibil ca președintele cecen să încerce să se pună el însuși în fruntea unei mișcări secesioniste în țara sa; tatăl său, bineînțeles, a fost inițial un luptător pentru independență, iar el are prieteni în străinătate, în special în Emiratele Arabe Unite. Cu mii de oameni sub arme, Ramzan Kadîrov ar putea decide să se ridice împotriva puterii militare a Rusiei. Desigur, este conștient că rușii știu unde-și ține armele și banii, că nu are avioane de luptă și rachete cu rază lungă de acțiune. Dacă primesc ordin, rușii pot să-i transforme rapid palatul într-un morman de dărâmături și este îndoielnic că el însuși ar supraviețui multă vreme. Nu ar câștiga, dar asta nu înseamnă că este suficient de prudent ca să se abțină: are un temperament autocratic și e obișnuit să facă ce vrea în Cecenia.

Cât timp va putea îndura Cecenia regimul său criminal este o altă problemă. Dincolo de fațada reconstrucției țării se află urmele sumbre ale războaielor recente de pe teritoriul ei. La marginea Groznîiului dai de cocioabe, iar prin sate nu există niciun semn că banii Moscovei ar fi ajuns la săraci. Multe dintre clădirile de birouri moderne din capitală au etaje întregi neocupate. Rata șomajului în Cecenia, în care unul din șapte oameni nu are loc de muncă, este a doua ca mărime în Federația Rusă, după Ingușetia lovită de sărăcie. Toată lumea știe că mulți ceceni lucrează la negru și nu plătesc taxe: statisticile oficiale trebuie luate cu

discernământ, nu numai din Cecenia, ci din întreaga Rusiei. Un lucru e însă greu de negat: există mulți tineri nemulțumiți pe care jihadiștii îi pot descoperi și recruta. Ceea ce-l ține pe Kadîrov la putere nu sunt doar practicile lui violente, ci și faptul că Putin este conștient că se poate baza pe conducătorul cecen pentru a împiedica o revenire la rebeliunile din anii ’90. Atâta vreme cât Putin îi asigură lui Kadîrov libertatea și resursele de care acesta are nevoie, loialitatea președintelui cecen pare certă.

Cecenia a fost adeseori promovată ca o nestemată în coroana refacerii economice a Rusiei. În realitate, ea este un exemplu extrem al nenumăratelor eșecuri ale administrației Putin în materie de politică regională. Kadîrov și organizația sa paramilitară Kadîrovțki și-au terorizat propria țară într-un mod care ar fi stârnit revoltă dacă armata Rusiei ar fi folosit aceleași metode. Caucazul de Nord, pacificat brutal de armata imperială a lui Alexandru al II-lea în anii 1860, este încă viu în memoria multora dintre locuitorii săi. Și, mai recent, întreaga populație a Ceceniei a fost deportată în pustietățile din Kazahstan în al Doilea Război Mondial. Timpul ne va spune dacă rușii sunt suficient de înțelepți să păstreze Cecenia și alte teritorii de pe versanții nordici ai Caucazului și să nu renunțe la ele, așa cum au făcut în 1991 cu republicile sovietice ale URSS.

23

Instinctul imperial: Moscova și „străinătatea apropiată”

Temerile Kremlinului legate de integritatea teritorială a Federației Ruse au împiedicat orice planificare sistematică a dezvoltării economice. Poate că Moscova și Sankt-Petersburg sunt metropole dinamice, însă multe alte părți ale țării zac abandonate de multă vreme; în plus, Moscova și zona înconjurătoare denaturează statistica națională, deoarece câștigă 40% din produsul intern brut. Putin finanțează mari proiecte de infrastructură, precum zona olimpică din jurul stațiunii Soci, orașul științei Skolkovo și podul peste strâmtoarea Kerci, dar, după cum a arătat în repetate rânduri prietenul său și fostul ministru de Finanțe Kudrin, acestea nu vor fi niciodată suficiente pentru a crea o economie competitivă pe plan internațional. În schimb, Kudrin a cerut guvernului să dezvolte între zece și cincisprezece „aglomerări” urbane, ca o strategie de creștere a moralului și a productivității regionale: abia după aceea Rusia ar putea face față competiției cu China și Europa. Fixația metropolitană trebuia să lase loc unei distribuții mai echilibrate a favorurilor guvernamentale[1].

Dar apelurile lui Kudrin s-au lovit de un zid de tăcere. Atitudinea lui Putin față de „regiuni” este reglementată de dorința de a-i împiedica pe liderii lor să facă probleme politice și de insistența cercurilor

conducătoare de a-și păstra veniturile și privilegiile. În 2007, într-o parodie de abordare cantitativă a administrației, a fost introdus un sistem de evaluare cu 43 de rubrici pentru a măsura performanța conducătorilor din republici și provincii, urmând să se acorde fonduri suplimentare conducerilor considerate de succes. Cum era de așteptat, liderii provinciali au trișat și au modificat cifrele. Dar sistemul ignora problema esențială: autoritățile de la Moscova se temeau că, dacă vor acorda localităților dreptul de a se guverna singure, se vor confrunta cu anarhia și frauda. Evaluările numerice nu aveau să ofere o soluție[2].

Dorința Moscovei de a exercita control economic și politic asupra regiunilor îndepărtate se reflectă în modul în care tratează statele independente din fosta Uniune Sovietică. Deși Ucraina rămâne cel mai acut caz, orice parte a fostei URSS care va acționa vreodată ferm împotriva intereselor rusești sau va accepta ajutor american va deranja Moscova. Conducătorii ruși împărtășesc o parte din presupozițiile legate de securitate ale predecesorilor lor. Țara lor s-a aflat secole la rând sub stăpânirea mongolilor, polonezilor, francezilor și germanilor, iar idealul lor este reprezentat de state-tampon obediente. „Străinătatea apropiată” – fostul URSS – este o zonă în care interesele Rusiei au prioritate absolută, așa cum a aflat Georgia în 2008.

A fost o politică dificil de aplicat într-o manieră absolută. În statele succesoare din Asia Centrală nu era de dorit să arăți slăbiciune dacă exista cea mai mică șansă ca islamiștii radicali să exploateze situația. A fost unul dintre motivele pentru care Rusia a sprijinit dictaturile în țările cu majoritate musulmană. Din Tadjikistan până în Azerbaidjan au apărut regimuri feroce care au anihilat opoziția politică și au exercitat un control strict asupra resurselor naturale, însă, în opinia Rusiei, această situație era extrem de utilă pentru a împiedica răspândirea jihadismului spre granițele Federației Ruse. Dar, la fel ca în Cecenia, unde Putin a închis ochii la violențele regimului lui Ramzan Kadîrov, urmarea a fost că liderii și-au

impus autoritatea, refuzând să urmeze consecvent linia politică rusească. Conducerea de la Kremlin era adeseori exasperată de evenimentele care aveau loc la sud de granițele Rusiei.

Dar era și mai furioasă din cauza fostelor republici sovietice de la vest. O democrație prosperă și stabilă, Estonia a fost o sursă constantă de iritare pentru ruși. Estonienii își aduc aminte cu amărăciune de haosul și privațiunile provocate de atacul cibernetic din 2007, pentru care foarte mulți i-au considerat responsabili pe liderii de la Kremlin. Între timp, autoritățile ruse au continuat să se plângă de decizia estonienilor de a îndepărta statuia de bronz ridicată în fața Bibliotecii Naționale din Tallinn în 1946 pentru a comemora victoria Armatei Roșii asupra celui de-al Treilea Reich și de a o duce într-un cimitir militar de la marginea capitalei[3]. Aceasta era problema când venea vorba de comemorări oficiale: rușii, indiferent dacă trăiau în Rusia sau în Estonia, voiau recunoștință eternă pentru rolul esențial al soldaților sovietici în eliminarea ocupației naziste; estonienii refuzau să aplaude reocuparea țării lor de un inamic străin, și anume URSS-ul lui Stalin.

Nu exista o dovadă absolută că serviciile oficiale rusești conduseseră atacul cibernetic – s-a stabilit că sursa erau niște hackeri din Rusia –, însă dovezile circumstanțiale indicau cât se poate de ferm în acea direcție. S-a presupus că scopul Kremlinului a fost nu numai să distrugă rețeaua estoniană de comunicații, ci și să arate lumii ce putea – și, de asemenea, să le permită specialiștilor săi să facă un test real în ceea ce avea să fie cunoscut ca război hibrid. Fără să iasă din capitala rusă, ei puteau provoca pagube uriașe în străinătate. Țările baltice se simțeau deosebit de vulnerabile: după cum demonstrase anexarea Crimeei, conducătorii de la Kremlin nu considerau că granițele moștenite de la URSS erau sacrosancte. Frontiera ruso-estoniană din apropierea orașului Narva făcea obiectul unor dispute și existau alte orașe la vest de lunga frontieră rusească dintre Marea Baltică și Marea Neagră unde locuiau mulți ruși, iar

în câteva ocazii aceștia s-au plâns de felul în care erau tratați de guvernele lor. Estonia, Letonia și Lituania nu au îmbunătățit situația legiferând recunoașterea propriilor limbi ca limbi oficiale. Putin își exprima adesea temerile legate de situația conaționalilor din afara granițelor Federației Ruse – iar oamenii își aduceau aminte cu cât zel susținuse drepturile rușilor din Crimeea chiar înainte de 2014.

Contingentul NATO din Estonia, chiar dacă era mic, a descurajat Rusia să folosească forța. Dacă un soldat britanic ar fi fost ucis în timpul unei incursiuni a rușilor, ar fi urmat un război în care estonienii nu ar fi fost singuri și s-ar fi putut ajunge la folosirea puterii de foc, poate chiar și a rachetelor nucleare. Războaiele din 2008 și 2014 le-au dat de gândit politicienilor din toate statele vecine cu Rusia. Nici măcar Belarusul nu mai putea să aibă încredere deplină în cuvântul Rusiei. Vitebsk, cel mai mare oraș din nord-estul țării, a aparținut cândva republicii sovietice ruse, așa cum arătau naționaliștii și geografii ruși deopotrivă. Radek Sikorski, fostul ministru polonez al Apărării, a sugerat că președintele Aleksandr Lukașenko ar trebui să urmărească cu atenție situația[4].

Kazahstanul de Nord este o altă regiune față de care opinia naționalistă rusă a manifestat o anumită sensibilitate. Rușii sunt doar o minoritate în această țară, care și-a sporit constant componenta kazahă a ideologiei și politicii și a numit tot mai mulți kazahi în funcții publice, iar acest lucru a stârnit neliniște în legătură cu condițiile impuse populației ruse. Oamenii și-au adus aminte cum a luat ființă Kazahstanul. Înainte de 1936 a fost o regiune etnică în cadrul URSS; apoi Stalin i-a dat propriul statut ca republică sovietică, cu aceleași drepturi și autoritate ca republica rusă din care fusese desprinsă. El și succesorii săi au trimis un număr mare de ruși acolo, pe măsură ce apăreau orașe și întreprinderi economice noi. Kazahii, dintre care majoritatea duseseră din vechime și până la începutul anilor ’30 o viață nomadă, au fost mutați cu forța la ferme colective, unde au avut sarcina să învețe metode moderne de

agricultură și să crească producția de cereale. Tensiunile dintre ruși și kazahi erau endemice, iar spre sfârșitul epocii sovietice au izbucnit revolte. Așa cum îngrijorarea exprimată de Boris Elțîn în legătură cu soarta conaționalilor săi a stârnit teama de o posibilă intervenție armată, cuvintele și acțiunile lui Putin au stârnit aceleași temeri cu privire la conducerea kazahă. Cu toate acestea, relațiile dintre cele două țări au rămas suficient de prietenoase pentru ca Rusia să folosească în continuare orașul Baikonur din Kazahstan ca bază de lansare a rachetelor sale spațiale. Kremlinul nu a fost în schimb foarte fericit când a aflat despre reacția pe care anexarea Crimeei o stârnise în capitala kazahă, Astana – președintele Nazarbaev avea toate motivele să fie alarmat de posibilitatea ca Putin să fabrice o criză politică și să ocupe nordul Kazahstanului.

Putin avea mai puține motive de îngrijorare în legătură cu Kârgâzstanul, dar nu a putut să nu observe criticile kârgâzilor la adresa președintelui Ucrainei Ianukovici, pe care Putin îl susținea public. Uzbekistanul, care nu a intrat în Uniune, a mers mai departe, refuzând să susțină referendumul pentru alipirea Crimeei la Federația Rusă. În Belarus, Lukașenko îl ridiculiza pe Ianukovici pentru prestația sa mediocră din 2013-2014. Dar, la puțină vreme după aceea, Lukașenko i-a făcut o serie de propuneri oficiale noului președinte ucrainean, Petro Poroșenko – semn că politica belarusă era de partea Rusiei[5].

Beneficiile pe care sfârșitul imperiului le-a adus Rusiei au fost mixte. O serie de foste republici sovietice, precum Estonia, Letonia și Lituania, erau ostile. Ucraina și-a petrecut anii ’90 și începutul anilor 2000 confruntându-se cu guvernul rus, iar din 2014 îi este ostilă. Toate celelalte republici ale fostei URSS s-au dovedit a fi dificile într-o chestiune sau alta. Fără să-și propună reconstituirea URSS-ului, Putin și miniștrii săi au încercat să facă presiuni asupra fiecărei foste republici sovietice, aceasta fiind considerată o politică mai bună decât implicarea în dispute locale,

costuri administrative și cerințe bugetare care îngreunaseră situația diferiților conducători comuniști.

Regula nescrisă era ca niciunul dintre noile state independente – cu excepția involuntară a Estoniei, Letoniei, Lituaniei și, mai târziu, a Ucrainei – să nu încerce să saboteze cerințele economice și politice stabilite de Kremlin. Dacă o țară dorea să-și promoveze naționalitatea și credința tradițională, conducătorii ruși nu aveau nimic împotrivă. Dacă lideri străini din vecinătate se lăfăiau în bogății dobândite prin corupție, echipa lui Putin nu vedea nimic rău în asta, deoarece propriii ei membri procedau la fel.

Dar rămânea dorința de a împiedica țările de dincolo de granițele fostei URSS să se amestece în mașinațiunile postimperiale ale Rusiei. Cu unele a fost ușor de tratat. Polonia s-a abătut rareori, cu excepția intervenției sale în criza ucraineană din 2013-2014 și, potrivit analizei Kremlinului, a presiunii exercitate în mod inutil asupra NATO pentru a-și spori prezența în estul și sud-estul Europei. Turcia a fost implicată în legături comerciale cu Azerbaidjanul care se opuneau intereselor Gazprom și Rosneft, iar premierul – și mai târziu președintele – Recep Tayyip Erdoğan și-a exprimat nemulțumirea față de ocuparea Crimeei, deși ulterior nu a mai abordat acest subiect. Iranul a avut ambiția de a răspândi credința sa islamică șiită în străinătate, dar a decis că e mai prudent să-și limiteze activitatea din fosta Asie Centrală sovietică la distribuirea Coranului. Teheranul voia să aibă relații bune cu Moscova, în special după acordul asupra operațiunilor din războiul civil sirian.

Exista apoi chestiunea Arabiei Saudite. Saudiții, dorind să-și răspândească influența și credința, au avut posibilitatea de a apela la numeroasele populații sunnite din sudul fostei URSS. Dar Riadul a făcut mai puține probleme decât era de așteptat. Relațiile lui Putin cu familia regală saudită s-au îmbunătățit substanțial și el a obținut sprijinul acesteia

pentru ca Rusia să dobândească statutul de observator la Organizația Cooperării Islamice din 2005. Cele două țări au decis să evite conflictul.

Putin a aflat că întreaga regiune care se întinde de la sud de granițele rusești de-a lungul Orientului Mijlociu până în Golful Arabiei era plină de aspirații discordante. Oricât de mult depășea Rusia celelalte țări din regiune în materie de putere de foc, Arabia Saudită și Emiratele Arabe Unite rivalizau cu ea în ceea ce privește puterea financiară. Rușii au acceptat atât importanța negocierilor, cât și amenințările. În general, Rusia a reușit să țină țările din „străinătatea îndepărtată" în afara zonei de influență a lui Putin, și anume fosta URSS.

Dar America, în opinia Kremlinului, încerca în permanență să-și extindă influența în toate colțurile fostei URSS. De câte ori politicienii sau oamenii de afaceri ruși se arătau reticenți, Kremlinul suspecta că în spatele lor se aflau americanii. În 2001, Rusia nu obiectase când Statele Unite ceruseră permisiunea de a folosi o bază aeriană din Uzbekistan pentru ca bombardierele lor să-i atace pe talibanii din Afganistan. Când relațiile cu americanii s-au înrăutățit, această bunăvoință a luat sfârșit. Deși americanii nu erau la fel de activi ca în anii '90, conducătorii ruși se temeau în continuare că aceștia vor găsi modalități de a se infiltra în Asia Centrală. Putin observa că președintele Uzbekistanului, Islam Karimov, favoriza pe rând Rusia și America, ca să se țină oarecum la distanță de insistențele Moscovei. Dar în momentul în care a permis investiții rusești în explorarea și extracția petrolului uzbec, Karimov și-a atras simpatia lui Putin, iar în 2014 ministrul de Finanțe rus a anulat datoriile Uzbekistanului.

Așa cum vom vedea mai jos, mult mai invazivă a fost influența chineză, în condițiile în care China a început să pună în aplicare Inițiativa „O centură, un drum". Rusia a căutat să restrângă ambițiile acestei țări, luându-i pe chinezi ca parteneri. Ambițiile Washingtonului cu privire la fosta Asie Centrală sovietică nu erau la fel de mari ca ale Beijingului, însă

Moscova nu își putea permite să-și exprime resentimentele față de abuzurile chinezilor de teamă să nu-l ofenseze și să-l piardă pe prietenul său important din Orient.

Conducerea de la Kremlin a încercat să-și consolideze poziția construind organizații regionale, cele mai importante dintre ele fiind Comunitatea Statelor Independente și Organizația Tratatului de Securitate Colectivă. Niciuna nu împlinise însă speranțele lui Elțîn de a asigura Rusiei o dominație necondiționată, iar în timpul lui Putin influența lor a continuat să fie dezamăgitoare. Georgia s-a retras din Comunitate în 2008, după invazia rusă; Ucraina, care nu acceptase niciodată să fie mai mult decât un membru-asociat, a renunțat la asociere în 2018, iar agresiunea Rusiei împotriva acestor două țări a scăzut masiv încrederea statelor vecine în orice pact militar cu liderii de la Kremlin. Organizația Tratatului de Securitate Colectivă (OTSC) a ajuns să fie ținta unor suspiciuni profunde. Niciunul dintre membrii ei nu a vrut să susțină intervenția militară a Rusiei în Georgia. Anexarea Crimeei a sporit aceste îngrijorări, iar secretarul OTSC, Nikolai Bordiuja, a trebuit să dea o declarație că nu va exista o acțiune comună în Ucraina[6].

Putin a făcut eforturi serioase pentru a obține sprijinul necesar creării Uniunii Economice Eurasiatice, lucru care s-a întâmplat, după ani de negocieri, în ianuarie 2015. Tratat ca un paria de puterile occidentale, Kremlinul și-a propus să-și extindă influența regională, aducând fostele republici sovietice vecine într-o singură piață cu o liberă circulație a persoanelor, bunurilor, capitalului și serviciilor. Nu a reușit nici pe departe să-și atingă obiectivul. Inițial, singurele state membre în afară de Federația Rusă au fost Kazahstan și Belarus. Cu toate că după puțină vreme s-au alăturat Armenia și Kârgâzstanul, lista membrilor a fost o dezamăgire pentru cei de la Kremlin. Țara a cărei absență ieșea în evidență era Ucraina, care fusese curtată intens încă de când Elțîn și alții avuseseră ideea înființării unei astfel de uniuni. Anexarea Crimeei a scos

pentru totdeauna din discuție o asemenea posibilitate și niciun lider politic ucrainean nu avea să fie atât de imprudent încât să o mai sugereze vreodată ca pe o modalitate de a contrabalansa Uniunea Europeană. Țările baltice nici măcar nu au candidat. Georgia a adoptat aceeași abordare. Dar și alte câteva foste republici sovietice au refuzat invitația lui Putin. Moldova, Azerbaidjanul, Turkmenistanul, Uzbekistanul și Tadjikistanul au decis, fiecare din motivele sale, că era mai bine să ignore inițiativa Rusiei.

Uniunea Economică Eurasiatică nu avea o agendă politică, deosebindu-se astfel de Uniunea Europeană, care a înființat un parlament comun și o comisie de coordonare și aspira la politici de apărare și externe comune. Președintele Nursultan Nazarbaev a cerut ca politica să fie ținută în afara tratatului. În ciuda eforturilor Rusiei, acest lucru a rămas în vigoare. Uniunea nu are o ideologie sau obiective politice declarate, iar cetățenii statelor membre nu au un pașaport al Uniunii.

În condițiile în care doar 5% din exporturile rusești merg către ceilalți membri ai Uniunii[7], nu se poate spune că aceasta reprezintă un fenomen internațional energic, iar dezvoltarea comercială a fost afectată de nenumăratele dispute. Au existat „războaie ale cărnii" între Rusia și Belarus, după ce s-a aflat că produsele belaruse erau cu mult sub standardele acceptabile. Conflicte similare s-au iscat între Kazahstan și Kârgâzstan cu privire la cartofi[8]. Uniunea a avut parte de un început dificil în decembrie 2014, când, drept răzbunare pentru că Moscova interzisese produsele belaruse de origine animală, Lukașenko a reintrodus punctele vamale. Rusia, la rândul ei, a crescut prețurile la gaz pentru Belarus, care era complet dependent de ruși în privința combustibilului. În februarie 2017, Rusia a introdus propriile puncte de control la graniță[9]. Uniunea Economică Eurasiatică nici nu fusese creată bine când a sucombat în urma disputelor.

Problemele s-au agravat în 2015, când Kazahstanul, după ani de negocieri, a fost primit în Organizația Mondială a Comerțului. Atât la

produsele agricole, cât și la cele industriale, tarifele convenite erau mai mici decât cele pe care Rusia le stabilise când Kazahstanul intrase în Uniune cu cinci ani în urmă. Kremlinul nu a putut să nu observe că acest lucru va afecta interesele rusești în momentul în care în Rusia vor intra bunuri prin bariera mai coborâtă a Kazahstanului. Guvernul de la Astana a promis că va renegocia nivelurile sale tarifare din Organizația Mondială a Comerțului pentru a le pune în acord cu normele Uniunii Economice Eurasiatice[10].

Un semn că Putin a înțeles că e nevoie de tact pentru a atrage alte țări în Uniunea Economică Eurasiatică este că, spre deosebire de mulți alții, a renunțat să mai folosească sintagma condescendentă „străinătatea apropiată" pentru a se referi la restul fostelor țări sovietice[11]. Lucrurile nu au stat întotdeauna așa. În august 2014, Putin a respins statalitatea Kazahstanului, afirmând că această țară nu a existat până când Nazarbaev i-a dobândit independența, insultând astfel opinia publică kazahă. Kazahii și-au adus aminte că Putin făcuse comentarii asemănătoare despre statalitatea Ucrainei la Summitul NATO de la București din 2008, iar acum, la doar câteva luni de la anexarea Crimeei, arunca o umbră asupra Kazahstanului. Unii au propus să i se trimită lui Putin un manual de istorie. Nazarbaev a declarat că țara sa își rezervă dreptul de a se retrage din Uniunea Economică Eurasiatică dacă independența sa este amenințată. „Independența este cea mai de preț comoară pe care o avem, pentru care au luptat strămoșii noștri", a spus el[12]. Dacă Putin voia să înființeze și să extindă Uniunea Economică Eurasiatică, trebuia să-și aleagă cu mai multă atenție cuvintele.

Kazahstanul, se pare, s-a decis pentru Uniunea Economică Eurasiatică deoarece spera să-i aducă pe ruși într-un cadru al angajamentelor pașnice. Motivația strict economică nu a fost decisivă: mai mult de jumătate din exporturile țării mergeau spre Uniunea Europeană și doar 10% către Rusia. Dar, chiar și înainte de anexarea Crimeei, Nazarbaev voia să reducă

tensiunile ruso-kazahe, iar Uniunea Economică Eurasiatică părea să fie un prim pas bun.

Armenia a fost inițial mult mai reticentă. Opinia publică era profund sceptică în privința intențiilor Rusiei, în condițiile în care aceasta vânduse echipament militar Azerbaidjanului, vechiul inamic al armenilor, exacerbând sentimentele antirusești. În 2013, președintele Serj Sarkisian a renunțat pe neașteptate la obiecțiile sale după o discuție privată cu Putin în care acesta i-a oferit o serie de avantaje comerciale, dar ce l-a făcut probabil să se hotărască a fost promisiunea unei garanții de securitate din partea Rusiei. Existau și presiuni ascunse publicului care nu erau de natură economică.

Pentru Kârgâzstan lucrurile au fost mai simple. Economia acestei țări depindea într-o proporție covârșitoare de banii expediați prin poștă de emigranții săi care munceau în Federația Rusă. Apartenența la Uniune îi ajuta pe kârgâzi să-și găsească mai ușor de lucru decât uzbecii și tadjicii[13].

Dacă Rusia vrea să fie o putere economică regională în cadrul unei structuri instituționale formale, nu-și poate permite să-și umilească partenerii. Elțîn a înțeles asta, dar nu și toți miniștrii și înalții funcționari ai lui Putin. Naționaliștii nu puneau dificultățile pe care Rusia le avea cu vecinii ei pe seama unor greșeli recente ale sale sau chiar a secolelor de suspiciune, ci – în opinia consilierului economic al lui Putin, Serghei Glaziev, de exemplu – pe seama mașinațiunilor americane. Glaziev credea că rusofobia răspândită în lume era o „mistificare” sponsorizată de America. El se uita cu mândrie la școala eurasiatică de gândire care a apărut în anii ’20 și vedea în trecut o armonie interetnică neîntreruptă sub Hoarda de Aur, Imperiul Rus și URSS[14]. Avem de-a face cu o autoamăgire de proporții uriașe atunci când o persoană publică precum Glaziev neagă atât de nonșalant realitatea istorică și efectele de durată ale persecuțiilor religioase și naționale. Ucrainenii sau kazahii ai căror părinți

sau bunici au murit de foame în anii ’30 nu au avut nevoie de propaganda americană pentru a fi suspicioși vizavi de Moscova.

Populația rusă este tot mai îngrijorată din cauza migrației economice, în special a celei din Asia Centrală. Putin, naționalist rus, a susținut în repetate rânduri că trebuie să li se permită kârgâzilor și uzbecilor să-și găsească de lucru în Federația Rusă, chiar dacă a recunoscut totodată că libera circulație a bunurilor și persoanelor din Asia Centrală facilitează traficul de droguri – la fel ca mulți ruși, el consideră că emigranții străini sunt implicați pe scară largă în distribuirea și vânzarea de heroină și cocaină. Însă se opune introducerii vizelor. Economia rusească depinde într-o măsură considerabilă de munca emigranților, în special în domeniul muncilor manuale, dar și al micilor afaceri. Rusia trebuie de asemenea să-și țină granițele deschise pentru cetățenii din Uniunea Economică Eurasiatică.

Azerbaidjanul și-a manifestat dorința de afirmare prin proiectul de a transporta petrol prin conducte din Baku direct până în orașul Erzurum din nord-estul Turciei, de unde stocurile aveau să fie trimise în Europa, ignorând preferința Rusiei ca acest petrol să treacă prin conducte ce intrau în Rusia și să-i aducă Rusiei cele mai mari corporații din industria de hidrocarburi ca parteneri. Azerbaidjenii nu uitau că Kremlinul nu le-a luat niciodată partea în mod definitiv în disputa lor de decenii cu Armenia cu privire la enclava locuită de armeni de pe teritoriul azerbaidjan. Legătura turcă le dădea azerbaidjenilor un oarecare grad de siguranță în raport cu presiunile rușilor. Gazprom și Rosneft erau companii uriașe care aveau ambiția de a-și extinde activitatea în toată lumea, însă apropierea lor de Kremlin îi făcea pe conducătorii fostelor țări sovietice să fie foarte reticenţi în privința colaborării cu ele. Îndrăzneala rușilor a provocat probleme, mai ales în ianuarie 2014, când au suspendat o parte din conducta de petrol dintre Baku și orașul Novorossiisk de pe țărmul rusesc al Mării Negre.

Când guvernul moldovenesc a acceptat să semneze un acord de asociere cu Uniunea Europeană, Kremlinul i-a aplicat sancțiuni economice. Comercializarea vinului moldovenesc a fost interzisă în Rusia[15]. Acest lucru i-a făcut pe moldoveni să-și intensifice eforturile pentru a se apropia de Occident.

În tot acest timp, presiunea economică și militară exercitată de Rusia asupra Ucrainei a crescut. Acordurile de încetare a focului semnate la Minsk în februarie 2015 au fost curând încălcate. Forțele combatante ale Rusiei au continuat să se confrunte cu armata ucraineană în estul Ucrainei. Vasta majoritate a ucrainenilor l-a susținut pe Poroșenko în opoziția lui. Orașe ca Donețkul au fost invadate de soldați din ambele tabere. Apelurile Organizației Națiunilor Unite au fost în van. Chiar dacă Gazprom a continuat să vândă gaz Ucrainei, a mărit prețurile, de vreme ce Rusia nu mai putea conta pe un vecin prietenos. Forțele navale rusești blocau accesul navelor la Marea Azov prin noul Pod Kerci până când erau inspectate, o măsură care le-a permis rușilor să împiedice traficul dinspre porturile ucrainene și a afectat economia acelor părți ale Ucrainei de Est aflate încă sub controlul autorităților ucrainene. Au fost menținute sancțiunile economice ale Kremlinului. Mesajul pentru Kiev a fost că Rusia avea răbdare și resurse pentru a le face viața grea ucrainenilor câtă vreme aceștia optau pentru Uniunea Europeană ca partener strategic, indiferent de costurile în vieți omenești și prosperitate.

În 2018, administrația Trump a venit în ajutorul ucrainenilor trimițându-le armament letal avansat pentru a îmbunătăți apărarea Kievului împotriva rușilor. Răbdării și violenței rușilor Poroșenko le-a opus rezistența ucraineană. Nimeni nu a rămas cu iluzia că Ucraina era pe punctul de a se prăbuși. Premiul cel mare al diplomației economice și politice regionale rusești de după căderea comunismului era departe de a ajunge în mâinile Rusiei. Lovită, dar nesupusă, Ucraina era hotărâtă să rămână o țară liberă. Singura ei limbă oficială era ucraineana. Manualele

ei școlare și Biserica Ortodoxă erau ucrainene. Conducătorii, chiar și cei care nu învățaseră limba ucraineană de mici, erau mândri de naționalitatea lor ucraineană. Putin pierduse marele meci de la sfârșitul comunismului și, oricât ar fi vorbit despre dobândirea Crimeei, nu putea masca această înfrângere. De asemenea, le arătase țărilor din fosta URSS ce ambiții avea Rusia. Neliniștea lor era de înțeles, și nu era deloc evident că scopurile geopolitice ale Rusiei ar fi fost atinse. Pentru ruși, care aveau o mentalitate imperialistă, aceasta avea să fie cu siguranță o dezamăgire.

AMBIȚIA

24

Șocul economic: sancțiunile occidentale și prăbușirea prețului petrolului

Sancțiunile economice și scăderea veniturilor din vânzările de petrol și gaz nu au fost singurele lovituri suferite de economia rusească în mandatele al treilea și al patrulea ale lui Putin. Anexarea Crimeei a fost o întreprindere costisitoare. Kudrin s-a plâns că sprijinul direct pe care Moscova l-a dat micii peninsule în primele douăsprezece luni după operațiunea militară s-a ridicat la 7 miliarde de dolari, iar indirect, în opinia sa, în următorii trei sau patru ani guvernul va trebui să pună deoparte între 150 și 200 de miliarde de dolari pentru a susține economia Crimeei și a construi legăturile necesare cu Rusia[1].

Peste hotare, aceste costuri au atras mai puțină atenție decât avalanșa de sancțiuni aplicate acelor membri ai anturajului lui Putin considerați complici la stabilirea, încurajarea sau implementarea politicilor pentru Crimeea. Conturile lor din băncile occidentale au fost înghețate și li s-a interzis să călătorească în America și în țările aliate acesteia. Sancțiuni au primit de asemenea cele mai mari șase bănci ale Rusiei, cele mai mari patru companii din industria hidrocarburilor și paisprezece firme de export de arme, cărora li s-a interzis să obțină capital din America și țările asociate, pentru ca Rusia să nu aibă acces la fondurile necesare modernizării sectoarelor de hidrocarburi și armament. În mod intenționat

sau nu, această sancțiune a lovit cel mai greu: înnoirea completă de care avea nevoie industria extracției, rafinării și transportului gazului și petrolului rusesc a fost amânată. Cum valoarea rublei se prăbușise, Gazprom, Rosneft și alte corporații rusești nu-și mai puteau plăti datoriile, iar sancțiunile le împiedicau să facă noi împrumuturi de la băncile occidentale sau să le prelungească pe cele vechi[2].

În același timp, puterile occidentale au oferit sprijin financiar guvernului ucrainean. Imediat după anexarea Crimeei, Fondul Monetar Internațional a anunțat că e dispus să împrumute 17 miliarde de dolari Ucrainei și a pus rapid la dispoziție 4,5 miliarde, în condițiile în care Poroșenko încerca să prevină prăbușirea economică. În februarie 2015 s-a ajuns la un acord pentru aprobarea unui împrumut condiționat de 17,5 miliarde de dolari. Comisia Europeană s-a implicat și ea, din mai până în decembrie 2014 furnizând un împrumut de 1,4 miliarde de euro pentru asistență macrofinanciară, la care s-a adăugat un altul de 1,75 miliarde în 2015[3]. Împrumuturile au venit cu o serie de condiții: deși scopul era să salveze populația ucraineană de la ruină, autorităților ucrainene li se cerea totodată să facă reformele fundamentale necesare pentru a dobândi statutul de membru-asociat al Uniunii Europene. Acest lucru nu i-a scăpat Rusiei, a cărei conducere susținuse pe tot parcursul anului 2013 că Occidentul complota pentru a prelua controlul asupra Ucrainei.

Între timp, Putin s-a grăbit să-i compenseze pe cei vizați de sancțiuni pentru pierderile materiale provocate de acestea. Chiar dacă era deranjant să ți se interzică să vizitezi Parisul sau New Yorkul, niciunul nu avea să sufere pierderi financiare: victimele acțiunii Occidentului trebuiau tratate ca niște patrioți care meritau sprijin național. Companiile și băncile au primit protecție de la Ministerul de Finanțe, care le-a eliberat de plata datoriilor și le-a asigurat o nouă linie de credit. Generozitatea lui Putin nu putea fi însă nelimitată sau permanentă. Sancțiunile interziceau furnizarea de noi împrumuturi care să poată fi folosite la dezvoltarea sectoarelor

economice-cheie, ceea ce însemna că și instituțiile financiare, și indivizii sufereau. Vneștiekonombank a fost demascată după ce a acceptat cereri de împrumut din partea unor corporații rusești pentru Olimpiada de la Soci, anexarea Crimeei și luptele din estul Ucrainei. Presată să-și plătească propriile împrumuturi, banca a cerut guvernului un bailout de 20 de miliarde de dolari, iar miniștrii au acceptat[4].

În puținele ocazii în care a vorbit despre sancțiunile impuse de Occident, Putin a avut o atitudine sfidătoare:

> În realitate, istoria Rusiei ne arată că noi am trăit de regulă sub sancțiuni începând din momentul în care Rusia s-a ridicat și s-a simțit puternică. Când partenerii noștri din lume au văzut în Rusia un rival serios, ne-au fost aplicate diferite sancțiuni sub pretexte variate. Așa au stat lucrurile pe parcursul întregii noastre istorii. Nu mă refer la perioada sovietică, s-a întâmplat și mai devreme, înainte de Revoluția din Octombrie. Din acest motiv, toate astea nu ne surprind[5].

Privea trecutul printr-o lentilă deformantă. Țarilor ruși nu li s-au impus niciodată sancțiuni economice străine; dimpotrivă, în imperiul rus au venit investiții directe din Franța și Belgia, urmate îndeaproape de Marea Britanie și Germania, care au întrezărit șansa extraordinară de a câștiga milioane de pe urma fabricilor și minelor rusești, în timp ce rușii depuneau eforturi pentru a deveni o putere economică avansată. Imaginea promovată de Putin a unei națiuni supuse permanent relelor tratamente de către străini este pur și simplu paranoia politică. Faptul că Putin poate să debiteze asemenea absurdități înseamnă probabil că a început să le creadă.

În iunie 2017, Putin le-a spus telespectatorilor emisiunii „Linia directă” cum își aplica Washingtonul sancțiunile. „Așadar, dacă nu era Crimeea sau altă problemă”, a explicat el, „ei ar fi inventat ceva ca să ia măsuri și să oprească Rusia. Întotdeauna a fost vorba despre aceeași politică de a opri Rusia”[6]. Purtătorul de cuvânt al președinției, Dmitri Peskov, a justificat această neîncredere patologică față de intențiile Occidentului avansând teoria că sancțiunile erau un complot pentru a-i

îndepărta pe „oligarhi” de Putin. Dacă erau împiedicați să participe la comerțul internațional, spunea mai departe teoria, marii oameni de afaceri ai Rusiei aveau să-și retragă sprijinul politic pentru președinte[7].

Dar sancțiunile economice le permiteau marilor corporații occidentale să facă în continuare comerț cu Rusia și să investească în această țară, iar într-un alt interviu, din septembrie 2016, de data aceasta la Bloomberg TV, Putin a susținut că ținta lor era prea restrânsă pentru a face un rău fundamental Rusiei:

> Și este cât se poate de clar că în urmă cu zece și cu siguranță în urmă cu cincisprezece ani nu am fi fost capabili să răspundem sancțiunilor care i-au fost impuse Rusiei cu contramăsuri în sectorul agricol, de exemplu. Nu am fi putut închide piața noastră de produse agricole pentru țările care au o atitudine ostilă față de noi, deoarece, la acea vreme, nu puteam satisface cererea internă doar cu ce produceam noi. Dar acum putem[8].

O lună mai târziu, în fața unei audiențe alcătuite din vizitatori străini, el a susținut că Uniunea Europeană pierdea 60 de miliarde de dolari la exporturi ca urmare a sancțiunilor economice împotriva Rusiei. În opinia sa, adevărații păgubași erau acele țări din Europa care le aplicau. Rusia, a subliniat el, avea să supraviețuiască și să înflorească[9].

Deși nu aveau arme economice de aceeași putere, rușii considerau că trebuie cel puțin să răspundă cu aceeași monedă, aplicând măsuri dure Ucrainei. Ca urmare, au fost impuse restricții la exporturile ucrainene de produse alimentare și industriale destinate Rusiei, iar guvernul de la Kiev a fost înștiințat că va trebui să plătească în avans furnizarea de gaz[10]. Aceste măsuri au fost luate chiar dacă cei care impuneau principalele restricții demnitarilor, corporațiilor și băncilor rusești erau americanii și aliații lor europeni, și nu ucrainenii. Economia Rusiei avea nevoie de importuri industriale și de tehnologie din Occident pentru a-și continua eforturile de modernizare tehnologică și integrare în comerțul mondial, iar miniștrii trebuiau să fie prudenți în aplicarea contrasancțiunilor dacă voiau

ca masa consumatorilor ruși să nu întâmpine dificultăți sau neplăceri. Însă erau hotărâți să obțină pentru Crimeea statutul de parte legitimă a Federației Ruse, așa că au interzis firmelor occidentale de IT să liciteze pentru contracte guvernamentale rusești dacă refuzau să facă afaceri în peninsulă. De asemenea, au interzis instituțiilor oficiale să folosească programe precum Excel – o măsură de precauție în ce privește securitatea, dar și o contrasancțiune comercială[11].

Cele mai dure contrasancțiuni vizau produsele agricole. În august 2014, Kremlinul a interzis importurile de produse agricole din America și din țările care i se alăturaseră în impunerea sancțiunilor. America a fost puțin afectată, presiunile exercitate de lobby-ul din sectorul agrar asupra lui Obama fiind neglijabile. Doar 7% din exporturile de carne de pasăre ale Americii, de exemplu, mergeau spre Rusia. Dar Uniunea Europeană a avut de suferit, deoarece, ca importanță, Rusia era al doilea cumpărător de alimente și băuturi[12]. Moscova a publicat decizia de interzicere a comercializării Roquefortului și a altor brânzeturi franțuzești pe piața rusească și au apărut știri despre patrioți vigilenți ce denunțau lanțurile de supermarketuri care continuau să le vândă[13]. Cu toate acestea, Kremlinul era furios din cauza multiplelor eludări ale contrasancțiunilor sale. Putin s-a plâns că legumele, carnea și lactatele poloneze încă mai intrau în țară[14], în pofida faptului că Polonia fusese unul dintre cei mai înverșunați susținători ai sancțiunilor economice. Numeroși retaileri ruși importau mărfuri interzise, cerând să le fie trimise prin Kazahstan. Birourilor vamale de la granițele rusești li s-a ordonat să-și intensifice controalele.

O țară imensă, cu una dintre cele mai mari economii ale lumii, Rusia nu avea să stagneze așa cum făcuse Iranul sub embargoul american de la începutul anilor ’80[15]; mai mult decât atât, a speculat Putin, cum boicotul străinilor continua, agricultura rusească avea să beneficieze de pe urma cererii interne. El s-a mai lăudat că domeniul industrial își menținuse nivelul existent de producție și a subliniat că datoria națională a Americii

era mai mare decât produsul ei intern brut. Concluzia clară era că Washingtonul, și nu Moscova se confrunta cu dificultăți legate de strategia sa economică[16].

Bilanțul sancțiunilor și contrasancțiunilor este dificil de făcut deoarece implică multe calcule contrafactuale. Este însă cert că industria rusească s-a extins rapid pentru a acoperi golurile lăsate de unele importuri tradiționale occidentale. Guvernul a sporit reziliența populației printr-o campanie strategică de contracte de achiziții publice și de presiuni exercitate asupra instituțiilor financiare ale Rusiei pentru a oferi sprijin[17]. „Înlocuirea importurilor" a devenit un slogan și o realitate totodată, chiar dacă noul produs intern nu se ridica întotdeauna la standardele atinse de cele mai de succes companii străine. Agricultura s-a descurcat chiar mai bine decât alte sectoare ale economiei, însă și aici imaginea de ansamblu era departe de a fi unitară. Produsele din carne de porc și de pasăre au înregistrat o creștere, iar producția de cereale a continuat să se mărească, însă carnea de vită și lactatele nu au beneficiat de investițiile necesare și în cazul lor nu a putut exista o creștere rapidă a productivității[18]. Cu toate acestea, sancțiunile economice au avut un impact mai slab decât cel scontat de administrația americană și, mai mult decât atât, în unele privințe au contribuit la creșterea independenței economice a Rusiei. Efectul lor involuntar a fost susținerea celor care făceau lobby pentru sectorul industrial de apărare al țării. Cu siguranță că politicienii americani nu au avut în minte un asemenea rezultat[19].

Cel mai mare șoc pentru perspectivele economice ale Kremlinului a venit însă dintr-o zonă complet diferită, la jumătatea anului 2014, când bula veniturilor din hidrocarburi a explodat brusc. Tehnica de fracturare hidraulică, ce constă în injectarea de apă în rocă pentru a elibera petrolul și gazul natural din ea, a revoluționat producția mondială de hidrocarburi, transformând Statele Unite într-un exportator important după ce ani de zile își importaseră rezervele necesare. Supraproducția globală crescândă

a dus la o prăbușire a prețurilor. Țițeiul – potrivit datelor OPEC – a scăzut de la 115 dolari pe baril în iunie 2014 la circa 50 de dolari în ianuarie 2015. Acesta nu a fost cel mai scăzut preț: în ianuarie 2016 cumpărătorii puteau să achiziționeze un baril cu doar 31 de dolari[20]. A fost un dezastru pentru bugetul Rusiei. Nicio exhibiție a lui Putin și Medvedev nu a putut masca suferința economiei. Kudrin atrăsese ani la rând atenția că Rusia trebuia să se pregătească pentru eventualitatea în care veniturile din petrol și gaz se vor prăbuși; acum acest lucru se întâmplase, iar Ministerul de Finanțe era nevoit să găsească modalități de a face față crizei într-un moment în care se străduia deja din răsputeri să protejeze țara de toate celelalte presiuni.

În loc să susțină rata de schimb a rublei luând din rezervele financiare ale țării, ministrul de Finanțe Siluanov a lăsat moneda la un curs flexibil. La jumătatea lui 2014, dolarul american valora 34 de ruble. La sfârșitul anului ajunsese deja la 59 de ruble și era în creștere[21]. Siluanov știa că, dacă încerca să susțină vechea rată, avea să risipească banii într-o încercare sortită eșecului și era de asemenea conștient că producătorii, retailerii și consumatorii ruși urmau să plătească mai mult pentru bunurile importate. Scăderea nivelului de trai era inevitabilă[22].

În anul de după anexarea Crimeei, salariile reale au scăzut cu 8%, iar vânzările cu amănuntul cu 10%[23]. Produsul național brut a scăzut cu 3,8%. În decursul a douăsprezece luni, inflația a ajuns la 15,5%. Deficitul bugetar a devenit din ce în ce mai mare, iar Ministerul de Finanțe a trebuit să reducă drastic alocațiile bugetare[24]. Din cauza eșecului cronic înregistrat de Putin în încercarea de a diversifica economia, viitorul Rusiei depindea de fluctuațiile prețurilor la hidrocarburi, iar acum venise momentul să plătească pentru asta. Nu se poate spune că Putin nu știa cât de periculos era să se bazeze pe resursele naturale ca pe un talisman al regenerării naționale, pentru că el însuși trăsese alarma în acest sens. Până în septembrie 2016, activele totale din Fondul de Rezervă și Fondul

Național pentru Bunăstare s-au prăbușit la 73 de miliarde de dolari, în condițiile în care guvernul prefera să transfere bani pentru a-și respecta angajamentele față de populație decât să se confrunte cu furia acelor cetățeni care depindeau de plățile de la stat pentru utilități, transport și pensii. Marea convenție a putinismului cu poporul rus era supusă unei încercări serioase[25].

În noiembrie 2016 devenise clar că trebuia găsită o altă opțiune, iar aripa antiliberală a conducerii a constatat că propria ascensiune o împovăra cu sarcina de a găsi o soluție. De la începutul noului mileniu, intervenția statului, controlul statului și proprietatea de stat fuseseră tot mai mari. De vreme ce liberalilor nu li s-a permis să aleagă o creștere instrumentată printr-o gamă largă de politici de liberalizare, Igor Secin de la Rosneft și alți lideri antiliberali trebuiau să ofere o alternativă proprie. S-a ajuns astfel la o ironie. Pentru a echilibra bugetul, Secin a acceptat să vândă 19,5% din acțiunile Rosneft aflate în mâinile statului, care la acea dată deținea jumătate din întreaga corporație – era tipul de măsură economică pe care l-ar fi propus liberali precum Kudrin. Mișcarea lui Secin fusese plănuită de ani de zile, ca o modalitate de a face rost de bani pentru investiții. Într-un moment de criză, ea a ajutat la salvarea întregii economii a Rusiei[26], iar promisiunea lui Secin că va mări valoarea Rosneftului înglobând Bașneftul a fost probabil unul dintre motivele care în 2016 l-au întors pe Putin împotriva ministrului Dezvoltării Economice Aleksei Uliukaev (care s-a opus acestei măsuri), acceptând cererea lui Secin de a-l trimite în judecată[27].

Vânzarea a aproape o cincime din Rosneft a avut loc fără prea mult tam-tam, probabil pentru că guvernului nu îi convenea să recunoască implicarea unor cumpărători străini precum Glencore și fondul suveran de investiții din Qatar. Putin fusese aclamat pentru că adusese resursele naturale ale Rusiei înapoi sub tutela guvernamentală; acum trebuia să explice de ce își schimbase poziția, permițând ca 50% din acțiuni să

ajungă în proprietatea străinilor. Și a făcut-o într-o manieră insolentă: „Ca urmare, din punctul de vedere al intereselor statului, al interesului suprem al statului, și din punctul de vedere al intereselor financiare, avem, mai presus de toate, o experiență pozitivă, și nu una negativă”[28]. Infatuarea lui nu i-a păcălit pe toți. Opacitatea tranzacției a dus la speculația că Secin și alții își asiguraseră o sumă frumușică. La fel ca în cazul altor mari afaceri financiare rusești, nimic nu era așa cum părea[29].

Pe 21 decembrie 2017, Putin s-a arătat încrezător la o întâlnire cu oameni de afaceri importanți la Kremlin: „Acum câteva cuvinte despre economie. Perioada de criză s-a încheiat, acest lucru este evident, după cum putem vedea”[30]. Cei prezenți au ascultat cu respect, apoi au plecat. Fostul său consilier Andrei Illarionov s-a arătat mai sceptic, afirmând că, deși se înregistrase un progres în primele trei trimestre ale anului 2017, acesta a fost urmat de o prăbușire, care, dacă avea să continue în anul următor, urma să indice revenirea crizei. Industria, exploatările miniere, producția de energie, construcțiile și chiar agricultura intraseră în declin, iar Illarionov a recunoscut că era absurd să pretinzi că perspectivele erau roze[31]. Niciun membru al guvernului nu putea susține că vânzarea de acțiuni Rosneft reprezenta altceva decât un paliativ pentru suferințele economiei rusești. Era nevoie de o revizuire fundamentală a politicilor. Kudrin a continuat să solicite acest lucru și după ce nu a mai făcut parte din guvern, dar Putin și Medvedev l-au ignorat. În loc să conceapă un program de reforme, autoritățile au continuat să consume activele financiare existente. Pe 1 februarie 2018, Fondul de Rezervă a fost închis, iar ce a mai rămas din el a fost pus la un loc cu Fondul Național pentru Bunăstare[32]. Nu doar ajutoarele sociale secătuiau fondurile suverane. Ministerul de Finanțe trebuia să sprijine și proiectele de importanță națională existente. Gazprom, Rosneft și alte corporații din industria hidrocarburilor fuseseră împinse înainte cu ajutorul unor proiecte costisitoare de exploatare a unor terenuri noi.

Ar fi însă absurd să susținem că economia rusească era blocată complet. Petrolul și gazul au continuat să fie exportate în străinătate, inclusiv în țări care aplicau sancțiuni economice, precum Germania. Armele și alte echipamente militare au rămas o sursă uriașă de profit pentru fabricile controlate de stat ale Rusiei, așa cum fuseseră și în epoca sovietică – și, spre deosebire de situația din industria hidrocarburilor, pe piața internațională nu s-a înregistrat o scădere a prețurilor la tancuri, rachete și mitraliere. În 2013, exporturile de arme i-au asigurat Rusiei mai mult de un sfert din piața globală, fiind depășită doar de Statele Unite[33].

Grupul de la conducerea Rusiei și-a menținut practicile economice obișnuite fără să facă modificări substanțiale. În ciuda bugetului limitat, miniștrii au continuat să facă împrumuturi generoase țărilor străine. În 2017, Konstantin Vîșkovski, responsabilul de credite internaționale din Ministerul de Finanțe, a dezvăluit că Rusia se angajase să acorde împrumuturi de 70 de miliarde de dolari. În medie, Rusia a acordat 3 miliarde de dolari în împrumuturi noi în fiecare an al deceniului 2007-2017. Nouă zecimi din suma totală a împrumuturilor către beneficiari străini au fost destinate contractelor pentru centrale nucleare. Următoarele în ordine au fost contractele pentru apărare și afacerile din industria aviatică civilă[34] – două dintre cele câteva ramuri ale industriei în care Rusia excela suficient pentru a găsi cumpărători în afara granițelor ei. Kremlinul făcea ce putea cu resursele disponibile. Voia să arate că avea în continuare un rol tot mai mare în economia lumii chiar și după impactul zguduitor al anexării Crimeei și prăbușirea prețului la hidrocarburi. Conducătorii ruși țineau capul sus.

Dar Rusia acordase asistență financiară altor țări după criterii politice – un proces nu tocmai fericit. Pentru a câștiga sprijin în Venezuela, Rusia a trebuit să uite o datorie de 900 de milioane de dolari în 2017, iar la începutul anului 2018 mișcarea de protest politic împotriva administrației lui Nicolás Maduro a pus în pericol investiții de miliarde de

dolari ale rușilor în această țară. Venezuela a fost adăugată pe lista datornicilor fără speranță, alături de Cuba și Coreea de Nord, ale căror împrumuturi trebuiseră să fie anulate cu ani în urmă. Pentru a evita alte pierderi în tranzacțiile internaționale, Ministerul de Finanțe și-a revizuit regulile pentru viitoarele împrumuturi, astfel că solvența potențialilor debitori este analizată acum în prealabil[35]. Singura surpriză este că a durat atât de mult ca să fie introdusă o regulă de bun-simț. Alte operațiuni de creditare au avut mai mult succes, în special cele pentru contractele Rosatom, o companie din sectorul energiei nucleare, care urma să construiască termocentrale civile în China și Ungaria. Dacă tranzacția cu chinezii a fost semnată în 1991, Ungaria a acceptat abia în 2014 oferta Moscovei de acordare a unui împrumut de 11,7 miliarde de dolari pe 30 de ani pentru finanțarea proiectului Rosatom de extindere a unei centrale nucleare ungare[36].

Liderii ruși aspiră de asemenea la o creștere a investițiilor străine directe în Rusia. Orice contract comercial la încheierea căruia și-a adus contribuția îl face pe Putin să strălucească de mândrie, așa cum s-a întâmplat în 2012, când compania americană Exxon a semnat un acord cu Rosneft pentru extinderea industriei petroliere rusești. Putin a susținut personal construirea de fabrici de către Boeing, care cumpără aluminiu din Rusia pentru linia sa de producție de aeronave și angajează mulți cetățeni ruși[37].

Acest tip de investiții, care în 2013 se ridicaseră la suma de 69,2 miliarde de dolari, s-au prăbușit în anul următor. Doi ani mai târziu au coborât până la 6,9 miliarde de dolari – o scădere cu peste 90%[38]. În fruntea companiilor străine care au avut cele mai mari câștiguri financiare din activitățile desfășurate în interiorul Federației Ruse în 2016 s-a aflat retailerul francez Auchan. Acesta a fost urmat de METRO Group, Japan Tobacco, Philip Morris International, Toyota Motor Corporation și IKEA, Volkswagen, PepsiCo, Mercedes-Benz, Leroy Merlin, Procter and Gamble

și British American Tobacco[39]. IKEA și Leroy Merlin au construit noi mega-store-uri, iar Mars, Pfizer și PepsiCO și-au extins de asemenea activitățile[40]. Lanțurile de hipermarketuri străine erau prezente în special la Moscova, Sankt-Petersburg și în cele mai mari orașe. Și industria auto s-a dezvoltat, firmele germane și cele japoneze aflându-se în frunte – compania americană General Motors a fost prezentă până în 2014, când și-a retras linia de producție din Rusia din cauza adâncirii crizei[41].

Riscurile comerciale ale investițiilor în această țară sunt cunoscute dinainte și sunt considerabile. Chiar dacă nu citesc relatările sumbre apărute în mass-media occidentală de când s-a prăbușit comunismul în Rusia, consiliile de administrație ale companiilor află despre aceste riscuri de la guvernele lor. Ei știu că legea nu este aplicată constant și că guvernul și oamenii de afaceri ruși încalcă procedurile legale fără să fie pedepsiți. Companiile care merg în Rusia știu despre dificultățile create de birocrație, corupție și luarea de mită. Iar cea mai mare parte a infrastructurii transportului nu se ridică la standardele internaționale. Dar situația se îmbunătățește: în 2012, conform Băncii Mondiale, Rusia era pe locul 120 în ierarhia țărilor în care era cel mai ușor să faci afaceri. În 2017 urcase până la locul 40. Dar pentru o țară care are urgentă nevoie de un aflux de firme străine și de investiții străine, acest loc nu e mulțumitor[42].

Majoritatea companiilor germane care făcuseră deja investiții financiare în Rusia au rămas. Ele își cheltuiseră banii și sperau că agitația politică și criza economică vor lua sfârșit. În câteva regiuni, autoritățile locale ruse au făcut eforturi pentru a crea un climat favorabil afacerilor. Tatarstan și Kaluga i-au curtat insistent pe germani, oferindu-le avantaje cum ar fi zone economice speciale cu teren, clădiri și reduceri de taxe; ei au promis de asemenea că vor elimina birocrația obișnuită. Ministerul de Externe german a oferit sprijin[43]. Urmarea a fost că în 2015, potrivit Camerei ruso-germane de comerț exterior, existau încă 5.583 de companii germane înregistrate care își desfășurau activitatea în Federația Rusă, cu

doar 7% mai puține decât în anul anterior[44]. În iunie 2017, Putin a putut să-și exprime satisfacția că sancțiunile nu reușiseră să alunge firmele germane. În vreme ce germanii făceau profituri mari din activitățile din Rusia, rușii, la rândul lor, beneficiau de accesul la tehnologia germană: în primul trimestru al anului, comerțul a crescut cu 40%. Putin a întrebat de ce ar vrea Germania să pună capăt importurilor de combustibil rusesc într-un moment în care rezervele de hidrocarburi ale Norvegiei și Marii Britanii erau aproape epuizate: „Ei bine, de unde va veni?”. Rusia avea miliarde de metri cubi de gaz în peninsula Iamal și dorea să continue „parteneriatul absolut natural” cu Germania[45].

Ministerele și băncile rusești au căutat noi surse de finanțare pentru a depăși dificultățile, însă nu au găsit prea multă dorință de cooperare în Shanghai, Hong Kong sau Singapore. În 2015, doar 10% din împrumuturile străine pentru afacerile rusești proveneau din Asia[46]. Motivele erau previzibile. Creditorii sunt suficient de înțelepți pentru a-și alege cu grijă cei mai mari debitori. Brațul lung al sistemului juridic american fusese extins pentru a acționa împotriva companiilor comerciale străine care făceau afaceri atât în Statele Unite, cât și în Iran, încălcând sancțiunile economice americane impuse iranienilor în anii ’80 și ’90. Tribunalele americane au stabilit amenzi dure, care trebuiau plătite imediat dacă băncile acuzate voiau să-și continue tranzacțiile cu corporațiile bancare americane sau cu partenerii lor financiari din străinătate. Băncile și firmele de investiții chineze sau din alte țări est-asiatice nu voiau să atragă atenția sistemului juridic american.

Sistemul financiar internațional este cunoscut pentru lipsa lui de sentimentalism. Niciun guvern asiatic nu avea motive să-i fie milă de Rusia, dacă ne gândim că relația acesteia cu popoarele asiatice a fost una sângeroasă, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea în Asia Centrală și China, continuând cu războiul împotriva Japoniei din 1904 și până la invadarea Afganistanului din 1979. Cu toate că Imperiul Rus și

URSS nu mai există, oamenii încă își amintesc ce au făcut rușii. După 2014, reacția politică și financiară asiatică la propunerile Rusiei a fost nemiloasă: Kremlinul băgase țara într-un impas și trebuia să găsească singur o cale de ieșire. Dacă elita conducătoare de la Moscova avea să fie mai puțin zeloasă în a-și trimite armata dincolo de granițe, puterile asiatice aveau motive de sărbătoare.

În vreme ce nivelul investițiilor străine în Rusia a scăzut, comerțul rusesc cu lumea din afară s-a dezvoltat; sancțiunile și contrasancțiunile aplicate din 2014 nu urmăreau să taie toate legăturile comerciale, ci doar pe cele specificate în decrete. Autoritățile americane au subliniat în permanență că Washingtonul nu a introdus niciodată un embargo total. În decembrie 2016, ambasadorul american la Moscova John E. Tefft își aducea aminte cât de încântat a fost să autorizeze o serie de companii americane să-și înceapă activitatea în Rusia[47]. Chiar și așa, volumul total al exporturilor de bunuri din Statele Unite către Federația Rusă în 2013 fusese sub 0,1% din produsul intern brut al Americii. Avioanele și mașinile erau principalele articole, urmate de produse de tehnologie, medicamente și instrumente medicale. În același an, Statele Unite au importat bunuri rusești – aproape în totalitate materii brute – evaluate la doar 0,2% din produsul intern brut american. Era aproape ca și cum URSS nu s-ar fi destrămat și Războiul Rece ar fi continuat. Majoritatea investitorilor privați ruși evitaseră să investească în Statele Unite: americanii dețineau titluri financiare rusești pe termen lung în valoare de doar 70 de miliarde de dolari, iar investițiile americane directe în Rusia se ridicau la numai 14 miliarde de dolari[48].

Evident, această tendință a devenit mai puternică odată cu introducerea sancțiunilor economice. În 2016, comerțul bilateral al Rusiei cu America ajungea la doar 20 de miliarde de dolari, în timp ce totalul celui sino-american era de 600 de miliarde de dolari[49], ceea ce însemna că China depășea Rusia la importuri. Germania era încă pe locul doi, dar

regresase în privința volumului total. Urmau Belarus și Statele Unite, abia la jumătatea nivelului german. În același an, exporturile rusești se îndreptau în primul rând spre Olanda. Foarte aproape de olandezi erau chinezii, urmați de germani, italieni și belaruși[50]. În 2016, exporturile rusești au scăzut după cum urmează: Olanda 10%, China 9,8%, Germania 5,8%, Italia 4,9%, Belarus 4,9%, Japonia 4,8%, Statele Unite 4,2%. Aceasta însemna că Europa ca întreg – inclusiv Ucraina și Belarus – reprezenta 52% din piața pentru exporturile Rusiei[51].

În 2016, în Rusia a început o ușoară refacere economică. În pofida crizei, existau oameni care aveau bani gheață. Rușii au cumpărat aproape 31 de milioane de smartphone-uri, mai mult decât oricare altă țară europeană. Samsung a fost liderul de piață, cu 22% din vânzări, însă Apple s-a descurcat foarte bine, acoperind o treime din piața rusească de smartphone-uri dacă ne raportăm la valoare, datorită prețurilor ridicate ale produselor sale. Companiile chineze Huawei, ZTE și Lenovo au avut succes cu produse mai ieftine[52]. De la începutul noului mileniu, Rusia a înregistrat o creștere constantă a producției de oțel, în vreme ce producția Franței, Marii Britanii și Italiei a scăzut[53]. De decenii, imaginea generală rămânea la fel: Rusia vindea resurse naturale precum petrol, gaz, cărbune, aluminiu și cumpăra mașini, medicamente, calculatoare și avioane[54].

Dar avântul pe care Kudrin și susținătorii săi îl dăduseră reformei economice a slăbit. Obiective precum domnia legii, atât de importantă pentru tranzacțiile comerciale, erau mai degrabă încălcate decât respectate – unul dintre motivele fundamentale pentru care companiile străine nu erau mai active în Rusia. Totuși, elita de la Kremlin a evitat să introducă reformele necesare. Ani la rând, hidrocarburile îi aduseseră Rusiei venituri uriașe, iar Kremlinul se complăcea într-o stare de automulțumire.

În sânul elitei însă nervozitatea a devenit tot mai mare. În iunie 2015, Serghei Ivanov, șeful Administrației Prezidențiale, a recunoscut într-un

interviu acordat revistei *Financial Times* că „în anii 2000, când aveam prețuri foarte mari la petrol, motivația noastră pentru înfăptuirea unor reforme structurale și pentru diversificarea economiei nu era prea puternică”[55]. Anexarea Crimeei și prăbușirea prețului petrolului ar fi trebuit să reprezinte un impuls serios. În octombrie 2015, Putin a respins acuzația că nu se înregistra niciun progres:

> Da, procesul se desfășoară lent. Se întâmplă ceva pozitiv acolo sau nu? Da, se întâmplă, și iată un argument în acest sens. Să spunem că dacă în urmă cu cinci sau șapte ani sectorul de petrol și gaze al Rusiei acoperea 14% din produsul național brut, astăzi acest sector reprezintă 9% din produsul național brut al Federației Ruse.

El a comparat această situație cu cea a Arabiei Saudite și a Venezuelei, care nu reușeau să găsească o soluție pentru dependența lor de hidrocarburi[56]. Foarte puțini economiști au fost de acord cu analiza sa. Nu se vedeau prea multe semne de reformă. Liderii de la Kremlin au continuat să stea cu mâinile în sân și să aștepte vremuri mai bune.

Au devenit mai veseli atunci când prețul la hidrocarburi a început să crească din nou. De la cel mai scăzut nivel, 27 de dolari pentru un baril de țiței Brent în ianuarie 2016, a urcat la 69 de dolari în septembrie 2018 – reprezentând doar jumătate din prețul maxim din 2008, dar efectul de relaxare a bugetului rusesc a fost bine-venit. În 2018, la inaugurarea celui de-al patrulea mandat, Putin a emis un nou set de Decrete din mai, care le depășea pe cele din 2012 prin promisiunile legate de îmbunătățirea vieții tuturor cetățenilor. Putin voia acum ca Rusia să ajungă a cincea cea mai mare putere economică a lumii și în primele rânduri ale producătorilor de tehnologie a informației. Infrastructura națională urma să fie consolidată; la fel și angajamentele privitoare la asistența socială. Nu vorbise prea mult despre aceste lucruri în timpul campaniei sale electorale, fie și numai pentru că nu se sinchisise să facă vreo campanie. Decretele din mai au fost anunțate de la înălțimea unui conducător încrezător în puterea sa

incontestabilă. Asemănările cu secretarii de partid care dezvăluiau dintr-odată programe ambițioase de transformare a condițiilor din URSS erau evidente.

Oare ambițioasele Decrete din mai erau pur și simplu imposibil de pus în practică? Așa cum a arătat Kudrin, totul depindea de menținerea prețurilor ridicate la petrol pe piața mondială. Putin îl adusese înapoi pe Kudrin pentru a conduce Camera Auditorilor, de unde putea exercita supravegherea financiară a decretelor. Kudrin a spus lucrurilor pe nume. Ca un Eeyore*** al politicii oficiale, a atras atenția că sancțiunile împiedicau Rusia să găsească fonduri externe pentru a îmbunătăți capacitatea de extracție și rafinare a țițeiului[57]. Rusia avea nevoie de ajutor atât pentru extracția șisturilor bituminoase, cât și pentru foraj la mare adâncime și explorarea regiunii arctice, în condițiile în care câmpurile siberiene erau aproape epuizate – o sursă de neliniște pentru Kremlin. În mai 2014, la puțin timp după ce Obama a anunțat sancțiunile în urma anexării Crimeei, Rosneft a semnat un acord cu ExxonMobil pentru a căuta rezerve în Oceanul Arctic. Firma americană a primit o amendă de 2 milioane de dolari, iar în februarie 2018 a ajuns la concluzia că proiectele sale cu companiile rusești nu mai erau realizabile. Un rezultat prost pentru corporația americană, un semn rău pentru Rusia[58].

În 2018, analize judicioase prevedeau pentru anii următori o creștere a produsului intern brut de doar 1,5% pe an[59]. Aceasta nu avea să transforme Rusia într-o putere economică de prim rang. În conferința lui de presă de la sfârșitul anului, Putin a făcut pe grozavul. Sancțiunile, a spus el, avuseseră un efect benefic: obligaseră țara să-și folosească propriile resurse. Dezvoltarea economică făcuse pași înainte. Agricultura se afla în frunte, dar producția industrială nu era cu mult în urma ei[60]. Acestea erau obișnuitele declarații oficiale de intenție, însă rezultatele erau mai puțin evidente decât laudele.

*** Personaj din cărțile de povești *Winnie-the-Pooh* ale lui A.A. Milne. Este un măgăruș morocănos și pesimist, prieten cu ursulețul Winnie (n.tr.).

25

Pe urmele dragonului: relațiile ruso-chineze

Politica internațională a cunoscut o transformare de la jumătatea anilor ’70, când Statele Unite au folosit China ca partener secund pentru a contracara și amenința URSS, în vreme ce China s-a folosit de ajutorul economic și militar al Americii pentru a-și consolida securitatea împotriva amenințării sovietice. Acum, China este o superputere în devenire și concurează cu Statele Unite. Factorul chinez este dominant în calculele Rusiei privitoare la politica din Orientul Îndepărtat, iar Moscova vede în China o contrapondere pentru ambițiile globale ale Americii.

Ani la rând, fostul premier Evgheni Primakov subliniase cât era de periculos ca America și China să încerce să ajungă la o dominație în comun a lumii[1]. Cea mai evidentă măsură pentru a împiedica o asemenea situație era, în opinia sa, încheierea unui parteneriat cu China. Astfel s-ar fi contrabalansat puterea Americii, dar, de asemenea, s-ar fi neutralizat potențialul pericol reprezentat de China, care este cea mai mare putere economică din Asia și deține arme nucleare. Consilierul lui Putin Serghei Glaziev a spus-o cel mai direct: Rusia nu trebuie să se teamă de sancțiunile occidentale, deoarece cooperarea cu China și cu alte țări BRICS oferă o cale spre salvare și prosperitate[2]. Rusia a rămas importantă pentru China deoarece nicio altă țară din Eurasia nu are puterea ei militară și resursele ei economice.

Șansele Moscovei de a se bucura de o primire călduroasă din partea conducerii chineze s-au îmbunătățit abia în 2011-2012, după ce America și-a anunțat interesul față de țările din zona Pacificului, dând pentru scurtă vreme emoții administrației de la Beijing – cel puțin până în primăvara anului 2012, când politica americană a fost redirecționată spre Orientul Mijlociu și departe de Asia de Est. Criza ucraineană din 2014 a făcut ca atenția lui Obama să se îndrepte din nou asupra Europei, consecința neprevăzută fiind că Rusia a avut mai multă nevoie de un parteneriat cu China decât avea nevoie China să coopereze cu Rusia. Acest atu a ajuns în mâna lui Xi Jinping, care se instalase în funcția de președinte al Chinei în noiembrie 2012, la câteva luni după ce Putin își începuse cel de-al treilea mandat la Kremlin.

Xi a reacționat cu prudență. Chinezii nu erau deloc încântați de ceea ce făcuseră rușii în Crimeea și au declarat răspicat că independența, suveranitatea și integritatea teritorială ale Ucrainei trebuiau respectate. Însă au făcut-o fără să critice direct Rusia[3], iar când americanii au înaintat la Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite o moțiune în care amendau gestul rușilor, China s-a abținut. Liderii de la Kremlin au văzut în asta un semnal că chinezii erau deschiși și la alte propuneri.

Multă vreme, și Moscova, și Beijingul fuseseră iritate de tendința politicii externe a Washingtonului de „promovare a democrației” și „intervenție umanitară”. Putin și mai mulți conducători chinezi au criticat campaniile militare americane din Irak, Libia și Siria. Cu toate că rușii au vociferat de regulă mai mult, și ei, și chinezii porneau de la premisa că Statele Unite trebuie să înceteze să se comporte ca și cum ar fi polițistul întregii lumi. Ei nu vedeau decât pericole în apelurile liderilor americani către politicienii străini de a respecta drepturile omului în țările lor. După părerea lui Putin și a lui Xi, ideile Americii despre democratizare mascau intenția ei de a-și asigura hegemonia globală și atât Moscova, cât și Beijingul erau alarmate de posibilitatea, oricât de mică, ca Washingtonul

să se amestece în felul în care își gestionau treburile publice. Nu e treaba lui Xi Jinping că Putin menține o ordine autoritară: ordinea lui Xi este mult mai represivă din punct de vedere politic și e greu de crezut că elita comunistă chineză se va plânge de alegerile frauduloase sau de corupția economică din Rusia. Putin și Xi sunt tovarăși într-o cauză autoritaristă internațională. În 2014, Xi Jinping s-a confruntat cu puternicele proteste de stradă din Hong Kong într-un moment în care Putin suporta consecințele politicii sale față de Crimeea. La Beijing și la Moscova exista ambiția împărtășită de a reduce șansele unui amestec al americanilor[4].

Cordialitatea oficială dintre Rusia și China a fost semnalată de decizia noului președinte ales Xi de a face prima sa vizită în străinătate la Moscova, în 2013. Cu toate că și predecesorul lui Xi, Hu Jintao, venise în vizită în 2003, Putin a apreciat inițiativa: în anii care trecuseră de atunci, China devenise una dintre cele mai mari puteri economice, iar Putin nu mai contenea cu laudele la adresa lui Xi, afirmând că stabiliseră „relații bune, trainice", chiar prietenoase, în opinia sa. Aceasta arăta cât de mult își dorea să aibă relații diplomatice cu chinezii. Nu făcuse niciodată așa ceva cu Barack Obama sau Angela Merkel – ori cu George W. Bush sau Tony Blair în anii în care relațiile lui Putin cu puterile occidentale fuseseră cele mai bune[5]. Nici Xi și nici Putin nu s-au întâlnit mai des cu alți conducători[6].

Ei au stabilit o relație strânsă încă de la prima întrevedere. Se simțeau relaxați unul în compania celuilalt – o dovedește faptul că în 2013 Putin l-a invitat pe Xi în Indonezia, la petrecerea de ziua lui. Se spune că au discutat despre al Doilea Război Mondial: Putin a povestit că tatăl său a luat parte la războiul împotriva celui de-al Treilea Reich, iar Xi a vorbit despre rolul pe care l-a jucat tatăl său în lupta împotriva Imperiului Japonez. În 2015, Xi a fost oaspete de onoare la parada organizată la Moscova cu prilejul aniversării a 70 de ani de la victoria armatei sovietice asupra celui de-al Treilea Reich, iar câteva luni mai târziu Putin s-a dus la

Beijing pentru a participa la sărbătorirea înfrângerii Japoniei. Puterile occidentale au boicotat ambele evenimente, pentru a-și exprima dezaprobarea față de anexarea Crimeei și de intensificarea prezenței militare chineze în regiunea Asia-Pacific – președinta sud-coreeană Park Geun-Hye a fost singurul aliat al americanilor prezent la Beijing.

Termenii bunelor relații dintre Moscova și Beijing nu mai sunt cei din ultimii ani ai lui Stalin sau de la începutul mandatului lui Hrușciov. Atunci, Uniunea Sovietică l-a ajutat pe Mao Zedong trimițând produse industriale și experți într-o Republică Populară distrusă după anii de război civil. Reformele au început după moartea lui Mao din 1976, iar ajutorul acordat de Satele Unite, care voiau să dezvolte industria Chinei și să-i consolideze puterea militară pentru a contrabalansa dominația URSS a transformat China în cel mai mare producător industrial al lumii. Fabricile chinezești produceau automat orice tip de marfă cu tehnologie avansată. A apus epoca în care secretarul general al partidului sovietic Gorbaciov putea spune mândru și încrezător că reformele omologului său chinez Deng erau o himeră. Acum toată lumea știe că China este un colos economic. În afară de echipament pentru armată și tehnologie nucleară civilă, Putin poate să-i ofere lui Xi puține produse, însă chinezii vor de la ruși petrol, gaz și alte resurse naturale. De la prăbușirea prețurilor la gaz și petrol în 2014, constrângerile bugetare ale lui Putin s-au agravat: pentru moment, există o concordanță între interesele chinezilor și cele ale rușilor.

În mai 2014, Gazprom a încheiat o tranzacție cu Corporația Națională a Petrolului din China pentru furnizare de gaz în valoare de 400 de miliarde de dolari. Au fost construite conductele care se întindeau spre sud până în China, iar afacerea a fost trâmbițată la Moscova ca un triumf al guvernului rus asupra politicii externe agresive a Occidentului. Dacă America și Germania refuzau să coopereze cu Rusia, China oferea o piață externă alternativă.

Dacă a fost încântat de succesul exporturilor Gazpromului, Kremlinul a fost în schimb dezamăgit de valoarea investițiilor chinezești în Rusia. Cifrele exacte nu sunt cunoscute, deoarece banii pot fi transferați prin locuri discrete în privința tranzacțiilor financiare, cum este Hong Kongul. Potrivit China's Global Investment Tracker însă, cifra se ridică la doar circa 3% din totalul investițiilor externe ale Chinei[7]. Iar oamenii de afaceri chinezi nu au rețineri să intre pe unele piețe în defavoarea Rusiei: în Ucraina au finanțat dragarea coastei Mării Negre din zona Odessei[8]. Exista, ce-i drept, și o disponibilitate încurajatoare de a susține modernizarea căilor ferate și a telecomunicațiilor rusești[9]. Dar asta, nota Ministerul de Finanțe de la Moscova, era mai degrabă excepția decât regula. Asigurările Rusiei nu au înlăturat temerile băncilor și fondurilor de investiții chinezești legate de problemele legale pe care le-ar fi putut avea în Statele Unite din cauza încălcării sancțiunilor economice. Țările BRICS, chiar și China, nu erau atât de invulnerabile la presiunile americane pe cât le plăcea să pretindă. Acesta nu era însă singurul motiv pentru care chinezii erau reticenți. Rusia este renumită pentru dificultățile pe care le întâmpină companiile străine care vor să-și deschidă afaceri și se pare că oamenii de afaceri chinezi știu unde și-ar putea investi mai profitabil banii. Birocrația și corupția din Rusia îi frustrează chiar și pe chinezi[10].

În ierarhia partenerilor comerciali ai Chinei, Rusia este abia pe locul al șaisprezecelea, în vreme ce chinezii sunt cei mai importanți parteneri pentru economia rusească după Uniunea Europeană luată în ansamblu. Dacă Putin s-a gândit vreodată să-i facă pe chinezi dependenți de petrolul și gazul din Siberia, a fost dezamăgit curând: Beijingul a avut grijă să nu se bazeze pe un singur furnizor, prin urmare, sunt puține șanse ca Rusia să-și poată folosi resursele de hidrocarburi ca argument pentru a constrânge activitatea Beijingului în relațiile internaționale.

China ține cont de factorul rus în politica sa externă, dar nu la fel de mult cum ține cont Moscova de Beijing, iar Xi Jinping se arată senin și încrezător atunci când vorbește despre viitorul țării sale. Însă relațiile ruso-chineze au devenit incontestabil mai strânse – în 2016, Putin și Xi Jinping s-au întâlnit de cinci ori. În pofida intereselor și ambițiilor lor divergente, rușii și chinezii au un rival comun – un dușman chiar – în americani. Harta geopolitică arată foarte clar de ce liderii celor două țări gândesc astfel. China privește cu neliniște alianțele Statelor Unite cu țări precum Japonia, Coreea de Sud și Filipine, iar Rusia e suspicioasă în legătură cu intențiile americanilor ca lideri NATO. Dar există cu siguranță o diferență în ceea ce privește comportamentul lor diplomatic. Xi, asemenea predecesorilor săi mai recenți, vrea să pună presiune asupra Statelor Unite fără vreun sarcasm public necuvenit; Putin savurează din plin fricțiunile tot mai mari dintre Moscova și Washington. Ambii lideri văd un avantaj în a avea relații amicale reciproce, în vreme ce fiecare își urmează propria cale către un viitor mai puternic pentru țara sa.

Rusia și China conduc blocuri economice și de securitate pe care le-au construit cu țări din jurul lor. Fiecare își poate folosi influența regională ca un stimulent pentru cealaltă în vederea întăririi axei Moscova-Beijing, o politică pe care politicienii și diplomații din ambele țări o consideră o cale sigură către progresul bilateral. Acum, Uniunea Economică Eurasiatică aduce împreună Rusia, Armenia, Belarusul, Kazahstanul și Kârgâzstanul, iar Rusia se poate folosi de asta pentru a atrage China și restul Organizației pentru Cooperare de la Shanghai, fondată în 2011, din care fac parte Tadjikistanul și Uzbekistanul, dar și Rusia însăși, Kazahstanul și Kârgâzstanul.

Puterea de atracție a Organizației pentru Cooperare de la Shanghai a fost atât de mare, încât în iunie 2017 India și Pakistanul au decis să i se alăture. Ceea ce le-a adus inițial împreună au fost considerentele legate de securitatea națională, fiecare dintre ele dorind să găsească o cale pentru a-

și consolida și proteja regiunile de la granițe[11]. China a vrut să meargă mai departe și să creeze o zonă a comerțului liber pentru țările membre ale Organizației, însă Rusia, temându-se de puterea economică a Chinei, a refuzat propunerea[12]. Securitatea și comerțul controlabil sunt un lucru, dar ideea de a fi expuși necondiționat la expansiunea capitalistă a Chinei îi îngrozește pe cei de la Kremlin.

Ambițiile chinezilor sunt însă de neoprit. În 2013, Xi a anunțat Inițiativa „O centură, un drum" menită să lege direct China de Europa, prezentând-o drept urmașa Drumului Mătăsii care avea să traverseze Asia Centrală. Cu doi ani în urmă, secretarul de stat american Hillary Clinton făcuse o sugestie asemănătoare, însă ideea stârnise puțin entuziasm în Statele Unite. Xi însă a fost capabil să asigure voința politică și resursele materiale, iar succesul Chinei a fost impresionant.

Rușii nu au putut face nimic pentru a împiedica Inițiativa „O centură, un drum", deoarece costurile ei erau acoperite de autoritățile chineze. La începutul mileniului, comerțul Chinei cu Kazahstanul, Uzbekistanul, Turkmenistanul, Kârgâzstanul și Tadjikistanul reprezenta doar 20% din cel al Rusiei. În ceva mai mult de un deceniu, China a devenit principalul partener comercial pentru toate aceste țări, cu excepția Kazahstanului, și principalul investitor străin din Asia Centrală fostă sovietică[13]. Putin a încercat să facă față acestei provocări dezvoltând o relație de colaborare cu China. La întâlnirea lor din 3-4 iulie 2017 de la Moscova, Putin și Xi au convenit să pună bazele unui „larg parteneriat euro-asiatic", în cadrul căruia inițiativa chineză „O centură, un drum" urma să fie legată de Uniunea Economică Eurasiatică condusă de Moscova, un proiect despre care Putin vorbise cu multă convingere în urmă cu două luni la Summitul „O centură, un drum". Aceasta înseamnă că el a renunțat la intenția de a ține fostele republici sovietice din Asia Centrală departe de influența Chinei: chiar și înainte de criza Crimeei din 2014, China avea mai multe resurse financiare decât putea să mobilizeze Rusia. Acum planul este să se

creeze un vast spațiu economic din Uniunea Economică Eurasiatică și Organizația pentru Cooperare de la Shanghai[14].

Criza bugetară a Rusiei a continuat, iar Kremlinul a hotărât să renunțe la o parte din restricțiile cu privire la transferul tehnologic, chiar dacă Rusia menținea forțe nucleare, tancuri și baze aeriene în apropiere de lunga graniță cu China, iar Beijingul rămânea un potențial inamic periculos. Acum, conducerea rusă a acceptat cererea Chinei de a cumpăra echipament militar avansat rusesc, iar la sfârșitul anului 2016 Rusia a livrat Chinei primele patru din cele 24 de avioane de vânătoare Su-35 contractate. Preocupările financiare și obiectivele geopolitice ale Moscovei depășeau temerile legate de securitate[15].

După o serie de discuții despre cooperarea militară, Rusia și China au efectuat exerciții comune în septembrie 2016, inclusiv o operațiune navală masivă în Marea Chinei de Sud, la care au participat submarine și avioane, dar și vase de suprafață și care a culminat cu capturarea simulată a unei insule[16]. În iulie 2017, marina chineză a participat la un exercițiu militar rusesc în Marea Baltică. Cele două țări transmiteau mesajul că NATO nu ar mai fi trebuit să presupună că Rusia era singura țară dispusă s-o înfrunte. Rușii erau încântați că o putere asiatică fusese de acord să se alăture eforturilor de stăvilire a ambițiilor americane. Cooperarea a continuat în vara anului 2018, când China a acceptat invitația Ministerului Apărării rus de a se alătura uriașului exercițiu Vostok-2018 din Siberia: la exercițiu au participat 300.000 de soldați ruși alături de 3.500 de soldați chinezi și de trupe mongole. A fost cel mai mare exercițiu de pe teritoriul rusesc de după 1981, când chinezii se numărau printre dușmanii URSS-ului. Rusia l-a invitat pe prim-ministrul japonez Shinzo Abe la Vladivostok pentru a-i atenua îngrijorarea. Exercițiul a demonstrat puterea militară rusească și relațiile bune cu China și a avut avantajul suplimentar de a domoli neliniștile Statului-Major rus cu privire la intențiile Chinei într-un moment în care principalele resurse ale Rusiei erau concentrate

spre Ucraina[17]. Probabil că Moscova voia de asemenea să-i arate Beijingului că încă putea, dacă era necesar, să facă față acțiunilor militare din teritoriile sale asiatice. Timpurile se schimbaseră, a proclamat exercițiul.

Cooperarea a continuat în alte sectoare ale securității, iar în conversațiile sale cu Oliver Stone Putin a negat ferm că Rusia își spionează aliatul chinez. El a prezentat aceasta ca pe un cod al onoarei, dar e greu de crezut că serviciile de informații rusești sau chineze dau dovadă de autocontrolul despre care vorbesc rușii. Mai mult decât atât, nu toți rușii se simt confortabil când vine vorba de vecinii lor chinezi. Companiile rusești nu sunt prea entuziaste să lucreze cu chinezii, considerându-i adesea șmecheri și necinstiți în negocieri și tranzacții. Unii analiști ruși pe probleme de securitate națională și-au exprimat neliniștea în legătură cu achizițiile de echipament militar avansat ale chinezilor[18].

Mulți ruși s-au arătat de asemenea îngrijorați din cauza numărului mare de comercianți și muncitori chinezi care au trecut granița în sudul Siberiei. Ei se temeau că abilitățile antreprenoriale ale nou-veniților vor pune în pericol afacerile locale existente și s-a răspândit zvonul că o asemenea colonizare pe ascuns ar putea duce la un război[19]. Un sondaj efectuat de Fundația pentru Sondarea Opiniei Publice a Rusiei în 2008 a arătat că aproximativ trei cincimi dintre ruși erau îngrijorați că migrația chinezilor către regiunile de frontieră sino-ruse din estul Siberiei ar putea amenința integritatea teritorială a țării. Două cincimi dintre intervievați considerau că transformarea Chinei într-o mare putere avea să afecteze interesele Rusiei. Populația rusă privea cu îngrijorare și extinderea influenței Chinei în țările din „străinătatea apropiată”. Era o atitudine împărtășită de autoritățile de la Kremlin, care au ezitat să susțină Inițiativa „O centură, un drum” a Beijingului până în 2014, când, în urma confruntării cu Occidentul în problema Ucrainei, Rusia a căutat să întărească prietenia cu China[20].

Putin s-a ocupat discret de amenințarea latentă pe care o reprezenta China de-a lungul graniței din Siberia, știind că chinezii nu uitaseră „tratatele inegale” pe care fuseseră siliți să le semneze în secolul al XIX-lea. Conducerea comunistă de la Beijing știa că Imperiul Rus forțase China să cedeze aproape un milion de kilometri pătrați din regiunile siberiene ale Lacului Baikal, fluviului Amur și râului Ussuri. Chiar dacă Putin nu era la curent cu ce scriseseră pe această temă sinologii de la institutele de cercetare din Moscova, fostul ministru de Externe sovietic Eduard Șevardnadze, care locuia pe atunci în Georgia, îi spusese propria poveste. Când călătorise în China, la începutul anului 1989, principala misiune a lui Șevardnadze fusese îmbunătățirea relațiilor sino-sovietice și, cu excepția câtorva izbucniri maliționase ale lui Deng Xiao-Ping, vizita a mers destul de bine. Șevardnadze nu a uitat niciodată cuvintele lui Deng: când China își va reface complet puterea, se va întoarce la chestiunea „tratatelor inegale” și va căuta revizuiri teritoriale. „Va veni o vreme când China le va lua probabil înapoi”, a remarcat ca din întâmplare Deng[21].

În public, Putin evită orice sugestie că Rusia ar avea motive să se teamă de aspirațiile teritoriale ale Chinei. China și URSS au avut o dispută rămasă nesoluționată cu privire la insulele de pe râul Ussuri, unde acesta formează granița dintre cele două țări, dar, în locul unui naționalism agresiv, lui Putin i s-a părut rezonabil să facă concesii. În 2004 s-a ajuns la un acord care a fost ratificat patru ani mai târziu de Congresul Poporului din China și Duma de Stat din Rusia. Putin vrea ca toată lumea să creadă că a eliminat tensiunile de odinioară și că nu au mai rămas decât câteva mici neînțelegeri privitoare în principal la administrarea granițelor[22]. Se pare că autoritățile ruse au în continuare o problemă atât cu pescuitul și migrația ilegale, cât și cu contrabanda, însă nimeni de la Kremlin nu vrea să facă mare caz din asta. Conducătorii

Rusiei nu-și permit un conflict cu Beijingul. Ei pot să trăiască cu un oarecare grad de dezordine la frontiera lungă.

Situația ar fi mult mai liniștitoare pentru Rusia dacă China nu ar mai ridica problema granițelor. În 2016, adjuncta ministrului de Externe al Chinei, Fu Ying, a remarcat că unii chinezi cred că au rămas o serie de chestiuni nesoluționate în Orientul Îndepărtat „rusesc" din cauza pierderilor teritoriale pe care țarii le-au impus suferindului Imperiu Chinez în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[23]. Nu era un comentariu nefondat: ea știa că manualele de istorie chinezești îi învățaseră pe elevi aceeași lecție timp de decenii[24]. Când mass-media chineză a dezvăluit că Putin fusese de acord să ajusteze granița cu circa patru kilometri pătrați, zeci de mii de chinezi au acuzat guvernul de la Beijing că nu reușise să ceară returnarea tuturor „teritoriilor pierdute". Acesta nu fost un fenomen efemer. Cu ocazia vizitei președintelui Xi la Moscova în 2013, o mulțime de cetățeni obișnuiți i-au cerut să ridice problema granițelor în discuțiile cu Putin și să ajungă la o înțelegere favorabilă Chinei[25]. Însă autoritățile chineze preferă să nu se grăbească – atât timp cât manualele școlare subliniază faptul că China a fost tratată nedrept și umilitor de Imperiul Rus, e puțin probabil ca liderii chinezi să uite chestiunea. Ei vor putea reveni asupra ei la momentul opotun, având certitudinea că opinia publică va fi de partea lor.

În ultimele decenii, în Rusia au apărut nenumărate cărți și articole despre istoria secolului al XIX-lea, dar aproape niciuna nu discută despre importanța și detaliile teritoriale ale acelor tratate[26]. Nu e greu să ne dăm seama de ce persoanele publice și istoricii sunt atât de precauți când vine vorba să ridice această problemă: așa cum stau acum lucrurile în politica internațională, Moscova vrea să fie drăguță cu Beijingul. Cu decenii în urmă, relatările aprobate de sovietici spuneau că miniștrii țarului negociaseră cu chinezii în termeni prietenoși și că tratatele sino-sovietice nu fuseseră semnate sub amenințarea folosirii forței sau în scopuri

imperialiste, dar, dacă administrația Putin ar susține o asemenea analiză, ar găsi ușile Beijingului închise. Recunoașterea nedreptății aflate la baza tratatelor, pe de altă parte, nu este nici ea lipsită de pericole. Liderii Kremlinului au ales reticența drept cale a prudenței.

Rusia susține că negocierile diplomatice, economice și militare actuale cu Republica Populară Chineză sunt o dovadă că Rusia poate să se descurce fără America. În 2001, Putin și președintele chinez de atunci, Jiang Zemin, au semnat un Tratat de bună vecinătate, prietenie și cooperare, urmat de mai multe acorduri între cele două mari puteri asiatice, pe care autoritățile ruse le-au prezentat ca pe o istorie a triumfului și rezilienței, evitând să menționeze că chinezii îi tratau doar ca pe niște furnizori de resurse naturale. Rezultatul obținut de diplomația rusă a fost o creștere a dependenței de exporturile de petrol și gaze. Asul Rusiei este puterea militară, dar această carte trebuie jucată cu prudență pentru a nu-i speria pe chinezi. Au continuat discuțiile despre diversificarea economică prin intermediul unui parteneriat cu China, dar au rămas doar atât: discuții. În realitate, Rusia accepta o poziție subordonată față de puternicul vecin aflat dincolo de lunga graniță siberiană. Acum, când se apropie cel de-al treilea deceniu al secolului XXI, pare puțin probabil ca această situație să se schimbe.

26

Războaiele din străinătate: intervenția în Siria

Războiul civil din Siria se desfășura de patru ani când, în septembrie 2015, rușii au trimis avioane de luptă pentru a susține șubreda administrație a lui Assad de la Damasc. Acțiunea a luat întreaga lume prin surprindere, la fel cum o făcuse și anexarea Crimeei cu un an și jumătate în urmă.

Până în acel moment, președintele Obama îi sprijinise diplomatic și financiar pe rebeli, evitând o intervenție în forță, iar președintele Assad părea să fie aproape învins. Mișcarea lui Putin a început să schimbe întreaga scenă militară. Ea arăta totodată că Rusia contesta politica externă americană din Orientul Mijlociu, fapt care i-a șocat pe observatorii străini, deoarece de curând, între aprilie și iulie, rușii colaboraseră cu Statele Unite, Uniunea Europeană și China pentru a determina Iranul să abandoneze cercetările care puteau fi folosite la fabricarea armelor nucleare. În schimb, iranienilor li s-a promis ridicarea sancțiunilor economice. În plus, cu doi ani în urmă, rușii și americanii conveniseră asupra unor măsuri care să asigure distrugerea completă a stocului de arme chimice al Siriei. Putin însă își exprimase deschis opinia că America era de partea greșită în războiul civil sirian, iar ordinele pe care le-a dat forțelor sale aviatice au transformat cuvintele în acțiune.

Americanii nu au primit niciun semnal prealabil din partea Moscovei. Când secretarul de stat Kerry i-a cerut explicații ministrului de Externe Lavrov – „Serghei, voi bombardați acum în Siria și faceți mișcări de trupe? Ce se întâmplă?” –, acesta a părut surprins, pălind și grăbindu-se să dea un telefon. El spusese în repetate rânduri că intervenția militară în războiul civil sirian reprezenta o încălcare a regulilor și politicii Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite[1]. Dacă Lavrov nu juca teatru, a conchis Kerry, era foarte probabil ca Putin să nu-l fi informat[2]. La fel ca în cazul Crimeei, Ministerul de Externe rus a contat forte puțin la Moscova când s-au luat decizii de importanță strategică.

Putin și oamenii săi de încredere au considerat că riscurile erau minime. Niciodată nu fusese mai ușor pentru trupele rusești să aibă un impact asupra Orientului Mijlociu: aveau echipament cu care nicio forță de luptă siriană nu se putea compara și Putin voia să testeze îmbunătățirile aduse de Statul-Major planificării strategice și instrucției militare. La fel de important era faptul că Obama, îngrijorat de numeroasele intervenții militare în Afganistan, Irak și Libia, ezita să extindă puterea americană mai mult în regiune. Predecesorul său de la Casa Albă, George W. Bush, îi lăsase sarcina de a gestiona situația din Irak, unde erau staționate multe trupe americane, iar el grăbise pregătirile pentru ca guvernul de la Bagdad să-și asume întreaga responsabilitate a țării și pentru retragerea personalului, tancurilor și avioanelor americane. A urmat o perioadă de haos și de dispute sectare, probabil o consecință inevitabilă a răsturnării regimului lui Saddam Hussein: când au început alegerile democratice, majoritatea șiită, care fusese multă vreme supusă persecuțiilor, s-a răzbunat pe regiunile sunnite, iar Irakul a căzut pradă unui război civil crunt.

La începutul „Primăverii Arabe” în Tunisia, în decembrie 2010, Obama a reacționat cu un amestec de încântare și îngrijorare. Rând pe rând, țările din Orientul Mijlociu au fost cuprinse de tulburări politice. În

Libia, spre deosebire de Tunisia, guvernul a reacționat brutal, iar mass-media din întreaga lume, inclusiv cea din Rusia, a alimentat curentul de opinie în favoarea intervenției împotriva lui Muammar Gaddafi, despre care nimeni nu putea spune că nu era un dictator corupt, ce înăbușise vreme de decenii opoziția din țara sa cu o cruzime neabătută. Președintele francez Nicolas Sarkozy, urmat de prim-ministrul britanic David Cameron, a optat pentru trimiterea avioanelor militare împotriva obiectivelor armatei și guvernului, iar Obama s-a văzut obligat să ofere ajutor militar sub forma interceptării semnalelor. Gaddafi și fiii săi i-au amenințat cu represiuni sângeroase pe rebelii libieni, iar puterile occidentale, amintindu-și acuzațiile apărute la nivel internațional în timpul crizei din Irak din 2002-2003, au căutat susținerea Națiunilor Unite.

Cum America, Anglia și Franța erau solidare, în mai 2011 președintele Medvedev a afirmat că administrația sa este de acord cu ele, dar că Moscova refuza să rupă relațiile diplomatice cu Tripoli. Rusia a stabilit însă legături cu unele dintre forțele rebele greu de controlat, iar Medvedev a acceptat concluzia Summitului G8 de la Deauville că „Gaddafi își pierduse legitimitatea și trebuia să plece”[3]. Bombardamentele franceze și britanice au continuat, distrugând capacitatea de operare a guvernului libian, iar în Benghazi și în alte părți rebelii au devenit tot mai puternici. Libia se prăbușea; Gaddafi a fost forțat să se retragă într-o mică enclavă din Tripoli. Când confruntările de la Tripoli au degenerat în lupte de stradă, guvernul s-a destrămat, iar familia Gaddafi a fugit să se ascundă. Ce a urmat nu a fost un acord cu privire la un nou guvern libian, ci un război civil. Dezacordurile dintre regiuni s-au adâncit, iar Gaddafi a fost prins și linșat pe străzile capitalei înainte de a putea fi trimis în judecată. Libia a primit ajutor diplomatic și financiar, însă măcelul a continuat.

Primul semn că tulburările se extinseseră spre Siria a apărut în ianuarie 2011. Protestele de la Damasc împotriva administrației al-Assad

au fost înăbușite pe loc, dar s-au răspândit în provincii. În orașe precum Daraa, Alep și Homs nemulțumirea a crescut. La fel ca în Libia, era un ciclu al protestelor și represiunii. Ba'ath se afla la putere din 1963 și dictatura sa se baza pe grupul religios alavit, ce reprezenta doar o minoritate restrânsă din populația siriană.

Administrația americană ezita să urmeze o politică de „schimbare a regimului în Siria", însă, văzând atacurile dure ale lui Assad asupra civililor din orașele deținute de rebeli, Obama a declarat că America va interveni dacă guvernul sirian va încălca anumite „linii roșii" ale relelor tratamente: folosirea armelor chimice sau biologice, a avertizat el, putea constitui un *casus belli*. Totuși, în 2013 a renunțat la „liniile roșii", de teamă că vor duce la prăbușirea administrației Ba'ath, considerând că îndepărtarea de la putere a lui Assad ar fi dus cel mai probabil la o consolidare a puterii regionale a facțiunilor extremiste sunnite, influențate și susținute de Statul Islamic sau al-Qaida. Statul Islamic, care a apărut în Irak după îndepărtarea lui Saddam Hussein din 2003, se extinsese peste graniță, în estul Siriei. În 2014, Obama a ordonat bombardarea atât a țintelor Statului Islamic și al-Qaida, cât și a altor grupări rebele anti-Assad. Dar, deși a trimis arme grupărilor anti-Assad, a evitat să le furnizeze o cantitate suficientă pentru a-l da jos pe acesta la Damasc și chiar a autorizat plata unei compensații pentru un raid de bombardament care a lovit din greșeală trupele guvernamentale siriene.

Pe parcursul războiului civil sirian, Obama a avut posibilitatea să instituie un spațiu aerian închis deasupra Siriei. Dar el văzuse care putea fi rezultatul unor asemenea decizii în Libia, când doi dintre aliații săi NATO îl împinseseră către o politică mai activă decât îi sugera instinctul lui. Obiectivul său era să pună capăt rolului de polițist al lumii pe care îl jucau Statele Unite. Rezultatul nedorit a fost că Assad a ordonat raiduri de bombardamente asupra orașelor controlate de rebeli, care au provocat moartea a mii de civili. Presa și televiziunile din întreaga lume au vorbit

despre dezastrul din Siria. Dar Obama și-a menținut părerea că o intervenție americană în forță ar fi avut drept consecință intensificarea războiului civil și ar fi creat condiții ideale pentru extremismul jihadist. În Marea Britanie, permierul Cameron era în favoarea acțiunii armate, dar majoritatea membrilor Camerei Comunelor a respins această propunere, neputând să uite că intervenția militară haotică din Irak dusese la apariția Statului Islamic. La Kremlin, NATO încă mai era condamnată regulat pentru că se comporta ca o mașină de război însetată de sânge și rapace, dar adevărul era că America și cei mai puternici aliați militari ai săi ezitau să înceapă operațiunile militare.

Au apărut tot mai multe dovezi că Assad folosea arme chimice. Pentru Obama, acest lucru era intolerabil; Rusia însă ezita să dea crezare rapoartelor. Reprezentanții oficiali ai Siriei au declarat că atacul fusese organizat, în mod cinic, de rebeli pentru a strica reputația forțelor aeriene. După săptămâni de altercații, rușii au acceptat punctul de vedere al americanilor și au făcut presiuni asupra lui Assad să renunțe la asemenea metode de luptă. În schimb, Obama a renunțat la un atac decisiv asupra Damascului. (De fapt, după cum știa toată lumea, Obama fusese reticent în legătură cu intensificarea implicării armate directe a Americii.)

În septembrie 2015, după ce Bashar al-Assad a pierdut câteva orașe în favoarea rebelilor sirieni, Kremlinul a decis să treacă la intervenția armată directă pentru a sprijini guvernul și armata siriană. Obama s-a ținut departe de Siria și a restricționat eforturile americane de a furniza echipament trupelor kurde care luptau împotriva Statului Islamic din Irak. Tot mai dependent de ajutorul rusesc, Assad a acceptat propunerea lui Putin de a dezvolta baza navală a Rusiei de la Tartus, pe țărmul estic al Mediteranei, și a permis extinderea capacității rusești de interceptare a sistemelor de comunicații spre nord, la Latakia. Dar Assad avea nevoie de mai mult decât atât pentru a supraviețui războiului civil. Au avut loc discuții cu Rusia despre lărgirea spectrului ajutorului militar. Putin a fost

de acord și începând din septembrie 2015 forțele aviatice rusești au început să bombardeze orașele siriene deținute de rebeli. În momentul în care înregistrări cu masacrele din Siria au ajuns la posturile de televiziune occidentale, în întreaga lume a izbucnit un val de proteste, de care Putin nu a ținut seama. „Misiunea noastră este să consolidăm guvernul legitim și să creăm condițiile pentru un compromis politic", a explicat el la postul de televiziune Rossiia-1 pe 11 octombrie[4].

În replică, administrația americană a declarat că bombele rusești loveau forțele siriene care acționau în vederea democratizării țării și a eliminării dictaturii lui Assad. Răspunsul rușilor a fost că cei patru ani de război civil favorizaseră dezvoltarea grupărilor jihadiste asociate cu al-Qaida și cu Statul Islamic, care de asemenea disprețuiau democrația și pe democrații sirieni. Putin susținea că „Primăvara Arabă" și reacția țărilor în frunte cu Statele Unite alimentaseră o dezordine pe care jihadiștii o exploatau bucuroși.

Deși refuză să fie pesimist în legătură cu perspectivele păcii în Orientul Mijlociu, Putin are grijă să nu fie excesiv de încrezător, aducându-și aminte că într-una dintre vizitele sale în Israel a primit următorul sfat de la prim-ministrul Ariel Sharon: „Domnule președinte, în momentul acesta vă aflați într-o regiune unde nu te poți încrede în nimeni, în nicio privință"[5]. Putin vrea stabilitate în Orientul Mijlociu și nu este preocupat de principiile drepturilor omului:

> În legătură cu întrebarea dumneavoastră dacă Assad este sau nu aliatul nostru și ce vrem noi în Siria. Ei bine, am să vă spun cât se poate de clar ce nu vrem: nu vrem ca în Siria să se repete situația din Libia sau Irak.

În continuare, Putin și-a exprimat susținerea pentru lovitura militară de stat împotriva președintelui Mohamed Morsi, membru al Frăției Musulmane din Egipt. Era necesar să fie eradicate toate formele de fanatism religios:

> Laude se cuvin Președintelui el-Sisi din Egipt, așa cum i-am spus deja și lui, deoarece, dacă el nu și-ar fi asumat responsabilitatea, nu ar fi dat dovadă de curaj, luând în mâinile sale frâiele țării, același lucru s-ar fi putut întâmpla în Egipt ca în Libia. În opinia mea, nu trebuie să precupețim niciun efort pentru a întări puterea statală legitimă din țările acestei regiuni.

Întregul Orient Mijlociu, dar și alte câteva țări musulmane erau amenințate să ajungă pe mâna unor conducători fanatici dacă puterile străine refuzau să intervină:

> Este valabil și pentru Siria. Trebuie să fie refăcute și consolidate structurile emergente ale puterii în țări precum Irakul sau Libia. Să se ajungă la stabilitate într-o țară ca Somalia, de exemplu, și în alte țări. Să fie întărită puterea de stat în Afganistan. Dar asta nu înseamnă să lași totul așa cum este. E nevoie, evident, de reforme politice care să aibă la bază această stabilitate[6].

Putin nu a vorbit niciodată cu entuziasm despre Assad; la sesiunea plenară a Forumului Economic Internațional de la Sankt-Petersburg din 2 iunie 2017 i-a spus reporterului NBC Megyn Kelly că obiectivul politicii externe ruse este să păstreze statalitatea Siriei, și nu să-l țină pe Assad la putere[7]. Putin voia de asemenea să scoată Statele Unite din regiune și să recâștige pentru Rusia prezența și influența de care se bucurase cândva URSS. Acțiunile din Siria făceau parte din eforturile sale de a confirma statutul de mare putere al Rusiei.

În toată lumea se vorbea despre aplombul și hotărârea Rusiei, ceea ce-i permitea lui Putin să se arate ceva mai precaut. Deși avea ambiția să joace un rol activ în Orientul Mijlociu, era conștient că Rusia nu va fi în stare să pună capăt de una singură războiului civil sirian. În cele din urmă, Rusia avea nevoie de parteneri, iar Putin spera să obțină sprijin de la liderii americani, saudiți și iordanieni[8]. Nu i-a menționat pe turci și pe iranieni, chiar dacă îi avea în vedere ca posibili parteneri militari și diplomatici, și a respins sugestia că voia să îndeplinească misiunea doar prin alianța cu Assad. A dezvăluit că îi spusese lui Assad despre intenția sa

de a coopera cu triburile sunnite ce luptau împotriva Statului Islamic, deși coaliția care-l sprijinea pe Assad înclina spre partea șiită[9].

Portavionul *Amiralul Kuznețov* a făcut senzație în vara anului 2017, când a traversat Mediterana în lungul său drum către coasta siriană, dar nu mai arăta la fel de impresionant când s-a întors, scoțând un fum gros din cauza unei defecțiuni. Ministrul britanic al Apărării, Michael Fallon, i-a ridiculizat pe ruși, invitând lumea să-l compare cu noul portavion britanic *Queen Elizabeth*. Rușii s-au simțit atât de ofensați, încât ambasada de la Londra a postat imediat pe Twitter un mesaj nu prea convingător conform căruia Ministerul Apărării de la Moscova avea deja planuri să lanseze până în 2025 un rival superb al uriașelor vase americane[10]. Însă revenirea Rusiei ca mare putere pe pământ și în aer era dincolo de orice îndoială.

Apropierea dintre Rusia și Turcia s-a produs când Recep Tayyip Erdoğan a început să caute noi prieteni după lovitura militară de stat eșuată împotriva sa din 2016. Dar, deși l-a îmbrățișat pe Putin la Moscova, liderul turc încă mai urmărea obiective care provocau disconfort la Kremlin. Ankara avea anumite interese naționale în războiul civil sirian care nu se potriveau cu politica rusească: se opunea concesiilor teritoriale în favoarea kurzilor din Irak și Siria, de teamă că acest lucru ar fi încurajat lupta kurzilor pentru independența față de Turcia. Turcii erau de asemenea îngroziți că o victorie a lui Assad ar fi putut împinge alte câteva milioane de refugiați sirieni peste graniță, pe teritoriul turcesc. Ani de zile, politica externă a Turciei fusese în dezacord cu cea a Rusiei în privința Karabahului, enclava locuită de armeni din Azerbaidjan, unde turcii îi susțineau puternic pe azeri împotriva armenilor. Mai recent, în 2014, turcii au îmbrățișat cauza tătarilor din Crimeea și și-au exprimat nemulțumirea față de anexarea Crimeei. Erdoğan nu trebuia să uite că opinia publică din Turcia putea deveni ostilă față de Rusia. Apropierea sa de Putin avea potențiale capcane[11].

O altă problemă, cel puțin pentru Putin, era că Turcia și Iranul aveau interese opuse în Orientul Mijlociu, ceea ce însemna că nu putea fi sigur că își va menține coaliția internațională. A aflat că nu trebuie să ia drept sigură susținerea Iranului când, în toamna lui 2016, forțele aviatice ruse au lansat un atac asupra orașelor siriene din aeroportul Hamedan. Teheranul a protestat oficial, iar Rusiei i s-a retras permisiunea de a efectua operațiuni militare în regiune. A conduce o coaliție nu înseamnă a o domina. Iranienii erau o componentă esențială a regimului lui Assad, ducând o mare parte dintre luptele terestre din apropiere de Damasc și finanțând extinderea în Siria a miliției Hezbollah, o organizație paramilitară și religioasă șiită cu baza inițială în Liban, ce dorea să contribuie la eliminarea jihadiștilor sunniți și a altor rebeli care îl înfruntau pe Assad.

O altă complicație era că Arabia Saudită finanța jihadismul sunnit, ceea ce însemna că Iranul și saudiții erau prinși într-un război prin intermediari pe teritoriul sirian. Pericolul extinderii confruntării lor strategice a ieșit la iveală cu ocazia intervențiilor lor în războiul civil yemenit din 2015, când saudiții au organizat raiduri de bombardament asupra orașelor controlate de rebelii hutu. Rusia s-a ținut departe de conflict, încercând să evite o dispută cu Arabia Saudită, care o ajutase să obțină statutul de observator la Conferința Islamică Mondială. În plus, obiectivul politicii externe a Kremlinului era ca statul rus să fie privit drept prietenul islamului din întreaga lume.

Moscova voia de asemenea să păstreze bunele relații pe care la avea cu Israelul de pe vremea lui Gorbaciov, chiar dacă politica israeliană era complet ostilă Iranului, Hezbollahului și – într-o măsură mai mică – administrației Assad. Posibilitatea unui conflict între Damasc și Tel Aviv provoca neliniște în regiune. În 2010, experții israelieni lansaseră virusul informatic Stuxnet pentru a distruge echipamentele de îmbogățire a uraniului din Iran, iar în februarie 2018, îngrijorați din cauza influenței tot

mai mari a Iranului în Siria și furioși că o dronă produsă în Iran intrase în spațiul lor aerian, israelienii și-au trimis avioanele de luptă pentru a distruge o serie de depozite de arme din apropierea Damascului. Rușii nu au putut decât să stea deoparte și să spere că acesta va fi sfârșitul conflictului.

Pe 7 decembrie 2017, Rusia a declarat că misiunea de a învinge Statul Islamic din Siria era încheiată. Însă problemele abia începeau. În ianuarie 2018, antanta Rusiei cu Turcia i-a permis lui Erdoğan să declanșeze un atac militar masiv împotriva forțelor rebele kurde care ocupau regiunile de frontieră din nordul Siriei. Înainte ca Rusia să intervină, acești kurzi, aprovizionați și antrenați de americani, fuseseră o forță de luptă crucială împotriva Statului Islamic. Pentru Erdoğan reprezentau însă un dușman care putea să amenințe cu întemeierea unui stat al Kurdistanului la granițele sale.

Trupele rusești au fost retrase, dar nu într-atât încât să-l lase pe Assad expus în fața unei amenințări serioase din partea rebelilor, iar bazele și echipamentele militare rusești au rămas pe loc. Avioanele siriene, ajutate de tehnologia furnizată de ruși, și-au continuat campania de bombardamente. Toate orașele principale ale țării, cu excepția Idlibului, în nord, au fost reocupate de guvern. Alepul, al cărui centru istoric fusese distrus, era din nou o fortăreață pentru Assad. Putin jubila, dar a înțeles că trebuie să fie precaut. Majoritatea trupelor terestre străine pro-Assad proveneau din Teheran, ale cărui interese nu se suprapuseseră niciodată complet cu cele rusești, iar fără iranieni Assad s-ar fi trezit imediat într-o situație dificilă. Însă Kremlinul nu a uitat lecția primită de armata sovietică în Afganistan: că, odată ce trupurile soldaților ruși morți ajungeau înapoi în URSS, mamele lor își puteau transforma suferința într-o chestiune de interes public. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care autoritățile ruse au încercat – e drept, fără să reușească pe deplin – să ascundă faptul că luptele din estul Ucrainei în care soldații muriseră

începând din 2014 aveau de-a face cu o ocupație militară. Se temeau că mamele îndoliate ar fi putut câștiga simpatia oamenilor plângându-se că tinerii soldați ai Rusiei trebuiau să-și rișteviața în războaie inutile.

Din punctul de vedere al Ministerului Apărării însă, operațiunile din Siria au reprezentat o ocazie de a testa trupele după slăbiciunea de care dăduseră dovadă în războiul georgian din 2008. Personalul din aviația militară a câștigat experiență de luptă[12]. Putin știa că prestigiul intern și extern al administrației sale depindea de succesul din Orientul Mijlociu. În februarie 2018, armata lui Assad s-a compromis din nou când, potrivit unor surse de încredere, a reînceput să folosească arme chimice în orașele stăpânite de rebeli, însă Rusia a respins acuzațiile la Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite. În lipsa intervenției americane – Trump a urmat implicit linia administrației Obama –, Putin și Șoigu simțeau că au deplină libertate de acțiune în Siria.

Când a venit la putere, Trump a declarat că trupele și resursele americane trebuie păstrate pentru alte scopuri și nu s-a abătut de la această linie decât ocazional. În aprilie 2018, după ce au apărut dovezi că Siria folosea din nou arme chimice și că mai mulți copii muriseră în chinuri, Trump, scandalizat, a autorizat o intervenție militară a forțelor aviatice americane. Aceasta a fost o excepție, pentru că în general Statele Unite au stat deoparte în timp ce avioanele rusești și siriene transformau orașele rebelilor în ruine. La sfârșitul anului, Trump și-a anunțat intenția de a retrage puținele trupe americane staționate în nordul Siriei, unde îi sprijiniseră pe kurzi împotriva Statului Islamic, considerând că acesta din urmă era aproape complet înfrânt și că obiectivul Americii fusese atins. Putin a fost încântat: astfel Rusia nu mai era nevoită să ajute administrația Assad să aducă mai multe orașe și teritorii sub controlul său. Cu toate că războiul civil sirian nu era nici pe departe încheiat, lumea a început să se gândească la redirecționarea eforturilor spre reconstrucția economică și stabilitatea politică. Rusia acționase așa cum crezuse de cuviință pentru a

pune capăt vărsării de sânge și își confirmase renașterea ca mare putere. Însă autoritățile ruse nu aveau cum să asigure sprijinul financiar de care avea nevoie Siria. Victoria așteptată a lui Assad era doar începutul sfârșitului războiului și întregul Orient Mijlociu se clătina sub povara fricii și incertitudinii.

27

Ghionturi și îmbrățișări: factorul american

Când Donald Trump a câștigat alegerile prezidențiale americane, în noiembrie 2016, multă lume s-a gândit că adevăratul câștigător era Putin. Echipa rusă de hackeri și leakeri perturbase campania principalului opozant al lui Trump, candidata Partidului Democrat, Hillary Clinton. Se zvonea că Putin îl avea cu ceva la mână pe Trump, că rușii dețineau despre el informații personale care, dacă ar fi apărut în presă, i-ar fi distrus cariera[1].

Rezultatul alegerilor a provocat o undă de șoc în politica americană. În vară, sondajele de opinie o indicau pe Hillary Clinton ca având cei mai mari sorți de izbândă. Deși campania lui Trump a fost asaltată de nenumărate dezvăluiri scandaloase, el le-a respins pe toate ca fiind „fake news". Vociferând și făcând pe grozavul, i-a atacat pe liderii propriului partid cu aceeași ferocitate cu care i-a atacat pe democrați și s-a prezentat ca fiind singurul candidat dispus să înfrunte ceea ce el numea corupția confortabilă de la Washington. A renunțat la codul de conduită politică și s-a răstit la reprezentanții mass-media, făcând o virtute din faptul că nu a fost niciodată un politician profesionist.

Trump a început să aibă dificultăți din momentul în care unele dintre legăturile sale cu Rusia au ieșit la iveală. Analiștii au observat că declarațiile sale se suprapuneau adesea cu acuzațiile prezentate la postul

de televiziune RT despre metodele frauduloase folosite de echipa lui Clinton. O altă știre vehiculată frecvent la RT era acuzația lui Trump că Obama nu avea dreptul să fie ales președinte al Americii[2]. În toiul acestei dispute, WikiLeaks a dezvăluit o informație luată din e-mail-urile interne ale Comitetului Național Democrat, care părea să arate că se făceau manevre murdare pentru a sabota candidatura lui Bernie Sanders, rivalul democrat al lui Clinton. Clinton avea o politică dură în privința Rusiei și s-a presupus că serviciile secrete rusești lucrau pentru a o compromite. Membri ai echipei lui Trump au intrat în legătură cu intermediari ai conducerii ruse, care avea o preferință clară pentru Trump. Sentimentul era reciproc. Pe 27 octombrie, Trump a arătat clar cum gândea, spunând despre Clinton la un miting în Springfield, Ohio: „Vorbește foarte urât despre Putin și nu cred că asta e o chestie deșteaptă".

Putin a îndemnat Occidentul să recunoască motivul pentru care în ultimul timp societățile se întorseseră împotriva *establishment*-ului politic la alegeri și referendumuri:

> La început, aceste rezultate supărătoare au fost declarate în mod pripit o anomalie sau un accident. Când au început să se repete, oamenii au spus că societatea nu-i înțelege pe cei de la vârful puterii și că nu s-a maturizat suficient pentru a aprecia eforturile autorităților și grija pentru binele public. Sau au devenit isterici și au declarat că este rezultatul propagandei străine, de regulă rusești[3].

Observația despre dezamăgirea populară din America și Europa era foarte bună, însă, tipic, Trump denatura rolul Moscovei în instigarea la dezordine.

Putin s-a abținut să facă public afirmații care i-ar fi putut determina pe dușmanii lui Trump să-și intensifice presiunile pentru investigarea manevrelor rusești. Existau deja suspiciuni că echipa lui Trump colaborase în secret cu intermediari din Rusia care îi furnizaseră informații obținute ilegal, de natură să afecteze imaginea lui Clinton.

Circulau zvonuri că FSB îl avea cu ceva la mână pe Trump – era vorba fie de niște tranzacții comerciale pe care le făcuse cu rușii, fie de o înregistrare cu conținut sexual făcută în timpul unei vizite a acestuia la Sankt-Petersburg. Pe 15 decembrie, Obama a afirmat că vor fi luate măsuri ca răspuns la amestecul politic al Rusiei.

La începutul lui ianuarie 2017, înainte ca Trump să se instaleze la Casa Albă, a ieșit la lumină un dosar despre relațiile pe care el le-ar fi avut cu prostituate ruse la hotelul Ritz-Carlton din Moscova. Separat exista și acuzația că, într-o serie de vizite făcute în Rusia, Trump ar fi beneficiat de un tratament special din partea autorităților, fiind cultivat ca o persoană cu influență. Trump fusese bine primit în capitala Rusiei în 2013, când organizase concursul „Miss Univers" la Moscova. Existau de asemenea zvonuri că rușii l-ar fi ajutat să scape de diferite dificultăți financiare de-a lungul timpului. Dosarul a ajuns în mediul online prea târziu pentru a avea un impact asupra alegerilor, iar Trump a negat imediat informațiile, etichetându-le drept „născociri" și „falsuri". Autorul dosarului s-a dovedit a fi Christopher Steele, fost agent MI6 și coproprietar al unei firme de business intelligence cu sediul la Londra. S-a aflat de asemenea că Steele adunase materialul pentru Partidul Democrat în lunile de dinaintea alegerilor prezidențiale[4].

Putin s-a simțit obligat să intervină în discuție:

> În primul rând vorbim despre un adult, iar în al doilea rând despre un om care ani la rând, dacă nu toată viața, s-a implicat în organizarea de concursuri de frumusețe și a fost înconjurat de cele mai frumoase femei din lume. Ei bine, îmi vine greu să cred că a dat fuga să se întâlnească cu fetele noastre cu o responsabilitate socială redusă – chiar dacă ele sunt, în mod categoric, cele mai bune din lume. Mă îndoiesc totuși că Trump era înnebunit după așa ceva[5].

Legăturile lui Trump cu autoritățile ruse de dinainte și din timpul campaniei electorale au rămas până în prezent un subiect de speculație, însă existau suficiente informații pentru a bănui că Putin avea să plătească

pentru ce făcuse. Dacă ar fi câștigat alegerile prezidențiale, Clinton ar fi inițiat o anchetă sistematică privitoare la operațiunile rusești de hacking din vara anului 2016, care au vizat poșta electronică a Partidului Democrat – mesajele care au ajuns în presă au afectat campania ei săptămâni la rând. Ar fi dispus de asemenea cercetarea acuzației că rușii au fost responsabili de campaniile anti-Clinton din social media. Însăși victoria lui Trump a dus la investigații atât ale mass-mediei americane, cât și ale democraților și republicanilor din Congres. Rezultatul a fost o scurgere zilnică de informații jenante în domeniul public, care l-au împiedicat pe Trump să-și atingă obiectivul declarat de a îmbunătăți relațiile cu Kremlinul în politica externă. În privința chestiunilor legate de Rusia, nici colegii republicani din Senat, nici democrații nu aveau încredere în Trump. El jucase dur și fără scrupule pocherul electoral, iar Putin stătuse în spatele său și îl ajutase să ridice miza. Acum constata că, deși ieșise învingător, nu-și putea încasa jetoanele.

Pe parcursul campaniei sale, Trump l-a lăudat Putin. Odată ajuns la putere, trebuia să evite să pară marioneta lui. Între timp, Putin trebuia să spere că totul va fi bine. Când era întrebat despre amestecul rusesc în politica americană, fie se arăta ofensat, fie declara că liderii de la Kremlin au lucruri mai bune de făcut decât să publice e-mail-uri ale unor persoane publice din America. Liderii de la Kremlin așteptau însă momentul oportun: Lavrov spunea că nu își face iluzii că dificultățile din relațiile ruso-americane vor fi depășite[6], o atitudine foarte răspândită în Rusia. În aprilie 2017, potrivit unui sondaj VȚIOM, doar o treime din ruși erau optimiști în privința relațiilor dintre Rusia și Statele Unite. Doi din cinci aveau o părere proastă despre Trump[7]. Prudența rușilor a părut justificată atunci când, la o săptămână după învestirea sa în funcție, noul președinte american a făcut o vizită la Pentagon și a semnat un plan de modernizare a armelor nucleare americane[8].

Conducerea rusă nu avea nici cea mai mică idee despre următoarele mutări ale lui Trump în materie de politică externă. Putin a dezvăluit că a avut o singură convorbire telefonică cu Trump înainte de învestirea acestuia și că prima discuție cu noul președinte a avut loc abia pe 2 mai 2017, când – conform relatărilor părții ruse – au căzut de acord să-și coordoneze acțiunile împotriva terorismului internațional, să faciliteze „un proces real de reglementare" a situației din Siria și să încerce să reducă tensiunile din peninsula coreeană. Cei doi președinți au stabilit să aibă o discuție telefonică înainte de summitul G20 care urma să aibă loc în iulie la Hamburg[9]. Își spuneau pe numele mic, deși Putin nu folosea forma familiară „tu" când i se adresa lui Trump în rusă[10].

Cu toate acestea, Putin a continuat să afirme că America încălca regulat dreptul internațional peste tot în lume și le-a cerut liderilor americani să admită că îngrijorările rușilor legate de securitate erau întemeiate. Când o navă militară a Statelor Unite cu rachete de croazieră la bord a ajuns pe Marea Neagră, nimeni de la Washington nu a părut să înțeleagă îngrijorarea pe care o asemenea operațiune o provoca la Moscova. România devenise membră NATO în 2004 și americanilor li s-a părut de la sine înțeles că, în calitate de aliați, pot desfășura acțiuni de-a lungul coastei românești. În opinia rușilor, faptul că un vas american încărcat cu rachete balistice naviga în apropiere de țărmul rusesc era o provocare, astfel că au trimis avioane de luptă pentru a avertiza nava NATO. Departe de a fi agresivi, remarca Putin, rușii dădeau dovadă de un autocontrol desăvârșit[11]. A omis însă să precizeze ce credea el că erau îndreptățiți să facă rușii dincolo de avertizarea navelor americane. Principalul său scop era să sune amenințător.

Relațiile ruso-americane s-au deteriorat pe 2 februarie 2017, când Nikki Haley, ambasadorul Americii la Națiunile Unite, a cerut încetarea ocupării Crimeei[12]. Acesta a fost doar începutul supărării Kremlinului. Pe 15 februarie 2017, țările baltice, foste sovietice, au semnat un acord

pentru a permite trupelor NATO din alte țări să le tranziteze teritoriile. La Moscova, știrea că guvernele de la Tallinn, Riga și Vilnius le permiteau Statelor Unite și aliaților lor să ajungă la granița cu Rusia în decurs de ore a fost primită cu iritare. Pe 16 februarie, secretarul de stat american al Apărării, James Mattis, a sporit temerile rușilor, subliniind că America trebuie să negocieze cu Rusia de pe o poziție de putere.

Pe 20 martie 2017, șeful FBI, James Comey, a depus mărturie în fața Comisiei pentru Informații a Camerei Reprezentanților cu privire la „măsurile active ale rușilor" din anul anterior. Acuzându-l pe Putin că o ura personal pe Hillary Clinton și că a încurajat o „campanie complexă" de sprijinire a candidaturii lui Donald Trump la președinție, el a afirmat că rușii erau „neobișnuit de gălăgioși" în activitățile lor, ca și cum nu le-ar fi păsat dacă cineva observa ce făceau. Părea că vor să saboteze procesul democratic american și că speră totodată că Uniunea Europeană se va destrăma. Putin, a sugerat Comey mai departe, prefera ca țările străine să fie conduse mai degrabă de oameni de afaceri decât de politicieni de carieră. De ce? Deoarece credea, se pare, că întreprinzătorii sunt mult mai înclinați spre compromisuri în negocieri. Comey a avertizat că serviciile secrete rusești își vor repeta operațiunile la următoarele alegeri din Statele Unite[13]. În Congresul american s-au cerut tot mai imperativ răspunsuri la întrebările legate de relația Trump-Putin și, sub egida Departamentului de Justiție, în mai 2017 a fost anunțată o comisie specială de anchetă, condusă de Robert Mueller, care fusese șeful FBI până în urmă cu patru ani.

Comey a făcut remarci generale, omițând detaliile factuale; el a cerut să i se accepte pe încredere mărturia. De asemenea, l-a ofensat pe președinte continuând ancheta FBI referitoare la legăturile dintre echipa de campanie a lui Trump și Kremlin. În mai 2017, Trump și-a pierdut răbdarea și l-a concediat pe Comey, explicând pe Twitter că acesta „se

dădea în spectacol” și era „țăcănit”, alimentând suspiciunile despre existența unei înțelegeri secrete între Trump și autoritățile ruse în 2016.

Putin a devenit tot mai arțăgos. A continuat să pledeze pentru semnarea unui protocol global cu privire la războiul cibernetic, subliniind că trimisese o propunere Statelor Unite în toamna anului 2015 și că americanii nu se obosiseră să răspundă[14]. Ani de zile, autoritățile ruse fuseseră acuzate că au organizat operațiuni de hacking care vizau adrese de e-mail americane și că au postat relatări false pe bloguri americane, prin urmare propunerea de protocol a Rusiei era o încercare de a se impune în planul elevat al moralei. Ca răspuns la acuzațiile Washingtonului, rușii susțineau că americanii se amestecaseră cel mai agresiv în campanii electorale din alte țări, finanțând mitinguri și subvenționând în secret opoziția. Putin a atras din nou atenția asupra vizitei Victoriei Nuland la Kiev din decembrie 2013, când ea a susținut deschis campania împotriva președintelui ucrainean Ianukovici[15]. Cum *establishment*-ul american a continuat să-i acuze pe ruși de interferență politică, Putin a decis să pună și el întrebări despre amestecul Americii.

Pe 23 mai 2017, John Brennan, ultimul șef CIA al lui Obama, a transmis Comisiei pentru Informații a Camerei Reprezentanților că îngrijorările legate de eforturile rușilor de a influența rezultatul alegerilor prezidențiale din 2016 au dus la un efort comun al CIA, Agenției Naționale de Securitate și FBI pentru a stabili cât de mare a fost această interferență. Liderii Congresului au fost informați în august și Brennan însuși l-a contactat pe Aleksandr Bortnikov de la FSB pentru a-l avertiza. Când Bortnikov a respins acuzațiile, Brennan i-a spus să-i transmită lui Putin personal că orice amestec viitor va avea consecințe neplăcute.

Pe 12 iunie 2017, Senatul a votat cu 98-2 consolidarea sancțiunilor împotriva Rusiei, în special pentru a sabota proiectele internaționale ale companiilor americane care implicau corporații rusești din domeniul energetic. Acest lucru ar fi afectat imediat acordurile cu Azerbaidjanul,

din cauza prezenței companiei Lukoil pe teritoriul lui, și, de asemenea, ar fi amenințat proiectul Coridorului Sudic de transport al gazului din bazinul caspic în Europa fără tranzitarea Rusiei – cu siguranță nu acesta era rezultatul la care se gândeau senatorii americani, dar era semnul unei voințe puternice de a împiedica progresul economiei rusești cât mai mult, cu orice preț care nu implica un conflict armat. Și exportul de petrol din Kazahstan urma să fie afectat. „Cred că Rusia este o amenințare globală condusă de un om periculos", a spus Paul Ryan, purtătorul de cuvânt republican al Camerei Reprezentanților. „Vladimir Putin nu împărtășește interesele noastre, el le încalcă… Nu e niciun secret – Rusia a încercat să se amestece în alegerile noastre. De aceea sunt un adept al sancțiunilor. De aceea sunt sceptic în privința Rusiei și înclin în direcția unor măsuri dure"[16]. Republicanii și democrații au fost de acord că trebuiau aplicate sancțiuni și Iranului și Coreei de Nord, nu doar Rusiei.

Sancțiunile au fost elaborate rapid, aliații europeni ai Statelor Unite nefiind consultați. Fără vreo pretenție de altruism, senatorii au subliniat că următoarele măsuri împotriva Rusiei trebuie să se concentreze asupra „exporturilor americane de resurse energetice, în vederea creării de locuri de muncă pentru americani". În Germania, Franța și Italia, nemulțumirea creștea. Angela Merkel și partenerii săi europeni nu puteau susține o politică ce ar fi adus daune economice Europei pentru a mări gradul de ocupare a forței de muncă americane[17]. Interesele comerciale germane fuseseră deja afectate serios de decizia lui Merkel din 2014 de a susține sancțiunile propuse de americani. Trump nu a făcut nimic pentru a înlătura temerile germanilor, sugerându-le că ar putea să se ajute singuri cumpărând gaz lichefiat american. Dacă prin asta a intenționat să facă o mișcare diplomatică, a eșuat imediat, reușind să deconcerteze Moscova și, în același timp, să irite Berlinul.

Noile sancțiuni vizau de asemenea orice companie care contribuia la întreținerea sau modernizarea conductelor folosite pentru exporturile

rusești de hidrocarburi, ceea ce includea și proiectul cunoscut ca Nord Stream 2, privitor la transportul gazelor naturale din Rusia pe sub Marea Neagră până în Germania, fără traversarea Poloniei sau Ucrainei. Cu toate că Gazprom era principalul proprietar al proiectului, părți importante din el erau deținute de firme europene. Și nu cuprindea investiții americane. Donald Tusk, președintele Consiliului Europei și fost prim-ministru al Poloniei, era unul dintre criticii proiectului Nord Stream 2: ca polonez, nu privea cu ochi buni relațiile exclusive ruso-germane. Dar alți politicieni europeni, mai ales Jean-Claude Juncker, președintele Comisiei Europene, erau mult mai decișI să se opună presiunilor americane. Juncker a criticat ceea ce el considera a fi egoismul național al lui Trump, iar după ce acesta din urmă a vorbit despre introducerea unor taxe la importurile de oțel a „amenințat" imediat Statele Unite cu represalii comerciale dacă interesele europene erau afectate. Juncker a sugerat că Uniunea Europeană ar trebui să ia în considerare blocarea importurilor de whisky american[18].

Într-un interviu acordat revistei *Le Figaro* la Paris pe 29 mai 2017, Putin a spus că Rusia era decisă să aștepte și să vadă cum va evalua politica administrației Trump, remarcând că în America era posibil ca un candidat învins să-și exercite în continuare influența. (Nu a pronunțat numele lui Hillary Clinton.) Când a fost întrebat dacă într-o lume perfectă s-ar aștepta la o îmbunătățire a relațiilor cu America, s-a folosit de ocazie pentru a remarca pe un ton satisfăcut: „Nu există lume perfectă, iar în politică nu există modul condițional". În continuare a criticat creșterea continuă a bugetului american pentru apărare, care era deja mai mare decât bugetul total al celorlalte țări. S-a plâns, de asemenea, de expansiunea NATO spre est și de retragerea Americii din Tratatul privind rachetele antibalistice[19]. Putin ataca regulat politica americană; în iunie 2017, într-un interviu acordat lui Megyn Kelly de la NBC, a exclamat: „Puneți degetul oriunde pe harta lumii: peste tot veți

vedea cum oamenii se plâng că autoritățile americane se amestecă în treburile lor politice interne”[20].

În cele din urmă, Putin s-a întâlnit cu Trump pentru prima oară pe 8 iulie 2017, la Summitul G20 de la Hamburg. Ca de obicei, Trump a făcut o impresie contradictorie. Cu o zi înainte vizitase orașul polonez Gdańsk și ținuse un discurs însuflețitor în care avertizase Rusia în legătură cu intervenția ei nelegitimă în Ucraina și reamintise opoziția remarcabilă a Solidarității față de comunismul sovietic. Polonezii au întâmpinat asta cu aplauze. Erau de asemenea încântați că Trump susținea principiul asistenței militare reciproce înscris în carta fondatoare a NATO.

A doua zi, lumea a fost șocată când Trump a declarat în Germania că este onorat să facă cunoștință cu Vladimir Putin – același Putin care anexase un teritoriu ucrainean și criticase în termeni duri NATO. Conversația lor a durat mult mai mult decât era programat, chiar dacă Melania Trump a intrat în încăpere pentru a-i aduce aminte soțului ei de întâlnirile la care era pe cale să nu mai ajungă. Trump era cu secretarul de stat Tillerson, iar Putin cu ministrul de Externe Lavrov; nu mai era nimeni altcineva în afară de interpreții lor. Mai devreme, Tillerson sugerase că se aștepta la o agendă deschisă, care avea să capete contur pe măsură ce avansau discuțiile – părea o metodă de planificare cam dezorganizată. Un rezultat care i-a mulțumit pe ambii președinți a fost acordul verbal de a stabiliza situația în sud-vestul Siriei. Ei au ajuns de asemenea la o înțelegere cu privire la operațiunile antiteroriste. Potrivit lui Tillerson, Trump a adus în discuție acuzațiile privitoare la amestecul rușilor în procesul electoral american, dar, când Putin le-a respins, a dat înapoi și s-a concentrat doar pe acordul că în viitor nu vor avea loc asemenea intervenții[21].

Cum Ucraina era mărul discordiei, nu a mai vorbit despre ea după aceea. Trump parcă ar fi considerat că făcuse destul cu discursul său din Polonia. Nu e de mirare că mass-media rusească, și nu numai posturile de

televiziune favorabile lui Putin, a prezentat întâlnirea ca pe un triumf al lui Putin. Putin nu a jubilat la conferința sa de presă, dar a subliniat că el și Trump căzuseră de acord să formeze un grup de lucru pentru a soluționa problemele litigioase. Spațiul cibernetic era un subiect fierbinte, iar cei doi au admis că era necesar un cadru al neamestecului reciproc. Întrebat despre Trump, el a spus:

> În ce privește relațiile personale, cred că ele au fost stabilite. Nu știu cum sună asta, dar am să vă spun cum văd eu lucrurile. E o mare diferență între Trump de la TV și persoana reală. Este un om cu picioarele pe pământ, care judecă absolut, absolut competent cu cine stă de vorbă, face rapid o analiză și dă răspunsul la chestiunile de pe agendă sau la orice alte chestiuni care apar în cursul discuției. Din acest motiv cred că, dacă vom merge mai departe și vom construi relații pornind de la conversația noastră de ieri, putem fi siguri că vom fi capabili să revenim, chiar dacă numai parțial, la nivelul de interacțiune de care avem nevoie[22].

Fără să renunțe la scepticismul său anterior, Putin era încântat de cum îl găsea pe Trump.

Secretarul de stat Rex Tillerson a preferat să urmeze linia anunțată de Trump în Polonia, astfel că pe 9 iulie 2017 a plecat de la Summitul G20 la Kiev. La întâlnirea cu președintele Petro Poroșenko a declarat că Rusia trebuia să refacă „integritatea teritorială” a Ucrainei înainte ca Statele Unite să ia în calcul posibilitatea unei îmbunătățiri fundamentale a relațiilor cu Kremlinul[23]. Senzația că administrația Trump era prost organizată, aproape haotică, a devenit tot mai pregnantă. Tillerson fusese ales tocmai pentru că era deschis față de reconcilierea cu Rusia – în 2013 primise Ordinul Prieteniei de la Putin pentru activitatea depusă pentru ExxonMobil în parteneriat cu Rosneft. Dar, ca secretar de stat, el a demonstrat la Kiev că nu era un om de care Rusia să poată profita cu ușurință. La fel de reticenți în a-i face pe plac lui Putin erau și secretarul de la Apărare James Mattis, consilierul pe probleme de securitate națională H.R. McMaster și șeful Administrației Prezidenţiale John Kelly; ei au devenit cunoscuți ca „adulții” care încercau să-l descurajeze pe

Trump atunci când opțiunile sale păreau să fie în conflict cu interesele Americii și ale aliaților săi.

Liderii ruși au fost dezamăgiți de această răcire a relațiilor politice. Îngrijorarea lor a crescut a doua zi, pe 10 iulie 2017, când Poroșenko s-a întâlnit cu secretarul general al NATO, Jens Stoltenberg, și i-a transmis că țara sa își propunea ca până în 2020 să îndeplinească toate condițiile pentru a deveni membră a alianței. Stoltenberg l-a susținut, solicitând Rusiei să-și retragă trupele din estul Ucrainei. Un sondaj de opinie ucrainean din iunie 2017 arăta că politicile lui Poroșenko erau larg susținute de populație. Statutul de membru NATO devenise un obiectiv susținut de 69% dintre ucraineni, față de 28% în 2012. Poroșenko a recunoscut că intrarea oficială a ucrainenilor în alianță nu putea avea loc mai devreme de câțiva ani, însă intenția lor de a-și concentra eforturile în această direcție era mai clară ca niciodată. Sarcinile pe care le aveau de îndeplinit erau imense, implicând reforme fundamentale pentru eliminarea corupției și impunerea statului de drept. Țările-candidate aveau de asemenea obligația de a-și rezolva în prealabil disputele internaționale – o sarcină deloc ușoară atâta vreme cât trupele rusești rămâneau pe teritoriul ucrainean[24].

Pe 25 iulie 2017, Kurt Volker, trimisul special al Statelor Unite pentru demersurile în vederea încetării luptelor din estul Ucrainei, a anunțat că Washingtonul se gândea să livreze armament letal trupelor ucrainene, deși se lua în considerare doar echipamentul de apărare. Chiar și așa, aceasta avea să crească sprijinul american împotriva Rusiei. Volker a respins ideea că măsura ar putea provoca represalii din partea Rusiei: „În primul rând, rușii sunt deja în Ucraina și sunt deja bine înarmați. Acolo sunt mai multe tancuri rusești decât [tancurile existente] în Europa Occidentală”. Președintele Poroșenko ceruse de multă vreme rachete antitanc Javelin, pentru a putea contracara superioritatea militară a Rusiei[25].

În aceeași lună au apărut numeroase dezvăluiri despre contactele dintre reprezentanții Kremlinului, oficiali sau informali, și echipa de campanie electorală a lui Trump. Familia Trump și apropiații ei nu erau dispuși să recunoască, dar presiunile atât din partea Congresului și a Senatului, cât și a presei nu au încetat. Un val de controverse a izbucnit când, în mod neașteptat, Donald Trump Jr. a recunoscut că în vara anterioară se întâlnise cu un avocat rus care se oferise să-i furnizeze informații de natură să afecteze imaginea lui Hillary Clinton. Aproape nimeni nu se mai îndoia că autoritățile ruse interveniseră pe ascuns și radical în procesul electoral general din Statele Unite; acum toată lumea voia să afle despre complicitatea echipei lui Trump și în special a lui Trump însuși. Era din ce în ce mai clar că ruși apropiați Kremlinului interveniseră în politica internă americană, la fel cum se putea demonstra că o făcuseră în unele țări europene pentru a ajuta politicieni dispuși să susțină obiectivele Rusiei. Candidatul Trump era persoana publică din Statele Unite care corespunsese perfect acestui profil.

Treptat, președintele Trump s-a văzut obligat să ia precauții suplimentare împotriva invaziei militare rusești. El a susținut fără șovăială decizia NATO de a trimite trupe în Polonia și țările baltice. Când a vizitat Estonia, în iulie 2017, vicepreședintele Mike Pence a promis un sprijin ferm din partea Americii; când a mers în Georgia, a criticat dur Rusia pentru că menținea trupe în Osetia de Sud, care, potrivit dreptului internațional, era în continuare teritoriu georgian. Pe 2 august 2017, Trump a acceptat, fără prea multă grație, inevitabilul și a semnat proiectul de lege al Senatului referitor la aplicarea unor sancțiuni economice împotriva Rusiei. Statele Unite erau angajate acum într-un război comercial total. Pe 24 august 2017, trupe britanice și americane au participat la parada militară de la Kiev dedicată Zilei Independenței Ucrainei. Era un semn al hotărârii Americii de a susține cauza antirusă.

Discuțiile strategice dintre Rusia și America referitoare la forțele lor nucleare au încetat în mandatul lui Obama și nu au mai fost reluate. În schimb, Trump a accelerat programul de dezvoltare a rachetelor nucleare; Putin era deja angajat într-o direcție similară. Amenințările reciproce continue dintre Statele Unite și Coreea de Nord au întărit opinia liderilor politici ai lumii că deținerea de focoase nucleare asigura oricărei țări o poziție de autoritate în relațiile internaționale. Nici Trump și nici Putin nu și-au exprimat dorința de a-și reduce forțele. Într-o conferință ținută la Academia Militară a Statului-Major pe 23 martie 2017, Lavrov a declarat că reducerile succesive ale depozitelor de arme nucleare ale Rusiei și Americii erau suficiente; acum, a susținut el, obiectivul trebuia să fie doar stabilitatea strategică[26]. Implicația este că Moscova și Washingtonul trebuie să cadă de acord asupra unei agende realiste, în condițiile în care viziunea unei „lumi libere de arme nucleare" exprimată de Ronald Reagan și Mihail Gorbaciov la sfârșitul anilor '80 s-a pierdut. Pe 1 martie 2018, în discursul său anual în fața Adunării Federale, Putin s-a lăudat cu armele nucleare produse de Rusia.

Pe 20 martie 2018, exact în momentul în care relațiile ruso-americane păreau să fi înghețat definitiv, Trump i-a telefonat lui Putin pentru a-l felicita cu ocazia realegerii sale ca președinte. Nu a făcut nicio aluzie la incorectitudinea întregului proces electoral sau la recenta afacere Skripal. A spus că au vorbit despre Siria, Coreea de Nord, Ucraina și controlul armelor și că au căzut de acord asupra necesității unui summit în formulă completă care trebuia organizat cât mai curând[27].

Otrăvirea lui Skripal dusese la sancțiuni economice suplimentare din partea britanicilor și expulzarea câtorva ofițeri de informații ruși de la ambasada din Londra. Trump a fost deosebit de reticent în legătură cu aceste evenimente, însă administrația sa a susținut poziția britanică. Steven Mnuchin, secretarul Trezoreriei, a consolidat regimul sancțiunilor americane, menționând nu numai Salisbury, ci și estul Ucrainei și Siria.

Câtorva magnați care prosperaseră în timpul mandatelor lui Putin, printre care Oleg Deripaska, Viktor Vekselberg, Aleksei Miller și Suleiman Kerimov, li s-a refuzat dreptul de a face împrumuturi bancare în Statele Unite, cu consecințe inevitabile pentru tranzacțiile lor financiare de pe alte piețe străine. Au fost vizați de asemenea 17 înalți funcționari guvernamentali și 12 companii. Impactul a fost imediat. Corporația Rusal a lui Deripaska, cel mai mare producător de aluminiu din Rusia, a pierdut rapid 70% din valoarea acțiunilor sale tranzacționate la bursa din Hong Kong[28].

Diferența față de sancțiunile din 2014 este izbitoare. Obama le-a introdus printr-o lege, în vreme ce Trump a vrut o înțelegere cu Putin, nu o confruntare, astfel că legea adoptată de Senat în 2017, sărind peste nevoia de a consulta Casa Albă, a fost în măsură să mărească daunele aduse economiei rusești indiferent de dorințele lui Trump. Serghei Lavrov a numit-o „genocid prin sancțiuni”[29].

În mai 2018, Marea Britanie a adoptat o lege pentru a sancționa spălarea de bani, încurajând presa să pună întrebări despre implicarea marilor firme de avocatură și contabilitate în facilitarea pătrunderii firmelor rusești în City of London. Impactul asupra „oligarhilor” a fost minim, dar Roman Abramovici, patronul clubului de fotbal Chelsea, a întâmpinat dificultăți când a vrut să obțină o viză normală de intrare din Rusia, ceea ce l-a determinat să depună cerere pentru cetățenia israeliană, însă nici acest lucru nu l-a ajutat să-și desfășoare afacerile în mod regulat de la sediul său din Londra. În septembrie, cererea sa referitoare la dreptul de rezidență într-o stațiune de schi elvețiană a fost refuzată în urma unei adrese a poliției în care se spunea că reprezintă o amenințare pentru securitatea națională. În alte părți ale Europei, banii rușilor erau încă bine primiți, iar la Londra marile afaceri rusești și intermediarii lor au continuat să prospere. Chiar dacă nicio companie sau persoană din Rusia

nu a fost acuzată de vreo infracțiune, cel puțin parlamentul britanic începuse un proces de examinare a surselor averilor nejustificate[30].

Intenția Rusiei a fost să riposteze cu contrasancțiuni, iar un proiect de lege întocmit în acest scop urma să fie supus atenției Dumei. A fost însă retras în ultimul moment, deoarece Putin a constatat că se confrunta cu o urgență economică. De data aceasta nu avea să fie vorba de măsuri antiamericane. Se zvonea că Trump i-ar fi spus că administrația sa nu intenționa să intensifice din nou regimul de sancțiuni și că el și Putin aveau să se viziteze reciproc în cele două capitale. Deși șansa ca disensiunile dintre Moscova și Washington să înceteze era infimă, Putin a renunțat la atitudinea agresivă.

Mult așteptatul summit dintre Trump și Putin a avut loc la Helsinki în iulie 2018. A fost cel mai discret summit din istorie. Nu au existat transcrieri ale conversațiilor, deoarece la întâlniri au fost de față doar interpreții. La sfârșitul întrevederii, niciunul nu a spus prea multe. Partea americană și-a menținut această atitudine, alimentând suspiciunile că Trump făcuse angajamente despre care prefera să nu vorbească și concesii cu privire la Crimeea, estul Ucrainei și Siria. Rușii au prezentat summitul ca pe o victorie națională. Spre deosebire de Departamentul de Stat american, ambasadorul rus la Washington, Anatoli Antonov, a dezvăluit ce se întâmplase între cei doi președinți. Potrivit acestuia, au avut discuții fructuoase despre cooperarea economică, amestecul rușilor în alegerile americane și sistemul de apărare antirachetă al Americii. Alte subiecte abordate au fost Siria, reducerea rachetelor cu rază scurtă și medie de acțiune, neproliferarea armelor nucleare, încercarea Iranului de a obține arme nucleare și trecerea conductelor de gaz rusesc prin Ucraina[31].

Antonov a relatat doar despre ce se discutase, nu și despre acordurile la care ajunseseră cei doi președinți. În postarea sa de pe Twitter din 19 iulie, Trump s-a arătat mai vorbăreț, fără să ofere însă mai multe informații: „Summitul cu Rusia a fost un mare succes, cu excepția

adevăratului dușman al poporului, Media de Fake News… Există multe răspunsuri la aceste probleme", a adăugat el, „unele ușoare, altele grele… însă toate pot fi rezolvate!". Aceasta nu a mulțumit însă Congresul, care a luat în discuție posibilitatea de a-l convoca pe interpretul lui Trump pentru a dezvălui conținutul conversației.

În 2018 nu a mai avut loc niciun summit, iar vizita lui Putin la Washington a fost amânată: Trump nu putea să ignore opinia publică. Cu toate acestea, a făcut alte lucruri care au încântat Kremlinul, în special în decembrie, când a dezvăluit planul său de retragere a trupelor americane din Siria și Afganistan. Conducerea de la Moscova a fost de asemenea mulțumită că relațiile dintre America și China s-au înrăutățit după ce Trump a introdus taxe comerciale în martie, pentru a-i presa pe chinezi să-și reducă propriile lor tarife și pentru a proteja drepturile de proprietate intelectuală. Deși semnele că puterea globală a Americii slăbea îl linișteau întru câtva pe Putin, sancțiunile economice americane provocau în continuare probleme. La alegerile pentru Camera Reprezentanților din noiembrie 2018, Partidul Democrat a obținut majoritatea, spulberând speranțele lui Trump de a pune capăt anchetei lui Mueller cu privire la legăturile dintre echipa Trump și ruși. Șeful de campanie Paul Manafort, avocatul Michael Cohen și fostul consilier pe probleme de securitate națională Michael Flynn au fost găsiți vinovați că au făcut declarații false, iar afirmația lui Trump că nu a primit niciun fel de ajutor din partea autorităților ruse era tot mai mult pusă sub semnul întrebării. Acuzațiile că în 2016 au existat înțelegeri secrete între Trump și Putin au continuat, iar democrații din Congres nu erau singurii care suspectau că Putin îl avea cu ceva la mână pe Trump. Legăturile ruso-americane nu fuseseră niciodată atât de disputate.

Putin a rămas fidel propriei sale linii în materie de politică externă și a făcut o serie de schimbări în administrația sa. În martie 2018, Mike Pompeo l-a înlocuit pe Rex Tillerson la Departamentul de Stat, iar John

Bolton l-a înlocuit pe H.R. McMaster în funcția de consilier pe probleme de securitate națională; în decembrie, James Mattis și-a dat demisia de la Departamentul de Apărare și John Kelly a plecat din fruntea Administrației Prezidențiale. Nou-veniții nu erau însă la ordinele lui Trump – mai ales Bolton pusese presiune pe liderii ruși decenii la rând. Totuși, nu toate veștile au fost proaste pentru Kremlin. În ianuarie 2019 a fost luată decizia de ridicare a sancțiunilor impuse corporației Rusal și altor companii deținute de Oleg Deripaska[32]. Acesta a fost rezultatul lobby-ului făcut de Deripaska, dar și al nemulțumirii întreprinderilor americane care suferiseră din cauza scăderii importurilor de aluminiu. Mai mult decât atât, administrația Trump a urmat exemplul Kremlinului, încercând să discute cu talibanii din Afganistan[33]. Trump și-a reiterat dorința de a retrage trupele americane din Irak și de a evita „războaiele stupide”[34].

În martie 2019, Trump a primit vestea îmbucurătoare că ancheta lui Mueller se încheiase cu recomandarea de a nu mai fi înaintate noi puneri sub acuzare pentru înțelegeri secrete cu autoritățile ruse în timpul campaniei pentru alegerile prezidențiale din urmă cu trei ani. Triumfător, președintele american i-a acuzat pe numeroșii săi acuzatori că porniseră o vânătoare de vrăjitoare împotriva lui[35].

Chiar dacă Kremlinul nu putea fi mulțumit, Putin avea motive de veselie. În discursul ținut în fața Adunării Federale în februarie 2019, el s-a mândrit cu realizările naționale. A declarat că guvernul plătise datoriile externe în așa fel încât să poată achita ceea ce rămânea din propriile sale rezerve dacă avea să fie nevoie. A anunțat că în anul anterior Fondul Naţional pentru Bunăstare fusese capabil să contribuie substanțial la bugetul de stat. A avertizat că, dacă pe continentul european aveau să fie reinstalate rachete nucleare cu rază scurtă sau medie de acțiune, Rusia le va aduce înapoi pe ale ei[36]. Fără a-i numi pe americani principalul inamic sau rival, a spus cât se poate de răspicat că Rusia poate face față oricărei

provocări. Și a continuat să facă el însuși provocări. În martie 2019, o mică divizie militară rusă a fost trimisă în Venezuela pentru a ajuta regimul lui Maduro care se clătina. Ani la rând, Maduro și Trump se acuzaseră reciproc, iar gestul lui Putin era un semnal pentru Statele Unite că Rusia avea capacitatea de a interveni în Americi la fel cum făcuseră Statele Unite în Ucraina.

Trump a cerut Rusiei să-și retragă trupele. Autoritățile ruse au fost încântate să le spună americanilor să nu se amestece în Venezuela. Armonia dintre Trump și Putin nu mai putea fi considerată de la sine înțeleasă. Restul lumii se uita și aștepta.

28

Alegeri: Rusia și Occidentul

Rusia este o democrație pipernicită, malformată din pântece și maltratată după naștere. Poporul său are o influență neglijabilă în ceea ce privește persoana care va ocupa funcția de președinte, premier sau ministru. Serviciile de securitate își plasează propriii angajați în posturi oficiale în întreaga structură politică și economică. Statul rus îi elimină pe cei care se opun în mod serios grupului de la conducere prin metode care merg de la excluderea electorală până la asasinat. Instituțiile parlamentare au fost neutralizate și își exercită autoritatea doar atunci când diviziunile interne ale conducerii se transformă în bătălii facționale în Duma de Stat. Tribunalele sunt subordonate conducătorilor. Mecanismul vertical de comandă a fost reconstruit din ruinele URSS-ului. Este adevărat că ordinele Kremlinului sunt ignorate adeseori, la fel cum erau în epoca sovietică, dar, când își concentrează eforturile asupra unor obiective particulare, administrația Putin poate călca în picioare opoziția. Mândria națională este trâmbițată în permanență. Sportul și divertismentul – la fel ca puterea militară exercitată dincolo de granițele rusești – sunt folosite ca mijloace de distragere a atenției. Sunt promovate patriotismul, religia și valorile sociale tradiționale. Vladimir Putin este prezentat ca întruchiparea a tot ceea ce are Rusia mai bun.

El și asociații săi se laudă că i-au înlăturat de la putere pe „oligarhii” abonați la averea statului, lucru ce ne aduce aminte de *Ferma animalelor* a lui George Orwell, în care imediat ce porcii revoluționari scapă de domnul Jones, fermierul detestat, încep să o facă ei pe stăpânii celorlalte animale, îmbrăcându-se în veșminte scumpe și ghiftuindu-se cu mâncare și vinuri alese. Cei numiți de Putin în funcții politice înalte au profitat din plin de beneficiile poziției lor și au cultivat relații reciproc avantajoase cu acei „oligarhi” care s-au supus cerinței de a nu se mai amesteca în politică. Cei puternici și-au asigurat puterea prin metode lipsite de scrupule. Serviciile secrete au acționat cu impunitate, nefiind supuse controlului guvernamental sau parlamentar. Treburile murdare au fost lăsate în seama grupurilor infracționale. Clasa politică și-a transmis privilegiile familiilor și prietenilor. Conturi bancare grase au fost deschise în străinătate, inclusiv conturi offshore în Insulele Cayman. Elveția și Riviera franceză au devenit destinații de vacanță pentru bogătașii ruși, iar Londra era oficiul său extern pentru spălare de bani, unde avocați, contabili și unii politicieni britanici făceau bani ca înlesnitori ai afacerilor din est.

Puterea economică rusească a crescut direct proporțional cu veniturile tot mai mari din vânzările de hidrocarburi, iar faptul că Moscova și-a recâștigat încrederea în sine și-a pus amprenta asupra comportamentului său dincolo de granițe. Serviciile secrete rusești au fost acuzate de asasinarea lui Aleksandr Litvinenko și de atacul cibernetic din 2007 care a afectat Estonia și alte țări din vest. În 2008, armata și forțele aeriene rusești au invadat Georgia.

În 2014, Crimeea a fost ocupată și anexată. Acest lucru a fost urmat de intervenția armată din estul Ucrainei, care continuă și astăzi, în condițiile în care Rusia trimite în secret soldați și echipamente militare pentru a se confrunta cu forțele armate ucrainene. Armata rusă s-a implicat în războiul civil sirian pentru a salva administrația Assad, iar Rusia s-a plasat

în tabăra opusă Statelor Unite. Kremlinul s-a amestecat în politica Uniunii Europene, finanțând substanțial partide ce căutau să-i slăbească unitatea și să-i împiedice expansiunea. Hackeri și firme de IT din Rusia au perturbat desfășurarea alegerilor prezidențiale americane din 2016. Când puterile occidentale au recurs la represalii economice, Putin a consolidat parteneriatul Rusiei cu Republica Populară Chineză. Îndemnând la multipolaritate în politica internațională, el și-a orientat eforturile din politica externă spre contestarea puterii globale americane. Activitatea sa a fost canalizată într-o singură direcție generală, chiar dacă a inclus o serie de mișcări improvizate.

Cu toate că își face planul dinainte, Putin a fost luat prin surprindere adeseori de reacții neașteptate. Bush și Obama au avut o reacție moderată față de războiul din Georgia, în vreme ce Obama a fost dur în privința anexării Crimeei și a devenit și mai dur. Gândirea în perspectivă a lui Putin este lipsită de flexibilitatea cerută de cursul evenimentelor.

Regimul său nu e unul în alb și negru, ci e mai degrabă pestriț. Dezordinea din anii ’90 a fost depășită. Vechea presă, noul internet și încă și mai noile social media și-au păstrat o libertate limitată. Dreptul la viață privată nu e doar formal, ci e o realitate. Rușii continuă să călătorească în străinătate și să urmărească posturi străine de radio și televiziune ca niciodată în istoria lor. Toleranța religioasă este valabilă pentru principalele credințe ale țării. Educația, știința și tehnologia sunt promovate. Proprietatea personală este respectată în tribunale atâta vreme cât marii politicieni și oameni de afaceri nu au nicio miză în proces. Capitalismul înflorește. În fiecare oraș există întreprinzători care își desfășoară activitatea. Rusia este integrată în sistemul economic global.

Unii spun că ar trebui mai degrabă să salutăm decât să criticăm transformările din Rusia. Majoritatea analiștilor, cel puțin din Occident, nu sunt atât pro-Kremlin, cât anti-anti-Kremlin. Ei invocă prejudecățile occidentale, arătând că democrațiile recunoscute din Europa, America de

Nord și Asia au avut nevoie de multă vreme pentru a fi consolidate și sunt încă departe de a fi expresia perfectă a voinței populare. Rusia a avut cel mai îndelungat regim totalitar dintre toate țările și, inevitabil, a moștenit o serie de probleme din comunism care necesită mulți ani pentru a-și găsi rezolvarea. Fiecare țară, desigur, își are istoria și înclinațiile proprii, iar poporul rus nu este dispus să accepte un tipar făcut de alții pentru circumstanțele lor specifice. Unul dintre beneficiile decomunizării este că Rusia își poate alege noul mod de viață. Gruparea anti-anti-Kremlin conține o serie de admiratori ai lui Putin. De ce, se întreabă ei, oamenii nu recunosc realizările înfăptuite sub conducerea sa în contextul unor dificultăți extraordinare?

Astfel de întrebări se bazează de obicei pe negarea faptului că extinderea NATO în țările-satelit ale URSS a fost o decizie morală sau rațională, pe teoria că fiecare mare putere își asigură o zonă de influență în statele învecinate. Rusia, spre deosebire de Ucraina sau Kazahstan, mai spun ei, a moștenit de la Uniunea Sovietică arsenalul său de arme nucleare și deține cele mai mari forțe armate convenționale din Europa. Este imprudent, conchide gruparea anti-anti-Kremlin, să apuci ursul de coadă.

Cu siguranță, criticile se îndreaptă preponderent în direcția Rusiei, chiar dacă coloniile penale ale Chinei sunt mult mai brutale. China și-a aservit presa, internetul și social media, iar Partidul Comunist Chinez monopolizează puterea, însă discuțiile occidentalilor se concentrează asupra inechităților rusești. În mod evident, este implicat un grad de rasism, deoarece, comparativ cu rușii, așteptările sunt mai mici în privința chinezilor. Dar nu numai străinii aplică un standard diferit Rusiei. Liderii ruși înșiși au declarat adeseori că Rusia este în mod esențial o țară europeană. Gorbaciov visa la o „casă comună europeană”; Elțîn a renunțat pentru o vreme să mai vorbească de „Occident”, deoarece voia ca lumea să nu se mai gândească la Rusia ca la un outsider. Inițial, Putin a susținut

la rândul său că Rusia face parte din cultura europeană, dar atașamentul lui față de „valorile europene” a devenit din ce în ce mai slab. Politica europeană însăși a suferit schimbări: în Polonia și Ungaria procedurile democratice și ordinea de drept au fost zguduite din temelii. Pe măsură ce valorile și tradițiile „europene” au devenit obiectul unor controverse, Rusia nu a mai părut atât de aparte pe cât fusese cândva, iar administrația Putin continuă să se arate mândră de „civilizația”, valorile și practicile sale idiosincrasice.

Când această mișcare de despărțire de Occident a luat amploare, liderii de la Kremlin au pus accent pe multipolaritate ca un mod de a contracara presupusa ambiție a Americii de a domina lumea ca singura hiperputere. Contestarea „hegemoniei” americane de către Rusia a fost intens promovată ca fiind oportună și justificată. Însă nicio mare putere a lumii nu a dus o politică externă imaculată în ultimul sfert de secol, iar Statele Unite nu fac excepție. Acestea fiind spuse, acuzațiile aduse Americii referitoare la modul în care a tratat Rusia sunt exagerate.

Cu toate că Gorbaciov primise unele asigurări verbale cu privire la o Germanie reunificată, o asemenea claritate nu a existat când a fost vorba despre ce trebuia să se întâmple în fostul URSS și în fostele țări comuniste din estul Europei. Pe parcursul anilor ’90 a izbucnit o furtună de evenimente neprevăzute, iar NATO și Uniunea Europeană și-au început expansiunea spre est. Puterile occidentale au fost atrase în vârtejul războaielor din mai multe părți ale vechii Iugoslavii. Forțele NATO conduse de americani au desfășurat un bombardament aerian asupra Belgradului pentru a-i scăpa pe albanezii majoritari din Kosovo de persecuțiile etnice înfiorătoare, iar într-un final s-a ajuns la concluzia că independența acestui teritoriu era singura cale de rezolvare a problemei. Dar, când întreabă care e diferența dintre situația din Kosovo și ce a făcut el mai târziu în Crimeea, Putin ignoră diferența evidentă că Bill Clinton nu a ocupat și anexat Kosovo: America are în continuare cincizeci de state

și Kosovo nu se numără printre ele. Acuzațiile aduse de ruși nu se opresc aici, dar chiar dacă rușii sunt oarecum îndreptățiți să spună că sancțiunile economice din vremurile sovietice au fost menținute până în secolul XXI, noile sancțiuni au fost o reacție la ororile petrecute în mandatul lui Putin și ele nu ar fi fost aplicate dacă statul rus s-ar fi comportat mai bine.

În ce privește ideea că America a fost responsabilă pentru revolta separatistă cecenă sau că Occidentul a jucat rolul de moașă la nașterea „oligarhilor" ruși din afaceri, aceasta nu este decât o modalitate prin care Kremlinul pasează responsabilitatea pentru ce s-a întâmplat în Rusia după prăbușirea comunismului. Rușii sunt cei care și-au creat majoritatea problemelor. Putin este neconvingător când pune toate relele în cârca străinilor.

Purtătorii de cuvânt ai Rusiei răscolesc analele istoriei în căutare de dovezi ale păcatelor Americii, NATO și Occidentului, dar nu-și pun întrebarea de ce vecinii lor se tem și sunt în continuare suspicioși față de patria lor. Suprimarea libertății naționale care s-a petrecut după 1945 în toată Europa de la est de Elba este încă vie în memoria națiunilor respective. Chiar dacă Putin are dreptate când spune că și rușii au suferit alături de celelalte popoare sovietice, Rusia a fost cea care a impus cu brutalitate regimul comunist în Europa Centrală și de Est. Iar guvernul rus încă susține ideea că are drepturi senioriale asupra regiunii. Țările din Europa Centrală și de Est au stat la coadă nerăbdătoare să intre în NATO și Uniunea Europeană: ele nu au fost incluse cu forța de Statele Unite. Îngrijorările lor au părut justificate când, sub Putin, a fost sistată furnizarea de gaze pentru Ucraina și Estonia a căzut victimă unui atac cibernetic la scară națională.

Investițiile economice occidentale au fost mai reduse în Rusia decât în țările de la granițele vestice ale acesteia, iar vina pentru acest lucru o poartă în principal liderii de la Kremlin, care nu au instituit o ordine de drept bazată pe responsabilitate juridică. Sancțiunile economice

internaționale nu sunt principalul motiv pentru care economia Rusiei nu a reușit să-și realizeze pe deplin potențialul – și, în orice caz, Rusia a făcut față destul de bine dificultăților specifice create de sancțiuni după Magnițki, Crimeea și Salisbury. Dar, când politicienii ruși scoteau în evidență istoria atacurilor economice occidentale, nu aminteau deloc rolul pe care ei îl jucaseră în provocarea acestora și ignorau complet daunele generate de eșecul lor în a institui statul de drept.

Comportamentul rușilor în afacerile internaționale s-a înrăutățit decisiv după revenirea lui Putin la președinție în 2012. Disponibilitatea de a face compromisuri în relația cu America a dispărut din nou. Anul 2014 a marcat un alt punct de răscruce, iar anexarea Crimeei și atacarea estului Ucrainei au confirmat faptul că Rusia nu mai putea pretinde că este victima unor răufăcători din afară, câtă vreme ea însăși făcea un asemenea rău unui vecin vulnerabil. Intervenția militară din Siria a întărit imaginea stereotipă de urs fioros și imprevizibil. La fel și serviciile rusești care au spart conturile de e-mail ale Partidului Democrat în preajma alegerilor prezidențiale americane din 2016. Amestecul în politica europeană era practicat pe scară largă și dirijat sistematic în favoarea partidelor ostile unității europene. În Siria, Rusia l-a sprijinit pe Bashar al-Assad și a trecut cu vederea folosirea armelor chimice și alte atrocități împotriva forțelor și a orașelor rebele. Activitățile subversive mascate, dar și puterea militară directă au fost activate de la Marea Nordului până la Mediterana.

Alți candidați la funcția de președinte ar fi acționat diferit – sau cel puțin ar fi încercat. De la Kasianov și Nemțov până la Navalnîi, s-ar fi ajuns probabil la o guvernare a Rusiei și o abordare a Occidentului mai puțin dure, dacă aceștia ar fi reușit să amenințe eficient poziția lui Putin. În schimb, între 2008 și 2012 țara a cunoscut un interludiu călduț sub Medvedev, care a venit cu promisiuni de reformă, din care puține au fost înfăptuite și încă și mai puține au rezistat după ce s-a întors Putin la președinție.

Putin și-a reimpus politica internă și externă într-un format consolidat. Fusese întotdeauna un om independent, sau cel puțin unul modelat de experiența lui KGB-istă, și nu era singur. În anii ’90, în administrația locală a Sankt-Petersburgului și a altor mari orașe se aflau mai mulți foști ofițeri de securitate. Acest grup împărtășea frustrările multor funcționari publici, înfuriați de „oligarhii” din afaceri care se comportau ca la ei acasă în mediul politic rusesc. Instabilitățile și nedreptățile din societate au provocat nemulțumire în rândul populației și exista o dorință generală ca Rusia să revină în centrul afacerilor internaționale. Acesta a fost mandatul neoficial pe care Putin l-a primit în 2000, când a devenit pentru prima oară președinte. El și susținătorii săi au fost inițial interesați să testeze posibilitatea unei acomodări reciproce cu America, dar nu a avut nici cea mai mică intenție să permită vreo provocare serioasă la adresa puterii lor de acasă. Pe măsură ce prețurile la hidrocarburi au crescut și Rusia a ajuns la stabilitate bugetară, au putut să întoarcă spatele puterilor occidentale. Iar această decizie a fost întărită de „revoluțiile colorate” care au avut loc în Ucraina și alte state vecine în 2003-2004. Democrația și statul de drept nu au fost niciodată pe agenda reală a lui Putin – și situația nu urma să fie diferită indiferent ce ar fi făcut Occidentul.

În interiorul administrației Putin, ideile se osificau, reflectând mentalitatea postimperială, post-superputere a Rusiei. Erau puse în evidență beneficiile unui stat puternic, bazat pe ordine și aflat sub control central. Naționalismul a fost accentuat. A fost stimulată credința religioasă, în special creștinismul Bisericii Ortodoxe Ruse. A fost proclamată unicitatea valorilor rusești – inclusiv noțiunea unei civilizații rusești distincte. A fost promovat conservatorismul social. Dreptul Rusiei de a influența statele din vecinătate a fost reafirmat, culminând cu acțiunea armată din Crimeea și estul Ucrainei. În numele Rusiei, Putin și-a asumat bucuros rolul celui care tulbură apele în politica globală. A dat cu piciorul șanselor de a înlătura dușmănia din relațiile Rusiei cu

Occidentul. Rezultatul este că niciun lider occidental – cu excepția evidentă a lui Donald Trump, și chiar și el este departe de a fi un caz clar – nu-i va mai acorda vreodată încredere. Sentimentul este probabil reciproc – un lucru pe care Occidentul tinde să-l ignore –, deoarece Putin a decis că nu se poate baza pe Statele Unite că vor respecta orice compromis cu care el ar putea fi de acord[1]. Deși președintele Trump a cerut reconcilierea cu Rusia, administrația sa – și „statul profund" american – a mers adeseori în direcția opusă. Indiferent cine este președinte în America și în Rusia, persistă presiuni care despart cele două țări, iar Rusia are prea puțin de oferit ca America să fie tentată să-și relaxeze poziția.

Consecința nefericită în viitorul imediat va fi probabil că suferința Ucrainei va continua, la fel și pericolele care o pândesc. Pentru a se ajunge la o încetare a luptelor, e nevoie de acorduri ferme care să prevadă penalități realiste. Securitatea europeană trebuie să fie o condiție prealabilă în orice negociere. Situația pare cu atât mai sumbră cu cât nici Putin și nici echipa sa nu par dispuși să aleagă un succesor care să reducă autoritarismul acasă sau turbulențele provocate afară. Naționalismul a fost înscris în codul Kremlinului: viziunea lui Putin trebuie să atragă masele dacă e să rămână un bun de preț pentru administrația sa. Totuși, Rusia nu este singura țară în care sentimentele naționale înflăcărează populația. Poporul ucrainean, în vasta sa majoritate, urăște Kremlinul pentru ce i-a făcut țării sale. Acțiunile lui Putin începând din 2014 au avut efectul neprevăzut de a face aproape imposibil să câștige cineva președinția ucraineană fără a ataca pretențiile cvasi-imperiale ale Rusiei. Între timp, administrația lui Petro Poroșenko a pierdut încrederea populației pentru că nu a reușit să elimine corupția și frauda. Împotriva sa, la senzaționalele alegeri prezidențiale din aprilie 2019, a candidat popularul actor și comic Volodimir Zelenski. Asemenea lui Poroșenko, era decis să-l înfrunte pe Putin, dar a promis de asemenea să pună capăt corupției masive. Zelenski

a obținut o victorie electorală răsunătoare, în ciuda faptului că a refuzat să vină cu un program de politici practice. La venirea la putere, a declarat cu emfază că Ucraina, spre deosebire de Rusia, era o țară liberă, în care alegerile, mass-media și internetul erau libere[2].

În vreme ce sarcina de a curăța grajdurile lui Augias din viața publică ucraineană s-ar putea dovedi peste puterile lui Zelenski, exemplul Ucrainei de politică deschisă îi face pe liderii de la Kremlin să se teamă că ar putea fi preluat de Rusia. Este o situație plină de pericole pentru lumea mai largă, dar și de posibilități privind un oarecare grad de reconciliere dacă se profită de ocaziile ivite. Cu toate că Putin a respins cu încăpățânare îndemnurile de a renunța la politica sa externă de subminare, există două scenarii posibile în care Rusia și Occidentul ar putea să se reapropie, unul pozitiv și altul negativ. Orientul Mijlociu ar putea să devină un pericol atât de acut pentru pacea lumii, încât puterile occidentale ar ajunge să privească Rusia ca pe un intermediar bine-venit. O a doua posibilitate este ca dificultățile economice ale Rusiei să devină suficient de serioase pentru a-i determina pe liderii de la Kremlin să adopte o politică externă mai moderată.

Opțiunile Occidentului sunt limitate. Ar fi însă o greșeală din partea sa dacă ar abandona cerința refacerii integrității teritoriale a Ucrainei, care să includă Crimeea. Acesta nu este un motiv de război, nici măcar în viitor, dar problema Crimeei nu poate fi ștearsă cu buretele. Angajamentul Uniunii Europene și al NATO față de securitatea tuturor țărilor-membre trebuie să rămână de neclintit. Dacă pentru aceasta va fi nevoie de întăriri militare în țările din apropierea granițelor rusești, nu trebuie dat înapoi. De asemenea, trebuie să li se atragă foarte serios atenția autorităților ruse că orice atac cibernetic va fi urmat de represalii. Sancțiunile economice trebuie aplicate mai sistematic până când Rusia își va îmbunătăți comportamentul dincolo de granițele sale. Canalele de credit financiar și de transfer tehnologic trebuie să rămână disponibile pentru a spori

presiunile asupra Moscovei. Facilitățile rusești de spălare a banilor din City-ul londonez și din alte părți trebuie închise. Superbogătașii ruși din anturajul lui Putin trebuie să simtă serios lipsa banilor.

Prea des politicienii occidentali și-au îndreptat tirul acuzațiilor exclusiv asupra lui Putin. Cu toate că deține responsabilitatea ultimă pentru acțiunile grupului de la conducere, Putin este prizonierul ordinii care l-a adus la putere. Și, deși nu a făcut mare lucru pentru a reforma această ordine, nu trebuie să subestimăm dificultatea sarcinii. Mai mult, Putin nu știe și nu poate să știe în avans tot ceea ce fac autoritățile ruse. El este liderul unei echipe cu o strategie comună privind afacerile interne și externe, însă fiecare membru are propriile idei. Politicienii și oamenii de afaceri importanți ai Rusiei sunt combativi și ambițioși. Putin este unul de-al lor și trebuie să-și dovedească capacitatea în fața tovarășilor săi susținători ai unei politici naționaliste, autoritare. Dar el și echipa lui sunt de asemenea pragmatici și au dat dovadă de flexibilitate în trecut: în 2000-2003, Putin s-a arătat deschis la un compromis cu Occidentul, iar în 2008 Medvedev a deschis din nou unele uși. Guvernarea Rusiei nu urmează un model invariabil.

În interesul păcii și al stabilității, Rusia și Occidentul trebuie să-și mențină relațiile la toate nivelurile. Schimburile academice și culturale, ca și afacerile reprezintă legături utile. Sportul ajută, la fel ca muzica, schimburile între muzee și literatura. Media audiovizuale și site-urile web pot să transmită mesajul că oamenii trăiesc mult mai bine într-un stat de drept care respectă principiile liberei concurențe în politică și în afaceri. Însă hackerii ruși și distribuitorii de fake news au un avantaj în faptul că pot să atace alegerile democratice deschise. Indicația lui Obama ca măsurile punitive să fie aplicate discret, departe de ochii publicului a fost oarecum de înțeles, însă contraproductivă, deoarece, pentru ca ele să funcționeze, administrația Putin trebuie să plătească un preț evident pentru comportamentul său incorect. Conflictul internațional desfășurat prin

intermediul tehnologiei cibernetice este complex și periculos, dar nu toate acțiunile trebuie întreprinse din umbră.

Una dintre dificultățile Occidentului în relația cu Rusia este că liderii de la Kremlin controlează procesul electoral și canalele TV de știri. Politicienii occidentali trebuie să arate că măsurile lor ostile nu au ca țintă poporul rus, ci pe conducătorii săi și principalii lor asociați din politică, administrație și afaceri. Și, deși eforturile lor de a-i contracara pe Putin și Rusia Unită au fost lipsite de succes în cele din urmă, cu siguranță s-ar fi putut face mult mai mult. Trebuie făcut apel la propriul interes al poporului rus: majoritatea rușilor știu că este ceva în neregulă cu modul în care sunt guvernați, iar canalele de televiziune prin cablu, internetul și revistele occidentale pot să facă mai mult pentru a submina imaginea atent cultivată a politicilor, practicilor și privilegiilor oficiale. Ele pot de asemenea să se concentreze asupra activităților occidentalilor care-i ajută pe membrii echipei lui Putin și sunt complicii lor. Consultanții și reprezentanții așa-zișilor oligarhi trebuie să fie la rândul lor expuși; la fel și avocații și contabilii care-i protejează. Și iată un sfat modest, dar sincer: caricaturiștii, în loc să-l înfățișeze pe Putin ca pe un personaj omniscient și omnipotent, ar trebui să facă ceea ce le fac de regulă politicienilor – să ridiculizeze atât persoana lui, cât și acțiunile sale greșite. Nu este și nu va fi niciodată demiurgul politicii mondiale.

Schimbarea, când vine vorba de Rusia, va fi opera rușilor. Cei care se ocupă de imaginea lui Putin au reușit să mascheze fragilitățile grupului de la conducere, dar protestele de stradă continuă, în ciuda restricțiilor legale în creștere. Social media le permit criticilor să-și susțină cauza și să organizeze opoziția. „Revoluțiile colorate” din Ucraina și Georgia au avut loc atunci când furia populară produsă de corupție și opresiune a erupt, iar Kremlinul a înțeles foarte bine posibilitatea ca același lucru să se întâmple și în Rusia. Cu toate că, pentru a împiedica un asemenea rezultat, a fost întărit controlul autoritarist, în Rusia au supraviețuit libertăți care sunt de

neimaginat în China, Arabia Saudită sau Coreea de Nord. Nu este clar dacă rușii vor fi în stare să sfâșie cămașa de forță a politicii și să determine conducerea la Kremlin să introducă reforme. Problemele economice actuale, în pofida faptului că își au rădăcinile în politica oficială, nu au generat o criză a ordinii publice, iar asta înseamnă că sunt necesare probabil fisuri serioase în conducerea de la Kremlin pentru a se produce o schimbare politică radicală. Cu alte cuvinte, disensiunile trebuie să se transforme într-un conflict deschis, poate pe parcursul luptei viitoare pentru succesiune la Kremlin. În momentul de față, acest lucru pare improbabil, dar să nu uităm că în trecut statele autoritariste s-au dovedit a fi deosebit de predispuse la convulsii bruște, neprevăzute.

Consecința cultului politic al lui Putin și a stilului său dominator de conducere este că, pe măsură ce crește nemulțumirea oamenilor față de politicile oficiale, responsabilitatea sa personală ajunge să fie atent evaluată. Și nu e deloc de neconceput ca echipa sa să considere că este mai avantajos să se debaraseze de el și apoi să-i pună în cârcă toate relele din țară. Alternativ, îi poate oferi o retragere onorabilă, așa cum a obținut Elțîn de la Putin.

Liderii ruși și-au manifestat adeseori admirația pentru remarca făcută de lordul Palmerston în 1848 că Anglia [*sic*] nu avea aliați permanenți, ci numai interese permanente. Poziția Rusiei este ceva mai sumbră. La jumătatea secolului al XIX-lea, Marea Britanie avea aliați și clienți prietenoși. În anii ’90, rușii s-au trezit cu o moștenire grea: când Uniunea Sovietică a fost la apogeu, a avut mulți aliați în estul Europei, chiar dacă toți erau involuntari. Popoarele lor detestau stăpânirea rusă și considerau comunismul o ciumă rusească. În toate aceste țări, ura față de Rusia a rămas puternic întipărită. URSS a avut aliați mai prietenoși în Cuba, Vietnam și unele state din Orientul Mijlociu și estul Africii, iar Rusia capitalistă a moștenit, oarecum surprinzător, o parte din ei. Dintre noile state ale fostei Uniuni Sovietice, Ucraina a fost considerată un potențial

aliat înainte de a fi supusă războiului și cuceririi parțiale, însă celelalte, cu excepția celor care aveau nevoie de asistență militară, s-au temut de îmbrățișarea Rusiei. În Europa Centrală și de Est, amintirea subjugării de către Armata Roșie și poliția secretă este încă vie. Toate acestea îngreunează eforturile diplomatice și inițiativele comerciale ale Kremlinului.

Cuvintele lui Palmerston au fost admirate în mod nejustificat, deoarece ele implicau faptul că toată lumea era de acord în privința a ceea ce constituiau interesele naționale. Așa cum la vremea aceea Camera Comunelor era divizată în mod regulat în privința acestui subiect, tot astfel politicienii și comentatorii ruși se confruntă în mod constant și există câțiva care contestă viziunea lui Putin cu privire la destinul național.

Liberalii ruși rămân fideli opiniei lor că securitatea și bunăstarea Rusiei nu ar avea decât de câștigat de pe urma unei relații mai bune sau chiar a unui parteneriat cu Statele Unite și Uniunea Europeană. Când Putin a ales China ca partener, au existat puține critici publice directe. China este unul dintre subiectele pe care puțini comentatori ruși aleg să-l analizeze în profunzime. O asemenea reticență este nesănătoasă și are puține șanse să dureze la nesfârșit; cel mai probabil este că Putin, exasperând Washingtonul și bazându-se pe Beijing, a făcut o greșeală neprovocată care mai devreme sau mai târziu va trebui corectată. De asemenea, angajamentul său că va diversifica economia rusească și va elimina dependența de exporturile de hidrocarburi a rămas în general la stadiul de promisiune. Opoziția, începând cu liberalii și până la comuniști, l-a criticat la unison pentru acest eșec. Chiar și o bună parte dintre susținătorii guvernului au subliniat nevoia de o strategie nouă pentru a atrage investiții străine și a promova micile afaceri și start-up-urile rusești. Ei vor de asemenea să suspende privilegiile de care se bucură serviciile de securitate, afirmând că rolul statului în domeniul economic și în cel social

trebuie redus. Unii adaugă că toate regiunile Federației Ruse, și nu doar Moscova și Sankt-Petersburgul, trebuie să beneficieze de atenție pentru a avea o șansă egală la prosperitate.

În ultimă instanță, tot ce a făcut Putin a fost să împingă țara și mai mult către o fundătură. A sărit pe scaunul șoferului unei limuzine care se mișca deja în această direcție în ceea ce privește economia și politica. S-ar putea ca mașina să-i sperie pe trecători, dar sub capotă nu este atât de puternică precum scrie în manual. Pentru a rămâne o mare putere, Rusia trebuie să devină de asemenea o putere tehnologică internațională, dar, deși este o producătoare și o exportatoare impresionantă de armament, în majoritatea celorlalte sectoare a rămas cu mult în urma unor țări precum America, China, Japonia, Germania și Coreea de Sud. Rusia de azi este încă doar la jumătatea drumului către fundătură. Pasagerii săi – poporul rus – sunt la fel de talentați și de energici precum au fost întotdeauna. Încă mai e timp de întors.

Situația internațională este mai rea decât oricând de la începutul anilor ’80 și s-ar putea deteriora și mai mult, așa cum a declarat secretarul general al ONU António Guterres în fața Consiliului de Securitate pe 13 aprilie 2018: „Războiul rece a revenit în toată puterea cuvântului, dar cu o diferență. Mecanismele și garanțiile împotriva riscurilor escaladării care existau în trecut par să nu mai fie prezente”[3]. Liderii ruși nu și-au exprimat o opinie clară, uneori acuzându-i pe americani că au început un nou război rece, alteori refuzând să admită că un asemenea război a început[4]. Însă același lucru se constată și la președinții americani succesivi. Cuvintele contează, deoarece au un impact asupra modului în care gândim și reacționăm, și este important să nu subestimăm amplul conflict care a afectat America și URSS de la sfârșitul anilor ’40 și până la jumătatea anilor ’80 și care a fost politic, ideologic, economic, social, cultural și militar deopotrivă. Capitalismul a contestat comunismul la

scară globală. O superputere s-a confruntat cu altă superputere, fiecare având alianțe în întreaga lume.

În secolul XXI există însă un număr de mari puteri care rivalizează pentru autoritate. Bătălia actuală implică în egală măsură valori și prestigiu, ca și influență și suveranitate, iar înfruntarea dintre Rusia și America este un exemplu viu în acest sens. Democrația este cel puțin o condiție formală pentru intrarea deopotrivă în NATO și în Uniunea Europeană, însă Kremlinul nu este deloc interesat de realizările democratice ale țărilor, partidelor politice sau mișcărilor sociale dispuse să susțină obiectivele geopolitice ale Rusiei în întreaga lume; de fapt, administrația Putin simpatizează în mod deschis cu conducătorii care suprimă libertățile popoarelor lor. Țelul său fundamental este atât extinderea influenței Rusiei, cât și clătinarea caleidoscopului politicii globale. Putin a stabilit următoarea temă pentru conferința Valdai din octombrie 2017: „Distrugere creativă: se va naște o nouă ordine mondială din conflicte?”[5]. Un politician versat, Putin s-a abținut să răspundă afirmativ sau măcar să admită că intenționează să distrugă ceva. Dar, dacă-l judecăm după acțiunile sale, vom observa că el caută să rescrie regulile politicii globale în favoarea Rusiei. Și știe că rezultatul inevitabil va fi creșterea tensiunilor dintre Rusia și Statele Unite.

Există totuși diferențe clare între situația curentă și era sovietică de până la finalul deceniului ’80. De la sfârșitul comunismului, conducerea rusă a adoptat economia capitalistă. Acum, Rusia cultivă credința religioasă. Putin și asociații săi știu că au prea mult de pierdut în urma unei rupturi totale cu Statele Unite și puterile europene. Ei vor să se bucure în continuare de produsele și plăcerile Occidentului. Deși sunt satisfăcuți de operațiunile lor militare din Crimeea și estul Ucrainei și sunt implicați într-o altă operațiune în Siria, nu sunt suficient de nebuni pentru a risca izbucnirea celui de-al Treilea Război Mondial. Atât ei, cât și

Occidentul sunt vital interesați de asigurarea securității prin reducerea armelor nucleare.

Tensiunile geopolitice se vor menține probabil câțiva ani. Liderii ruși sfidează dificultățile, conducând o țară cu multe probleme cronice pe care nici nu au început bine să le rezolve. Cu ocazia Anului Nou 2019, Putin i-a scris lui Trump că este „deschis dialogului" pe o largă agendă. Nu a dat niciun fel de indicii cu privire la concesiile pe care era dispus să le facă sau la pretențiile pe care le-ar fi avansat. Totuși, era cu siguranță nevoie urgentă de noi discuții și nu numai rușii aveau interesul să le ia în serios. La Summitul G20 de la Osaka, din iunie 2019, Trump și Putin s-au comportat ca doi vechi prieteni. La conferința de presă comună, Trump a arătat în glumă cu degetul către Putin când i-a spus să nu se mai amestece în următoarele alegeri americane, iar tachinarea l-a făcut pe acesta din urmă să radieze de încântare. Cu ocazia acestui summit a acordat el însuși un interviu extins ziarului *Financial Times* în care a ridiculizat dificultățile cu care se confruntă liberalismul și agenda sa în întreaga lume. A afirmat că Occidentul își făcuse rău lui însuși și altor țări promovând multiculturalismul și abandonând controlul imigrației. A atribuit ascensiunea populismului în America și în Europa refuzului elitelor occidentale de a răspunde nevoilor și dorințelor reale ale popoarelor lor. Rușii, a sugerat el, sunt bucuroși să aibă un președinte care-i înțelege – și s-a declarat mândru de direcția pe care a imprimat-o politicii externe a Rusiei.

Declarațiile lui Putin nu puteau să-i șocheze decât pe cei care nu-i urmăriseră discursurile de-a lungul anilor. Mesajul său este tăios ca o lamă de cuțit. Grupul de la Kremlin pe care îl conduce ar dori să primească laude în Rusia și peste tot în lume, dar, atunci când acest lucru nu este posibil, se mulțumește și cu un respect întemeiat pe frică. Acesta a fost obiectivul neabătut de când s-a întors Putin la președinție în 2012. Gândirea și comportamentul său au la bază un *pattern*. În străinătate este

un adept convins al subminării, acasă cultivă cu pasiune stabilitatea. A făcut prea puține eforturi pentru consolidarea ordinii internaționale și prea multe pentru volatilizarea ei, iar Rusia însăși s-a adâncit din ce în ce mai mult în întunericul autoritarismului. Este o situație tristă. Dar se întrevăd raze de speranță, iar pesimismul total nu s-a instalat încă. Schimbarea este încă posibilă atât în Rusia, cât și în politica internațională, chiar și în toiul unei ierni la Kremlin.

Bibliografie

Surse online

anticompromat.ru
archive.premier.gov.ru
atlas.media.mit.edu
auswaertiges-amt.de
bloomberg.com
clinton.presidentiallibraries.us
dassie2001.livejournal.com
data.worldbank.org
echo.msk.ru
gazeta.ru
interpretermag.com
intersectionproject.eu
lenta.ru
polit.ru
prezident.ru
ridl.io
ruleaks.net
Russkii WikiLeaks
skolesnikov.org
tass.com
unian.info
wikileaks.org
youtube.com

Periodice

Atlantic Monthly (Boston, MA)
Bild (Berlin)
Eurasia Daily Monitor (Jamestown)
Financial Times (Londra)
Foreign Affairs (New York)
Guardian (Londra)
Kommersant (Moscova)
Komsomolskaia pravda (Moscova)
Moskovskie novosti (Moscova)
Moskovskii komsomoleț (Moscova)
New Statesman (Londra)
New York Times (New York)
New Yorker (New York)
Nezavisimaia gazeta (Moscova)
Nouvel Observateur (Paris)
Novaia gazeta (Moscova)
Le Point (Paris)
Post-Soviet Affairs
Pravda (Moscova)
Rossiiskaia gazeta (Moscova)
Russkaia pravda (Kiev)
Russkii Blok Sevastopolea (Sevastopol)
Slujba bezopasnosti (Moscova)
Time (New York)
Vedomosti (Moscova)
Washington Post (Washington, DC)

Cărți și articole

A. Adamișin, *V raznîe godî: vneșnepoliticeskie ocerki*, Ves mir, Moscova, 2016
D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack", lucrare științifică, Chatham House, Londra, octombrie 2018

R. Allison, „Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO", *Chinese Journal of International Relations*, nr. 3, 2018

Idem, „Russia and the Post-2014 International Legal Order, Revisionism and Realpolitik", *International Affairs*, nr. 3, 2017

Idem, *Russia, the West and Military Intervention*, Oxford University Press, Oxford, 2013

Idem, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, nr. 6, 2014

A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russias Power Cult*, Skyscraper, Newbold on Stour, 2014

A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics", *Post-Soviet Affairs*, nr. 5, 2013

R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010

P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, Korpus, Moscova, 2018

H. Balzer, „The Ukraine Invasion and Public Opinion", *Georgetown Journal of International Affairs*, nr. 16/1, 2015, pp. 79-93

A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, Centrul Polono-Rus pentru Dialog și Înțelegere, Varșovia, 2017: http://intersectionproject.eu/sites/default/files/books/final_a_successful_failure_russia_after_crimea.pdf

A. Barbashin, H. Thoburn, „Putin's Philosopher: Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule", *Foreign Affairs*, 20 septembrie 2015

S. Barsukova (ed.), *Reformî v Rossii v 2000-e godî: ot zakonodatelstva k praktikam*, Vîsșaia Școla Ekonomiki, Moscova, 2016

A. Baturo, J. Elkink, „Dynamics of Regime Personalization and Patron-Client Networks in Russia, 1999-2014", *Post-Soviet Affairs*, nr. 1, 2016

S. Belkovski, V. Golîșev, *Biznes Vladimira Putina*, Ultra-Kultura, Ekaterinburg, 2006

M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, ediție augmentată, Oneworld, Londra, 2016

M. Bodner, „In Arms Trade, China is Taking Advantage of Russia's Desperation", *Moscow Times*, 1 noiembrie 2016

M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise", lucrare științifică, Chatham House, Londra, septembrie 2017

R. Brooks, „Looting with Putin", *Private Eye*, 5 octombrie 2018

B. Browder, *Red Notice: How I Became Putin's No. 1 Enemy*, Bantam, Londra, 2015

J. Browne, *Beyond Business: An Inspirational Memoir from a Visionary Leader*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2010

Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997

Idem, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012

O. Bullough, *Moneyland: Why Thieves and Crooks Now Rule the World and How to Take It Back*, Profile, Londra, 2018

V. Bunce, A. Hozić, „Diffusion-Proofing and the Russian Invasion of Ukraine", *Demokratizatsiya*, nr. 4, 2016

F. Burkhardt, „Presidential Power in Putin's Third Term: Was Crimea a Critical Juncture in Domestic Politics?", în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, Centrul Polono-Rus pentru Dialog și Înțelegere, Varșovia, 2017

A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, Iauza, Moscova, 2013

P. Chaisty, „The Legislative Effects of Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia", *Government and Opposition*, nr. 3, 2008

P. Chaisty, S. Whitefield, „Forward to Democracy or Backward to Authoritarianism? The Attitudinal Bases of Mass Support for the Russian Election Protests of 2011-2012", *Post-Soviet Affairs*, nr. 29/5, 2013, pp. 387-403

S. Charap, T.J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, Routledge, New York, 2016

M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

D. Cheney, L. Cheney, *In My Time: A Personal and Political Memoir*, Simon and Schuster, New York, 2011

H.R. Clinton, *Hard Choices: A Memoir*, Simon and Schuster, Londra, 2014

S.F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War*, Columbia University Press, New York, 2011

Idem, *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*, Hot Books, New York, 2018

R. Connolly, *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018

Idem, „Troubled Times, Stagnation, Sanctions and the Prospects for Economic Reform in Russia", lucrare științifică, Chatham House, Londra, februarie 2015

P. Conradi, *Who Lost Russia? How the World Entered a New Cold War*, Oneworld, Londra, 2017

J. Cooper, „The Development of Eurasian Economic Integration", în R. Dragneva, K. Wolczuk (eds.), *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Edward Elgar, Cheltenham, 2013

E. Dąbrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era", 4 aprilie 2018: http://intersectionproject.eu/article/economy/end-reserve-fund-end-era

I. Danchenko, C. Gaddy, „The Mystery of Vladimir Putin's Dissertation", The Brookings Institution, 30 martie 2006: https://www.brookings.edu/wpcontent/ uploads/2012/09/Putin-Dissertation-Event-remarks-with-slides.pdf

C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2, 2016

K. Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, Simon and Schuster, New York, 2014

Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*, Defense Intelligence Agency, Washington, DC, 2017; disponibil online la http://www.dia.mil/Military-Power-Publications

R. Dragneva, K. Wolczuk (eds.), *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Edward Elgar, Cheltenham, 2013

Idem, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power", lucrare științifică, Chatham House, Londra, mai 2017

F. Dragosei, *Stelle del Cremlino: L'Occidente deve temere la nuova Russia?*, Bompiani, Milano, 2009

A. Dughin, *Cetveortaia politiceskaia teoriia: Rossiia i politiceskie idei XXI veka*, Amfora, Sankt-Petersburg, 2009

Idem, *Gheopolitika*, Akademiceskii Proekt, Moscova, 2011

Idem, *Russkaia voina*, Algoritm, Moscova, 2015

Idem, *Ukraina: moia voina. Gheopoliticeskaia dnevnik*, Țentropoligraf, Moscova, 2015

A. Dugin, *Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right*, Arktos Media, Budapesta, 2014

J.B. Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2012

European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 2009: Transition in Crisis*, EBRD, Londra, 2009

A.B. Evans Jr., „Civil Society and Protest", în S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ediția a 5-a, Rowman and Littlefield Lanham, MD, 2013

Federal State Statistics Service, *Russia in Figures*, Moscova, 2018

J. Fedor, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, From Lenin to Putin*, Routledge, Londra, 2011

P. Felgenhauer, „Russia's Relations with the West Deteriorate as Military Prepares for «Resource Wars»", *Eurasia Daily Monitor*, 3 noiembrie 2016

N. Ferguson, „In Decline, Russia is on Its Way to Global Irrelevance", *Newsweek*, 12 decembrie 2011

A. Foxall, *Putin Sees and Hears It All: How Russia's Intelligence Agencies Menace the UK*, Henry Jackson Society, Londra, 2018

T. Frye, S. Gehlbach, K.L. Marquardt, O.J. Reuter, „Is Putin's Popularity Real?", *Post-Soviet Affairs*, nr. 1, 2017

Y. Fu, „How China Sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

A. Gabuev, „Bolșe, da huje. Kak Rossiia prevratila ȘOS v klub bez interesov", Carnegie Center, Moscova, 13 iunie 2017: http://carnegie.ru/commentary/ 71212

Idem, „Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis", Carnegie Center, Moscova, 29 iunie 2016: http://carnegie.ru/2016/ 06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953

Idem, „Who's Afraid of Chinese Colonization?", Carnegie Center, Moscova, 26 iunie 2015: http://carnegie.ru/commentary/6051

G. Gaddy, B. Ickes, „Ukraine: A Prize Neither Russia Nor the West Can Afford to Win", articol științific, Brookings Institution, 2014

M. Galeotti, „Crimintern: How the Kremlin Uses Russia's Criminal Networks in Europe", *European Council on Foreign Relations Policy Brief*, aprilie 2017

Idem, *The Vory: Russia's Super Mafia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2018

Idem, *We Need to Talk About Putin: Why the West Gets Him Wrong, and How to Get Him Right*, Ebury Press, Londra, 2019

W.A. Galston, „Dissecting Obama's Foreign Policy, America Self-Contained", *The American Interest*, nr. 5, mai/iunie 2014

R.M. Gates, *Duty: Memoirs of a Secretary at War*, Knopf, New York, 2014

T.P. Gerber, „Foreign Policy and the United States in Russian Public Opinion", *Problems of Post-Communism*, nr. 2, 2015, pp. 98-111

M. Gessen, „The Curious Case of the Television Star Running Against Vladimir Putin", *The New Yorker*, 12 februarie 2018

Idem, *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia*, Granta, Londra, 2017

G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, Routledge, Londra, 2012

S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, Knijnîi mir, Moscova, 2017

H. Goscillo (ed.), *Putin as Celebrity and Cultural Icon*, Routledge, Londra, 2013

P. Gregory, „Putin's Provocations Are Met With Ridicule in Ukraine", *The Hill*, 1 mai 2019: https://thehill.com/opinion/international/441435-ridicule-is-a-sound-remedy-for-putins-provocations

H.E. Hale, „The Myth of Mass Russian Support for Autocracy: The Public Opinion Foundations of a Hybrid Regime", *Europe-Asia Studies*, nr. 8, 2011

Idem, *Patronal Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014

H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2018

P. Hanson, „Managing the Economy", în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2018

L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, Guardian Faber, Londra, 2017

Idem, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, Guardian Books, Londra, 2011

Idem, *A Very Expensive Poison: The Definitive Story of the Murder of Litvinenko and Russia's War with the West*, Guardian Books, Londra, 2016

S. Hazov, *„Spisok Magnițkogo": cego boitsea Putin*, Algoritm, Moscova, 2013

J.S. Henry, „The Curious World of Donald Trump's Private Russian Connections", *The American Interest*, nr. 4, 19 decembrie 2016

F. Hill, C.G. Gaddy, *Mr Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution, Washington, DC, 2013

A. Hinștein, V. Medinski, *Krizis*, Olma Media Grupp, Moscova, 2009
G. Hosking, *Russia and the Russians: From Earliest Times to the Present Day*, Allen Lane, Londra, 2001
House of Commons Foreign Affairs Committee, *Moscow's Gold: Russian Corruption in the UK*, Londra, 2018
I. Iașin, *Ulicinîi protest*, Galleia-Print, Moscova, 2005
I. Ilin, *Filosofiia Gheghelea kak ucenie o konkretnosti Boga i celoveka*, Northwestern University Press, Evanston, IL, 2010
M. Kantor, *Imperiia naiznanku: kogda zakoncitsea putinskaia Rossiia*, Algoritm, Moscova, 2015
V. Kara-Murza, „After Years of Battling Nemtsov, the Kremlin Battles His Memory", *World Affairs*, 28 septembrie 2017
Idem, „Putin Unveils Memorial to Victims of Soviet Repression, While His Own Repression Continues", *World Affairs*, 30 octombrie 2017
Idem, „What Putin Isn't Learning from His Role Model, Czar Alexander III", *World Affairs*, 27 noiembrie 2017
S.A. Karaganov, *Stratehiia dlea Rossii: povestka dnea dlea prezidenta – 2000*, Sovet po inostrannoi i oboronnoi politike, Moscova, 2000
E. Karasyuk, *Sberbank: The Rebirth of Russia's Financial Giant*, Glagoslav Publications, Londra, 2015
S. Kardaś, I. Wiśniewska, „The Ulyukaev Case: Tension Inside the Russian Elite", *OSW Commentary*, nr. 255, 1 decembrie 2017
M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, Novaia gazeta, Moscova, 2009
J. Kerry, *Every Day is Extra*, Simon and Schuster, New York, 2018
V. Kirilenko, *Pravda pro NATO*, Nașa Ukraina, Kiev, 2010
H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 14 martie 2014
Idem, *World Order*, Penguin, New York, 2014
A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, Biteback, Londra, 2018
Idem, *Spies Without Cloaks*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1996
V. Kogan-Yasny, *Russia at the Crossroads and the Problems of Democracy*, RUDP Iabloko, Moscova, 2012
A. Kolesnikov, *Prorab na galerah: nabliudeniia jurnalista iz-za stenki*, E, Moscova, 2017
A. Korjakov, *Boris Elțîn, ot rassveta do zakata*, Interbuk, Moscova, 1997
E. Korosteleva, „The European Union and Russia", în D. Lane, V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe: Regional Discontinuities and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015
V. Korovin, *Koneț proekta „Ukraina"*, Piter, Moscova, 2015
A.A. Kovalev, S.I. Levine, *Russia's Dead End: An Insider's Testimony from Gorbachev to Putin*, Potomac, New York, 2017
S. Kremlev, Iu. Nersesov, A. Burovski, V. Dolgov, A. Raev, *Anti-Medinski: oproverjenie: kak partiia vlasti „pravit" istoriiu*, Iauza-Press, Moscova, 2012

Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov, prefață de Andrew Jack, Foreign Policy Centre, Londra, 2005

R. Kupchinsky, „The Strange Ties Between Semyon Mogilevich and Vladimir Putin", *Eurasia Daily Monitor*, 25 martie 2009

V. Kuznecevski, *Putin: kadrovaia politika*, Țentropoligraf, Moscova, 2016

D. Lane, V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe: Regional Discontinuities and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015

S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîșleniia o vneșnei politike*, Knijnîimir, Moscova, 2017

A. Ledeneva, *Can Russia Modernize? Sistema, Power Networks and Informal Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013

R. Legvold, *Return to Cold War*, Polity, Londra, 2016

A. Lieven, „The Dance of the Ghosts: A New Cold War with Russia Will Not Serve Western Interests", *Survival, Global Politics and Strategy*, nr. 5, 2018

A. Litvinenko, *LPG – Lubeanskaia Prestupnaia Gruppirovka. Ofițer FSB daiot pokazaniia*, interviuri de Akram Murtazaev, Grani, New York, 2002

B. Lo, *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 2008

Idem, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, Penguin Random House Australia/Lowy Institute, Sydney, 2017

B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century Myth: Authoritarian Modernization in Russia and China*, Carnegie Center, Moscova, 2012

E. Lucas, *Deception: Spies, Lies and How Russia Dupes the West*, Bloomsbury, Londra, 2012

Idem, *The New Cold War: How the Kremlin Menaces both Russia and the West*, Bloomsbury, Londra, 2008

R. Lyne, S. Talbott, K. Watanabe, *Engaging with Russia: The Next Phase. A Report to the Trilateral Commission*, The Trilateral Commission, Washington, Paris, Tokyo, 2006

S. Malle, „The All-Russia National Front – For Russia: A New Actor in the Political and Economic Landscape", *Post-Communist Economies*, nr. 2, 2016

V.I. Matvienko, S.E. Narîșkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, Airo-XXI, Moscova, 2016, vol. 1 (*Dokumentî*) și 2 (*Vospominaniia*)

V. Mau, Ia. I. Kuzminov (eds.), *Strateghiia – 2020: Novaia model rosta – novaia soțialnaia politika*, vol. 1, Delo, Moscova, 2013

M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*, Houghton, Mifflin, Harcourt, New York, 2018

Idem, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2001

J.J. Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, nr. 5, 2015

S. Medeiros, E.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

V. Medinski, *Osobennosti naționalnogo piara: pravdivaia istoriia Rusi ot Riurika do Petra*, Olma Media Grupp, Moscova, 2010

Idem, *Voina, mifî SSSR, 1939-1945*, Olma Media Grupp, Moscova, 2011

S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, Individuum, Moscova, 2017

A. Melnikov, *Ih zveozdnîi ceas*, Rossiiskaia Obedinennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko", Moscova, 2012

R. Menon, E. Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War World*, MIT Press, Cambridge, MA, 2015

A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, Novoe Izdatelstvo, Moscova, 2015

A. Mihailov, *Portret ministra v kontekțe smutnogo vremeni: Serghei Stepașin*, Olma Press, Moscova, 2001

C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 2018

V. Milov, B. Nemțov, V. Rîjkov, O. Șorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupțiia*, vol. 2, Partiia Narodnoi Svobodî, Moscova, 2012

Ye. Minchenko, K. Petrov, *Vladimir Putin's Big Government and the „Politburo 2.0"*, Minchenko Consulting, 2012: http://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf

E.A. Mișina, *Dlinnîe teni sovetskogo proșlogo*, Liberalnaia missiia, Moscova, 2014

L. Mlecin, *Putin: Rossiia pered vîborom*, Piter, Sankt-Petersburg, 2012

A. Monaghan, *Power in Modern Russia: Strategy and Mobilization*, Manchester University Press, Manchester, 2017

A.A. Muhin, *Kto est mister Putin i kto s nim prișeol? Dose na Prezidenta Rossii i ego spețslujbî*, Gnom i D, Moscova, 2002

A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, Algoritm, Moscova, 2016

A. Muhin, Ia. Zdoroveț, *Mihail Kasianov: Moskovskii otvet „Piterskim"*, Algoritm, Moscova, 2005

S.L. Myers, *The New Tsar: The Rise and Reign of Vladimir Putin*, Simon and Schuster, Londra, 2015

B. Nemțov, *Ispoved buntarea*, Partizan, Moscova, 2007

B. Nemțov, L. Martîniuk, *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Zimneaia Olimpiada v subtropikah*, Solidarnost/RPR-Parnas, fără loc, fără dată

Idem, *Jizn raba na galerah: Dvorți, iahtî, avtomobili, samoletî i drughie aksessuarî*, fără editură, Moscova, 2012

V. Nikonov, *Kod țivilizații: hto jdet Rossiiu v mire budușcego?*, E, Moscova, 2016

Idem, *Sovremennîi mir i ego istoki*, Editura Universității din Moscova, Moscova, 2015

B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking", în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, Brookings Institution, New York, 2018

J. Norberg, F. Westerlund, „Russia and Ukraine: Military-Strategic Options, and Possible Risks, for Moscow", comunicat RUFS, nr. 22, aprilie 2014

A. Ostrovsky, *The Invention of Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War*, Atlantic, Londra, 2015

J. Ostrow (ed.), *The Consolidation of Dictatorship in Russia: An Inside View of the Demise of Democracy*, Praeger International, Westport, CT, 2007

I.N. Panarin, *Russkii Krîm i razval SȘA*, Goreaceaia liniia – Telekom, Moscova, 2016

G. Pavlovski (interviu), „Putin staraetsea, no on ustal", *Biznes Online*, 13 octombrie 2017: https://www.business-gazeta.ru/article/360564

G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview With Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014

Idem, „Russian Politics under Putin: The System Will Outlast the Master", *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016

R. Person, „Potholes, Pensions, and Public Opinion: The Politics of Blame in Putin's Power Vertical", *Post-Soviet Affairs*, nr. 5, 2015

G. Petelin, „Rossiiane stali silnee boiatsea iadernoi voinî", gazeta.ru, 10 iulie 2015

T. Philips, *Beslan: The Tragedy of School No. 1*, Granta, Londra, 2007

A. Piontkovski, *Iskușenie Vladimira Putina*, Algoritm, Moscova, 2013

P. Pomerantsev, *Nothing is True and Everything is Possible: Adventures in Modern Russia*, Faber and Faber, Londra, 2015

V.V. Pribîlovski, *Vlast – 2010: 60 biografii*, Țentr „Panorama", Moscova, 2010

E. Primakov, *Blijnii Vostok: na ștene i za kulisami*, Țentropoligraf, Moscova, 2016

Idem, *Godî v bolșoi politike*, Soverșenno sekretno, Moscova, 1999

Idem, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, Țentropoligraf, Moscova, 2015

Idem, *Rossiia v sovremennom mire: proșloe, nastoiașcee, budușcee*, Țentropoligraf, Moscova, 2018

A. Prohanov, *Cetîre țveta Putina: kak Putinu obustroit Rossiiu*, Algoritm, Moscova, 2013, pp. 220-222

A.K. Pușkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, EKSMO-Algoritm, Moscova, 2009

„Putin's Thesis (Raw Text)" (trad. Thomas Fennell), *The Atlantic*, 20 august 2008, pp. 1-17: https//www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2008/08/putins-thesis-raw-text/212739

P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, Palgrave Pivot: 2018

J. Reuter, „Regional Patrons and Hegemonic Party Electoral Performance in Russia", *Post-Soviet Affairs*, nr. 2, 2013

C. Rice, *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom*, Twelve, New York, 2017

Idem, *No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington*, Crown, New York, 2011

B. Robertson, *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011

N. Robinson, *Contemporary Russian Politics: An Introduction*, Polity, Londra, 2018

C. Ross, „Federalization and Defederalization in Russia", în G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, Routledge, Londra, 2012

Rossiia: metodologiceskie rekomendații po rabote s kartocikami dlea doșkolnikov i mladșih șkolnikov, Karapuz, Moscova, 2016

Rossiiskaia Obedineennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko": Politiceskii otceot; Dokumentî, 2008-2011, Iabloko, Moscova, 2011

A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, I.B. Tauris, Londra, 2012

E.B. Rumer, „Russia's China Policy: This Bear Hug Is Real", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I.B. Tauris, Londra, 2016

Idem, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, Routledge, Londra, 2014

Idem, *Russia Versus the West: The Post-Cold War Crisis of World Order*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017

R. Sakwa, P. Dutkiewicz (eds.), *Eurasian Integration: The View from Within*, Routledge, Taylor and Francis, Abingdon, 2014

S. Saradzhan, „Is Russia Declining?", *Demokratizatsiya*, nr. 3, 2016

D. Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep: Russia's Road to Terror and Dictatorship Under Yeltsin and Putin*, Yale University Press, New Haven, CT, 2016

L. Savin, *Novîe sposobî vedeniia voinî: kak Amerika stroit imperiiu*, Piter, Sankt-Petersburg, 2016

J. Schubert, „New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space", Russian Economic Reform et al., august 2017: http://russianeconomic reform.ru/wp-content/uploads/2017/08/New-Eurasian-Age-with-Chinese-Silk-Road-and-EAEU-in-SCO-Space-Update.pdf

Idem, „What Do Chinese Trade Investment People Think About Russia and Vice Versa?", Russian Economic Reform, 25 noiembrie 2014: http://russian economicreform.ru/2014/11/what-do-chinese-tradeinvestment-people-think-about-russia-and-vice-versa

I. Semenihin, *Vladislav Surkov: Pro et Contra: Dialoghi o suverennoi demokratii i istoriceskom vîbore novoi Rossii*, SGU, Moscova, 2008

V. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, Knijnîi mir, Moscova, 2014

R. Service, *The Penguin History of Modern Russia from Tsarism to the Twenty-First Century*, ediția a 4-a, Penguin, Londra, 2015

Idem, „Putin's Czarist Folly", *New York Times*, 6 aprilie 2014

Idem, *Russia and Its Islamic World*, Hoover Press, Stanford, CA, 2017

Idem, *Russia: Experiment with a People*, Macmillan, Londra, 2002

A. Shekhovtsev, *Russia and the Western Far Right: Tango Noir*, Routledge, Londra, 2018

J. Sherr, *Hard Diplomacy and Soft Coercion*, Chatham House, Londra, 2013

L. Shevtsova, „Has The Russian System's Agony Begun?", *The American Interest*, 17 martie 2016

Idem, *Lonely Power: Why Russia Has Failed to Become the West and the West is Weary of Russia*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2010

Idem, *Russia – Lost in Transition: The Yeltsin and Putin Legacies*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2007
R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, Znak, Cracovia, 2018
M. Sixsmith, *The Litvinenko File: The Life and Death of a Russian Spy*, St Martin's Press, New York, 2007
D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, Routledge, Londra, 2016
J.D. Smele, *The „Russian" Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*, Hurst and Co., Londra, 2015
T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York, 2018
A. Soldatov, I. Borogan, *The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB*, Public Affairs, New York, 2010
Idem, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, ediție augmentată, Public Affairs, New York, 2017
Idem, „Russia's Very Secret Services", *World Policy Journal*, nr. 1, 2011
O. Stone, V. Putin, *The Putin Interviews*, Hot Books, New York, 2017
O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, Alpina, Moscova, 2017
E. Strighin, *Vnedrenie v Kreml*, Algoritm, Moscova, 2008
V. Surkov, *Osnovnîe tendenții i perspektivî razvitiia sovremennoi Rossii*, SGU, Moscova, 2008
D. Szakonyi, „Governing Business: The State and Business in Russia", Foreign Policy Research Institute, 22 ianuarie 2018: https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/01/Szakonyi-Final-Version.pdf
E. Șevardnadze, *Kogda ruhnul jeleznîi zanaves, vstreci i vospominaniia*, Evropa, Moscova, 2009
S. Talbott, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002
R. Taras, *Fear and the Making of Foreign Policy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015
D. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011
V. Tișkov, „XXI vek priznaet prava bolșinstva", *Russkii jurnal*, 31 mai 2011
D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, Brookings Institution, New York, 2018
Idem, „Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin", *Foreign Affairs*, nr. 3, 2016
D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, E, Moscova, 2015
P. Truscott, *Putin's Progress: A Biography of Russia's Enigmatic President, Vladimir Putin*, Simon and Schuster, Londra, 2004
A. Tsygankov, „Vladimir Putin's Last Stand: The Sources of Russia's Ukraine Policy", *Post-Soviet Affairs*, nr. 4, 2015
S. Udalțov, *Putin: vzglead s Bolotnoi ploșcead*, Algoritm, Moscova, 2012
A.V. Uliukaev, *V ojidanii krizisa: hod i protivoreciia ekonomiceskih reform v Rossii*, Streleț, Moscova, 1999

M. van Herpen, *Putinism: The Rise of a Radical Right Regime in Russia*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013

F. Varese, *The Russian Mafia: Private Protection in a New Market Economy*, Oxford University Press, Oxford, 2001

V. Vasilieva, *Aleksei Piciughin i pereputia: biograficeskii ocerk*, Human Rights Publishers, Moscova, 2011

K. Voronkov, *Aleksei Navalnîi: groza julikov i vorov*, Eksmo, Moscova, 2012

J.M. Waller, *Secret Empire: The KGB in Russia Today*, Westview, Boulder, CO, 1994

U. Walther, „Russia's Failed Transformation: The Power of the KGB/FSB from Gorbachev to Putin", *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, nr. 4, 2014

J.R. Wedel, „U.S. Assistance for Market Reforms, Foreign Aid Failures in Russia and the Former Soviet Bloc", *The Independent Review, A Journal of Political Economy*, nr. 3, 2000, pp. 393-417

S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ediția a 5-a, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 2013

R. Weitz, „Sino-Russian Security Ties", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

S. Wengle, „The Domestic Effects of the Russian Food Embargo", *Demokratizatsiya*, nr. 3, 2016

Idem, „Plentiful Harvests in Eurasia: Why Some Farms in Russia, Ukraine, Belarus, and Armenia are Thriving Despite Institutional Challenges", PONARS Policy Memo 490, octombrie 2017

S. Wengle, M. Rasell, „The Monetization of *L'goty*: Changing Patterns of Welfare Politics and Provision in Russia", *Europe-Asia Studies*, nr. 5, 2008

S. White (ed.), *Politics and the Ruling Group in Putin's Russia*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008

S. White, R. Sakwa, H.E. Hale (eds.), *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010

A. Wilson, *Ukraine Crisis*, Yale University Press, Londra, 2014

Idem, *Virtual Politics, Faking Democracy in the Post-Soviet World*, Yale University Press, New Haven, CT, 2005

A. Wood, „Reflections on Russia and the West", Chatham House, lucrare științifică, 24 noiembrie 2008

T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*, Verso, Londra, 2018

V. Yakunin, *The Treacherous Path*, Backbite, Londra, 2018

I. Yashin, *A Threat to National Security*, Free Russia Foundation, 2016: http://www.4freerussia.org/wp-content/uploads/2016/03/A- Threat-to-National-Security.pdf

M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, Intellektualnaia literatura, Moscova, 2016

Note

Introducere

1. Pentru comentariile categoric ostile despre Putin, vezi K. Wilson, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*; E. Lucas, *The New Cold War: How the Kremlin Menaces both Russia and the West* și *Deception: Spies, Lies and How Russia Dupes the West*; A. Wilson, *Virtual Politics Faking Democracy in the Post-Soviet World* și *Ukraine Crisis*.
2. Pentru argumente anti-anti-Kremlin, în special în ceea ce privește politica externă, vezi S.F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War* și *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*; R. Sakwa, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands* și *Russia Versus the West: The Post-Cold War Crisis of World Order*; T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*.

1

Părintele națiunii: cultul lui Putin

1. *Rossiia: metodologhiceskie rekomendații po rabote s kartocikami dlia doșkolnikov i mladșih șkolnikov*.
2. V.V. Putin, conferință de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834

3. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI.
4. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 7.
5. Întâlnirea dintre V.V. Putin și G. Ziuganov, 29 decembrie 2015: http://kremlin.ru/catalog/persons/98/events/51030
6. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 11; V.V. Putin, interviu cu M. Kelly, NBC, 10 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/57027; V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 91.
7. V.V. Putin (interviu), *Time*, 12 decembrie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24735
8. V.V. Putin, comentarii la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
9. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 108.
10. Interviu acordat de V.V. Putin agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
11. Vizita lui V.V. Putin la domiciliul lui L.L. Matveev, 8 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54464
12. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
13. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 87.
14. „Linia directă”, interviu televizat cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
15. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
16. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
17. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
18. „Putin jiv. Kreml pokazal segodneașnii foto prezidenta”, korrespondent.net, 13 martie 2015.
19. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
20. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 14 aprilie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51716
21. A. Shamanska, „Across Russia, a Scramble to Patch up Problems Aired in Putin Q&A”, RadioFreeEurope/Radio Liberty, 15 aprilie 2016.
22. *Izvestia*, 22 octombrie 2014.
23. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
24. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*.

27. Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
28. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 21.
29. „Pokușavșiisia na Putina Osmaev rasskazal podrobnosti smerti svoei jenîi”, 31 octombrie 2017: https://lenta.ru/news/2017/10/31/okueva
30. V.V. Putin, conferința anuală de presă, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378
31. K. Hille, „Putin's Poll Rivals Gain a Platform But Cannot Win”, *Financial Times*, 13 februarie 2018.
32. Dezbatere a candidaților, Rossiia-1, 14 ianuarie 2018.
33. Mitingul preelectoral de pe stadionul Lujniki, 3 martie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=caJso9aps14
34. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 1 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/56957

2

Rusia mult visată

1. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
2. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243
3. Discursul anual al președintelui V.V. Putin în fața Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825
4. *Ibidem.*
5. *Ibidem.*
6. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
7. V. Putin, „Rossiia, naționalnîi vopros”, *Nezavisimaia gazeta*, 23 ianuarie 2012.
8. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243
9. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
10. V. Nikonov, *Kod țivilizații: hto jdeot Rossiiu v mire buduşcego?*, p. 618.
11. *Ibidem*, pp. 282-283, 301.
12. A. Dughin, *Russkaia voina*, pp. 53, 260.

13. Vezi A. Dughin, *Cetveortaia politiceskaia teoriia: Rossiia i politiceskie idei XXI veka*, pp. 99-100, 112, 141, 170.
14. Anna Nemtsova, „Russia's Alt-Right Rasputin Says He's Steve Bannon's Ideological Soul Mate", *The Daily Beast*, 24 aprilie 2017: http://www.the dailybeast.com/russias-alt-right-rasputin-says-hes-steve-bannons-ideological-soul-mate
15. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
16. V.V. Putin, conferința de presă anuală de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
17. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 175.
18. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
19. Vezi T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, p. 52.
20. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
21. *Ibidem*.
22. V.V. Putin, interviu acordat presei, 19 ianuarie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20080
23. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
24. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
25. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151

3

Țari, comisari și ce a urmat după ei: noul trecut oficial

1. Informație confidențială primită de autor.
2. 5 iunie 2007: http://kremlin.ru/events/president/news/40365
3. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243

4. V.V. Putin, discursul anual în fața Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825; V.V. Putin, discursul anual în fața Adunării Federale, 4 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47173
5. Despre reînhumarea lui Ilin, vezi S. Kishkovsky, „Echoes of Civil War in Reburial of Russian", *New York Times*, 3 octombrie 2005.
6. Pentru o interpretare diferită, care postulează că Ilin a avut o influență asupra lui Putin ce i-a predeterminat gândirea și politicile, vezi T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, pp. 58-59.
7. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
8. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261. Au fost exprimate îndoieli că țarul Alexandru al III-lea ar fi făcut într-adevăr aceste afirmații despre forțele armate.
9. V.V. Putin, discurs în parcul Palatului Livadia, 18 noiembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56125
10. V. Kara-Murza, „What Putin Isn't Learning from His Role Model, Czar Alexander III", *World Affairs*, 27 noiembrie 2017.
11. Discursul lui V.V. Putin în fața Dumei de Stat, 5 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53027
12. V.V. Putin, discursul anual în fața Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825
13. V.V. Putin, discursul anual în fața Adunării Federale, 1 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/53379
14. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
15. Informație personală primită de autor la seminarul FCO, 9 februarie 1917.
16. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
17. *Ibidem*.
18. Despre ultima întorsătură pe care a luat-o soarta comandanților albi, vezi J.D. Smele, *The 'Russian' Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*, p. 239.
19. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
20. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
21. „Russia Unveils Controversial Yalta Monument Featuring Stalin", RFE/RL, 5 februarie 2015.
22. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
23. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790

24. V.V. Putin, conferința anuală de presă de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
25. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 4-a (iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=tMMakf1rvVM
26. V. Medinski, *Osobennosti naționalnogo piara, Pravdivaia istoriia Rusi ot Riurika do Petra*.
27. S. Kremlev, Iu. Nersesov, A. Burovski, V. Dolgov, A. Raev, *Anti-Medinski: oproverjenie: kak partiia vlasti „pravit" istoriiu*.
28. V. Medinski, *Voina, mifî SSSR, 1939-1945*, pp. 619-623.
29. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
30. V.V. Putin (anunț), 15 februarie 2019: http://kremlin.ru/events/president/news/59843
31. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931. Îi mulțumesc lui Robin Milner- Gulland pentru că a pus în evidență contextul specific al remarcii lui Putin.
32. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548. Vezi și *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (16 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
33. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
34. Această descoperire o datorez colegului meu de la St Antony's College și Hoover, Timothy Garton Ash, care s-a întâlnit cu Putin în 1993. Vezi articolul său „Putin's Deadly Doctrine", *New York Times*, 18 iulie 2014.
35. Vezi P. Goble, „When a Western Leader Spoke the Truth Directly to Putin – and Putin Couldn't Take It", *Window on Eurasia – New Series*, 10 iulie 2017: http://windowoneurasia2.blogspot.com/2017/07/when-western-leader-spoke-truth.html. Îi datorez această informație lui Neil Taylor.
36. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 1 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/56957
37. V.V. Putin (interviu), *Time*, 12 decembrie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24735. Am tradus după textul original în rusă deoarece textul publicației nu a păstrat limbajul cu subînțelesuri al lui Putin.

4

Anii suferinței: imaginea națiunii umilite

1. Vezi A. Adamișin, *V raznîe godî: vneșnepoliticeskie ocerki*, pp. 407-408.
2. *Ibidem*.
3. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
4. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
5. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
6. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
7. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154; V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
8. Le sunt recunoscător lui Roderic Lyne și Catherine Ashton pentru informațiile lor empatice cu privire la acest subiect. Pentru punctul de vedere opus, vezi T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*, p. 122.
9. Conversație a autorului cu Toomas Hendrik Ilves, 1 august 2018 (Stanford).
10. Informație confidențială primită de autorul acestei cărți, 18 noiembrie 2017.
11. Conversație a autorului cu Toomas Hendrik Ilves, 1 august 2018 (Stanford).
12. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
13. S. Ivanov (interviu): *Putin, Russia and the West: Taking Control* (producător N. Percy; BBC2, 19 ianuarie 2012).
14. V.V. Putin, discurs prezidențial, 4 septembrie 2004: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22589
15. N.P. Patrușev (interviu), Sputnik International, 1 noiembrie 2016: https://sputniknews.com/interviews/201611011046936463-patrushev-exclusive- interview
16. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
17. A.A. Kovalev, S.I. Levine, *Russia's Dead End: An Insider's Testimony from Gorbachev to Putin*, p. 308.
18. *Ibidem*, p. 302.
19. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 82, 116, 142.
20. *Ibidem*, pp. 5, 150.
21. *Ibidem*, pp. 134-137.
22. Vezi *infra*, pp. 149-150.
23. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*, pp. 106-107.
24. *Ibidem*, p. 233.

25. Vezi P. Conradi, *Who Lost Russia? How the World Entered a New Cold War*, p. 182.
26. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
27. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y; *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
28. R. Lyne, S. Talbott, K. Watanabe, *Engaging with Russia: The Next Phase. A Report to the Trilateral Commission*, p. 112.

5

Trăiască Rusia! Realizări și perspective

1. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 314.
2. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 143-151.
3. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 319; S.V. Lavrov, interviu acordat publicației *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016; S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, pp. 170-172.
4. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 320; A. Kolesnikov, „Glavnaia noci v Soci", *Kommersant*, 7 februarie 2014.
5. „Tekstovaia transleațiia *Novoi*" (reportaj online), *Novaia gazeta*, 15 februarie 2014.
6. *Kommersant*, 16 februarie 2014.
7. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, pp. 187-189.
8. A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, pp. 262-263.
9. Declarația lui V.V. Putin despre raportul WADA, 18 iulie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/52537
10. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 10.
11. *Ibidem*.
12. E.M. Primakov, însemnări de la întâlnirea cu V.V. Primakov, înainte de 3 septembrie 2009: V.I. Matvienko, S.E. Narîșkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 328.
13. Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*; Z. Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*; H. Kissinger, *World Order*.
14. Discursul lui V.V. Putin la Forumul Internațional „Conferințele Primakov", 30 noiembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53361

15. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
16. *Ibidem*.
17. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
18. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
19. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 107.
20. *Ibidem*, p. 112.
21. *Ibidem*.

6

Dincolo de fațadă: Putin ca lider

1. Vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 13.
2. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
3. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 121.
4. G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview with Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014, p. 59.
5. Conversație între B.A. Berezovski și J.F. Collins (Ambasada Statelor Unite de la Moscova), 5 februarie 1999: https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/36594
6. Vezi interviul cu fostul șef KGB L. Șebarșin, „KGB ideot vovlast", *Vek*, nr. 2 (2000).
7. *Slujba bezopasnosti*: Iu. M. Lujkov, nr. 3-4 (1998), p. 17, și V.A. Iakovlev, nr. 5-6 (1998), p. 27. Îi sunt recunoscător lui Amir Weiner pentru că mi-a semnalat prezența acestui ziar în biblioteca de la Hoover.
8. V.I. Matvienko, S.E. Narîșkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 362.
9. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 88-89.
10. Conversație între B.A. Berezovski și J.F. Collins (Ambasada Statelor unite de la Moscova), 5 februarie 1999: https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/36594
11. Conversație între W.J. Clinton și B.N. Elțîn, 20 iunie 1999 (Köln): https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/16206
12. Întâlnire între Bill Clinton și Boris Elțîn (Washington), 19 noiembrie 1999; conversație telefonică a celor doi, 31 decembrie 1999:

https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569

13. Vezi J.B. Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, pp. 35, 59-60, 62, 71, 162. Îi mulțumesc lui John Dunlop pentru informațiile referitoare la declanșarea războiului din Cecenia.
14. C. Rice, *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom*, p. 124.
15. Vezi capitolele 9 și 10.
16. „Hacking at Defence", *International Herald Tribune*, 26 februarie 2013.
17. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, pp. 20-27, 29.
18. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 225-227.
19. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, p. 30.
20. V.V. Putin, discursul despre o vizită de lucru la fabrica de rachete Votkinsk, 21 martie 2011: http://archive.premier.gov.ru/ru/events/news/1454/print
21. G. Pavlovski, „Gosudarstvo Putina visit na voloske", polit.ru, 20 august 2012; M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 242.
22. Aleksandr Goldfarb (interviu) în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, p. 553.
23. „Postanovil pered vîborami", *Vedomosti*, 13 iulie 2011; vezi discuția din A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russia's Power Cult*, nota 161.
24. V.V. Putin, sesiunea de întrebări la Duma de Stat, noiembrie 1998: *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), pp. 32-33.
25. V.V. Putin, „FSB protiv ekonomiceskih prestuplenii", *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), p. 30.
26. V.V. Putin, sesiunea de întrebări la Duma de Stat, noiembrie 1998: *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), pp. 32-33.
27. *Ibidem*.
28. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, pp. 206-207. Unii au spus că textul disertației lui Putin plagiază părți mari din lucrarea a doi profesori americani: vezi I. Danchenko, C. Gaddy, „The Mystery of Vladimir Putin's Dissertation", The Brookings Institution, 30 martie 2006: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2012/09/Putin-Dissertation-Event-remarks-with-slides.pdf. În opinia mea, cu toate că inclusiv faptul că Putin ar fi scris-o poate fi pus sub semnul îndoielii, cel puțin a susținut argumentul ei. Pentru o traducere a textului, vezi „Putin's Thesis (Raw Text)" (tradus de Thomas Fennell), *The Atlantic*, 20 august 2008, pp. 1-17: https://www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2008/08/putins-thesis-raw-text/212739
29. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. 48-49.
30. A. Dubnov, „Osoboe mnenie", Eho Moskvî, 10 mai 2017: http://echo.msk.ru/programs/personalno/1977880-echo
31. *Ibidem*.
32. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
33. Conversație a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
34. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 139.
35. G.W. Bush, *Decision Points*, p. 295.

36. Am această informație de la Timothy Nelson de la Departamentul de Stat american: 17 noiembrie 2017 (Washington, DC).
37. G.W. Bush, *Decision Points*, p. 431.
38. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
39. Conversație a autorului cu Catherine Ashton, 20 februarie 2018.
40. G. Packer, „The Quiet German", *New Yorker*, 1 decembrie 2014.
41. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 23.
42. K. Gaaze, M. Fishman, „Slujili dva tovarișcea", *Russkii Newsweek*, 24 decembrie 2008.
43. V.V. Putin, conferință de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
44. Vezi A. Ostrovsky, *The Invention of Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War*, p. 247.
45. Întâlnire a lui V.V. Putin cu 30 de reprezentanți importanți ai mass-mediei, 18 ianuarie 2012: http://archive.premier.gov.ru/events/news/17798/print
46. Conversație a autorului cu Sir Roderic Lyne, 8 noiembrie 2017.
47. G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview with Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014, pp. 60-61. Am auzit relatări similare ale unor diplomați despre depresia temporară a lui Putin.
48. Informații verbale de la Sir Roderic Lyne, 9 februarie 2017.
49. Vezi A. Knight, „Here's My President", *Times Literary Supplement*, 28 iunie 2017.
50. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI; O. Stoun [O. Stone], *Interv'iu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 211.

7

Loialitate și disciplină: echipa de la Kremlin

1. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 176.
2. Vezi R. Service, *The Penguin History of Modern Russia from Tsarism to the Twenty-First Century*, pp. xxxv, 235, 252.
3. V.V. Cerkesov, „Nevedomstvennîe razmîșleniia o professii", *Komsomolskaia pravda*, 29 decembrie 2004. Despre lupta dintre serviciile de securitate, vezi P. Reddaway, *Russia's*

Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies, pp. 32-33.

4. „Tablo", *Zavtra*, 29 decembrie 2006, relatează despre o întâlnire aprinsă cu veteranii de la serviciile de securitate la care Putin a fost chiar acuzat de trădare.
5. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 187.
6. *Ibidem*, pp. 110, 155.
7. *Ibidem*, p. 177.
8. K. Gaaze, M. Fishman, „Slujili dva tovarișcea", *Russkii Newsweek*, 24 decembrie 2008.
9. *Ibidem*.
10. Conversație a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
11. Vezi *infra*, pp. 205-206.
12. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
13. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 18.
14. V. Milov, B. Nemțov, V. Rîjkov, O. Șorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupția*, vol. 2, p. 26.
15. M. Rostovski, „Grîzlova zamenit «mister obaianie»", *Moskovskii komsomoleț*, 18 decembrie 2011.
16. A. Baturo, J. Elkink, „Dynamics of Regime Personalization and Patron-Client Networks in Russia, 1999-2014", *Post-Soviet Affairs*, nr. 1 (2016), pp. 88-89.
17. V. Iakunin menționează izbucnirea lui Kudrin în *The Treacherous Path*, p. 207.
18. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, p. 125.
19. *Ibidem*, pp. 122, 126-127.
20. *Ibidem*, pp. 128-129.
21. *Ibidem*, pp. 130-131, 132-133.
22. *Ibidem*, p. 135.
23. *Ibidem*, pp. 244-245.
24. *Ibidem*, pp. 245-249.
25. *Ibidem*, pp. 250.
26. Interviu cu A.L. Kudrin, *Novoe vremea*, nr. 34 (1997).
27. Vezi A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, p. 184.
28. „Kudrin Explains Decision to Resign", *Moscow Times*, 28 septembrie 2011. Pentru context, vezi R. Sakwa, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, p. 114.
29. Le sunt recunoscător lui Carol Leonard și lui Ivan Liubimov pentru informația despre soarta raportului lui Kudrin.
30. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 119.
31. A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics", *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2013), pp. 376-378.
32. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 5-6, 27.

33. *Ibidem*, pp. 33, 35, 53, 67, 275, 297-299.
34. *Ibidem*, pp. 226, 257.
35. Vezi B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century Myth: Authoritarian Modernization in Russia and China*, pp. 34-35.
36. A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics", *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2013), p. 379.
37. S.V. Lavrov, interviu acordat publicației *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016; S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîșleniia o vneșnei politike*, pp. 170-172, 176.
38. V.V. Putin, interviu acordat Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830
39. „Vtoraia holodnaia", *Rossiiskaia gazeta*, 15 octombrie 2014.
40. *Ibidem*.
41. *Ibidem*.
42. S.A. Karaganov, *Strateghiia dlea Rossii: povestka dnea dlea prezidenta – 2000*, p. 7.
43. Relatare a lui E. Surnaceva, „V poiskah mudrosti", *Kommersant vlast*, 20 ianuarie 2014.
44. V.Iu. Surkov, discurs în fața Consiliului General al *Delovaia Rossiia*, 17 mai 2005, reprodus în I. Semenihin, *Vladislav Surkov: Pro et Contra: Dialoghi o suverennoi demokratii i istoriceskom vîbore novoi Rossii*, pp. 47-48.

8

Viața la vârf: averi acumulate fără jenă

1. Vezi R. Service, *A History of Modern Russia from Nicholas II to Vladimir Putin*, p. 513.
2. S. Farolfi, L. Harding, S. Orphanides, „Russian Oligarch Gets Cypriot Passport – and EU Citizenship", *Guardian*, 3 martie 2018.
3. https://www.rt.com/business/russia-officials-foreign-assets-998
4. S. Grey, A. Kuzmin, E. Piper, *Reuters Investigates*, 10 noiembrie 2015: http://www.reuters.com/investigates/special-report/russia-capitalism-daughters
5. Declarația de venit a președintelui, 14 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/ security-council/54289
6. B. Nemțov, L. Martîniuk, *Jizn raba na galerah: Dvorți, iahtî, avtomobili, samoletî i drughie aksessuarî*, p. 5.
7. *Ibidem*, pp. 24, 27.
8. *Ibidem*, pp. 29-32.

9. S.V. Kolesnikov, scrisoare deschisă către D.A. Medvedev, 21 decembrie 2010: http://skolesnikov.org/?page_id=92
10. S. Kolesnikov, „Borba s korrupției: prizrak dvorța”, *Vedomosti*, 25 aprilie 2011.
11. S. Kolesnikov (interviu cu Tim Whewell), *Newsnight*, BBC1, 2 mai 2012.
12. „Putin's Spokesman Dismisses Report of Palace on Black Sea”, Sputnik International, 23 decembrie 2010: https://sputniknews.com/russia/201012 23161908045
13. R. Oliphant, „Friendly Oligarch Buys «Putin» Palace”, *Moscow Times*, 3 martie 2012.
14. A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, p. 7; V. Milov, B. Nemțov, V. Rîjkov, O. Șorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupția*, vol. 2, p. 20.
15. V. Milov, B. Nemțov, V. Rîjkov, O. Șorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupția*, vol. 2, pp. 19-25.
16. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
17. R.P. Spogli către Departamentul de Stat și Casa Albă, 26 ianuarie 2009: https://wikileaks.org/plusd/cables/09ROME97_a.html
18. P. di Caro, „Berlusconi vola a festeggiare Putin: l'amicizia che resiste a governi e amori”, *Corriere della Sera*, 7 octombrie 2018. Cadoul era o pilotă pe care era imprimată o fotografie a celor doi strângându-și mâinile.
19. F. Dragosei, *Stelle del Cremlino: L'Occidente deve temere la nuova Russia?*, pp. 231-232.
20. S. Grey, A. Kuzmin, E. Piper, *Reuters Investigates*, 10 noiembrie 2015: http://www.reuters.com/investigates/special-report/russia-capitalism-daughters
21. V. Milov, B. Nemțov, V. Rîjkov, O. Șorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupția*, vol. 2, p. 27.
22. *Ibidem*.
23. Pagina de internet a lui A. Navalnîi, 9 decembrie 2014: https://navalny.com/p/3954
24. Pagina de internet a Fondului Borbî s Korrupției, postat pe 15 septembrie 2016: https://fbk.info/investigations/post/249
25. Pagina de internet a Fondului Borbî s Korrupţiei, postat pe 15 septembrie 2016: https://dimon.navalny.com/#rublevka
26. Pagina de internet a lui Navalnîi, 27 martie 2017: https://navalny.com/ p/5306
27. Prezentare făcută de A. Navalnîi, 6 martie 2018, „Dvoreț, na kotorîi zapreșceno smotret”: https://fbk.info/blog/post/408
28. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 89.
29. B. Nemțov, L. Martîniuk, *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Zimneaia Olimpiada v subtropikah*, pp. 19-20.
30. N. Raibman, „RJD: Doklad Nemțova pro Olimpiadu navredil reputației kompanii”, *Vedomosti*, 10 octombrie 2014.
31. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
32. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790

33. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: https://www.youtube.com/watch?v=kkQRF8YC--A
34. V.V. Putin, conferința de presă anuală de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
35. *Ibidem*.
36. „Secin vîigral sud u *Vedomosti*, i rețenie vstupilo v silu”, *Vedomosti*, 18 noiembrie 2016.
37. E.M. Primakov, *Rossiia: nadejdî i trevoghi*, p. 26.
38. V.V. Putin, conferință de presă comună cu A. Merkel, 16 noiembrie 2012: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/16852
39. M. Weiss, „Corruption and Cover-Up in the Kremlin: The Anatoly Serdyukov Case”, *The Atlantic Monthly*, 29 ianuarie 2013.
40. A. Suhotin, „Operațiia «Vertikal»”, *Novaia gazeta*, 18 august 2017.
41. O. Sapojkov, „Uvolnenie nevolei”, *Kommersant*, 30 decembrie 2016.
42. Vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 75.
43. O. Sapojkov, „Uvolnenie nevolei”, *Kommersant*, 30 decembrie 2016.
44. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 167.
45. A.V. Uliukaev, *V ojidanii krizisa: hod i protivoreciia ekonomiceskih reform v Rossii*, pp. 163-164; V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 198-199.
46. A. Navalnîi, „Ob Uliukaeve: on na 100% julik, no sajaiut ego ne za eto”, 15 noiembrie 2016: https://navalny.com/p/5131
47. K. Hille, „Rosneft Chief Igor Sechin Refuses to Appear at Corruption Trial”, *Financial Times*, 22 noiembrie 2017.
48. Twitter @aleksei_kudrin: 15 decembrie 2017.
49. „Secin nazval provokației sluhi ob uceastii «Rosnefti» v obrușenii rublea”, *Interfaks*, 16 decembrie 2014: http://www.interfax.ru/business/413407
50. V.V. Putin, conferința de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378

9

Pumnul economic al statului: „oligarhii” sunt trași la răspundere

1. *Putin, Russia and the West: Taking Control* (producător: N. Percy; BBC2, 19 ianuarie 2012).

2. Vezi *supra*, p. 90.
3. Interviu cu A.L. Kudrin, *Novoe vremea*, nr. 34 (1997).
4. Vezi *supra*, pp. 87-88.
5. Vezi A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russia's Power Cult*, p. 76.
6. Comisia juridică a Senatului Statelor Unite ale Americii: interviu cu Glenn Simpson (Fusion GPS), 22 august 2017, pp. 46-47: https://www.feinstein.senate.gov/public/_cache/files/3/9/3974a291-ddbe-4525-9ed1-22bab43c05ae/934A3562824CACA7BB4D915E97709D2F.simpson-transcript-redacted.pdf
7. *Ibidem*, p. 161.
8. Vezi Hazov, *„Spisok Magnitskogo". Cego boitsea Putin*, pp. 21-43; B. Browder, *Red Notice: How I Became Putin's No. 1 Enemy*, pp. 338-340.
9. *Ibidem*, pp. 242-264.
10. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
11. Iu. Felștinski (interviu) în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, pp. 622-627.
12. I. Cobain, M. Taylor și (la Moscova) L. Harding, *Guardian*, 13 aprilie 2007.
13. *Ibidem*.
14. Am fost unul dintre acei martori și îmi amintesc foarte bine de încercarea deliberată a lui Berezovski – care stătea la doar câțiva metri de boxa martorilor și chiar în fața acesteia – de a-i privi fix și a-i intimida.
15. B. Berezovski, scrisoare deschisă către patriarhul Chiril, 15 ianuarie 2012 (Londra): http://echo.msk.ru/blog/berezovski/849154-echo
16. L. Harding, „Humiliation for Boris Berezovsky in Battle of the Oligarchs", *Guardian*, 30 august 2012.
17. Această informație provine din P. Aven (pp. 22, 686), A. Goldfarb (p. 611), E. Gorbunova (pp. 644-665) și „Daria K.", logodnica lui Berezovski (p. 687), în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*.
18. Vezi P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, pp. 126, 136.
19. Vașukevici-Rîbka a fost arestată în Thailanda pentru prostituție. După ce a fost eliberată, în ianuarie 2019, s-a dus în Belarus, făcând escală pe aeroportul Șeremetievo din Moscova, unde poliția rusească a arestat-o din motive similare. A fost eliberată, se pare, cu condiția să nu mai facă publice informații compromițătoare: „«Sex Trainer», Escort «Nastya Rybka», Released But Remains Suspect, Lawyer Says", RFE/RL, 22 ianuarie 2019.
20. A. Navalnîi, „Iahtî, oligarhi, devociki: ohotnița na mujcin razo-blaceaet vzeatohnika", 8 februarie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=RQZ r2NgKPiU
21. *Ibidem*.
22. „Vițe-premer Prihodko zaiavil o jelanii otvetit Navalnomu po-mujski", RBK Politika, 9 februarie 2018: https://www.rbc.ru/politics/09/02/2018/ 5a7d-c6479a7947a4be81bebb

10

Reforme neduse până la capăt: unii câștigă, cei mai mulți plătesc

1. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, pp. 127-128.
2. *Ibidem*, p. 166.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, pp. 166-167.
5. *Ibidem*, pp. 197-198.
6. *Ibidem*.
7. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 47-48.
8. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
9. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
11. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 177.
12. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 204.
13. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
14. P. Chaisty, „The Legislative Effects of Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia", *Government and Opposition*, nr. 3 (2008), pp. 446, 449.
15. A.B. Evans Jr., „Civil Society and Protest", în S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, pp. 108-110; S. Wengle, M. Rasell, „The Monetization of *L'goty*: Changing Patterns of Welfare Politics and Provision in Russia", *Europe-Asia Studies*, nr. 5 (2008), p. 745; G.B. Robertson, *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, p. 187.
16. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
17. *Ibidem*.
18. *Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov* (30 decembrie 2004), p. 17.
19. „Putin: «K sceastiu, v VTO nas ne pustili»", 7 februarie 2009: https://www.pravda.ru/news/world/07-02-2009/301143-putin_barrozu-0

20. Vezi S. Barsukova, C. Dufy, „Doktrina prodovolstvennoi bezopasnosti RF (2010 g.)”, în S. Barsukova (ed.), *Reformî v Rossii v 2000-e godî: ot zakonodatelstva k praktikam*, p. 37.
21. S. Wengle, „Plentiful Harvests in Eurasia, Why Some Farms in Russia, Ukraine, Belarus, and Armenia are Thriving Despite Institutional Challenges”, PONARS Policy Memo 490 (octombrie 2017), pp. 6-7.
22. Vezi S. Barsukova, C. Dufy, „Doktrina prodovolstvennoi bezopasnosti RF (2010 g.)”, pp. 37-38.
23. *Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov* (30 decembrie 2004), pp. 16-17.
24. În rusă, numele sunt „Rezervnîi fond” și „Fond naționalnogo blagosostoianiia”.
25. E.M. Primakov către N.P. Patrușev, 2010 (notificare): V.I. Matvienko, S.E. Narîșkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), pp. 416-417, 418, 420.
26. E. Dabrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era”, 4 aprilie 2018.
27. A.K. Pușkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, p. 95.
28. Vezi E. Dabrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era”, 4 aprilie 2018.
29. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, p. 115.
30. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 273.
31. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, pp. 71-72.
32. Vezi *infra*, pp. 155-157.
33. European Bank of Reconstruction and Development, *Transition Report 2009: Transition in Crisis?*, p. 27.

11

Punctul de cotitură: reacția față de revoluția de la Kiev

1. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
2. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
3. E.M. Primakov, *Godî v bolşoi politike*, p. 393. A se observa că Primakov a scris această lucrare cu câțiva ani înainte de anexarea Crimeei.

4. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
5. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
6. E.M. Primakov, *Godî v bolșoi politike*, p. 393.
7. Programul Russkii Blok, *Russkii Blok Sevastopolea*, nr. 18, octombrie 2010.
8. *Leghendarnîi Sevastopol*, nr. 42, septembrie 2010.
9. V.V. Putin, discurs la Conferința pentru securitate de la München, 10 februarie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034
10. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 683.
11. *Ibidem*, p. 667.
12. W.J. Burns către Departamentul de Stat al SUA (telegramă), 1 februarie 2008: https://wikileaks.org/plusd/cables/08MOSCOW265_a.html
13. C. Rice, *No Higher Honor*, pp. 671-672. Îi sunt îndatorat lui Jean-Arthur Régibeau, ambasadorul Belgiei la Moscova, pentru că mi-a relatat situația din 2008, 18 ianuarie 2018.
14. C. Rice, *No Higher Honor*, pp. 674-675.
15. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 110.
16. *Ibidem*, p. 111.
17. V.V. Putin, discurs la Summitul NATO de la București (2-4 aprilie 2008): https://www.unian.info/world/111033-text-of-putins-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html
18. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, pp. 111-112. Am folosit versiunea discursului lui Putin publicată de ucraineni; vezi nota precedentă.
19. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 116.
20. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
21. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 25.
22. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 532.
23. *Ibidem*, pp. 685-686.
24. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
25. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, p. 5.
26. „Medvedev Gets Caught Telling the Truth”, RFE/RL, 22 noiembrie 2011, http://www.rferl.org/a/medvedev_gets_caught_telling_the_truth/24399004. html, accesat pe 19 aprilie 2019.
27. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, p. 201.
28. V. Jauvert, „Histoire secrète d’un revirement, Sarko le Russe”, *Nouvel Observateur*, 13 noiembrie 2008.
29. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, pp. 212-214.

30. V.V. Putin, discurs la Summitul NATO de la București (2-4 aprilie 2008): https://www.unian.info/world/111033-text-of-putins-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html
31. V.V. Putin, interviu acordat ARD TV, 29 august 2008: https://www.youtube.com/watch?v=30By6n3r_SQ
32. Îi datorez acest punct de vedere lui Peter Stew.
33. „Silnîi Sevastopol – Silnaia Ukraina", pliant din 2010: Ukrainian Subject Collection, box 9.
34. A. Popova, „Oligarhi skupaiut Krîm", *Ponedelnik*, 11 august 2003.
35. *Pervaia Krîmskaia: informaționnaia gazeta*, 5-11 noiembrie 2004: K. Bondarenko Papers (HIA), box 27.
36. R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1270.
37. Vezi P. Conradi, *Who Lost Russia?*, p. 262.
38. A. Roxburgh, „Russia's Revenge: Why the West Will Never Understand the Kremlin", *New Statesman*, 27 martie 2014.
39. *Russkaia pravda* (Kiev), nr. 17, septembrie 2010.
40. V. Kirilenko, *Pravda pro NATO*.
41. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 144.
42. S. Lavrov, „Russia-EU: Prospects for Partnership in the Changing World", *Journal of Common Market Studies Annual Review*, 14 august 2013: https://www.rusemb.org.uk/article/244
43. I. Shuvalov, „Europe's Fear of Russia is a Rerun of Soviet Mistakes", *Financial Times*, 27 ianuarie 2014.
44. I.I. Șuvalov, declarație publică, 9 septembrie 2013: http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=442973
45. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017, p. 516.
46. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
47. A. Tsygankov, „Vladimir Putin's Last Stand: The Sources of Russia's Ukraine Policy", *Post-Soviet Affairs*, nr. 4 (2015), p. 296.
48. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017.
49. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
50. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 337.
51. Vezi H. Balzer, „The Ukraine Invasion and Public Opinion", *Georgetown Journal of International Affairs*, nr. 16/1 (2015), pp. 83-90.
52. Vezi D. Treisman, „Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin", *Foreign Affairs*, nr. 3 (2016), pp. 47-54.
53. V.V. Putin (conferință de presă), 19 decembrie 2013, „Putin Denies That Troops Will Need to be Sent to Crimea": http://kremlin.ru/events/president/news/1985954
54. *Novaia gazeta*, 24 februarie 2015.
55. J.R. Clapper (șeful Serviciului Național de Informații), „Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community", United States Senate Select Committee

on Intelligence, 29 ianuarie 2014, p. 24.
56. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 29.
57. *Ibidem*, pp. 32-33.
58. Acordul cu privire la criza politică a Ucrainei, *The Guardian* (online), 21 februarie 2014: https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text
59. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
60. *Ibidem*.
61. *Ibidem*.

12

Peninsula inseparabilă: anexarea Crimeei

1. Vezi http://kremlin.ru/events/president/news/20322
2. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 336.
3. *Krîm: put' na rodinu* (film documentar de Andrei Kondrașov), canalul TV Rossiia-1, 15 martie 2015.
4. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 336.
5. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 74-75.
6. M. McFaul, prelegere Elliott (St Antony's College, Oxford), 4 iunie 2018; M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 400; S. Rice: https://www.nbcnews.com/meet-the-press/meet-press-transcript-feb-23-2014-n36721
7. J. Heintz, „Putin: Russia Prepared Raising Nuclear Readiness Over Crimea", Associated Press, 15 martie 2015.
8. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, pp. 364-365; F. Burkhardt, „Presidential Power in Putin's Third Term: Was Crimea a Critical Juncture in Domestic Politics?", în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, p. 137.
9. Vezi R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1272.
10. *Ibidem*, p. 1262.
11. S.V. Lavrov (conferință de presă, Moscova), 26 ianuarie 2016, în S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, p. 37.
12. Vezi R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 113.

13. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik", *International Affairs*, nr. 3 (2017), p. 531.
14. *Ibidem*, p. 530.
15. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 94 (4 iulie 2015).
16. H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 5 martie 2014.
17. R.M. Gates, *Duty: Memoirs of a Secretary at War*, pp. 157-158.
18. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
19. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 17 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20796
20. Îi datorez această observație lui Paul Gregory.
21. A. Dughin, *Ukraina: moia voina. Gheopoliticeskaia dnevnik*, p. 59 (7 martie 2014).
22. R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 196.
23. *Ibidem*, p. 199.
24. YouTube. Citat de Nicolai N. Petro, „Timeline for Donbass Since the Signing of the Minsk Accords", lucrare nepublicată. Nicolai N. Petro, https://www.youtube.com/watch?v=aHWHqj8g7Bk
25. http://vesti-ukr.com/strana/85885-poroshenko-ozvuchil-tri-beskom promissnyh-dlja-sebja-voprosa
26. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
27. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
28. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
29. V.V. Putin, întâlnire cu studenții de la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg: http://kremlin.ru/events/president/news/47519
30. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
31. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017. Vezi și interviul acordat de Lavrov ziarului *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, p. 153.
32. L. Bershidsky, „Russian Pensions Paid for Putin's Crimea Grab": https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2014-06-26/russian-pensions-paid-for-putin-s-crimea-grab
33. M. Zîgar, *Vsea kremleskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 377.
34. G. Pavlovski (interviu), „Putin staraetsea, no on ustal", *Biznes Online*, 13 octombrie 2017: https://www.business-gazeta.ru/article/360564
35. V.V. Putin, discursul anual în fața Adunării Federale, 4 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47173
36. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

37. „Vtoraia holodnaia”, *Rossiiskaia gazeta*, 15 octombrie 2014.
38. N.P. Patrușev (interviu), „Voinî i mirî”, *Rossiiskaia gazeta*, 18 mai 2017: https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberata kahsirii.html
39. Vezi R. Legvold, *Return to Cold War*, p. 137.

13

Obsesia transatlantică: probleme cu America

1. J. Vinokur, „Merkel is Dancing with a Bear”, *New York Times*, 21 iulie 2011.
2. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 222-223.
3. N. von Twickel, „Biden «Opposes» 3rd Putin Term”, *Moscow Times*, 11 martie 2011.
4. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 262.
5. H.R. Clinton, remarci făcute la Centrul Toleranței (Vilnius), 6 decembrie 2011: https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/12/ 178313.htm
6. V.V. Putin, discurs adresat consiliului coordonator al Frontului Popular al Întregii Rusii, 8 decembrie 2011: http://archive.premier.gov.ru/ru/events/news/17330/print
7. H.R. Clinton, *Hard Choices: A Memoir*, p. 209.
8. V. Nuland, conversație cu ambasadorul Geoffrey Pyatt: https://www.youtube.com/watch?v=U0JVnYe7CzQ
9. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. V.V. Putin (interviu), *Le Figaro*, 31 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54638
11. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
12. J.D. Goodman, „Microphone Catches a Candid Obama”, *New York Times*, 26 martie 2012.
13. Interviu acordat lui Wolf Blitzer la CNN, 26 martie 2012: http://cnnpress room.blogs.cnn.com/2012/03/26/romney-russia-is-our-number-one-geo political-foe
14. J. McCain, „Obama Has Made America Look Weak”, *New York Times*, 15 martie 2014.
15. „Wrestling with an Aging Arsenal”, *New York Times*, 28 noiembrie 2014.
16. Fișa 16 a comandamentului de apărare cibernetică din cadrul Departamentului Apărării al Statelor Unite, accesat pe 2 mai 2016: https://www.defense.gov/Portals/1/features/2015/0415_cyber-strategy/Cyber-Guard-16-FactSheet-FINAL.pdf
17. W.J. Lynn, „The End of the Military-Industrial Complex”, *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2014, p. 106.

18. W.A. Galston, „Dissecting Obama's Foreign Policy, America Self-Contained", *The American Interest*, nr. 5 (mai/iunie 2014), p. 31.
19. Interviu cu Megyn Kelly, NBC, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54688
20. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
21. Conversație a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
22. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 39.
23. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
24. Conversație a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
25. Vezi *infra*, pp. 265-266.
26. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 99.
27. S.V. Lavrov, interviu acordat publicației *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 160.
28. Vezi, de exemplu, prelegerea lui S.V. Lavrov de la Academia Statului-Major, 23 martie 2017: *ibidem*, p. 464.
29. H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 5 martie 2014.
30. V.V. Putin, întâlnire cu H. Kissinger, 29 octombrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19509
31. Am această informație de la oficiali de la Departamentul de Stat.
32. Conversație a autorului cu Henry Kissinger la Washington, DC, decembrie 2017.
33. M. McFaul, „To Beat Ukraine, Support Ukraine", *New York Times*, 8 august 2014.
34. S.V. Lavrov, sesiune de întrebări la „Ora Guvernului" din Duma de Stat, 25 ianuarie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 430.
35. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 12 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
36. *Ibidem*.
37. V.V. Putin, conferință de presă, 18 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47250
38. Umberto Bacchi, „Russia Issues Nuclear Threat over Crimea and Baltic States", *International Business Times*, 2 aprilie 2015, în D. Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep*, p. 163.
39. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
40. *Ibidem*.
41. N.P. Patrușev (interviu), Sputnik International, 1 noiembrie 2016: https://sputniknews.com/interviews/201611011046936463-patrushev-exclusive- interview
42. N.P. Patrușev (interviu), *Moskovskii komsomoleț*, 16 ianuarie 2016.
43. C. Cillizza, *Washington Post*, 6 septembrie 2016.

14

Tulburări continentale: Rusia pătrunde în Europa

1. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
2. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 58 (3 iulie 2015).
3. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 530
4. *Ibidem*, p. 360.
5. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
6. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 15.
7. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 306.
8. F.A. Lukianov, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
9. E. Servettas, „How to Avoid Sanctions Like Sergei Naryshkin", *The Interpreter*, 16 aprilie 2014: http://www.interpretermag.com/how-to-avoid-sanctions-like-sergei-naryshkin
10. S. Narîșkin, „Slabost Bolșoi Evropî", *Izvestiia*, 21 decembrie 2015.
11. K. Willsher, „France Looking for Warship Buyers After Cancelling Mistral Deal with Russia", *The Guardian*, 5 august 2015.
12. O. Faye, B. Vitkine, „La justice russe saisie sur le prêt bancaire consenti au Front National", *Le Monde*, 4 ianuarie 2017.
13. C. Bigg, „French Far-Right Party Took Loan from Russian Bank", RFE/RL, 24 noiembrie 2014: https://www.rferl.org/a/russia-france-national-front-loan-le-pen/26707339.html
14. V.V. Putin și M. Le Pen (întâlnire), 24 martie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54102
15. Știrea după-amiezii, canalul TV Rossiia-1, 24 martie 2017: https://www.1tv.ru/news/2017-03-24/322179-marin_le_pen_pribyla_s_vizitom_v_rossiyu_vstretilas_s_vladimirym_putinym_i_deputatami_gosdumy
16. V.V. Putin și M. Le Pen (întâlnire), 24 martie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54102
17. *Le Point*, 25 martie 2017.
18. *Ibidem*.
19. Discursul lui Putin la comemorarea din 7 aprilie 2010: https://dassie2001.livejournal.com/52206.html. Acest discurs s-a aflat cândva în arhiva online a declarațiilor lui Putin în calitate de premier, dar a fost șters: să fie semnul unei sensibilități oficiale ulterioare față de un discurs prea concesiv față de țările vecine?

20. V.R. Medinski, întâlnire a comitetului de organizare al „Victoriei”, 22 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/54347
21. Ye. Pismennaya, A. Andrianova, „Russia’s $70 Billion «Secret» Spending Lets Money Do the Talking”, Bloomberg Politics, 25 iulie 2017: https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-25/russia-s-70-billion-secret-spending-lets-money-do-the-talking
22. K. Than, „Inside Hungary’s $10.8 Billion Nuclear Deal with Russia”, Reuters World News, 30 martie 2015: https://www.reuters.com/article/us-russia-europe-hungary-specialreport/special-report-inside-hungarys-10-8-billion-nuclear-deal-with-russia-idUSKBN0MQ0MP20150330
23. *Financial Times*, 2 februarie 2017.
24. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
25. V.V. Putin, conferință de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
26. M. Birnbaum, „We Still Don’t Know Who Will Lead Italy. But One Clear Winner is the Kremlin”, *Washington Post*, 23 martie 2018.
27. Vezi A. Shekhovtsev, *Russia and the Western Far Right: Tango Noir*, pp. 187-189.

15

Ordinea politică: partide, alegeri, parlamente

1. R. Person, „Potholes, Pensions, and Public Opinion: The Politics of Blame in Putin’s Power Vertical”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2015), p. 441.
2. P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, pp. 193-197.
3. Vezi A. Wilson, *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World*, pp. 260-265.
4. D. Orlov, „Politiceskaia doktrina suverennoi demokratii”, *Izvestiia*, 30 noiembrie 2006.
5. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, pp. 89-90.
6. *Ibidem*, p. 89.
7. „Prais-list loialnosti”, *Novaia gazeta*, 12 aprilie 2007.
8. Vezi *supra*, p. 73.
9. G. Pavlovsky, „Putin’s World Outlook: Interview with Tom Parfitt”, *New Left Review*, iulie/august 2014, p. 57.
10. *Ibidem*, p. 61.
11. *Ibidem*.
12. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 360.
13. Vezi P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, p. 127.

14. Vezi B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking", în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, pp. 58, 62-63.
15. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 105.
16. B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking", în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, pp. 54-56; M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, p. 156.
17. D.A. Medvedev, raport cu privire la activitatea guvernului în perioada 2012-2017 prezentat Dumei de Stat (11 aprilie 2018): government.ru/news/32246
18. „Legislation to Limit Garlic Use", *Moscow Times*, 2 aprilie 2013.
19. Pavlovski (interviu), 3 mai 2018: https://newtimes.ru/articles/detail/160874
20. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 213.
21. V.V. Putin, Forumul despre activitatea Frontului Popular al Întregii Rusii, 18 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47036
22. V.V. Putin, interviu acordat agenției TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
23. *Ibidem*.
24. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, pp. 317-318.
25. Vezi L. Harding, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*; K. Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*
26. P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 14.
27. V.V. Putin, conferința de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378

16

Presiuni media: televiziunea, presa și internetul

1. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 28 (3 iulie 2015).
2. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 295.
3. A. Dubnov, „Osoboe mnenie", Eho Moskvî, 10 mai 2017: http://echo.msk.ru/programs/personalno/1977880-echo
4. Vezi *supra*, p. 41.

5. Întâlnire a lui Putin cu 30 de reprezentanți importanți ai mass-mediei, 18 ianuarie 2012: http://archive.premier.gov.ru/events/news/17798/print
6. *Ibidem*.
7. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 311.
8. *Ibidem*, p. 307.
9. *Ibidem*, p. 310.
10. *Ibidem*, p. 160.
11. D.K. Kiselev, „Vesti nedeli", canalul TV Rossiia-1, 10 august 2013: www. youtube.com/watch?v=4KGVUhdqsMQ
12. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 70.
13. A.K. Pușkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, p. 16.
14. https://in.reuters.com/video/2018/01/19/putin-strips-off-takes-dip-in-icy-waters?videoId=387166500
15. Vezi http://kremlin.ru/events/president/news/53211
16. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 307.
17. *Ibidem*, p. 232.
18. *Ibidem*, p. 287.
19. „Doktrina informaționnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federații", *Rossiiskaia gazeta*, 6 decembrie 2017: https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezopas nost-site-dok.html
20. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, p. 264.
21. V.V. Putin, sesiunea plenară Mediaforum, 24 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20858
22. M. Elder, „Russia Threatens to Ban BuzzFeed", 5 decembrie 2014: https://www.buzzfeed.com/miriamelder/russia-threatens-to-ban-buzzfeed?utm_term=.kj2kl4GdwV#.luzW3k1e0Y
23. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, p. 272.
24. *Ibidem*, p. 216.
25. *Ibidem*, pp. 234-235.
26. *Ibidem*, pp. 209-210.
27. *Ibidem*, p. 211.
28. *Ibidem*, p. 215.
29. „Russian Internet-Isolation Bill Advances, Despite Doubts in Duma", RFE/RL, 12 februarie 2019: https://www.rferl.org/a/russian-bill-on-autonomous-operation-of-internet-advances-in-duma/29765882.html
30. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 109.
31. I. Nagornîh, I. Safronov, E. Cernenko, „S «țvetnîh revoliuții» hoteat sneat kamufleaj", *Kommersant*, 4 martie 2015.

17

Puterea blândă a Rusiei: ofensiva globală a carismei

1. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. xi-xii.
2. V.V. Putin, „A Plea for Caution from Russia", *New York Times*, 12 septembrie 2013.
3. *Ibidem*.
4. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. xii, 184-185.
5. *Ibidem*, p. 185.
6. *Ibidem*, p. 186.
7. *Ibidem*, p. 190.
8. *Ibidem*, pp. xii, 184-185.
9. I. Kottasova, „Putin Drops His American PR Company", CNNMoney, 12 martie 2015: https://money.cnn.com/2015/03/12/media/russia-putin-pr-ketchum/index.html
10. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
11. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
12. „«Valdai» prineal jelaemoe za deistvitelnîm", *Moskovskii komsomoleț*, 13 noiembrie 2011.
13. *Ibidem*.
14. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
15. *Ibidem*.
16. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, p. 195.
17. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
18. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, p. 195.
19. R. Gray, „Pro-Putin Think Tank Based in New York Shuts Down", BuzzFeed News, 30 iunie 2015: https://www.buzzfeednews.com/article/rosiegray/pro-putin-think-tank-based-in-new-york-shuts-down
20. M. Simonian (Russia Today), întâlnire a comitetului de organizare al „Victoriei", 22 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/54347
21. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
22. J. Stubbs, G. Gibson, „Russia's RT America Registers as «Foreign Agent» in U.S.", *Reuters*, 13 noiembrie 2017: https://www.reuters.com/article/us-russia-usa-media-restrictions-rt/russias-rt-america-registers-as-foreign-agent-in-u-s-idUSKBN1DD25B

23. P. Nikolskaya, A. Osborn, „Russia to Amend Law to Classify U.S. Media «Foreign Agents»”, *Reuters*, 10 noiembrie 2017: http://www.reuters.com/article/us-russia-usa-media-restrictions/russia-to-amend-law-to-classify-us-media-foreign-agents-idUSKBN1DA1HH
24. Vezi discuția la https://trendjackers.com/russia-today-provocative-adverts-london-underground. Îi sunt recunoscător lui Liz Teague pentru că mi-a adus la cunoștință acest fapt.
25. Observație personală, aeroportul Șeremetievo, 19 ianuarie 2018.
26. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 4-a (iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=tMMakf1rvVM
27. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea 1 (16 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

18

Opinia publică: potențialul pentru revoltă

1. Vezi G. Hosking, *Russia and the Russians: From Earliest Times to the Present Day*; A. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*; R. Service, *Russia: Experiment with a People*, pp. 84-85, 92.
2. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
3. T. Frye, S. Gehlbach, K.L. Marquardt, O.J. Reuter, „Is Putin’s Popularity Real?”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 1 (2017), pp. 8-15.
4. Sondaj al Centrului Levada, 8 mai 2018: https://www.levada.ru/en/2018/ 05/08/societal-problems. Sondajul a fost efectuat în perioada 19-23 ianuarie 2018 cu întrebarea: „Care dintre următoarele probleme sociale vă îngrijorează cel mai mult și vi se par cele mai grave?”.
5. Sondaj al Centrului Levada, 21 aprilie 2017, https://www.levada.ru/en/ 2017/04/21/corruption. Sondajul a fost desfășurat între 2 și 7 martie 2017
6. Sondaj al Centrului Levada, 8 mai 2018: https://www.levada.ru/en/2018/ 05/08/societal-problems. Sondajul a fost efectuat în perioada 19-23 ianuarie 2018 cu întrebarea: „Care dintre următoarele probleme sociale vă îngrijorează cel mai mult și vi se par cele mai grave?”.
7. www.kremlin.ru/acts/bank/35260 până la 35270
8. Ședință de guvern, 12 septembrie 2013: http://government.ru/news/4804. Vezi și A. Monaghan, *Power in Modern Russia: Strategy and Mobilisation*, pp. 61-62.
9. Centrul Levada, noiembrie 2018: https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti
10. Sondaj VȚIOM, 8 februarie 2018, nr. 2036: https://wciom.com/index. php?id= 61&uid=1498. Acest sondaj a fost desfășurat între 29 ianuarie și 4 februarie 2018.

11. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 2 decembrie 2016: https://www.levada.ru/en/2016/12/02/sanctions-4
12. G. Petelin, „Rossiiane stali silnee boiatsea iadernoi voinî”, gazeta.ru, 10 iulie 2015.
13. A.L. Kudrin, „Ustoicivîi ekonomiceskii rost: model dlea Rossii”, Forumul Gaidar, 13 ianuarie 2017.
14. Federal State Statistical Service, *Russia in Figures*, p. 119.
15. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 102.
16. Interviu cu M.A. Topilin, *Izvestiia*, 25 iunie 2018
17. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 22-26 iunie 2018: https://www.levada.ru/2018/07/03/doverie-politikam
18. Sondaj VȚIOM, 5 august 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
19. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 18-24 octombrie 2018: https://www.levada.ru/2018/11/22/19281
20. Sondaj VȚIOM, 5 august 2018: „Ratingul instituțiilor statului”.
21. Sondaj VȚIOM, 5 august 2018: „Ratingul electoral al partidelor politice”.
22. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 18-24 octombrie: https://www.levada.ru/2018/11/22/19281
23. E. Paneiah, „V Rossii poiavilsea zapros na cestnuiu vlast i miroliubie”, *Vedomosti*, 27 decembrie 2018.
24. V.V. Putin, discurs către cetățenii ruși, 29 august 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/58405
25. Vezi H.E. Hale, „The Myth of Mass Russian Support for Autocracy: The Public Opinion Foundations of a Hybrid Regime”, *Europe-Asia Studies*, nr. 8 (2011), pp. 1370-1375.
26. Sondaj VȚIOM, 5 august 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
27. Sondaj VȚIOM, iulie 2018: „Ratingul instituțiilor sociale”.

19

Jocul de popice: doborârea opoziției

1. „Tezisî po ekonomiceskomu krizisu v Rossii”, 28 februarie 2009: *Rossiiskaia Obedineennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko”: Politiceskii otceot; Dokumentî, 2008-2011*, p. 16, în Russian Subject Collection (HIA), box 65.
2. *Ibidem*, pp. 15-16, 32.
3. *Ibidem*.
4. B. Nemțov, *Ispoved buntarea*, p. 52.

5. B.E. Nemțov către B.N. Elțîn, fără dată, însă după 14 iunie 1995: Vladimir Pribylovsky Papers (HIA), box 18, dosar 9.
6. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 263.
7. Vezi D.J. Smith, „Russian Cyber Operations", *Potomac Institute Cyber Center*, iulie 2012, p. 4.
8. B.E. Nemțov (selfie al unui ucrainean necunoscut făcut la Kiev), aprilie 2014: https://www.youtube.com/watch?v=YuMtk75UURc
9. V. Prokhorov, „Where are the Organizers, Mr Putin? Did You Fail This Case?", Institute of Modern Russia, 14 decembrie 2017: https://imrussia.org/en/opinions/2887-vadim-prokhorov-%E2%80%9Cwhere-are-the-organizers,-mr-putin-did-you-fail-this-case%E2%80%9D
10. Interviu al autorului cu Vadim Prohorov, 18 octombrie 2018.
11. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 265.
12. A. Navalnîi, „Ob ubiistve Borisa Nemțova", 3 martie 2015: https://navalny.com/p/4156
13. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
14. G. Pavlovsky, „Russian Politics Under Putin: The System Will Outlast the Master", *Foreign Affairs*, mai-iunie 2016, pp. 10-17.
15. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 265.
16. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 21.
17. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, p. 299.
18. V. Kara-Murza, „After Years of Battling Nemtsov, the Kremlin Battles His Memory", *World Affairs*, 28 septembrie 2017.
19. Reportaj RT, 28 februarie 2015: https://russian.rt.com/article/76831
20. V. Prokhorov, „Where are the Organizers, Mr Putin? Did You Fail This Case?", Institute of Modern Russia, 14 decembrie 2017: https://imrussia.org/ en/opinions/2887-vadim-prokhorov-%E2%80%9Cwhere-are-the-organizers,-mr-putin-did-you-fail-this-case%E2%80%9D; interviu al autorului cu Vadim Prohorov, 18 octombrie 2018.
21. I. Iașin, *Ulicinîi Protest*, pp. 9, 11.
22. A. Navalnîi, „Iahtî, oligarhi, devociki: ohotnița na mujcin razoblaceaet vzeatocinika", 8 februarie 2018, vizualizat pe 8 aprilie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=RQZr2NgKPiU&feature=youtu.be
23. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 101.
24. Interviu cu A. Navalnîi în K. Voronkov, *Aleksei Navalnîi: Groza julikov i vorov*, pp. 22-23.
25. *Ibidem*, p. 28.
26. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 15.
27. *Ibidem*, p. 24.
28. *Ibidem*, p. 20.
29. Russian Subject Collection (HIA), box 68.
30. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 42.
31. *Ibidem*, p. 97; M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, pp. 244-247.
32. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 97.

33. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 301.
34. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 92.
35. A. Navalnyi, „How to Punish Putin", *New York Times*, 20 martie 2014.
36. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 86.
37. A. Navalnîi, „Sbitîi focus" (interviu), Eho Moskvî, 15 octombrie 2014: https://echo.msk.ru/programs/focus/1417522-echo.html
38. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 92.
39. *Ibidem*, p. 83.
40. *Ibidem*, pp. 83-84.
41. *Ibidem*, pp. 76-77.
42. *Ibidem*, pp. 53-54.
43. *Ibidem*, p. 78.
44. *Ibidem*, p. 59.
45. *Ibidem*, p. 48.
46. Ilia Azar, „Uşcemlennîi russkii" (interviu cu A. Navalnîi), 4 noiembrie 2011: https://lenta.ru/articles/2011/11/04/navalnyi
47. *Ibidem*.
48. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 73.
49. *Ibidem*, p. 56.
50. *Ibidem*, p. 57.
51. *Ibidem*, p. 67.
52. *Ibidem*, p. 72.
53. *Ibidem*, p. 78.
54. „Navalnîi vozglavil «Narodnîi alians»", 17 noiembrie 2013: http://www.interfax.ru/russia/341325
55. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 47.
56. *Ibidem*, pp. 76-77.
57. *Ibidem*, p. 41.
58. Akţii protesta 26 marta i Navalnîi: Levada-Ţentr, 6 aprilie 2017.
59. VŢIOM poll, 2 septembrie 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
60. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 64.
61. *Ibidem*, p. 233.

Vigilență permanentă: apariția în forță a statului polițienesc

1. Vezi *Slujba bezopasnosti*, nr. 1/2 (1994), pp. 7-14, 55-59; nr. 1/2 (1998), p. 74; nr. 3/4 (1998), pp. 20-21.
2. *Ibidem*, nr. 1 (1999).
3. Vezi J. Fedor, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, From Lenin to Putin*, p. 139.
4. V.V. Putin, discurs, 30 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55948
5. V. Kara-Murza, „Putin Unveils Memorial to Victims of Soviet Repression, While His Own Repression Continues", *World Affairs*, 31 octombrie 2017.
6. V.V. Putin, ședință prelungită a conducerii FSB, 16 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53883
7. Întâlnirea lui Putin cu membrii permanenți ai Consiliului de Securitate, 8 noiembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56021
8. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, p. 165.
9. V.V. Putin, întâlnire a conducerii FSB, 26 martie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49006
10. Știre, 5 septembrie 2017: https://www.nakanune.ru/news/2017/09/05/22481771
11. V.V. Putin (conferință de presă), 19 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19859
12. I. Nagornîh, I. Safronov, E. Cernenko, „S «țvetnih revoliții» hoteat sneat kamufleaj", *Kommersant*, 4 martie 2015.
13. „Federalnîi zakon Rossiiskoi Federații ot 6 marta g. N 35-FZ", *Rossiiskaia gazeta*, 10 martie 2006 (disponibil la http://www.rg.ru/2006/03/10/borba terrorizm.html).
14. Știre ITAR-TASS, 28 iunie 2006.
15. Știre pe vesti-ru, 28 iunie 2006.
16. *Kommersant*, 12 iulie 2006.
17. *Moscow News*, 29 decembrie 2006.
18. „Federalnîi zakon Rossiiskoi Federații ot 27 iulea 2006 g. N 148-FZ", *Rossiiskaia gazeta*, 29 iulie 2006 (disponibil la http://www.rg.ru/2006/07/ 29/ekstremizm-protivodejstvie-dok.html).
19. „FSB Will Soon Run Operations Abroad", *Moscow Times*, 8 iunie 2006.
20. Vezi L. Harding, *A Very Expensive Poison*, pp. 387-394; O. Bullough, *Moneyland: Why Thieves and Crooks Now Rule the World and How to Take It Back*, p. 207.
21. D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack", pp. 2-5.
22. D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, p. 174.

23. S.V. Lavrov (conferință de presă, Moscova), 26 ianuarie 2016, în S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîșleniia o vneșnei politike*, p. 66.
24. V.V. Putin, conferință de presă după Summitul Organizației de Cooperare de la Shanghai organizat la Qingdao, China, 10 iunie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/57719
25. V.V. Putin, conferință de presă, 3 octombrie 2018: https://tass.ru/politika/ 5632623
26. V.V. Putin, ședință a conducerii FSB, 26 martie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49006
27. *Ibidem*.
28. N.P. Patrușev (interviu), „Voinî i mirî", *Rossiiskaia gazeta*, 18 mai 2017: https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html
29. V.V. Putin, ședință a conducerii FSB, 26 februarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51397
30. *Ibidem*.
31. V.V. Putin, ședință prelungită a conducerii FSB, 16 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53883
32. E. Milașina, „Halifat? Primanka dlea durakov!", *Novaia gazeta*, 29 iulie 2015.
33. M. Tsvetkova, „How Russia Allowed Homegrown Radicals to Go and Fight in Syria", *Reuters Investigates*, 13 mai 2016.
34. Putin, discurs adresat ofițerilor din Flota Nordului, 23 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53940
35. J. Schechtman, D. Volz, J. Stubbs, „Under Pressure, Western Firms Bow to Russian Demands to Share Cyber Secrets", *Reuters*, 23 iunie 2017: http://www.reuters.com/article/uk-usa-russia-tech-insight-idUSKBN19E0XB
36. I. Murtazin, „Troianovskii kod", *Novaia gazeta*, 26 ianuarie 2017, și „Komușest let «Șaltai»", *Novaia gazeta*, 2 februarie 2017.
37. „Full Transcript: Acting FBI Director McCabe and Others Testify Before the Senate Intelligence Committee", *Washington Post*, 11 mai 2017.
38. ABC News, 24 mai 2017: http://abcnews.go.com/Politics/classified-senate-briefing-expands-include-russian-cyber-firm/story?id=47619783
39. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 17 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20796
40. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, pp. 207-208 și 221-222.
41. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
42. *Ibidem*.
43. *Komsomolskaia pravda*, 20 decembrie 2000.
44. A. Litvinenko, *LPG – Lubeanskaia Prestupnaia Gruppirovka. Ofițer FSB daiot pokazaniia*, pp. 105-107.
45. *Ibidem*, pp. 68 și urm.
46. *Ibidem*, p. 82.

47. http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/11364900/ Listen-Alexander-Litvinenkos-apparent-warning-before-his-death.html. Vezi și scrisoarea lui A. Litvinenko (nedatată) către comisia parlamentară italiană despre dosarul Mitrohin.
48. Vezi K. Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, p. 329.
49. *Ibidem*, pp. 135-141.
50. Informație confidențială de la Louis Skyner: conferință la SSEES, 5 noiembrie 2017.
51. Vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, pp. 43-62.

21

Modernizarea armatei: o mare putere se pregătește

1. Vezi R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1272.
2. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 176.
3. Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*: http://www.dia.mil/Military-Power-Publications, p. 20.
4. *Ibidem*.
5. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), tabelele 2 și 4.
6. *Ibidem*, tabelul 2.
7. S.K. Șoigu, ședință a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571
8. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129
9. V.V. Putin, discurs la ședința lărgită a conducerii Ministerului Apărării, 19 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47257
10. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129
11. V.V. Putin, interviu la Radio Europe 1 și postul de televiziune TF1, 4 iunie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/45832
12. V.V. Putin, interviu acordat publicației *Corriere della Sera*, 6 iunie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49629. Vezi și *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 119.

13. Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*: http://www.dia.mil/Military-Power-Publications, p. 31.
14. *Ibidem*.
15. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129
16. Lege federală (Rusia), 3 octombrie 2016: http://asozd2.duma.gov.ru/addwork/scans.nsf/ID/C4294ACB989FB546432580410044CB71/$File/1186208-6_03102016_1186208-6.PDF?OpenElement. Îi sunt recunoscător lui Michael Bernstam pentru că mi-a atras atenția asupra acestei legi și mi-a vorbit despre implicațiile și importanța ei.
17. P. Felgenhauer, „Russia's Relations with the West Deteriorate as Military Prepares for «Resource Wars»", *Eurasia Daily Monitor*, vol. 13, nr. 177 (3 noiembrie 2016).
18. I. Safronov, „Esli ne şod, to razval", *Kommersant*, 17 septembrie 2016.
19. P. Hanson, „Managing the Economy", în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, p. 145.
20. V.V. Putin, interviu acordat publicației *Corriere della Sera*, 6 iunie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49629
21. S.K. Șoigu, ședință a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571
22. T. Batchelor, „British Troops are Deployed in Estonia and Poland", *Independent on Sunday*, 5 februarie 2017.
23. M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise".
24. R. Sikorski, interviu cu J. Nemțova, Deutsche Welle, 10 octombrie 2018.
25. M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise".
26. Exercițiul militar Vostok-2018 este descris mai jos.
27. M. Gordon, „Russia Deploys Missile, Violating Treaty and Challenging Trump", *New York Times*, 14 februarie 2017.

22

Liniște mormântală: Cecenia sub Kadîrov

1. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 24.
2. *Ibidem*, p. 23.
3. J. Longman, „Mo Salah, Now Starring in Chechnya", *New York Times*, 11 iunie 2018.
4. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931

5. P. Baumgartner, „Kadyrov's Snow Job", RFE/RL, 24 ianuarie 2018.
6. „Siluanov rasskazal, kak popolneaeția biudjet Cecini", *Vedomosti*, 26 iulie 2018.
7. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 23; *The Family* (film documentar al Rusiei Deschise): https://www.khodorkovsky.com/the-family-a-film-about-ramzan-kadyrov
8. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 25.
9. „Kadîrov poprosil uvelicit federalnîe dotații Cecine iz-za rosta rojdaemosti", *Vedomosti*, 27 septembrie 2018.
10. Întâlnire a lui V.V. Putin cu R.A. Kadîrov, 25 martie 2016: http://kremlin.ru/catalog/persons/146/events/51567
11. Întâlnire a lui V.V. Putin cu R.A. Kadîrov, 19 aprilie 2017: http://kremlin.ru/catalog/persons/146/events/54342
12. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
13. R.A. Kadîrov (interviu): „Putin – dar bojii", *Kommersant vlast*, 18 iunie 2007.
14. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 40.
15. Interviu al autorului cu Vadim Prohorov, fostul avocat al lui Navalnîi, 18 octombrie 2018.
16. L. Fuller, „Chechnya's Kadyrov, Rosneft Again at Odds", RFE/RL, 23 august 2017.
17. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 12.
18. *Ibidem*, p. 17.
19. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, pp. 198, 289.
20. *Ibidem*, p. 289.
21. „Kadyrov Officially Sanctions Collective Responsibility for Families of Terrorists", *Open Caucasus Media*, 20 aprilie 2017: http://oc-media.org/kadyrov-officially-sanctions-collective-responsibility-for-families-of-terrorists
22. L. Fuller, „Analysis: Grozny Fatwa on «True Believers» Triggers Major Controversy", RFE/RL, 14 septembrie 2016.
23. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 17.
24. E. Milașina, „Ubiistvo cesti", *Novaia gazeta*, 3 aprilie 2017.
25. K. Hille, „Chechen Ruler Hits Out at Russia Over Myanmar Policy", *Financial Times*, 4 septembrie 2018.
26. E. Milașina, „Nevolnik mesti", *Nezavisimaia gazeta*, 6 august 2018.
27. K. Hille, „How Chechnya's Ramzan Kadyrov Could Destabilize Russia", *Financial Times*, 23 august 2018.
28. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 17.

Instinctul imperial: Moscova și „străinătatea apropiată”

1. A.L. Kudrin, „Ustoicivîi ekonomiceskii rost: model dlea Rossii”, Forumul Gaidar, 13 ianuarie 2017.
2. Vezi N. Robinson, *Contemporary Russian Politics: An Introduction*, pp. 143-144, 147. Vezi și C. Ross, „Federalisation and Defederalisation in Russia”, în G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, pp. 143-144.
3. Vezi N. Taylor, *Estonia: A Modern History*, p. 197.
4. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 242.
5. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik”, *International Affairs*, nr. 3 (2017), pp. 532-533, 538-539.
6. Vezi R. Allison, „Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO”, *Chinese Journal of International Relations*, nr. 3 (2018), pp. 325, 328, 330.
7. Vezi R. Dragneva, K. Wolczuk, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, p. 6.
8. *Ibidem*, p. 20.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, pp. 21-22.
11. Am ajuns la această concluzie după ce am parcurs mai multe discursuri ale lui Putin din 2018: http://kremlin.ru/events/president/news
12. „Nazarbaev zaiavil o vozmojnom vîhode Kazahstana iz Evraziiskogo soiuza”, newsru.com, 31 august 2014: https://www.newsru.com/world/31aug2014/nazarbaev.html
13. Vezi R. Dragneva, K. Wolczuk, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, p. 9.
14. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 284-285.
15. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 146-147.

24

Șocul economic: sancțiunile occidentale și prăbușirea prețului petrolului

1. Informație a agenției ruse de știri TASS, 31 martie 2015.
2. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 152.
3. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), nota 12.
4. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 154-155.
5. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
6. *Ibidem*.
7. *Washington Examiner*, 30 noiembrie 2017.
8. V.V. Putin, interviu la Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830
9. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
10. C.G. Gaddy, B. Ickes, „Ukraine: A Prize Neither Russia Nor the West Can Afford to Win", *Brookings Research Articles* (Washington, DC, 2014): https://www.brookings.edu/articles/ukraine-a-prize-neither-russia-nor-the-west-can-afford-to-win
11. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 186.
12. Vezi R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 195.
13. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, p. 199.
14. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
15. *Ibidem*.
16. *Ibidem*.
17. Vezi R. Connolly, *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, pp. 69-73.
18. S. Wengle, „The Domestic Effects of the Russian Food Embargo", *Demokratizatsiya*, nr. 3 (2016), p. 283.
19. R. Connolly dezvoltă acest subiect în *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, pp. 192-194.
20. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 185.
21. https://www.currency-converter.org.uk/currency-rates/historical/table/USD-RUB.html
22. P. Hanson, „Managing the Economy", în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, p. 135.
23. *Ibidem*.
24. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 175.
25. Despre originile acestor fonduri, vezi *supra*, pp. 138-139.
26. https://uk.reuters.com/article/us-russia-rosneft-privatisation-idUKKBN 1321V5

27. E. Stanovaya, „Leadership and Bureaucracy in «Post-Crimean» Russia", în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, p. 100.
28. V.V. Putin, interviu la Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830
29. S. Kardaś, I. Wiśniewska, „The Ulyukaev Case: Tension Inside the Russian Elite", *OSW Commentary*, nr. 255 (1 decembrie 2017), p. 4.
30. V.V. Putin, întâlnire cu oameni de afaceri importanți la Kremlin, 21 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56461
31. A. Illarionov, 22 decembrie 2017: https://aillarionov.livejournal.com/2017/ 12/22
32. E. Dąbrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era", 4 aprilie 2018.
33. V.V. Putin, întâlnire a Comisiei pentru cooperare cu alte țări în domeniul tehnologiei militare, 3 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17793
34. Ye. Pismennaya, A. Andrianova, cu „Russia's $70 Billion «Secret» Spending Lets Money Do the Talking", Bloomberg Politics, 25 iulie 2017: https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-25/russia-s-70-billion-secret-spending-lets-money-do-the-talking
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. Conversație a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
38. Informații de la Banca Mondială: http://data.worldbank.org/indicator/BX. KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=RU&start=1992&view=chart
39. „50 krupneișih inostrannîh kompanii v Rossii", *Forbes Magazine* (accesat online, 8 august 2017): http://www.forbes.ru/rating/50-krupneishikh-inostrannykh-kompanii-v-rossii-2016/2016#top10
40. I. Khrennikov, „Big Western Companies are Pumping Cash into Russia", *Bloomberg*, 22 noiembrie 2016: https://www.bloomberg.com/news/articles/ 2016-11-23/bouncing-back-putin-s-shrunken-economy-lures-foreign- investors
41. Articol pe lenta.ru, 13 aprilie 2017: http://getrussia.com/news/forbes_names_biggest_foreign_businesses_in_russia (acest articol nu mai este disponibil online).
42. D. Szakonyi, „Governing Business: The State and Business in Russia", Foreign Policy Research Institute, 22 ianuarie 2018: https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/01/Szakonyi-Final-Version.pdf, p. 2.
43. Auswärtiges Amt, informare generală despre condițiile din Rusia, martie 2017: http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/Laender/Laender infos/01-Nodes/RussischeFoederation_node.html
44. TASS, 20 ianuarie 2016: http://tass.com/economy/850944
45. V.V. Putin (conferință de presă), Forumul Economic Internațional de la Sankt-Petersburg, 1 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/ 54650

46. R. Connolly, „Western Financial Sanctions Won't Break Russia", *Moscow Times*, 28 iunie 2015.
47. J.L. Tefft, „Why Russia-U.S. Trade Still Matters", *Moscow Times*, 22 decembrie 2016.
48. United States Census Bureau, „Trade in Goods with Russia" (iulie 2017); „U.S.-Russian Trade Relationship? There Really Isn't One", *Fortune*, 18 martie 2014; Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 8 august 2017: http://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/usa/rus/show/2015
49. E.B. Rumer, „Russia's China Policy, This Bear Hug is Real", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 22.
50. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 6 august 2017: http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus
51. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 8 august 2017: http://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/rus/show/all/2015
52. „Russia Takes Lead on EMEA Smartphone Market", International Data Corporation (informare de presă), 3 aprilie 2017: https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId= prCEMA42443617 (această știre nu mai este disponibilă online).
53. Vezi S. Saradzhan, „Is Russia Declining?", *Demokratizatsiya*, nr. 3 (2016), p. 416.
54. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 6 august 2017: http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus
55. „Transcript, Interview with Sergei Ivanov", *Financial Times*, 21 iunie 2015.
56. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
57. *Moscow Times*, 10 octombrie 2018.
58. C. Krauss, „ExxonMobil Scraps a Russian Deal, Stymied by Sanctions", *New York Times*, 28 februarie 2018.
59. Raport OECD, 1 mai 2018: http://www.oecd.org/eco/outlook/economic-forecast-summary-russia-oecd-economic-outlook.pdf
60. V.V. Putin, conferința anuală de presă, 21 decembrie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/59455

25

Pe urmele dragonului: relațiile ruso-chineze

1. E.M. Primakov, însemnări pentru întâlnirea cu V.V. Putin, înainte de 3 septembrie 2009, în V.I. Matvienko, S.E. Narîșkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 328.
2. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SȘA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 5-6.
3. Fu Ying, „How China Sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016, pp. 100-102.
4. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 8.
5. V.V. Putin, conferință de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
6. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, pp. 19-20.
7. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, p. 17.
8. J. Brooke, „With Russia on the Sidelines, China Moves Aggressively into Ukraine", *Atlantic Council*, 5 ianuarie 2018.
9. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 19.
10. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, p. 12.
11. *Ibidem*, p. 52.
12. *Ibidem*, p. 54.
13. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 41.
14. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, pp. 3-5; A. Gabuev, „Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis", Carnegie Moscow Center, 29 iunie 2016: http://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953
15. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 8.
16. *Ibidem*, p. 18.
17. J. Norberg, F. Westerlund, „Russia and Ukraine: Military-Strategic Options, and Possible Risks, for Moscow", comunicat RUFS nr. 22 (aprilie 2014), p. 2.
18. M. Bodner, „In Arms Trade, China is Taking Advantage of Russia's Desperation", *Moscow Times*, 1 noiembrie 2016.
19. A. Gabuev, „Who's Afraid of Chinese Colonization?", Moscow Carnegie Center, 26 iunie 2015: http://carnegie.ru/commentary/60515
20. R. Weitz, „Sino-Russian Security Ties", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic*

Fault Lines (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 41.

21. E. Șevardnadze, *Kogda ruhnul jeleznîi zanaves*, *vstreci i vospominaniia*, p. 115.
22. V.V. Putin, conferință de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
23. Fu Ying, „How China Sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016, pp. 100-102.
24. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 4.
25. Miles Yu, „Storm Over Russia Border Rages", *Washington Times*, 12 noiembrie 2015.
26. Pentru acest paragraf am folosit sfaturile lui Bobo Lo.

26

Războaiele din străinătate: intervenția în Siria

1. A. Anishchuk, „Russia Warns Against Military Intervention in Syria", *Reuters*, 26 august 2013.
2. J. Kerry, *Every Day is Extra*, pp. 548-549.
3. D.A. Medvedev, conferință de presă după summitul G8, 27 mai 2011: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/11374
4. V.V. Putin intervievat de V.R. Soloviov, canalul TV Rossiia-1, 11 octombrie 2015: https://www.youtube.com/watch?v=9NvwB6pmDoc
5. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
6. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfășurat pe 5 ianuarie 2016 și publicat pe 12 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
7. V.V. Putin, sesiunea plenară a Forumului Economic Internațional de la Sankt-Petersburg, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/ 54667
8. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
9. *Ibidem*.
10. *The Times*, 29 iunie 2017.
11. D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, pp. 227-228.
12. S.K. Șoigu, ședință a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571

27

Ghionturi și îmbrățișări: factorul american

1. Vezi L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, pp. 84, 103.
2. Declarația lui Clinton Watts, fost agent FBI și cercetător la George Washington Center for Cyber and Homeland Security, în fața Comisiei pentru serviciile de informații ale Statelor Unite, C-Span3, 27 mai 2017.
3. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
4. Vezi L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, pp. 27-32. Articolul original publicat de BuzzFeed poate fi găsit la: https://www.buzzfeed-news.com/article/kenbensinger/these-reports-allege-trump-has-deep-ties-to-russia
5. Conferință de presă comună a lui V.V. Putin și I.N. Dodon, președintele Moldovei, 17 ianuarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53744
6. S.V. Lavrov, sesiune de întrebări la „Ora Guvernului" din Duma de Stat, 25 ianuarie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîșleniia o vneșnei politike*, p. 436.
7. Sondaj VȚIOM nr. 3352, 17 aprilie 2017.
8. Memorandumul președintelui american despre reconstrucția forțelor armate ale Statelor Unite, 27 ianuarie 2017: https://www.whitehouse.gov/presidential- actions/presidential-memorandum-rebuilding-u-s-armed-forces
9. Convorbire telefonică între V.V. Putin și D.J. Trump, 2 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54441; *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. V.V. Putin, conferința de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378
11. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
12. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik", *International Affairs*, nr. 3 (2017), p. 525.
13. J. Comey (mărturie), audierea de la Comisia pentru informații a Camerei Reprezentanților, 20 martie 2017: https://www.youtube.com/watch?v= fwkw_b2-K80
14. *The Putin Interviews*: Oliver Stone și Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
15. *Ibidem*.
16. PONARS Eurasia, „Why Trump's Bid to Improve U.S.-Russian Relations Backfired in Congress": http://www.ponarseurasia.org/ru/node/9595

17. W. Ischinger, „Why Europeans Oppose the Russian Economic Sanctions”, *Wall Street Journal*, 17 iulie 2017.
18. S. Erlanger, N. MacFarquhar, „E.U. is Uneasy, and Divided, About U.S. Sanctions on Russia”, *New York Times*, 25 iulie 2017.
19. V.V. Putin (interviu), *Le Figaro*, 31 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54638
20. Interviu cu Megyn Kelly, NBC, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54688
21. D. Philipov, D. Paletta, A. Phillip, „Putin Denies Election Hacking After Trump Pressed Him, Tillerson Says”, *Washington Post*, 8 iulie 2017.
22. V.V. Putin, conferință de presă la G20 (Hamburg), 8 iulie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55017
23. *New York Times*, 10 iulie 2017.
24. Reuters World News, 10 iulie 2017: https://www.reuters.com/article/us-ukraine-nato-idUSKBN19V12V
25. „New Envoy Volker Says U.S. Considering Sending Arms to Ukraine”, RFE/RL, 25 iulie 2017: https://www.rferl.org/a/ukraine-volker-sending-arms-russia-conflict/28637079.html
26. S.V. Lavrov, prelegere la Academia Statului-Major, 23 martie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 462.
27. J. Johnson, A. Troianovski, „Trump Congratulates Putin on His Reelection, Discusses U.S.-Russian «Arms Race»”, *Washington Post*, 20 martie 2018.
28. I. Arkhipov, E. Pismennaya, „Putin Still Wants Deal with Trump, Even After Sanctions, Syria Attack”, Bloomberg, 18 aprilie 2018: https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-18/putin-said-to-seek-trump-deal-even-after-sanctions-syria-attack
29. *Hard Talk* (cu S. Sackur), BBC News, 16 aprilie 2018.
30. D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack”, p. 11.
31. „Posol Rossii v SȘA rasskazal o dogovoreonnosteah Putina i Trampa”, *Izvestiia*, 18 iulie 2018.
32. *The Guardian*, 27 ianuarie 2019.
33. *Washington Post*, 28 ianuarie 2019.
34. G. Trush, „Trump’s State of the Union Address”, *New York Times*, 5 februarie 2019.
35. S. LaFraniere, K. Benner, „Mueller Delivers Report”, *New York Times*, 23 martie 2019.
36. V.V. Putin, discurs în fața Adunării Federale, 20 februarie 2019: http://kremlin.ru/events/president/news/59863

28

Alegeri: Rusia și Occidentul

1. Conversație cu Henry Kissinger, 11 decembrie 2007. Îi sunt recunoscător lui H. Kissinger pentru că mi-a împărtășit această impresie pe baza discuțiilor sale cu Vladimir Putin.
2. Interfax-Ukraine, 29 aprilie 2019: https://en.interfax.com.ua/news/general/ 584679.html. Vezi și P. Gregory, „Putin's Provocations Are Met With Ridicule in Ukraine", *The Hill*, 1 mai 2019: https://thehill.com/opinion/international/ 441435-ridicule-is-a-sound-remedy-for-putins-provocations
3. A. Guterres, Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite, 13 aprilie 2018: https://www.un.org/press/en/2018/sgsm18986.doc.htm
4. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017, p. 516.
5. V.V. Putin, Clubul internațional de discuții Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882

Indice*

Abdullaev, Ahiad 262
Abe, Shinzo 321
Abhazia 151, 159, 165
Abramovici, Roman 114, 127-129, 249, 345
Acordurile de la Harkov 155
Acordurile de la Minsk (2015) 172, 297
Administrația Prezidențială 110, 163, 175, 204-205, 209
Adunarea Federală 19, 31, 43-44, 52, 129, 145, 166, 201, 258, 274, 344
Afganistan 50, 55, 58-59, 85, 164, 262, 270, 272, 293, 311, 326, 330, 332, 347
Agenția Mondială Antidoping (WADA) 69-70
Aiușeev, Damba 208
Aksionenko, Nikolai 119
Aksionov, Serghei 166
al Doilea Război Mondial 21, 40, 47, 53, 57, 67, 145, 149, 168, 172, 205, 228, 236, 247, 287, 317
al Treilea Reich 21, 46-47, 50, 52, 66, 149, 160, 226-228, 289, 317
Albania 58, 352
Alegerea Democratică a Rusiei 121
Aleksandr Nevski (submarin) 272
Alexandru I 60
Alexandru al II-lea 84
Alexandru al III-lea 43
Alexei al II-lea, patriarh 43, 255
Ali al-Jifri, Habibi 279
Alortag, companie 247
al-Qaida 268, 327, 329
Amendamentul Jackson-Vanik 180-181
Amiralul Kuznețov (portavion) 330
ancheta lui Mueller 347

Andropov, Iuri 164, 171
Antonov, Anatoli 346
Apple 312
Arabia Saudită 138, 179, 220, 280, 282, 284, 292, 313, 331, 358
ARD, post de televiziune 154
Arena Ahmat 280
Armata Albă 46
Armata Roșie 21, 46, 51, 57, 160, 187, 289
armată 269-277, 285, 290, 308
arme nucleare 31, 40, 61-62, 85, 167, 181, 189, 269, 285, 290, 315, 325, 337, 344, 346, 348, 351, 361
Armenia 51, 272, 294-295, 297, 319, 331
asediul asupra școlii din Beslan 85, 94, 234
Ashton, Catherine 161
Asia Centrală 59, 250, 289, 292-293, 296, 311, 320
Assad, Bashar 262, 325, 327-333, 350, 354
Astana 291, 295
atacuri cibernetice 181, 207, 219, 243, 264, 289-290, 338, 350, 353, 356
Auchan 309
Australia 270
Austria 146
Azerbaidjan 62, 289, 292, 294-295, 297, 331, 339

Baburova, Anastasia 215-216
Bahrain 281
Baikal, lac 322
Baikonur 291
Baisarov, Ruslan 280
Baku 297
Balcani 82, 197
Banca Interstatală a Comunității Statelor Independente 104
Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare 141
Banca Mondială 320
Bandera, Stepan 149
Bannon, Steve 36
Barroso, José Manuel 35, 92-93, 138, 152, 157-158
Barviha 119
Basaev, Șamil 258
Bașneft, companie petrolieră 120-121, 307
Bătălia de la Borodino (1812) 31
Beijing 317

Belarus 51, 172, 276, 291, 294, 312, 319
Belgia 275, 303
Belgrad 71, 82
Belousov, Andrei 140
Benghazi 86
Berdiaev, Nikolai 42
Filosofia inegalității 110
Berezovski, Boris 80-81, 83, 87-88, 124, 126-129, 132, 141, 215-216, 259, 268
Berlusconi, Silvio 115
Beyrle, John 61
Biarritz 115
Biden, Joe 86, 177
Bilan, Dima 72
Biroul Federal de Investigații (FBI) 338-339
Biserica Ortodoxă 24, 37, 128, 217, 237, 250, 298, 355
vezi și creștini, creștinism
Biserica Ortodoxă Rusă de rit vechi 218
Blair, Tony 85, 94, 96, 260, 317
Blinov, Serghei 248
Blocul Estic 61
Bloomberg TV 303
Boeing Corporation 309
Bolton, John 277, 347
Bordiuja, Nikolai 293
Bortnikov, Aleksandr 101, 163, 243, 263, 339
Bosnia 54
Boșirov, Ruslan 261
Brazilia 106, 167, 315
Breitbart News 36
Brejnev, Leonid 101, 148, 164
Brennan, John 339
Brest-Litovsk 146
Brexit 267
BRICS (Brazilia, Rusia, India, China, Africa de Sud) 106, 315
British-American Tobacco (BAT) 309
Browder, Bill 125-126, 167, 181
Browder, Earl 125
Brown, Gordon 260
Brzeziński, Zbigniew 72-73, 109, 184
Buckley, Neil 225-226
Budanov, Iuri 285

bunicile din Buranovo 71-72
Burns, William J. 150
Bush, George H.W. 57, 273
Bush, George W. 58, 61-63, 85, 87, 92, 149-151, 153, 164, 167, 177, 182, 317, 326, 350

Camera de Comerț și Industrie 139
Camera ruso-germană de comerț exterior 310
Cameron, David 195, 260, 326, 328
Canada 275
Carnegie, Dale, *Cum să vă faceți prieteni și să deveniți influent* 92
Castro, Fidel 28
Caucazul de Nord 262, 287
Căile Ferate Ruse 124
Ceaika, Iuri 119
Ceauşescu, Nicolae 80
Cecenia, ceceni 20, 35, 59, 74, 83, 85, 88, 90, 103, 109, 128, 215-216, 219, 232, 234, 242, 245-246, 250, 258, 262, 278-287, 289
Central Intelligence Agency (CIA) 63, 169, 176, 182, 219, 228, 264, 339
Centrul Elțîn (Ekaterinburg) 48
Centrul Levada 210, 232-236
Centrul pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie (VȚIOM) 231-232, 235-236, 337
cenzură 220
Chapman, Anna 260
China *vezi* Republica Populară Chineză
Chiril, patriarh 24, 128, 218
Churchill, Winston 47, 158
CIA *vezi* Central Intelligence Agency
Cipru 112, 247
Cisco (compania) 263
Ciubais, Anatoli 133
Clinton, Bill 54-55, 57-58, 82-83, 352
Clinton, Hillary 61, 86, 178, 183, 228, 274, 277, 320, 334-336, 338, 343
Clubul internaţional de discuţii Valdai 223-224, 226-227
Coats, Dan 264
Codul Funciar 133
Codul Muncii 133
Cohen, Michael 347
Collymore, Stan 227
Comandament Cibernetic 181
Comey, James 338
Comisia de Stat pentru Probleme Militar-Industriale 97

Comisia Electorală Centrală 105
Comisia Europeană 35, 302, 340
Comisia pentru Relaţii Externe a Senatului SUA 242
Comisia pentru Securitate și Lupta Anticorupție 219
Comitetul Olimpic Internațional 66-67
Comitetul pentru Proprietatea de Stat 247
comunism 41-42, 47, 50, 57, 194, 255
Comunitatea Statelor Independente 51, 104, 293
Conferinţa Islamică Mondială 331
Conferința pentru Securitate de la München (2007) 149
Conferința Uniunii Internaționale a Telecomunicațiilor (2012) 220
Conferința Valdai (2017) 361
Congresul Poporului din China 322
Consiliul Central Spiritual al Musulmanilor din Rusia 218
Consiliul de Miniștri 164, *vezi și* Kasianov, Medvedev
Consiliul de Securitate Națională (Washington) 150
Consiliul de Securitate 80, 87, 97, 101-102, 116, 256, 262
Consiliul Europei 340
Consiliul Federației 19, 201, 205, 207, 256
Consiliul Muftiilor din Rusia 218
Consiliul Rusiei 164
Consiliul Suprem al Crimeei 166
Cooperarea Economică Asia-Pacific 255
Corbyn, Jeremy 227
Coreea de Nord 220, 309, 339, 344
Coreea de Sud 167, 317, 319, 360
Corporația Națională a Petrolului din China 318
Corul Cazacilor din Kuban 72
creștini, creștinism 35, 191, 355
    vezi și Biserica Ortodoxă
Crimeea 112, 162, 262, 291, 306, 308
    comentariile chinezilor despre 316
    sprijin financiar pentru 301
    și interzicerea companiilor occidentale de IT 304
    și invazia și anexarea sa 39-40, 71, 145-146, 149, 153-154, 158-159, 163-176, 181, 183, 185, 189-190, 192, 208, 216, 221, 223, 234, 236, 242-243, 249, 269, 271, 276, 290, 292-293, 301-302, 320, 325, 331, 338, 350, 353, 361
    și istoria sa 47, 146, 173, 175
    și populația sa 153
    și refacerea integrității sale teritoriale 356
Croația 58, 275,

Cromwell, Oliver 49
Cuba 272, 275, 309, 359
Cupa Mondială la fotbal FIFA (2018) 65, 71, 235, 279
Curtea de Conturi 281
Curtea Europeană a Drepturilor Omului 248-250

Dadaev, Zaur 245
Daghestan 250, 260
Deng Xiao-Ping 322
Denikin, Anton, general 46
Deripaska, Oleg 111-112, 124-125, 130-131, 345, 347
Derkaci, Leonid 268
Dialogul Rusia-Ucraina 243
Direcția Principală de Informații 101, 261
Djukanović, Milo 196-197
Doctrina privind securitatea informațiilor 218
Dokuceaev, Dmitri 264
Donbass 170, 172, 175
Donețk 170
Dostoievski, Feodor 43
Dostum, Abdul Rashid 268
droguri 69-70, 285, 296
Dubnov, Arkadi 90-91
Dughin, Aleksandr 36, 171
  A Patra Teorie Politică 36
Duma de Stat 19, 38, 47, 81-82, 89, 101-102, 132-133, 166, 178, 201-202, 205-208, 220, 232, 236, 241, 256, 322, 344, 349
  Comisia pentru Afaceri Externe 256
  Comisia pentru Educație 35
Durițkaia, Anna 243
Dvorkovici, Arkadi 108
Dzerjinski, Feliks 254, 256

Ecaterina cea Mare 99, 189, 207
economia 132-141, 233-234, 301-314, 351
Egipt 329
Eho Moskvî, post de radio 41, 90, 213-214, 249
Ekaterinburg 44, 71
Elțîn, Boris 132, 201, 251
  ca admirator al stilului de viață occidental 111
  ca președinte al Rusiei independente 22, 52

corupția sub 247
ezită să joace cartea naţionalismului 34
îi oferă lui Putin posturile de premier și de președinte interimar 20, 79, 81-85, 98
îi susține pe Nemțov și Kasianov 241, 252
mass-media sub 212
obiceiul său de a-și concedia frecvent angajații 97-98
politica din vremea sa comparată cu o găleată găurită 103
și armata 271
și Cecenia 278
și conceptul de multipolaritate 72
și confruntarea cu conducerea comunistă 243
şi dominaţia Rusiei 293
şi kazahii 291
și multiplele acuzații la adresa sa 80
și Occidentul 352
și opinia publică 231
și parteneriatul cu puterile occidentale 270
și războiul în fosta Iugoslavie 54-55
și Războiul Rece 53
și reforma economică 90, 135
și renunțarea la funcția de președinte 20, 55, 128
și slăbiciunea sa pentru alcool 25, 56-57
tranzacțiile comerciale sub 122-123
viziunea optimistă asupra viitorului 32
Emiratele Arabe Unite 286, 292
Erdoğan, Recep Tayyip 292, 330-332
Erzurum 297
Estemirova, Natalia 285
Estonia 51-52, 57-58, 159, 168, 267, 271, 275-276, 289-291, 344, 350, 353
Europa 33, 187-197, 270, 297, 312, 320, 339, 351
Eurovision, concursul muzical (2008) 71
Evtușenkov, Vladimir 121
ExxonMobil 309, 314, 342

Fabius, Laurent 160-161
Facebook 219, 227, 267, 282-283
fake news 367, 334, 339, 346
Fallon, Michael 330
FBI *vezi* Biroul Federal de Investigații
Federația Rusă 25, 37, 51-52, 59, 61-62, 107, 149, 166, 169-170, 177, 249, 255-257, 262-263, 273, 280-281, 283-284, 286, 296, 309, 360

Feoktistov, Oleg 120-121
Ferma de Stat Lenin 30
Filipine 319
Finlanda 184
First Czech-Russian Bank 191
Fișman, Mihail 93
Flynn, Michael 347
FMI *vezi* Fondul Monetar Internațional
Fondul de investiții din Qatar 307
Fondul de Rezervă 139-140, 306, 308
Fondul de Stabilizare 138
Fondul Național pentru Bunăstare 139, 306, 308, 348
Fondul Monetar Internațional (FMI) 54, 74-75, 109, 137, 301
Formula 1 70-71
Forumul Economic Internațional de la Sankt-Petersburg 193, 330
Forumul Economic Mondial de la Davos 150
Fradkov, Mihail 202
Franța 53-54, 60, 86, 153, 160, 172, 190-193, 197, 275, 303, 312, 326, 340
Frăția Musulmană 329
Frontul Democrat prorus 196-197
Frontul Naţional 191-192
Frontul Popular al Întregii Rusii 209
Fu Ying 323
Fundația Ahmat Kadîrov 281
Fundația Națională pentru Dezvoltare Intelectuală 115
Fundația pentru Lupta împotriva Corupției 115-116
Fundația pentru Sondarea Opiniei Publice 321

Gaaze, Konstantin 93
Gaddafi, Muammar 86, 270, 326-327
Gaidar, Egor 121
Gainutdin, Ravil 218, 284
Garda Naţională 246
Gates, Robert 61, 169
Gazprom 104, 108, 124, 139, 190, 292, 297, 301, 308, 318, 340
Gazprom Media 214
Gazprom Neft 171
General Motors 310
Georgia 61, 139, 150-153, 164, 167, 175-176, 221, 242, 257, 269, 274, 289, 293-294, 322, 333, 344, 350
Germania 60, 160, 172, 179, 187-190, 194, 275, 303, 308, 310, 312, 340-341, 360

Gheremeev, Ruslan 246
Glavlit 218
Glaziev, Serghei 60-61, 106-107, 138, 140, 296, 315
Glencore 307
Gloster, Elizabeth 128
Gogol, Nikolai 146
Google 219
Gorbaciov, Mihail 19, 123, 169, 241, 332
aparenta eșuare 247
lovitura de stat împotriva lui 22, 50
mass-media sub 212
politica din vremea sa comparată cu o găleată găurită 103
reticența de a promova prieteni sau apropiați 97
și acțiunile sale la *Novaia gazeta* 215
și armata 271, 273, 277
și atitudinea sa față de grupările regionale 51
și comentariul despre reformele chineze 317
și o Germanie unificată 352
și o lume liberă de arme nucleare 344
și opinia publică 216
și perestroika 209
și sănătatea sa 25
și sfârșitul Războiului Rece 52-53, 57
și Ucraina 148
și visul său despre o „casă comună europeană” 352
Govoruhin, Stanislav 48
GPlus (consultanță) 221
Gref, german 108, 137
Gromîko, Andrei 164
Gromov, Aleksei 223
Groznîi 278-280, 284, 286
GRU *vezi* Direcția Principală de Informații
Grudinin, Pavel 30
Grușin, Boris 231
Guantánamo 179
Guardian, ziar 127, 265
Gudermes 279
Gudkov, Ghennadi 206
Gulag 255
Guriev, Serghei 251
Gușinski, Vladimir 87, 124, 129, 213, 216

Guterres, António 360

Haga 129
Hakamada, Irina 241, 244
Haley, Nikki 337
Hamilton, Lewis 70
Harkov 147
Hermitage Capital 125-126
Hewlett-Packard 163
Hezbollah 331-332
Hitler, Adolf 50, 53
Hodorkovski, Mihail 255
  și arestarea și închiderea sa 87-88, 90-91, 104, 129, 133
  și legea fiscală aplicată retroactiv 133
  și sechestrul pe avere 90, 101
  și stabilirea sa în Occident 129
Hollande, François 190
homosexuali 38-39, 284
Hong Kong 311, 345
Hrușciov, Nikita 147-148, 172, 317
Hu Jintao 316
Huawei (compania) 312
Hussein, Saddam 153, 326-327
hutu 331
Hyun-Soo, Ahn 69
Iabloko (partid liberal) 203, 241, 247
Iakovlev, Vladimir 81
Iakunin, Vladimir 38, 91-92, 99-100, 116-117, 124, 217
Ialta 47, 158
Iannucci, Armando, *Moartea lui Stalin* 49
Ianukovici, Viktor 140, 154-156, 158-163, 165, 168, 174, 179, 243, 291, 339
Iațeniuk, Arseni 161-162
Iavlinski, Grigori 241
Iazov, Dmitri, general 50
IBM (compania) 263
IKEA (compania) 309
Ilin, Ivan 42-43
  Sarcinile noastre 110
Illarionov, Andrei 90, 307
India 167, 319
Indonezia 317

Ingușetia 258, 286
Inima Ceceniei, moschee 280
Inițiativa „O centură, un drum” *vezi* Republica Populară Chineză
Instagram 129, 283
Institutul Confucius 226
Institutul de Mine din Sankt-Petersburg 90, 124, 173
Institutul Goethe 226
Institutul pentru Democrație și Cooperare (New York și Paris) 226
Irak 55-56, 62, 87, 270, 283, 316, 326-331, 347
Iran 62, 167, 292, 304, 311, 325, 331-332, 339, 346
Irkutsk 46
ISIS *vezi* Statul Islamic
Islam 35, 60, 192, 250, 280, 289, 292
Israel 329, 332
IT *vezi* tehnologia informației
Italia 187, 197, 205, 312, 340
Iugoslavia 54-56, 62, 83, 193, 352
Iukos, compania petrolieră 129
Iușcenko, Viktor 149-150, 153, 155-156
Ivan cel Groaznic 97
Ivanov, Serghei 101, 163, 218, 313

Japan Tobacco 309
Japonia 167, 185, 205, 311-312, 317, 319, 360
Jiang Zemin 72, 323
jihadism, jihadiști 59, 63, 83, 262-263, 284-286, 289, 328, 331
Jirinovski, Vladimir 22, 30, 203, 205, 241
Jocurile Olimpice 65-69, 117, 262, 288, 302
Jocurile Olimpice de Vară de la Rio de Janeiro (2016) 70
Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci (2014) 65-69, 117, 262, 288, 302
John, Elton 39, 112
Johnson, Boris 261
Juncker, Jean-Claude 340

Kaczyński, Lech 151, 193
Kadîrov, Ahmat 88, 243-246, 278, 280-287, 289
Kadîrov, Ramzan 88, 216, 278-
Kaliningrad 71
Karabah 331
Karaganov, Serghei 110
Kara-Murza, Vladimir 255

Karimov, Islam 293
Karşı-Hanabad, Uzbekistan 59
Karzai, Hamid 223
Kasianov, Mihail 354
prim-ministru și critic dur *ilustrația 10*
refuză să crească bugetul militar 138
retorica lui 202
și distrugerea reputației sale 30
și Elțîn 252
și îndepărtarea sa din funcție 103-104, 110, 246
și opoziția 104
și puterea sa politică 241, 252
și Putin 252, 257
și reformele economice și fiscale 102-103, 124, 132-133, 137, 201
și serviciile secrete 256
Kaspersky Lab 264-265
Katîn 193-194
Kazahstan 51, 54, 62, 93, 287, 290-291, 294-295, 304, 319-320, 339, 351
Kârgâzstan, kârgâzi 51, 61, 272, 291, 294, 296, 319-320
Kelly, John 342, 347
Kelly, Megyn 266, 330, 341
Kerci, strâmtoare 148, 168
Kerimov, Suleiman 345
Kerry, John 183, 325
Ketchum (compania PR) 221-223, 225, 229
KGB 20, 22-24, 79-81, 91-94, 99-102, 164, 206, 215, 254-257, 354
Kiev 28, 47, 126, 140, 145-149, 155, 157, 159-166, 169-172, 174, 176, 179, 188, 243, 268, 297-298, 304, 339, 342, 344
Kirov, Consiliul Orăşenesc 256
Kiseliov, Dmitri 216-217
Kissinger, Henry 72-73, 169, 183-184
Kliciko, Vitali 161, 179
Kohl, Helmut 57
Kojemiako, Oleg 26
Kolceak, Aleksandr, amiral 46
Kolesnikov, Serghei 113-114
Konstantinov, Vladimir 158
Kornili, Metropolitan 218
Kosîghin, Aleksei 164
Kosovo 55, 57, 82-83, 149, 151, 169-170, 352
Kouchner, Bernard 154

Kovalciuk, Iuri 114
Kovaliov, Andrei 61
Kovtun, Dmitri 260
Krasnikov, Ghennadi 72
Kravciuc, Leonid 148
Kremlin
corupție și bogăție la 111-122
loialitate și disciplină la 97-110
și Biserica Ortodoxă Rusă 217
și chestiuni de securitate 254-261
și mass-media 213, 216, 218-220
și opinia publică 230-238
și opoziția politică 241-253
și reacția la revoluția din Kiev 145-162
și „străinătatea apropiată” 288-298
Kriucikov, Vladimir 22, 50
Kșesinskaia, Matilda 48
Kucima, Leonid 148, 268
Kudelina, Liubov 103
Kudrin, Aleksei 175
critic acceptat al politicii economice oficiale *ilustrația 6*
demisia 105
inițiativa fondului suveran 107, 138-140
sfat respins de Putin 136
și critica adusă costurilor anexării Crimeei 301
și frauda electorală 206
și mesajul său pe Twitter despre verdictul nejustificat în cazul Uliukaev 122
și prietenia sa cu Putin 105, 137
și reforma economiei 104-105, 109-110, 124, 135-137, 275, 288, 308, 312-313
și respingerea cheltuielilor militare 138-139
și susținerea peninsulei Crimeea 301
venituri din gaz şi petrol 306
Kursk, submarin 94, 234
kurzi 328, 331-333

Lavelle, Peter 225
Lavrov, Serghei
acoperirea media 223
ajungerea la putere 107
comentează despre moartea ruşilor la Londra 260
omul care pune într-o lumină favorabilă inițiativele externe ale lui Putin *ilustrația 5*

reacţia la George W. Bush şi MAP 150
și armele nucleare 344
și Europa 197
și intervenția în Siria 325
și pasiunea pentru sport 66, 107
și reacția relaxată la „butonul roșu” oferit cadou de Statele Unite 61-62
şi relaţiile ruso-americane 337
şi rescrierea discursurilor 222-223
și sancțiunile americane 345
și sentimentele naționaliste 30
și Ucraina 156-158, 164, 167, 174, 183-184
Lazar, Berel 218
Le Pen, Marine 191-192, 250
Lebedev, Aleksandr 215
Legea Dima Iakovlev (2012) 208
Legea Magnițki (SUA, 2012) 126, 165, 167, 181, 242, 353
Legea privind Înregistrarea Agenților Străini (FARA) (1938) 228
Lenin, V.I. 19, 22, 30, 34, 146
Leningrad *vezi* Sankt-Petersburg
Lenovo (compania) 312
lenta.ru, pagină web 216
Lermontov, Mihail 31
Leroy Merlin 309
Lesin, Mihail 213
Letonia 30, 51, 57-58, 159, 168, 275-276, 290-291
Levada, Iuri 231-232
Libia 56, 86-87, 195, 270, 316, 326-330
Liga (Lega Nord) 197
Lituania 51, 57-58, 159, 168, 178, 217, 275-276, 290-291
Litvinenko, Aleksandr 126, 215, 219, 222, 244, 259, 261, 267-268, 350
Lugovoi, Andrei 219, 260
Luhansk (Lugansk) 170
Lujkov, Iuri 30, 80-81, 83, 104, 202
Lukașenko, Aleksandr 290-291, 294
Lukin, Vladimir 161
Lukoil 133, 339
lume multipolară, noțiune 72-73
Luxemburg 275

Macron, Emmanuel 193, 267
Maduro, Nicolás 309, 348

Magnițki, Serghei 126
Mamut, Aleksandr 216
Manafort, Paul 347
Manchin, Joe 264
Mao Zedong 317
Maradona, Diego 279
Marea Azov 297
Marea Baltică 275, 290, 321
Marea Britanie 53-54, 86, 126, 128, 148, 179, 195-197, 224, 227, 246, 260-261, 267, 270, 303, 328, 345, 359
Marea Chinei de Sud 320
Marea Neagră 25, 112-113, 156, 165, 168, 215, 219, 241, 264, 290, 337, 340
Mars 309
Martiniuk, Leonid 117
marxism 36, 42
marxism-leninism 41-42, 46, 217
mass-media 69, 212-220, 222, 310-311, 323, 334
Mattis, James 338, 342, 347
Matveev, Lazar 24
May, Theresa 195
Mbeki, Thabo 223
McAfee (compania) 263
McCain, John 180
McFaul, Michael 100, 177
McMaster, H.R. 342, 347
Medinski, Vladimir 49, 194
Medvedev, Dmitri 95, 163, 209, 354, *ilustrația 2*
adoptă legi 207
asociat cu Dvorkovici 108
aspecte militare 273
atenuează criza folosind fondurile suverane 139
ca președinte 87, 234
ca președinte al Consiliului de Miniștri 100
ca președinte al Rusiei Unite 208
ca prim-ministru şi consilier juridic 102, 205, 233
caracterul şi descrierea 62, 86
cere demisia lui Kudrin 105
conduce treburile publice 86
ignoră scrisoarea referitoare la finanțele lui Putin 113
îl apără pe Serdiukov ca ministru al Apărării 120
schemele financiare şi reşedinţele 116, 207

se uită la meciul de hochei pe gheață de la Jocurile Olimpice de la Soci 68
supervizează patru noi programe naţionale 136
și acoperirea din mass-media 223
și conversația sa cu Obama 180
și frauda electorală 206
și legătura sa cu Putin 62
și Libia 326
și pensiile de stat 235-236
și politica externă 86, 151-153, 168
și politica economică 306, 357
și relația cu Germania și Statele Unite 177, 273
și venirea sa la putere 62, 86
Melikova, Natalia 115
Memorandumul de la Budapesta (1994) 39, 148, 167
Memorial (ONG) 210
Mendeleev, Dmitri 43
Mercedes-Benz 309
Meri, Lennart 51
Merkel, Angela 92-93, 150-151, 169, 177, 188-190, 194, 265, 317, 340
METRO Group 309
MI6 (Serviciul secret de informații al Marii Britanii) 259, 336
Mihailov, Serghei 264
Miller, Aleksei 104, 108, 124, 345
Milne, Seumas 224
Milošević, Slobodan 55, 57, 82, 169
Minin, Kuzma 218
Ministerul Apărării 59, 269, 271, 275, 330, 333
Ministerul de Finanțe 133, 306, 308-309, 314, 318
Minsk 171-172
Mișcarea Cinci Stele 197
Mitkova, Tatiana 217
Mnuchin, Steven 345
Moghilevici, Semion 268
Moldova 294, 297
Molotov, Veaceslav 35
Morano, Nadine 190
Morsi, Mohamed 329
Moscova 39, 48, 54, 58, 61, 75, 79, 83, 86, 89, 93-94, 105, 112-113, 119-122, 130, 152-153, 155-158, 166, 177-178, 187, 192, 205-206, 215, 219, 227-228, 233, 242, 244-246, 254, 256, 278, 282, 310, 317, 332
aeroportul Șeremetevo 265

Catedrala Hristos Mântuitorul 37, 217
închisoarea Butîrki 126
Mănăstirea Donskoi 43
Piața Bolotnaia 206
Piața Lubianka 256
Piața Roșie 48, 71, 86, 166, 217
poster de la protestul „marșul milioanelor” *ilustrația 13*
stadionul Lujniki 71
Teatrul Dubrovka 94
Veernaia Ulița 246
Zidul Durerii 255
Mourinho, José 227
Muntenegru 58, 196-197
Muratov, Dmitri 215
musulmani 35, 37, 74, 218, 250, 282-284, 289, 329
Myanmar 285

Napoleon Bonaparte 31, 49, 60
Narîșkin, Serghei 47, 102, 109, 140, 190
Narva 290
NATO *vezi* Organizația Tratatului Atlanticului de Nord
Navalnîi, Aleksei 29-30, 115-116, 122, 129-130, 178, 206-207, 244-252, 354, *ilustrația 12*
Navalnîi, Oleg 248
Nazarbaev, Nursultan 93, 291, 295
naziști, nazism 42, 477, 66, 289
NBC 26, 330, 341
Nemțov, Boris 30, 104, 112-113, 117, 122, 178, 207, 241-248, 252, 354
neo-eurasianism 36
Nicolae al II-lea 43, 48, 56, 80, 231
Nijni Novgorod 75, 140, 242
Nikonov, Veaceslav 35-36, 226
Nixon, Richard 169, 183
NKVD (poliția secretă) 193
Nord Stream 2 340
Nord Stream (consorțiul) 190
Norvegia 138, 275
Noul tratat pentru reducerea armelor strategice (2011) 62, 85, 181, 273
Novaia gazeta 69, 159, 207, 214-215, 262-263
noviciok 260-261
Novo-Ogariovo 90, 112, 163-164, 213
Novorossiisk 89, 297

Novosasitli 262
Novosibirsk 86, 166
NTV, postul de televiziune 87, 213
Nuland, Victoria 160, 179, 339

Obama, Barack
politica externă a lui 270, 315
semnează Legea Magnițki 126
și conversația sa cu Medvedev 180
și interferența politică rusească 334-335
și invazia în Crimeea 165, 167-168, 170, 350
și Irak 62, 325
și Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci 68
și Libia 87
și măsurile punitive 357
și politica sa privind armele nucleare 62, 272-273, 276, 344
și Primăvara Arabă 86
și relația cu Putin 92, 177-182, 184, 222, 317, 345, 350
și sancțiunile impuse agriculturii rusești 304
și scurgerile de informații Snowden 265-266
și Siria 325-328, 333
Oboronservis (compania) 120
Olanda 275, 312
oligarhi 27, 29, 50, 79, 90, 103, 105, 123, 129-131, 141, 159, 230, 242, 303, 345, 349, 353-354, 358
OMON 166
Omsk 285
OPEC 305
opinia publică 230-238, 278
Orbán, Victor 194
Organizația Cooperării Islamice (2005) 292
Organizația Mondială a Comerțului (OMC) 85, 137-138, 152, 158, 181, 295
Organizația Națiunilor Unite 54, 62, 86, 107, 149, 297, 326
Adunarea Generală 167-168
Consiliul de Securitate 54-55, 60, 63, 73, 80, 87, 158, 316, 325
Organizația pentru Cooperare de la Shanghai 319-320
Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)
activități de supraveghere și desfășurare de trupe 275-276
creșterea prezenței străine 292
în Estonia 290
Statele Unite ca lider al 319

statutul de membru al 55, 57-58, 85, 149-155, 165-166, 184, 197, 249, 275, 337, 342-343, 351-353, 356
și acordul cu țările baltice pentru a permite tranzitul trupelor 338
și afacerea Skripal 261
și cheltuielile militare 270
și conflictul din Siria 328
și Crimeea 185
și exercițiile militare ruso-chineze 321
și expansiunea sa spre est 109, 149, 197, 207, 273, 274, 352
și Georgia 150-151, 164
și intervenția în Iugoslavia 54
și politica Războiului Rece 168
și relația cu Rusia 63, 80, 85, 149-155, 185, 187, 341
și trimiterea de trupe în țările baltice și Polonia 344
și Ucraina 88, 145, 149, 157, 165-166, 184
Organizația Tratatului de Securitate Colectivă (OTSC) 51, 293
organizații nonguvernamentale (ONG-uri) 176
Orientul Mijlociu 33, 190, 262-263, 272, 285, 292, 315, 325-326, 329-331, 333, 356, 359
Orwell, George, *Ferma animalelor* 349
Osetia de Nord 85, 258
Osetia de Sud 109, 151-152, 154, 159, 165, 344
Osmaev, Adam 28
Ostrovnoi, fabrica de conserve de pește 26
OTSC *vezi* Organizația Tratatului de Securitate Colectivă
Owen, Sir Robert 260

Pakistan 280, 319
Palatul Livadia (Ialta) 43, 47
Palmerston, lord 359
Panama Papers 115
Parchetul Coroanei 261
Paris 187, 190, 193, 226, 302, 340
Les Invalides 49
Park Geun-Hye 317
Parteneriatul pentru Pace 55
Partidul Cauza Dreaptă 206
Partidul Comunist al Federației Ruse 22, 46, 106, 201, 204, 207, 241
Partidul Comunist Chinez 351
Partidul Comunist din SUA 125
Partidul Comunist din Ucraina 147
Partidul Inițiativa Civică 30

Partidul Liberal-Democrat 30, 203, 208, 219, 241
Partidul Patria-Întreaga Rusie 81, 202
Partidul Progresului 248, 251
Partidul Rusia Unită 19, 29, 101, 110, 202-209, 236, 259, 283, 357
Partidul Unitatea Rusă 166
Partidul Unității 201-202
Patrușev, Nikolai
ca secretar al Consiliului de Securitate 100
câinele de pază al lui Putin 109
omul care nu zâmbește dacă nu e nevoit *ilustrația 3*
și averea sa 116
și comentariile sale despre ambiția și doctrina militară a Americii 59-60, 63, 109, 176, 186
și invazia Ucrainei 158, 164
și jihadiștii Statului Islamic 262
Pavlovski, Gleb 87, 95, 175, 204, 244
Pelevina, Natalia 105
pensii 236-237, 253
PepsiCo Holdings 309
Peskov, Dmitri 25, 114-115, 221-223, 225, 238, 245, 303
Petrograd *vezi* Sankt-Petersburg
petrol și gaze 120, 187, 305-308, 310, 313, 318, 339, 346
vezi și numele companiilor
Petrov, Aleksandr 261
Petru cel Mare 84, 97
Pezzi, Paolo 218
Pfizer 309
Philip Morris International (compania) 309
Philippot, Florian 192
Piciughin, Aleksei 255
Pikaliovo 124-125
Piotrovski, Mihail 72
Piterskie 101
Plan de Acțiune pentru Aderare (Membership Action Plan – MAP) 150
Plios 116
Podul Kerci 168, 297
Pojarski, Dmitri 218
Poklonskaia, Natalia 48
Politburo-ul partidului (URSS) 164
politică 217, 224, 226, 235
sub Elțîn și Gorbaciov 103, 247
și Opoziția 105-106, 126, 177, 206, 233, 241-253, 283, 360

și partide, alegeri, parlamente 201-211
politică externă 61-63, 234-236, 330
Politkovskaia, Anna 215-216, 222, 244
Polonia 55, 57, 61, 146-147, 150, 153, 160, 172, 181, 193-194, 249, 270, 273, 275-276, 292, 304, 340-342, 344, 352
Pompeo, Mike 347
Ponomariov, Ilia 166
Poroșenko, Petro 170, 172, 276, 291, 297-298, 302, 342-343, 355-356
Potemkin, Grigori, prinț 99
Praskoveevka 113-114
Prikodko, Serghei 58, 130, 247
Prilepa, Danila 117-119
Primakov, Evgheni 30, 72-73, 80-81, 83, 139, 202, 315, *ilustrația 9*
Primăvara Arabă 86, 326, 329
Primul Război Mondial 53, 147
Procter & Gamble (compania) 309
Prohanov, Aleksandr 214
Prohorov, Mihail 205-206
Prohorov, Vadim 246
Prusia 146
Pugaciov, Emelian 207
Pussy Riot (formație de rock) 36-37, *ilustrația 16*
Putin, Spiridon (bunic) 20-21
Putin, Vladimir
alegeri ce privesc Occidentul 349-361
apreciază importanța imaginii publice 94
ascensiunea la putere 20, 22, 79-88
bogăție și corupție 112-115, 117-122
ca împătimit al sportului 20
ca lider 84-96
ca membru KGB 20, 22-23, 89, 91-92
caracterul și descrierea lui 20, 24-28, 39, 56, 84, 90-96, 211
cheltuieli în domeniul apărării 269-277
comploturile împotriva lui 28
cultul lui 19-31
familia de origine 19-21
influența internațională prin putere blândă 221-229
instinctul imperial 288-298
încearcă să reînvie mândria națională 65-75
legături și tensiuni europene 187-197
opoziția față de 241-253

ordinea politică sub 201-211
păpușă gigantică înfățișându-l *ilustrația 14*
politica externă 88-89
popularitatea lui 174-176, 234-238, 278
posibile revolte sub 230-238
promovează științele și arta 72
rivali 21-22, 29-30
și anexarea Crimeei 163-176
și atitudinea sa față de femei și homosexuali 37-39
și averea 112-115
și Cecenia 278, 281-283
și ceremonia de învestire *ilustrația 1*
și chestiunile de securitate 89, 255-268
și comunismul 50-51
și credința în patriotism și tradiție 21-22, 33-34, 36, 41-42, 88-89,
și credința sa religioasă 24, 217-218
și Decretele din mai 233-234, 313
și Donald Trump 341-342
și elogierea politicienilor 72
și interesul pentru istorie 41-52
și Jocurile Olimpice, Formula Unu, Cupa Mondială la fotbal 65-71
și loialitatea și disciplina echipei de la Kremlin 97-110
și marile afaceri și oligarhii 123-131
și mass-media 212-220
și naționalismul 32-40, 173
și noțiunea de multipolaritate 72
și percepția intențiilor maligne ale Occidentului 54-64
și prezența trupelor NATO la granițele Rusiei 149
și progresele economice 74-75, 84, 132-141
și reacția la critici 74, 89
și reacția la revoluția din Kiev 145-162
și relația cu America 54-64, 84-85, 92, 177-186, 269-278, 334-348
și relația cu China 316-324
și sancțiunile economice occidentale 274, 301-314
și Siria 325-326, 328-330
și statutul de membru și expansiunea NATO 56-58, 149-155, 157
și Turcia 330-331
și viața de familie 24, 37
Putin, Vladimir (tatăl președintelui) 21, 24
Putina, Ludmila 20, 38
Putina, Maria (fiică) 24, 115

Putina, Ekaterina (fiică) 24, 115
Pyatt, Geoffrey 179
Queen Elizabeth (portavion) 330
Rasputin, Valentin 72
Razin, Stenka 207
războiul civil din Yemen 331
Războiul Rece 53, 55-57, 60-61, 67, 168-169, 184, 186, 191, 265, 271, 312
Reagan, Ronald 109, 181, 273, 277, 344
„Regimentul nemuritor", paradă, 2015 21
regiunea Asia-Pacific 270
relaţii publice 221-229
religie 217-218, 350, 354
Republica Cehă 55, 168, 181, 191, 273
Republica Populară Chineză 35, 62, 86, 106-107, 157, 161, 167-168, 179, 185, 220, 226, 270, 277, 288, 309, 311-312, 315-324, 347, 350-351, 358-360
și Inițiativa „O centură, un drum" 293, 320, 322
Republica Populară Donețk 170
Reuters 263
Revoluția din Octombrie 21, 44-46, 50, 66, 302
Revoluția Portocalie 126, 154-155
RIA-Novosti 227
Rice, Condoleezza 38, 61, 84, 105, 151-152, 188, 205
Rice, Susan 165
Riga 338
Rîbka, Nastia (Anastasia Vașukevici) 129-130
Rodcenkov, Grigori 69
rohingya 285
romano-catolici 217
Romanov, dinastie 19, 43-45, 48
România 61, 181, 273, 275, 337
Romney, Mitt 180
Roosevelt, Franklin D. 47, 158
Rosatom, companie 194
Roskomnadzor 283
Rosneft 101, 119-122, 124, 171, 283, 292, 297, 301, 307-309, 314, 342
Rossiia-1, canal de televiziune 217, 237, 261, 329
Rostov-pe-Don 162
Rotenberg, Arkadi 114, 117, 249
Rotenberg, Boris 114, 117, 249
Rowley, Charlie 261
Roxburgh, Angus 221-223

Rusia 88, 106, 145-146, 153, 155, 172, 183, 190, 193, 207, 220, 230, 247, 250, 269, 274, 277, 292, 294, 296, 320
ca putere economică între fostele state sovietice 296
instinctul imperial și „străinătatea apropiată” 288-298
legăturile cu Trump 334-348
ofensiva globală a carismei 221-229
politica în 201-211
privită cu suspiciune 64
realizări și perspective 65-75
refacerea economică în 312
relația cu America 334-348, 355, 362
relația cu China 315-324, 350
statul 349
și ajutorul financiar acordat altor țări 308-312
și anii de umilire națională 58-64
și intervenția în Siria 325-333
și investițiile străine directe 308-312
și noul trecut oficial 41-52
și Occidentul 349-362
și penetrarea Europei 187-197
și tehnologia informației 220
și viața la vârf 111-122
șocuri economice în 301-314
viziunea 31-40
vezi și URSS
Russia Today (RT), post de televiziune 216, 225-228, 273, 334
Russkii Mir (Lumea Rusă) 226
RusUkrEnergo (companie) 268
Ryan, Paul 339

Saakașvili, Miheil 150-153, 164, 211, 269
Sahalin, provincie 26
salafiști 284
Salah, Mohamed „Mo” 279
Salisbury 260-261, 275, 345
Salman, rege 282
Salmond, Alex 227
Samsung 312
Sanders, Bernie 334
Sangha Budiste Tradiționale 218

Sankt-Petersburg (Leningrad, Petrograd) 19, 21-22, 26, 30, 46, 51, 62, 70, 72, 75, 79, 81, 84, 90, 92, 94, 101-102, 105, 114, 120, 124, 146, 257, 268, 276, 288, 309, 330, 354, 360
Muzeul Ermitaj 72
Sarkisian, Serj 295
Sarkozy, Nicolas 153, 326
Sberbank 108
Schröder, Gerhard 189-190, 218
Secin, Igor 101, 113, 119-122, 124, 130, 283, 306-307
Secretariatul Radei Supreme 166
securitate 28, 38, 51, 57-59, 63-64, 68, 81, 84, 89, 98, 102, 109, 134, 145, 148, 153, 155, 163, 165, 170, 249, 254-268, 274, 320
Seligher, lac 217
Serbia 55, 82, 149, 169
Serdiukov, Anatoli 120
Sergheev, Igor 83
servicii secrete 23, 99-100, 254-268
vezi și Serviciul Federal de Contrainformații; Serviciul Federal de Securitate (FSB)
Serviciul de Informații Externe 80, 102, 109, 140
Serviciul Federal de Contrainformații 80
vezi și servicii secrete
Serviciul Federal de Securitate (FSB) 20, 59-60, 69, 80-81, 83-84, 89, 101, 103-104, 113, 116, 120, 124, 127, 163, 189, 210, 212, 215, 220, 241, 243-244, 254-260, 262-264, 267-268, 282, 335, 339
Centrul pentru Securitatea Informațiilor 264
vezi și servicii secrete
Sessions, Jeff 264
Sevastopol 145, 148-149, 154-155, 159, 165, 168, 175, 269
Seychelles 169
Shaheen, Jeanne 264
Shanghai 311
Sharon, Ariel 329
Siberia 35, 51, 129, 246, 276, 318, 321-322
Siemens (companie) 75
Sikorski, Radek 151, 160-161, 290
Siluanov, Anton 100, 164, 174, 234, 274-275, 281, 306
Simferopol 166
Simonian, Margarita 226-228
Singapore 269, 311
Siria 30, 33, 56, 60, 183, 194, 222, 262-263, 274, 284, 316, 325-333, 337, 341, 344-347, 354, 361
Sirius (iaht de lux) 112
Sittel, Maria 27

Skolkovo 75, 116, 288
Skripal, Iulia 260
Skripal, Serghei 260-261, 344-345
Skuratov, Iuri 130
Slovacia 58
Slovenia 275
Slujba bezopasnosti (publicația internă a FSB) 254
Snowden, Edward 183, 265-266
Sobceak, Anatoli 23, 30, 102
Sobceak, Ksenia 30
Sobianin, Serghei 248
Soci 93, 99
social media 212-213, 220, 246, 336, 351
Solidaritatea 341
Soljenițîn, Aleksandr 41-42
Arhipelagul Gulag 255
Soljenițîna, Natalia 218, 255
Somalia 330
Sovietul Suprem 106
Spania 275
Spartak Moscova, echipa de fotbal 107
spațiu aerian rusesc în zona arctică 275
Spogli, Ronald 115
Stalin, Iosif Vissarionovici 21, 39, 45-49, 51, 57, 67, 97-99, 125, 147, 158, 173, 193, 255, 289-290, 317
Standard and Poor's (agenție de rating) 172
Statele Unite ale Americii 33, 36, 55-64, 68-69, 73-74, 86, 106, 109, 126, 139, 149-150, 167, 176-178, 180, 182-183, 185-188, 204, 220, 222, 227-228, 247, 272-274, 279, 293, 305, 308, 311-312, 315-316, 318-320, 325, 328-330, 333, 337-338, 340, 342-345, 348, 350, 352-353, 359, 361
Comisia pentru Forţele Armate a Senatului 264
Comisia pentru Informații a Camerei Reprezentanților 338-339
Comisia pentru Informaţii a Senatului 264
Departamentul de Apărare 264
Senatul 339
Statoil Hydro (companie) 139
Statul Islamic (ISIS) 262-263, 284, 286, 292, 327-330, 332-333
Steele, Christopher 336
Steinmeier, Frank-Walter 150, 160-161
Stepașin, Serghei 80-81, 83, 281
Stoianov, Ruslan 264

Stoltenberg, Jens 342-343
Stone, Oliver 28, 38, 74, 96, 228-229, 231
„străinătatea apropiată” 288-298
Sturgeon, Nicola 227
Sturgess, Dawn 261
Stuxnet, virus 332
Suedia 71
Summitul de la Helsinki (2018) 346
Summitul G8 (Irlanda de Nord, 2013) 182
Summitul G20 (Hamburg, 2017) 337, 341-342
Summitul G20 (Osaka, 2019) 361
Summitul NATO de la București (2008) 150
Summitul NATO de la Varșovia (2016) 275
Surkov, Vladislav 87, 110, 202-206, 209, 282, *ilustrația 7*
Suslov, Mihail 164
Swank, Hilary 279
Symantec (compania) 263

Șamalov, Nikolai 113
Șarapudinov, Saadu 263
Șcekocihi, Iuri 215
Șevardnadze, Eduard 322
Șikotan 26
Șoigu, Serghei 66, 69, 107, 163-164, 269, 274-276, 333
Șuvalov, Igor 116, 156-157

Tadjikistan 51, 272, 289, 294, 319-320
Tajuddin, Talgat 218
taliban 58-59, 293
Tallinn 58, 338
Tambov, banda 268
Tartus 328
TASS, agenție de știri 27
tătari 34, 47, 153, 155, 166, 331
Tbilisi 153
Tefft, John F. 311
tehnologia informației (IT) 219-220, 263, 265, 304, 350
Temirhanov, Iusup 285
terorism, teroriști 58-60, 63, 92, 94, 107, 192, 196, 208, 219, 234, 242, 257-258, 261-262, 270, 272, 284-286, 341
Tiagnibok, Oleg 161

Tillerson, Rex 341-342, 347
Timcenko, Ghennadi 114
Timoșenko, Iulia 154
Tișkov, Valeri 72
Titiev, Oiub 285
Topilin, Maxim 236
Toyota Motor Corporation 309
Transneft, companie petrolieră 171
Transparency International 117
Tratatul cu privire la forțele armate convenționale din Europa 271
Tratatul de bună vecinătate, prietenie și cooperare (2001) 323
Tratatul privind forțele nucleare (1988) 61
Tratatul privind forțele nucleare cu rază medie (1987) 181, 277
Tratatul privind rachetele antibalistice 341
Tripoli 86-87
Troțki, Lev 46
Trump, Donald 36
  și alegerile prezidențiale 274, 277
  și relația cu Rusia 264, 334-348, 355, 361
  și retragerea din Tratatul privind forțele nucleare cu rază medie 277
  și Siria 333
  și Ucraina 298
Trump Jr., Donald 343
Tsereteli, Zurab 47
Tunisia 326
Turcia 61, 167, 262, 263, 285, 292, 297, 330-332
Turcinov, Oleksandr 166
Turkmenistan 294, 320
Tusk, Donald 193, 340
Twitter 160, 219, 227, 283
Tyson, Mike 279

țările baltice 51, 57-58, 141, 168, 249, 273, 276, 290, 294, 338, 344

Ucitel, Aleksei 48
Udmurtia, republică 72
Ucraina 28, 36, 42, 47, 51, 54, 60, 74, 85, 88, 109, 140, 274, 276, 289, 315, 321, 344
  abuzuri și corupție în 157-162
  comentariile chinezilor despre 316
  istoria 146-149, 167
  negocieri referitoare la 273

refuză sprijinul Uniunii Economice Eurasiatice 295
restricții la exporturi 304
și ajutorul financiar primit din partea Occidentului 301-302
și echipamentul militar primit de la americani 343
și invazia și anexarea unui teritoriu al său 145-147, 159, 163-176, 184, 243, 249, 271, 302, 350, 353, 359, 361
și refacerea integrității sale teritoriale 356
și relațiile și tensiunile sale cu Rusia 145-149, 153-162, 188, 219, 292, 294, 298, 355
și „Revoluția Portocalie" 155-156, 257
și statutul de membru NATO 149, 151, 155-156, 342
și UE 149, 155-157
trecerea conductelor de gaze prin 346
UE *vezi* Uniunea Europeană
Uliukaev, Aleksei 120-122, 234, 307
Ungaria 55, 194-195, 197, 309, 352
Uniunea Economică Eurasiatică 106-107, 149, 157-158, 176, 187, 293-296, 319-320
Uniunea Europeană 60, 104, 106-107, 140, 145, 149-161, 164-166, 169, 171-172, 176, 184, 190-192, 194-197, 267, 294-295, 297, 302-304, 318, 325, 338, 340, 350, 352-353, 356, 359-361
Uniunea Forţelor de Dreapta 241-242
Uniunea Polono-Lituaniană 218
Uniunea Sovietică *vezi* URSS
Universitatea de Stat din Leningrad 41
Universitatea de Stat din Moscova 36, 247
Universitatea Islamică Rusă 280
11 septembrie (2001) 55, 92, 270
Ural (Munţii) 71
URSS 48, 50-54, 56-58, 60, 67, 81, 83, 98-99, 109, 111, 126, 135, 137, 148, 165, 168-169, 176, 181, 183, 187-188, 194, 209, 216, 221, 226, 243, 247, 254, 263, 271, 287, 289-292, 296, 298, 311, 313, 315, 317, 321-322, 330, 332, 349, 351-352, 359-360
Ustinov, Dmitri 164
Uzbekistan, uzbeci 59, 85, 291-294, 319-320

Vaino, Anton 100
Vandenko, Andrei 27
Vasilieva, Evghenia 120
Veduchi 280
Vekselberg, Viktor 111, 345
Venediktov, Aleksei 41, 213-214, 216
Venezuela 269, 308-309, 313, 348
Videaevo, baza navală 94
Vietnam 256, 272, 359

Villepin, Dominique 223
Vilnius 178, 338
Vitebsk 290
Vîșkovski, Konstantin 308
Vladimir cel Mare 175
Vladimir Monomah (submarin) 272
Vladivostok 321
Vlasov, Andrei, general-locotenent 48
Vnește̦konombank 280, 302
Volker, Kurt 243
Volkswagen 309
Volodin, Veaceslav 26, 101, 110, 192, 209, 228
Voloșin, Aleksandr 103, 128
Vostok-2018 276
VȚIOM *vezi C*entrul pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie

WikiLeaks 265, 334
Wild, Vic 69
Wilhelm al II-lea, kaizer 60
Witte, Serghei 43

Xi Jinping 316, 319

YouTube 219, 247

Zaharcenko, Viktor 72
Zapad-2017 276
Zaslavskaia, Tatiana 231
Zelenski, Volodimir 356
Ziua Cekistului (20 decembrie) 256
Ziua Comemorării Victimelor Represiunii Politice (30 octombrie) 255
Ziuganov, Ghennadi 21-22, 30, 203-204, 241, 251
Zolotov, Viktor 282
zona Pacificului 276, 315
ZTE (companie) 312

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

1. Putin la ceremonia de învestire din mai 2012

2. Prim-ministrul Dmitri Medvedev

3. Nikolai Patrușev, secretar al Consiliului de Securitate și adept al politicii externe intervenționiste. Nu e omul care să zâmbească, dacă poate să se încrunte

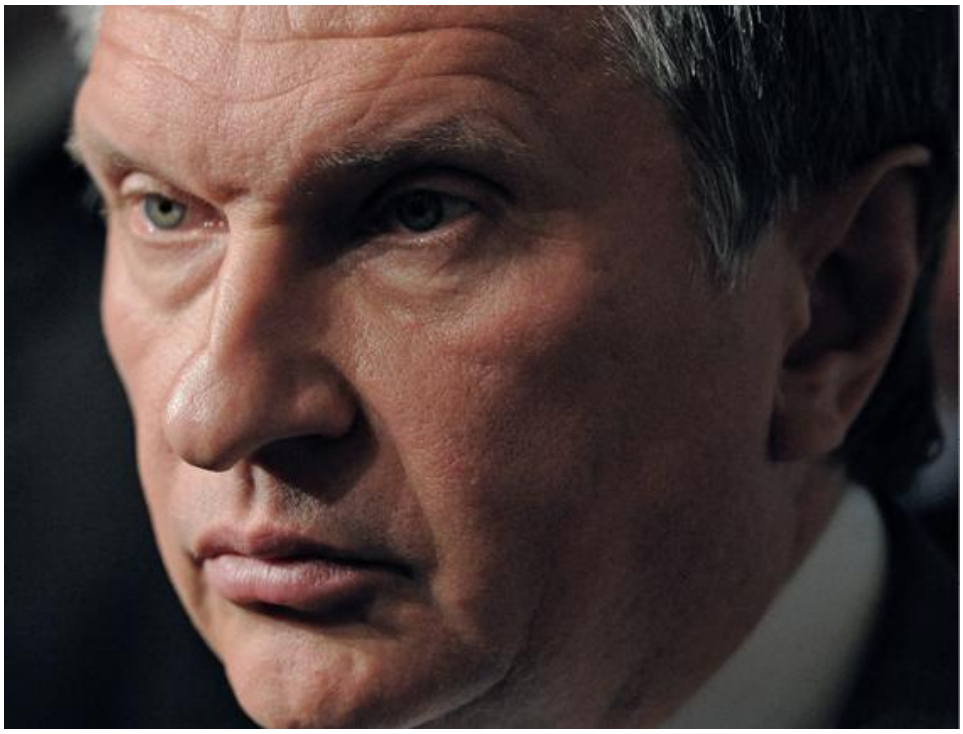

4. Igor Secin, șeful companiei Rosneft și omul bun la toate al lui Putin vreme de mulți ani

5. Serghei Lavrov, ministru de Externe, care pune într-o lumină favorabilă inițiativele externe ale lui Putin

6. Aleksei Kudrin, mult timp ministru de Finanțe, prieten al lui Putin și ulterior un critic acceptat al politicii economice oficiale

7. Vladislav Surkov, la un moment dat manipulator al sistemului politic multipartinic în beneficiul lui Putin. Acum, trimisul său în estul Ucrainei

8. Viktor Ianukovici, președintele Ucrainei până în 2014, care și-a sporit vizibil averea folosindu-se de funcția sa

9. Evgheni Primakov, pretendent la funcţia de preşedinte al Rusiei care s-a retras din cursa pentru alegerile din 2000 și unul dintre primii promotori ai „multipolarităţii” în politica internațională

10. Mihail Kasianov, cel dintâi prim-ministru al lui Putin și ulterior unul dintre cei mai duri critici ai săi

11. Boris Nemțov, adversar politic neînduplecat al lui Putin până când a fost asasinat în 2015

12. Aleksei Navalnîi, principalul critic actual al administrației Putin

13. Poster de la protestul „marșul milioanelor”, Moscova, iunie 2012: „Suntem sătui de ticăloși și de hoți”

14. Păpușă gigantică a opoziției înfățișându-l pe Putin ca fotbalist al Partidului Ticăloșilor și Hoților – expresie folosită de Nemțov pentru Putin și anturajul lui

15. Navalnîi pe scenă la un miting de seară în campania sa pentru primăria Moscovei, august 2012

16. Poster în care se cere eliberarea membrelor formației Pussy Riot, 2012. Acestea au fost eliberate un an mai târziu, cu puțin timp înainte de debutul Olimpiadei de la Soci